

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

42

NITRA

STUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

42

**Publikácia vznikla v rámci Centra excelentnosti SAV
Výskumné centrum najstarších dejín Podunajska
pri Archeologickom ústave SAV v Nitre
Zmluva č. III/1/2005**

Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV
42 - 2007

Hlavný redaktor / Editor-in-chief
Ivan Kuzma

Redakčná rada / Editorial board
Jozef Bujna, Eva Fottová, Ivan Cheben, Ján Rajtár, Jozef Zábojník

Výkonná redaktorka
Daniela Fábiková

Počítačové spracovanie / Computer processing
Zuzana Turzová

Grafický návrh a počítačové spracovanie obálky / Graphic layout and computer processing of the cover
Ivan Kuzma

Recenzenti / Critics
Prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.; doc. PhDr. Pavel Kouřil, CSc.

© Archeologický ústav SAV Nitra 2007
Vychádza dva razy do roka / Issued twice a year

Kontaktná adresa (príspevky, ďalšie informácie) / Contact address (Contributions, Further informations)
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra, Slovakia
Tel: +421 37 7335738, Fax: +421 37 7335618, e-mail: ivan.kuzma@savba.sk

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma / Distributing, booking and subscription receives
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK-949 21 Nitra
e-mail: nrauhalm@savba.sk

Za znenie a obsah príspevkov zodpovedajú autori.
The authors are responsible for their contributions.

Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť reprodukováaná, alebo rozširovaná v žiadnej forme - elektronicky či mechanicky, vrátane fotokópií, nahrávania, alebo iným použitím informačného systému, vrátane webových stránok, bez predbežného písomného súhlasu vlastníka vydateľských práv.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form - electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, including web pages, without the prior written permission from the copyright owner.

ISSN 0560-2793
ISBN 978-80-89315-02-4

Tlač MICHEL ANGELO Nitra / Printed by MICHEL ANGELO Nitra

OBSAH - INHALT

Luděk Galuška - Josef Unger

Kolokvium antropologie smrti: Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických a jiných pramenech.....	5
Kolloquium Anthropologie des todes: Kinderbestattung/keine kinderbestattung in archäologischen Quellen.....	7

Jan Bouzek

Dětské oběti v tradicích a mytologiích a dětské kostry v jamách v době bronzové a halštatské	11
Kinderopferungen in den Mythologien und Traditionen und Kinderskelette in den Gruben der Bronze- bis Latènezeit.....	15

Eva Čermáková

Živé a mrtvé neolitické děti	17
Lebende und tote neolithische Kinder	21

Eva Čermáková - Martin Golec - Tereza Trubačová - Zdeněk Tvrdý

Kam zmizely horákovské děti?	23
Wohin sind die Kinder der Horákov-Kultur verschwunden?.....	55

Pavel Fojtík - Marta Dočkalová

Středobronzový dětský pohřeb v nádobě z Olšan u Prostějova	57
Mittelbronzezeitliche Kinderbestattung im Gefäß aus Olšany u Prostějova.....	69

Pavol Jelínek

Nálezy dětských skeletov v sídliskových objektoch z neolitu, eneolitu a doby bronzovej z juhozápadného Slovenska.....	71
Funde der Kinderskelette in den Siedlungsobjekten aus Neolithikum, Äneolithikum und der Bronzezeit aus der Südwestslowakei	97

Jiří Juchelka

Dětské žárové hroby na pohřebišti lužické kultury v Opavě-Kateřinkách	99
Kinderbrandgräber auf dem Gräberfeld der Lausitzer-Kultur in Opava-Kateřinky	110

Eduard Krekovič

Veľkosť urny, vek a pohlavie pochovaného na pohrebiskách doby rímskej na juhozápadnom Slovensku	113
Urnengröße, Alter und Geschlecht des Bestatteten auf den römerzeitlichen Gräberfeldern in der Süd-Westslowakei	116

Jana Langová

Dětský „pohřeb“ v sídlištní jámě slezské kultury v Otrokovicích-Kvítkovicích.....	117
Kinderbestattung in einer Siedlungsgrube der Schlesischen Kultur in Otrokovice-Kvítkovice	126

Alexandra Navrátilová

Dětský pohřeb v kontextu ritualizace smrti (Z etnologických pramenů 19. a 20. století)	127
Kinderbestattung im Kontext einer Ritualisierung des Todes (Aus den ethnologischen Quellen des 19. und 20. Jahrhunderts)	139

Nada Profantová - Petra Stránská - Martin Hájek

Dětské hroby na raně středověkých pohřebištích Klecany I, II ve světle poznatků antropologie, antropogenetiky a archeologie	141
Kindergräber auf frühmittelalterlichen Fundstellen Klecany I, II im Licht der Erkenntnissen von Anthropologie, Anthropogenetik und Archäologie	151

Erika Průchová

Pohřby nedospělých jedinců u Kostela sv. Bartoloměje v Plzni	153
Bestattungen unerwachsener Individuen bei der Hl. Bartholomäus-Kirche in Pilsen	161

Renáta Přichystalová

Dětské hroby z jižního predhradia velkomoravského hradiska na Pohansku při Břeclavi	163
Kindergräber aus südlicher Vorburg des großmährischen Burgwalls in Pohansko bei Břeclavi	182

Pavel Stabrava

Pohřby na sídlišti lidu kultury nálevkovitých pohárů v Opavě-Vávrovicích. Úvahy nad interpretací	185
Bestattungen auf der Siedlung der Glockenbecherkultur in Opava-Vávrovice. Interpretationsmöglichkeiten	195

Stanislav Stuchlík

Pohřby v nádobách v době bronzové na Moravě	197
Bronzezeitliche Bestattungen in Gefäßen in Mähren	209

Josef Unger

Pohřební ritus a proměny chápání cesty dítěte na druhý svět v prvním a druhém tisíciletí	211
Bestattungsritus und Veränderungen in der Auffassung des Weges des Kindes ins Jenseits im 1. und 2. Jahrtausend	219

Šimon Ungerman

Amulety v dětských hrobech na raně středověkém pohřebišti v Dolních Věstonicích - Na pískách	221
Amulette in den Kindergräbern auf dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Dolní Věstonice - Na pískách	236

Rostislav Nekuda

Archaeological survey of a medieval watermill in Mstěnice	239
Archeologický výzkum středověkého vodního mlýna ve Mstěnicích	260

Peter Šalkovský

Stredoeneolitické a včasnostredoveké sídlisko v Čataji	263
Mittelneolithische und frühmittelalterliche Siedlung in Čataj	276

Skratky	277
---------------	-----

KOLOKVIUM ANTROPOLOGIE SMRTI: POHŘEB/NEPOHŘEB DÍTĚTE V ARCHEOLOGICKÝCH A JINÝCH PRAMENECH

Luděk Galuška - Josef Unger

V návaznosti na čtyři kolokvia pořádaná Archeologickým ústavem SAV v Nitře se spojily síly Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Moravského zemského muzea v Brně, Ústavu archeologické památkové péče Brno, Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně, Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně, Nadace Universitas, Společnosti pro podporu univerzitních aktivit a Archeologického ústavu SAV v Nitře, k pořádání pátého kolokvia ve dnech 23. a 24. listopadu 2006, zaměřeného na problematiku zacházení s pozůstatky zemřelého dítěte v různých obdobích minulosti. Vzhledem k několika účastníkům z Polska a Slovenska lze toto kolokvium označit za mezinárodní a vzhledem k účasti sedmdesáti přítomných za dobře navštívené. Velký zájem přihlášených referátů byl příčinou toho, že jednání bylo třeba rozdělit do dvou sekcí - pravěké a středověké.

V první sekci, zaměřené na problematiku pravěku, odezněly následující referáty:

- Z. Čížmář: Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických nálezech mladší doby kamenné na Moravě.
M. Dočkalová: Pohřby dětí na neolitických sídlištích na Moravě.
E. Čermáková: Neolitické děti živé a mrtvé.
P. Stabrava: Pohřby dětí na sídlišti KNP v Opavě-Vávrovicích.
J. Turek: Život a smrt dítěte v závěru eneolitu. Odras společenského postavení dětí v symbolice pohřebního ritu.
J. Kovárník: Otázka mohylových pohřbů dětí v eneolitu.
J. Batora/H. Baliová: Pohřby dětí v nádobách v starší době bronzové.
S. Stuchlík: Pohřby dětí v nádobách v době bronzové na Moravě.
P. Fojtík: Středobronzový dětský pohřeb v nádobě z Olšan u Prostějova, okr. Prostějov.
V. Furmánek/V. Mitáš: Dětská úmrtnost v období popelnicových polí na Slovensku.
J. Juchelka: Hroby dětí na pohřebišti lužické kultury v Opavě-Kateřinkách.
J. Langová: Nálezy dětských koster v sídlištních jamách KPP.
L. Smejtek: Dětské „pohřby“ v knovízských sídlištních objektech: příklad Kněževes.
E. Studeníková: Dieťa - účastník pohrebných obradov v dobe halštatskej.
M. Golec/Z. Tvrđý/E. Čermáková: Pohřební zvyklosti nedospělých jedinců v horákovské kultuře.
T. Trubačová: Problematika dětských hrobů na laténských pohřebištích na Moravě a ve Slezsku.
E. Krekovič: Veľkosť urny a pohlavie pochovaného.
M. Pardyová: Ke specifice dětských pohřbů podle sarkofágů římského a raně křesťanského období.
J. Kala: Dětské pohřby z doby stěhování národů na Moravě.

V druhé sekci, zaměřené na problematiku středověku, odezněly tyto referáty:

- J. Zábojník: Hroby dětí na pohrebiskách z obdobia avarskeho kaganátu na území Slovenska.
M. Hanuliak: Dětskí jedinci vo veľkomoravskom prostredí na základe pohrebiskových prameňov z územia Slovenska.
P. Hejhal: Raně středověké dětské pohřby - situace ve východočeské mohylové skupině.
Š. Ungerman: Amulety v dětských hrobech na raně středověkém pohřebišti v Dolních Věstonicích-Na pískách.
R. Přichystalová: Pohřby dětí z južného predhradia na Pohansku.
K. Mertlová: Genetická studie dětí z lokality Pohansko-Jižní předhradí.
N. Profantová/P. Hájek/P. Stránská: Dětské hroby na raně středověkých pohřebištích Klecany I, II ve světle poznatků antropologie, antropogenetiky a archeologie.
A. Navrátilová: Dětský pohřeb v kontextu ritualizace smrti.
J. Wrzesiński: Groby dzieci Polski piastowskiej.
L. Miechowicz: Miejsca pochówki nie ochrzczonych dzieci.
E. Průchová: Dětské pohřby u Kostela sv. Bartoloměje v Plzni.

Na společném zasedání obou sekcí odezněly některé referáty, které bylo těžké zařadit do jednotlivých sekcí:

J. Unger: Problematika pohřbů a nepohřbů dětí v archeologických pramenech.

M. Vaňharová: Určení pohlaví u dětských kosterních pozůstatků - analýza DNA.

M. Křivanová: Srovnání metod určujících biologický věk dětí.

M. Dohnalová: Hospicová péče v rámci občanského sektoru ČR.

M. Cichál/Z. Dorková: Antropologický a ošetrovatelský pohled na problematiku umírání a smrti.

J. Bouzek: Dětské oběti v tradicích a mytologiích a dětské kostry v jamách v době bronzové a halštatské.

Podle času, tématu a nálady proběhla k některým referátům diskuse. Součástí kolokvia byl i společenský večer uspořádaný Ústavem antropologie Přírodovědecké fakulty MU a Nadací Universitas v prostorách Ústavu antropologie v Brně.

Díky vstřícnosti Archeologického ústavu SAV v Nitře byli referující upozorněni na možnost publikovat svoje příspěvky v tomto čísle periodika Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV. V následujícím bloku jsou prezentovány ty referáty z kolokvia, které autoři předložili na publikování.

Páté kolokvium prokázalo potřebnost platformy pro pravidelnou výměnu názorů na problematiku pohřebního ritu, takže organizaci dalšího kolokvia, plánovaného na listopad 2007, převzala Slezská univerzita v Opavě.

Doc. PhDr. Luděk Galuška, CSc.
Moravské zemské muzeum
Zelný trh 6
CZ-659 37 Brno
lgaluska@mzm.cz

Prof. PhDr. Josef Unger, CSc.
Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity
Kotlářská 2
CZ-611 37 Brno
unger@sci.muni.cz

KOLLOQUIUM ANTHROPOLOGIE DES TODES: KINDERBESTATTUNG/ KEINE KINDERBESTATTUNG IN ARCHÄOLOGISCHEN QUELLEN

Luděk Galuška - Josef Unger

Im Anschluss auf die vier Kolloquien, organisiert vom Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra, haben mehrere tschechische Institute (Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Moravské zemské muzeum v Brně, Ústav archeologické památkové péče Brno, Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Archeologický ústav Akademie věd ČR v Brně, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně und Nadace Universitas, Společnost pro podporu univerzitních aktivit) und Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra zusammen das fünfte Kolloquium im 23. und 24. November 2006 veranstaltet. Es konzentrierte sich auf die Problematik der Behandlung von Kinderüberresten in verschiedenen vergangenen Zeitstufen. Im Bezug auf einige Teilnehmer aus Polen und Slowakei kann das Kolloquium als international und mit siebzig Teilnehmern als gut besucht bezeichnet werden. Wegen großer Anzahl von angemeldeten Beiträgen musste es in zwei Sektionen verteilt werden -die vorgeschichtliche und mittelalterliche.

In der ersten, auf die Problematik der Vorgeschichte gerichteten, Sektion wurden folgende Beiträge vorgetragen:

- Z. Čižmář: Kinderbestattung/keine Kinderbestattung in archäologischen Funden der jüngeren Steinzeit in Mähren.
- M. Dočkalová: Kinderbestattungen auf den neolithischen Siedlungen in Mähren.
- E. Čermáková: Neolithische Kinder - lebende und tote.
- P. Stabrava: Kinderbestattungen auf Siedlung der Trichterbecherkultur in Opava-Vávrovice.
- J. Turek: Leben und Tod des Kindes am Ende des Äneolithikums. Die Widerspiegelung des Gesellschaftsstatus der Kinder in der Symbolik des Bestattungsritus.
- J. Kovárník: Die Problematik der Kinderbestattungen in den Hügelgräbern im Äneolithikum.
- J. Bátor/H. Baliová: Kinderbestattungen in Gefäßen in älterer Bronzezeit.
- S. Stuchlík: Kinderbestattungen in Gefäßen in der Bronzezeit in Mähren.
- P. Fojtík: Mittelbronzezeitliche Kinderbestattung im Gefäß aus Olšany u Prostějova, Bez. Prostějov.
- V. Furmánek/V. Mitáš: Kindermortalität in der Urnenfelderzeit in der Slowakei.
- J. Juchelka : Kindergräber auf dem Gräberfeld der Lausitzer-Kultur in Opava-Kateřinky.
- J. Langová: Funde von Kinderskeletten in den Siedlungsgruben der Urnenfelderkultur.
- L. Smejtek: „Kinderbestattungen“ in den Knovizer Siedlungsobjekten: Beispiel Kněževs.
- E. Studeníková: Kind -Teilnehmer der Bestattungsriten in der Hallstattzeit.
- M. Golec/Z. Tvrđý/E. Čermáková: Bestattungstraditionen der unerwachsenen Individuen in der Horákov-Kultur.
- T. Trubačová: Problematik der Kindergräber auf den latènezeitlichen Gräberfeldern in Mähren und Schlesien.
- E. Krekovič: Urnengröße und Geschlecht des Bestatteten.
- M. Pardyová: Zum Spezifikum der Kinderbestattungen nach den Sarkophagen der römischen und frühchristlichen Zeit.
- J. Kala: Kinderbestattungen aus der Zeit der Völkerwanderung in Mähren.

In der zweiten, auf die Problematik des Mittelalters gerichteten, Sektion wurden folgende Beiträge vorgetragen:

- J. Zábojník: Kindergräber auf den Gräberfeldern aus der Zeit des Awarischen Khaganats auf dem Gebiet der Slowakei.
- M. Hanuliak: Kinderindividuen im großmährischen Milieu aufgrund der Bestattungsquellen aus dem Gebiet der Slowakei.
- P. Hejhal: Frühmittelalterliche Kinderbestattungen -Situation in der osttschechischen Hügelgräbergruppe.

- Š. Ungerman: Amuletten in den Kindergräbern auf dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Dolní Věstonice - Na pískách.
R. Přichystalová: Kinderbestattungen aus südlicher Vorburg in Pohansko.
K. Mertlová: Genetische Studie der Kinder aus der Fundstelle in Pohansko-Jižní předhradí.
N. Profantová/P. Hájek/P. Stránská: Kindergräber auf den frühmittelalterlichen Gräberfeldern in Klecany I, II im Licht der anthropologischen, anthropogenethischen und archäologischen Erkenntnissen.
A. Navrátilová: Kinderbestattung im Kontext des Todesritus.
J. Wrzesiński: Kindergräber in Polen zur Piasterzeit.
L. Miechowicz: Todesplätze der nicht getauften Kinder.
E. Průchová: Kinderbestattungen bei der Hl. Bartholomäus-Kirche in Pilsen.

Auf der gemeinsamen Tagung von beiden Sektionen wurden diese Beiträge, die schwierig einzugliedern war, vorgetragen:

- J. Unger: Problematik der Kinderbestattungen/nicht Kinderbestattungen in archäologischen Quellen.
M. Vaňharová: Geschlechtsbestimmung bei den Kinderskelettüberresten -DNA-Analyse.
M. Křivanová: Methodenvergleich bei der Bestimmung des biologischen Alters der Kinder.
M. Dohnalová: Hospizbetreuung im Rahmen des Bürgersektors in der Tschechischen Republik.
M. Cichál/Z. Dorková: Anthropologischer- und Pflegerblick auf die Problematik der Sterbung und des Todes.
J. Bouzek: Kinderopfer in Traditionen und Mythologien und Kinderskelette in den Gruben der Bronze- und Hallstattzeit.

Nach der Zeit, Thematik und Lust wurden zu manchen Beiträgen Diskussion gehalten. Ein Bestandteil des Kolloquiums war auch ein Gesellschaftsabend, den das Anthropologische Institut der Naturwissenschaftlichen Fakultät der Masaryk-Universität und Stiftung Universitas in den Räumen des Anthropologischen Instituts in Brün veranstaltete.

Dank dem Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra waren die Vortragenden auf die Möglichkeit der Veröffentlichung ihrer Beiträge in diesem Ausgabe vom Periodikum *Študijné zvesti* des Archäologischen Instituts aufmerksam gemacht.

Das fünfte Kolloquium zeigte die Notwendigkeit für den regelmäßigen Austausch zur Problematik des Bestattungsritus, und deshalb hat die Organisation des nächsten Kolloquiums, geplant für November 2007, die Schlesische Universität (Slezská univerzita) in Opava übernommen.

Doc. PhDr. Luděk Galuška, CSc.
Moravské zemské muzeum
Zelný trh 6
CZ-659 37 Brno
lgaluska@mzm.cz

Prof. PhDr. Josef Unger, CSc.
Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity
Kotlářská 2
CZ-611 37 Brno
unger@sci.muni.cz

Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických a jiných pramenech

Kinderbestattung/keine Kinderbestattung in archäologischen Quellen

23. a 24. november 2006

Ústav Antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně

DĚTSKÉ OBĚTI V TRADICÍCH A MYTOLOGIÍCH A DĚTSKÉ KOSTRY V JAMÁCH V DOBĚ BRONZOVÉ A HALŠTATSKÉ ¹

Jan Bouzek

*Dětské pohřby, mytologie, lidské oběti, pohřbívání.
Child's burials, mythology, human sacrifices, burying.*

Sacrifices of children in traditions and mythology and children's skeletons in pits from the Bronze Age and the Hallstatt period

Sacrifices of children: Mediterranean and Central Europe. Many legends refer about sacrifices of children notably in the Semitic world, but also with the Greeks, Etruscans and Romans. The common opinion now is that the Phoenician tofets were of children who died by natural cause, but sacrifices existed as well. In central Europe the skeletons of children found in pits do not show traces of violent murdering, but it was believed in the old times that a good prevention against infection deceases was to throw a child into a pit and cover it with earth.

Před mnoha lety jsme se s Drahomírem Kouteckým zabývali tzv. kostrovými pohřby na sídlištích v době bronzové v severozápadních Čechách a pokusili jsme se shrnout nejen materiál odtud, ale také jeho období. Můj dnešní příspěvek navazuje jako „second thoughts“ na naši tehdejší společně publikovanou studii (Bouzek/Koutecký 1980). Pozornost bude především věnována dětským jedincům.

Nové nálezy ze severozápadních Čech zhruba potvrdily tenkrát analyzovanou situaci. V řadě případů šlo o stopy jakéhosi masakru, například v Břešťanech, kde bylo pobito okolo 15 dětí a mladistvých, jednomu chlapci byla useknuta hlava a patrně i ruce. Dětské lebky byly nalezeny také v jámách (např. v Klučku); většina lebek ovšem náležela dospělým jedincům. Tříštivé zásahy na lebce (tedy pravděpodobně stopy kamenování, sekání a bodání) byly zjištěny především na mužských kostrách, ale také na nedospělých jedincích neurčeného pohlaví; řidčeji na ženských a dětských kostrách, ovšem i tu není takových dokladů málo. Například v některých jamách v Konobřích šlo i o velmi malé děti; v jednom případě o dítě v jámě spolu s ženou, které byla useknuta hlava. Podobná situace byla také u izolovaných lebek. Ženy a děti, méně schopné násilného odporu, mohly být ovšem popraveny či obětovány i v takových případech, kdy nedošlo k roztržení kostí.

Několik ženských koster bez hlavy svědčí patrně o dekapitaci (v této skupině ženské kostry převažovaly). Jedna kostra muže z Kamenné Vody dokládá patrně čtvrcení (Chochol 1954; 1971; 1974; 1979; k celé problematice kostrových pohřbů knovízských též Spurný 1948; Hrala 1971; Bouzek 1981).

V jiných případech, jako v Kamenné Vodě v jámě 35, byla žena s novorozencem pohřbena patrně rituálně, a snad tedy šlo o náhradní pohřeb ženy po porodu rituálně nečisté; období známe ze severských bažin doby bronzové až železné i z počátku středověku (Glob 1965; Van der Sandan 1996; Belke-Voigt 2005).

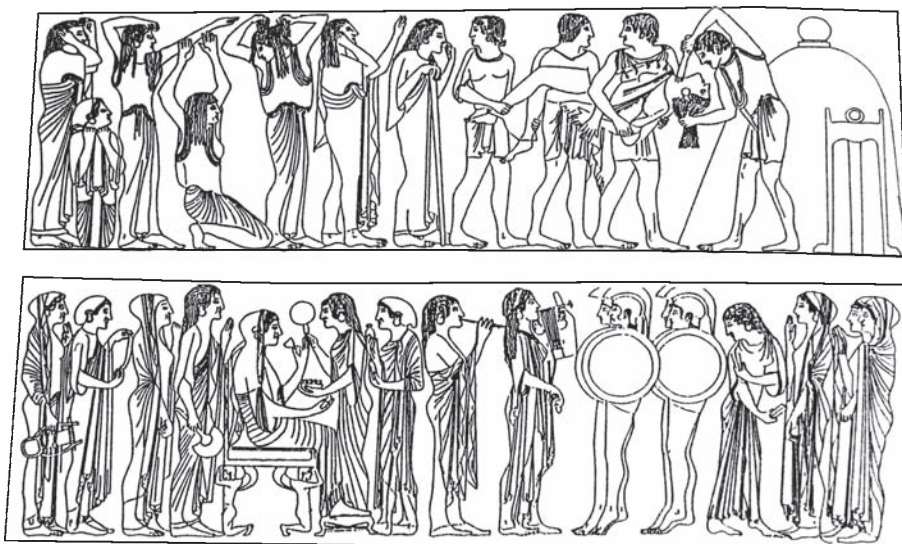
Nové výzkumy osad v Blučině a na Velimské Skalce jsou opět předmětem diskusí. Pravděpodobně ale šlo jak o masakr v době zničení osady, tak o lidské oběti (Salaš 1989; 1997; 2001; Vávra/Šťastný 2004); podobné situace odkryl J. Říhovský z příkopu velatické osady na Stolové Hoře (Stloukal 1966). Z lokality Cezavy u Blučiny už K. Tihelka (1969) uváděl 205 koster, z nichž pouze 62 považoval za rituálně uložené (50 ve skrčené poloze a 12 natažených na zádech). Období jsou známy z Polska i Durynska (Böhm-Blanc 1958; Gedl 1964; Malinowski 1970), teď už více i z Bavorska (Maier 1977) atd. Podle J. Jelínka (1957) šlo o obecný jev trvající od rané doby bronzové až po dobu laténskou a patrně i římskou.

Lidské oběti byly konány v dávných dobách snad u všech evropských i mimoevropských národů. Kromě mimoevropských pramenů máme o nich zprávy zejména z pohanské kapitoly raného středověku

¹ Příspěvek vznikl v rámci vědeckého záměru Ministerstva školství České republiky MSM 21620829.

Obr. 1. Obětování Polyxeny - zobrazení na tzv. tyrhénské amfoře, 570-560 před Kr. (podle: *Pfuhl 1923*).

Obr. 2. Obětování Polyxeny - zobrazení na sarkofágu z Gümüşçay (mohyla Közeldin), okolo 500 před Kr. (podle: *Bouzek 2005*).

Obr. 3. Mainada zabíjí Orfea - zobrazení na athénské červenofigurové váze, druhá polovina 5. stol. před Kr. (podle: *Bouzek 2005*).

Obr. 4. Mainada s hlavou Orfeovou - zobrazení na athénské červenofigurové váze z konce 5. stol. před Kr. (podle: *Bouzek 2005*).

ze severní Evropy (*Thurnwald 1927; Burkert 1972*). U starých Germánů býval například před bitvou obětován jeden z bojovníků, po bitvě zajatci. V Řecku i ve Starém Zákoně jde u lidských obětí zpravidla už o oběť odmítnutou - tak Abrahámovi s Izákem nakonec nabídl Hospodin zástupnou oběť zvířecí, podobně jako u Iphigenie zachráněné Artemidou, která ji v poslední chvíli vyměnila za laň.

Oběti prvorozených dětí u Féniciánů bývaly považovány za pravidlo (také díky propagaci v literatuře včetně Flaubertovy *Salambo*), ale u fénických tofetů se skoro nikdy nenašly dětské kostřičky. Dnes převládá názor, že to nebylo ve fénické společnosti pravidlem, ale vzácnou výjimkou; nejvýše byly snad někdy takto obětovány ty malé děti, které zemřely přirozenou smrtí, nikoli zabitím.

Mezi mýtickými oběťmi v Řecku jsou častější dívky než chlapci, například Ifigenie (srov. *Stoll 1884-1937*), Polyxena, nebo dcery athénské krále, jejichž matka se vyjádřila, že kdyby měla syny, byli by zabiti ve válce, a že být obětována je stejného řádu a stejně čestné, je-li to k dobrému účelu. Měla na své straně více uznání než Klytaimnestra, která zařízením dcery Ifigenie obhajovala své zavraždění vlastního manžela, jenž tuto oběť zorganizoval (*Maaskant-Kleibrink 1989*).

Ve starších vrstvách mýtu i archeologické evidence byly lidské oběti obvyklé (*Burkert 1972*) i na minojské Krétě (*Warren 1986; Sakellarakis/Sakellarakis-Sapouna 1991*). Na posledních tabulkách z Pylu k nim sáhli i Mykéňané v době bezprostředního ohrožení, dokonce i Římané v době ohrožení Hannibalem. Na rozdíl od Germánů a Keltů šlo u Řeků i Římanů o velmi výjimečné situace a jako o zcela krajní východisko (přehledně *Burkert 1972*; pro pohřební rítus v antickém světě obecně *Kurtz/Boardman 1971*). Obětování Polyxeny duchu Achillovu (obr. 1; 2) je mýtický příběh, ale nadto šlo o trójskou zajatkyňu-otrokyni, nikoli o svobodnou ženu jako v případě Ifigenie. Vedle dekapitace, například u Orfea mainadami a jeho věštící hlavy (obr. 3; 4), máme u lidských obětí v řeckém umění většinou zobrazeno podříznutí (Polyxena). Pohřby-nepohřby jsou známy ve značném množství z doby přechodu od střední do pozdní doby bronzové (Blučina, Velim-Skalka) a velmi mnoho materiálu je v laténských kontextech. Dekapitace byla prováděna z různých důvodů (srov. *Schmidt 1884-1937; Burkert 1962; 1972*). Uříznutá hlava (*tête coupée*) byla populární zejména u Keltů, ale její magická moc je známa z etnografického materiálu v mnoha zemích světa (např. *Čadík 1920; Wankel 1882; Želízko 1898*) a u thráckých orfiků bylo postmortální uříznutí hlavy součástí pohřebního ritu, tak jako další rituály podobného druhu (*Böhm-Blancke 1958; Burkert 1962; Glob 1965; Schmidt 1884-1937*).

Násilné zabití nemusí být vždy patrné v kosterním materiálu. Někdy, jako v královských hrobech v Uru, byly oběti zřejmě otráveny. Z germánské mytologie známe, že oblíbeným prostředkem proti moru bylo zasypání dětí do jámy zaživa (*Thurnwald 1927; Rind 1998*). O násilném zabití by v kosterním materiálu také nesvědčilo zasypání jednoho Kelta a jedné Keltky a jednoho Řeka a jedné Řekyně v jámě při Hannibalově ohrožení Říma (to by bylo obtížné zjistit i při způsobu zaříznutí Polyxeny). Brutální způsoby usmrcení přes složení do nějaké bedny, jako v Acy-Provence, je ovšem doloženo bezpochybně (*Verger 2000*).

Jakýsi, byť nouzový pohřeb zmrzačeného těla pak mohl být ostatně považován za rituálně lepší, než ponechání zabitého na povrchu země, aby ho sežrala zvířata (srov. příběh Antigonin a zejména Rohde 1929). Ovšem například v hinduistické Indii a na Ceylonu se mrtvoly těch, kteří neměli na spálení na hranici, prostě odnesly do džungle.

Lidožroutství dětí existovalo patrně i na minojské Krétě v Knossu (*Warren 1986*), ale velmi pravděpodobně i u nás v knovízské kultuře, v době bronzové a na počátku doby železné vůbec (*Schroeder 1929; Jelínek 1957; Malinowski 1970; Chochol 1971; 1979*). Ze značné části se týkalo dětí, podobně jako u některých přírodních národů; bylo asi ovšem také výjimečnou záležitostí.

LITERATURA

Belke-Voigt 2005

Böhm-Blancke 1958

Bouzek 1981

Bouzek 2005

I. Belke-Voigt: Moorleichen: Die schwierige Deutung einer archäologischen Fundgruppe. *Ethnogr.-Arch. Zeitschr.* 46, 2005, 321-344.

G. Böhm-Blancke: Höhlen, Heiligtümer, Kannibalen. *Archäologische Entdeckungen in Kyffhäuser.* Leipzig 1958.

J. Bouzek: Knovízské kostrové hroby v kamenných skřínkách. *Sborník prací věnovaný Prof. J. Filipovi.* *Praehistorica* 7, 1981, 12-126.

J. Bouzek: Thracians and their Neighbours. *Stud. Hercynia* 9. Praha 2005.

- Bouzek/Koutecký 1980 J. Bouzek/D. Koutecký: Mohylové a knovízské kostrové „pohřby“ v jamách ze severozápadních Čech (Sketlettbestattungen in Gruben der Knovízer und Hülgräberkultur in NW Böhmen). *Pam. Arch.* 71, 1980, 360-432.
- Burkert 1962 W. Burkert: Zum griechischen Schamanismus. *Rhein. Mus.* 105, 1962, 36-55.
- Burkert 1972 W. Burkert: *Homo necans. Interpretationen altgriechischer Opferriten und Mythen.* Berlin 1972.
- Čadík 1920 J. Čadík: *O čarovné moci lidské hlavy.* Praha 1920.
- Gedl 1964 M. Gedl: *Skeletowy obrządek pogrzebowy w kulturze lużyckiej.* Kraków 1964.
- Glob 1965 P. V. Glob: *Mosefolket.* Kopenhagen 1965 (český překlad J. Rak: *Lidé z bažin.* Praha 1972).
- Hrala 1971 J. Hrala: Komentář k Chocholově studii o sídlištních pohřbech knovízské kultury. *Pam. Arch.* 62, 1971, 358-362.
- Chochol 1954 J. Chochol: Lidské kosti z knovízských jam v Břešťanech. *Arch. Rozhledy* 6, 1954, 751, 752, 769-776, 833, 834, 839, 840.
- Chochol 1971 J. Chochol: Antropologická problematika nálezů knovízské kultury v Čechách. *Pam. Arch.* 62, 1971, 324-358, 360-363.
- Chochol 1974 J. Chochol: Kostrové materiály knovízské kultury ze sz. Čech. *Crania Bohemica* 2, 1974, 1-31.
- Chochol 1979 J. Chochol: Kosterné nálezy ze sídlištních jam knovízské kultury v sz. Čechách. *Pam. Arch.* 70, 1979, 21-41.
- Jelínek 1957 J. Jelínek: Antropofagie a pohřební ritus na podkladě nálezů z Moravy a okolních území (Anthropofagy and the burial rite of the Bronze Age on the basis of the finds from Moravia and the neighbouring regions). *Čas. Moravského Mus. Brno* B 42, 1957, 85-130.
- Kurtz/Boardman 1971 D. C. Kurtz/J. Boardman: *Greek Burial Customs.* New York 1971.
- Maaskant-Kleibrink 1989 M. Maaskant-Kleibrink: The stuff of which Greek heroines are made. *Bull. Ant. Beschaving* 64, 1989, 1-49.
- Maier 1977 R. A. Maier: Urgeschichtliche Opferreste aus einer Felsspalte und einer Schachthöhle der fränkischen Alb. *Germania* 55, 1977, 21-32.
- Malinowski 1970 T. Malinowski: Problème du cannibalisme parmi la population de la civilisation lusacienne en Pologne. In: *Actes du VIIe congrès international UISPP Prague 1966.* Praha 1970, 722-726.
- Pfuhl 1923 E. Pfuhl: *Malerei und Zeichnung der Griechen.* München 1923.
- Rind 1998 M. M. Rind: *Menschenopfer. Vom Kult der Grausamkeit.* Regensburg 1998.
- Roscher 1884-1937 W. H. Roscher (Ed.): *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie* (6 voll.). Leipzig 1884-1937 (Hildesheim 1963; 1993).
- Sakellarakis/Sakellarakis-Sapouna 1991 J. Sakellarakis/E. Sakellarakis-Sapouna: *Ausgrabungen in Archanes.* Athens 1991.
- Salaš 1989 M. Salaš: Der gegenwärtige Forschungsstand der Untersuchungen auf der jungbz. Höhenfundstelle Cezavy bei Blučina. In: *Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej.* Wrocław etc. 1989, 113-130.
- Salaš 1997 M. Salaš: Neue UFZ Depotfunde von Cezavy bei Blučina (Mähren). *Altertum* 43, 1997, 3-20.
- Salaš 2001 M. Salaš: Blučina, okr. Brno-venkov. Přehled Výzkumů 43, 2001, 111, 112.
- Schmidt 1884-1937 T. Schmidt: Tydeus. In: *Roscher 1884-1937*, II/1, 1388-1404.
- Stoll 1884-1937 W. Stoll: Iphigenia. In: *Roscher 1884-1937*, II/1, 298-305.
- Spurný 1948 V. Spurný: Kostrové pohřby v knovízské kultuře. *Pam. Arch.* 43, 1948, 13-20, 136.
- Stloukal 1966 M. Stloukal: Posudek o anthropologickém materiálu z Lovčiček. *Čas. Moravského Mus. Brno. Vědy Společ.* 51, 1966, 96-98.
- Thurnwald 1927 R. Thurnwald: Menschenopfer. *Reallexikon Vorgesch.* 8, 1927, 143-154.
- Tihelka 1969 K. Tihelka: Velatice culture burials at Blučina. *Fontes Arch. Pragenses* 11. Praha 1969.
- Van der Sandan 1996 W. Van der Sandan: *Mumien aus dem Moor.* Amsterdam 1996.
- Vávra/Šťastný 2004 M. Vávra/D. Šťastný: Dvacet let výzkumu Skalky u Velimi, okr. Kolín (jedna spekulace, několik výkladů) - Zwanzig Jahre archäologischer Untersuchung in Skalka bei Velim (eine Situation, einige Interpretationen). In: *Popelníková pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference.* České Budějovice 2004, 541-554.
- Verger 2000 S. Verger (Ed.): *Rites et espaces en pays Celts et Méditerranéen: Etude comparée à partir du sanctuaire d'Acy-Romance (Ardennes, France).* Rome 2000.
- Wankel 1882 J. Wankel: *Bilder aus der mährischen Schweiz.* Wien 1882.
- Warren 1986 P. Warren: Human bones from a LM I B house at Knossos. *Annual British School Athens* 81, 1986, 333-388.
- Želízko 1898 J. V. Želízko: O upotřebování a zdobení lidských lebek v době předhistorické s ohledem na dobu nynější. *Čas. Vlast. Spol. Mus. Olomouc* 15, 1898, 10-18.

Kinderopferungen in den Mythologien und Traditionen und Kinderskelette in den Gruben der Bronze- bis Latènezeit

J a n B o u z e k

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag knüpft an eine frühere Arbeit vom Verfasser und D. Koutecký (*Bouzek/Koutecký 1980*), der die sog. aussergewöhnlichen Bestattungen in der Bronzezeit Nordwestböhmens behandelte. Ausser dem neuen archäologischen Material werden Parallelen aus dem Mittelmeer diskutiert - Menschenopfer im Skelettmaterial und in den Legenden und die Darstellungen der Opferungen von Polyxena in der griechischen Kunst (Abb. 1; 2). Es zeigt sich manchmal, dass die gewaltige Tötung im Skelettbefund nicht klar sichtbar wurde (wie bei den in die Gruben geworfenen und dort aufgeschütteten Opfern, oder mit dem Einschnitt am Hals, wie bei Polyxena). Die Entfernung des Kopfes war bei den Orphikern auch Bestandteil einer postmortalen Behandlung im Grabritus, dagegen auch die sog. unrituelle Bestattung war bei manchen Gesellschaften (nicht aber bei den Hinduisten) für besser gehalten als den Körper bloss liegenlassen, wie es die Geschichte der Antigona zeigt. Solche an der Oberfläche gelassene Skelette entziehen sich auch der archäologischen Evidenz. Die Anthropophagie der Bronze- und Hallstattzeit ist zwar immer nicht einwandfrei nachgewiesen, aber sehr wahrscheinlich, wenn auch meist nur in Ausnahmesituationen realisiert.

Abb. 1. Opferung der Polyxena - Bild auf einer Tyrrenischen Amphora, 570-560 v. Chr. (nach: *Pfuhl 1923*).

Abb. 2. Opferung der Polyxena - Bild auf dem Sakroophag von Gümüşay (Hügel Közeldin), um 500 v. Chr. (nach: *Bouzek 2005*).

Abb. 3. Mainada, Orpheus tötennd - Bild auf einer attischen rotfigurigen Vase der zweiten Hälfte des 5. Jh. v. Chr. (nach: *Bouzek 2005*).

Abb. 4. Mainada mit dem Kopf von Orpheus - Bild auf einer attischen rotfigurigen Vase der zweiten Hälfte des 5. Jh. v. Chr. (nach: *Bouzek 2005*).

Übersetzt von Eva Pietová

Prof. PhDr. Jan Bouzek, DrSc.
Ústav pro klasickou archeologii
Univerzity Karlovy
Celetná 20
CZ-110 00 Praha 1
jan.bouzek@ff.cuni.cz

ŽIVÉ A MRTVÉ NEOLITICKÉ DĚTI

Eva Čermáková

*Neolit, dětství, dětské pohřby.
Neolithic, childhood, child's burials.*

The Neolithic Children - Death and Alive

This paper focus on two basic approaches to the prehistoric childhood. As archaeologists we can study the youngest population from two points of view - the most common way is studying them as passive and *death* persons. The main source of information would be in such cases the grave, skeletal remains, grave goods and spatial relations between the buried child (children) and its surroundings. This is naturally a good way how to get insight into the child's world. However, we should be aware of possible distortion of the gained view. This may be caused by the fact that many of funeral aspects illustrate rather the world of adults, than the child's. (That were most likely adults who were burying their children). Let us now focus on the second approach - studying children as „*alive*“. The sources are no more children by themselves, i. e. their physical remains, but traces of their creative activities. Unfortunately, „living children“ are much less visible in the archaeological record and we have to seek them more attentively. Anyway, the percentage of subadults had been considerable in ancient societies and, thus, the proportion of children's artefacts should form a significant part of produced artefacts. As children's products could be considered items made by „small hands“ with fine fingerprints (in case of ceramic artefacts). Interesting piece of child's work can be also seen in minisized cores, exploited by bipolar technique. The height of such cores should correspond with the width of the thumb of the producer and the smallest are believed to be children's artefacts.

To sum up, the issue of prehistoric children is much more intriguing then just „digging out“ childrens graves. They might be viewed as specific agents in ancient cultures.

Je velmi potěšující, že se pozornost archeologů obrací touto cestou na problematiku prehistorického dětství. Ačkoliv řadíme náš obor do humanitních věd, až příliš často se nám lidské bytosti z našeho bádání někdy vytrácejí. Místo toho jsme dosáhli úctyhodné úrovně ve znalosti a klasifikaci materiálních pozůstatků, které nám zanechaly. Pod „superpozicí“ střepů, skeletů, kulových jamek a ústřepů tak zůstali doslova pohřbeni tvůrci toho všeho - lidé. Nikoliv však jako němé kostry, ani jako anonymní popel, ale prostě a jednoduše ženy, muži a děti.

Ve svém příspěvku se budu věnovat dětem z období neolitu. Touto tematikou jsem se podrobněji zabývala již dříve. Soustředila jsem na děti z období staršího neolitu (Čermáková 2002) a následně na děti z neolitu mladšího (Čermáková 2005; Čermáková, *v tisku*). Na tomto místě bych chtěla jednak shrnout a interpretovat zásadní poznatky z obou uvedených období, jednak představit další možný pohled na tuto problematiku.

Studium dětství v tak vzdálené minulosti má svá specifika. Na rozdíl od mladších dějinných etap nemůžeme prakticky využívat písemných pramenů a jen v omezené míře mýtů a pohádek (blíže Čermáková, *v tisku*). Nezbyvá než se ve větší míře spolehnout na vypovídací hodnotu hmotných pramenů. Jak se nám potom bude v takovém „zrcadle“ osobnost dítěte jevit? Domnívám se, že můžeme rozlišit velmi jednoduše dvě různé formy dětské přítomnosti - přítomnost mrtvých dětí a přítomnost dětí živých.

„MRTVÉ DĚTI“

Ze samotné povahy archeologie vyplývá, že viditelné jsou především děti „mrtvé“, tedy hlavně jejich fyzické pozůstatky, a kontext, ve kterém se objevují. Tyto prameny nám poskytují cenné informace o dětech v prehistorických společnostech, ale poněkud „filtrované“ přes dospělé osoby. Je to pochopitelné, když si uvědomíme, že právě oni pochovávali své děti a tak, samozřejmě, úprava hrobů, výbava a podobně vypovídá spíše o světě dospělých než dětí, respektive způsobu percepce dětí dospělými.

Víme, že pohřební rítus v neolitickém období měl asi různé podoby, z nichž jen určitou část můžeme archeologicky zachytit. Nicméně, zdokumentované pohřby vypovídají jasně, že s mrtvými dětmi se

nakládalo odlišně než se zemřelými dospělými. Na základě svých předchozích studií se domnívám, že následující rysy dětských pohřbů jsou klíčové pro pochopení dávné percepce dětí:

- zvláštní orientace,
- vazba na jeskyně,
- pohřby v sídlištním prostředí, u domů (v domech),
- gynekomorfní nádoby v dětských hrobech (Svodín).

Níže se blíže věnuji jednotlivým bodům a v závěru předkládám jejich možnou interpretaci.

Zvláštní orientace

Bohužel máme k dispozici jen ojedinělé rozbor pohřebišť, které by zkoumaly rozdíly v pohřebním ritu dětí a dospělých žen a mužů. Ve své diplomové práci jsem analyzovala z tohoto pohledu lengyelskou nekropoli v Zengövárkony (Maďarsko). Vyšlo najevo, že pohřby dospělých (ať již žen nebo mužů) jsou z hlediska orientace shodné, zatímco v případě dětských hrobů vychází při statistickém zpracování větší variabilita (Čermáková 2005, 19; Čermáková, *v tisku*). Zvláštní „pravidla“ pro orientaci dospělých a nedospělých jedinců zmiňuje R. Rajchl (2002, 281) i v případě staroneolitického pohřebiště ve Vedrovicích. Zatímco lokalita Zengövárkony, prozkoumaná v padesátých letech 20. století, nám už asi neposkytne bližší detaily ohledně charakteru rozdílů mezi dospělou a nedospělou populací, Vedrovice, díky modernějšímu zpracování, hovoří jasněji. Nejpozoruhodnější se mi jeví prokázaná orientace pochovaných dětí na východ slunce o zimním slunovratu (Rajchl 2002, 281). Zda se v Zengövárkony uplatňovalo totéž pravidlo, které by mělo za následek zmíněné odchylky v orientaci dětí, můžeme, bohužel, jen odhadovat.

Vazba na jeskyně

Ve svých předchozích studiích jsem poměrně podrobně rozebírala vztah dětských pohřbů (či obětí) k jeskyním v neolitu, a to jak ve starším, tak i v mladším období, včetně početných příkladů (Čermáková 2002, 12; 2005, 48), proto bych se na tomto místě omezila jen na základní informace.

Pohřby dětí v jeskyních nepředstavují nijak masový fenomén, možná právě proto se o nich dosud více nemluvalo. Pokud se ovšem neolitické pohřby v jeskyních objeví, pravidelně v nich výrazně převažují děti. Například v jeskyni Jungfernhöhle v Německu, bylo pravděpodobně v staroneolitickém období obětováno větší množství dětí a mladistvých (Probst 1991). Ze stejného období pochází nález dětských kostí z jeskyně Martina v Českém krasu (Zápotocká 1998). V Českém ráji byly pozůstatky dětí náležící ke kultuře s vypíchanou keramikou objeveny pod pískovcovým převisem (Matoušek/Dufková 1998). Ze Slovenska pochází dětské skelety datované do ludanické skupiny lengyelské kultury z jeskyně Dzeravá skala a Dúpná diera. Tento fenomén je kupodivu ještě mnohem markantnější v italském neolitu (např. jeskyně v oblasti Abruzzo - Skeates 1991).

Vazba na sídlištní prostředí a domy

Jestliže pohřby neolitických dětí v jeskyních unikaly dosud víceméně vědeckému zájmu, na zvýšený výskyt dětí pohřbených v sídlištním kontextu bylo již vícekrát poukazováno. Z relativně početných lokalit jmenujme alespoň Těšetice-Kyjovice a Vedrovice (Ondruš 1972; Dočkalová/Koštuřík 1996).

Gynekomorfní nádoby v dětských hrobech

Na slovenské lokalitě Svodín se několik gynekomorfních nádob našlo v dětských hrobech (Němejcová-Pavůvková 1981, 188; 1986, 143). Jde o fenomén, pokud je mi známo, omezený na tuto lokalitu, ovšem s velkou výpovědní hodnotou. Z tohoto důvodu zahrnuji tyto nádoby do této úvahy, ačkoliv jde o jev statisticky méně významný.

Interpretace uvedených skutečností

Domnívám se, že všechny popsané zvláštní rysy neolitických dětských pohřbů (případně „nepohřbů“ nebo obětí) naznačují ve své symbolice především silnou víru a snad i snahu o opětovný příchod zemřelých dětí. Předkládám zde svoji interpretaci.

Zvláštní orientace na zimní slunovrat hovoří asi nejjasněji. Děti se směřují na Slunce, na bod, ve kterém se obrací a vychází z říše mrtvých a postupně roste a sílí. Podobným způsobem mohla být vnímána jeskyně - jako děloha, kam se dítě pochovává a tak vrací, aby se mohlo znovu zrodit. Tato víra možná usnadnila nebo ospravedlňovala oběti dětí v krajních situacích nemoci nebo hladomoru. Děti se dávaly „spát“ do bezčasovosti jeskyní, aby se navrátily, až situace bude snazší pro ně i jejich rodiče. Vnucuje se zde vzpomínka i na Erbenovu báseň Poklad. Matka zapomene své dítě na Velký pátek v jeskyni, která se v tento svátek otevře, aby vydala své poklady. Zaslepena zlatem, zapomene žena pod zemí svého syna. Dítě přečká v jeskyni celý rok bez úhony:

*Blaze tu pod zemí, blaze,
Beze jídla, beze pití,
Na mramorové podlaze,
Ryzí zlato v klínku mítí!*

*Noc a den se nestřídají,
Nikdy nejdou spát očínka:
Hraji si tu pěkně, hraji -
Cincín! slyšíš, jak to cinká?*

(Erben 1988, 24)

Podobnou symboliku vidím i v gynekomorfních nádobách, které se objevují v některých dětských hrobech (například ve Svodíně - Němejcová-Pavůvková 1981, 188; 1986, 143). Vyvstává nám zvláštní symbolická souvislost: nádoba - děloha - jeskyně ve vazbě na „dětské návraty“. Podobně i relativně časté ukládání dětí v domě (např. maďarská lokalita Veszprém - Raczky 1974) nebo v jeho bezprostřední blízkosti naznačují možnost, že dospělí chtěli mít své děti i po jejich smrti u sebe, aby se k nim mohly znovu inkarnovat (etnografické paralely - Häusler 1970).

Domnívám se, že všechny uvedené jevy jsou spolu vnitřně provázané a vypovídají o svébytném nazírání dospělých na smrt dětí a na jejich snahu navrátit děti zpět k životu za použití metod sympatetické magie. Velikým přínosem pro případný další výzkum vidím v archeoastronomii a v jejím uplatnění při analýzách dalších pohřebišť. Mnoho informací nám však bude asi stále unikat, pokud nebudeme charakteristické rysy dětských pohřbů porovnávat s ženskými a mužskými hroby, jinými slovy, pokud výzkum dětí neuvedeme do kontextu genderového výzkumu pravěkých populací.

„ŽIVÉ DĚTI“

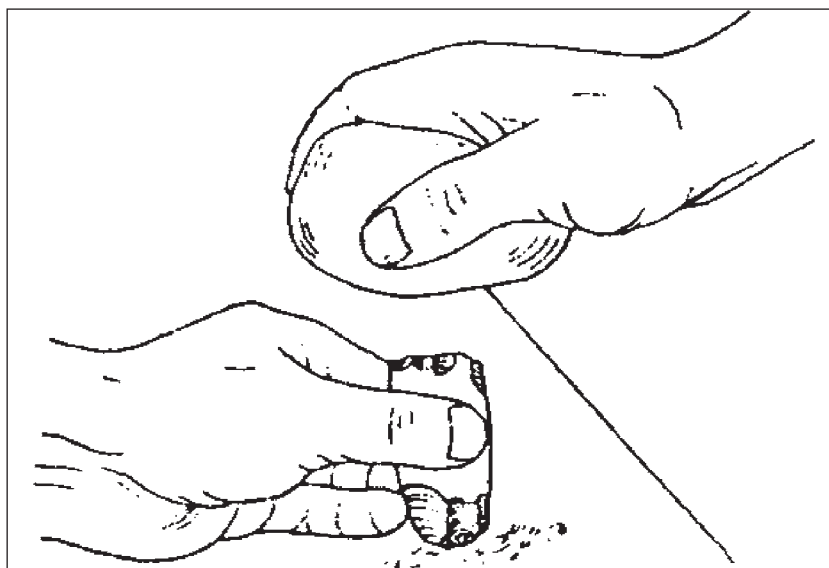
Na tomto místě bych chtěla upozornit na další možný pohled na pravěké děti - jako na aktivní „živé“ bytosti, které se zapojovaly do výrobního procesu (nebo do hry) a obohatily takto hmotnou kulturu o své vlastní artefakty, nesoucí specifickou dětskou pečef. Přirozeně je obtížné s jistotou rozpoznat co je výrobkem nedospělých jedinců. Protože ale děti byly bezpochyby do pracovního procesu záhy zahrnovány, je zřejmé, že z nalezených výrobků jich bude nezanedbatelné procento vyrobené právě jimi. Badatelka J. E. Baxter (2005, 54, 55) uvádí následující charakteristiky dětských artefaktů:

a) štípaných:

- časté chyby v pracovním postupu,
- artefakty nekolují v rámci širšího areálu sídliště,
- výrobky nejsou (nemohou být) dokončeny do podoby hotových nástrojů, nebo mají neutilitární charakter,
- výrobky se vyskytují mimo areály zkušených „štípačů“, artefakty jsou vyráběny z méně kvalitních surovin;

b) keramických:

- otisky dětských prstů na keramice,
- menší standardizace a uniformita keramických výrobků,
- obecně menší velikost a „neumělý“ charakter.

Obr. 1. Bipolární způsob redukce jádra (podle: Knutsson 1986).

Výrobky „malých rukou“ se při cíleném studiu materiálu dají objevit. Při rozboru štípané kamenné industrie se například podařilo identifikovat stopy dětských aktivit švédskému archeologovi K. Knutssonovi. Badatel analyzoval množství exploatovaných jader, zbytků po bipolární těžbě suroviny (spočívající v tom, že jádro se uchopí mezi palec a ukazováček, postaví se na tvrdou podložku a údery shora se jádro redukuje - obr. 1). Jak autor píše, výška jádra nemůže být menší než šířka palce člověka, který jádro těžil. Z toho vyplývá, že nejmenší jádra, vysoká jen 10,5 až 14 mm, jsou s největší pravděpodobností dílem dětí (Knutsson 1986).

Z našeho území máme, pokud je mi známo, jeden zjištěný případ dětského artefaktu z období neolitu. Je jím miniaturní nádobka z Těšetic, nesoucí na svém povrchu otisky malých prstů (Hložek/Králík 2005).

Označit všechny výrobky „malých rukou“ automaticky jako dětské, by jistě nebylo správné. Na druhou stranu děti do tvorby dospělých zasahovaly a jejich artefakty jsou v souborech určitě zastoupeny, a to výrazným podílem. Pokud toto nevezmeme na vědomí, bude archeologická teorie podle slov K. Knutssona (1986, 38) „výrazem šovinizmu omezeného světa dospělých“ (překlad autorka).

LITERATURA

Baxter 2005

J. E. Baxter: The Archaeology of Childhood. Children, Gender, and Material Culture. New York - Oxford 2005.

Čermáková 2002

E. Čermáková: Problémy dětství v neolitu střední Evropy. *Pravěk* (N. Ř.) 12, 2002, 7-45.

Čermáková 2005

E. Čermáková: Postavení ženy, muže a dítěte ve společnosti tvůrců lengyelské kultury. In: E. Kazdová/V. Podborský (Ed.): *Pravěké osídlení ve vztahu k sociálním a duchovním strukturám a metody jejich výzkumu*. Brno 2005, 207-255.

Čermáková, v tisku

E. Čermáková: Postavení ženy, muže a dítěte ve společnosti tvůrců lengyelské kultury. In: E. Kazdová/V. Podborský (Ed.): *Pravěké osídlení ve vztahu k sociálním a duchovním strukturám a metody jejich výzkumu*. Brno, v tisku.

Dočkalová/Koštuřík 1996

M. Dočkalová/P. Koštuřík: Seskupení hrobů nositelů kultury s lineární keramikou ne neolitickém sídlišti v Těšeticích-Kyjovicích, okr. Znojmo. *Sbor. Prací Fil. Fak. Brno* M 1, 1996, 5-30.

Erben 1988

K. J. Erben: Kytice. Brno 1988.

Häusler 1970

A. Häusler: Die Stellung des Kindes in der Steinzeit auf Grund der Grabfunde. In: J. Filip (Ed.): *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques*. Praha 1970, 433-437.

- Hložek/Králík 2005* M. Hložek/M. Králík: Využití kombinace přírodovědných analýz a experimentu při hodnocení otisků prstů na neolitické keramice z Těšetic-Kyjovic. In: Experimentálna archeológia a popularizácia výsledkov archeologického bádania v múzejnej a školskej praxi. Phare CBC. Hanušovce nad Topľou 2005, 41-55.
- Knutsson 1986* K. Knutsson: Några ord om barn, stötkantkärnor och pieces esquilees. Fjölur 86/1, 1986, 29-39.
- Matoušek/Dufková 1998* V. Matoušek/M. Dufková: Jeskyně a lidé. Praha 1998.
- Němejcová-Pavůvková 1981* V. Němejcová-Pavůvková: Výsledky archeologického výskumu vo Svodíne. AVANS 1980, 1981, 186-190.
- Němejcová-Pavůvková 1986* V. Němejcová-Pavůvková: Vorbericht über die Ergebnisse der systematischen Grabung in Svodín in den Jahren 1971-1983. Slov. Arch. 34, 1986, 133-176.
- Ondruš 1972* V. Ondruš: Dětské pohřby na neolitickém sídlišti ve Vedrovicích. Čas. Moravského Mus. Brno 57, 1972, 27-36.
- Probst 1991* E. Probst: Deutschland in der Steinzeit. München 1991.
- Raczky 1974* P. Raczky: A lengyeli kultúra legkésőbbi szakaszának leletei a Dunántúlon. Arch. Ért. 101, 1974, 185-215.
- Rajchl 2002* R. Rajchl: Archeoastronomická analýza orientace skeletů na pohřebišti v „Široké u lesa“. In: V. Podborský (Ed.): Dvě pohřebiště lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích. Brno 2002, 275-291.
- Skeates 1991* R. Skeates: Caves, Cult and Children in Neolithic Abruzzo, Central Italy. In: P. Garwood et al. (Ed.): Sacred and Profane. Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion. Oxford 1991, 122-134.
- Zápotocká 1998* M. Zápotocká: Pohřební ritus českého neolitu. Nálezový stav a možnosti interpretace. Arch. Rozhledy 10, 1998, 801-821.

Lebende und tote neolithische Kinder

E v a Č e r m á k o v á

ZUSAMMENFASSUNG

Beim Studium der Kinderproblematik im Neolithikum können zwei verschiedene Zutritte verwendet werden. Einerseits können die damaligen Kinder als „tot“ betrachtet werden, andererseits können die Kindergräber, eigene Kinderüberreste und Grabbeigaben untersucht werden. In diesem Falle sind die Kinder in der passiven Rolle und im Endeffekt spiegelt sich oft auch die Welt der Erwachsenen und deren Verhältnis zum Kind ausdrucksvoll wider.

Der zweite Zugriff ermöglicht die Welt der „lebenden“ Kinder, bzw. ihrer Äußerungen und spezifischer Artefakten, wahrzunehmen. In diesem Falle wird das Kind als ein aktiver Faktor, der die materielle Kultur bereichert, gesichtet. Obwohl in der Archäologie der erste Zugriff überwiegt, ist es notwendig anzunehmen, dass auch die neolithischen (oder allgemein die vorgeschichtlichen) Kinder aktive Schöpfer vieler Artefakten, die nur ausnahmsweise erkannt und von größeren Komplexen der materiellen Kultur ausgegliedert werden konnten, gewesen waren.

Abb. 1. Bipolare Art der Nukleusreproduktion (nach: *Knutsson 1986*).

Übersetzt von Eva Pietová

Mgr. Eva Čermáková
ÚAM FFMU
Arna Nováka 1
CZ-617 00 Brno
cermakova.eva@post.cz

KAM ZMIZELY HORÁKOVSKÉ DĚTI?

Eva Čermáková - Martin Golec - Tereza Trubačová - Zdeněk Tvrď

*Dítě, halštát, horákovská kultura, infans I, II, infanticida, pohřebiště, přechodové rituály.
Child, Hallstatt period, Horákov Culture, Infans I, II, infanticide, burial ground, transition rites.*

Where did the Horákov children disappear?

The paper deals with the Early Iron Age in southern Moravia, it outlines interpretation ways of the problem that had been almost out of the interest of traditional archaeology in the past. Object of the authors of the paper was to accumulate archaeological sources dealing with life and death of children and partially also of subadult members of Hallstatt societies (the 8th-6th centuries BC) and with the help of several related subjects aimed at research of man and his behaviour - anthropology, historical ethnography, and cultural anthropology - to present the problem as a complex or to find some another, in Czech archaeology less used research ways besides the archaeological interpretation. Opinion of the authors is that the chosen approach allows creating of more graphic picture of the problem. For this age group in the Hallstatt period its low degree of presence in primary field (archaeological) sources is very typical if compared with the world of adults. This is also reflected in the paper's title. We can use here the term "archaeology of not found" or in our case "partially found", which is used out of archaeology for the part of the world of past live societies, as absolutely pertinent for those members of communities, who did not exceed the clearly given limit of adult age. Working upon the paper, the authors were conscious of the fact that apart from the gathered evidence of children and subadults they have to think also of missing or only partially present evidence of the youngest members of the communities under study at all parts of settled areas - settlement sites, burial grounds and sanctuaries/cult places as well. This approach can be a relevant clue in drawing of final interpretations. Described state of archaeological sources probably is not connected with "recent state of excavations" alone, but it reflects specific behaviour of adults, who form rules for those, who did not get across the limits of adulthood. The authors have decided to include the chosen theme into the gender and cultural and anthropological research, the aim of which is to explain the world of man as creator of artefacts that in the past always used to be the main and sometimes almost the major problem of study of traditional archaeology.

1. VÝZNAM PŘÍSPĚVKU PRO VÝZKUM HALŠTATU

M. Golec

Období posledních několika roků je charakterizováno zvýšeným zájmem o problematiku jihomoravského halštátu. Výzkum horákovské kultury se stal námětem studia M. Golce, který postupně představil svoje práce (Golec 2001; 2003; 2005a; 2005b), v kterých se pokusil o zhodnocení řady témat jihomoravského halštátu. Cílem výzkumu bylo zhodnotit dosavadní publikace, mezi nimi zejména souborné syntézy z počátku 90. let minulého století (Stegmann-Rajtár 1992b; Nekvasil 1993) a představit současné možnosti základních archeologických interpretací geografických, časových a kulturních. Autor si všímal nejdříve sídlištní, později především funerální problematiky, řešil možnosti třídění artefakturní báze a představil řadu původních důležitých nálezových souborů, které vedly ke genezi nového náhledu na chronologii období 9.-5. stol. před n. l., zejména území Brněnska (Golec 2005b, 419-446). Jedním z potřeb současného výzkumu halštátu je postupně představovat závažná témata, které umožňují rozšiřovat naše znalosti o zkoumaném období. Kromě systematického výzkumu artefaktů, jež vhodně strukturované průběžně zpřesňují naše poznatky o typologicko-chronologických souvislostech a tvoří nezbytnou osu orientace ve výzkumu halštátu, nás zajímají ty náměty, které nám odkrývají poznatky o chování, pohybu, vztazích, zvycích nebo myšlení lidí bývalých živých societ.

Starší doba železná je jednou z více šťastných úseků naší prehistorie, jež nám zanechala četné hmotné pozůstatky nálezových situacích postižitelných terénním výzkumem. Na jižní Moravě došlo k zajímavé situaci, kde bývalá horákovská centra (též kumulace osídlení s nejbohatšími nálezy, dokládající přítomnost nejbohatších jedinců) se překrývají se současnými hlavními sídelními aglomeracemi. Nejvýhodnější situace pro získání nových celků se projevuje v intravilánu města Brna, na jeho okrajových zónách

či příměstských polygonech. Současná situace nám tak dovoluje při narůstajícím objemu dat cílit teoretický výzkum i na témata, u nichž fragmentárnost dochovaných nálezových okolností nedovolovala zaujmout konkrétnější závěry. V tomto ohledu došlo k posunu našeho poznání u horákovských nekropolí, tvořící výchozí zdroj pro mnoho problematik. V roce 1994 byly prozkoumány větší pohřebiště ve Vojkovicích, v Brně-Příkopu a nověji v Modřicích v roce 2003. Lokality zásadně doplnily a pozměnily naše znalosti o pohřebních zvyklostech (Kos 2004; Golec 2005a; Přichystal/Kos 2006). V roce 1999 byl prozkoumán nejbohatší horákovský hrob v Bratčicích (Podborský 1999; Golec/Kos, v tisku). Teoretický výzkum byl v posledním desetiletí veden několika směry. Z významných je možné jmenovat přínos výzkumu náboženství (Podborský 1994; 2006) či pravěkého dolování v Krumlovském lese (Oliva 2005). Uvést třeba i práci o pozdně halštatských horákovských hradiscích, ale též krajinnou syntézu o jižním Vyškovsku (Baarová 2000; 2004). Vyskytly se i zcela nové fenomény. Závažným objevem jsou kalendária s lunárně-solárním systémem na nekropoli v Modřicích a na dvorci v Kuřimi. Výzkum vedl k pokusu o sloučení výzkumu astronomického, archeologického a mytologického (Balák et al., v tisku). Obnoven byl výzkum časného halštatu ve vztahu k počátku výskytu železných předmětů na Moravě (Fojtík/Golec, v tisku a; v tisku b), halštatského hutnictví železa (A. Přichystal 1999 - nepublikovaný referát), původu halštatského grafitu (Hložek et al. 2003), drahých kamenů (Mrázek 1996). Zcela klíčovou pro poznání různých směrů výzkumu se stala monografie o halštatské jeskynní svatyni Býčí skála, zahrnující přístupy archeologické, antropologické, osteologické, geologické, botanické, palinologické, historiografické a uměnovědné, její obsah tvoří i příspěvky o skle a specializovaném řemesle - výrobě vozů, textilu a předmětů z organických hmot (Parzinger/Nekvasil/Barth 1995).

Vedle představených archeologických a přírodovědných témat se stalo záměrem kolektivu autorů upoutat větší pozornost na výzkum lidí - na svět mužů, žen a dětí, na vztahy a sociální prostředí, jež vytvářeli. V tomto směru výzkumu je potřebné překročit rámec tradiční archeologie a pokusit se hledat netradiční možnosti interpretací dalších společenských oborů. Kolektiv autorů pro svůj výzkumný záměr přistoupil ke studiu věkově ostře oddělené skupiny dětí a nedospělých jedinců, a to v rámci geograficky a časově definovaného prostoru jihomoravského halštatu. Bylo využito aktivity řešení této problematiky v rámci brněnské konference „Antropologie smrti: Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických a jiných pramenech“, konané v listopadu 2006, jež zacílila pozornost na objasňování otázek této archeologicky málo viditelné věkové skupiny.

Tento příspěvek se pokouší nejen přinést základní přehled studované problematiky, ale kolektiv autorů přikročil k využití závěrů zvolených směrů přístupů a k hledání možností spojení dosažených výsledků v jednotící závěr. Rozčleněný je celkem na 9 kapitol. Po úvodu M. Golca (kapitola 1) následují statě zpracované jednotlivými autoři (kapitoly 2 až 8) a pak diskuze a závěr celého autorského kolektivu (kapitola 9).

Stať o genderové archeologii, k jejímuž přístupu se členové skupiny hlásí, připravila E. Čermáková (kapitola 2). Výchozí část archeologických pramenů shromáždil a vyhodnotil M. Golec (kapitola 3). Zhodnocení lidských pozůstatků - fyzickou antropologii na dochovaných souborech provedl Z. Tvrď (kapitola 4). T. Trubačová včlenila výsledky antropologického výzkumu „dětské otázky“ v době laténské a období raného středověku (Trubačová 2004) a své závěry využila k porovnání s výsledky dosaženými M. Golcem (2005a) výzkumem z doby halštatské a E. Čermákovou (2002; 2004; Čermáková, v tisku) z období neolitu (kapitola 5). T. Trubačová předložila stručný přehled o postavení dítěte ve středověku a raném novověku, který vycházel ze studia písemných pramenů (kapitola 6). Netradiční přístup k zamyšlení nad archetypy lidského chování, vztahu dospělých a dětí obsažených v pohádkách, zvolila E. Čermáková (kapitola 7). Z. Tvrď společně s T. Trubačovou (kapitola 8) nastínili „ideální horákovskou demografickou strukturu“ (8.1 a 8.2). Kulturně antropologický přístup pro studii zaštitil Z. Tvrď, který připravil etnograficky laděné části (8.3 a 8.4) o přechodových rituálech a infanticidě, významně dokreslující archaický svět dětí. Součástí této kapitoly je pokus o stanovení věku přechodu k dospělosti u horákovských societ (8.3). V závěrečných pasážích jednotlivých kapitol se všichni představení autoři pokusili v diskuzi předložit dosažené výsledky, které promítli do společného závěru (kapitola 9).

2. VÝVOJ ZÁJMU O STUDIUM POSTAVENÍ DĚTÍ V (PRE)HISTORICKÝCH SPOLEČNOSTECH „GENDER ARCHEOLOGY“

E. Čermáková

Až do nedávné doby byl svět pravěkých dětí pro archeology velkou neznámou. Ačkoliv podíl nedospělých jedinců byl v prehistorických společnostech výrazně vyšší, než je například dnes, nedočkal se

tyto děti ze strany badatelů dlouhou dobu odpovídajícího odborného zájmu. Autorkou jedné z prvních publikací, beroucí na vědomí tuto část populace, byla švédská archeoložka *H. Rydh* (1926), která ve své práci, zaměřené zejména na postavení ženy v dávných kulturách, věnovala poprvé pozornost i dětem. Tento přístup je do značné míry typický pro anglofonní a skandinávské badatele, kteří se začali věnovat dětské problematice až poté, co si uvědomili, že děti „vypadly“ ze zorného úhlu genderové archeologie, hojně v těchto oblastech provozované. Bipolárně vnímané vztahy žena - muž vedly k tomu, že dítě nebylo vnímáno jako určité specifické „třetí pohlaví“, ale bylo přiřazováno automaticky do mužského nebo ženského světa na základě svého biologického pohlaví, jak poznamenává *K. Jonsson* (1998). Archeologie dětství se v těchto zemích postupně vydělovala z genderové archeologie, ke které má svým založením velmi blízko. Tento trend ilustruje například vydání sborníku o „neviditelných lidech“, tj. převážně ženách a dětech (*Moore/Scott* 1997) následovaný až za dva roky samostatnou publikací věnovanou výhradně dětem (*Scott* 1999).

Děti se tedy poměrně záhy „pustily ženských sukni“ a dočkaly se prvoplánového zájmu prehistoriků, opět převážně skandinávského původu. Za průlomovou můžeme považovat práci norské archeoložky *G. Lillehammer* (1989), ve které představuje různé přístupy a perspektivy archeologie dětství. Již šest let poté vychází ve švédské Uppsale pozoruhodný sborník, zaměřený na vývoj percepce dětství od dob mezolitu až po éru Vikingů (*Johnsen/Welinder* 1995). Kulturně-antropologický pohled vnesl do tohoto odvětví archeologie další soubor prací, věnovaný vztahu dětí k hmotné kultuře (*Sofaer Derevenski* 2000). Za zmínku jistě stojí i konkrétněji zaměřené práce - *K. Knutsson* (1983; 1986) upozorňuje na možnosti poznání artefaktů dětí z doby kamenné; *N. Finlay* (2000) popisuje svérázný pohřební ritus dětí v Irsku, s opětovným využitím megalitů; *A. Ingvarsson-Sundström* (2003) podává bioarcheologický rozbor skeletů heladských dětí z řecké doby bronzové.

I v širší oblasti střední Evropy včetně našich zemí je studium dětství na vzestupu. Pro období devadesátých let minulého a počátku tohoto století bychom dokonce neváhali použít výrazu „baby boom“ v (pre)historickém bádání. K nejlépe prozkoumaným obdobím patří nepochybně středověk, v rámci kterého se dětství zkoumalo z nejrůznějších úhlů pohledu, ať už archeologického, antropologického, sociologického nebo církevního (*Etter/Schneider* 1982; *Arnold* 1991; *Ulbricht* 1992; *Smetánka* 1993; *Nodl* 1996; *Kovářová* 1998; 1999; *Effenberková* 2000; *Unger* 2003; *Trubačová* 2004). Téma dětství v pravěku střední Evropy je zmapováno o poznání hůře. K dispozici jsou studie z neolitu (*Häusler* 1970; *Čermáková* 2002; *Čermáková, v tisku*) a z eneolitu (*Turek, J.* 2000). Zajímavým fenoménem je fakt, že autorkami nejširše pojatých syntéz v našem prostředí byly nejčastěji studentky historie, archeologie a antropologie, které se zaměřily na tato témata v rámci svých diplomových a jiných prací. Tato část badatelské populace má k dětské problematice očividně nejbližší.

Za pozornost stojí i zcela obrácený vývoj dětské archeologie a archeologie genderu v českých zemích, ve srovnání se západní a severní Evropou. Jak již bylo zmíněno, dětská archeologie severozápadu se vyvinula jako „odnož“ již dříve zavedené „gender archeology“. U nás se oproti tomu práce s genderovou tematikou začaly objevovat až v posledních letech, (např. *Turek, J.* 2002; *Věšínová* 2005; *Čermáková, v tisku*), tedy s patrným časovým odstupem za „uvedením dětí do archeologie“. Příznačné je i to, že dva ze zmiňovaných autorů se původně věnovali výhradně pozici dětí v prehistorických společnostech.

Domníváme se, že pro další bádání v tomto směru je nesmírně důležité si uvědomit, že pravěké děti nežily izolovaným životem a že byly velice úzce propojeny se světem dospělých mužů a zejména žen. Pouze pokud zahrneme i tyto „jejich rodiče“ se svými specifickými mužskými a ženskými rolmi do našeho bádání budeme schopni dospět k celistvějšímu poznání rodinných a společenských struktur pravěkých civilizací.

3. DĚTI V ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENECH

M. Golec

Co říci úvodem o dětech v archeologických pramenech jihomoravského halštatu? Jednoznačná odpověď by mohla být: prameny k této věkové skupině téměř chybějí. Ale jak už to tak bývá nemůžeme zcela jasně potvrdit, že bychom je vůbec nenacházeli. Zcela menšinově jsou starší děti přítomny na pohřebištích, občas se najdou ve „zvláštních“ situacích „pohozeny“ na sídlištích a evidentně také nechybějí na místech, které jsme si navykli nazývat jako kultovní. Nejde o nijak vysoké počty, téměř vždy v porovnání s dospělými jsou jejich počty mnohem nižší. V následujících třech podkapitolách (3.1-3.6) jsou postupně představeny nálezové terénní situace s doklady dětí.

3.1. Pohřebiště horákovské kultury s pohřby starších dětí

Až donedávna byly známy pouze malé fragmenty horákovských nekropolí. První větší pohřebiště, čítající 21 hrobů, byly Vojkovice (lokalita byla v nedávné době archeologicky zpracována - Golec 2005a, 141-267). Antropologický rozbor provedla již dříve M. Dočkalová (2000). Hroby nejmenších dětí stupně infans I neznáme. Věkovou skupinu, kterou můžeme nazvat děti, nalezena nebyla. Jako pohřby nedospělých jedinců můžeme označit dva hroby. Je to komorový hrob 22 o velikosti 2,2 x 1,5 m, obsahující nespáleného jedince ve věku 7-9 roků (obr. 1: 1), kterého řadíme do skupiny infans II. Další komorový hrob 147, o výměře 2 x 1,6 m, pravděpodobně náležející ženě ve věku 13-15 let, spadl do mladší části věkové skupiny juvenis (obr. 1: 2). Mezi starší jedince kategorie juvenis patřil pohřeb ženy ve věku 16-20 let z komorového hrobu 111, jehož velikost činila 2,2 x 1,75 m (obr. 1: 3). Tento pohřeb musíme hodnotit již jako celek náležející dospělému členu komunity. Po uvedeném pohřbu skupiny nejmladších následovaly pohřby starších členů komunity (obr. 5).

Vojkovická nekropole je první větší pohřebiště s doloženým pohřbíváním tří následných stupňů - HC2, HD1 a HD2. Předpokládáme, že sloužilo pro funerální potřeby malé uzavřené sociální jednotky. U lokality zaráží malé zastoupení chudých žárových pohřbů - z 21 celků jim odpovídaly jen 2, ostatní byly komorové hroby střední sociální vrstvy. Původní počet mohl být vyšší, mělké uložení nejmenší hrobů asi podlehlo postupné devastaci zemědělskou činností. Zcela hypoteticky mezi nimi mohly být i některé pohřby dětí s mělce zahloubenými jámami. Co je pro hodnocení téma velice důležité, neznáme žádné pohřby dětí, které bychom mohli zhodnotit jako chudé, výrazně se odlišujících parametry a výbavou od hrobů dospělých. Oba hroby nedospělých jedinců byly komorové, což je naše hlavní dělítko pro odčlenění nejchudších jamkových pohřbů od středně bohatých. Tvar, velikost a zahloubení komory, místo uložení hrobu na nekropoli, orientace hrobové jámy a jejich bezprostřední blízkost s ostatními celky nevykazují žádné odchylky od hrobů dospělých. Také výbava šperků nedospělých nevykazuje rozdíly.

Hrob 22 obsahoval sérii šperků - jehlice a dva náramky. Podobná výbava náleží bohatěji vybaveným jedincům střední skupiny hrobů dospělých. U náramků z hrobu 22 lze pozorovat menší průměr. Náramky jsou otevřeného typu, který lze průběžně upravovat zvětšováním. V hrobu 147 nebyly šperky nalezeny, což je známo u mnoho hrobů dospělých, které řadíme mezi chudší střední sociální vrstvy. Bylo zde nalezeno parohové kladivo (skrývající pravděpodobně mužskou? symboliku). Výbava keramickými nádobami či přítomností zvířecí potraviny odpovídá také dospělým. Pohřeb starší juvenilní ženy v hrobu 111 již představuje standardní pohřeb dospělých, který je dokonce nejbohatším celkem nejen na nekropoli, ale náleží mezi nejbohatší horákovské ženské funerální soubory na jižní Moravě.

D i s k u z e

První antropologicky vyhodnocené pohřebiště nepřineslo žádné doklady po věkové skupině infans I, tj. jedincích, které můžeme nazvat nejmladšími dětmi. První věkovou skupinou byly dva mladí pohřbení ve věku infans II a juvenis. Jejich pohřby zcela odpovídají výbavě dospělých. Na pohřebišti ve Vojkovicích nebyla zjištěna žádná skupina dětí/nedospělých, která by podobou hrobové jámy a výbavou vytvářela samostatnou „chudší“ skupinu. Zcela evidentně bylo zjištěno velmi nízké zastoupení věkové kategorie, o níž se domníváme, že podléhala značné úmrtnosti (viz též kap. 8.1 a 8.2). Výskyt obou hrobů starších dětí si vysvětlujeme sociálními aspekty; původ jedinců - jejich vazba k významným dospělým mohla vyvolat „výjimku“ u dětí, jež se na nekropoli nepohřbívali (viz též kap. 5). Důležitý je také fakt, že dosud nemáme doklady po samostatně pohřbených spálených dětech na pohřebištích.

3.2. Nálezy dětí v hrobech dospělých - doklady tzv. „přídavných pohřbů“

Charakteristikou pohřebního ritu horákovské kultury, výjimečného v oblasti severovýchodního Přälpi se striktním žárovým ritem, je biritualita. Významným jevem u některých z pohřbů, dokládajícím společenské postavení či specifickou funkci v societě živých, je společné uložení více jedinců do jednoho hrobu. Podobné výjimečné pohřby charakterizuje kombinace pohřebních rituů - nespálený a spálený člověk byli společně uloženi současně do jedné hrobové komory. O podobných pohřbech jsme si navykli mluvit jako o celcích významných jedinců. Předpokládáme, že významného zemřelého doprovázel do záhrobí další člověk. Nespáleného považujeme za onoho zemřelého, jemuž byl pohřeb vystaven, a spáleného nazýváme „přídavným pohřbem“, jež byl usmrčen v době pohřebního ceremoniálu. Domníváme se tak na základě jevu, kdy všechny nejbohatší hroby v oblasti horákovské kultury obsahovaly nespálené zemřelé. Popsané pohřby nejsou doklady po současném úmrtí dvou osob. Jde

o doklady specifických pohřebních zvyklostí, které známe ze všech regionů halštatu z oblasti Evropy, ale i ze Středomoří. Na jižní Moravě nacházíme několik kombinací tohoto jevu, jež dokládá jeho užití pro obě pohlaví. Registrujeme společné pohřby knížat se spálenými nebo nespálenými ženami. Známe i pohřeb dvou nespálených žen a jednoho sežehnutého dospělého muže. Níže uvedené doklady představují skupinu významných dospělých žen, jež měly v hrobě jako „přídavný pohřeb“ nedospělého jedince. Obdobné případy nacházíme i v sousedním kalenderberském prostředí, kde byly ženy i děti/nedospělí vždy spáleni (viz kap. 3.5).

Z výzkumu J. Poulíka máme dochovány informace o dvojhrobu s nespáleným a spáleným pohřbem z Palouku v katastru obce Podolí (Poulík 1948-1950, obr. 69; Podborský 1980, obr. 15: 3; Stegmann-Rajtár 1992a, 27, Taf. 47-49; 151: 1; Punčochář 2000, databáze lokalit). Komora měla rozměry 2,25 x 1,80 m, kostra ležela hlavou k jihu v nezvyklé pozici s roztaženými nohama, podél pravé ruky byl uložen žárový pohřeb (obr. 2: 2). Mohlo jít o hrob ženy a dítěte. V inventáři nebyly zjištěny typické předměty odpovídající muži nebo ženě. Přítomnost spáleného dítěte u pohřbu ženy byla zaznamenána v Brně-Lišni v trati „Poudňa“. Šlo o pohřeb nespálené ženy ve věku 14-20 let, která ležela orientována hlavou k JJZ v hrobové komoře rozměrů 2,6 x 2,25 m. Žena měla u nohou vloženu nádobu s kremací dítěte ve věku infans I (obr. 2: 3), jeho věk stanovil M. Stloukal na 4 roky. Zajímavostí pohřbu bylo položení hlavy ženy na dvě v sobě složené mísy (Nekvasil 1958, 43-45; 1963, 53, 54; Podborský 1980, 114; Stegmann-Rajtár 1992a, 12, Taf. 144; Punčochář 2000, databáze lokalit). Obdobná situace jako u těchto dvou popsanych celků se opakovala u hrobu 111 ve Vojkovicích, kde měla žena ve věku 16-20 roků opět u nohou pohřeb (obr. 1: 3), leč nebyl určen věk spáleného jedince (Golec 2005a, 159). Hrob náleží mezi lépe datovatelné a odpovídá, obdobně jako níže uvedený celek z Mikulova, vrcholnému vývoji horákovské kultury stupni HD1. Zajímavostí je uložení dvou šterchátek v žárovém „přídavném pohřbu“, kterých bylo do blízkosti ženy vloženo celkem sedm. Zprávu o dalším birituálním pohřbu nalezneme také u hrobu z Popovic II, který měl výměru 3 x 2 m. U tohoto hrobového celku mimo jiné zaujala též informace o uložení dvou šterchátek vložených do žárového pohřbu. Předměty poukazují na pravděpodobnou přítomnost spálené dívky či mladé ženy. Kostra dospělého ale nebyla nalezena, zachoval se jen „stín“ (obr. 2: 1). J. Nekvasil předpokládal její úplné strávení. Žárový pohřeb se nacházel u hlavy zemřelého (Šolle 1955, 121, obr. 28; Nekvasil 1963, 53, 54; Podborský 1963, Tab. 4: 5, 6; 1980, 114; Stegmann-Rajtár 1992a, 28, 29, Taf. 54-56; 151: 2; Punčochář 2000, databáze lokalit). Další případ, kdy byla do hrobu uložena žena a dítě, pochází z kruhového 1,8 m širokého hrobu z Brna-Obřan. Jde o významný hrob 140, datovaný do časně halštatského stupně HC1a. Jeho význam tkví hlavně v tom, že obsahoval první železné předměty v jihomoravském prostoru. Mimo hlavní žárový pohřeb uložený v misce, obsahoval tento hrobový celek „přídavný pohřeb“ dítěte v amforovitě zásobnici, společně se dvěma železnými náramky, osmičkovitou bronzovou sponou a nákrčníkem (Adámek 1961, 91, tab. CXXVIII-CXXIX). Na rozdíl od výše uvedených hrobů, časově zařaditelných do 7. a 6. stol. před n. l., poukazuje na „přidávání“ dětí do hrobů již na počátku halštatu a situace naznačuje návaznost na zvyky z období popelnicových polí. Ustálení pravidel birituality nespálené ženy a spáleného dítěte nastalo až v průběhu vývoje halštatu. Důležitým celkem pro řešené téma se stal hrob 3 z Kasáren v Mikulově. V hrobovém celku (stupně HD1) bylo dodrženo znovu známé schéma uložení nespálené ženy a spáleného dítěte uloženého v nádobě u nohou ženy. Ze zajímavostí výbavy uvádíme třetí kámen u levé ruky ženy. Antropologické určení provedl T. Dacík, který určil věk ženy do rozmezí 25-35 roků - adultus, věk dítěte do rozmezí 10-13 roků - infans II (Punčochář 2000, databáze lokalit). Hrob byl znovu antropologicky přezkoumán Z. Tvrdým, jenž určil žárový pohřeb dítěte do rozmezí 8-9 roků (viz kap. 4).

D i s k u z e

V oblasti horákovské kultury se vyskytují komorové hroby nespálených žen, k nimž byly vkládány další přídavné pohřby sežehnutých jedinců. V tomto případě jde o variantu známého jevu identifikovaného zejména v mužských hrobech. V nich se množí doklady po uložených mladých ženách. Zvyk užívali významní členové komunit. Pozornosti unikaly dětské pohřby v ženských hrobech, u nichž je nesporné, že nejde o novorozence, ale děti v pokročilém věku. Identifikovaná skupina poukazuje na fakt, kam „mizela“ vedle nečastých regulérních pohřbů malá část dětí.

3.3. Horákovská kultiště/kalendária/obětní místa, dítě jako oběť a prostředek sakralizace

Mimo dvou okruhů s nálezy dětí na horákovských pohřebištích je můžeme nalézt na místech, jež nazýváme kultištěmi nebo svatyněmi. Nálezy v nich posuzujeme jako oběti. V známé svatyni či obětišti Předsíní

v jeskyni Býčí skála v Moravském krase, s abnormálně bohatým souborem předmětů uložených v první polovině 6. stol. před n. l., bylo nalezeno 40 lidských skeletů. Jejich původní vysvětlení směřovalo k nastínění situace o usmrčených „pannách“, obětech mrtvému náčelníku (Wankel 1882; 1984). Postupně však docházelo k výraznému odklonu od této původní interpretace. V nedávné době byl publikován antropologický posudek dochovaných lebek (Stloukal/Szilvássy 1995, 128-145). Zkoumání prokázalo zastoupení širokého věkového spektra zemřelých - ze 40 lidských jedinců bylo 10 určeno jako děti. Poměr dospělých a dětí činil 3 : 1. Autoři rozboru uvedli přesněji 3 mladší děti, z nichž jedno bylo určeno do rozmezí 5-6 roků. Starším dětem náleželo 7 lebek, z toho pouze dvě byly určeny do rozmezí 12-13 roků a 14-15 roků. Z 30 dospělých bylo určeno 17 lebek jako mužských, 11 ženských a u dvou nebylo pohlaví určeno. Věkové spektrum nalezených lidí je velice překvapující. Byly zjištěny dvě „ostře“ oddělené skupiny dětí a dospělých. Ve věku 15-20 let nebyl určen ani jeden jedinec, ve věku 20-30 roků pouze jedna žena, teprve až ve věku 30-40 roků nacházíme enormní nárůst - determinováno bylo 18 jedinců (11 mužů a 7 žen) a „staří“ jedinci byli zastoupeni znovu velice málo - věk mezi 40-50 roky byl označen u dvou mužů a nejstarší horizont 50-60 roků náležel jednomu muži a jedné ženě, 7 dospělých nebylo věkově určeno. V Býčí skále teda tvoří jednu skupinu děti a mezi 15 až 30 roky neznáme až na jednu výjimku žádné určené jedince. Z Wanklova popisu nálezové situace z roku 1882 se o uložení dětí nic bližšího nedovídáme, protože určil osoby jen jako dospělé. Uvedl: „Bylo mezi nimi jen málo mužů, většina byly ženy...“. Jinde nacházíme sdělení: „... výjimkou pěti mužských patřily, jak už určeno, ženám..., a to ženám mladistvého věku ...“. Jediná rozsáhlejší zmínka o dítěti se váže k děvčeti ve věku 12-13 let, s trepanací lebky (Wankel 1882, 385-387; 1984, 246-248). Pro nalezení možných detailů o uložených dětech Wanklův popis nepřinesl žádné další informace. Zastoupení nedospělých jedinců v Býčí skále a na nekropoli ve Vojkovicích se dost podobá. Ve Vojkovicích byl poměr mezi nedospělými a dospělými 2 : 19. Malé děti nebyly prokázány vůbec. Pokud se objevil pochovaný nedospělý člen komunity, spadl již do pokročilého dětského věku. Výrazný rozdíl je na obou lokalitách u dospělých - v případě porovnání se kultistě od nekropole zcela odlišuje. Zatímco v Býčí skále se věk mezi 15-30 roky vyskytl jen jednou, ve Vojkovicích se objevili tři jedinci ve věku 20-30 let, jeden ve věku 24-35 let a v jedenácti případech byl zastoupen věk adultus (viz kap. 5.1). Věkové spektrum pochovaných je zde výrazně posunuto k většímu zastoupení mladších dospělých, kdežto v Býčí skále došlo k věkové selekci a vedle dětí byli obětováni výhradně starší dospělí. V tomto ohledu se tato svatyně od pohřebních pravidel nekropole. Ve smyslu pátrání po horákovských dětech je nacházíme jako některé oběti v jeskynní svatyni, kde tvořily čtvrtinu z nalezených lidí. Nelze tedy říci, že by zde děti tvořily hlavní „věkový zdroj“. Jejich podobné věkové zastoupení - příklon k adolescenci - na obou typech lokalit snad skrývá podobný druh selekce.

Dětská problematika by mohla být v Býčí skále otevřena ještě díky přítomnosti jedné skupiny nálezu. Jde o soubor náramků (Parzinger 1995, Taf. 16; 17), jejichž velikost dokládá nemožnost k nošení dospělými ani jako náramky, ani jako prsteny. Vylučujeme jeho použití jako ozdoby v partii hlavy, pro což nejsou žádné doklady. Jejich existence na obětišti může poukazovat snad na jejich vlastnění prokazanými dětmi, nebo mohlo docházet i k odkládání dětského šperku při iniciačních obřadech, přechodových rituálech k dospělosti.

Další nález dětského skeletu je doložen z ojedinělého druhu památek - z rondeloidu, jež byl asi využíván jednak jako kalendárium, jednak jako obětní místo. Byl součástí největší prozkoumané nekropole horákovské kultury v Modřicích u Brna a jeho význam tkví v jeho astronomickém zaměření (Balák et al., v tisku). Jeho vyhodnocení prokázalo astronomické zaměření, které v sobě skrývalo kombinaci solárního a lunárního systému. Obdobný systém je znám též z dvorce v Kuřimi. Jeden z hlavních konstrukčních prvků v modřickém rondeloidu je dvojí brána zaměřená na západ slunce v době západu slunce při letním slunovratu a zároveň také na kulminace západů měsíce (tzv. 19 letá perioda). Mimo astronomický systém vytyčený jednotlivými kůly se součástí kalendária a obětiště staly tři pohřby. Vedle nespáleného dospělého jedince (skelet 802) a neurčeného spáleného jedince (skelet 804) byl nalezen pohřeb nespáleného dítěte (skelet 805). Střed osy hrobu tvořil v rámci kalendária společně se středem „obětní“ jámy a třemi kůly zaměřenými směrem S-J. Hrob dítěte sakralizoval osu k S, osa jámy směřovala k „halštatské Polárce“ (tj. konstantní nebeský bod), zatímco osa kostry směřovala na zimní slunovrat - „zrod nového Slunce“. Skrčené skelety 802 a 805 posuzujeme v rámci horákovských pohřebních pravidel jako zcela nestandardní. Oba kostrové hroby (skelety 802 a 805), obdobně i žárový hrob (skelet 804) byly uloženy v astronomicky významných osách vně kúlového rondeloidu. Plnily význam v rámci „sakralizace“ kalendária/obětiště, které umožňovalo nekropoli religiozní propojení s astrálním světem. V případě dětského skeletu 805 lze demonstrovat jeden z nejmladších pohřbů (pravděpodobně též oběti) jedince v prostoru horákovské kultury. Hrob považujeme za výjimečný také proto, že tato věková kategorie na nekropoli v Modřicích i blízkých Vojkovicích nebyla vůbec zastoupena. Dětský pohřeb se tak stal součástí obzvlášť významného sakrálního místa, jež sehrávalo religiozní úlohu pro celou nekropoli.

Další významnou lokalitou s nálezem dětí v interpretačně pozoruhodném kontextu je centrální hradisko kalenderberské kultury na jihozápadním Slovensku - Molpír u Smolenic. Tato lokalita nenáleží již regionu horákovské kultury. Funerálním lokalitám oblasti kalenderberské oblasti bude věnována podkapitola 3.5. Hradisko se nachází na východních svazích Malých Karpat. Na akropoli byly prozkoumány v destruovaných domech lidské kosterní pozůstatky (Dušek 1965, 492). V průběhu výzkumů byly nalezeny lidské pozůstatky v různých situacích v prostoru brány, na kultišti, v chatě, či společně se zvířecími kostmi (Jelínek 1975, 57). Dětské kostry se našly na specifickém místě u severní strany hradby hradiska, kde se nacházelo tzv. „kultišť“ (obr. 3). Jeho rozměry byly 20 x 4-6 m, ve směru do svahu byla plošina zahloubena 1-1,2 m do skály. Z vnější strany byla ohraničena hradbou, která se sestávala z nasucho uložených kamenů. Svatyně byla součástí řady domů tvořících součást konstrukce severní a východní hradby. Areál kultišť byl původně asi zastřešený. Po vstupu z prostoru akropole do svatyně a změny chůze o 90° doleva se v zadní části místnosti nacházely tři „oltáře“. Šlo o dva kamenné polokruhy o rozměrech 2,5 x 1 m a 2,5 x 2 m, jež se přimykaly k delším stěnám, a o jeden oválný elipsoid velikosti 3 x 2 m, umístěný v prostoru, u jehož okraje se nacházel původně dřevěný sloup (dřevěná „xoana“?) o rozměrech 0,4 x 0,4 m, obložený kameny (tabula 2). Všechny „oltáře“ byly uvnitř opakovaně vymazány hliněnou vrstvou a propálené. Co je na Molpíru ve vztahu k hodnocené problematice důležité, je nález dvou dětských koster u „oltářů“, a to mezi oválným a půlkruhovým. Věk obou dětí byl stanoven do období do dvou let. Z „oltáře“ dále pochází měsícovitý idol, loďkovité spony a na hradisku všudypřítomné trojboké šipky (Dušek 1974b, 144; Jelínek 1975, 57; Dušek/Dušek 1995, 26-29). Z dalšího domu, u hradby poblíž ohniště, pochází nález lebky dívky ve věku 15 let. Lebka nesla nezhojené stopy po třech těžkých úderech (Jelínek 1975, 57, 58, 60). Podobné stopy po tříštění byly pro molpírské nálezy typické, podobně jako stopy po spálení a jejich uložení společně se zvířecími kostmi. Zajímavou paralelu k jinému kultišti/svatyni v Býčí skále nalézáme v rámci architektury molpírského kultišť v existenci více žárovišť a „xoany“. V Býčí skále se vstupním otvorem vstupovalo mezi dvě žároviště, na Molpíru se do zadní části kultišť vcházelo kolem „modly“ obdobným způsobem. Spojovacím článkem je uložení dětských skeletů. Situace na hradisku ve Smolenicích je komplikovaná v tom, že kromě nálezů z kultišť, které lze připsat religiózním praktikám, mohou četné záseky či rozdrčení skeletů připsat i zničení hradiska, které vedlo k ukončení jeho vývoje v průběhu první poloviny 6. stol. před n. l.

D i s k u z e

Část dětské populace byla ukládána či obětována na kultišťích či svatyních. V Býčí skále bylo nalezených 40 lidských jedinců, z nichž čtvrtinu tvořily děti. Z 10 dětí bylo 7 v pokročilém dětském věku. Situace nenaznačuje zvýšený počet této věkové kategorie v jeskynní svatyni. Na tomto místě, obdobně jako na pohřebišťích či v sídlištních jámách, děti „nebyly odloučeny“ od dospělých. Na Molpíru u Smolenic jsme sledovali situaci rozdílnou, zde byly uloženy dvě velice malé děti. Části roztržštěných kostí adolescentní dívky pocházejí z jiného domu. Dospělí na kultišti nalezeni nebyli. Věkové spojení dítěte a dospělého bylo znovu sledováno u rondeloidu v Modřicích u Brna. Tyto „oběti“ sehrály důležitou roli v astrální sakralizaci objektu, jež chápeme vybudované na nekropoli jako kalendárium i obětní (zádušní) místo. Počty popsanych lokalit jsou velice nízké a zatím nic nenasvědčuje tomu, že zde „mizelo“ větší množství jedinců.

3.4. Nálezy dětí v jámách společně s dospělými na sídlišťích

Další kategorií, kde můžeme najít část dětské populace v oblasti horákovské kultury, je sídlištní prostředí, přesněji zahloubené objekty - zásobní a odpadní jámy. V těchto kontextech byly pozůstatky dětí nalezeny v roce 2003 Brně-Horních Heršpicích. Lokalita byla několikrát předběžně představena. V objektu 706 byly nalezeny dvě opačně orientované děti, označené číslly 806 a 807. Na lokalitě bylo nalezeno ještě další dítě v objektu (Přichystal 2004, 13, 63, obr. 2; Přichystal/Kos 2006, 156). Starší sídlištní nález, získaný v roce 1975, pochází z Brněnských Ivanovic. V nálezové situaci poblíž horákovské zemnice byly nalezeny dětské kosterní pozůstatky. Našly se v kulturní vrstvě o rozloze 8 m², vedoucí k mělké kvadratické jámě obdélníkového půdorysu 130 x 25 cm, s hloubkou 20 cm a orientací SSZ-JJV. Jáma byla od zemnice vzdálená 1,5 m a rovněž obsahovala kosti dítěte (Čížmářová 1977, 33, 34). Situace doložila pozůstatky dítěte ve věku do šesti let (infans I). Mělo by jít o jednoho jedince. Nelze doložit jestli šlo původně o hrob, hodnocené kosti se mohly do nalezeného kontextu dostat již ve fragmentární formě. Na základě záseku objeveného na týlní kosti není vyloučena sečná rána (Chochol 1977, 34). Nálezové okolnosti jsou docela neobvyklé. Dosud nebyl prokázán hrob uložený bezprostředně u chaty v sídlištním kontextu. Na druhé straně je kvadratický objekt na sídlišti značně neobvyklý. Nálezová situace nedovoluje jednoznačně po-

soudit zda jde o nález osamoceného dítěte v nezvyklém uložení na sídlišti, nebo zda nešlo o regulérní hrob. Ve stejném roce byl v Rajhradě nalezen muž ve věku 50-60 roků. Kostra nesla znaky svázání do kozelce a stopy zlomenin (Nekvasil 1977, 36; Stloukal 1977, 37).

Nález spojující svět dospělých a dětí i po jejich smrti pochází z území Dolního Rakouska, nedaleko hranic s Moravou. V sídlištní jámě datované do časného halštatu (Hellerschmid/Penz 2004, 168, 177) bylo v centrálním hradisku Stillfried uloženo sedm osob se znaky genetické příbuznosti. V této skupině byli tři dospělí - muž ve věku 30 roků, dvě ženy ve věku 40 a 45 roků a čtyři děti - dívka ve věku 9 let, tři chlapci ve věku 8, 6 a 3 roky (Breitinger 1980, 92). V kontextu mohlo jít o rodinu, která byla „odstraněna“ i s nedospělými potomky. Jen těžko mohlo dojít k úmrtí všech jedinců zároveň. Děti zde musíme chápat jako nositele „krve rodičů“, takže odcházely ze světa v rámci trestu či hromadné popravy. V potaz musíme brát také agresivní migraci stepní kultury Mezőcsát (dříve Kimmeriové). Naskytá se možnost interpretace podoby hromadné oběti či vraždy členů „knížecí dynastie“, ale také stavební oběť pod valem. V tomto případě šlo o výjimečnou situaci, která činila „prospěch“ celé komunitě (Eibner 1980, 114-137).

Z dalšího centrálního hradiska - z Brna-Obřan pochází nález dítěte uloženého v podolské zásobnici označené písmenem H, která byla zahloblena 1,6 m pod podlahu kúlového domu LXXII o rozměrech 8,4 x 6,8 m (Adámek 1961, 63-66, 149, obr. 61; 62, Tab. LXI-LXIV). Jde o uložení samostatného dítěte v sídlištním prostředí. Časově odpovídá přibližně stillfriedskému nálezu. Podle dochovaných zpráv šlo o nález kosterních pozůstatků necelého skeletu dívky ve věku 12 let mezi množstvím kostí z krávy (býka? pozn. autora), kamenných drtidel, kamenů a keramiky. Levý spánek lebky a dolní čelist byly rozdrceny tupým úderem, snad kamenem, jež se nacházel u lebky. Zcela chyběly kosti chodidel.

Odlišné interpretační možnosti nastínila jiná nálezová situace, tentokrát z Prostějovska, z lokality Čechůvky, náležející oblasti platěnické kultury. Lokalita sousedila na severu od prostoru jižní části Vyškovské brány s horákovskou kulturou. Tato oblast užívala v době halštatské stále zcela striktní žárový ritus, který chápeme jako pozůstatek dlouhého období vývoje mladší a pozdní doby bronzové. Dosud nezaznamenaným jevem bylo uložení dvou dětí pravděpodobně opačného pohlaví. Šlo o jedince na prahu nebo za prahem dospělosti. Jejich věk byl antropologicky určen na 14 roků, opakovaně byl však stanoven v předběžných zprávách na 20 roků (Šmíd 2005, 264; Přichystal/Kos 2006, 50). Pozoruhodný na nález je fakt, že byli do sídlištní kruhové jámy uloženi v anatomické poloze, zrcadlovitě proti sobě.

D i s k u z e

Po regulérních hrobech, „přídavných pohřbech“ v ženských hrobech a po svatyních/kutištích je sídlištní prostředí dalším prostorem, kde se objevují nálezy s pozůstatky dětí. Nacházíme je v různých kontextech, osamoceně i společně s dospělými. Poměrně zřetelně vystupuje do popředí věková skupina adolescentů, které nacházíme kromě regulérních hrobů v ženských hrobech jako „přídavné pohřby“, na kutištích/svatyních, na sídlištních osamoceně, na sídlištních spolu s dospělými nebo ve spojení dívka-chlapec. Vystává hypotéza, zdali „panenský věk“ nebyl opravdu silně sociálně reflektovaný a pro nejrůznější podoby religiozního chování ze strany dospělých hojně využívaný pro významné obřady. Množí se doklady po násilnostech na jejich skeletech, které jsou ale doloženy i pro věkové spektrum dospělých. V porovnání s těmito staršími dětmi jsou nálezy malých dětí mnohem méně častější.

3.5. Děti jako „přídavné pohřby“ v hrobech sousedních regionů SZ Přialpí

Vztah bohatého světa dospělých s dětskými pohřby můžeme demonstrovat mimo území jižní Moravy na mnoha významných lokalitách v severovýchodním Přialpí, jehož je horákovská kultura geografickou a kulturní součástí. Vrcholem bohatosti jihozápadní části Slovenska, oblasti s rozšířením kalenderberské kultury, je (gigantická) mohyla VI v Nových Košariskách, která měla před výzkumem průměr 60 m a byla 4,6 m vysoká. Byla největší z pěti prozkoumaných mohyl na lokalitě. Původně měla průměr asi 40 m a výšku 6,6 m. Hlavní hrobová komora měla rozměry 6,5 x 6,4 m a byla jen 0,7-0,8 m vysoká. V tomto hrobu byla v komoře hrobu uložena spálená žena s mnoha milodary, jež dokládaly její důležitost, kterou požívala v rámci živé society. V žárovištích uložených v kruhové šachtě na stropě původní kvadratické komory „majitelky hrobu“ se našly pozůstatky dítěte ve věku 6 měsíců až 6 roků (Pichlerová 1969, 79, 87, 88, 94, 131, 142, 147; Čambal/Gregor 2005, 25-30). V Nových Košariskách to není jediný nález dítěte, o němž se uvažovalo jako o oběti. V mohyle I byla kostra dvouročního dítěte

pohřbena nad vlastní komorou mohyly a nelze s jistotou říci, zdali náležela k pohřbu halštatské mohyly (Pichlerová 1969, 27).

Děti byly antropologicky doloženy na mohylníku kalenderberské kultury v Janíkách na JZ Slovensku. Mohyla II byla postavena na 2,1-2,4 m vysoké mohyle čakanské kultury. Na ní byla postavena hrobová komora výměry 4,1 x 3,6 m. Mohyla byla navýšena ještě o 2,5 m (celkem asi 4 m) a dochovaný průměr halštatské mohyly byl zaměřen na 23-24 m (jinde 26 x 27 m). Původní parametry mohyly byly v rozmezí 22,2-22,6 m, průměr vnějšího příkopu pak 27,1 m a výška asi 6,4 m. Antropologický rozbor spálených pozůstatků lidí doložil přítomnost několika jedinců včetně mladé ženy (jinde jen mladý dospělý jedinec), jejíž žárový pohřeb byl uložen v urně (hlavní pohřeb). Z vrstvy žároviště byly dále získány pozůstatky asi dvouletého dítěte a ještě dalšího nedospělého jedince (Studeníková 1995, 50-59; 1996, 500). K určení hlavního pohřbu v mohyle II by mohlo výrazně přispět unikátní ikonografické složení antropomorfní výzdoby z hrobu. Z amforovitých zásobnic 5 a 11 pochází vícenásobné zobrazení žen, zatímco mužské - bojovnické zobrazení se v celku neobjevilo. Obdobně i další výbava neprokázala přítomnost mužského jedince. V prostorově blízké mohyle IV v Janíkách bylo pohřbeno obdobně několik jedinců (rodiny?). Jedinec věku maturus (asi muž) byl uložen v blízkosti středu východní strany komory, z žároviště pocházejí pozůstatky mladé ženy a dalšího, blíže neurčeného jedince. V jedné ze 44 nádob (v míse) byl koncentrován žárový pohřeb dítěte ve věku 7-14 let (Studeníková 1996, 504).

Dalším obdobně luxusním hrobem severovýchodního Přialpí byla kamenná hrobka s dromosovým vstupem na maďarské lokalitě v Süttő. Na základě archeologického výzkumu bylo zjištěno několik spálených jedinců ve spodní části komory. Šlo hlavně o staršího muže a blíže neurčeného juvenilního jedince. V mezipatře komory či na střeše se našlo nespálené dítě, jež tam bylo uloženo s milodary, k nimž patřily tři páry koňských udidel, psí skelet, fragmenty hovězích kostí a lebky tura, kosti koně a ovce. Dětský skelet ležel s orientací SZ-JV (Vadász 1983, 50-54; 1986, 251-257; Golec 2004, 80, 81). V tomto případě šlo znovu o oběť dítěte mezi dalšími významnými artefakty při závěrečné části ceremoniálu. Naproti tomu jiný juvenilní jedinec (asi mladá žena) je označen jako „doprovod manželky velmože do záhrobí“. Paralely k tomuto jevu známe z hrobů „knížat/náčelníků“ z oblasti horákovské kultury (Bratčice, Brno-Holásky, Brno-Horní Heršpice, Hlásnica u Horákova, Morašice).

D i s k u z e

Uvedené tři lokality představují nejbohatší pohřby v regionech JZ Slovenska a SZ Maďarska s ryze žárovým pohřebním ritem. V oblasti vynikl daleko více společenský status významných dospělých pohřbených pod monumentálními tumuli či v kamenné hrobce s dromem. Ve dvou případech byly vystavěny významným ženám a děti se objevily jako „přídavné pohřby“ (Nové Košariská VI, Janíky II). Ve dvou případech šlo o pohřby mužů, mladých žen či adolescentů a dětí (Janíky IV, Süttő). V Süttő se dítě nalézalo mimo hlavní komoru mezi dalšími obětinami, obdobně jako dítě v hrobu v Nových Košariskách VI. Situace odpovídá horákovským zvyklostem, kdy některé osoby doprovázely jiné významné dospělé do záhrobí. Pohřební zvyklosti vytvářejí dvě skupiny „přídavných pohřbů“, podobné jihomoravskému birituálnímu prostředí: muž - mladá žena (adolescent) a žena - dítě. Co na jižní Moravě doloženo zatím není, je existence pozůstatků muže, ženy a dítěte v jednom hrobě. Doložena je jen kombinace muže a ženy či blíže neidentifikované osoby. Podobný typ pohřebních pravidel spatřujeme v obou oblastech ve spojení ženy a dítěte, a to jak malého dítěte, tak i adolescenta.

3.6. Ikonografie situly z lokality Kuffern

Důležitým pramenem, který opět dokládá spojení nejbohatší společenské třídy a dětí, je nejseverněji nalezený exemplář situlového umění ve východním Přialpí a vnitroalpiském prostoru. Jde o nálež situly z bohatého hrobu z Kuffernu v oblasti rakouského Traisentalu a datujeme jej již do období časněho latěnu (průběh 5. stol. před n. l.), který v této oblasti transparentně navazuje na vývoj v pozdním halštatu (Lucke/Frey 1962; Urban 1989, 198, 199). V horní řadě výjevů ve vodorovném pásu se nachází na lehátku (křesle) spočívající osoba „knížecího“ stavu, které je obchodníky nabízeno luxusní zboží. V její bezprostřední blízkosti se nachází dítě (chlapec), jež má obdobný klobouk i šat jako dospělá osoba - kníže (velmož). Tento motiv se opakuje ve stejném pásu ještě jednou, kde dítě stojí poblíž „rozhodčího“ jezdeckých závodů (obr. 4). Nedospělý má opět stejný šat a klobouk jako rozhodčí. Vyobrazení navozuje dojem dynastického principu u významných členů místní komunity, pro které asi byla nádoba zhotovena. Nedospělý potomek dědil významné postavení, s nímž se spojovaly prestižní úkony

a poslání. Výjev věrně odráží situaci z nedaleké lokality v Mittelkitchen, kde byla dítěti věnována po stránce sociální náležitá pozornost.

Na principu popsané lokality bychom chtěli demonstrovat možnost interpretace pohřbů některých dětí v oblasti horákovské kultury. Jak bylo v úvodu příspěvku napsáno, jižní Morava se svojí biritualitou náleží k západní části halštatů daleko více než k východní části, kam patří zejména geograficky. Oblast rakouského Waldviertlu (západní část Dolního Rakouska) a Traisental tvořily přirozenou spojnicí k západu, která se nejlépe shoduje s biritualitou horákovské kultury. Obdobně je vhodná vazba na oblast halštatů na území Čech.

D i s k u z e

V oblasti západní kalanderberské kultury v Traisentalu a v oblasti východně od Linze se „dětská otázka“ projevila v souvislostech na dvou pozoruhodných lokalitách. Zatímco v Mitterkirchenu byla dítěti věnována pozornost pohřebních zvyklostí nejbohatších dospělých, tak na ikonografii sítuly z Kuf-feru můžeme dokonce nalézt vyobrazeny děti oblečeny jako blízko nich situovaní významní muži (kníže, rozhodčí). Výjev nadnáší otázku nástupnictví po mužské linii. Oblast Waldviertlu, kulturně blízká Horákovské kultuře, poukazuje na problém nástupnictví. V prostoru horákovské kultury evidentně nacházíme jen zlomek pohřbených dětí. Tyto byly zatím vždy vybaveny ve standartu dospělých. Mohlo by jít o potomky významných dospělých. Ostatní děti se na nekropolích nenacházejí.

4. KRITIKA PRAMENŮ A MOŽNOSTI INTERPRETACE FYZICKÉ ANTROPOLOGIE DĚTÍ A NEDOSPĚLÝCH JEDINCŮ, ANTROPOLOGICKÁ TERMINOLOGIE

Z. Tvrď

Když antropolog stanoví věk jedince na základě kosterních pozůstatků, jedná se vždy o stanovení věku biologického, nikoliv chronologického (kalendářního). Biologický vývoj každého jedince je ovlivněn mnoha faktory, ať už se jedná o vliv prostředí nebo genetické predispozice. Obecně se dá říct, že u dětí jsou možnosti určení věku větší než u dospělých. Pokud jsou zachovány dlouhé kosti a zuby, lze většinou určit věk dítěte pomocí stupně prořezání zubů, délky dlouhých kostí a přirůstání epifýz s přesností na jeden rok. Určení věku podle dentice se nazývá zubní věk a určení podle vývoje kostry se nazývá kosterní věk (Stloukal *et al.* 1999, 237). U dospělých jedinců nelze operovat s menšími než desetiletými intervaly, a to pouze v případě zachování těch částí skeletu, na kterých jsou dobře patrné změny související s věkem (nejčastěji lebka, symfýza a podobně).

Při dalším paleodemografickém zpracování pak antropologové pracují s věkovými skupinami. Nedospělí jedinci se obvykle dělí na kategorie *infans* a *juvenis* (česky též děti a dospívající) a vydělují se pro ně čtyři stupně - varianta I, nebo tři stupně, pokud někteří antropologové nevyčleňují zvlášť stupeň nejmladších dětí - varianta II (tabela 1).

Tabela 1. Antropologické určování věku nedospělých jedinců na základě kosterních pozůstatků.

	Stupeň	Věková kategorie	Věková skupina		Stupeň	Věková kategorie	Věková skupina
	1.	infans I	0 až 0,5 roku		1.	infans I	0 až 6/7 let
Varianta I	2.	infans II	0,5 až 6 let	Varianta II	2.	infans II	7/8 až 13/14 let
	3.	infans III	7 až 13 let		3.	juvenis	14/15 až 19 let
	4.	juvenis	14 až 19 let				

Existují i další dělení, ale pro základní členění věku se většinou používá jednoho z uvedených dvou schémat. Rozdíly se někdy nacházejí v odchylkách přechodů mezi stupni, a to v období kolem začátku růstu trvalého chrupu (6-7 let) a nástupu puberty (13-15 let). V předkládané studii užíváme pro dobu halštatskou z důvodu nezachování malých dětí druhou variantu dělení. Antropologicky určené děti v prostoru horákovské kultury (s jejich daty bylo pracováno v kapitole 3), je uveden v tabele 2.

Tabela 2. Přehled antropologicky identifikovaných dětí horákovské kultury (pokud není uveden antropolog, údaj je převzat z archeologické literatury).

Lokalita	Hrob	Pohlaví	Věk	Ritus	Antropologický rozbor
Brno-Líšeň „Poudřa“		žena	14-20	kostrový	Stloukal
Brno-Líšeň „Poudřa“		dítě	4	kostrový?	Stloukal
Brno-Obřany	140	žena ?		žárový	
Brno-Obřany	140	dítě		žárový	
Mikulov „Kasárna“	3	žena	25-35	kostrový	Dacík (1982); Tvrdý (2006)
Mikulov „Kasárna“	3	dítě	7-8	žárový	Dacík (1982); Tvrdý (2006)
Modřice	805	dítě		kostrový	
Podolí „Palouk“		žena?		kostrový	
Podolí „Palouk“		dítě?		žárový	
Popovice	II			kostrový	
Popovice	II			žárový	
Vojkovice	22	dítě	7-9	kostrový	Dočkalová (2000)
Vojkovice	147	žena?	13-15	kostrový	Dočkalová (2000)

5. POROVNÁNÍ ČETNOSTI A ZPŮSOBU VÝSKYTU DĚTÍ V NEOLITU, HALŠTATU, LATÉNU A STŘEDOVĚKU

E. Čermáková - M. Golec - T. Trubačová

Jak již naznačil samotný název příspěvku „Kam zmizely horákovské děti?“, dětská populace v období halštatu téměř chybí. Pozůstatky dětských jedinců byly identifikovány v několika nálezových okruzích. V kapitole 3 (3.1-3.4) byl shrnut pramenný stav o věkové kategorii. Cílem následujícího srovnání je sledování shod a rozdílů i z dalších časových období - neolitu, doby laténské a raného středověku v oblasti jižní Moravy. Zajímá nás, jak se v delším časovém úseku proměňoval vztah societ k dětem. Pro porovnání jsme vybrali úseky s převahou nespálených pohřbů, kdy je identifikace mrtvých mnohem jednodušší.

5.1. Skupiny identifikovaných archeologických pramenů dětských pohřbů

Neolit - časový úsek vyznačující se malou četností prozkoumaných nekropolí. Toto množství ostře koresponduje s množstvím sídlištních nálezů. V případě získání podrobných dat, jako tomu bylo například u nekropole kultury s lineární keramikou ve Vedrovicích, je zastoupení dětí četné, počet se spíše blíží předpokládanému počtu zemřelých dětí (*Neustupný 2002*, 265-271). Pokud připočteme k tomuto množství poměrně velký počet dětí pohřbených na sídlištních poblíž obytných areálů a dále v porovnání s mladšími obdobími i zvýšený počet dětí uložených v jeskynních (*Čermáková 2002*), můžeme období neolitu chápat jako časový úsek, kdy jsme schopni velkou část této věkové kategorie archeologicky zachytit.

Halštat - zcela odlišná situace se projevila v období starší doby železné. Malé děti nebyly na pohřebištích ukládány, tuto výsadu měli až někteří, nikoliv všichni, adolescenti. K dispozici je zatím jen pohřebiště Vojkovice (kap. 3.1; tabela 3). Zvyk pohřbívat děti na sídlištních v regulérních hrobech „kolem domů“, jak to bylo známo z neolitu, téměř úplně vymizel. Děti výjimečně identifikujeme jen jako oběti na obětištích/svatyních/kalendáriích či nerituálně uložené na sídlištních v obilních jámách. Tento zvyk je dokladem četných obdobných praktik rozšířených v mladší a pozdní době bronzové. Část dětí bylo uloženo v hrobech významných žen jako tzv. „přídavné pohřby“. Konstatujeme, že z toho období identifikujeme jen zlomek dětské populace, většina dětí se v archeologických pramenech neobjevuje.

Tabela 3. Demografie pohřebišť doby halštatské - Vojkovice (podle: Golec 2005) a laténské - Hustopeče, Maloměřice (podle: Trubačová 2005; Trubačová/Hrnčířová 2006).

Věková kategorie	Vojkovice		Hustopeče		Maloměřice	
infans I	0	0%	0	0,0%	0	0%
infans II	0	0%	0	0,0%	1	1,47%
infans II-III			1	2,7%		
infans III	1	5%	1	2,7%	2	2,94%
infans III-juvenis	1	5%	1	2,7%		
juvenis	1	5%	4	10,8%	6	8,82%
adultus I	4	20%	8	21,6%	17	25,00%
adultus I-II	11	55%	1	2,7%		
adultus II	1	5%	5	13,5%	14	20,59%
maturus I	1	5%	3	8,1%	5	7,35%
maturus II			5	13,5%	10	14,71%
senilis			0	0,0%	1	1,47%
adultus-senilis			8	21,6%	12	17,65%
celkem	20	100%	37	100,0%	68	100,00%

Latén - situace dětských pohřbů z hlediska zastoupení na pohřebištích v době laténské odpovídá situaci v době halštatské. Na vybraných menších pohřebištích (Blučina, Bučovice, Hustopeče, Lovčičky, Mistřín, Nechvalín, Nížkovice) sledujeme obdobnou věkovou strukturu pohřbených jedinců. Na pohřebišti v Blučině (18 jedinců) nebyl věkový stupeň infans zastoupen (Dacík 1983). Z 20 hrobů na pohřebišti v Bučovicích byly dva dětské (Procházka 1937). Na pohřebišti v Hustopečích bylo nejvíce jedinců až od věkové kategorie juvenis (Trubačová/Hrnčířová 2006). Nejmenší děti nebyly nalezeny (tabela 3). V Lovčičkách byly nalezeny dvě děti, jedno ve věkové kategorii okolo dvou let a druhé ve věku 8-10 let (Stloukal 1962). Na birituálním pohřebišti v Mistříně bylo objeveno několik dětských hrobů s převážně staršími dětmi (Filip 1953, Dohnal/Ondruš 1964). Zajímavý postřeh učinil J. Filip, který se na základě hrobových celků s kostrovými dětskými hroby z dřívějších výzkumů domníval, že byla na pohřebišti část, kde byly pochovávány pouze děti (Filip 1953, 354). Na pohřebišti v Nechvalíně se nevyskytly pozůstatky jedinců z věkové kategorie infans, pouze jeden nedospělý jedinec patrně ženského pohlaví (Bučíková 1985). Dva dětské hroby se našly na pohřebišti v Nížkovicích (Procházka 1937). Z největších moravských souborů jsme měli možnost studovat pohřebiště v Brně-Maloměřicích. V Maloměřicích (tabela 3) bylo identifikováno znovu nejvíce jedinců od věkové skupiny juvenis (Trubačová 2005). Dva dětské hroby (věk 6-7 let a věk okolo 14 let) neobsahovaly žádnou hrobovou výbavu, hroby sedmi juvenilních jedinců měly standardní hrobovou výbavu. Shodný poznatek přinesl i výzkum pohřebiště v Hustopečích, kde hroby jedinců věkové kategorie infans také neměly žádnou hrobovou výbavu. V čem se dále období starší a mladší doby železné shodují je přítomnost dětí v hrobech dospělých. Na jižní Moravě bylo prokázáno uložení dětí v hrobech mužů i žen spíše výjimečně. Z rozrušeného dvojhrobu (dítě a dospělý jedinec) v Brně-Černovicích pochází bronzový pseudopečetítkový nákrčník (Ludíkovský 1964, 325, 345). Dvojhrob muže a dítěte z Kuřimi (obr. 6) naopak neobsahoval žádnou hrobovou výbavu (Čížmář/Geislerová/Unger 2000, 48). Asi nejzajímavější objev dvojhrobu pochází z Brna-Horních Heršpic (obr. 5). Byla v něm nalezena kostra mladého muže (věk 20-30 let) a pod jejím prvním pramenem malá jamka s žárovým dětským pohřbem (Meduna 1970, 226). U kostry natažené v poloze na břiše se nenašly žádné předměty, v jamce s žárovým pohřbem byly součástí náhrdelníku a železná spona. Jedná se o současné uložení obou pohřbů, tedy dvou jedinců na sobě společensky závislých. Analogii nalezneme v hrobě 6 na pohřebišti v Makotřasích, kde byli společně pohřbeni muž a dítě ve věku asi 8 let (Chochol 1978, 153).

Podle nálezů na pohřebištích můžeme říci, že hrobová výbava dětských pohřbů se nijak výrazně nelišila od výbavy dospělých jedinců. Lze upozornit na náramek z hrobu dítěte ve věku 2,5 roku v Tuchomyšli (Waldhauser 1987, 155), jehož abnormálně malý průměr 30 mm vyvolává otázku, zda můžeme

tento kruh považovat za náramek. V Místříně byl v žárovém hrobě nalezen náramek o průměru 40 mm (Filip 1953, 336) a na pohřebišti v Makotřasích byl kostrový hrob čtyřletého dítěte vybaven náramkem o průměru 3,8 mm (Čížmář 1978, 123). Švartnové kruhy bývají navlečeny na levé horní končetině. Avšak v hrobě nedospělého jedince na pohřebišti v Nechvalíně (Bučíková 1985) a v dětském hrobě 109 na pohřebišti v Jenišově Újezdu (Budinský 1970) byly kruhy umístěny na pravé straně. Co znamenají tyto vzácné případy, se zatím nepodařilo spolehlivě vysvětlit. Obdobně nebyl vysvětlen řídký výskyt nánožníků v dětských hrobech, neboť většinou bylo jejich nošení výsadou dospělých žen. Nejmladším nositelem nánožníků byl 6-7 letý jedinec na pohřebišti v Jenišově Újezdě (Budinský 1970), dále byly nánožníky nalezeny v níže uvedených bohatých dětských hrobech v Radovesicích II. Dětské hroby byly většinou vybaveny jedním náramkem či nápažníkem. Vzácný případ tvoří dva dětské bohatě vybavené hroby z pohřebiště Radovesice II (Waldhauser a kol. 1999). V hrobě 10/81 mělo 13-15 leté dítě na levé paži lignitový a železný nápažník, na levém i pravém zápěstí lignitový kruh. Dětská kostra z hrobu 11/81 měla nad levým loktem umístěný železný nápažník a na levém zápěstí navlečený lignitový náramek. V obou hrobech byly nalezeny nánožníky (Waldhauser a kol. 1999, 164). Kombinace bronzu, železa a lignitu se u jednoho jedince najednou vyskytuje zřídka.

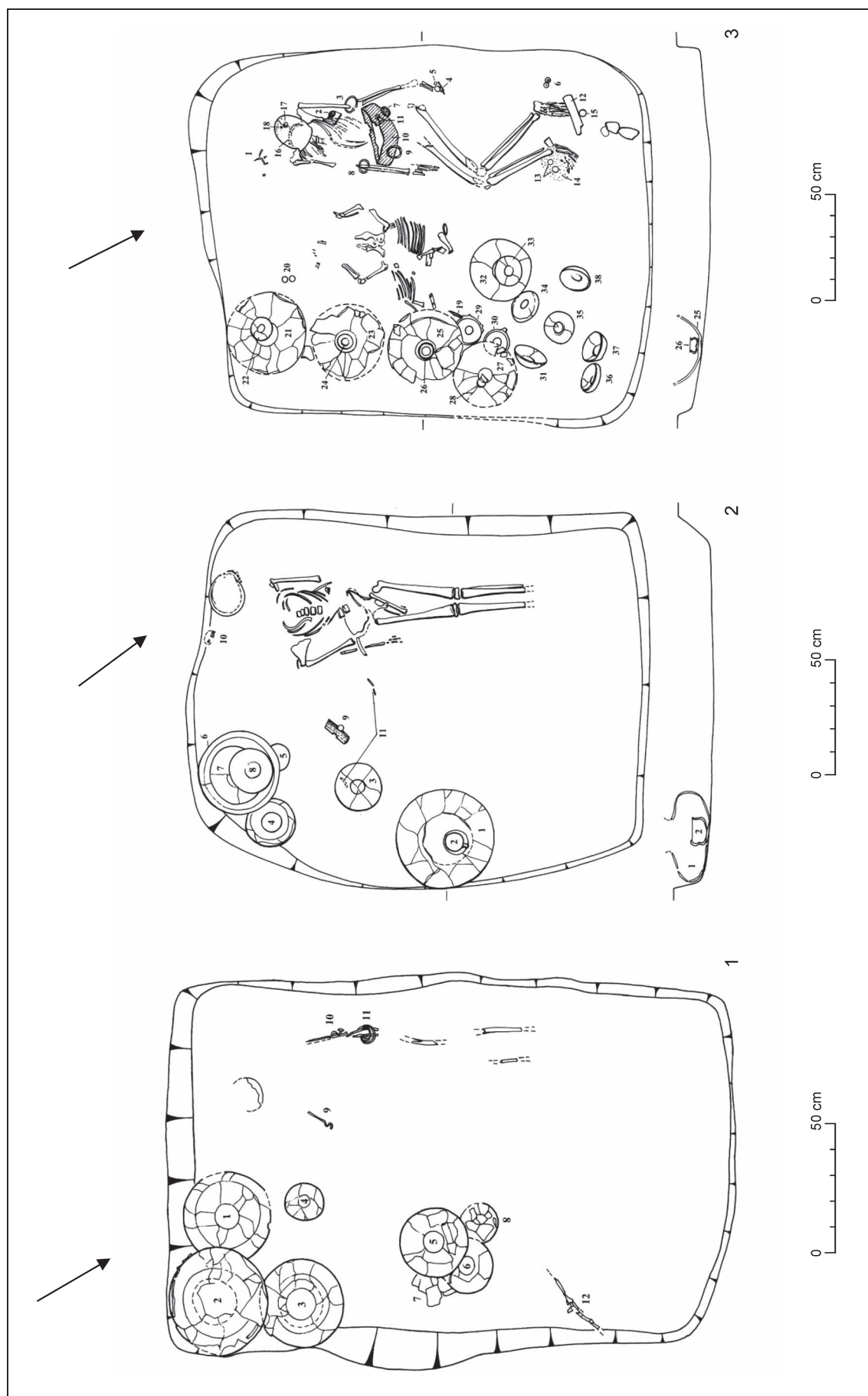
Jen občasná přítomnost dětí na sídlištích je další shodou obou jmenovaných časových úseků. Při výzkumu laténského sídliště v Mutěnicích byl v oválné jámě nalezen pohřeb mladého jedince (ve věku 16-18 let) ve skrčené poloze na levém boku, interpretovaný byl jako pravděpodobná oběť válečného střetnutí nebo katastrofy (Čížmář 2000, 81, 88). Rituálně uložený hrob s kosterou mladé dívky byl objeven na sídlišti ve Velkých Hostěrádkách (Čížmář 1984, 472). Dosud neznáme doklady z kultovních míst a jeskyní. Vyskytly se i stavební oběti v základech domů. Sem můžeme zařadit dětský pohřeb ve skrčené poloze z pozdně laténského období, uložený v základovém žlabu nadzemní stavby na oppidu Staré Hradisko (Čížmář 2000; 2002, 51). Podobný dětský pohřeb známe i ze středočeského oppida Závist, kde byly pod podlahou dvou chat uloženy kostry novorozenců (Jansová 1974, 28).

Úvaha nad počtem nalezených dětí v době laténské nás vede ke konstatování, že pohřební zvyky, opět stejně jako v době halštatské, vesměs nedovoľovaly pohřby dětí na nekropolích určených dospělým.

Raný středověk - nejvíce paleodemografických rozborů a údajů z časně středověkých pohřebišť v Evropě pochází z období mezi 7.-12. stoletím. Typické pro ně je vysoké zastoupení dětí, jež svědčí o zvyku pohřbívat zemřelé děti na nekropolích společně s dospělými (též kap. 8.2). Pohřbívání dětí ve středověku se v zásadě nelišilo od pohřbívání dospělých jedinců. To však neznamená, že by zejména v raném středověku vymizely nerituální dětské pohřby či deponování dětských těl mimo pohřebiště. „Pohanský“ zvyk, známý z doby římské, kdy děti neměly právo na pohřeb a bývaly často zahrabány v domě pod ohništěm, pod prahem nebo na dalších místech domu (Unger 2003, 19), snad nalézáme v obdobných četných sídlištních situacích. Velmi často se vyskytují novorozenci v domech na sídlištích - Rubín u Loun, Stará Boleslav, Březno u Loun (Kyselý 2000, 179, 180; Pleinerová 2000, 349). Děti se našly pohřbené v obilnici na lokalitách Soběsuky a Olomouc v poloze „Zbrojnice“ (Holodňák 1995, 325; Bláha 2001, 56). Z výše uvedeného vyplývá dvojí přístup ke smrti a následnému pohřbení nejmenších dětí. Společnost smrt novorozence či kojence buď nepokládala za neobvyklou a tudíž jeho pohřbu nevěnovala žádnou pozornost, nebo naopak, záměrně ukládala zemřelé děti do jam v blízkosti sídel či domů. Mohlo tak jít o oběť, která měla sloužit k zajištění úrody nebo k ochraně domu, u něhož nebo v němž byla pochována (Váňa 1990, 21).

„Pohanské“ zvyky v době christianizace či snahu poskytnout malým dětem různé sakrální výhody shledáváme ve zvycích pohřbívat děti do blízkosti oltáře kostela. Děti byly také pohřbívány u vchodu, poblíž oltáře nebo u křtitelnice vesnických kostelů z pozdního středověku. Na středověkém hřbitově v Oškobrhu se v části jižně od presbytáře podařilo odkrýt několik dětských pohřbů, které tvořily svrchní vrstvu hrobů. Nacházel se mezi nimi i hrob těhotné ženy (Hrdlička/Richter 1974, 143). Nepokřtěné děti byly také pochovávány pod okapem střechy kostela, aby dešťovou vodou stékající ze střechy byly tzv. očištěny a dodatečně pokřtěny (Ohler 1990, 146). Existenci těchto novověkých „okapových“ dětí dokládají písemné zdroje a četné nálezy u kostelních zdí. Tento způsob je dobře dokumentován v protestantském prostředí Švýcarska na novověkém hřbitově v Bügelnu (Unger 2002, 86).

Nařízení týkající se zákazu pohřbu nepokřtěných dětí na hřbitově bývalo obcházeno. Děti bývaly pohřbívány na rozhraní hřbitova, co nejbližší posvěcené půdě pohřebiště, někdy přímo ve výklenku hřbitovní zdi, jako například v Zürichu (Unger 2002, 85). Máme doloženy i opatření proti návratu dětí mezi živé, a to v podobě obrácené nádoby v polském Sérocku (Zawadska-Antosik 1973, 366, 367). Známe doklady pohřbů zemřelých žen při porodu spolu s novorozencem. Na Slovensku byla na lokalitě v Nitre-Lupce pohřbena žena s novorozencem, v Čakajovicích byl nalezen hrob ženy s dvěma novorozenci

Obr. 1. Hrobové celky z pohřebiště Vojkovice. 1 - hrob 22 (infans II); 2 - hrob 147 (juvenis - mladší jedinec); 3 - hrob 111 (juvenis - starší jedinec), u pravé nohy „přídavný pohřeb“ (podle: Golec 2005, 149, 159, 165).

(Slivka 1997, 77). Na Moravě byl objeven hrob těhotné ženy s poměrně dobře zachovalým skeletem pěti-měsíčního dítěte v lůně na sadském pohřebišti v Horních Kotvicích (Dacík 1982, 75). Ojedinelý slovanský hrob ženy s osmiměsíčním dítětem v lůně byl nalezen v Marefách u Bučovic na břehu řeky Litavky (Ludíkovský 1958, 85). Na hradě Rokštejně bylo při výzkumu věže nalezeno tělo novorozence (Měřínský 1987, 52). Jednalo se o tzv. stavební oběť, která měla zajistit bezpečnost objektu, a vidíme v ní projev doznívajících předkřesťanských věrských představ v době založení hradu (Měřínský 1991, 417). Ve středověku lze sledovat i přes evidentní zlom v chování k dětem díky přijetí křesťanství celou řadu přežívajících „pohanských“ praktik, které byly užívány zejména ve vztahu k nejmenším dětem - „nekřtěňátkům“.

D i s k u z e

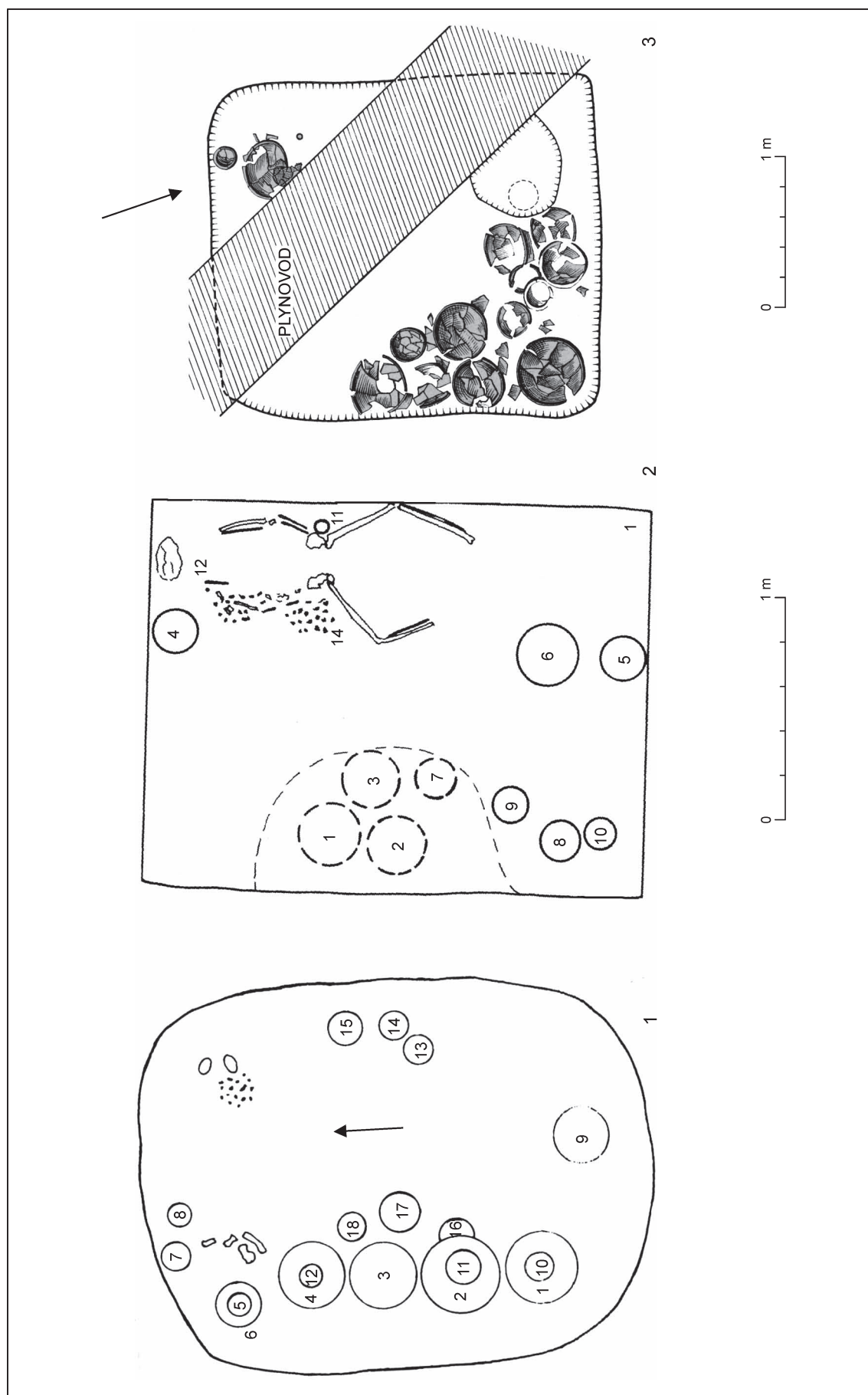
Z uvedeného vyplývá, že každá ze zkoumaných dějinných epoch se vyznačuje specifickým přístupem k mrtvé dětské populaci, i když se současně vyskytují i univerzálnější rysy (například jisté separační tendence). Tyto přístupy lze vymezit do několika typických okruhů zacházení s mrtvými dětmi, jež se neobjevovaly vždy všechny zároveň v uvedených epochách. Každé z období si volilo vlastní specifika. Okruhy praktik se avšak opětovně objevovaly a mizely, ale některé vykazovaly dlouhou časovou kontinuitu.

6. CHÁPÁNÍ DÍTĚTE DOSPĚLÝMI VE STŘEDOVĚKU A NOVOVĚKU

T. Trubačová

Zvyk používat věkové kategorie a vymezovat dětství podle věku je doložen již v antickém období. „Infantia“ a „pueritia“ jsou odděleny v sedmém roce života, tj. ve věku zubů - *dentium plantativa*, kdy dochází k jejich výměně a ukončuje se vývoj řeči. Podle středověkých představ začíná život vstupem duše; toto „*animatio*“ nastává kolem 40. dne po oplození. Aristoteles a medicínská tradice jeho doby považovali za dobu „*animatio*“ 40. den pro mužské plody a 90. (80.) den pro ženské. V církevním zákonodárství hraje tento okamžik významnou roli vzhledem k stanovení trestu v případě úmyslného potratu. Ve spisech Theodora z Canterbury ze 7. století se za uměle navozený potrat během prvních 40. dnů pyká jedno-ročním církevním trestem a po započetí animace jako za vraždu (Arnold 1991, 127, 133). Je zajímavé, že i novověké evropské legislativní texty ze 16.-18. století, zabývající se násilnými potraty a infanticidou (též kap. 8.4-8.4.4), posuzují tresty podle stejného modelu. V novověku, kdy se jednalo především o zabití nechtěného nemanželského dítěte, byla jednou z polehčujících okolností otázka „povahy a tvaru zárodku“. Dosud se věřilo, že mrzáci či děti jinak tělesně postižené nemají duši a byly počaty démonem. Jejich usmrcení nebylo posuzováno stejně přísně jako zabití zdravého zárodku (Tinková 2003, 35). Přesah těchto úvah do dnešní doby je jistě zřetelný při diskusích o umělém ukončení těhotenství. Člověk v pravěku a snad i v časném středověku mohl posunout tuto hranici někam do prvních měsíců či roků života, snad do doby, kdy dítě začíná samo chodit, kdy se začne živit jinou stravou než mateřským mlékem, nebo kdy začíná mluvit. Pokud tomu tak bylo, nelze se divit, že zemřelé dítě nebylo obřadně pohřbeno, ale jen pohozeno (Horská et al. 1990, 84). U zabíjení novorozenců sehrál závažnou roli zdravotní stav novorozeného dítěte. Existuje zpráva lékaře Sorana z počátku 2. století n. l., že například u Germánů a Skytů bylo každé dítě hned po porodu ponořeno do studené vody. Cílem této procedury bylo asi vyselektovat především děti nemocné nebo postižené nějakou vrozenou vývojovou vadou (též kap. 8.4.4). V severní Evropě byly tyto děti odkládány, což se prakticky rovnalo jejich zabití. Biskup Otto Svatý z Bambergu se ve svých spisech z 12. století zmiňuje o pohanských Pomořanech, kteří zabíjeli všechny dívky (též kap. 8.3.4; Etter/Schneider 1982, 55). Rozšířeným zvykem také bylo, že otec musel novorozené dítě přijmout do rodiny. Takové rozhodnutí ovšem nebylo ovlivněno jen zdravotním stavem dítěte, ale i zájmem rodiny či celé obce o zvětšení velikosti populace nebo jejím udržení v původním počtu. Vzhledem k tomu, že se síla rodiny posuzovala hlavně podle počtu synů, byly to asi spíše dcery, které přišly z rozhodnutí otce o život (Horská et al. 1990, 84, 85; Arnold 1991, 133, 134).

Archeologové a antropologové dosud hledali vysvětlení nedochování části dětské populace na nekropolích v tradiční představě spočívající v tom, že zemřelé dítě ještě není plnohodnotným člověkem, tudíž nemá nárok na řádný pohřeb (též kap. 8.1 a 8.2; Stloukal et al. 1999, 366). Podle kanonických předpisů bylo zakázáno pohřbívát do posvěcené půdy děti, které nebyly před svou smrtí pokřtěny. Jedním z nejstarších dokladů pohřbívání nepokřtěných dětí mimo hřbitovní půdu u nás je objev čtyř dětských kostříček v rituální poloze mezi valem a vnější zídou hradiska Libice nad Cidlinou (Turek, R. 1971, 167;

Obr. 2. Horákovské pohřby žen a dětí. 1 - Popovice II, strávená kostra označena dlouhou šipkou, u hlavy přidávaný pohřeb; 2 - Podolí-„Palouk“, dětský pohřeb byl vysypán podél pravé ruky ženy; 3 - Brno-Líšeň, dětský pohřeb dítěte ve věku 4 let se nacházel u nohou ženy, z níž je zakreslena jen hlava (1, 2 - podle: *Stegmann-Rajtár 1992a*, Taf. 151: 1, 2; 3 - podle: *Někasil 1958*, 45).

1976, 251). Návratu dítěte žádajícího křest se patrně matky nepokřtěných dětí snažily zabránit a tak se je usilovaly pochovat alespoň nějakým způsobem, pro ně „svatým“, na místech zaniklých kostelů, kapliček, hřbitovů apod. Mezníkem v obdobných pohanských rituálech mělo být přijetí křesťanství. Ale například D. Třeštík (1997) přirovnává přijetí křesťanství v Čechách a na Moravě k situaci na Islandu, kde došlo k podobným kompromisům. Islandané křest přijali, ale vyměnili si například možnost nadále beztrestně zabíjet nemluvnata. Podobně to zřejmě s pohanstvím vypadalo i na Moravě, kde se našlo několik dokladů pozdních staveb pohanských svatyní (Třeštík 1997, 287). Znamená to tedy, že asi neexistuje společnost, kde by nedocházelo k pokusům o regulaci populace a později též k vědomé limitaci porodnosti (též kap. 8.4-8.4.4). Jako velice překvapivý se nám jeví nálezný pohřeb starších dětí společně s rodiči. Tento zvyk známe z období halštatu a latěnu, šlo asi o doklady usmrcených dětí. Raně středověké děti ve věkové kategorii infans I (asi do 6-7 let) se nacházely u končetin dospělé osoby. Pro tento jev neexistuje sociálně-náboženské vysvětlení, nejčastěji bývá dáván do spojitosti s preventivními protivampyrickými praktikami nebo s pochováním lidí z okrajové skupiny obyvatelstva (Hanuliak 2000, 45). Uvedené příklady lze také chápat jako přetrvávání „pohanských“ zvyků, které se udržovaly celá staletí až hluboko do novověku.

D i s k u z e

V období středověku došlo k radikální proměně chování k dětské populaci. Vlivem křesťanství byl mrtvým dětem dopřán právoplatný pohřeb mezi dospělými. Výjimku tvořily „nekřtěňátka“, často separována na samostatných místech. I u nich však pozorujeme tendenci zachování naděje znovuzrození. Přežívá mnoho „pohanských“ relikvií. Velice rozšířený byl strach před zemřelými dětmi, který vyvolával řadu „protiopatření“.

7. POHÁDKY JAKO UNIKÁTNÍ DOKLAD REFLEXE VZTAHŮ DOSPĚLÝCH A DĚTÍ

E. Čermáková

Je nesporným faktem, že dnešní pohled na děti je pouze časově a prostorově omezený a je závislý na nejrůznějších faktorech. Posledních asi sto let je dítě ušetřeno mnoha projekcí ze strany svých rodičů. Od dětí se neočekává tvrdá fyzická práce a díky důchodovému systému ani vyživovací povinnost ke starým rodičům. Smrt dětí, dříve běžná, je dnes spíše výjimkou. V současné době se zdá, že dítě je v rodině a společnosti zkrátka „pro radost“, osvobozeno od dřívějších břemen. O to obtížnější je pro nás pochopit jiné přístupy k dětské populaci, které přetrvávaly nepoměrně delší časová období a které mají z našeho hlediska k „ideálu“ značně daleko.

Domnívám se, že jednou z možností jak poznat jiné způsoby nazírání na děti, je studium pohádek. Tyto útvary lidové tvořivosti se často pokládají za podvědomí společnosti. Zde se mohou „beztrestně“ objevit skutečnosti, které by v jiném kontextu vzbudily rozpaky nebo pohoršení. Není tedy divu, že se do pohádek občas promítají negativními emoce a strach v souvislosti s nejmenšími. Studium pohádek se dnes využívá zvláště v psychologických disciplínách (Černoušek 1990; von Franz 1998), ale má svoje opodstatnění i v rámci kulturně antropologicky pojaté prehistorie (von Wienker-Piepho 1999; Čermáková 2005).

V rámci tohoto příspěvku bych chtěla poukázat na zrcadlení určitého strachu a podezření, které se mísilo do vztahu dospělých k dětem. Nechci zde ani v nejmenším demonizovat dávné společnosti a věřím, že přirozená rodičovská láska v každé kultuře jednoznačně převažovala nad všemi ostatními pocity. Jiný byl asi přístup ze strany societ. A tak pohled na děti byl dříve bezpochyby komplikovanější, což naznačují nejrůznější prameny.

Z etnografických paralel víme, že novorozencům se často dávala za vinu neúroda, epidemie a podobně. Zvláště pokud se tito narodili za zvláštních okolností (zatmění, dvojčata - též kap. 8.4.3 a 8.4.4). Dítě bylo jistě v některých případech vnímáno jako cizinec, který se infiltroval do komunity, aby na ni uvalil neštěstí. Odtud může pramenit nazývání dětí rarachy-čerty, představujícími hrozbu pro celou komunitu.

7.1. Raraši, Šetci

„... vypadal jako malý klouček, jen že měl na ruku a na nohou pazourky...“ (všechny citace v této subkapitole dle: Erben 1924a).

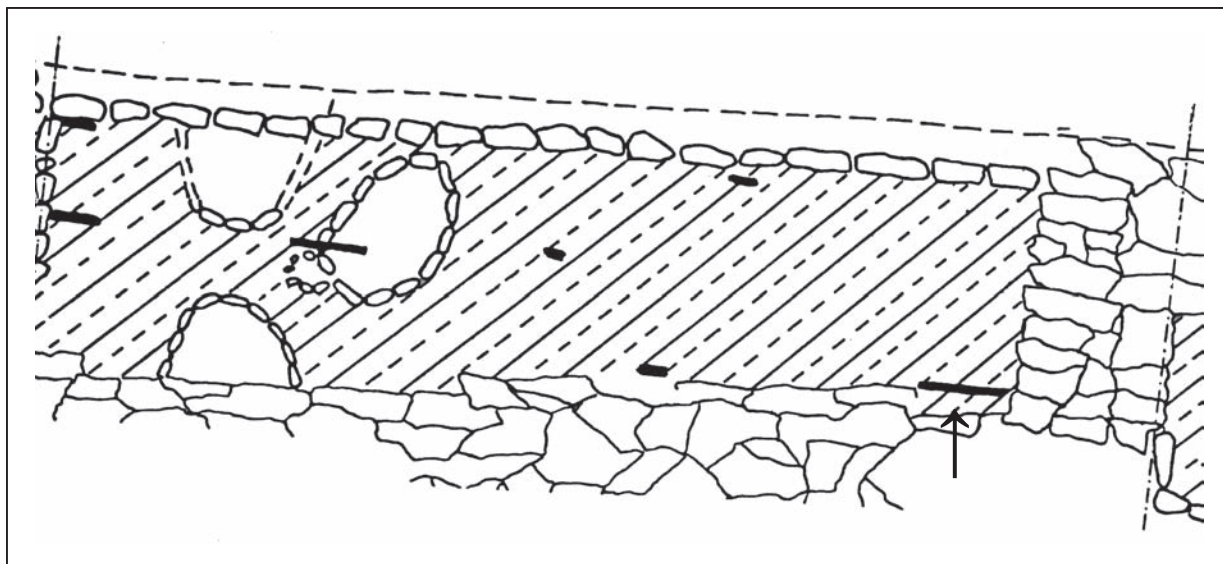
Postava Rarášků - Šetků je v pohádkách běžná. Tato škodolibá bytost, beroucí na sebe často právě podobu dítěte, se usadí v rodině, které na jednu stranu poskytuje magickou ochranu (... *co Šetek byl v ovčárně, ovce žádá ani nezastonala...*) na druhou stranu jim provádí zlomyslné kousky (... *proto taky čeládka psí hubu měla na něj, ale bála se jemu co udělat, aby se nepomstil...*). Příběh obvykle vygraduje událostí, při které Rarach překročí hranici tolerance svých chleboďárců (... *jednoho pak dne, když z trhu se navrátil, své nejmladší dítě našel od Šetka zakousnuté...*) a tito se jej zbaví.

V případě Rarášků-Šetků se snad zrcadlí ambivalentní vztah k dětem, i když nutno dodat, že děti představují jen podmnožinu forem, ve kterých se Raraši manifestují. Typičtí jsou dále například Plivníci - mluvící černá kuřata - i zde se ale jedná o „mládě“.

7.2. Podstrčené, nelidské děti

... i viděl (...) d'ábla, an bedlivě vyřezával ze dřeva dítě, které chtěl té ženě, až by porodila, podvrhnout a její pravé dítě vzít... (Erben 1924b, 66).

Zatímco Raraši připomínají spíše škodolibé děti, vyloženě nebezpečné jsou děti podstrčené. K nebezpečí vyměnění lidských dětí za čertovské, nebo vílí, dochází podle pohádek v útlém věku. Podobný motiv se objevuje v pohádkách o vílách nebo jezinkách, které „pravé“ děti unášejí a místo nich do kolébky

Obr. 3. Smolenice-Molpír, kůt. V levé části jsou tři „oltáře“ a ukotvení dřevěného sloupu - „xoany“, poblíž se našly kostry dvou dětí ve věku do 2 let - označeno černým bodem, vchod do kůt označen šipkou (podle: Dušek/Dušek 1995, 29).

Obr. 4. Kuffern (Dolní Rakousko). Horní pás na situle. V blízkosti „knížete“ a „rozhodčího“ jsou vyobrazeni nedospělí jezdci, jež mají identický kroj se společensky významnými dospělými (podle: Urban 1989, 199).

kladou svoje. (Víly dnes chápeme spíše pozitivně, avšak etymologie dokládá značně negativní konotace: „zlá klamající lesní žínka“, „vilná“! (Rejzek 2001, 711). Vyloučíme-li možnost záměny dětí nadpřirozenými bytostmi jako málo pravděpodobnou, vidíme dávného člověka, který hledí do kolébky a pochybuje o původu dítěte, které vidí. Viz též případ Otesánka, u kterého je společenská škodlivost i „nelidský původ“ neoddiskutovatelný: ... muž přinesl ten pařízek domů a povídá ženě: „Tu hle máš, co s chtěla mít - dítě Otesánka! chceš-li můžeš je chovat“ (Erben, 1924a, 86). Osobně se domnívám, že hluboko uložené, temné a podvědomé poselství Otesánka vytyčil a příznačně zpracoval ve svém stejnojmenném filmu Jan Švankmajer.

Pozoruhodné je i sepětí dětí a dřeva v obou uvedených případech. Můžeme se jen dohadovat, jestli jde o náhodu, nebo ne. V této souvislosti je ovšem překvapivá charakteristika dřeva jako živlu v čínském prostředí: (dřevo) *souvisí s tím, co je křehké, slabé, právě se rodící (...)* k (tomuto) *proku patří například východ, jarní období, větrné počasí, vše, co je v zárodečném stádiu* (Ando, cit. v Neubauer/Škrdlant 2004). Ačkoliv v evropském kontextu se dřevo za živel tradičně nepovažuje, je možné, že tyto jeho vztahy a korespondence byly vycitřovány dávným lidem intuitivně. Z magického hlediska by tedy bylo více než vhodné použít pro „výrobu dítěte“ právě tohoto materiálu.

Závěrem je možné shrnout, že v minulosti nejmladší děti patrně nezřídka vyvolávaly ve svém okolí nepříjemná podezření a obavy, jakkoliv se to může dnes zdát nepochopitelné. Tyto negativní emoce byly schopny vymýtiti asi až nějaké formy iniciace, například křest (též kap. 7.2 a 8.4.1). Výmluvný je i fakt, že nekřtěňátka se ve hře Božská komedie Danta Allighierioho po smrti dostávala rovnou do desátého, byť nejmnírnějšího, okruhu pekla (viz kap. 6).

8. KULTURNĚ ANTROPOLOGICKÉ ZAMYŠLENÍ NAD INTERPRETACÍ VZTAHU DOSPĚLÝCH A DĚTÍ HORÁKOVSKÉ KULTURY, MOŽNOST STANOVENÍ PŘECHODOVÉHO RITUÁLU - VSTUPU MEZI DOSPĚLÉ, INFANTICIDA

Z. Tvrď

Cílem této stati je upozornit na fakt, že pro vědecké zhodnocení nejsou k dispozici odpovídající demografické podklady, které by plně umožnily zpětně modelovat bývalou horákovskou populaci. Výchozí situace nicméně umožňuje základní nastínění horákovské struktury pohřebišť do té míry, že můžeme konstatovat zřetelnou absenci dětské populace. Tento fakt se pokouším konfrontovat s nástínem hypotetické úplné populace, jež by se na nekropolích měla objevit, pokud by na nich byli ukládáni všichni zemřelí komunit (kap. 8.1 a 8.2). Vedle výše rozvedených otázek o chování dospělých k dětem se jako důležité ukázalo zamyšlení nad možností zjištění věku přechodového rituálu k dospělosti (kap. 8.3). Otázku jsem vedle antropologických zjištění spojil s etnografickými doklady, podobně jako další závažné téma infanticidy, které dokresluje složitý vztah světa dospělých a dětí (kap. 8.4).

8.1. Model demografie úplné halštatské society vrs. komentář s neúplným věkovým spektrem na halštatském pohřebišti

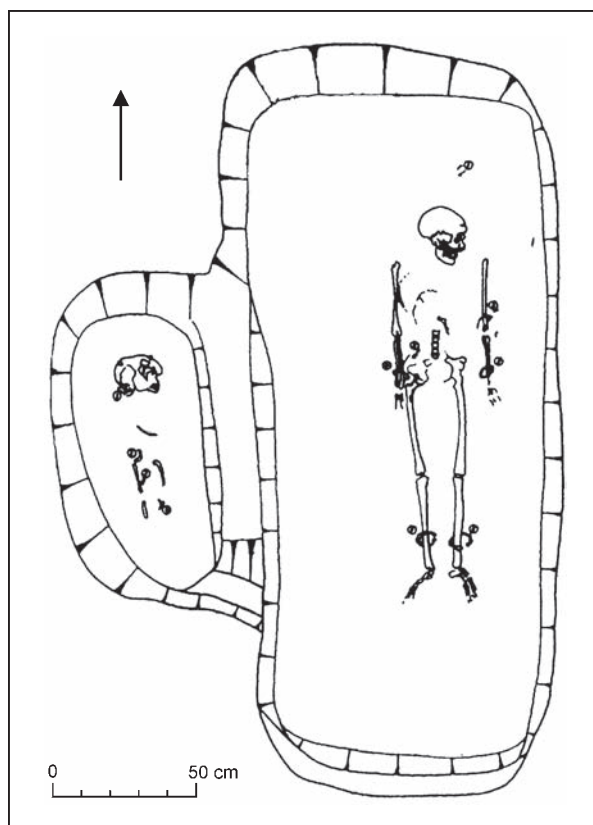
Z. Tvrď

Dosud prozkoumaná horákovská pohřebiště nám zatím neumožňují vymodelovat přesnější demografický obraz společnosti. Dosud nejpočetnější prozkoumané horákovské pohřebiště v Modřicích čítá 52 (54) hrobů a zatím není antropologicky zpracováno (Kos 2004). Na druhém největším horákovském pohřebišti ve Vojkovicích bylo odkryto 21 hrobů (Golec 2005a, 141-267). K výpočtu úmrtnostních tabulek je potřeba minimálně 50 jedinců s určeným věkem. Z tohoto důvodu nemůžeme uvažovat v přesných číslech vyjadřujících demografické poměry horákovské společnosti. Lze však předpokládat, že se její demografická struktura příliš nelišila od poměrů v dalších obdobích pravěku.

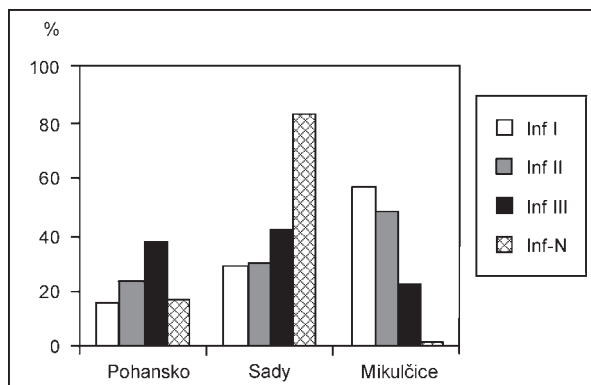
Při paleodemografickém výzkumu musíme vzít v úvahu, že výpočet úmrtnostních tabulek a demografických poměrů je vždy podmíněn kompletností souboru, tj. musí být splněna podmínka, že pohřebiště bylo odkryto celé a že máme k dispozici pozůstatky všech osob, které byly na daném pohřebišti pohřbeny. V praxi jsou ovšem tyto podmínky úplně splněny jen zřídka. I při průzkumu celého pohřebiště

není zaručeno, že byly odkryty všechny hroby, například na periferii pohřebiště a podobně, navíc, mnohé hroby mohly být odstraněny již v pravěku. Také ne všichni členové society museli být z různých důvodů na pohřebišti uloženi (Stloukal *et al.* 1999, 360, 361). Obecně lze říct, že od neolitu až do středověku se opakoval stále obdobný demografický model. Nelze aplikovat úplně stejné vzorce na všechny society, ale v hrubých rysech se demografické poměry shodovaly. Střední délka života při narození (naděje dožití) e_0 vyjadřuje průměrný počet let, která má před sebou kterýkoliv právě narozený jedinec ve zkoumané populaci. Na převážné většině pravěkých a středověkých pohřebišť se hodnota e_0 pohybuje v rozmezí 25 až 30 let (Stloukal *et al.* 1999, 365). Ženy zpravidla umíraly v průměru o 5 let dříve než muži. Důvodem byla skutečnost, že mnoho žen umíralo v těhotenství, v důsledku porodních komplikací a dále v šestinedělí. U žen zpravidla zjišťujeme poměrně vysoký počet zemřelých mezi 20 a 30 roky a spíše určitý pokles úmrtnosti po 40. roce, zatímco většina mužů umírala až po 40. roce věku. Ve věku přes 60 let však převažují opět ženy, protože ty, které přežily kritické období, měly podobně jako dnešní ženy, naději žít déle než muži (Stloukal *et al.* 1999, 369, 370). U dětí je nejvyšší úmrtnost v období infans I (0-6 let), děti do půl roku věku na pohřebišťích často úplně chybí. Poté se úmrtnost snižuje až k minimu u kategorie juvenis (14-19 let). Průměrná rodina čítala 3-4 osoby. Na první pohled je to poměrně málo, ale musíme vzít v úvahu, že v tomto počtu jsou také domácnosti bezdětné nebo s dětmi již dospělými, ovdovělí jedinci apod. Navíc, k udržení stacionárního stavu společnosti stačilo poměrně málo dětí. Pravěké podmínky nelze srovnávat s dnešními rozvojovými zeměmi, kde importovaná medicína prudce snižuje dětskou úmrtnost (Neustupný 1983, 40-44). Co se týče pohřebišť, můžeme říct, že jedna rodina zanechá za 100 let na pohřebišti 9-10 hrobů (Neustupný 1983, 75).

Příznačným jevem nejen pro horákovská pohřebiště, ale pro většinu pravěkých nekropolí je nízký počet hrobů dětí, zvláště novorozenců. U většiny souborů (včetně středověkých) kolísá počet osob zemřelých v prvním roce života od nuly a extrémně nízkých hodnot po 15%. Přitom Weissovy modelové úmrtnostní tabulky pro pravěké populace počítají s hodnotou 13,3 až 40%. Kam tedy zmizelo tak velké množství dětí? Jejich absence na pohřebišti může být způsobena buď tím, že děti sice byly pochovány, ale jejich pozůstatky se nezachovaly, anebo děti nebyly na nekropoli pochovány. Další možností je, že dětská a zejména novorozenecká úmrtnost nebyla ani zdaleka tak vysoká, jak jsme předpokládali. Kostí dětí a novorozenců jsou zvláště méně odolné než kosti dospělých a tak se často stává, že v rýsující se hrobové jámě nejsou nalezeny žádné kostrové pozůstatky. Dětské hroby také mohly být mělčí než hroby dospělých a mohly tak být častěji zničeny při zemních pracích. Avšak ani toto nemůže být jediným faktorem vedoucím k nízkému počtu dětských hrobů. Na některých žárových pohřebišťích jsou všechny hroby stejně hluboké a přitom i zde není počet dětských hrobů o mnoho vyšší než na kostrových pohřebišťích. Další možností je exis-

Obr. 6. Kuřim. Půdorys a inventář kostrového hrobu (podle: Čížmář/Geislerová/Unger 2000).

Graf 1. Dětská úmrtnost v rámci velkomoravských pohřebišť (podle: Trubačová 2004).

tence samostatných dětských pohřebišť, avšak jak bylo uvedeno výše, zatím se v době halštatské žádné nepodařilo zachytit archeologickým výzkumem. Druhou možností je, že určité procento dětí nemuselo být vůbec pohřbeno. Hlavní příčinou tohoto jevu je fakt známý z historických pramenů i etnografických paralel, že zemřelé dítě totiž nemuselo být ještě považováno za plnohodnotnou lidskou bytost, natož za právoplatného člena společnosti. Při pokusech rekonstruovat počet chybějících dětí do úmrtnostních tabulek nastává problém, protože při doplnění předpokládaného počtu novorozenců klesá ve většině případů e_0 pod 20 let, což je z demografického hlediska nepřijatelné. Takováto populace by se vůbec nemohla rozmnožovat. Nastává ještě třetí možnost, a tou je názor, že v pravěku neumíralo tolik dětí, kolik jsme si představovali. To už se ale dostáváme do roviny spekulací. Avšak lidstvo v pravěku nežilo a ani nemohlo žít v tak katastrofálních zdravotních podmínkách, jaké panovaly později ve středověkých a novověkých městech před rozvojem lékařské vědy a zdravotnické osvěty. Pravěké a raně středověké obyvatelstvo žilo životem, který bychom mohli přirovnat k dnešnímu životu na venkově. Nehrozilo ještě tolik šíření epidemií, protože koncentrace obyvatelstva nebyla tak vysoká. Také způsob výchovy dětí byl přirozenější. Děti byly dlouho kojeny a blahodárný vliv mateřského mléka tak posiloval jejich imunitu. Teprve po odstavení se zvyšovalo nebezpečí úmrtí dítěte. To potvrzují i úmrtnostní tabulky, ve kterých se pravidelně nachází nejvyšší počet zemřelých dětí až po prvním roce života (Stloukal *et al.* 1999, 365-369).

8.2. Demografie raně středověkých pohřebišť

T. Trubačová

Poměrně vysokou dětskou úmrtnost dokládají raně středověká pohřebiště (graf 1), kde na většině z nich připadá na dětské pohřby 30-40% z celkového počtu pohřbených, neboť dětská úmrtnost byla v raném a vrcholném středověku velmi vysoká (Horská *et al.* 1990, 81). Zdeněk Smetánka publikoval, že se jednalo o 40-60% z celkového počtu pohřbených (též kap. 8.1; Smetánka 2003, 86). Tak vysoké číslo patrně odpovídalo skutečnosti. Na námi studovaných velkomoravských souborech však dosahovaly největšího počtu dětských pozůstatků lokality na Pohansku u Břeclavi (průměrně 45,7%; Drozdová 1997) a v Mikulčicích na 4. pohřebišti (46%; Stloukal 1964, 480) a na pohřebišti okolo 12. kostela (49,4%; Stloukal/Vyhnánek 1998, 363).

Děti, které se na pohřebištích nacházejí, nejspíš zemřely nenásilnou smrtí (srovnej kap. 8.4). Až na výjimky jsou pohřbeny podobně jako dospělí a jejich výbava odpovídá standardům celého pohřebiště. Příčiny jejich úmrtí mohou být infekce, špatné hygienické podmínky, nedostatek potravy nebo zranění. Na většině zkoumaných lokalit chybí především kosterní pozůstatky nejmenších dětí (věková kategorie 0-0,5 let). Vysokou úmrtnost je možné připsat především na konto hygieny, která často způsobila i smrt rodící matky. Rizikem bylo také přecházení z kojení mateřským mlékem na stravu obvyklou mezi dospělými a vůbec vliv špatné, případně nedostatečné výživy (Bacci 2003, 142).

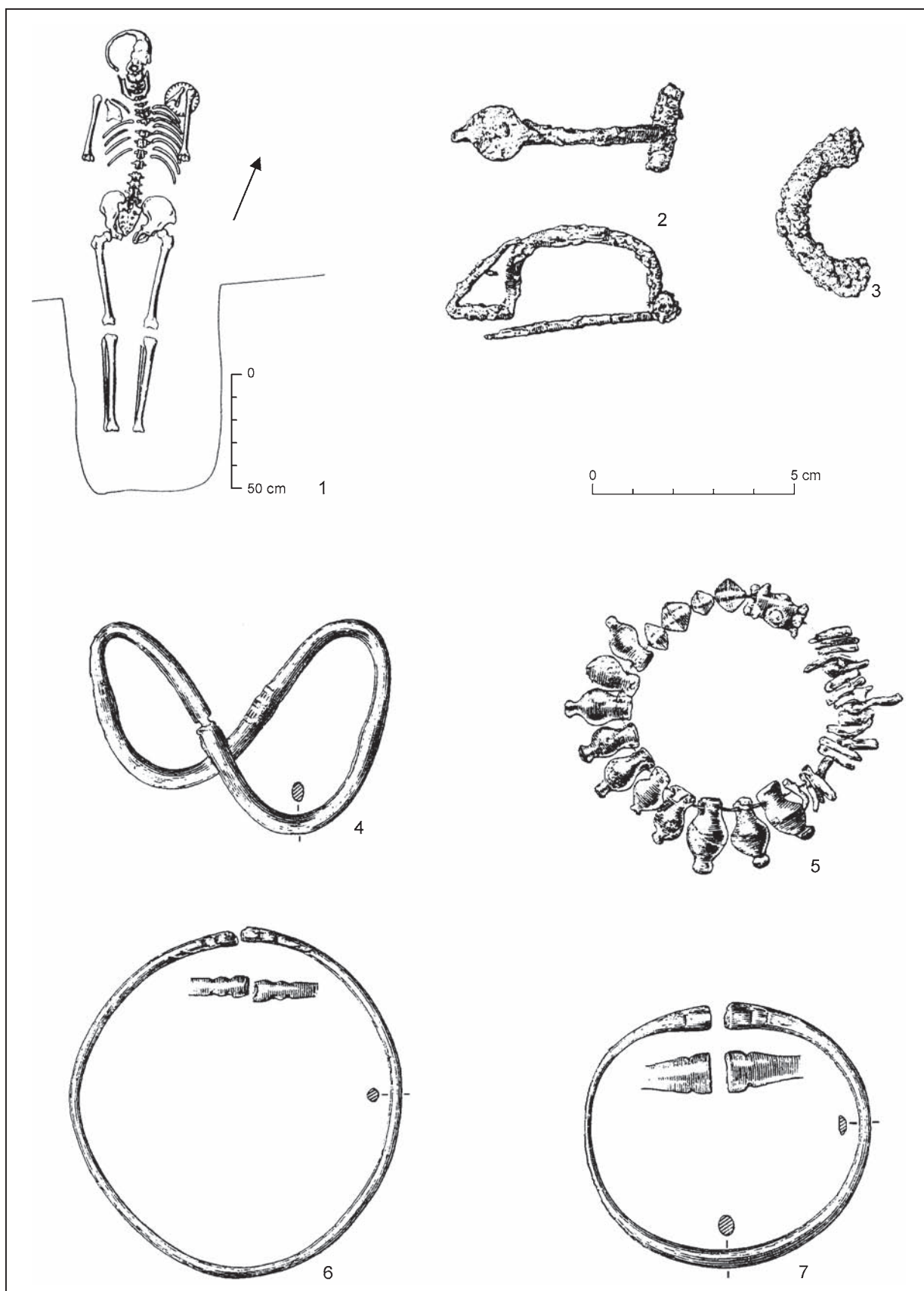
D i s k u z e (ke kap. 8.1 a 8.2)

Nedostatek pramenů pro horákovskou kulturu nám nedovoluje blíže specifikovat demografickou strukturu společnosti. Byla situace obdobná jako v jiných obdobích pravěku? Podle demografických výpočtů se jeví téměř úplná absence dětských hrobů na pohřebištích horákovské kultury jako záměrná. Výjimky pohřbů starších dětí vysvětlujeme sociálním vztahem dětí k významným dospělým členům komunit. Situace v raném středověku nám prostřednictvím zkoumaných pohřebišť dokládá proměnu chování společnosti k pohřbívání dětí. Vybraná pohřebiště s množstvím dětských pohřbů patrně lépe odráží skutečnou dětskou úmrtnost, byť chybí pohřby nejmenších dětí. Vliv na pohřbívání dětí na velkomoravských pohřebištích u kostelů mělo především nastupující křesťanství.

8.3. Přechod k dospělosti, přechodový rituál - iniciace

Z. Tvrď

Po iniciačním obřadu se jedinec stane oficiálně právoplatným dospělým členem společnosti. Teoreticky by tak měl získat také právo pohřbu na pohřebišti své obce. Tomu by odpovídaly nálezy juvenilních jedinců na pohřebištích, zatímco pohřby mladších dětí nejsou přítomny.

Obr. 5. Brno-Horní Heršpice. 1 - půdorys birituálního dvojhrobu 4 (skelet muže a žárový pohřeb dítěte); 2-7 - předměty z dětského žárového pohřbu v dvojhrobě 4 (podle: Meduna 1970).

V pravěkých společnostech bylo téměř veškeré lidské konání spojeno s posvátnem (*Eliade 1993; 2006*). Zemědělské práce, lov, rození dětí a další představují tedy úkony, které většinou svých aspektů souvisí s posvátnem a jejich provádění si vyžaduje pevně stanovené religiózní rituály. Sama společnost byla rozdělena do několika skupin souvisejících s věkem, pohlavím a společenským postavením, které byly vždy provázány s magicko-náboženskou sférou. Přechod mezi jednotlivými skupinami nemusel být jednoduchou a automatickou záležitostí, ale složitým a dlouhotrvajícím obřadem. Každá změna postavení jedince znamenala akci a reakci profánního a posvátného, při níž bylo třeba dodržet určité postupy, aby nedošlo k narušení posvátné harmonie. Život každého jedince se skládal z několika etap - narození, společenské dospívání, sňatek, rodičovství, třídní postup, specializace zaměstnání a smrt. Přechod mezi nimi se vyznačoval obřady, které měly vždy stejný cíl, a to nechat jedince přejít z jednoho definovaného statutu do druhého. Byl-li stejný cíl, musely být podobné i prostředky k jeho dosažení, a proto se obřady provázející změny v životě jednotlivce všeobecně podobaly (*van Gennep 1997, 12, 13*). Iniciační obřady svou strukturou patří mezi tzv. přechodové rituály.

Úplné schéma přechodových rituálů obsahuje rituály preliminární (odloučení), prahové (pomezí) a postliminární (sloučení, přijetí), avšak v praxi tyto tři skupiny nebývají vždy stejně důležité nebo propracované. Odlučovací rituály bývají více rozvinuté v pohřebních obřadech, slučovací rituály v obřadech svaatebních. Pomezí rituály mají větší význam při těhotenství, zasnubách, iniciaci (*van Gennep 1997, 19, 20*).

Narození a dětství

Narození dítěte je doprovázeno celou řadou rituálů. Dítě je třeba odloučit od jeho dřívějšího prostředí - hlavní odloučení tohoto typu je rituální přerušení pupeční šňůry. Dále první koupel, umytí hlavy, stříhání vlasů a další mají sice také hygienický význam, ale zároveň spadají do rituálů odlučování dítěte od matky. Některé společnosti považují zemi za místo pobytu ještě nenarozených dětí, stejně jako je sídlem mrtvých. Proto se některé rituály vztahující se k narození tolik podobají některým rituálům pohřebním. Někde se děti, které zemřely před přijetím do světa živých, místo spalení pohřbívaly, aby se tak vrátily do svého původního prostředí. Prahové období trvá u různých národů dva až čtyřicet, ale i více dnů. Mezi rituály, kterými je dítě přijímáno do rodiny či society, patří pojmenování, rituální kojení, představení měsíci (kosmické přijetí) a podobně. Typickým příkladem přechodového rituálu je pronášení dítěte přes dveře, které symbolicky znamenají přechod z jednoho životního období do druhého. Období od narození po vstup do dospívání se u různých populací rozkládá na různý počet delších či kratších etap, často nastávajících podle postupného prořezávání zubů (*van Gennep 1997, 54-66*).

Iniciační rituály

Přechod do dospělosti - iniciace - se nemusí časově shodovat s fyzickým dospíváním. Je tedy třeba odlišovat fyzickou dospělost od sociální. I u jedinců v téže společnosti dochází k nástupu puberty v rozmezí několika let, takže lze pochopit, proč se žádná instituce nezakládá na něčem tak těžko určitelném a tak proměnlivém jako pohlavní dospělost. Avšak existují i rituály týkající se fyziologické dospělosti, kdy s nástupem menarche jsou dívky izolovány, někdy dokonce považovány za mrtvé a pak vzkríšené. Většina iniciačních rituálů tvoří rituály odluky od bezpohlavního světa a následně rituální přijetí do světa sexuálního, do užší společnosti, kterou tvoří jedinci téhož pohlaví. Rozdílnost věku, kdy se dělá obřízka svědčí o tom, že se jedná o akt obsahu nikoli fyziologického, ale sociálního. Obřízka se provádí ve věku od několika málo dní po narození až do 20 let, v případě konverze k jinému náboženství vlastně v jakémkoli věku. Obřízka je podobně jako třeba useknutí posledního článku malíčku, vyražení zubu, proražení nosní přepážky a další podobné úkony rituálem odluky, který na jedinci zanechá trvalé stopy - toto přijetí je definitivní. Existují i jiné způsoby odlišení, například nošení zvláštního oděvu či masky nebo pomalování těla, které odlišují dočasně. Tato odlišení hrají důležitou roli v přechodových rituálech, neboť se modifikovaně opakují při každé změně v životě jedince.

U Masajů se obřízka chlapců koná mezi dvanácti a šestnácti roky, někdy i dřív, jestliže jsou rodiče bohatí, nebo později, jsou-li chudí. To dokazuje, že i zde se společenská dospělost liší od fyzické dospělosti. Obřízka se koná každé čtyři nebo pět roků a všichni, kdo jsou obřezáni zároveň, tvoří věkovou třídu nesoucí zvláštní jméno, které vybral náčelník. U některých australských kmenů probíhá mužský iniciační rituál v krocích, které kopírují obecnou skladbu přechodových rituálů (odloučení, pomezí, přijetí). Novic je nejprve odloučen od dřívějšího prostředí, od světa žen a dětí. Někdy může být považován za mrtvého, matka při jeho odchodu pláče. Následuje pobyt na odlehlém místě v buši, chlapec je tělesně i duševně oslabován. Poté přichází učení o zvykovému právu, o kmenové moudrosti a jsou mu ukázá-

ny tajné rituály. Nakonec následuje náboženský obřad, při kterém dochází k mutilaci těla - novic se jím jednou provždy stává příslušníkem klanu. Pokud je novic považován za mrtvého, tak následuje jeho vzkříšení a učí ho žít, ale jinak než v dětství. Po návratu do společnosti je novic přivítán s obřady, jako by se navrátil ze smrti. Toto upozorňuje společnost na jeho nový status, tj., že se může chovat určitým způsobem a naopak, že se lidé musí náležitě chovat k němu. Jedincovy práva a povinnosti jsou tímto jasně definovány, je ušetřen například problémů dospívání v dnešní společnosti, doby, kdy není jedinec ani dospělý ani dítě, ale osoba s nejasně definovaným statutem (*van Gennep 1997, 67-86*). Další typ přechodového rituálu je znám jako výprava za viděním (*vision quest*). U některých kmenů préríjních indiánů se může chlapec stát mužem pouze pokud získá duchovní sílu během halucinačního vidění. Odejde sám do hlubokých lesů nebo na vrcholek hory. Tam prosí duchy, aby na něj seslali vidění, které by mu poskytlo část jejich nadpřirozených sil. Postí se mnoho dní, je vyčerpaný nebo si způsobuje bolest, aby si získal přízeň bohů. Když se to konečně podaří, má vidění, ve kterém získá hodnotné informace, které mu pomohou k úspěchu po návratu ke kmeni. Přínosy vidění byly mnoha druhů; mohly zahrnovat nadpřirozené schopnosti jako léčitele nebo medicinmana, dále ekonomickou moc, nebo speciální schopnosti jako válečníka či vůdce kmene (*Friedl 1976, 281-285*).

Ženský iniciační rituál pomáhá podobně připravovat dívky Mende v západní Africe na ženství. Poté co začnou menstruat, jsou odloučeny ze společnosti a tráví několik týdnů nebo dokonce měsíců v odloučení. Tam odloží šaty z dětství, natřou si těla bílým jílem a oblečou si krátké sukně a mnoho ozdob z koralů. Krátce po odloučení se podrobí chirurgickému zákroku, při kterém jim je odstraněn klitoris a část labia minora, což má zvýšit jejich plodnost. Až do svého návratu do společnosti jsou cvičeny v morálních a praktických schopnostech potencionálních rodiček zkušenými ženami. Tento výcvik není vůbec drsný, neboť je doprovázen také chvílemi zpěvu, tance, vyprávění příběhů a iniciované se dobře stravují. Takto získají pozitivní obrázek ženství a silný smysl pro sestersví. Když je jejich výcvik ukončen vařením listů a vyroben tak lék, kterým se rituálně umyjí, odstraňuje se magická ochrana, jež je zaštiťuje během doby jejich odloučení. Mendské ženy se vrátí ze své iniciace jako ženy vědomé si své sexuality, připravené na manželství a výchovu dětí. Bolest a nebezpečí chirurgického zákroku, který byl podstoupen v kontextu intenzivní sociální podpory jiných žen, slouží jako metafora pro porod dítěte, který, pokud nastane, se může konat na tom samém místě odloučení, znovu za podpory starších žen (*Haviland 1994, 653-655*).

D i s k u z e

Vyvstává otázka, do jaké míry můžeme přebírat etnografické paralely pro výzkum společnosti lidu horákovské kultury. Uvedené příklady slouží spíše k ilustraci obecného schématu iniciačních obřadů. Bohužel, tyto obřady jsou těžko archeologicky doložitelné. Probíhala v horákovské společnosti iniciace, a jestli ano, v jakém věku nedospělých jedinců k tomu asi mohlo docházet?

8.3.1. Pokus o stanovení přechodu k dospělosti u horákovských societ

M. Golec - Z. Tvrď

Součástí tohoto příspěvku je pokus o stanovení hranice přechodového rituálu, kdy mohly děti vstupovat mezi dospělé. V tomto ohledu považujeme za nutné vyjít z demografie pohřebišť. K dispozici máme v současnosti pouze antropologické podklady z pohřebiště ve Vojkovicích (kap. 3.1), rozbor modřické nekropole (dosud největší prozkoumané) se zatím připravuje a bude součástí dizertace Z. Tvrďého. Nejmladší děti nebyly pohřbívány. Starší děti věku infans II jsou sice již zastoupeny, ale výjimečně. Nárůst zemřelých nastal až od této hranice, tj. ve věkové skupině juvenis. Domníváme se, že období přechodového rituálu k dospělosti je možné klást do období konce skupiny infans II, popřípadě do rozhraní skupin infans II a juvenis - přibližně do věku 13-15 let, kdy docházelo k dokončení pohlavního dospívání většiny populace. V tomto období docházelo k pohlavní zralosti a členové komunit se na základě iniciace stávali sociálně dospělými. Nabývali právo na plnohodnotný pohřeb mezi staršími dospělými. Výjimečné pohřby mladších jedinců skupiny infans II chápeme jako pozůstatek sociálních vazeb na významné dospělé, kteří výjimky v societě prosadili. Do věku infans II dále spadá část tzv. přídatných žárových pohřbů v hrobech významných žen (kap. 3.2). Sama přítomnost tohoto jevu byla dokladem významného postavení v societě. Nevíme, jaké bylo sociální postavení těchto jedinců na prahu sociální dospělosti. Mohlo jít o jedince nižšího postavení (sluhové, otroci), ale spíše o vybrané pomocníky, možná (zasvěcené) pomocnice pro aplikování kultovních praktik, jež vysoce postavené ženy pro komunity zprostředková-

valy (příspěvek E. Studeníkové na kolokviu). Jejich sociální původ pak nemusel být nízký, ba naopak. U těchto spálených jedinců nebylo, bohužel, určeno pohlaví. U tohoto jevu může jít o podobnou věkovou problematiku, jakou jsme pozorovali na pohřebištích. Jsou preferovány starší děti. U nich mohlo navíc hrát významnou roli jejich panenství/panictví, obdobně jako u skupiny obětovaných starších dětí v jeskynní svatyni v Býčí skále (kap. 3.3).

8.4. Infanticida

Z. Tvrdý

Infanticida - zabítí dítěte rukama rodičů - byla od pravěku akceptovanou praktikou zbavení se nechtěného nebo postiženého dítěte. Navzdory lidské nechuti k tomuto aktu, praktikovala infanticidu většina společností, pravěkých i současných. Podle historických i současných údajů bylo 10-15% všech dětí zabito vlastními rodiči. Nemáme žádné přímé doklady o infanticidě v době halštatské, ale můžeme důvodně předpokládat, že i v tomto období pravěku k této praktice docházelo. Jedním z faktorů, které o tom svědčí, jsou chybějící hroby novorozenců na horákovských pohřebištích. Následující odstavce představují výběr z publikace R. Kastenbauma (2003).

8.4.1. Měnící se pohledy na charakteristiku dítěte

Ne vždy bezbranné novorozeně vyvolávalo ochranné a milující chování, z části proto, že novorozenec nebyl vždy považován za člověka. Tato víra legalizovala čin, který by za jiných okolností byl považován za vraždu. Například staří Římané věřili, že dítě je spíše jako rostlina než živočich až do sedmého dne po narození. Během středověku byly děti, které se narodily s tělesnými nebo psychickými poruchami často považovány za zlo nebo za produkt nadpřirozených sil. Vidět dítě jako potencionálně zlé, nebezpečné nebo bezcenné racionalizuje touhu eliminovat břemeno či hrozbu bez viny a bez výčitek (též kap. 7). Z historického hlediska nebylo narození nezbytně považováno za vstup do života. Zvykové právo v Anglii předpokládalo, že se dítě narodilo mrtvé. Podle časného židovského zákona nebylo dítě považováno za životascupné až do třiceti dní po narození. V Japonsku nebylo dítě považováno za lidskou bytost, dokud nevydalo první pláč - znamení, že duch vstoupil do těla. O tom, že dítě je opravdu člověk a hodné života, svědčilo několik symbolických aktů. V mnoha kulturách bylo nelegální zabít dítě poté, co bylo pojmenováno, pokřtěno, poprvé ochutnalo jídlo nebo polklo vodu. Takové symbolické akty poskytovaly dítěti ochranu v případě, že se stalo ekonomickou nebo emocionální zátěží.

8.4.2. Právo a infanticida

Až do čtvrtého století nebyla infanticida ani trestná ani nemorální. Celková rodičovská kontrola otce nad životem jeho dítěte byla nařizována jak řeckými, tak i římskými časnými zákony. *Patria protestas* odkazuje na moc římského otce rozhodnout o osudu dítěte, dokonce před porodem. Na druhou stranu, pokud matka zabila dítě, mohla být potrestána smrtí.

8.4.3. Faktory vedoucí k infanticidě v průběhu věků

Lidská oběť - je jednou z nejčasnějších zaznamenaných forem infanticidy. Archeologické záznamy indikují, že děti v pravěku byly obětovány bohům. V Německu byl objeven masový starobronzový hrob z doby 2000 let BC. Obsahoval 33 lebek dětí, které byly pravděpodobně obětovány. Aztécké děti byly obětovány bohu deště Tlalokovi. Kmen Senjero z východní Afriky obětoval prvorozené syny k zajištění bohaté sklizně. Až do roku 1843 byly děti zazdívány ve zdech, základech budov a v mostech k „posílení stavby“. Nabídnutím toho nejčennějšího bohům se lidé dlouho pokoušeli usmířit si božstva.

Kontrola populace - je jedním z nejběžnějších faktorů vedoucích k infanticidě. Chudoba, hlad a populační kontrola jsou příbuzné faktory. Kde byla nemožná bezpečná a efektivní kontrola porodů, byla používána infanticida k selektivnímu omezení růstu komunity. Infanticida dovoľovala selekci nejzdatnějších nebo nejžádanějších potomků, kdy se dospělí zbavovali nemocných, deformovaných dívek nebo vícečetných

porodů. Řeční filozofové akceptovali použití infanticidy ke kontrole velikosti státu. S ohledem na praktičnost nebyla infanticida považována za zločin. V přehledu 393 populací v roce 1976 antropologové W. Divalle a M. Harris uvádějí, že 208 běžně praktikuje infanticidu, zvláště ženskou, pro kontrolu populace. Ta byla zaměřena na dívky, protože tento způsob redukoval množství pohlavně aktivních plodných žen.

Chudoba - chudoba byla nejčastějším důvodem proč rodiče zabíjeli své potomky. Ve starém Řecku a Římě rodiče, kteří si nemohli dovolit vychovávat své děti, se jich zbavili, zvláště v dobách válek, hladu a sucha. Občas byly děti zabity a dokonce snědены svými hladovějícími rodiči. Inuitské děti byly pojídány rodiči a staršími sourozenci během období hladu. Kanibalismus byl běžný během sucha u australských domorodců, u lidí, kterým na dětech jinak velmi záleželo. Během extrémních such bylo každé druhé dítě zabito a nakrmili jím předešlé, aby zajistili jeho přežití.

Devalvace žen - ženská infanticida je problém zakořeněný v principu sexismu v průběhu věků. V mnoha kulturách mají dívky malou hodnotu. I když nebyly zabíjeny po narození, jejich potřeby byly přehlíženy, zvláště pokud limitované zdroje byly zapotřebí k zajištění přežití mužských potomků. V kmenových společnostech byly preferováni chlapci, protože pak vyrostli v lovce a válečníky. Dívky byly viděny jako hrozba, protože mohly přitahovat muže ze sousedních kmenů. Údaje indikující vysoký poměr ve prospěch mužů svědčí o selektivní ženské infanticidě. Ve starém Řecku a Římě byli muži cennější - jako pracovníci a válečníci. Ženy vyžadovaly nákladné věno. Běžné římské rčení bylo „Každý vychová syna, včetně chudého muže, ale i bohatý muž opustí dceru“. Nerovný poměr pohlaví se vyskytoval ve středověku a renesanci na celém světě. I údaje z kmenových společností svědčí o tom, že lidé používali ženskou infanticidu jako primární metodu kontroly populace.

Porodní defekty - postižení novorozenci bývali odkládáni většinou kultur. Z evolučního hlediska se rodiče museli rozhodnout, zda investovat svou energii do výchovy postiženého nebo nemocného dítěte, které by nemuselo přežít a pokračovat v rodinné linii. Aristoteles hlásal, že by měl být zákon, podle kterého by žádné postižené dítě nemělo žít. Originální způsob selekce je znám od starých Sparťanů, kteří takové děti shazovali ze skály.

Nelegitimita - je dalším faktorem vedoucím k infanticidě. Aby se vyhnuly hanbě, ženy se tajně zbavovaly nelegitimních potomků.

Pověřivost - přispěla k praktikování infanticidy. V mnoha kulturách se věřilo, že dvojčata představují zlo a byly ihned zabíjeny. V některých kmenových společnostech se věřilo, že dvojčata opačného pohlaví spáchala v děloze incest a byla zahubena. V některých případech bylo zabito pouze jedno dvojče. Další pověry zahrnují nešťastné dny v týdnu, polohu koncem pánevním, prořezané zuby při porodu nebo atmosférické podmínky během porodu. Nevědomost, strach a mýty přispívaly k smrti dětí po celé věky.

8.4.4. Metody infanticidy v průběhu doby

Stejně jako jsou různé důvody k infanticidě u různých kultur a v různých dobách, jsou různé i způsoby zbavování se dětí. Některé metody reflektují kulturní názory na hodnotu dětí. Jiné metody reflektují nevědomost o náležité péči.

Opuštění a pohození - reprezentují jedny z nejstarších metod infanticidy. Historie je plná příběhů o dětech, které byly opuštěny a ponechány zemřít důsledkem hladu, dehydratace nebo útokem zvířete. Navzdory naivní víře rodičů, že dítě bude zachráněno, většina opuštěných dětí zahynula. Staří Řekové a Římané snadno přijali praktiku pohození pro eliminování nechtěných, postižených nebo nelegitimních dětí. Historici odhadují, že 20 až 40% všech dětí bylo opuštěno v pozdějším období římské říše. Opuštěné děti byly obvykle přineseny na nápadné (dohodnuté) místo, kde byly „vystaveny“. Většina těchto dětí byla nalezena a vychována, zatímco některé byly prodány do otroctví nebo k prostituci.

Udušení - bylo v průběhu doby jedním z nejčastějších způsobů infanticidy. „Zalehnutí“, praktika udušení dítěte v posteli, se provádělo ve středověké Anglii.

Utopení - tato praktika se dlouho udržuje v Číně. S. Mosher popisuje, jak je vedle postele připraveno vědro s vodou k utopení novorozenců děvčátek.

Nevědomost, zanedbání a hrubé zacházení - děti bývaly vystaveny špatnému zacházení a smrti jednoduše z důvodu nevědomosti o řádné péči. Například opium a alkohol byly běžně podávány k uklidnění nebo usnutí. Děti také umíraly v důsledku hladu, zanedbání, chudoby a trestu. Běžně bývaly najímány kojné. Mnoho kojných si bralo více dětí než mohly nakrmit. Rodičům byl dobře známý fakt, že děti krmené kojnými umíraly ve výrazně vyšším poměru než děti krmené matkou. Už od římských dob byly děti vystavovány hypotermii během terapeutického ponožování do ledové vody z důvodu otužování a upevňování charakteru (*Kastenbaum 2003, 465-472*).

D i s k u z e

Jedním z důvodů absence hrobů nejmladších dětí na horákovských pohřebištích může být fakt, že některé děti, které dosud nebyly přijaty do společnosti, mohly být beztrestně zabity a jejich těla pohozena či vystavena. Novorozené děti nemusely být do určitého věku považovány vůbec za lidské bytosti. Je však otázkou, jak velké procento všech narozených dětí bylo takto zabito. Přímé doklady infanticidy v archeologických pramenech zatím chybí.

9. DISKUZE A ZÁVĚR

E. Čermáková - M. Golec - T. Trubačová - Z. Tvrď

1. Výzkum člověka je nutné pojímat jako hlavní zdroj archeologického poznání, on je tvůrcem kultury, jejíž součástí jsou artefakty, na něž byl dosud kladen hlavní důraz studia. Tento směr zastává genderová archeologie. Svět dětí je nutné studovat vždy společně s dospělými.
2. Pro pochopení člověka je nutné přistoupit k jeho komplexnímu zkoumání, a to nejen metodami tradiční archeologie, ale v širším záběru kulturní antropologie (archeologie, fyzická antropologie, sociologie, filozofie, religionistika, etnografie, historie, srovnávací mytologie, pohádky ad.).
3. Děti v době halštatské téměř vůbec nebyly pohřbívány na nekropolích mezi dospělými. Výjimky starších dětí vysvětlujeme jejich sociální vazbou na významné dospělé. V porovnání s „ideální“ demografií je to evidentní.
4. Malá část starších dětí je nacházena v hrobech významných žen jako tzv. přídatné pohřby. Nejde o doklady úmrtí při porodu. Významné ženy zprostředkovály societám religiózní spojení s božským světem. Děti v hrobech mohly sehrávat v této činnosti svoji roli jak ve světě živých, tak i mrtvých. Obdobné doklady nalézáme nejen v hrobech, ale hlavně na kalenderberské ikonografii. Tento zvyk známe zatím jen z období halštát-latén.
5. Malá část dětí je identifikována na sídlišťích, často se stopami násilí. Obdobně děti sloužily jako oběť na kultovních místech a při sakralizaci významných objektů.
6. Dětská práce byla běžně využívána v hospodářství, naznačují to nálezy ze solných dolů v Hallstattu.
7. V průběhu pravěkého vývoje se proměňovaly dětské funerální zvyky, v neolitu byli děti pohřbívány mezi dospělými na nekropolích, v halštatu a laténu již jen výjimečně starší děti. Návrat k neolickému přístupu je zachycen až ve středověku s nástupem křesťanství.
8. Pohřby kolem sídelních objektů byly četné v neolitu a ve středověku. V období halštát-latén se tento zvyk vytrácel. V neolitu se objevilo více dětí v jeskyních.
9. Svět dětí byl „svázán“ mnoha pravidly, jak dokládají středověké písemné prameny.
10. Častý námět dětské tematiky obsahují pohádky, v nichž je možné odhalovat archaické formy myšlení, často se v nich odhalují jinak neznámé aspekty vztahu dětí a dospělých.

11. Další směr výzkumu je možné vést pomocí výzkumu srovnávací mytologie Indoevropanů.
12. Ve vztahu k fyzickému bytí dítěte je nutné počítat s přechodovými rituály. Kromě narození či přijetí do komunity je to hlavně přechod k dospělosti - k bipolárnímu sexuálnímu životu muže a ženy, jde o tzv. iniciační obřad. Pro období halštatu a laténu jej identifikujeme do věku 13-15 roku. Od této hranice se již množí pohřby na nekropolích.
13. Důležitou formou redukce společnosti byla infanticida, tj. násilné usmrcování dětí, jež známe z etnografie jako běžný jev.

LITERATURA

<i>Adámek 1961</i>	F. Adámek: Pravěké hradisko u Obřan. Brno 1961.
<i>Arnold 1991</i>	K. Arnold: K sociálním dějinám dětství ve středověku. <i>Hist. Demogr.</i> 15, 1991, 123-140.
<i>Baarová 2000</i>	Z. Baarová: Výšinné lokality horákovské kultury. Dva halštatské objekty z hradiska Křižanovice-„Zámeček“ (okr. Vyškov). Nepublikovaná seminární práce (ÚAM FF MU, Brno). Brno 2000.
<i>Baarová 2004</i>	Z. Baarová: Střední Politaví v době halštatské. Nepublikovaná diplomová práce (ÚAM FF MU, Brno). Brno 2004.
<i>Bacci 2003</i>	M. L. Bacci: Populace v evropské historii. Praha 2003.
<i>Balák et al., v tisku</i>	L. Balák/M. Golec/P. Kos/R. Rajchl/M. Šimánek: Horákovská kultura a astronomie. In: Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky IX. konference. Bučovice 2007, v tisku.
<i>Bláha 2001</i>	J. Bláha: Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období velkomoravské říše. In: L. Galuška/P. Kouril/Z. Měřinský (Ed.): Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Brno 2001, 41-68.
<i>Breitinger 1980</i>	E. Breitinger: Skelete aus einer späturnenfelderzeitlichen Speichergrube in der Wallburg von Stillfried an der March, NÖ. <i>Forsch. Stillfried</i> 4, 1980, 45-106.
<i>Bučíková 1985</i>	E. Bučíková: Keltské kostrové pohřebisko v Nechvalíně. <i>Štud. Zvesti AÚ SAV</i> 21, 1985, 137-193.
<i>Budinský 1970</i>	P. Budinský: Libkovice (Mariánské Radčice), Jenišův Újezd, Hostomice. II. část. Jenišův Újezd. Monografická studie oblastního vlastivědného muzea v Teplících, sv. 5. Teplice 1970.
<i>Čambal/Gregor 2005</i>	R. Čambal/M. Gregor: Dunajská Lužná v pravěku. Prešov 2005.
<i>Čermáková 2002</i>	E. Čermáková: Problémy dětství v neolitu střední Evropy. <i>Pravěk (N. Ř.)</i> 12, 2002, 7-45.
<i>Čermáková 2005</i>	E. Čermáková: Postavení ženy, muže a dítěte ve společnosti tvůrců lengyelské kultury. Nepublikovaná diplomová práce (ÚAM FF MU, Brno). Brno 2005.
<i>Čermáková, v tisku</i>	E. Čermáková: Postavení ženy, muže a dítěte ve společnosti tvůrců lengyelské kultury. In: Pravěké osídlení ve vztahu k sociálním a duchovním strukturám a metody jejich výzkumu. Brno, v tisku.
<i>Černoušek 1990</i>	M. Černoušek: Děti a svět pohádek. Praha 1990.
<i>Čižmář 1978</i>	M. Čižmář: Keltské pohřebiště v Makotřasích, okres Kladno. <i>Pam. Arch.</i> 69, 1978, 117-144.
<i>Čižmář 1984</i>	M. Čižmář: Laténské sídliště ve Velkých Hostěrádkách, okr. Břeclav. <i>Pam. Arch.</i> 75, 1984, 463-485.
<i>Čižmář 2000</i>	M. Čižmář: Nálezy lidských kostí na moravských sídlišťích doby laténské. In: I. Pavlů (Ed.): In memoriam Jan Rulí. <i>Pam. Arch. Suppl.</i> 13. Praha 2000, 81-91.
<i>Čižmář 2002</i>	M. Čižmář: Oppidum Staré Hradisko. Olomouc 2002.
<i>Čižmář/Geislerová/Unger 2000</i>	M. Čižmář/K. Geislerová/J. Unger (Ed.): Výzkumy - Ausgrabungen 1993-1998. Brno 2000.
<i>Čižmářová 1977</i>	J. Čižmářová: Halštatské sídlištní objekty z Brněnských Ivanovic. Přehled Výzkumů 1975, 1977, 33, 34.
<i>Dacík 1982</i>	T. Dacík: Demografický rozbor slovanského pohřebiště v Uherském Hradišti-Sadech - v poloze Horní Kotvice. <i>Slovácko</i> 24, 1982, 73-80.

- Dacík 1983 T. Dacík: Příspěvek k antropologii Keltů na Moravě. Arch. Rozhledy 35, 1983, 496-509.
- Dohnal/Ondruš 1964 V. Dohnal/V. Ondruš: Výzkum na laténském pohřebišti v Mistříně u Kyjova. Arch. Rozhledy 16, 1964, 191-214.
- Drozdová 1997 E. Drozdová: Antropologická studie staroslovanského obyvatelstva sídelního komplexu Břeclav-Pohansko (antropometrická studie). Nepublikovaná disertační práce (Katedra antropologie PFF MU, Brno). Brno 1997.
- Dušek 1965 M. Dušek: Výskum hradiska z mladšej doby halštatskej v Smoleniciach roku 1963. Arch. Rozhledy 17, 1965, 487-495, 504-508.
- Dušek 1974b M. Dušek: Der jungallstattzeitliche Fürstensitz auf dem Molpír bei Smolenice. In: Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa. Bratislava 1974, 137-150.
- Dušek/Dušek 1995 M. Dušek/S. Dušek: Smolenice-Molpír, Befestigter Fürstensitz der Hallsattzeit II. Mat. Arch. Slovaca 13. Nitra 1995.
- Effenberková 2000 P. Effenberková: Středověké dítě a jeho svět v zrcadle archeologických pramenů (archeologicko-historická studie). Nepublikovaná diplomová práce (Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK, Praha). Praha 2000.
- Eibner 1980 C. Eibner: Die Mehrfachbestattung aus einer Grube unter dem urnenfelderzeitlichen Wall in Stillfried an der march, NÖ. Forsch. Stillfried 4, 1980, 107-142.
- Eliade 1993 M. Eliade: Mýtus o věčném návratu (Archetypy a opakování). Praha 1993.
- Eliade 2006 M. Eliade: Posvátné a profánní. Praha 2006.
- Erben 1924a K. J. Erben: České pohádky. Praha 1924.
- Erben 1924b K. J. Erben: Jihoslovanské báje a pověsti národní. Praha 1924.
- Etter/Schneider 1982 H. F. Etter/J. E. Schneider: Zur Stellung von Kind und Frau im Frühmittelalter. Zeitschr. Schweizer. Arch. u. Kunstgesch. 39/1, 1982, 48-56.
- Filip 1953 J. Filip: Keltské pohřebiště v Mistříně a žeh u moravských Keltů. Arch. Rozhledy 5, 1953, 332-361.
- Finlay 2000 N. Finlay: Outside of life: traditions of infant burial in Ireland from cillín to cist. World Arch. 31(3), 2000, 407-422.
- Fojtík/Golec, v tisku a P. Fojtík/M. Golec: Časné halštatské hradisko na „Na valech“ u Podivic, okr. Vyškov a jeho přínos k poznání stupně Ha C1 na Moravě. Pravěk (N. Ř.) 16, v tisku.
- Fojtík/Golec, v tisku b P. Fojtík/M. Golec: Počátek platěnické kultury na základě nálezů z Prostějovska. In: Popelníková pole a doba halštatská. Příspěvky IX. konference, Bučovice, v tisku.
- Friedl 1976 J. Friedl: Cultural Anthropology. Harper's College Press. New York 1976.
- Galuška/Kouřil/Měřínský 2001 L. Galuška/P. Kouřil/Z. Měřínský (Ed.): Velká Morava mezi východem a západem. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Brno 2001.
- Golec 2001 M. Golec: Horákovská keramika. Nepublikovaná diplomová práce (ÚAM FF MU). Brno 2001.
- Golec 2003 M. Golec: Horákovská kultura v těšetickém mikroregionu. Těšetice-Kyjovice VI. Brno 2003.
- Golec 2004 M. Golec: Dromos na Moravě. Arch. Rozhledy 56/2, 2004, 532-560.
- Golec 2005a M. Golec: Horákovská kultura. Nepublikovaná dizertační práce (ÚAM FF MU). Brno 2005.
- Golec 2005b M. Golec: Chronologie horákovské kultury aneb stupně v pohybu. Pravěk (N. Ř.) 15, 2005, 419-446.
- Golec/Kos, v tisku M. Golec/P. Kos: Knížecí hrob z Bratčic. Pravěk (N. Ř.) Supplementum, v tisku.
- Hanuliak 2000 M. Hanuliak: Vývojové tendencie pohrebného ritu na pohrebiskách 9.-12. stor. a ich hýbatele. In: E. Krekovič (Ed.): Etnos a materiálna kultúra. Bratislava 2000, 43-47.
- Häusler 1970 A. Häusler: Die Stellung des Kindes in der Steinzeit auf Grund der Grabfunde. In: Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Proto-historiques. Praha 1970, 433-437.
- Haviland 1994 W. A. Haviland: Anthropology. Eight edition. Orlando, Florida 1994.
- Hellerschmid/Penz 2004 I. Hellerschmid/M. Penz: Die befestigte Siedlung Stillfried a. d. March am Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit. Arch. Výzkumy Jižní Čechy. Suppl. 1. České Budějovice 2004, 167-192.
- Hložek et al. 2003 M. Hložek/M. Gregerová/P. C. Ramsel/M. Golec: Makropetrografické rozbory surovin grafitu z Těšetic „Suten“ a Traisentalu. In: Horákovská kultura v těšetickém mikroregionu. Těšetice-Kyjovice VI. Spisy Masarykovy univerzity v Brně. Brno 2003, 122-129.

- Holodňák* 1995 P. Holodňák: Soběsuvky, okr. Chomutov. Výzkumy v Čechách 1990-1992, 1995, 324, 325.
- Horská et al.* 1990 P. Horská/M. Kučera/E. Maur/M. Stloukal: Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha 1990.
- Hrdlička/Richter* 1974 L. Hrdlička/M. Richter: Slovanské a středověké osídlení oškobrhu u Poděbrad. Pam. Arch. 65/1, 1974, 111-184.
- Chochol* 1977 J. Chochol: Lidské kostrové pozůstatky z halštatského sídlištního objektu v Brněnských Ivanovicích. Přehled Výzkumů 1975, 1977, 34.
- Chochol* 1978 J. Chochol: Antropologická charakteristika laténské skupiny z Makotřas. Pam. Arch. 69/1, 1978, 145-170.
- Ingvarsson-Sundström* 2003 A. Ingvarsson-Sundström: Children Lost and Found: A bioarchaeological study of Middle Helladic children in Asine with comparison to Lerna. Uppsala 2003.
- Jansová* 1974 L. Jansová: Zur Münzprägung auf dem Oppidum Závist. Pam. Arch. 65/1, 1974, 1-33.
- Jelínek* 1975 J. Jelínek: New Anthropological Materials from the Hallstatt Period Unearthed in Western Slovakia. Anthropologie (Brno) 13/1-2, 1975, 57-62.
- Johnsen/Welinder* 1995 B. Johnsen/S. Welinder (Ed.): Arkeologi om barn. Occasional papers in Archaeology 10. Uppsala 1995.
- Jonsson* 1998 K. Jonsson: Barn och barnuppföstran bland egalitära och komplexa jägare-samlare. CD-uppsats. Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet. Uppsala 1998.
- Kastenbaum* 2003 R. Kastenbaum: MacMillan Encyclopedia of Death and Dying. Vol. 1 (A-K). New York 2003.
- Knutsson* 1983 K. Knutsson: Barn, finns dem? Fjöltnir 83/2. Uppsala 1983.
- Knutsson* 1986 K. Knutsson: Några ord om barn, stötkantkärnor och pieces esquilees. Fjöltnir 86/1, 1986, 29-39.
- Kos* 2004 P. Kos: Pohřby žen z doby halštatské v Modřicích u Brna. Arch. Výzkumy Jižné Čechy. Suppl. 1. České Budějovice 2004, 271-292.
- Kovářová* 1998 P. Kovářová: Děti a křesťanská středověká společnost (Zvláštnosti pohřebního ritu nekřtěňátek). Nepublikovaná seminární práce (Katedra Antropologie, PřF MU, Brno). Brno 1998.
- Kovářová* 1999 P. Kovářová: Problém dětské úmrtnosti na vybraných pohřebištích. Nepublikovaná ročníková práce (Katedra Antropologie, PřF MU, Brno). Brno 1999.
- Kyselý* 2000 R. Kyselý: Archeozoologický rozbor materiálu z lokality Rubína a celkový pohled na zvířata doby hradištní. Pam. Arch. 91/1, 2000, 155-200.
- Lillehammer* 1989 G. Lillehammer: A Child is born. A Child's World in an Archaeological Perspective. Norwegian Arch. Rev. 22/2, 1989, 89-105.
- Lucke/Frey* 1962 W. Lucke/O.-H. Frey: Die Situla in Providence (Rhode Island). Ein Beitrag zur Situlenkunst des Osthallstatkreises. Röm.-Germ. Forsch. 26. Berlin 1962.
- Ludikovský* 1958 K. Ludikovský: Slovanský kostrový hrob v Marefách u Bučovic. Přehled Výzkumů 1957, 1958, 85.
- Ludikovský* 1964 K. Ludikovský: Akeramický horizont bohatých hrobů žen na Moravě. Pam. Arch. 55/2, 1964, 321-349.
- Meduna* 1970 J. Meduna: Laténské pohřebiště v Brně-Horních Heršpicích. Pam. Arch. 61, 1970, 225-235.
- Měřínský* 1987 Z. Měřínský: Zpráva o výzkumu hradu Rokštejna, K.Ú. Brtnice v roce 1985 (okr. Jihlava). Přehled Výzkumů 1985, 1987, 51, 52.
- Měřínský* 1991 Z. Měřínský: Hrad Rokštejn na Jihlavsku. Vlastivěd. Věstník Moravský 43/4, 1991, 413-426.
- Moore/Scott* 1997 J. Moore/E. Scott (Ed.): Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European archeology. London - New York 1997.
- Mrázek* 1996 I. Mrázek: Drahé kameny v pravěku Moravy a Slezska. Brno 1996.
- Nekvasil* 1958 J. Nekvasil: Horákovský hrob v Líšni. Přehled Výzkumů 1957, 1958, 43-45.
- Nekvasil* 1963 J. Nekvasil: Mohyly s více pohřby v horákovské kultuře. In: Sborník Františku Vildomcovi k padesátinám. Brno 1963, 52-55.
- Nekvasil* 1977 J. Nekvasil: Další prozkoumaná část horákovského sídliště v Rajhradě. Přehled Výzkumů 1975, 1977, 36.
- Nekvasil* 1993 J. Nekvasil: Před branami historie (starší doba železná-halštatská). In: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993, 333-372.
- Neubauer/Škrdlant* 2004 Z. Neubauer/T. Škrdlant: Skrytá pravda země. Živly jako archetypy ekologického myšlení. Praha 2004.

- Neustupný 1983*
Neustupný 2002
Nodl 1996
Ohler 1990
Oliva 2005
Parzinger 1995
Parzinger/Nekvasil/Barth 1995
Pichlerová 1969
Pleinerová 2000
Podborský 1963
Podborský 1980
Podborský 1994
Podborský 1999
Podborský 2006
Poulík 1948-1950
Procházka 1937
Přichystal 2004
Přichystal/Kos 2006
Punčochář 2000
Rejzek 2001
Rydh 1926
Scott 1999
Slivka 1997
Smetánka 1993
Smetánka 2003
Sofaer Derevenski 2000
Stegmann-Rajtár 1992a
Stegmann-Rajtár 1992b
Stloukal 1962
Stloukal 1964
Stloukal 1977
Stloukal et al. 1999
Stloukal/Szilvássy 1995
Stloukal/Vyhnánek 1998
- E. Neustupný: Demografie pravěkých pohřebišť. Praha 1983.
 E. Neustupný: Demografie vedrovické populace. In: V. Podborský a kol.: Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě. Brno 2002, 265-271.
 M. Nodl: Dětství v době předhistorické. Souvislosti 7/4 (30), 1996, 7-29.
 N. Ohler: Sterben und Tod im Mittelalter. München 1990.
 M. Oliva: Výzkum pravěké těžby rohovce v Krumlovském lese. Acta Mus. Moraviae. Scient. Soc. 90, 2005, 161-183.
 H. Parzinger: Die Funde. In: Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. Röm.-Germ. Forsch. 54. Berlin 1995, 16-92.
 H. Parzinger/J. Nekvasil/F. E. Barth: Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. Röm.-Germ. Forsch. 54. Berlin 1995.
 M. Pichlerová: Nové Košariská. Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej. Bratislava 1969.
 I. Pleinerová: Pohřeb nemluvněte na slovanském sídlišti v Březně u Loun. In: I. Pavlů (Ed.): In memoriam Jan Rulf. Pam. Arch. Suppl. 13. Praha 2000, 349-354.
 V. Podborský: K problematice moravského halštatu-II. Halštatská malovaná keramika. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 8, 1963, 15-50.
 V. Podborský: Dvě nová halštatská pohřebiště na jižní Moravě. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 25, 1980, 75-124.
 V. Podborský: Náboženství našich prapředků. Brno 1994.
 V. Podborský: Výpověď bohatých hrobů horákovské kultury. In: Sborník Drahomíru Kouckému. Most 1999, 167-176.
 V. Podborský: Náboženství starých Evropanů. Brno 2006.
 J. Poulík: Jižní Morava, země dávných Slovanů. Brno 1948-1950.
 A. Procházka: Gallská kultura na Vyškovsku. Slavkov u Brna 1937.
 M. Přichystal: Brno-Horní Heršpice (okr. Brno-město). Kšírova ul. - servisní středisko fy Carrier Transcold. In: Výroční zpráva ÚAPP Brno 2003. Brno 2004, 13, 63.
 M. Přichystal/P. Kos: Doba halštatská. In: M. Čížmář/K. Geislerová (Ed.): Výzkumy - Ausgrabungen 1999-2004. Brno 2006, 49-54.
 D. Punčochář: Společnost nositelů halštatské kultury středního Podunají s přihlédnutím k území Moravy a Slovenska. I, II. Nepublikovaná diplomová práce (ÚAM FF MU, Brno). Brno 2000.
 J. Rejzek: Český etymologický slovník. Voznice 2001.
 H. Rydh: Kvinnan i Nordens forntid. Stockholm 1926.
 E. Scott: The Archaeology of Infancy and Infant Death. BAR. Internat. Ser. 819. Oxford 1999.
 M. Slivka: Dieťa na prvej i poslednej ceste. Pochovávanie detí v nádobách. Hie-ron 2, 1997, 71-85.
 Z. Smetánka: Archeologie dětství. Hist. Obzor 4, 1993, 78-82.
 Z. Smetánka: Archeologické etudy. Praha 2003.
 J. Sofaer Derevenski (Ed.): Children and Material Culture. London - New York 2000.
 S. Stegmann-Rajtár: Grabfunde der Älteren Hallstattzeit aus Südmähren. Košice 1992.
 S. Stegmann-Rajtár: Spätbronze- und früheisenzeitliche Fundgruppen des mittleren Donauebietes. Ber. RGK 73. Frankfurt am Main 1992.
 M. Stloukal: Moravský příspěvek k antropologii Keltů. Pam. Arch. 53/1, 1962, 155-173.
 M. Stloukal: Čtvrté pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Pam. Arch. 55/2, 1964, 479-505.
 M. Stloukal: Kostra z horákovské sídlištní jámy v Rajhradě. Přehled Výzkumů 1975, 1977, 37.
 M. Stloukal/M. Dobisíková/V. Kuželka/P. Stránská/P. Veleminský/L. Vyhnánek/K. Zvára: Antropologie. Příručka pro studium kostry. Praha 1999.
 M. Stloukal/J. Szilvássy: Die menschlichen Skelettreste. In: Býčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. Röm.-Germ. Forsch. 54. Berlin 1995, 128-145.
 M. Stloukal/L. Vyhnánek: Anthropologische Analyse der Skelette aus dem Gräberfeld bei der „XII. Kirche“ in Mikulčice. In: L. Poláček (Hrsg.): Studien

- zum Burgwall von Mikulčice. III. Spisy Arch. Ústavu AV ČR 11. Brno 1998, 357-391.
- Studeníková 1995* E. Studeníková: Halštatská mohyla II v Janíkocho, okres Dunajská Streda. Zbor. SNM 89. Arch. 5, 1995, 49-75.
- Studeníková 1996* E. Studeníková: Neue Ausgrabungen hallstattzeitlicher Hügelgräber in der Südwestslowakei. In: Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums. Sopron 10.-14. Mai 1994. Archaeolingua 7. Budapest 1996, 497-506.
- Šmíd 2005* M. Šmíd: Prostějov (k. ú. Čechůvky, okr. Prostějov). Přehled Výzkumů 46/2004, 2005, 264.
- Šolle 1955* M. Šolle: Jižní Morava v době halštatské. Pam. Arch. 46, 1955, 101-134.
- Tínková 2003* D. Tínková: Předcházet či trestat? Český Čas. Hist. 101, 2003, 27-76.
- Trubačová 2004* T. Trubačová: Pohřební ritus dětí na velkomoravských centrech v kontextu doby hradištní. Nepublikovaná diplomová práce (Katedra antropologie PřF MU, Brno). Brno 2004.
- Trubačová 2005* T. Trubačová: Rozbor antropologického materiálu. In: J. Čížmářová: Keltské pohřebiště v Brně-Maloměřicích. Pravěk. Suppl. 14. Brno 2005, 27-40.
- Trubačová/Hrnčířová 2006* T. Trubačová/M. Hrnčířová: Antropologický rozbor laténského kostrového pohřebiště v Hustopečích, okr. Břeclav. Ve Službách Arch. 7, 2006, 355-361.
- Třeštík 1997* D. Třeštík: Christianizace Slovanů. Křest nařízením shora? Vesmír 76/5, 1997, 285-287.
- Turek, J. 2000* J. Turek: Being a Beaker child. The position of children in late Eneolithic society. In: I. Pavlů (Ed.): In memoriam Jan Rulf. Pam. Arch. Suppl. 13. Praha 2000, 422-436.
- Turek, J. 2002* J. Turek: „Cherche la femme!“ The Archaeology of woman's world and the missing evidence of female burials in the Bell Beaker Period in Bohemia. In: Archeologie nenalézaného. Plzeň - Praha 2002, 217-240.
- Turek, R. 1971* R. Turek: Libická sídelní aglomerace 9.-10. století. Čas. Národ. Muz. 140/3-4, 1971, 162-189.
- Turek, R. 1976* R. Turek: Libice: Pohřebiště na vnitřním hradisku. Sbor. Národ. Muz. (Praha). Řada A 30, 249-316.
- Ulbricht 1992* O. Ulbricht: Der Einstellung zur Kindheit in Deutschland am Ende des Spätmittelalters (ca. 1470 bis ca. 1520). Zeitschr. Hist. Forsch. 19, 159-187.
- Unger 2002* J. Unger: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.-16. století. Brno 2002.
- Unger 2003* J. Unger: Historický proces začleňování narozeného a nenarozeného dítěte do společnosti. Scripta Bioethica 5/1, 2003, 19-21.
- Urban 1989* O. H. Urban: Wegweiser in die Urgeschichte Österreichs. Wien 1989.
- Vadász 1983* É. V. Vadász: Vorbericht über die Erschließung eines Früheisenzeitlichen Hügelgrabes in Süttö. Commun. Arch. Hungariae. Budapest 1983, 23-54.
- Vadász 1986* É. V. Vadász: Das Früheisenzeitliche Gräberfeld von Süttö. In: Hallstatt Kolloquium Veszprém 1984. Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad. 3, 1986, 251-257.
- van Gennep 1997* A. van Gennep: Přechodové rituály. Praha 1997.
- Váňa 1990* Z. Váňa: Svět slovanských bohů a démonů. Praha 1990.
- Věšíňová 2005* K. Věšíňová: K problematice antropomorfní plastiky neolitu. Nepublikovaná diplomová práce (Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK, Praha). Praha 2005.
- von Franz 1998* M.-L. von Franz: Psychologický výklad pohádek. Smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie (český překlad K. Černá/J. Černý). Praha 1998.
- von Wienker-Piepho 1999* S. von Wienker-Piepho: Von „Urmüttern“ und „Megalithmärchen“: Urzeitrezeption und Archaismussehnsucht in der neueren Märchenpflege. In: Frauenbilder - Frauenrollen. Frauenforschung in den Altertums- und Kulturwissenschaften? Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlicher Seminar Marburg 49. Marburg 1999.
- Waldhauser 1987* J. Waldhauser: Keltische Gräberfelder in Böhmen. Frankfurt am Main 1987.
- Waldhauser a kol. 1999* J. Waldhauser a kol.: Jak se kopou keltské hroby. Praha 1999.
- Wankel 1882* J. Wankel: Bilder aus der mährischen Schweiz und ihrer Vergangenheit. Wien 1882.
- Wankel 1984* J. Wankel: Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho okolí (český překlad). Blansko 1984.
- Zawadska-Antosik 1973* B. Zawadska-Antosik: Pochówki dzieci w naczyaniach glinianych. Wiadomości Arch. 38, 1973, 365-371.

Wohin sind die Kinder der Horákov-Kultur verschwunden?

Eva Čermáková - Martin Golec - Tereza Trubačová - Zdeněk Tvrdý

ZUSAMMENFASSUNG

In der vorliegenden Arbeit versuchten die Autoren eine archäologisch-anthropologische Ansicht auf die Problematik der Kinderbestattungen verschiedener historischer Epochen, besonders aber in der Horákov-Kultur, auf den bis jetzt untersuchten Gräberfeldern zu finden. Bei der Arbeit wurden Schriftquellen wie auch archäologische Unterlagen aus den Grabungen benutzt. Erworbene Kenntnisse waren dann für die Analyse und Verfolgung der Gleichheiten und Verschiedenheiten auch in weiteren Zeitepochen verwendet. Für den Vergleich wurden Abschnitte mit der Überzahl von unverbrannten Bestattungen, wo die Identifikation der Toten viel leichter ist, ausgewählt.

Die Ergebnisse haben die Autoren mit Gedanken über die Archetypen des menschlichen Benehmens, bündige Übersicht der Gender-Archäologie und archaische Kinderwelt wie auch soziokulturellen und ethnographischen Teil ergänzt.

In archäologischen Quellen des südmährischen Hallstatts fehlen Belege der Kinderbestattungen fast völlig. Ganz minderheitlich sind ältere Kinder auf den Gräberfeldern anwesend, manchmal werden sie in „seltsamen“ Situationen „geworfen“ auf den Siedlungen gefunden und offensichtlich erscheinen auch auf den Plätzen, die wir gewöhnlich als Kultstellen bezeichnen pflegen. Es geht nicht um große Mengen, im Vergleich zu den Erwachsenen sind ihre Anzahlen fast immer viel niedriger.

Bis unlängst waren nur kleine Abschnitte der Gräberfelder der Horákov-Kultur, für die die birituelle Bestattung charakteristisch war, bekannt. Im Bereich der Horákov-Kultur befinden sich Kammergräber unverbrannter Frauen zu denen nachträglich Reste verbrannter Individuen zugelegt wurden. Der Aufmerksamkeit sind die Kinderbestattungen in den Frauengräbern, bei denen unstreitig ist, dass es nicht um die Neugeborenen, sondern um Kinder im vorgeschrittenen Alter geht, entflohen. Die identifizierte Gruppe deutet auf den Fakt, wohin der bei den seltenen regulären Bestattungen kleine Teil der Kinder „verschwunden“ ist, hin. Das erste größere Gräberfeld der Horákov-Kultur mit 21 Gräbern war Vojkovice, wo wir die Gräber der kleinsten Kinder des Grads infans I nicht kennen. Das Gräberfeld wurde in 3 Stufen - HC2, HD1 und HD2 - belegt. Hier wurden nur zwei Kammergräber unerwachsener Individuen gefunden. Form, Größe und Eintiefung der Kammer, Lage des Grabes auf dem Gräberfeld, Orientierung der Grabgruben und ihr unmittelbar Nähe mit anderen Komplexen weisen keine Ausweichungen von den Gräber der Erwachsenen aus.

Teil der Kinderpopulation war auf den Kultstellen oder Heiligtümern gelegt-geopfert. In der Býčí Skála-Höhle wurden von 40 gefundenen Individuen 10 als Kinder bestimmt. Auf diesem Platz, ähnlich wie auf den Gräberfeldern oder in Siedlungsgruben, sind die Kinder von den Erwachsenen „nicht getrennt gewesen“. In Molpír bei Smolenice haben wir eine unterschiedliche Situation, hier wurden zwei ganz kleine Kinder gefunden. Erwachsene wurden auf der Kultstelle nicht entdeckt. Die Altersverbindung des Kindes und Erwachsenen ist wieder in einem Rondeloid in Modřice u Brna zum Vorschein gekommen. Diese „Opfer“ spielten eine wichtige Rolle bei der astralen Sakralisation des Objekts, das als Kalendarium wie auch auf der Nekropole aufgebaute Opfer- (Gedächtnis-) stelle erfasst werden kann. Ein weiterer Bereich, wo die Funde mit Kinderüberresten vorkommen, sind die Siedlungen. Sie werden in verschiedenen Kontexten, vereinzelt wie auch mit den Erwachsenen gefunden. Ziemlich deutlich kommt die Altersklasse von Adoleszenten, die wir außer der regulären Gräbern in den Frauengräbern als „Begleitbestattungen“, auf den Kultstellen/Heiligtümern, auf den Siedlungen vereinzelt, zusammen mit Erwachsenen oder in der Verbindung Mädchen-Junge finden, vor. Immer mehr Beweise deuten auf Gewalttaten auf den Skeletten, die aber auch bei der Altersgruppe der Erwachsenen belegt sind, hin. Im Vergleich zu diesen älteren Kindern sind Funde der kleinen Kinder weitaus weniger häufig. Die Anzahl der beschriebenen Fälle ist bedauerlicherweise niedrig und erlaubt bis jetzt nicht in die Problematik eine eindeutige Aufklärung und Begründung zu bringen.

In der Latènezeit finden wir zu der Problematik der Kinderbestattungen zahlreiche Parallelen. Die Kindergräber kommen auf den Gräberfeldern nur selten vor und es handelt sich wieder eher um die Alterskategorie infans II (7-14 Jahre). Ähnlich ist auch ihr seltenes Auftreten in den Siedlungen. Es wurden ferner Doppelgräber der Erwachsenen mit den Kinderindividuen erfasst. Aufgrund zu den zahlreicheren untersuchten Fundstellen können wir über einen spezifischen Zugriff zur toten Kinderpopulation sprechen, auch wenn zugleich mehr universale Regel, die wahrscheinlich die Bestattungen der Kinder auf den Gräberfeldern der Erwachsenen nicht erlaubten, vorkommen. Die Situation im frühen Mittelalter belegt die Veränderung der gesellschaftlichen Benehmung zu der Kinderbestattung. Das ausgewählte Gräberfeld mit einer Menge von Kinderbestattungen spiegelt offensichtlich die wirkliche Kindermortalität besser, wenn auch die Bestattungen von kleinsten Kindern fehlen. Der Einfluss auf die Kinderbestattung auf den großmährischen Gräberfeldern bei den Kirchen hatte vor allem das neu eingeführte Christentum. Eine Ausnahme bildeten die „Ungetauften“, die oft auf Sonderstellen separiert waren. Bei ihnen sehen wir allerdings die Tendenz die Hoffnung der Wiedergeburt zu erhalten. Die Bestattung der Kinder im Mittelalter unterscheidete sich von der der Erwachsenen nicht. Das heißt allerdings nicht, dass vor allem im frühen Mittelalter die unrituelle Kinderbestattungen wie auch ihre Deponierung außerhalb des Gräberfeldes, verschwinden würde.

Ein Bestandteil des Beitrags über den Bestattungsritus der Kinder im angegebenen historischen Zeitraum sind die Beispiele, die eher zur Illustration der allgemeinen Schema Initiationsrituale und Übersicht der Infantizide bei verschiedenen Kulturen in verschiedenen Zeiten dienen können. Bedauerlicherweise sind diese Rituale archäologisch nur schlecht fassbar. Wenn in der Horákov-Gesellschaft diese Rituale stattgefunden hatten, es ist kaum möglich zu belegen, im welchem Alter der halbwegsigen Individuen zu ihnen gekommen war. Manche Kinder, die noch nicht in die Gesellschaft

aufgenommen wurden, konnten strafenfrei getötet werden und deren Leichen weggeworfen oder ausgestellt wurden. Es ist aber fraglich, wie groß das Prozent aller geborenen Kinder war, die so getötet wurden. Direkte Belege der Infantizide in den archäologischen Quellen jedoch fehlen.

- Abb. 1. Grabkomplexe aus dem Gräberfeld Vojkovice. 1 - Grab 22 (infans II); 2 - Grab 147 (juvenis - jüngeres Individuum); 3 - Grab 111 (juvenis - älteres Individuum), am rechten Bein „Begleitbestattung“ (nach: Golec 2005, 149, 159, 165).
- Abb. 2. Frauen- und Kinderbestattungen der Horákov-Kultur. 1 - Popovice II, mit einem langen Pfeil ist ein zerfallenes Skelett bezeichnet, am Kopf eine Begleitbestattung; 2 - Podolí-„Palouk“, Kinderbestattung war längs der rechten Hand der Frau aufgeschüttet; 3 - Brno-Líšeň, Bestattung eines 4 Jahre alten Kindes befand sich bei den Beinen einer Frau, von der nur Kopf gezeichnet wurde (1, 2 - nach: Stegmann-Rajtár 1992a, Taf. 151: 1, 2; 3 - nach: Nekvasil 1958, 45).
- Abb. 3. Smolenice-Molpír, Kultstelle. Im linken Teil befinden sich drei „Altare“ und Einsenkung eines Holzpfeilers-„xoanas“, in der Nähe wurden Skelette von Kindern im Alter bis 2 Jahre gefunden - bezeichnet mit einem schwarzen Punkt, Eingang in die Kultstelle ist mit einem Pfeil bezeichnet (nach: Dušek/Dušek 1995, 29).
- Abb. 4. Kuffern (Niederösterreich). Der obere Situlastreifen. In der Nähe des „Fürsten“ und „Schiedrichters“ sind minderjährige Individuen, die eine identische Tracht wie die gesellschaftlich bedeutende Erwachsene haben, dargestellt (nach: Urban 1989, 199).
- Abb. 5. Brno-Horní Heršpice. 1 - Grundriss des birituellen Doppelgrabes 4 (Skelett eines Mannes und Brandgrab eines Kindes); 2-7 - Gegenstände aus dem Kinderbrandgrab im Doppelgrab 4 (nach: Meduna 1970).
- Abb. 6. Kuřim. Grundriss und Ausstattung eines Skelettgrabes (nach: Čížmář/Geislerová/Unger 2000).

Tabelle 1. Anthropologische Altersbestimmung von unerwachsenen Individuen aufgrund der Knochenüberreste.

Tabelle 2. Übersicht der anthropologisch identifizierten Kinder der Horákov-Kultur (wenn der Anthropologe nicht angegeben ist, stammt die Angabe aus der archäologischen Literatur).

Tabelle 3. Demografie der Gräberfelder der Hallstatt - Vojkovice (nach: Golec 2005) und Latène-Kultur - Hustopeče, Maloměřice (nach: Trubačová 2005; Trubačová/Hrnčířová 2006).

Graph 1. Kindermortalität auf den großmährischen Gräberfeldern (nach: Trubačová 2004).

Übersetzt von Eva Pietová

Mgr. Eva Čermáková
Ústav archeologie a muzeologie FF MU
Arne Nováka 1
CZ-602 00 Brno
cermakova.eva@post.cz

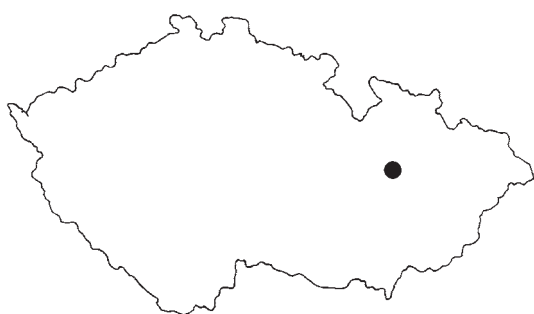
Mgr. Martin Golec, Ph.D.
Ústav archeologie a muzeologie FF MU
Arne Nováka 1
CZ-602 00 Brno
Golec@seznam.cz

Mgr. Tereza Trubačová
Ústav antropologie PřF MU
Vinařská 5
CZ-603 00 Brno
terezka.trubac@post.cz

Mgr. Zdeněk Tvrď
Ústav antropologie PřF MU
Vinařská 5
CZ-603 00 Brno
ztvrdy@centrum.cz

STŘEDOBONZOVÝ DĚTSKÝ POHŘEB V NÁDOBĚ Z OLŠAN U PROSTĚJOVA

Pavel Fojtík - Marta Dočkalová

Střední Morava, sídliště, středodunajská mohylová kultura, střední doba bronzová, pohřeb dítěte v nádobě, antropologický rozbor.

Central Moravia, settlement site, Middle Danubian Tumulus Culture, Middle Bronze Age, child's burial in a vessel, Antropological analysis.

The Middle-Bronze Age child's burial in vessel from Olšany near Prostějov

A bigger settlement object of the Middle Danubian Tumulus culture from the Middle Bronze Age was excavated and documented during the salvage excavations led by the Institute of Archaeological Monuments Protection in Prostějov at the known archaeological site "Zlatníška" near Olšany (distr. of Prostějov, central Moravia) in 2001. Rich collection of ceramic material found here classifies it to its middle, i.e. classic phase, which in Reinecke's periodization covers stages BB2 up to BC1. The burial of a child in vessel was found at the bottom of an ordinary pit – it was an amphora of ovoid body with indented neck that was superimposed by a bottom of coarser vessel with finger tipped ornament. Detailed anthropological analysis ascertained a newborn baby's skeleton buried in the vessel, who had died shortly after birth in the 10th lunar month (one lunar month has 28 days). The object K 503B from Olšany near Prostějov has provided us with the very valuable collection of finds from the older metallicum about what we know very little at present. Evidence of entirely specific way of treating human remains – the burial in vessel (so-called pithoi) – just underlines its importance. This find is the first dated like this not only in the geographic area of Moravia but in Czech Republic at all.

ÚVOD

Předložená stať je podrobnější verzí stejnojmenného referátu, jež zazněl na kolokviu „Antropologie smrti: Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických a jiných pramenech“ v listopadu 2006 v prostorách Ditrichsteinského paláce Moravského zemského muzea v Brně. Tématicky přímo navázal na příspěvky „Pohreby dětí v nádobách v starší době bronzové“ (J. Bátora a H. Baliová - nepublikované) a „Pohreby dětí v nádobách v době bronzové na Moravě“ (S. Stuchlík - v této publikaci). Neklade si tedy za cíl podrobnější rozbor a interpretaci sledovaného jevu, ale je pojat ryze materiálovou formou s odkazem na práce výše zmíněných kolegů.

Přírodní prostředí a charakteristika lokality

Politickou a katastrální obec Olšany u Prostějova (obr. 1), zabírající území o rozloze 1104,68 ha a čítající 1420 obyvatel, najdeme asi 8 km severoseverovýchodně od bývalého okresního města Prostějova. V členění krajinných typů podle P. Albrechta (1998, 56-58) její katastr náleží k nivám větších přítoků řeky Moravy. Tyto zahrnují výběžky Hornomoravského úvalu podél větších říček (Blata, Valová, Český potok, Romže, Hloučela, Brodečka a Haná) v nížinné části okresu, kde výběžky niv pravostranných přítoků Moravy vybíhají z nivy Moravy a pronikají zvlněnou krajinou Hanácké pahorkatiny. Na geologickém podloží tvořeném zejména mladými uloženinami přítoků Moravy jsou vyvinuty půdy typu černice a pro nivu říčky Blaty jsou navíc typické organozemě typu slatin (např. u Hablova, Štětovic, Hrdibořic či Biskupic). Reliéf je zde extrémně plochý, typická výšková členitost (tj. výškové rozdíly na 1 km vzdá-

lenosti) je menší než 10 m a nadmořská výška kolem 200-220 m. Lokalitu samotnou (ZM ČR, 1:10 000, list 24-22-23, širší okolí bodu 172:22) můžeme charakterizovat jako rozsáhlou plošinu, která lemuje od západu až jihozápadu Blatskou nivu a převyšuje ji zhruba o 7 m.

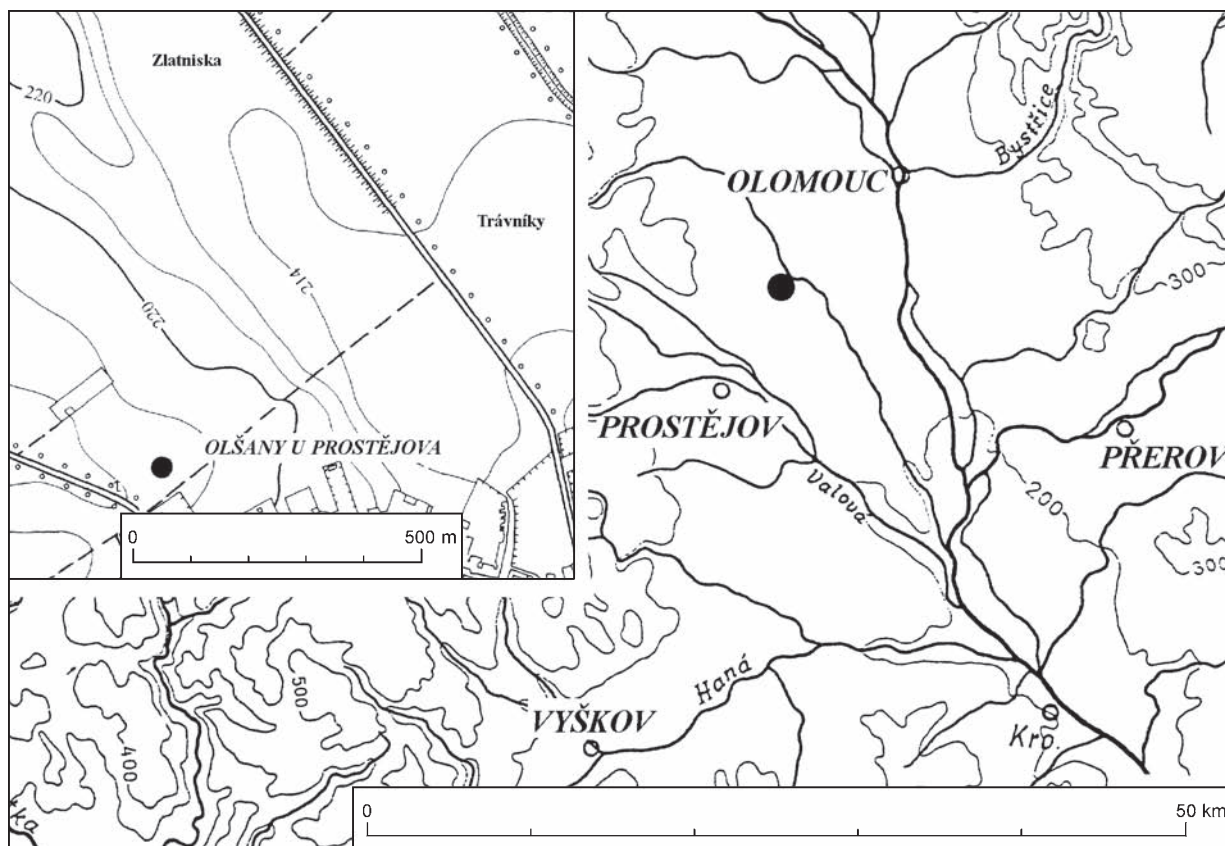
Historie výzkumů v poloze „Zlatniska“ v katastrálním území Olšany u Prostějova

Archeologické nálezy z polní trati „Zlatniska“ u Olšan na Prostějovsku (obr. 1) registruje ve svých pracích prostějovský archeolog A. Gottwald (např. 1931, 24, 38, 77, 99, 107, 113) již na počátku 20. století. Zmiňuje zde soubory keramiky a kamenných či bronzových artefaktů, dokládající osídlení místa kulturou s keramikou lineární, kulturou nálevkovitých pohárů, lidem slezského a platěnického stupně kultury lužických popelnicových polí, Germány doby římské a Slované doby hradištní. Týž autor upozorňuje i na existenci slovanského kostrového pohřebiště rozloženého v této části olšanského katastru: „Na koster-né hroby, jež v blízkosti osady uvádí Dr. Wankel, narazili kdysi na poli za vilou Dr. Zahradníčka; byly pravděpodob-ně rázu hradištního“ (Gottwald 1924, 132).

V roce 1995 byly v souvislosti s první etapou výstavby výrobní haly firmy Mürdter-Dvořák, s. r. o., prozkoumány celkem tři archeologické objekty - dva náležející kultuře zvoncovitých pohárů, jeden pak kultuře nálevkovitých pohárů (Šmíd 1999a; Čížmář/Geislerová/Unger 2000, 199; Nález. zpráva 41/96 - Archiv ÚAPP Brno).

Plocha skrytá v roce 1998 navázala na parcelu prozkoumanou v roce 1995. Byla zde zjištěna část palisádového žlabu obepínajícího kruhový areál o průměru asi 80 m a objeven byl pravděpodobný severní vstup. Zlomkový materiál z výplně žlabu i ostatních objektů neumožňuje přesnější datování. Rámcově je toto „ohrazení“ kladeno do eneolitu či doby bronzové (Šmíd 1999b; Čížmář/Geislerová/Unger 2000, 199, 200; Nález. zpráva 59/98 - Archiv ÚAPP Brno; Výroční zpráva ÚAPP Brno za rok 1998, Brno 1999, 17).

Na lokalitě „Zlatniska“ proběhla v roce 2001 již třetí etapa záchranného výzkumu spojeného se stavebními aktivitami firmy Mürdter-Dvořák, s. r. o. Na ploše zhruba 2000 m² bylo prozkoumáno 14 objektů (kultura s lineární keramikou, kultura nálevkovitých pohárů, středodunajská mohylová kultura),

Obr. 1. Olšany u Prostějova, „Zlatniska“. Výřez z příslušné základní mapy a lokalita v širším geografickém kontextu.

15 kúlových jamek a 8 kostrových hrobů spadajících do mladohradištního období. Pozoruhodný je nález nebožtíka v jámě kultury s lineární keramikou, kde uložení skeletu v nepřírozené poloze naznačuje násilnou smrt. Jeden z objektů přinesl velmi cenný materiál kultury mohylové a společně s pohřbem dítěte v nádobě (tzv. *pithos*) tvoří významný nálezový celek střední doby bronzové na střední Moravě (např. *Fojtík 2006b*, 41). Jeho podrobnější zhodnocení je předmětem předloženého příspěvku. Ve dvou hrobech z mladohradištního období byly nalezeny stříbrné denáry (olomoucká ražba z doby vlády Svatopluka a uherská ražba z doby vlády Ondřeje I.), v dalších pak železná přezka a nůž (*Šmíd 2002*; *Čížmář/Geislerová 2006*, 241, 242; Nález. zpráva 24/01 - Archiv ÚAPP Brno; Výroční zpráva ÚAPP Brno za rok 2001, Brno 2002, 21).

Čtvrtou etapu archeologického výzkumu vyvolala v roce 2004 výstavba skladovací haly. Ve východní části skryté plochy byly zachyceny čtyři sídlištní objekty kultury s lineární keramikou. Podél nově budované haly byla rýhou kanalizace porušena kulturní vrstva s keramickým materiálem středodunajské mohylové kultury (*Šmíd 2005*; *Čížmář/Geislerová 2006*, 241, 242; Nález. zpráva 10/04 - Archiv ÚAPP Brno; Výroční zpráva ÚAPP Brno za rok 2004, Brno 2005, 28).

V pořadí již pátý záchranný archeologický výzkum realizovaný na pozemku firmy Mürdter-Dvořák, s. r. o., v listopadu 2005, souvisel tentokrát s dostavbou výrobní haly místní nástrojárny a lisovny plastů (*Fojtík 2006a*; Nález. zpráva 161/05 - Archiv ÚAPP Brno; Výroční zpráva ÚAPP Brno za rok 2005, Brno 2006, 24). Na skryté ploše o výměře 700 m² byla zachycena část osady lidu kultury s lineární keramikou. Tato je zastoupena celkem 25 archeologickými objekty, a to nejen běžnými sídlištními jámami veskrze nepravidelně oválného půdorysu, ale i kúlovými jamkami a rozměrnějšími žlaby, tvořícími společně torzo stavebního komplexu neolitického domů nadzemní kúlové konstrukce. Objevem značného významu je několik zlomků keramiky bukovohorské kultury, které jsou v geografickém prostoru Prostějovska a Olomoucka vůbec prvními svého druhu a výrazně tak přispívají k problematice kulturních kontaktů Moravy s oblastí severovýchodního Potisí (*Fojtík 2007*). Postlineární osídlení prozkoumaného prostoru dokládá pouze větší sídlištní objekt, tzv. hliník, jehož výplň poskytla dosti torzovitou ukázkou z hrnčířské produkce pozdně eneolitické kultury zvoncovitých pohárů; dále menší oválná jáma obsahující několik střepů rámcově náležejících střední době bronzové (tj. kultuře středodunajské mohylové) a ojedinělý fragment nádoby kultury nálevkovitých pohárů získaný jako intruze v jedné z jam.

Novou perspektivou archeologického poznání trati „Zlatníska“ je plánovaná kolonie rodinných domků, jejíž předzvěstí byla výstavba inženýrských sítí, realizovaná v roce 2006 (*Fojtík 2007*, v tisku; Nález. zpráva 193/06 - Archiv ÚAPP Brno). Během ní bylo prozkoumáno 6 sídlištních objektů, z nichž jeden náleží II. vývojovému stupni kultury nálevkovitých pohárů, jeden pozdnímu vývojovému stádiu platěnické kultury a tři době laténské. Jedna z jam neposkytla žádný archeologický materiál a zůstává tedy blíže nedatovaná. Polykulturní osídlení lokality dokresluje ojedinělý zlomek nádoby kultury s moravskou malovanou keramikou a fragment nádoby časově náležející do střední až mladší doby bronzové, které byly obsaženy jako intruze ve výplních zkoumaných objektů. Z běžného spektra nálezů je nutné upozornit na fragmenty lidské lebky z objektu K501 - výskyt lidských kostí na sídlištních doby laténské je totiž jevem, jehož doklady jsou sice nadregionální, leč velmi sporé, a též jeho interpretace je otázkou velmi složitou (od náhodného deponování až po nestandardní zacházení s lidskými pozůstatky v souvislostech s magií a kultem; cf. *Čížmář 2000*). V říjnu téhož roku pak proběhly zemní práce spojené se stavbou prvních dvou rodinných domků (*Fojtík 2007*, v tisku; Nález. zpráva 5/07 - Archiv ÚAPP Brno). Po skrývce byly zjištěny dva sídlištní objekty datovatelné rámcově do mladšího pravěku a dále byl též prozkoumáný a zdokumentovaný sídlištní objekt jordanovské kultury. Ve získaném keramickém materiálu z jeho výplně se však vyskytl též ojedinělý zlomek nádoby náležející kultuře kúlovitých amfor.

Rozsáhlá plošina při severozápadním okraji obce Olšany na Prostějovsku se tak pomalu stává jednou z nejuceleněji prozkoumaných archeologických lokalit této části regionu Prostějovska. V průběhu záchranných archeologických výzkumů, prováděných zde prostějovským pracovištěm Ústavu archeologické památkové péče Brno v posledním desetiletí, nám tato místa vydávají nejedno tajemství ukryté v zemi již po celá tisíciletí - mnohá z nich přinášejí vědecké poznatky, které svým významem geografickou oblast střední Moravy výrazně přesahují.

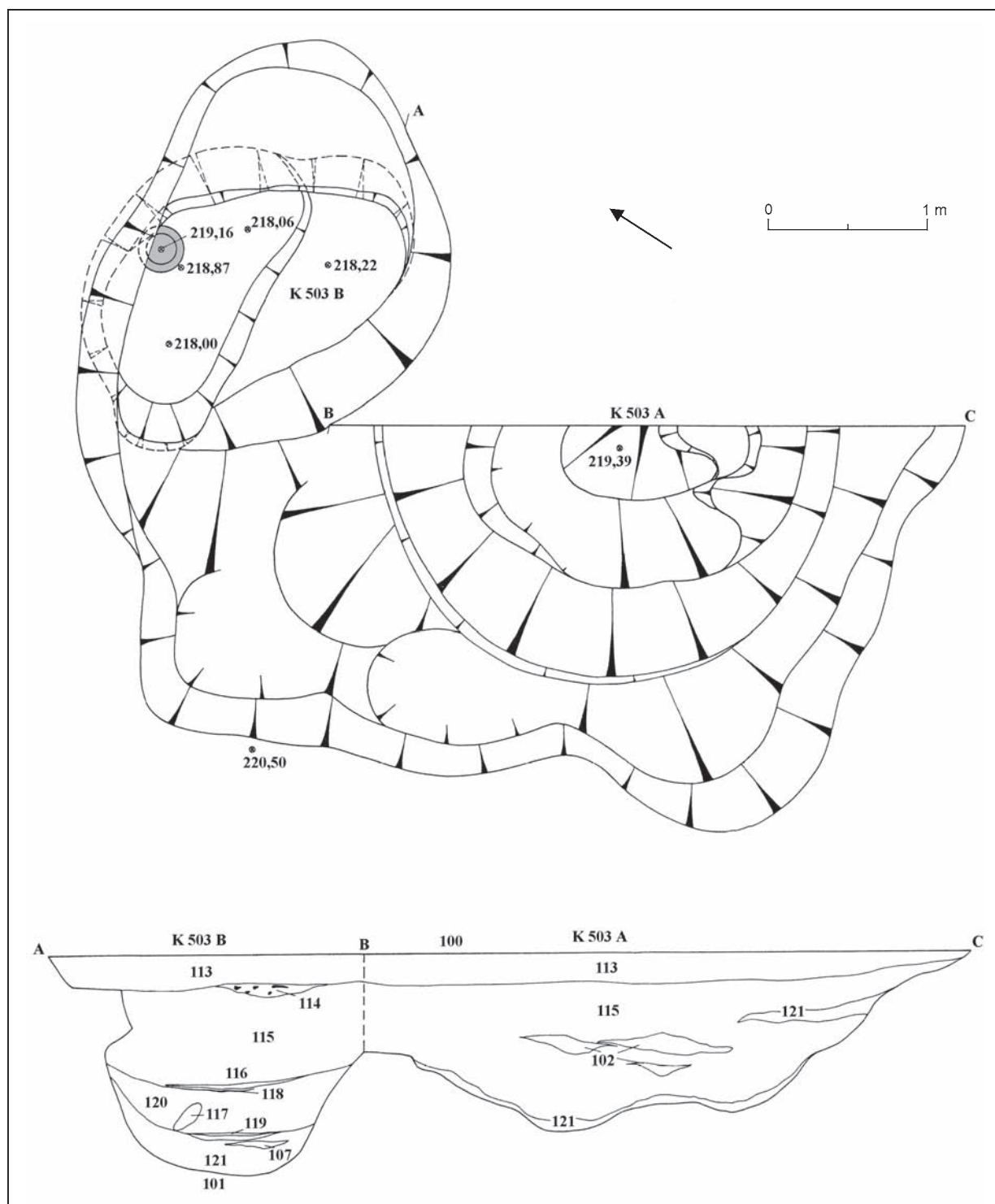
NÁLEZOVÉ OKOLNOSTI OLŠANSKÉHO POHŘBU V NÁDOBĚ

Dosud zkoumané plochy v poloze „Zlatníska“ poskytly terénní situace náležející do střední doby bronzové spíše ojediněle. Z dosavadních poznatků tak nejsme schopni učinit žádné bližší závěry o pros-

torovém rozložení objektů v rámci sídliště ani o jejich vzájemných vztazích k dále popisovanému objektu K 503B (obr. 2), z jehož výplně pochází vedle nezvykle bohaté kolekce keramiky a ostatních artefaktů též prezentovaná keramická schránka s pohřbem.

Objekt K 503B/2001 (Olšany u Prostějova, trať „Zlatniska“; Mürdter-Dvořák, s. r. o.; výzkum 2001).

Jáma široce nepravidelně oválného půdorysu, delší osou směřující přibližně ve směru od západu k východu, měla maximální zjištěnou délku 2,7 m a šířku 2 m. Byla zahloblena 1,94 m pod úroveň

Obr. 2. Olšany u Prostějova, „Zlatniska“. Půdorys a profil objektu K 503B v kresebné dokumentaci.

podloží (tj. 2,44 m pod úroveň současného terénu). Její stěny byly šikmé, místy i do stran ubíhající, dno bylo kotlovité. Výplň tvořila středně ulehlá tmavě hnědá drobtovitá hlína s mazanicí do 0,5 cm (kont. 113), mazanicová destrukce (kont. 114), šedohnědá prachová hlína s drobtů slínu, mazanicí do 0,5 cm a uhlíky (kont. 115), vrstva šedého popela (kont. 116), čočka spraše (kont. 117), vrstva uhlíků (kont. 118), vrstva rozmoklé mazanice (kont. 119), světle hnědá prachová hlína s uhlíky a mazanicí do 0,5 cm (kont. 120) a šedohnědá hlína promísená spraší (kont. 121). Objekt můžeme interpretovat jako sídlištní jámu a na základě vyzvednutého souboru keramiky jej časově zařadit do středního stupně středodunajské mohylové kultury. Nálezy jsou uloženy ve sbírkách Muzea Prostějovska v Prostějově (inv. č. 171169 až 180049).

Na dně objektu K 503B byl nalezen pohřeb dítěte v nádobě. Jednalo se o amforu vejčitého těla s odsazeným a k okraji ubíhajícím hrdlem. Tato byla třetinou své spodní části zapuštěna do dna jámy a hrdlo bylo překryto spodkem hrubší nádoby s prstováním. Uvnitř amfory se v částečně dutém prostoru ukrýval úplný skelet lidského novorozence, zachovaný v anatomických souvislostech (obr. 3). Dno nádoby sloužící za schránku s pohřbem leželo 1,63 m pod úrovní podloží (tj. 2,13 m pod úroveň současného terénu) a povrch spodku nádoby, jež překrývala *pithos* pak 1,34 m pod úroveň podloží (tj. 1,84 m pod úroveň současného terénu).

Chronologické zhodnocení nálezového souboru z výplně objektu K 503B

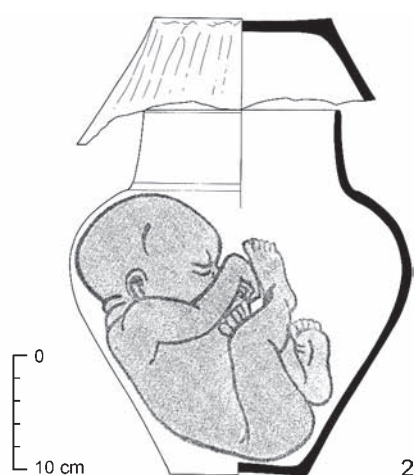
Bližší dataci nálezů lze opřít o poměrně reprezentativní soubor keramiky (tab. I; II; III: 1, 3-7) a jeho srovnání s dosud publikovanými celky středodunajské mohylové kultury. V moravském prostředí však narážíme na citelný nedostatek výraznějších kolekcí náležejících její střední, tj. klasické fázi (k chronologii cf. např. *Stuchlík* 1992; 1993; *Bartík* 2000), do níž lze hodnocený objekt K 503B zařadit. Oporou je nám zde zejména lokalita „Vinohrady“ u Těšetic na Znojemsku (*Podborský* 1964, 32-38, 42, 43), jež ve svém artefaktuálním projevu vykazuje značných podobností s hrnčířskou produkcí z olšanského středobronzového sídliště. Olšanský materiál se však ve srovnání s těšetickým jeví jako nepatrně starší, s výraznějším projevem archaických prvků sledovaných například u drobných koflíků, které můžeme označit za typologicky nejmladší deriváty věteřovských koflíků s rozevřeným hrdlem (tab. I: 5, 6; cf. *Stuchlíková* 1993, obr. 166: 18, 19). Současný stav poznání moravské větve středodunajské mohylové kultury ovšem nedovoluje blíže posoudit, zda jde o významnější vývojovou nuanci, geografickou odlišnost či jen subjektivní dojem autorů tohoto příspěvku. V rámci hmotné náplně sledovaného období je nezbytné poukázat též na výskyt loďkovité nádoby - vaničky - se dvěma jazykovitými výběžky (tab. III: 3), která má nejbližší analogie v nálezech ze známého kultovního objektu v Uherském Brodě, poloze „Panský lán“ (*Hrubý* 1958, 42, 43, obr. 7: 17, 18). Její morfologie evokuje úvahu o funkčním využití jakožto lampičky - tuto interpretaci lze však podpořit pouze jistou podobností s časově velmi vzdálenými středověkými keramickými kahany (zcela namátkou např. *Nekuda* 1985, 101, obr. 149).

Středobronzový lidský skelet z Olšan u Prostějova pohledem antropologa¹

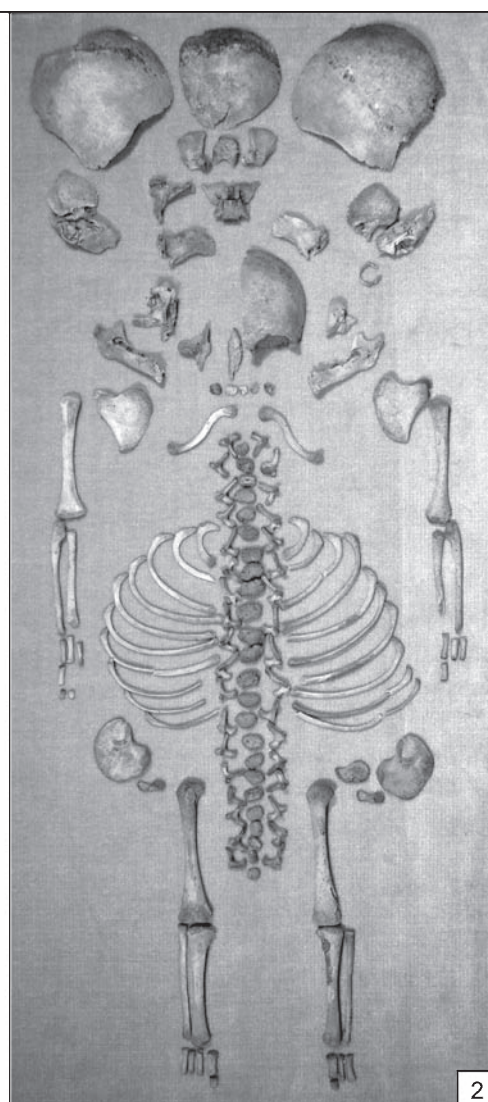
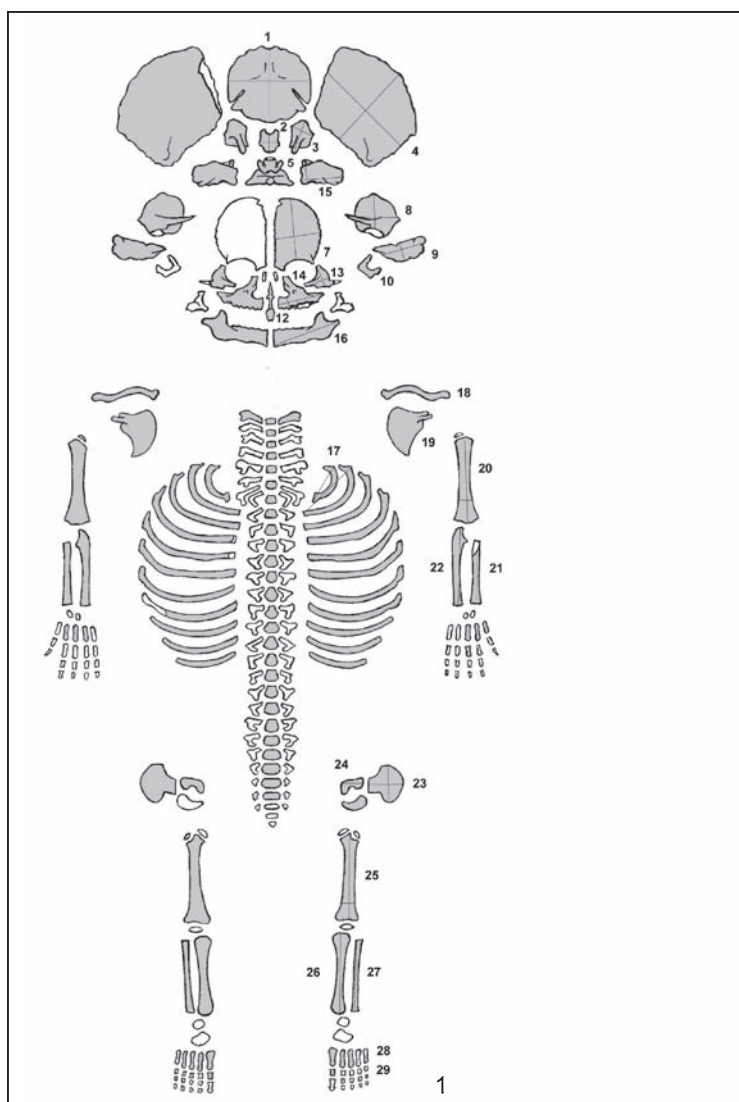
Osifikace kostry v závislosti na věku a pohlaví (cf. *Weaver* 1986; *Bass* 1987; *Stloukal a kol.* 1999)

U lebky novorozence je ve srovnání s lebkou dospělého jedince patrná míra růstových a tvarových změn v období postnatálního růstu lebky. Novorozenecská lebka má nápadně velké neurokranium, malé a nízké splachnokranium, neboť žvýkáčský aparát u novorozence není rozvinut. Lebka je předozadně protažená, mezi kostmi jsou vazivové blány - fontanely (*fonticuli crani*). *Os frontale* je rozděleno švem na pravou a levou polovinou čelní kosti. Nízké splachnokranium se týká zejména tvaru maxilly, nosní dutiny a přepážky. Pneumatizační dutiny v kostech nejsou vyvinuty, naznačeny jsou jen výklenky. Mandibula je úzká, ramena nízká. Uprostřed brady je pravá i levá polovina mandibuly spojena vazivovou sponou *symphysis menti*, která vymizí koncem 1. roku života. Týlní kost *os occipitale* osifikuje v enchondrálních částech ze čtyř jader: jedno je v bázi *pars basilaris*, dvě v postraních částech *partes laterales*, jedno v šupině.

¹ Práce byla financována grantem Ministerstva kultury České republiky 00009486201.

Obr. 3. Olšany u Prostějova, „Zlatníka“. 1 - keramická schránka s pohřbem na dně objektu K 503B; 2 - ilustrativní rekonstrukce uložení lidského plodu či novorozence v nádobě (podle P. Fojtíka).

Obr. 4. Olšany u Prostějova, „Zlatníka“. Skelet dítěte z keramické schránky z objektu K 503B. 1 - kresba skeletu s vynesnými body měření (čísla odpovídají pořadí v uvedeném výčtu antropologického měření); 2 - fotografie rozložených kosterních pozůstatků.

Osifikační jádra vznikají v rané době fetální do 3. měsíců a splývají ve věku 4 až 7 let. *Os parietale* (temenní kost) je párovou kostí, osifikuje od konce 9. týdne ze dvou center nad sebou v místě příštího *tuber parietale*. Dvě osifikační centra splynou v 10. týdnu v jedno jádro, pak se paprscitě šíří k obvodu kosti. U novorozence jsou při okrajích švy široké ve formě vazivových membrán, dovolující posun kosti přes sebe.

Osifikace lopatky (*scapula*) začíná koncem 2. fetálního měsíce, charakteristická jsou samostatná jádra v *processus coracoideus* - hákovitý výběžek, který přirůstá v 1. až 2. roce života dítěte. Klíční kost (*clavicula*) již osifikovaná, má chrupavčité laterální konce. Tělo kosti pažní začíná osifikovat z diafýsy od poloviny 2. fetálního měsíce a ze dvou epifýs. Osifikace vřetenní kosti (*radius*) jako u typické dlouhé kosti začíná osifikovat v diafýse od 8. týdne a ve dvou epifýsách po dosažení 1. roku věku dítěte, proximální epifýsa ve věku 4 až 5 let. Osifikace loketní kosti (*ulna*) probíhá v diafýse od 8. týdne a ve dvou epifýsách. Distální epifýsa osifikuje v 5. až 6. roce (u dívek dříve), proximální *olecranon* má složitější osifikaci, začíná v 9. až 11. roce života (opět u dívek dříve). Zvláštností metakarpů je, že osifikují z diafýsy a jen z jedné epifýsy. Diafýsa osifikuje již v 9. týdnu fetálním, epifýsy pak ve 2. až 3. roce (dívky dříve).

Osifikace tří hlavních kostí pánevních se objevují již od 8. fetálního týdne (*os illium*), ve 4. měsíci *os pubis* a v 5. měsíci *os ischii*. Při narození je chrupavčitá celá oblast *acetabula* (kloubní jamky), která osifikuje a srůstá v 7. až 8. roce života. Femur osifikuje z diafýsy od 7. fetálního týdne a ze dvou epifýs, z nichž distální se objeví před narozením (v 9. měsíci fetálním) a je známkou donošenosti plodu. Proximální epifýsa se objeví až v průběhu prvních 6. měsíců po narození. Aktivnější růstově je epifýsa distální, ze které začíná hlavní délkový růst stehenní kosti. Pro růstové změny je důležité, že distální epifýsová ploténka je zčásti uložena uvnitř kolenního kloubu. Tvorba osifikačních jader i jejich splývání probíhá zpravidla dříve u dívek. Česka (patella) začíná osifikovat mezi 3. a 5. rokem z několika (až šesti) jader, jež rychle splývají v jedno. Osifikace tibie jako typické dlouhé kosti probíhá v diafýse a ve dvou epifýsách. Diafýsa osifikuje od 7. týdne fetálního, jádro v proximální epifýse se objevuje před narozením, v distální epifýse v 1. roce. Samostatné jádro bývá v *tuberositas tibiae*, objevuje se ve věku kolem 12. let a rychle splyne s proximální epifýsou. Růstově aktivnější je proximální epifýsa, proto *foramen nutricium* míří dolů. Distální epifýsa srůstá s diafýsou mezi 15. a 17. rokem, proximální mezi 16. a 18. rokem (dříve u dívek). Osifikace probíhá z diafýsy současně s diafýsou tibie od 7. až 8. fetálního týdne ze dvou epifýs. Jádro distální epifýsy se objevuje v prvním roce života, jádro proximální epifýsy ve 3. až 4. roce (dříve u dívek). Distální epifýsa splývá s diafýsou mezi 15. a 17. rokem, proximální epifýsa mezi 17. a 19. rokem, vždy dříve u dívek. Osifikace zánártních kostí probíhá pro každou kost z jiného osifikačního centra.

Lidský plod

Před porodem probíhá 10 měsíců intrauterinní - prenatalní přípravy lidského plodu na samostatnou existenci a na postnatální vývoj podle určitých zákonitostí. Obsáhlý popis vývoje kostry během prenatalního vývoje „Foresní fetální osteologie“ (Fazekas/Kósa 1978) s rozměry jednotlivých kostí z hlediska forézního ke koleraci věku stanovil: výšku plodu, délku holenní kosti, šířku čela, délku dolní čelisti, délku stehenní kosti a temporální výšku. Nejnížší koleraci s věkem vykazují rozměry ušních kůstek.

J. L. Scheuer určuje věk plodu v týdnech z vypočtu délky dlouhých kostí (v mm) a ke koleraci věku vypracoval regresivní rovnice (Scheuer/Musgrave/Evans 1980). Výsledky, ke kterým se autoři dopracovali a které získali I. Gy. Fazekas a F. Kósa (1978), použil D. H. Ubelaker (1987) k ověření známého věku u kosterních pozůstatků a upozornil na možnost vzniku chyb při nerespektování etnických příslušností. Metodika Oliviera a Pineaua (1960) vychází z délky dlouhých kostí (v mm) a z délky těla (v mm), podle kterých určují stáří plodu dle stanovených tabulek. Huxley a Jemenez (1996) upozorňují, že při použití Olivierových a Pineauových rovnic rozměrů pažní, loketní, holenní a lýtkové kosti rovnice odpovídají, ale při použití rovnice pro vřetenní kost je určován u stejného plodu věk výrazně vyšší.

Pokud neznáme historii zkoumaných tělesných pozůstatků, je nutné při hodnocení kostí plodů postupovat opatrně. Plod může být ovlivněn řadou vlivů v období prenatalním (období hladu, nemoci, stresu u matky).

Antropologické míry (v mm) hodnoceného skeletu (upraveno dle Fazekas/Kósa 1978)

1. *Squama occipitalis* - a: 54; b: 53
2. *Basis ossis occipitalis* - a: 13,3; b: 14
3. *Pars lateralis ossis occipitalis* - a: 23,6; b: 13,8
4. *Os parietale* - a: 70; b: 66

5. *Ala prava ossis sphenoidale* - a: 0; b: 0 / *Corpus ossi sphenoid* - a: 8,5; b: 18,3
6. *Os palatinum* - a: 0; b: 0
7. *Os frontale* - a: 51,2; b: 42
8. *Squama temporalis* - a: 27,5; b: 25,5
9. *Os petrosum* - a: 34,6; b: 16,8
10. *Annulus tympanicus* - 12,6
11. *Concha nasalis inferior* - 0
12. *Vomer* - 28
13. *Os zygomaticum* - a: 10,2; b: 19,3
14. *Maxilla* - a: 25; b: 30
15. *Ala magna ossis sphenoidalis* - a: 29; b: 17,2
16. *Mandibula* - 45,7
17. *Costae* - I. 25; II. 32; III. 50; IV. 55; V. 57; VI. 60; VII. 58; VIII. 51; IX. 44; X. 39
18. *Clavicula* - 42,8
19. *Scapula* - a: 29,9; b: 35,2; c: 29,4
20. *Humerus* - a: 65,5; b: 13
21. *Radius* - 50
22. *Ulna* - 58
23. *Os illium* - a: 34; b: 31,6
24. *Os ischii* - 17,8
25. *Femur* - a: 75; b: 18
26. *Tibia* - 64
27. *Fibula* - 61,7
28. *Metacarpus III.* - 12,5
29. *Metacarpus II.* - 5,3

Závěr

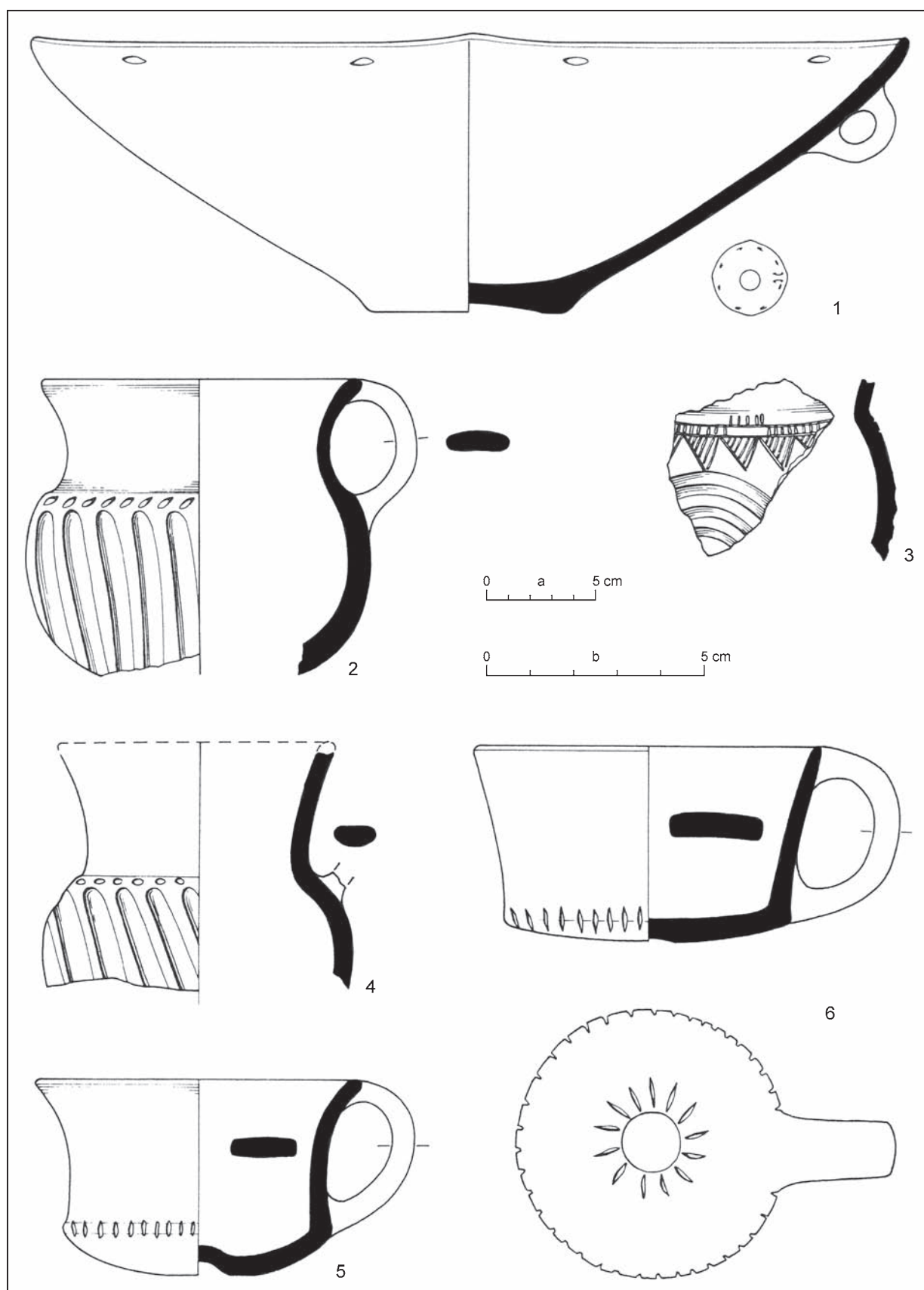
Výše nastíněná aplikovaná metodika nás vede k závěru, že v případě kosterních pozůstatků z olšanského pohřbu v nádobě (obr. 4) se jedná o novorozence zemřelého krátce po narození v 10. lunárním měsíci (kdy 28 dní je počítáno jako jeden lunární měsíc).

SHRNUTÍ

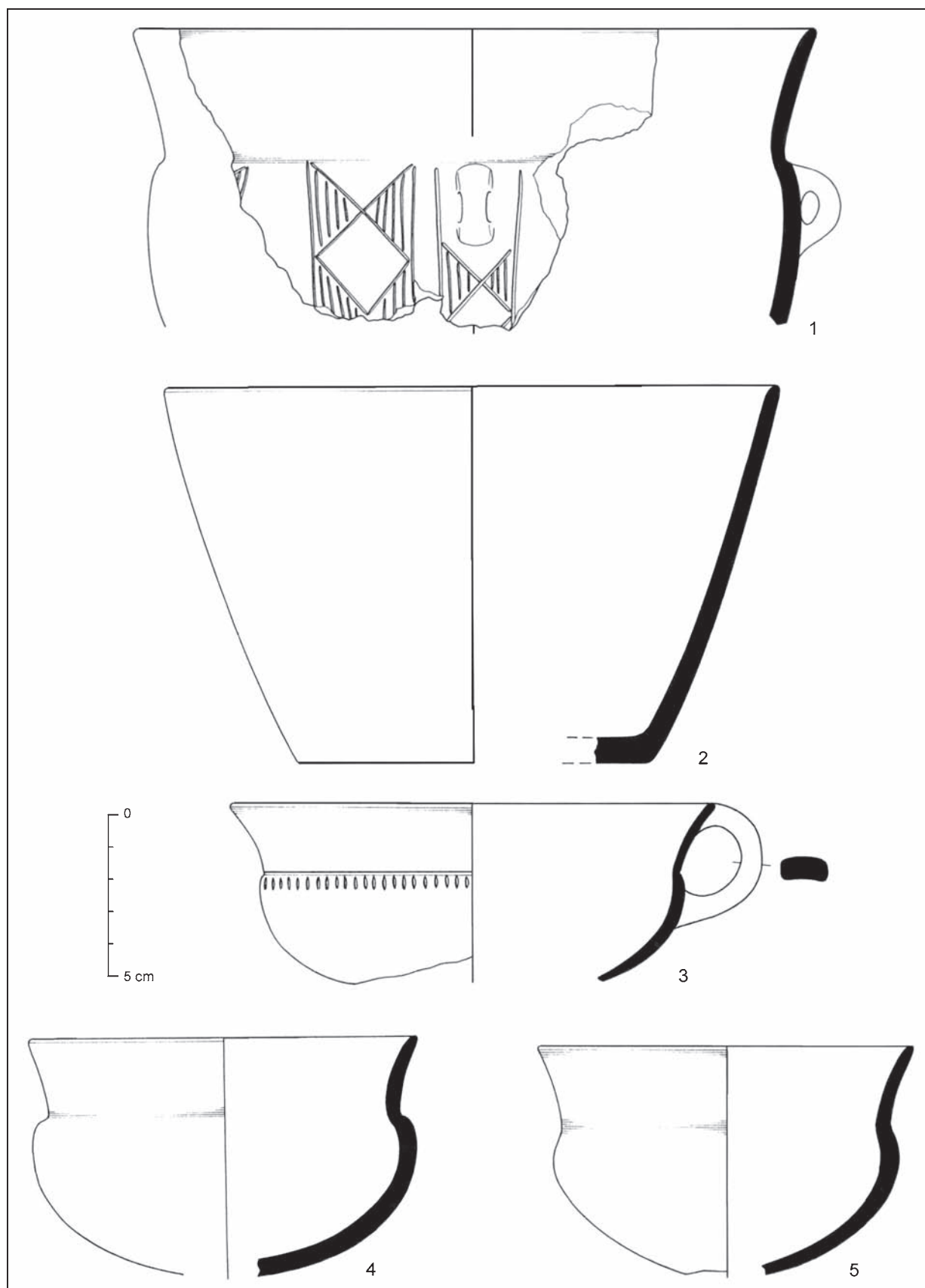
Záchranný archeologický výzkum realizovaný v roce 2001 prostějovským pracovištěm Ústavu archeologické památkové péče v Brně (ÚAPP Brno) na známé archeologické lokalitě „Zlatníska“ u Olšan na Prostějovsku (v okrese Prostějov na střední Moravě) odkryl a zdokumentoval mimo jiné též větší sídlištní objekt středodunajské mohylové kultury střední doby bronzové. Tento objekt můžeme na základě bohatého souboru keramického materiálu blíže zařadit do její střední, tj. klasické fáze, která tvoří v Reineckeho periodizaci náplň stupňů BB2 až BC1. Ve dně běžné jámy byl nalezen pohřeb dítěte v nádobě - jednalo se o amforu vejčitého těla s odsazeným a k okraji ubíhajícím hrdlem, jež bylo překryto spodkem hrubší nádoby s prstováním. Podrobným antropologickým rozbohem bylo zjištěno, že popsaná keramická schránka ukrývala skelet novorozence zemřelého krátce po narození v 10. lunárním měsíci (kdy 28 dní je počítáno jako jeden lunární měsíc).

Objekt K 503B z Olšan na Prostějovsku tedy poskytl velmi cenný soubor nálezů reprezentujících doposud jen málo poznáný úsek staršího metalika. Jeho význam navíc podtrhuje doklad zcela specifického způsobu nakládání s lidskými ostatky - pohřbu v nádobě (tzv. *pithoi*). Tento je prvním takto datovaným nálezem, a to nejen v geografickém prostoru Moravy, ale v českých zemích vůbec.

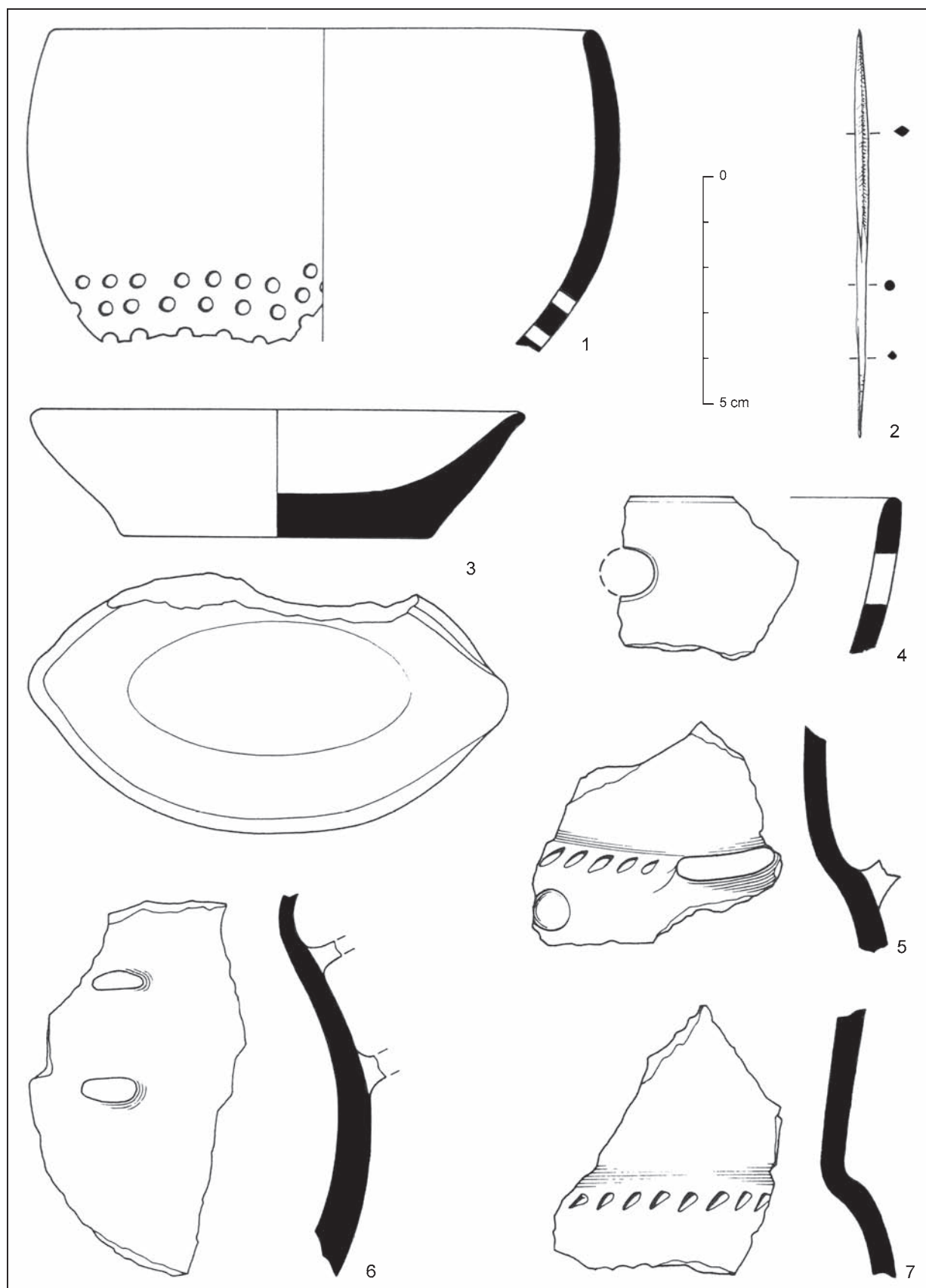
V rovině interpretační se nám zde nabízí celá řada možných výkladů výše uvedeného jevu. Od ryze praktického užití keramických nádob jako vhodného „kontejneru na biologický odpad“ až po vysoce symbolické nahrazení dělohy při návratu lidského jedince do lůna Matky země. V duchu názvu usku-tečněného kolokvia si tak závěrem můžeme položit dnes již neřešitelnou otázku: „Olšanská *pithoi*, pohřeb či nepohřeb dítěte?“

Tab. I. Olšany u Prostějova, „Zlatníská“. Výběr keramického materiálu z objektu K 503B.

Tab. II. Olšany u Prostějova, „Zlatniska“. Výběr keramického materiálu z objektu K 503B.

Tab. III. Olšany u Prostějova, „Zlatníka“. Výběr materiálu z objektu K 503B (1, 3-7 - keramika; 2 - bronz).

LITERATURA

- Albrecht 1998* P. Albrecht: Krajiny Prostějovska. Sborník prací ke 100. výročí založení Klubu přírodovědeckého v Prostějově. Přírodověd. Stud. Muz. Prostějov 1, 1998, 47-66.
- Bartík 2000* J. Bartík: Počiatky stredodunajskej mohylovej kultúry na Slovensku. Zbor. SNM 94. Arch. 10, 2000, 11-28.
- Bass 1987* W. M. Bass: Human Osteology: a laboratory and field manual of the human skeleton. Missouri Arch. Soc. Columbia, Missouri 1987.
- Čižmář 2000* M. Čižmář: Nálezy lidských kostí na moravských sídlištích doby laténské. Menschliche Knochenfunde in mährischen Siedlungen der La-Tène-Zeit. In: I. Pavlů (Ed.): In Memoriam Jan Rulf. Pam. Arch. Suppl. 13. Praha 2000, 81-91.
- Čižmář/Geislerová 2006* M. Čižmář/K. Geislerová (Ed.): Výzkumy - Ausgrabungen 1999-2004. Brno 2006.
- Čižmář/Geislerová/Unger 2000* M. Čižmář/K. Geislerová/J. Unger (Ed.): Výzkumy - Ausgrabungen 1993-1998. Brno 2000.
- Fazekas/Kósa 1978* I. Gy. Fazekas/F. Kósa: Forensic Fetal Osteology. Akadémiai Kiadó. Budapest 1978.
- Fojtík 2006a* P. Fojtík: Olšany (okr. Prostějov), „Zlatniska“, výzkum 2005. Přehled Výzkumů 47 (2005), 2006, 109, 110, 132, 147.
- Fojtík 2006b* P. Fojtík: Střední doba bronzová. In: Čižmář/Geislerová 2006, 37-41.
- Fojtík 2007* P. Fojtík: Bukovohorské keramické „importy“ z Olšan u Prostějova, okr. Prostějov. Arch. Rozhledy 58, 2007, 781-789.
- Fojtík, v tisku* P. Fojtík: Olšany (okr. Prostějov), „Zlatniska“, výzkum 2006. Přehled Výzkumů 48 (2006), 2007, v tisku.
- Gottwald 1924* A. Gottwald: Pravěká sídliště a pohřebiště na Prostějovsku. Prostějov 1924.
- Gottwald 1931* A. Gottwald: Můj archeologický výzkum. Prostějov 1931.
- Hrubý 1958* V. Hrubý: Kultovní objekty lidstva středodunajské kultury mohylové na Moravě. Pam. Arch. 49/1, 1958, 40-57.
- Huxley/Jemenez 1996* A. K. Huxley/S. B. Jemenez: Error ibn Olivier and Pineau's Regression Formulae for Calculation of Stature and Lunar Age From Radial Diaphyseal Length in Forensic Fetal Remains. Am. Journal Phys. Anthropol. 100/3, 1996, 435-437.
- Nekuda 1985* V. Nekuda: Mstěnice 1. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. (Hrádek - tvrz - dvůr - předsunutá opevnění). Brno 1985.
- Olivier/Pineau 1960* G. Olivier/H. Pineau: Nouvelle détermination de la taille foetale d'après les longueurs diaphysaires des os longs. Ann. Médecine Légale 40/2, 1960, 141-144.
- Podborský 1964* V. Podborský: Sídlištní nálezy z neolitu a doby bronzové v poloze „Vinohrady“ u Těšetic (okres Znojmo). Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 9, 1964, 19-46.
- Scheuer/Musgrave/Evans 1980* J. L. Scheuer/J. H. Musgrave/S. P. Evans: The estimation of late fetal and perinatal age from limb bone length by linear and logarithmic regression. Ann. Human Biol. 7/3, 1980, 257-265.
- Stloukal a kol. 1999* M. Stloukal a kol.: Antropologie. Příručka pro studium kostry. Praha 1999.
- Stuchlík 1992* S. Stuchlík: Die Věteřov-Gruppe und die Entstehung der Hügelgräberkultur in Mähren. Prähist. Zeitschr. 67, 1992, 15-42.
- Stuchlík 1993* S. Stuchlík: Středodunajská mohylová kultura. In: V. Podborský a kol.: Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid (N. Ř.) 3. Brno 1993, 272-286.
- Stuchlíková 1993* J. Stuchlíková: Věteřovská skupina. In: V. Podborský a kol.: Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid (N. Ř.) 3. Brno 1993, 262-272.
- Šmíd 1999a* M. Šmíd: Olšany (okr. Prostějov), „Zlatniska“, výzkum 1995. Přehled Výzkumů 40 (1997-1998), 1999, 214.
- Šmíd 1999b* M. Šmíd: Olšany (okr. Prostějov), „Zlatniska“, výzkum 1998. Přehled Výzkumů 40 (1997-1998), 1999, 215.
- Šmíd 2002* M. Šmíd: Olšany (okr. Prostějov), „Zlatniska“, výzkum 2001. Přehled Výzkumů 43 (2001), 2002, 163, 164, 203, 285.
- Šmíd 2005* M. Šmíd: Olšany (okr. Prostějov), „Zlatniska“, výzkum 2004. Přehled Výzkumů 46 (2004), 2005, 225-226, Brno.
- Ubelaker 1987* D. H. Ubelaker: Estimating Age at Death from Immature Human Skeleton: An Overview. Journal Forensic Scienc. 32/5, 1987, 1254-1263.
- Weaver 1986* D. S. Weaver: Forensic aspects of fetal and neonatal skeleton. In: K. J. Reichs (Ed.): Forensic osteology. Advances in the Identification of Human Remains. Springfield 1986.

Mittelbronzezeitliche Kinderbestattung im Gefäß aus Olšany u Prostějova

Pavel Fojtík - Marta Dočkalová

ZUSAMMENFASSUNG

Die archäologische Rettungsgrabung, durchgeführt im J. 2001 von der Prostějov-Arbeitsstelle des Instituts der archäologischen Denkmalspflege Brno auf der bekannten archäologischen Fundstelle „Zlatniska“ bei Olšany u Prostějova, Bez. Prostějov, Mittelmähren, hat neben anderen auch ein größeres Siedlungsobjekt der mitteldonauländischen Hügelgräber-Kultur der mittleren Bronzezeit freigelegt und dokumentiert. Der kann aufgrund des reichen Scherbenmaterials näher in ihre mittlere, das heißt klassische Phase, die nach der Reinecke-Periodisierung den Inhalt der BB2 bis BC1 Stufen bildet, eingegliedert werden. Auf dem Boden einer gewöhnlichen Grube wurde eine Kinderbestattung im Gefäß gefunden. Es handelte sich um eine eiförmige Amphora mit abgesetztem und zum Rande eingezogenem Hals, die von einem Boden eines dickeren Gefäßes mit Fingertupfen überdeckt worden war. Eine ausführlichere anthropologische Analyse stellte fest, dass das beschriebene Keramikgefäß Skelett eines Neugeborenen, der kurz nach seiner Geburt im 10. Lunarmonat gestorben ist (wo 28 Tage als ein Lunarmonat gerechnet werden), enthalten hat. Objekt K 503B Olšany u Prostějova hat also einen wertvollen Fundkomplex der bis jetzt wenig bekannten Stufe von älterem Metallicum zur Verfügung gestellt. Seine Bedeutung unterstreicht noch dazu den Beleg der spezifischen Umgangsart mit den Menschenüberresten - Bestattung im Gefäß (sog. *pihoi*). Dieser ist der erste so datierte Fund und das nicht nur im geographischen Raum von Mähren, sondern in den gesamten böhmischen Ländern.

Abb. 1. Olšany u Prostějova, „Zlatniska“. Ausschnitt aus der betreffenden Grundkarte und die Fundstelle im breiteren geographischen Kontext.

Abb. 2. Olšany u Prostějova, „Zlatniska“. Grundriss und Profil des Objekts K 503B in der zeichnerische Dokumentation.

Abb. 3. Olšany u Prostějova, „Zlatniska“. 1 - Keramikgefäß mit der Bestattung an der Sohle des Objektes K 503B; 2 - illustrative Rekonstruktion des Leibesfruchtes oder Neugeborenen im Gefäß (nach P. Fojtík).

Abb. 4. Olšany u Prostějova, „Zlatniska“. Kinderskelett aus einer Keramikgefäß aus dem Objekt K 503B. 1 - Zeichnung des Skelettes mit den angetragenen Messungspunkten (die Zahlen entsprechen der Reihenfolge im höher angegebenen anthropologischen Messungsergebnis); 2 - Photos von verteilten Skelettüberresten.

Taf. I. Olšany u Prostějova, „Zlatniska“. Materialauswahl aus dem Objekt K 503B.

Taf. II. Olšany u Prostějova, „Zlatniska“. Materialauswahl aus dem Objekt K 503B.

Taf. III. Olšany u Prostějova, „Zlatniska“. Materialauswahl aus dem Objekt K 503B (1, 3-7 - Keramik; 2 - Bronze).

Übersetzt von Eva Pietová

Mgr. Pavel Fojtík
Ústav archeologické památkové péče Brno
pracoviště Prostějov
Kaloudova 30
CZ-Brno 614 00
fojtikp@c-box.cz

RNDr. Marta Dočkalová, PhD.
Ústav Anthropos
Moravské zemské muzeum
Zelný trh 7
CZ-Brno 659 37
mdockalova@mzm.cz

NÁLEZY DETSKÝCH SKELETOV V SÍDLISKOVÝCH OBJEKTOCH Z NEOLITU, ENEOLITU A DOBY BRONZOVEJ Z JUHOZÁPADNÉHO SLOVENSKA

Pavol Jelínek

Detské skelety, sídliskové objekty, neolit, eneolit, doba bronzová.

Children's skeletons, settlement structures, Neolithic, Chalcolithic, Bronze Age.

Finds of children's skeletons in settlement structures from Neolithic, Chalcolithic and Bronze Age in southwestern Slovakia

In this article the author deals with the problem of deposition respectively tossing of children's skeletons within settlement structures. The published finds dating from the Neolithic to the Bronze Age that have been excavated in southwestern Slovakia, serve as the main source of information. However, it must be mentioned that the available information is scarce since the issue has not received sufficient attention from the scholars yet. The first part of the paper questions the commonly used terminology as inaccurate or misleading and suggests modifications of expressions that would meet the accuracy requirements of modern science. For example, the term 'grave' or 'burial' is considered inadequate in case when a child's skeleton is found without signs of proper burial or when the corpse looks as if being tossed without grave goods. For such cases the author proposes to apply the term 'skeleton within settlement structure' (e. g. child's skeleton tossed into a cultural pit). Then the expression 'grave within settlement structure' would indicate only those individuals that have been properly buried (body position according to the rites, accompanied by grave goods, etc.).

In the second part the author analyzes the finds from different time periods and on the basis of common features he divides them into eight groups (from A to H). Group A includes cases when a single skeleton was deposited in settlement structure, group B covers cases when skeletons were placed within settlement structure together with isolated (understand disarticulated) human bones, group C contains children's skeletons thrown into ditches, D includes cases when a child was buried within a structure together with an adult individual, E represents multiple children's graves in settlement structure (more than two skeletons), F contains cases when children's skeletons are found in Chalcolithic layers in so-called 'mass graves', G covers cases when two children's skeletons are found together, and group H represents skeletons from the Early Bronze Age so-called 'mass graves'.

The author concludes that the appearance of some of the groups (esp. B and H) is characteristic for a particular period or is directly connected to a specific culture. Thus the writer considers these finds an exceptional expression of rites with a peculiar significance that is not well understood and explained by the scholars yet. Chronology of the other groups (esp. group A) is relative due to the stage of research in southwestern Slovakia since similar, though older or younger finds are known from both, close and more distant areas, but not from the discussed region. It is believed that ongoing research, utilizing the potential of natural sciences in particular, would bring clues to the issue.

ÚVOD

K spracovaniu tejto štúdie ma inšpiroval názov brnenského kolokvia o pohrebnom ríte „Antropologie smrti: Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických a jiných pramenech“. Už samotný názov tohto vedeckého podujatia naznačuje niekoľko problémov, na ktoré by som chcel poukázať na príklade materiálu z juhozápadného Slovenska. Dúfam, že načrtnuté postrehy vyvolajú diskusiu, ktorá prispeje k riešeniu danej problematiky.

K terminológii

Jednou z podstatných a stále aktuálnych je otázka výstižnej terminológie v archeológii. Týka sa to aj pertraktovanej problematiky nálezov skeletov na sídliskách. Je označenie „hrob“ alebo „pohreb“ na mieste aj v prípadoch nálezu bez „plného“ pohrebného rituálu (*Neustupný 1983, 27*), napríklad skeletu evidentne pohodenej mŕtvolky bez hrobových prídavkov? *V. Struhár (2000, 191)* navrhuje použiť termín „depónium“, ale ani ten zrejme nie je adekvátny. Evokuje, že do objektu bola uložená kostra, nie kadáver. Za vhodnejší považujem používať nadradený termín „skelet v sídliskovom objekte“ (napr. skelet dieťaťa pohodeného do kultúrnej jamy). Pojem „hrob v sídliskovom objekte“ by sa tak týkal len jedincov uložených s funerálnym úmyslom (pietna poloha, hrobová výbava a pod.). Termín depónium však považujem za výstižný pri špecifických situáciách, akou môže byť napríklad uloženie niekoľkých lebiek v objekte. Nahradenie pojmov „nepietny“ miesto „rituálny“ sa už na stránkach odbornej tlače tiež objavilo (napr. *Kličová 2000, 219*). K definovaniu ďalších termínov sa vyjadriť na vhodných miestach v texte. V predloženom zozname publikovaných lokalít však ponechávam pôvodný opis, bez zásahov podľa navrhovaných termínov.

LOKALITY S POZOSTATKAMI DETSKÝCH JEDINCOV

Bajč-Vlkanovo

Pec 2 - objekt, v ktorom sa nachádzala kostra ženy a kostra dieťaťa (tab. I: 1), bol preskúmaný na sídlisku kultúry s kanelovanou keramikou. Pec so skeletmi mala oválny pôdorys s priemerom 190 cm. Zachovali sa len zvyšky stien a dokonale vypálené 8 cm hrubé dno, zospodu vyložené črepmi. Miesto otvoru do pece sa nezistilo. Kostra ženy, orientovaná v smere S-J, ležala na ľavom boku, pod jej nohami bola zle zachovaná a buldozénom poškodená kostra dieťaťa v skrčenej polohe, orientovaná v smere J-S. Z lebky dieťaťa sa zachoval len zlomok zadnej časti a časť mandibuly. Pod panvovou kosťou dospelého ležal kremencový listovitý hrot (*Němejcová-Pavůvková 1963, 675, 676*).

Kultúrna jama 1 - objekt s pozostatkami ľudských jedincov sa našiel v polohe Ragoňa I (tab. I: 4), kde boli zachytené stopy sídliska z obdobia ludanickej skupiny. Jama s kruhovým pôdorysom sa od okolitého terénu odlišovala hnedou výplňou. V hĺbke 73 cm sa začali objavovať prvé nálezy, a to dve misky a vázovitá nádoba v črepoch. V hĺbke 88-120 cm sa nachádzalo šesť celých nádob. Pod nimi, do hĺbky 150 cm, bola sterilná vrstva, pod ktorou ležali dve kostry dospelých ľudských jedincov v skrčenej polohe. Sterilná hnedá výplň pokračovala až po rovné dno v hĺbke 273 cm. Asi 20 cm nad dnom sa nachádzali štyri kostry v skrčenej polohe, a to kostra dvoch dospelých jedincov (muža a ženy), kostra nedospelého jedinca a kosti dieťaťa, rozhádzané na dne jamy. V severnej časti dna objektu sa nachádzala sadrová vrstvička. Jama bola valcovitá a smerom ku dnu mierne zošíkmená - priemer jamy v hĺbke 45 cm bol 110 cm, na dne 82 cm. V zásype sa našla sílexová čepieľka (*Točík 1978, 240*).

Blatné

Objekt 327/78 - čiastočne porušená zásobnicová jama pravidelného kruhového pôdorysu s rovným dnom, kde boli rituálne uložené dve deti a pes. Našli sa tu aj kosti z ďalších detských skeletov a jednotlivé kosti dospelých jedincov. Nad kostrami bola pomerne súvislá vrstva črepov väčších, čiastočne rekonštruovateľných, prevažne hrubostenných nádob. V blízkosti jednej z neporušených detských kostier bola ako príloha uložená miniatúrna atypická fľašovitá nádobka. Datovanie: železovská skupina (*Pavúk 1980, 208*).

Branč

Hrob 271 (tab. II: 7) - kostrový hrob dieťaťa v jame s pravouhlým pôdorysom so zaoblenými rohmi a stenami zužujúcimi sa smerom ku dnu. Je pravdepodobné, že jama pôvodne nebola určená na pochovávanie. Kostra bola nájdená vo vystretej polohe s hlavou položenou nižšie, tvárovou časťou smerom nadol. Nohy sa nachádzali na šikmej stene jamy. Skelet bol orientovaný v smere S-J. Hrobové prílohy neboli zistené, ale v zásype jamy sa vyskytovali črepy domácej keramiky. Datovanie: ludanická skupina (*Lichardus/Vladár 1964, 101*).

Hrob 289 (tab. III: 2) - kostra dieťaťa sa nachádzala nad dnom pri severozápadnom okraji sídliskovej jamy (objekt 125/A) lengyelskej kultúry. Keďže hrobová jama sa nezistila, je pravdepodobné, že ide o úmyselné pochovanie v inom type jamy. Kostra bola uložená v skrčenej polohe na pravom boku, s orientáciou JJV-SSZ. Hrobové prílohy neboli zistené. Datovanie: ludanická skupina (*Lichardus/Vladár 1964, 102*).

Bratislava-Mlynská dolina

Objekt 114/86 - objekt s pozostatkami ľudských jedincov mal pôdorys nepravidelného obdĺžnika s rozmermi 408 x 240 cm, v juhozápadnej časti bol prerezaný zásobnicovou jamou kruhového pôdorysu (objekt 112/86).

Dno siahalo do hĺbky 10-24 cm. V juhozápadnej časti objektu v hĺbke 10 cm od hornej úrovne spráše ležala v skrčenej polohe na ľavom boku kostra dieťaťa so značne ohnutými dolnými končatinami. Dlane zle zachovaných rúk s ramenami pritisnutými k hrudi zrejme smerovali k tvári. Kostra bola orientovaná v smere J-S, tvárová časť bola obrátená na západ. Asi 40 cm za chrbtom dieťaťa sa našla poškodená lebečná klenba dospelaj osoby, podľa posudku M. Thurza pravdepodobne ženy. Nálezový materiál zo zasypaného objektu (črepy, 4 sílexy, 2 otlkače, zlomok kamennej sekerky, zvieracie kosti a mazanica), ktorý nemal priamy vzťah k pohrebu, umožňuje datovanie kostry do obdobia kultúry so staršou lineárnou keramikou (*Egyházy-Jurovská/Farkaš 1993, 19*).

Jelšovce

Objekt 121 - preskúmaná zásobnicová jama s rovným dnom obsahovala skelety dvoch ľudských jedincov (tab. IV: 1). Kostra 121 A (mladá žena) sa nachádzala v značne skrčenej polohe na ľavom boku pri východnej stene jamy, orientovaná v smere JJV-SSZ, tvárová časť bola obrátená do stredu jamy. Horné aj dolné končatiny boli silno pritiahnuté k trupu. Kostra 121 B (dieťa vo veku 8-10 rokov) sa našla pri severnej stene 10 cm nad dnom jamy v skrčenej polohe na pravom boku, orientovaná v smere ZSZ-VJV, tvárovou časťou obrátenou k stene jamy. V celom priestore jamy sa nenašli žiadne nálezy, ktoré by bolo možné považovať za hrobové prílohy. Datovanie: ludanická skupina (*Pavúk/Bátora 1995, 47*).

Objekt 532/87 - zásobnicová jama badenskej kultúry obsahovala kostrové zvyšky 13 ľudských jedincov (tab. III: 1). Jama mala približne kruhové ústie a smerom ku dnu sa jej steny kónicky rozširovali. Tento objekt bol využitý na pochovávanie až po splnení svojej pôvodnej funkcie. Asi 10-30 cm nad dnom sa nachádzali kostrové zvyšky 12 jedincov, ktorí boli pochovaní súčasne. Po ich zasypaní asi 20-30 cm vrstvou hlíny boli do objektu vhozené časti tela ďalšieho jedinca, ktorého lebka bola vo vzdialenosti 100-130 cm od rozhádzaných zvyškov končatín. O využití objektu na likvidáciu odpadu svedčí obsah výplne pod i nad kostrami. Tvoril ju bežný odpadový materiál zo sídliska (črepy, zvieracie kosti a pod.). Antropologicky patria 4 kostry mužom, 2 ženám a 7 deťom. Na kostrách troch jedincov sú evidentné stopy hrubého násillia. Okrem jednej boli všetky ostatné kostry v neprirodzených polohách, niektoré mali až extrémne vykrútené lebky a končatiny. Iba kostra H (dieťa vo veku 8-10 rokov) spočívala pri severnej stene objektu na ľavom boku v mierne skrčenej polohe s rukami tesne pod bradou. Ako najpravdepodobnejšie vysvetlenie sa zdá, že poloha a umiestnenie kostry v rámci objektu sú výsledkom aktívnej reakcie po vhození do jamy, t. j. v tom čase dieťa ešte žilo (*Jakab 1993, 119*). Na lokalite boli preskúmané aj ďalšie ľudské a zvieracie skelety v sídliskových objektoch (za ústnu informáciu ďakujem J. Bátorovi).

Objekty 184, 369, 398 a 528 - zásobnicové jamy so skeletmi ľudských jedincov sa nachádzali na sídlisku únětickej kultúry, ktoré sa rozprestieralo vo vzdialenosti 20-30 m od južného okraja únětickej časti pohrebiska, v južnom a východnom smere v areáli jeho maďarovskej časti. Jeho existencia je doložená piatimi zahĺbenými zásobnicovými jamami, z ktorých jedna sa nachádzala v interiéri stavby s kolovou konštrukciou (objekt 529). Objekty sa nekonzentrovali na jednom mieste, ale boli od seba vzdialené 45-75 cm. V štyroch objektoch sa nachádzali hromadné hroby, v ktorých bolo pochovaných 5-9 jedincov. Antropologická analýza ukázala, že v objektoch boli pochovaní jedinci mužského a ženského pohlavia rôzneho veku. Výrazné bolo najmä zastúpenie detskej populácie všetkých vekových kategórií (*Bátora 2000, 471*).

Kamenín

Objekt 103 - zásobnicová jama so zvyškami ľudských skeletov (tab. II: 1) bola preskúmaná na sídlisku badenskej kultúry v polohe „Kiskukoricás“. Išlo o štandardnú zásobnicovú jamu s kruhovým ústím s priemerom 1,56 m. Na dne jamy, v blízkosti východnej časti okraja, bola zistená dvojica kolových jám a na južnej stene sa nachádzal menší výklenok. Čiernohnedá výplň objektu obsahovala bežný sídliskový materiál (medzi keramickými fragmentmi sa okrem iného našli aj črepy delenej misy). V zásype objektu sa našli zvieracie kosti, ktoré sa koncentrovali najmä v hornej tretine objektu. Vo výplni vlastnej jamy, ako aj v uvedenom výklenku, sa našli rozhádzané ľudské kosti (*Nevizánsky 1999, 74*). Nájdené neúplné kostry možno priradiť dospelaj žene (adultus, 30-40 rokov) a dieťaťu (infans III, 7-8 rokov). Okrem kostrových zvyškov uvedených dvoch jedincov, boli medzi antropologickým materiálom z tohto „hrobu“ aj veľmi korodované úlomky z kostí nôh dospelého jedinca, podľa robustnosti pravdepodobne muža (*Jakab 1980, 116, 117*).

Komjatice

Hrob 1/77 - kostra dieťaťa zo sídliska lengyelskej kultúry v polohe „Tomášove“. Kostra ležala v skrčenej polohe na ľavom boku v smere SZ-JV, tesne nad dnom kultúrnej jamy 2/77 s masívnymi hrudami mazanice (tab. II: 4). Hrobové prílohy tvorili tri väčšie hrubostenné nádoby a malá tenkostenná nádoba zdobená bielou farbou na červenom podklade (*Točík 1978, 254*).

Hrob 1/79 - kostra ďalšieho dieťaťa ležala nad zasypaním jamy na ťažbu hlíny (*Točík 1986, 271*).

Nitra-Dolné Krškany

Objekt 16 - zásobnicová jama so skeletmi ľudských jedincov (tab. IV: 4) sa zistila pri záchrannom výskume na tejto lokalite. Ide o jednu z dvoch preskúmaných zásobnicových jám zo staršej doby bronzovej. Výnimočný objekt 16

je kužeľovitá jama s úzkym vstupným otvorom a rovným dnom, s hĺbkou 145 cm od úrovne zachytenia. Na dne objektu, s iba 80-90 cm širokým vstupným otvorom, sa našli skelety piatich nebožtíkov. Dve deti spočívali v skrčenej polohe chrbtom k sebe. Na nich ležal na chrbte, s nohami v tzv. žabej polohe a rukami v adoračnom geste, mohutný dospelý muž. Prične na tomto mužovi bolo uložené ďalšie dieťa - jediné, ktoré malo na sebe aj dobové ozdoby: bronzové záušnice a náhrdelník-nákrčník z kančích klov (jedna časť na krku vpredu, druhá vzadu). Pri týchto telách sa na okraji jamy našiel ešte jeden skelet (pravdepodobne muža) v polohe na bruchu. Príčiny úmrtia bude možné určiť až po podrobnej antropologickej analýze. Zatiaľ je isté, že dieťa v lone dospelého bolo usmrtené úderom kamennej sekery do hlavy. V zászpe objektu sa našlo iba málo črepov orientačne zaraditeľných do praveku. Iba jeden z nich má výzdobu aplikovanú šnúrou. Predbežne možno objekt datovať do nitrianskej kultúry (Ruttkay, M. 2004, 153).

Nitra-Chrenová

Jama so skeletom dieťaťa - veľká jama s nepravidelným okrajom bola odkrytá na sídlisku ludanickej skupiny. Podľa nálezov zo zászpu ju možno zaradiť do obdobia kultúry s mladšou lineárnou keramikou. Pri južnom okraji jamy sa nachádzala detská kostra v skrčenej polohe, bez sprievodného inventára. Podľa profilu jamy sa zdá, že kostra bola uložená do odpadovej jamy, hrobová jama sa v profile nečrtala (Pavúk 1976, 184).

Nitra-Ponitrianska galéria

Jama so skeletmi detí - kruhovitá jama s priemerom okolo 230 cm sa vrysovala v hĺbke 270-285 cm od povrchu terénu. Vrchná časť jamy bola zničená stredovekým valom. Pri západnej a východnej časti jamy sa nachádzali akumulácie rôzne veľkých kameňov, v strede jamy bol situovaný kamenný blok (70 x 50 x 30 cm). Rovné dno jamy v hĺbke 300-310 cm od povrchu terénu bolo čiastočne zahĺbené do zvetraného skalného podložia. Pod vrstvou kameňov tesne pri východnej a západnej stene jamy ležali kostry dvoch nedospelých jedincov. Jedno dieťa spočívalo v skrčenej polohe na pravom boku hlavou na sever, druhé dieťa malo iba mierne skrčené končatiny, ležalo na ľavom boku hlavou na juh. Pri severnom okraji jamy sa našla misa a pri jednej z detských kostier bola lebka žriebäťa (Marková/Samuel, v tlači).

Nitra-Priemyselná ulica

Hrob 11 - odpadová jama badenskej kultúry obsahovala kostru detského jedinca, orientovanú v smere SV-JZ, v polohe na ľavom boku, tvárou na východ. Dolné končatiny boli mierne skrčené, koleno ľavej nohy spočívalo na ďalšej detskej lebke, uloženej na ľavom spánku obličajom na severovýchod. Severozápadne od kostry, teda za chrbtom dieťaťa, sa našla kostra prasiatka, orientovaná v smere SZ-JV (Kuzma 1985, 142).

Nitrianska Streda

Jama so skeletom dieťaťa - vakovitá zásobnicová jama na sídlisku z obdobia ludanickej skupiny, na dne ktorej sa v hĺbke 130 cm našla kostra dieťaťa vo vystretej polohe na ľavom boku, situovaná v blízkosti steny jamy. Dolné končatiny boli položené jedna na druhej a ruky uložené dlaňami pred tvárou. Pri hlave a pri stene jamy bolo umiestnených sedem nádob. Zistená nálezová situácia vyvoláva dojem, že dieťa vo vystretej polohe, čo samo osebe predstavuje výnimočný jav, bolo pochované do kultúrnej jamy, ktorá už stratila svoju pôvodnú funkciu. Potvrďovali by to aj niektoré keramické fragmenty, ktoré sa vzhľadom ku kontextu pochovaného javia ako sekundárne, pochádzajúce z pôvodnej zászypovej vrstvy sídliskovej jamy. Inou možnosťou je, že hrobová jama bola náhodne zahĺbená do inej sídliskovej jamy (Lichardus/Vladár 1964, 89).

Nitriansky Hrádok-Zámeček

Na polykultúrnej lokalite boli preskúmané sídliskové objekty s detskými skeletmi z viacerých období. Hroby na sídlisku z obdobia lengyelskej kultúry sa vyskytovali buď vo vrstve, alebo vo výklenkoch objektov. Ich celkový počet bol 13, z toho 6 detských - väčšinou vo vrstve, iba jedno dieťa sa našlo vo výklenku objektu (Točík 1981, 18). Jedným z najvýznamnejších nálezov z Nitrianskeho Hrádku sú dve jamy s väčším počtom kostier. Z oboch jam je po rekonštrukcii k dispozícii zatiaľ 12 lebiek, a to 5 mužských, 5 ženských a 2 detské (Vlček 1953, 734).

Jama 3 - jama s pozostatkami prinajmenej 11 jedincov bola odkrytá v roku 1949 A. Točíkom (Knor 1952). Ide o valcovitú jamu, ktorá má hĺbku 3 m, priemer asi 1,50 m a v dolnej časti je výklenkovite rozšírená (tab. I: 5). V tomto cirkulárne prebiehajúcom výklenku boli dookola uložené kostry ľudských jedincov, pravdepodobne sedita alebo v skrčenej polohe na boku. Časť kostier sa nachádzala na dne jamy. Uprostred jamy bol pohreb psa a celá nádoba. Bohužiaľ, vysoký stav spodnej vody zaplavoval jamu a sťažoval jednotlivé pozorovania.

Jama 119 - jama s hromadným pohrebom viacerých jedincov (tab. I: 5) bola v roku 1952 odkrytá A. Knorom (1952). Jama bola valcovitá, asi 4 m hlboká, s priemerom asi 2 m, nad dnom rozšírená do priemeru až 3 m a na dne opätovne zúžená. Kostry boli tiež uložené v cirkulárnom výklenku a časť bola spadnutá na dne jamy. V jame boli zistené početné uhľíky (dub, buk), zvyšky troch psov, kosti ďalších domácich zvierat a kanelovaná

keramika. Rítus bol pravdepodobne rovnaký ako v prvej jame. Niektoré lebky mali obhorené tvárové časti. Opätovne vysoká spodná voda znemožňovala riadny systematický výskum. V jame boli zistené pozostatky najmenej 20 jedincov.

Objekt 52 - objekt, v ktorom sa našli pozostatky dospelého jedinca s dieťaťom (Kuzma 1985, 142).

Viacero skeletov pochádza zo staršej doby bronzovej z objektov patriacich maďarovskej kultúre. Detské kostry boli zistené v dvoch prípadoch.

Jama 242 (tab. I: 2), sektor G/22 - fľašovitá jama s okrúhlym pôdorysom, úzkym hrdlom a rovným dnom. Hĺbka 230 cm, priemer ústia 160 cm, priemer dna 205 cm. Relatívne homogénna svetlošedá výplň sa črtala v spráši, obsahovala zlomky mazanice a uhlíky. Približne v polovici pri severnej stene ležala slabo zachovaná detská kostra na 5 cm hrubej nepravidelne ohraničenej vrstve piesku. Priamo na tejto vrstve stáli 3 džbánky obrátené hore dnom. V ostatnej výplni jamy sa nachádzalo niekoľko črepov, neúplná šálka, kostený hrot a okrem toho relatívne veľa zvieracích kostí (Točík 1981, 33).

Jama 296, sektor B/16 - jama kruhového pôdorysu s priemerom 125 cm, zahĺbená do lengyelskej priekopy. Jama mala ľahko vyduté nerovné steny a rovné dno, na ktorom ležala skrčená kostra dospelého jedinca, pôvodne asi v sediacej polohe. V popolovitej vrstve nad skeletom bolo väčšie množstvo mazanice a viacero črepov. Niektoré pochádzali z veľkého dvojuchého hrnca, ktorý bol rekonštruovaný. Asi 30 cm od panvy nebožtíka, tesne nad dnom, bola guľovitá nádoba a nad prekríženými stehennými kosťami vo výške 8 cm sa našla neúplná tenkostenná nádoba s uškom. Skelet bol asi orientovaný v smere V-Z (hlava/panva). Medzi hrudným košom a pravým ramenom skeletu dospelého jedinca ležali zvyšky detského skeletu a pod ním boli na dne v plytkej jame malé zvieracie kosti. Nálezy keramiky v blízkosti kostry zrejme neboli hrobové prílohy, ale súčasť zásypu (Točík 1981, 117, 118).

Patince

Chata 4 - predpecná jama - dolná časť (polozemnice), v ktorej sa našiel skelet dieťaťa, bola odkrytá na okraji pohrebiska severopanónskej kultúry v Patinciach. Pred pecou v tzv. predpiecke bola postavená nádoba podlhovastého baňatého tvaru s mierne prehnutým nízkym valcovitým hrdlom. V nádobke bola kostra dieťaťa so zvyškami lebky dospelšieho jedinca a bronzová závitnica z náhrdelníka (tab. IV: 2). Črepový materiál z výplne pece a ostatnej časti chaty prislúcha hurbanovskej skupine a severopanónskej kultúre. Vedľa pece bola časť kamenného žarnova, polovica hlineného praslena a srdcovitý sekeromlat s pribrúseným ostrím (obuch chýbal). Stopy po kolových jamách sa ani v chate, ani v jej okolí nezistili (Dušek 1960, 232).

Jama 24 - jama so skeletom dieťaťa (hrob 3) bola preskúmaná v polohe Čierny hon. Na jej dne v hĺbke 47 cm sa v úzkej oválnej zahĺbenine nachádzali tesne pod zaobleným dnom stredovekého žlabu značne skorodované zlomky neúplnej kostry dieťaťa vo veku infans I (vo veku 0-3 mesiace). Obrysy hrobovej jamy ani spôsob uloženia tela sa nedal stanoviť. V oblasti krku boli zistené spondylové koráliky valcovitého alebo hranolovitého tvaru. Spoločne s nimi sa nachádzal aj kombinovaný náhrdelník z medených trubičiek, medených korálikov a schránok fosilných sklovitovcov, pôvodne vytvárajúci minimálne päť radov. Výplň jamy 24 obsahovala črepy železovskej skupiny a lengyelskej kultúry. Hrob 3 možno len rámcovo datovať do obdobia lengyelskej kultúry (Cheben 2000).

Ružindol-Borová

Priekopa - kruhová priekopa na sídlisku lengyelskej kultúry obsahovala pozostatky viacerých ľudských jedincov. Objavených tam bolo 5 kompletných kostier a väčšie množstvo izolovaných ľudských kostí. Identifikovaných bolo celkom 28 jedincov. Okrem jedného sa všetci nachádzali v priekope. Odtiaľ pochádzajú aj všetky zistené detské skelety.

1. Individuum 5 - detský skelet (tab. IV: 3) sa nachádzal v 280-290 cm hĺbke na vonkajšej stene rezu III (západný vchod), s orientáciou Z-V. Kostra ležala na pravom boku, čiastočne rozhádzaná (Němejcová-Pavúková 1997, 97). Išlo o dieťa vo veku 6-7 rokov (infans III), u ktorého bola zistená anomália *sutura metopica supranasalis* (Jakab 1997, 197).
2. Individuum 7 - skelet dieťaťa vo veku 6-9 rokov (infans III) sa v priekope našiel v reze II (hl. 310-350 cm) a v reze VII (hl. 340 cm). Kvôli rozhádzaniu a zmiešaniu s ďalšími kosťami nie sú ďalšie archeologické údaje (poloha, orientácia) k dispozícii (Němejcová-Pavúková 1997, 97). Antropologická analýza zistila viacero vrodených defektov a stôp zranení (Jakab 1997, 199).
3. Individuum 12 - pozostatky dieťa (infans I) boli v priekope objavené v reze IV (profil kontrolného bloku) v hĺbke 300 cm. Zachovali sa len veľmi malé skorodované zlomky neurokránia, pravdepodobne novorodenca (Jakab 1997, 201).
4. Individuum 16 - zvyšky skeletu dieťaťa (infans I) sa v priekope objavili v reze III v hĺbke 300 cm. Z kostry sa aj v tomto prípade zachovali len veľmi malé skorodované zlomky lebky novorodenca (Jakab 1997, 202).
5. Individuum 21 - pozostatky kostry dieťaťa (infans I) sa v priekope zistili v reze VII v hĺbke 250-270 cm. Zo skeletu sa opäť zachovali len zlomky neurokránia dieťaťa, pravdepodobne novorodenca (Jakab 1997, 203).

Takmer všetky ľudské kostrové zvyšky vykazovali početné stopy po zvieracích zuboch. Výnimkou je len kostra 2/89 z rezu I, ktorá jediná vzbudzuje dojem normálneho pochovania. Pozostatky ostatných jedincov sa zrejme dostali do priekopy nerituálnym spôsobom a boli následne rozvlečené v jej výplni horizontálne i vertikálne (Němejcová-Pavúková 1997, 98). Na väčšine kostrových pozostatkov z celkom identifikovateľných 28 ľudských jedincov sa zachovali stopy násilia z perimortálneho obdobia, čo zrejme dokladá ich násilnú smrť. Najčastejšie sú doložené údery do hlavy, ale aj ramena či predlaktia. Na niektorých kostiach sa zachovali výrazné zárezy (Jakab 1997).

Skalica

Jama 4/hrob 1 - sídliskový objekt so zvyškami ľudských jedincov (tab. II: 2) bol odkrytý v polohe Štvrte u Starých šibeníc, kde bolo okrem iného preskúmaných jedenásť sídliskových objektov kultúry zvoncovitých pohárov. V objekte neforemného oválneho tvaru (jama 4/hrob 1) sa podľa uloženia dlhých kostí a umiestnenia zubov na dne jamy dá usudzovať, že tu boli súčasne pochovaní minimálne traja nedospelí jedinci. Najstarší z nich ležal v západnej časti jamy v skrčenej polohe na pravom boku, hlavou orientovaný k juhu, tvárou smerom na východ. Skelet ďalšieho jedinca sa našiel v strednej časti jamy. Na základe umiestnenia dlhej kosti a polohy zubov možno usudzovať, že išlo o dieťa vo veku 7-9 rokov, pri ktorom bola dodržaná rovnaká poloha i orientácia ako u predchádzajúceho jedinca. Posledný z trojice pochovaných spočíval vo východnej časti jamy. Podľa zvyškov postkraniálneho skeletu a zubov ide o dieťa vo veku 9-10 rokov, ktoré malo tú istú polohu i orientáciu ako dvaja predchádzajúci jedinci. Podľa všeobecne dodržiavaných pravidiel v pohrebnom ríte nositeľov kultúry zvoncovitých pohárov je pravdepodobné, že v hrobe spočívali osoby ženského pohlavia. Výbavu v jame 4/hrob 1 tvorilo štrnásť nádob a šesť kusov štiepanej industrie. Nádobky boli nerovnako umiestnené za chrbtom, na tele v oblasti panvy, pri hlave a pod nohami každého z pochovaných. Zriedkavé bolo uloženie nádoby, v našom prípade misy, do dna i do boku zahĺbeného výklenku. Za istú anomáliu v rozložení nádob na dne hrovej jamy môžeme v tejto jame považovať zdobený pohár, ktorý bol pravdepodobne zámerne rozlámaný a rozložený na piatich miestach v jame. Nekeramický milodar tvorilo šesť silicitových artefaktov, z toho jeden polotovár hrotu šípu zo silicitu krakovsko-czenstochovskej jury (Cheben/Drahošová 2004, 83).

Svodín

Na lengyelskom sídlisku s dvomi kruhovými priekopami vo Svodíne bolo zachytených niekoľko pohrebov detí v sídliskových objektoch.

Vnútorň kruhový areál - kostrové zvyšky dvoch detí bez príloh boli objavené v reze 410/77 v blízkosti vonkajšej steny priekopy v hĺbke 200 cm. Pri začisťovaní sa nenašli stopy hrovej jamy (Němejcová-Pavúková 1995, 47).

Vonkajší kruhový areál - ďalšie hroby, prevažne detské sa zistili v priestore medzi priekopou vnútorného kruhového areálu a vnútornou priekopou vonkajšieho areálu. Situované boli väčšinou v domoch 210, 211, 212, 361/73-74 a 388/76. Jedine hrob 48/76 sa nachádzal pri vonkajšej strane severného rohu domu 381/76. Detské hroby vo vnútri domov, ako aj hrob 48/76 tesne pri vonkajšej stene domu sú vzhľadom k ich pozícii pravdepodobne súčasne s príslušnými obydliami. Potvrdzuje to aj keramický materiál z týchto hrobov (Němejcová-Pavúková 1995).

Na východnom a juhovýchodnom okraji sídliska badenskej kultúry sa kumulovali početné kostry zvierat a ľudí v odpadových alebo zásobnicových jamách. Podľa informácií V. Pavúkovej sa na sídlisku vo Svodíne našlo asi 10 kultúrnych jám, v ktorých bolo pochovaných približne 20 ľudských jedincov (Kuzma 1985, 142). Boli to prevažne ženy a deti, iba v 2-3 prípadoch išlo o mužov (Němejcová-Pavúková 1986, 160). Bohužiaľ, údaje o týchto pohreboch sú publikované len veľmi torzovite, bez kresbovej dokumentácie alebo antropologickej analýzy.

Objekt 153/72 - v hornej časti objektu sa našla kostra hovädzieho dobytká a takmer bezprostredne pod ňou detská kostra (Němejcová-Pavúková 1986, 160).

Objekt 1159/81 - v hornej časti objektu sa v hĺbke 40 cm nachádzala kostra hovädzieho dobytká, v ďalšej vrstve (80-85 cm) ležala kostra muža vo veku 30-40 rokov na bruchu v natiahnutej polohe a kostry dvoch detí ležiacich na chrbte s rôzne skrčenými nohami - jedno vo veku 3-5 rokov, druhé vo veku 7-8 rokov. V hĺbke 95 cm, tesne nad dnom pri stene objektu ležala extrémne skrčená kostra ženy vo veku 50-60 rokov (tab. III: 3). Inak objekt obsahoval bežný odpadový zásyp. Mal charakter zásobnice so šíkom ku dnu sa rozchádzajúcimi stenami a po obvode dna sa nachádzalo osem plytkých kolových jám situovaných tak, že pri kolmom pohľade zhora boli niektoré mimo obvodu ústia (Němejcová-Pavúková 1982, 202, 203).

Pec - pohreb troch detí s rôznou orientáciou, ktorý bol uložený v peci¹, sa vyskytol počas výskumu V. Němejcovovej-Pavúkovej.

¹ Nález ešte nebol podrobne publikovaný, informácie čerpám zo zoznamu I. Kuzmu (1985, 142) a z podkladov, ktoré mi poskytol J. Pavúk. Podrobnejší popis nálezu uvádzam ďalej v texte.

Šarovce

Kultúrna jama - jama so skeletom dieťaťa bola preskúmaná na sídlisku badenskej kultúry, kde sa našlo niekoľko pohrebov v kultúrnych jamách. Kostra dieťaťa sa našla v polozasypanej jame v polohe na chrbte so skrčenými nohami rozťahnutými v kolenách, orientovaná bola v smere Z-V. Hrobovú prílohu tvorila malá šálka s kanelovanou výzdobou a výčnelkom nad uchom, uložená pri lebke (Novotný 1958, 610).

Objekt so skeletom dospelého a detského jedinca - sídliskový objekt zo Šaroviec, v ktorom ležala kostra dospelého muža a kostra dieťaťa vo veku asi 7 rokov, publikoval R. Kriegler (1930). Nález, pôvodne datovaný do únětickej kultúry, je v súčasnosti priradovaný maďarovskej (Jelínek 1957), karpatskej mohylovej (Ožďáni 1989) a velatickej (Furmánek/Jakab 1997) kultúre. Z tohto dôvodu je možné ho len rámcovo datovať do doby bronzovej.

Štúrovo

Objekt 434 - v nepravidelnom zoskupení malých stupňovito členených, na povrchu neidentifikovateľných jam sa pri ďalšom zahĺbení objavila skrčená kostra dieťaťa na ľavom boku, s orientáciou V-Z. Ľavá ruka ležala pod trupom a pravá vystretá pred ním, dolné končatiny boli výrazne skrčené (tab. II: 5). Rozmery jamy: dĺžka 100 cm, šírka 65 cm, hĺbka 20 cm. Datovanie: železovská skupina (Pavúk 1994, 97).

Na sídlisku sa taktiež našiel izolovaný pohreb dieťaťa bez príloh.

Štúrovo-Obid

Objekt 10/84 - objekt bol sekundárne využitý ako hrobová jama (tab. I: 3). Hrob obsahoval dve detské kostry (dievča a chlapec vo veku infans III). Kostra chlapca bola pietne uložená pri okraji jamy a kostra dievčaťa bola pohodená v strede jamy (ústna informácia O. Ožďániho). V hrobe sa našli aj keramické milodary, črepy a zvieracie kosti z mäsitej potravy. Keramika umožnila datovanie do stupňa BB1 staromohylového stupňa karpatskej mohylovej kultúry (Ožďáni 1985, 183).

Unín

Na akropole hradiska sa našla nerituálne uložená kostra dieťaťa s milodarmi. Datovanie od maďarovsko-věteřovskej kultúry až po klasický mohylový horizont (Studeníková 1983, 233).

Vištuk

V neprehľadnej terénnej situácii (žľab?) sa podarilo zistiť zvyšky skeletov ženy a nedospelého jedinca (tab. II: 6). Na základe výsledkov antropologickej analýzy ide o dieťa vo veku 12 rokov $\pm$ 30 mesiacov (infans II). Podľa morfológických znakov by mohlo ísť skôr o dievča. Toto dieťa pravdepodobne trpelo výživovým stresom. Na jednom z femurov vidno stopy intencionálnych zásahov spôsobených asi nejakým nástrojom. Datovanie do obdobia kultúry s lineárnou keramikou nie je jednoznačné (Farkaš/Šefčíková 2003).

Výčapy-Opatovce

Hrob 2 - detský kostrový hrob umiestnený na dne sídliskovej jamy v hĺbke 125 cm (tab. II: 3). Jama bola spoločne vyplnená dočervena prepálenou hlinou s črepmi keramiky ludanickej skupiny, v druhej polovici sa nachádzal detský hrob orientovaný v smere V-Z. Okrem lebky orientovanej tvárou na juh sa zachovali výrazne skrčené dolné končatiny, ktoré poukazujú na polohu na ľavom boku. Za lebku bola uložená misa a v nej vložená vázička, pod lebku ležala neúplná hrncovitá nádoba - časť črepov tejto nádoby bola rozvlečená v jame (Porubský 1955, 438).

Vyšné nad Hronom

Hromadný hrob štyroch ľudských jedincov bol objavený na sídlisku z obdobia ludanickej skupiny. V hĺbke 25-35 cm v sprašovom podloží v plytkej oválnej jame s priemerom 2,6 -2,8 m a hĺbkou asi 40 cm ležali pod vrstvou prepálenej mazanice štyri ľudské kostry (traja dospelí a jeden nedospelý jedinec) so stopami po ohni a poškodenými hornými končatinami. Okrem toho sa v zásype našlo 9-10 sčasti sekundárne prepálených nádob, 16 bochníkovitých hlinených závaží, praslen a dve kostené šidlá (Pieta/Konečná/Trgína 1991, 81).

VYHODNOTENIE

Už pri zbežnom preštudovaní zoznamu je zrejmé, že prezentované nálezy sú publikované v rôznej kvalite, čo má vplyv na ich výpovednú schopnosť pri spracovaní. Takisto počet jedincov z dvadsiatich dvoch lokalít sa javí ako až príliš nízky pre relevantné výsledky. Z tohto dôvodu závery prezentované v tomto príspevku považujem za predbežné.

Neolit

Z obdobia neolitu bezpečne poznáme na juhozápadnom Slovensku 8 lokalít, na ktorých boli objavené detské skelety v sídliskových objektoch (práca vychádza len z publikovaných nálezov). Z toho päť lokalít patrí kultúre s lineárnou keramikou a železovskej skupine, odkiaľ poznáme šesť jedincov. Neolitickým stupňom lengyelskej kultúry priradujeme osem jedincov z troch lokalít. Antropologické určenie je známe v siedmich prípadoch.

Uvedené detské skelety z neolitu je možné podľa nálezových okolností rozdeliť do troch skupín: A - jeden detský skelet uložený/pohodený v sídliskovom objekte; B - detské skelety uložené v sídliskovom objekte spolu s izolovanými ľudskými kosťami; C - detské skelety uložené/pohodené v priekopách.

A. Jeden detský skelet uložený/pohodený v sídliskovom objekte

Túto skupinu charakterizujú nálezy zo Štúrova, Nitry-Chrenovej a lengyelský hrob v sídliskovom objekte z Komjatíc-Tomášového. Zdá sa, že tieto nálezy predstavujú „regulárne“ pohreby predčasne zomrelých detí v areáli sídliska. Od tzv. izolovaných hrobov sa odlišujú len tým, že namiesto hrobovej jamy (teda jamy vykopanej za účelom konkrétneho pohrebu) bola použitá tzv. kultúrna jama, pôvodne vykopaná bez úmyslu na funerálne využitie. K takýmto náhradným riešeniam sa mohlo pristúpiť napríklad v zimnom období (Pavúk/Bátora 1995). Pietne uloženie zomrelých detí na sídlisku predpokladá istý citový vzťah pozostalých. Prítomnosť hrobovej výbavy môže, podobne ako na pohrebiskách, odrážať aj istý pomyselný sociálny status pochovaného dieťaťa. Napríklad z pohrebiska v Nitre z 23 detí a mladistvých bolo 11 bez výbavy, ostatné mali väčšinou v hrobe jednu nádobu a len raz sa vyskytol šperk - kostená náramenica z hrobu mladistvého jedinca (Pavúk 1972, 75). Sídliskový hrob dieťaťa z Patiniec (Cheben 2000), ktorý by sa dal označiť ako bohatý, je pre neisté chronologické zaradenie z týchto úvah vynechaný. Z pohrebiska vo Svodíne je takisto známych niekoľko bohato vybavených detských hrobov (Němejcová-Pavúková 1986). Vymedziť vzťahy, ktoré určovali rozdiely medzi pochovávaním detí na sídliskách alebo pohrebiskách, je za súčasného stavu bádania nelažké. Príkladom by mohlo byť pohrebisko a sídlisko ľudu kultúry s lineárnou keramikou vo Vedroviciach. Z vedrovického pohrebiska je publikovaných 15 detských hrobov (Podborský a kol. 2002), zo sídliska 5 hrobov (Ondruš 1972). Hroby na sídlisku boli umiestnené (okrem hrobu 3) v jamách lemujúcich západné steny kolových stavieb. Tri z nich obsahovali výbavu. Orientácia hrobov bola rôzna. Na pohrebisku boli štyri hroby bez zachytiteľnej výbavy a s prevahou orientácie na JV. Hrob 39 bol mimoriadne bohatý.

V roku 2003 sa na detských skeletoch zo sídliska z Vedrovíc odobrali vzorky kolagénu za účelom rekonštrukcie stravy a migrácie. Na určovanie mobility boli analyzované vzorky z hrobov 2 a 3 so zaujímavými výsledkami. Podľa hodnôt izotopov stroncia dieťa z hrobu 3 nepochádza z okolia lokality. Dieťa z hrobu 2 bolo miestne (Smrčka et al. 2004). Rozporuplné výsledky tejto analýzy vyvolávajú ďalšie otázky o pôvode pochovaných detí. Takisto vzťah detských pohrebův a domov na lengyelskom sídlisku vo Svodíne a Nitrianskom Hrádku zostáva z nedostatku publikovaných údajov zatiaľ nejasný.

B. Detské skelety uložené v sídliskovom objekte spolu s izolovanými ľudskými kosťami

Do tejto skupiny je možné zaradiť nálezy z Bratislavy-Mlynskej doliny a Blatného. V prvom prípade sa v objekte našla spolu s detskou kostričkou aj kalota z pravdepodobne ženskej lebky. Je možné, že kalota sa používala ako nádoba, tzv. lebečná čaša. Jej výskyt v rôznych časových obdobiach bohato dokladuje S. Vencl, pričom uvádza aj neolitické skalpové poháre (Vencl 1979, 541-544, 548). Najbližšou analógiou je nález z Rutzingenu (Kloiber 1977, 258), alebo predvojnový nález osemnástich „lebečných pohárov“ z lokality Dressburg-Taborac (Veit 1996, 111). Aj keď tento nález nemôžeme priamo dávať do súvisu s kanibalizmom, dokladá postmortálne manipulácie s ľudskými ostatkami, spojené pravdepodobne s rituálnou aktivitou.

V detskom dvojhrebe z Blatného sa okrem kostry psa a atypickej nádoby nachádzali v zásype aj ďalšie ľudské kostry - detských aj dospelých jedincov. V zásype bola aj vrstva porozbíjaných nádob. Autor výskumu J. Pavúk považuje tento nález za výraz kultových praktík a dáva ho do súvisu s podobným nálezom - s objektom 92 zo Štúrova (Pavúk 1994, 98). Preskúmaný objekt obsahoval zvyšky ľudských kostí v hornej časti zásypu. Pod touto vrstvou sa na dne jamy našiel kompletný skelet skrčenca v polohe na chrbte a zohnutými dolnými končatinami poklesnutými vpravo, s orientáciou v smere V-Z, tvárou smerom na sever. Medzi úlomkami kostí v hornej vrstve výplne jamy a kompletným skeletom na dne sa

nachádzala 10 cm mocná vrstva sivej hliny so schránkami riečnych lastúrníkov. Takmer celé dno jamy, aj pod kostrou, bolo pokryté otvorenými lastúrami (najmenej tristo kusov), čo by nasvedčovalo, že tento úkon predchádzal uloženiu skeletu (Pavúk 1994, 96). Podľa antropologického určenia J. Jelínka (1975) bola v jame uložená žena(?) vo veku 30-40 rokov. Kostí z hornej časti zásypu pochádzali z viacerých individuí, niesli stopy po ohni a na ďalších boli stopy vyberania špiku.

Takmer identické sú nálezy z Veľkého Medera. V dvoch sídliskových jamách ležali tri kostry zasypané lastúrami sladkovodných mäkkýšov (Chropovský/Hromada/Varsík 1991, 45). V jednej z jam sa dodatočne našiel aj menší počet izolovaných kostí (ústna informácia V. Varsika). Nálezy korytok a izolované kosti by mohli svedčiť o zvyškoch rituálnej hostiny (Pavúk 1994, 96). Takisto vrstva črepov z Blatného môže byť svedectvom rozbíjania nádob po požití rituálnych pokrmov. Prítomnosť ulít korytok nasvedčuje, že tieto kultové aktivity prebiehali v teplejšom (letnom?) období (Pavúk 1994, 96), keď ich bolo možno zbierať v ramenách Dunaja. Absencia korytok v objekte z Blatného poukazuje skôr na regionálne odlišnosti v stravovaní, založené na využívaní prírodných zdrojov v rozdielnych biotopoch, ako na zimné obdobie uloženia skeletov.

Analógie zo širšieho okolia, ktoré by súhlasili s uvedenými nálezmi, zatiaľ nie sú známe. Zodpovedal by snáď nález dvoch na znak uložených skeletov spolu so psom zo Sněhotic na Morave, datovaný do neolitickej kultúry s moravskou maľovanou keramikou. Ide však o starší nález zo začiatku minulého storočia (Podborský a kol. 1993, 134). Je možné, že ide o úzke regionálne špecifikum slovenskej železovskej skupiny. Túto možnosť by podporoval aj nález neštandardnej nádoby z dvojhrobu v Blatnom, ktorého analógie sa vyskytujú práve len v priestore juhozápadného Slovenska. Jeden exemplár pochádza tiež z detského hrobu z Nitry-Mikovho dvora (Čermáková 2002, 19). Najbližšou analógiou je izolovaný pohreb zo sídliska v Cíferi-Páci, kde boli do elipsovitej jamy uložení dvaja jedinci v skrčenej polohe chrbtami k sebe. Ako príloha boli zistené dve nádoby s atypickou výzdobou (Kolník 1980, 107, 108). Podľa antropologického určenia ide o muža(?) vo veku 18-20 rokov a o ženu vo veku 16-18 rokov (Jakab 1993). Obe telá boli zviazané do skrčenej polohy a ešte priviazané k sebe. Z tejto lokality pochádza aj nález jedinca pohodeného do sídliskovej jamy s rukami zviazanými za chrbtom (Kolník 1978, 132). Tieto dva príklady tiež poukazujú na nezvyčajné zaobchádzanie s niektorými jedincami v strednom neolite.

Doklady antropofágie, t. j. rôzne stopy na izolovaných kostiach, svedčiace o násilných „konzumných“ zásahoch, sú známe napríklad z Bajča (Vondráková 1991, 107) alebo zo Zauschwitzu (v jednej jame súbor rozbitých kostí z piatich jedincov - Coblenz 1962). Okrem vyššie spomínaných nálezov z Blatného, Štúrova a Veľkého Medera mi však objekty kombinujúce pohreb a zvyšky antropofagickej hostiny nie sú známe.

C. Detské skelety uložené/pohodené v priekopách

V tejto skupine sú nálezy z Vištuku, Ružindola-Borovej a Svodína. Rozhádzané kostry zo žľabu(?) vo Vištuku sú, i keď nejednoznačne, datované do kultúry s lineárnou keramikou. Hoci nálezová situácia bola pomerne neprehľadná (Farkaš/Šefčáková 2003, 172), datovanie je veľmi pravdepodobné, pretože obdobné prípady poznáme z viacerých lokalít v Nemecku (Krause 1997; Farkaš/Šefčáková 2003, s literatúrou). Azda najznámejší je nález z lokality Asparn an der Zaya-Schletz v Dolnom Rakúsku (Teschler-Nicola et al. 1996), kde sa v priekope našlo usmrtených najmenej 67 jedincov, z toho bolo 27 detí a nedospelých. Podobný je nález masového hrobu z Talheimu v Nemecku, kde sa našlo 34 kostí pobitých a postrieľaných ľudí, z toho 16 detí a mladistvých (Wahl/König 1987). Tieto nálezy by mohli svedčiť o vojnovom charaktere nálezov skeletov v priekopách.

Identická situácia sa týka aj nálezov z priekopy z lengyelského rondelu v Ružindole-Borovej, kde sa na väčšine z 28 identifikovaných jedincov (odhaduje sa, že v celej priekope rondelu sa môže nachádzať až 130 jedincov) zachovali stopy perimortálneho násillia (Jakab 1997). Tento nález je zatiaľ ojedinelý, aj keď stav bádania je v tejto oblasti progresívny (Podborský a kol. 1999; Pavúk/Karlovsý 2004). Vojenský význam rondelov sa však všeobecne nepríjma, aj keď sa stále častejšie poukazuje na doklady vojnových stretov v neolite (Němčicová-Pavúková 1995, 213-215; Venc 1997).

Inú situáciu predstavuje dvojhrob(?) umiestnený v blízkosti ZJZ brány rondelu vo Svodíne. Nálezy novorodencov v priekope poukazujú na odhadzovanie detí neprijatých po narodení do komunity, ako to poznáme z historických období. Napríklad v starom Ríme takto nezačlenené deti obvykle topili (Vránek 1974, 407). Naopak, prijaté deti, ktoré zomreli do veku než sa im prerazali zuby, mali výsadu byť pochované *intra muros* (Pardýová 2006). Takéto zaobchádzanie vysvetľuje väčšinovú absenciu novorodencov na súvekých pohrebiskách (Nitra - jeden jedinec, Vedrovice - dvaja jedinci, ktorí podľa nálezových okolností zomreli pri pôrode aj s matkou).

Pietne uloženie jedincov vo Svodíne oproti pohodeným novorodencom v Ružindole naznačuje, že názor na dušu narodeného dieťaťa (tú človek získaval postupne počas života pomocou rôznych prechodových rituálov - *Neustupný* 1983; *van Gennep* 1996) ešte nebol plne rozvinutý. Moment rozhodnutia pietneho alebo nepietneho uloženia podliehal skôr konkrétnej situácii ako zavedenému rituálu. Túto myšlienku podporuje aj situácia odkrytá na lokalite Menneville v Pikardii, kde sa v priestore sídliska našli detské hroby v skrčenej polohe a ďalšie v „nerituálnej polohe“ pohodené v severnej časti priekopy obklopujúcej (*extra muros?*) osadu (*Veit* 1996, 154, 155).

Eneolit

Z obdobia eneolitu pochádzajú nálezy z 19 lokalít, z čoho 7 patrí do ludanickej skupiny, 11 badenskej kultúre a 1 kultúre zvoncovitých pohárov. Antropologické určenie bolo hodnotené v štyroch prípadoch.

Eneolitické nálezy je možné rozdeliť na 4 skupiny: A - jeden detský skelet uložený/pohodený v sídliskovom objekte; D - detský skelet uložený v objekte spolu s dospelým jedincom; E - detské viachroby v sídliskových objektoch; F - detské skelety v tzv. masových hroboch.

A. Jeden detský skelet uložený/pohodený v sídliskovom objekte

Nálezy skupiny A z eneolitu sa od skupiny A z neolitu líšia väčšou variabilitou uloženia alebo prítomnosťou hrobovej výbavy.

Nález dieťaťa v objekte 125/A z Branča, kostra v skrčenej polohe bez hrobových príloh predstavuje pravdepodobne prežívanie neolitických tradícií. Podobný hrob sa našiel v Lebény Kaszás-Domb (hrob 125), patriaci do súvekej kultúry Balaton-Lasinja (*Németh* 1994, 42), či jordanovský hrob v hliníku z Úhřetíc (*Rulff/Čtverák* 1997, 44). Bez príloh je aj len zmienkovito publikovaný nález mladistvého jedinca z badenského objektu v Červenom Hrádku (*Němejcová-Pavúková* 1974, 241).

Nepietne pohodená kostra z hrobu 271 v Branči patrí k pomerne zriedkavým nálezom. Detské skelety sú v jamách väčšinou, i keď bez príloh, pietne uložené. Môžeme sem priradiť nález skeletu dieťaťa vo veku 3-4 rokov, ktoré bolo pohodené do objektu 4, preskúmaného na lokalite Těšetice-Kyjovice (*Dočkalová* 2005, 24). Či tieto prípady môžu predstavovať pozostatky ľudských obetí, je za súčasného stavu bádania nie veľmi isté.

Pohreby detí v sídliskových objektoch s funerálnou výbavou sa zriedkavo objavujú už v neolite (*Rulff/Čtverák* 1997, 43). Patria sem hroby z Nitry-Priemyselnej ulice, Výčap-Opatoviec, Šaroviec a pravdepodobne aj bohato vybavený hrob 3 z Patiniec. Eneolitické detské pohreby s výbavou sú známe aj z Lebény Kaszás-Dombu - hrob 101 (*Németh* 1994, 255, obr. 9), Balatonmagyaród-Homoki dűllő (*Bánffy* 1985, 189, obr. 3) alebo zo Schleimbachu (*Ruttkay, E.* 1976, 291).

Odlišne sa môže javiť pohreb jedinca z objektu 153 zo Svodína a Nitry-Priemyselnej ulice. Vo Svodíne bola ako príloha nájdená kostra hovädzieho dobytku, uložená nad pochovaným jedincom. V Nitre sa pri kostre dieťaťa našla kostra prasiatka a ďalšia detská lebka. Ukladaním zvierat v sídliskových objektoch a hroboch badenskej kultúry sa zaoberal *V. Struhár* (2000). V prostredí badenskej kultúry zistil spoločný výskyt skeletov zvierat a človeka v sídliskovom objekte v ôsmich prípadoch - či už v jednotlivých hroboch, alebo v tzv. masových hroboch. Pohreb dieťaťa s dobytkom po pravej strane sa našiel v Pécsi (*Kiss* 1964). Zaujímavé je, že prevažuje tzv. etapovité pochovávanie, kde sú skelety uložené v rôznych niveletách, najčastejšie je zviera v hornej časti zásypu. Takýto spôsob väčšinou neumožňuje určiť dobu medzi jednotlivými uloženími. Výnimku predstavuje kultový objekt z Nižnej Myšle, kde boli etapovite uložené štyria ľudskí jedinci. V rôznych niveletách (vrstvy 4 a 8) sa našli tepelne upravené úlomky z lebky piateho jedinca - malého dieťaťa. Možno z toho usúdiť, že pozostatky všetkých jedincov sa dostali do objektu v rámci jedného rituálneho aktu (*Jakab/Olexa/Vladár* 1999). Je možné, že medzi etapovite uloženými skeletmi je maximálne niekoľkodňová lehota. Etapovité ukladanie ľudí alebo zvierat pripomína uzmierovacie obete, typické pre animistické religiózne spoločenstvá (*Pertold* 1920, 109). Novšie nálezy pochádzajú z Moravy a sú datované do obdobia staršieho eneolitu, kultúrne náležia kultúre lievikovitých pohárov. V Prostějove-Držoviciach bol preskúmaný pohreb dieťaťa vo veku 3 rokov, uloženého v natiahnutej polohe na bruchu, s trupom pretočeným na ľavý bok, s orientáciou hlavy na juh, tvárou smerom na západ, asi 20 cm nad plochým dnom kužeľovitej jamy. V rovnakej úrovni ležala pri južnej stene jamy kostra psa. Ako príloha sa v hrobe našli dve nádoby, kostené dláta a šidlo. Pri hlave a krku dieťaťa bolo osem prevrútaných mušlí, zrejme z náhrdelníka (*Šmíd* 2002, 378-380). Ďalší nález pochádza z Vávrovíc. V kruhovej, postupne sa zvažujúcej jame ležala kostra dieťaťa v natiahnutej polohe na chrbte, s hlavou

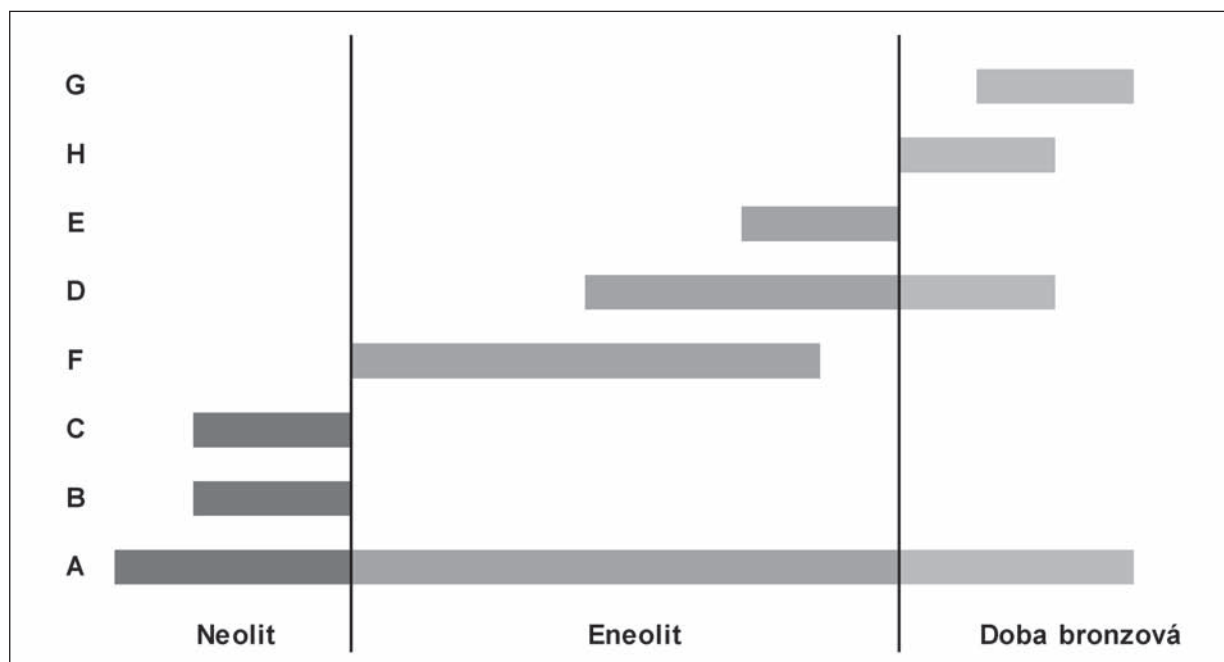
dole a s nohami opretými o stenu výkopu. Po pravej ruke bola uložená amforovitá nádoba a pri stene jamy ležala kostra psa (Šmíd 2002, 385). Podľa pomerne bohatej výbavy je možné, že zdanlivo nerituálna, atypická či nepietna poloha skeletu dieťaťa nie je vždy dokladom nerituálneho zaobchádzania. Táto úvaha sa týka aj nepietnych hrobov bez výbavy z predchádzajúceho odstavca.

D. Detský skelet uložený v objekte spolu s dospelým jedincom

Ďalšou skupinou vyčleňujúcou sa z eneolitických nálezov detských skeletov v sídliskových objektoch sú nálezy detí spoločne s dospelým jedincom. Z juhozápadného Slovenska sem patria nálezy z Jelšoviec, Bajča, Nitrianskeho Hrádku a Kamenína. Prípady, že v hrobe bolo s dospelým uložené aj dieťa, sú známe aj z neolitických pohrebísk. V sídliskových objektoch sa nachádzajú zriedkavejšie. Napríklad z obdobia kultúry s lineárnou keramikou z Blučiny pochádza pohreb muža, ženy a dieťaťa, v Brne-Komíne boli pochovaní traja dospelí a dieťa (Čermáková 2002, 16), najnovšie je známy etapovitý pohreb muža a dvoch nedospelých jedincov z Hlubokých Mašúvek (Čížmář 2004, 124). Z Třebestovic pochádza objekt kultúry lievikovitých pohárov s dvomi dospelými mužmi a s dieťaťom vo veku asi 5 rokov (Rulfi/Čtverák 1997, 38). Zdá sa, že v eneolite sa ich počet mierne zvyšuje, tento jav však môže byť daný stavom bádania.

Dospelí jedinci boli v troch prípadoch ženy, z objektu 53 v Nitrianskom Hrádku chýba určenie pohlavia. Posudzovať automaticky dospelého jedinca ako ženu, bez antropologického určenia, nie vždy je adekvátne. Už v roku 1930 publikoval K. Kriegler objekt z doby bronzovej, v ktorom sa nachádzal skelet dospelého muža a dieťaťa. Podobné doklady sú aj z pohrebiska zo staršej doby bronzovej v Branči - hroby 207 a 296 (Vladár 1973). Napriek lákavosti tejto úvahy je chybou prisudzovať podobným nálezom zároveň aj príbuzenstvo nájdených jedincov.

Ďalším „rizikovým faktorom“ pre interpretáciu je dôsledné pozorovanie situácie v teréne a následná dokumentácia, ktoré môžu potvrdiť súčasnosť oboch, resp. viacerých pohrebův v objekte. Vo Vávroviciach na Morave bolo pozorované takéto následné pochovanie dieťaťa do objektu 69, kde bola už predtým pochovaná žena. Zásah do objektu nebol pozorovaný v sfarbení zásypu, ale muselo k nemu dôjsť niekoľko rokov po uložení prvého pohrebu, pretože kostra ženy bola čiastočne porušená (Šmíd 2002, 384). V objekte 103 z Kamenína sa okrem zvyškov ženského a detského skeletu zachovali aj veľmi korodované úlomky kostí z nôh tretieho jedinca, pravdepodobne dospelého

Graf 1. Zobrazenie chronológie skupín nálezov detských skeletov v sídliskových objektoch z juhozápadného Slovenska. A - jeden detský skelet uložený/pohodený v sídliskovom objekte; B - detské skelety uložené v sídliskovom objekte spolu s izolovanými ľudskými kosťami; C - detské skelety uložené/pohodené v priekopách; D - detský skelet uložený v objekte spolu s dospelým jedincom; E - detské viachroby v sídliskových objektoch; F - detské skelety v tzv. masových hroboch; G - dva detské skelety v sídliskovom objekte; H - starobronzové tzv. masové hroby.

muža. Pretože aj ostatné dva skelety boli neúplné a rozhádzané, je možné, že do jamy sa nedostali celé telá, ale už len ich časti. Na rakúskej lokalite Schleimbach bol v roku 1938 odkrytý hrob dieťaťa v skrčenej polohe, datovaný do epilengyelu, pod ktorým sa našiel zlomok femuru dospelého jedinca (*Urban 1979, 10*). Podobne v sídliskových objektoch v Makotřasoch (kultúra lievikovitých pohárov) nálezy úplnejších ľudských kostrových pozostatkov sprevádzali častejšie tiež ojedinelé kosti z ďalších jedincov (*Černá/Velímský 1991, 57*). Vo vyššie spomínanom objekte z Nitry-Priemyselnej ulice sa našla pri kostre dieťaťa aj ďalšia detská lebka. V masovom hrobe z Jelšoviec boli rozhádzané kosti pravdepodobne dekapitovaného dieťaťa. Na dne masového hrobu v Bajči-Ragoni sa našli detské kosti rozhádzané na dne jamy. Či sa tieto nálezové situácie budú dať interpretovať obdobným spôsobom ako železovské nálezy zo Štúrova, Blatného a Veľkého Medera, sa doterajší stav bádania neumožňuje vyjadriť. Výnimočnej situácii, akou je nález skeletov v peci (Bajč), sa bližšie budeme venovať v nasledujúcej stati.

E. Detské viachroby v sídliskových objektoch

Viachroby alebo masové hroby sú v neolite pomerne zriedkavé (*Veit 1996*). O to vzácnejšie sú viachroby, v ktorých sú zastúpení výhradne detskí jedinci. Preto je nález piatich detí vo veku 6-14 rokov z obdobia kultúry s mladšou lineárnou keramikou v Třebestovicích skutočne unikátny (*Rulfi/Čtverák 1997, 38*). Rovnako datovaný je aj objekt s tromi jedincami z Mikulova (*Unger 1974*).

Z juhozápadného Slovenska poznáme takéto nálezy až zo stredného a neskorého eneolitu zo Svodína a Skalice. V oboch prípadoch ide o spoločné uloženie troch detí. Pretože trojka (aj päťka) je v mnohých náboženstvách významné číslo s rôznymi významami (*Lurker 2005*), mohlo mať sakrálny význam aj pri rituálnych praktikách doby kamennej a medenej.

Chronologicky starší je výnimočný nález detských skeletov v peci (objekt 537) zo Svodína, datovaný do badenskej kultúry. Kvôli zložitej terénnej situácii sa podarilo preskúmať len polovicu pece. Dno bolo vyložené malými kameňmi, na ktorých bol estrich. Na dne pece sa nachádzali kostry troch detí a časť sánky kravy. Kostry boli veľmi zle zachované, z dvoch sa zachovali len lebky. Zvyšok pece zostal nepreskúmaný. Podľa antropologického určenia patrili skelety deťom vo veku infans II - kostra II a III, infans III - kostra I (za poskytnutie nálezových okolností na tomto mieste ďakujem J. Pavúkovi).

Nález zo Skalice bol preskúmaný v sídliskovej jame, kostry boli uložené v pietnej polohe a boli vybavené milodarmi. Podľa polohy a uloženia išlo pravdepodobne o dievčatá. Zaujímavé sú úmyselne rozložené úlomky zdobeného pohára.

Fakt, že kostry sa v oboch prípadoch zachovali značne korodované, znemožňuje určiť, či deti boli násilne usmrtené, alebo zomreli z inej príčiny. Príčiny smrti sú neurčiteľné aj v päťhrobe z Třebestovic (*Chochol 1997, 75*).

Nálezy skeletov v peci nie sú zo stredoeurópskeho praveku neznáme. Najstarší publikovaný nález pochádza z Prešova-Šarišských lúk, datovaný do kultúry s východnou lineárnou keramikou. V hlinenom kozube umiestnenom v rozmernom sídliskovom objekte sa našli rozhádzané časti končatín a sánky (*Šiška 1976, 84-86*). Antropologická analýza zrejme nebola vykonaná. Na sídlisku kultúry s lineárnou keramikou a železovskej skupiny bola kostra uložená na ohnisku a nad ňou bola silná vrstva prepálenej zeminy (*Steklá 1956, 708*). Z neskorolengyelského objektu v Tuchorazi sa okrem množstva keramiky vyzdvihli aj detské zuby. Je pravdepodobné, že objekt 42 bola pec sekundárne využitá ako hrob. Priekopou na vodovodné potrubie, ktorý prerezal objekt, bola zničená nálezová situácia (*Zápotocká-Steklá 1964, 636-638*). V chate kultúry s vypichovanou keramikou z Libeníc boli preskúmané zvyšky pece, resp. ohniska, kde sa našla čiastočne opálená detská kostra (*Steklá 1961, 86*). Chronologicky súčasná zo svodínskym nálezom je vyššie spomínaná pec z Bajča. V blízkosti pohrebiska severopanónskej kultúry v Patinciach bola preskúmaná súveká chata. V predpecnej jame bol uložený pohreb dieťaťa v nádobe. Nálezy pohrebov v peciach sú známe aj zo stredoveku (*Pavúk 1983*) a novoveku (*Furmanek 1996*). Chlebová pec je v religionistickom zmysle vnímaná ako nádoba premeny a porovnávaná s matnicou (*Lurker 2005, 370*). Je pravdepodobné, že tento mystický archetyp viery v znovuzrodenie má počiatok už v mladšej dobe kamennej.

Zo Skalice pochádza aj nález skeletu dospelého jedinca. Z najbližšej oblasti Moravy, Čiech a Rakúska nemajú sídliskové nálezy skeletov kultúry zvoncovitých pohárov analógiu. Pravdepodobne ide o nadstavbový vplyv z Karpatskej kotliny, ktorá ovplyvňovala pohrebný rítus neskorého eneolitu na Morave (*Šebela 2006, 106*). Časovo a zrejme aj ideovo najbližšie je nález nagyrévskej kultúry z Budapešti-Soroksáru - kostra dospelého muža v „obetnej jame“ (*Kalicz-Schreiber 1981, 82, 83*). Či sa detské viachroby vyčleňujú ako samostatná skupina s vlastným osobitým významom, ukáže až ďalšie bádanie.

F. Detské skelety v tzv. masových hroboch

V odbornej literatúre používaný termín „masový hrob/pohreb“ (*Massengrab, Massenbestattung*) nie je dostatočne definujúci pre nálezy kumulácií ľudských skeletov v archeológii. Termín „hrob“ predpokladá rituálnu činnosť umožňujúcu (symbolický) prechod mŕtveho na druhý svet. Pri masových nálezoch skeletov však nemôžeme s istotou potvrdiť ich funerálny aspekt. Ako masové hroby pripadajú do úvahy nálezy z pohrebísk, napríklad dva viachroby z pohrebiska nitrianskej kultúry v Branči (*Vladár 1973*), alebo unikátny žiarový pohreb dvanástich jedincov, uložený do keramickej zásobnice na lužickom pohrebisku vo Veľkom Oseku (*Hrala 1992*). Predstava masového hrobu zodpovedajú aj nepietne nahádzané skelety v jamách, dokladajúce zvýšenú úmrtnosť pri epidémiách alebo pri vojnových konfliktoch (*Talheim*). Naopak, iné nálezy zo sídlisk hovoria skôr o rituálnych aktivitách spojených s ľudskými obeťami, takže nie je možné hovoriť o pohreboch. Ale slovné konštrukcie typu „kumulácia pietne/nepietne uložených skeletov v objekte“ a podobne, považujem za príliš ťažkopádne. Preto sa budem pridŕžať termínu „tzv. masové hroby“.

Neolitické masové hroby sa zatiaľ v nami sledovanej oblasti nevyskytli. Najnovší je nález troch jedincov z Balaton Szárszó-Kis-Erdei-Düllő (*Oross 2004, 21*). Zo západnejších oblastí sú to nálezy 5 jedincov z Třebestovic (*Rulfi/Čtverák 1997*) a 5 jedincov z Loděnice (*Benková/Čtverák 1997*), patriace do kultúry s lineárnou keramikou, ako aj nálezy 6 jedincov z lokality Heidelberg-Handschuhheim a 7 jedincov z lokality Bruchsal (*Veit 1996*). V období eneolitu je ich výskyt častejší. Len z územia juhozápadného Slovenska je známych 6 prípadov tzv. masových hrobov, kde sú zastúpení minimálne štyria jedinci.

Zo staršieho eneolitu sú ludanické nálezy 6 jedincov z Bajča-Ragone a 4 jedincov z Vyšného nad Hronom. Časovo súveký je nález 10 jedincov z Balatonösrödu (*Horváth/Juhász/Köhler 2003*). O niečo mladší (kultúra lievikovitých pohárov) je nález 8 jedincov z Malého Března (*Černá/Velímský 1991*).

Z obdobia stredného eneolitu je len z komplexu badenskej kultúry známych 10 masových hrobov. Zo Slovenska sú to Jelšovce - 13 jedincov, dva nálezy sú z Nitrianskeho Hrádku - asi 11 a okolo 20-25 jedincov, zo Svodína - 4 jedinci. V Rakúsku sa našli v Lichtenwörthe kostrové zvyšky 8 jedincov (*Lenneis/Neugebauer-Maresch/Ruttkay 1995, 174*). Z poľských Bronocíc pochádza z jedného objektu 17 jedincov (*Kruk/Milisauskas 1982*). Najviac lokalít je známych v Maďarsku: Balatonboglár - minimálne 14 jedincov (*Honti 1981*), Palotabozsok - 4 jedinci (*Török 1956*), Pilismarót-Szobi rév - 9 jedincov (*Kemenczei 1981*) a najnovšie Sarmellék-Égenföld (*Bánffy/Bondár/Virág 2003*).

Pri hodnotení eneolitických masových hrobov je problematický stav ich publikovania. Často sú uvádzané len informatívne, chýba antropologické určenie, niekedy nie je k dispozícii ani fotografická alebo kresbová dokumentácia. Preto je ich vyhodnocovanie neľahké. V niektorých prípadoch sú v jamách okrem ľudí aj zvieratá (Svodín, Nitriansky Hrádok), niektoré vykazujú etapovité ukladanie (Bajč-Ragóna). Takisto sa odlišujú počtom jedincov - niektoré obsahujú len zopár jedincov (pod 10, väčšinou 4-5), v iných sa nachádza až do 20 jedincov. Kvôli nedostatku antropologických pozorovaní si nemôžeme urobiť presnejšiu predstavu o veku jedincov v masových hroboch. Napríklad v Bronociciach sa vek jedincov pohyboval medzi 0,5 až 25 rokmi, pričom len štyria jedinci mali 18 a viac rokov. V niektorých prípadoch sú zistené aj násilné zásahy na kostrách. Nevieme však určiť, či sú v masových hroboch ubíjaní jedinci z vlastnej alebo cudzej populácie - doklady z histórie a etnografie sú pre obidve tézy. Zastúpenie detskej populácie je v každom prípade vysoké.

Doba bronzová

Z doby bronzovej je z juhozápadného Slovenska známych 7 lokalít s nálezmi detských skeletov v sídliskových objektoch, z čoho väčšinu možno datovať do staršej doby bronzovej, nález zo Štúrova-Obidu do strednej doby bronzovej a nález zo Šaroviec je len rámcovo datovateľný do doby bronzovej.

Tieto nálezy je možné rozdeliť na: A - jeden detský skelet uložený/pohodený v sídliskovom objekte; D - detský skelet uložený v objekte spolu s dospelým jedincom; G - dva detské skelety v sídliskovom objekte; H - starobronzové tzv. masové hroby.

A. Jeden detský skelet uložený/pohodený v sídliskovom objekte

Do tejto skupiny patrí objekt 242 z Nitrianskeho Hrádku a objekt z Patiniec. Pre nedostatok bližších údajov nebol do analýzy zaradený maďarovský nález „kostry dieťaťa v nerituálnej polohe s milodarmi“ (*Studeníková 1983*) z Unína.

Podobné pohreby poznáme z Moravy a Rakúska (*Stuchlíková 1990; Lauer mann 1992; Horáľková-Ende-rová/Štrof 2000, 20*). Skelety nebožtíkov sú väčšinou v skrčenej polohe a nelíšia sa od pohrebov na pohrebiskách alebo od eneolitických pohrebov v objektoch. Výnimočný je pohreb v nádobe, uložený v predpecnej jame chaty z Patiniec, datovaný do severopanónskej kultúry. Najbližšia analógia pochádza z maďarskej lokality severopanónskej kultúry Dunaalmás, kde boli preskúmané tri pohreby v pitosoch. Pitos 3 bol uložený pod ohniskom chaty (*Vékonyé Vadász 2000*). Pec či ohnisko, dávane do súvislosti s pohrebom dieťaťa, sa spája so symbolikou rodinného krbu a materstva. Pohreby v pitosoch poznáme zo širokého okolia. Vyskytujú sa hlavne v staršej dobe bronzovej na sídliskách aj pohrebiskách. Ich pôvod sa hľadá v Anatólii (*Bátora/Báľiová 2005*).

D. Detský skelet uložený v objekte spolu s dospelým jedincom

Uloženie dieťaťa a dospelého jedinca do sídliskového objektu poznáme z Nitrianskeho Hrádku a Šaroviec. V prvom prípade nemáme doložené pohlavie dospelého, v Šarovciach ide o muža. Podobné pohreby poznáme aj z pohrebísk. Zo sídliskových objektov zo širšieho okolia pochádzajú analógie z lokalít Hradisko u Kroměříže (*Stloukal 1990*), Fels am Wagram, Gaiendorf, Roggensdorf (*Lauer mann 1992*). Či sú medzi zomrelými nejaké príbuzenské vzťahy, nie je isté.

G. Dva detské skelety v sídliskovom objekte

Do tejto kategórie sú zaradené nálezy z Nitry-Ponitrianskej galérie a zo Štúrova-Obidu. V priestore Ponitrianskej galérie v Nitre bol preskúmaný maďarovský objekt 1. Horná časť objektu sa nedochovala, na dne ležali pod vrstvou kameňov dve deti - jedno vo veku 6-7 rokov, druhé vo veku 5-6 rokov, každé s rozdielnou orientáciou. Staršie v skrčenej polohe na pravom boku hlavou na sever, mladšie bolo na ľavom boku a malo len mierne skrčené končatiny. Nejednotná poloha nasvedčuje rozdielne pohlavie detí. V jame sa našla aj dvojúčá misa a lebka žriebäťa (*Marková/Samuel, v tlači*). Podobný dvojhrob, datovaný do neskej únětickej kultúry, sa našiel v Kľučove (*Kudrnáč 1955*). Skelety detských jedincov ležali na pravom boku, ale boli rozlične orientované - jeden hlavou na juhozápad, druhý na západ. Podľa antropologického určenia išlo pravdepodobne o chlapcov vo veku asi 10-15 rokov, ktorí mohli byť podľa stavby chrupu súrodenci (*Chochol 1955*). Z Unterhautenthalu pochádza objekt, v ktorom boli uložené dve deti tvármi oproti sebe, orientované v smere J-S. Dlhé kosti oboch jedincov sa prekrývali, takže kostričky boli ako v objatí (*Lauer mann 1992, 195, 196*). Podobné hroby, datované do epilengyelu, sa preskúmali vo Výčapoch-Opatovciach (hroby 1, 3 a 5), kde skelety ležali v skrčenej polohe tvármi oproti sebe. Hroby 1 a 5 boli bez milodarov (autor pripúšťa, že môžu patriť do staršej doby bronzovej - *Porubský 1955*). V Stillfriede bol preskúmaný sídliskový objekt datovaný do staršej doby bronzovej. V objekte ležali dve deti v skrčenej polohe na pravom boku, orientované hlavou na severovýchod, obličajom na sever. Jedno bolo uložené pri severnej, druhé pri južnej stene objektu. Pod hlavami mali veľké kamene, ďalšie boli na dne objektu. Prílohy neboli zistené.

Ojedinelý je nález dvojhrobu zo sídliskového objektu v Štúrove-Obide. V obilnom sile, sekundárne využitom na pohrebné účely, ležala kostra chlapca v skrčenej polohe na ľavom boku, orientovaná hlavou k juhu, tvárou na západ. V tejto polovici jamy sa sústreďovala aj hrobová výbava. V druhej, západnej polovici jamy ležala kostra dievčaťa. Hoci bola do objektu evidentne pohodená, je zaujímavé, že zachováva opačnú orientáciu ako chlapec - leží na pravom boku hlavou k severu, zhodný je len smer tváre na západ. Nepietne uloženie dievčaťa evokuje podriadené postavenie ženského pohlavia nielen voči pochovanému chlapcovi, ale ako všeobecný dobový jav. Túto myšlienku podporuje aj známy nález „kniežacieho“ hrobu z Leubingu, kde sa našli dve kostry - dieťa preložené krížom cez starého muža (*Hansen 2002*). V neisto datovanom dvojhrobe z Hollabrunnu sa nachádzali dve extrémne skrčené kostry. Pri nohách mužskej kostry, orientovanej v smere J-S, ležala kostra ženy v orientácii Z-V (*Lauer mann 1992*).

H. Starobronzové tzv. masové hroby

Táto skupina je zastúpená nálezmi z Jelšoviec a Nitry-Dolných Krškán. Hroby z Jelšoviec boli publikované len stručne informatívne. Zaujímavá je ich pomerne blízka poloha pri pohrebisku a fakt, že obsahovali pietne aj nepietne uložené skelety (ústna informácia J. Bátoru). Masový hrob z Nitry-Dolných Krškán môže byť datovaný nielen do nitrianskej, ale tiež do únětickej kultúry (za ústnu informáciu ďakujem J. Bátorovi). V blízkosti sa našiel aj izolovaný hrob dieťaťa v skrčenej polohe bez nálezov (*Ruttkay, M. 2004, 153*).

V blízkosti pohrebiska nitrianskej kultúry v Žlkovciach bolo zistených päť zásobnicových jám v tvare zrezaného kužela, s nepočetnou a nevýraznou keramikou zo staršej doby bronzovej. V jednej jame (objekt 295) boli na dne tri ľudské kostry mladistvých indivíduí (Pavúk 1984, 176). Dve kostry boli v mierne skrčenej polohe, tretia mala nohy zvrátené dozadu, zrejme bola zviazaná do kozla (za poskytnutie náleзовých okolností ďakujem J. Pavúkovi). Na pohrebisku únětickej kultúry v Pate (Cheben 1999) bol medzi dvoma skupinami hrobov preskúmaný trojhrob 33. V pôdoryse sa rysoval ako tmavý flak oválneho splošteného tvaru. Smerom ku dnu sa jama kónicky rozširovala a pri dne mala takmer kruhový pôdorys. Svojím celkovým tvarom tak pripomína zásobnicové jamy únětickej kultúry. Na rovnom dne sa nachádzali rituálne uložené kostry troch jedincov. Pri severovýchodnom okraji jamy sa nachádzala kostra A uložená v skrčenej polohe na pravom boku, hlavou orientovaná na juhovýchod. V južnej časti jamy ležala kostra B v polohe na chrbte hlavou orientovanou smerom na sever, s hornými končatinami skríženými na hrudi a dolnými končatinami ostro zohnutými v kolenách tak, že päty sa takmer dotýkali oblasti panvy. V strede jamy sa nachádzala v tzv. žabej polohe kostra C. Ležala na chrbte s rukami ohnutými v lakťoch, pričom predlaktia smerovali popri lebke na sever, nohy boli ohnuté v kolenách do strán, pričom päty sa takmer stretávali. Kostra C ležala pravou nohou na kostre B. Pri lebke kostry A sa nachádzala jednoduchá drôtená náušnica a pri rebrách drôtený prsteň, v okolí lebky kostry C ležali štyri drôtené záušnice so spätnou slučkou a zvyšky náhrdelníka pozostávajúceho z drôtených špirálok, trubičiek a schránok ulitníkov. Okrem spomenutých predmetov sa na dne jamy nachádzal fragment väčšej hrubostennej nádoby a v zásepe niekoľko drobných črepov (Daňo 2002, 71).

Pozoruhodné je najmä adoračné gesto a žabia poloha oboch centrálnych kostier z Nitry-Dolných Krškán a z Paty. Tzv. žabia poloha je príznačná pre jamovú kultúru (Bátora 2006, 188-190, s literatúrou). Zaujímavé je, že uvedené skelety (Bátora 2006, 189, obr. 133) majú ruky uložené na bruchu, resp. pozdĺž tela, ruky v adoračnom geste absentujú. Tie však nachádzame v masovom hrobe v Schleimbachu (Lauermann 1992, 196), kde bol skelet muža vo veku 30-40 rokov v polohe na chrbte, s roztiahnutými nohami a s rukami v adoračnom geste, pod jeho kostrou sa v extrémne skrčenej polohe nachádzali skelety troch detí.

Obdobne v staršom náleze z Rajhradu, ktorý je s výhradami datovaný do staršej doby bronzovej (Salaš 1990; Čížmář et al. 1993, 53), ležal v centrálnej polohe na bruchu s vystretými roztiahnutými nohami a s rukami v adoračnom geste dekapitovaný muž. Lebka ležala po pravej strane. Okrem tohto muža tu ležali ďalšie štyri kostry, z toho jedna detská a tiež kostra prasťa. Nohy dekapitovaného muža ležali krížom cez kostru ležiacu na chrbte vo vystretej polohe. Tiež pohodená kostra 2 (dieťa vo veku 9 rokov) v objekte 6 z Velkých Pavlovíc (Stuchlíková/Stuchlík/Stloukal 1985) pripomína svojím uložením žabiú polohu, ale bez adoračného gesta. Krížom cez jej trup ležali kosti nôh naznak hodenej kostry 1 (žena vo veku 30-40 rokov).

Preloženie tela cez telo predstavuje zrejme ďalší rituálny prejav. V Nitre-Dolných Krškanoch bola cez kostru muža v žabej polohe šikmo krížom preložená kostra dieťaťa s náhrdelníkom z kančích klov. Prične preložená bola v mohyle v Leubingene preložená nielen kostra dieťaťa cez mužskú kostru, ale aj prestížne kusy hrovej výbavy, ako sú sekery a dýky (Hansen 2002). Uvedené nálezy pokladám za doklad prelínania sa kultúrnych vplyvov sledovanej oblasti medzi východom a západom v staršej dobe bronzovej nielen v materiálnej, ale aj v duchovnej kultúre (Bátora 2006). Deti, ktoré sa nachádzajú v uvedených hroboch, zrejme zastávajú úlohu obetí pri pohrebných obradoch, i keď názory na interpretáciu sa rôznia. Môže ísť napríklad o popravu celej rodiny za prečin, ktorého sa ako jediný plnoprávny predstaviteľ dopustil muž (Salaš 1990, 291). Takisto je možné, že ide o rituálny pohreb významného jedinca, akým mohla byť aj žena. Takýto hrob v sídliskovej jame bol odkrytý v Tešeticiach-Kyjoviciach (Čížmář et al. 1993), kde sa našla kostra dospelaj ženy s kosteným náhrdelníkom náhrdelníkom z kamenných a kostených perál, skelety dvoch nedospelých jedincov (chlapec a dievča), neúplná kostra novorodenca, ako aj kostra psa a ďalšie prílohy.

Niektoré masové hroby v zásobniciach sa našli v blízkosti pohrebísk (Jelšovce, Žlkovce). Na pohrebisku v Pate sa našlo pätnásť sídliskových objektov, ktoré zrejme boli integrálnou súčasťou pohrebiska a s najväčšou pravdepodobnosťou slúžili počas rôznych rituálov súvisiacich so samotným pochovávaním (Daňo 2002, 74). Masové pohreby zo staršej doby bronzovej sú známe aj z iných pohrebísk, napríklad z Branča. Poznáme aj sídliskové nálezy masových hrobov, ktoré sa však odlišujú od nálezu z Nitry-Dolných Krškán a k nemu uvedených analógií. Ich skúmanie bude predmetom ďalšieho bádania. V tejto stati som chcel poukázať na pomerne málo známe slovenské nálezy a ich najbližšie analógie. Budúce bádanie uvedenej problematiky si bude vyžadovať dôkladné publikovanie náleзовých okolností, antropologické, ale aj iné prírodovedné analýzy.

ZÁVER

Chronologické postavenie niektorých skupín (graf 1) je iba zdanlivé. Ich umiestnenie v čase je dané len stavom bádania v pertraktovanej oblasti juhozápadného Slovenska, keďže analogické, ale staršie alebo mladšie nálezy sú známe z bližších či vzdialenejších oblastí. Naopak, pre iné skupiny je ich pozícia v konkrétnom časovom období dokladom ich výnimočnosti s vlastným interpretačným významom, i keď v súčasnosti ešte neodhaleným.

Pri skupine A (jeden detský skelet uložený/pohodený v sídliskovom objekte), ktorá sa vyskytuje v celom rozsahu sledovaných epoch, je viditeľný istý vývoj. V neolite sa stretávame väčšinou len s detskými kostričkami v skrčenej polohe, uložených do jám v blízkosti domov. Hrobové prílohy sú zriedkavé (Komjatice-Tomášove). V eneolite pribúdajú hrobové prílohy, občas aj bohatšia výbava (Prostějov-Držovice, Patince?). Častejšie zistená atypická poloha sa dá vysvetliť zvýšenou rozmanitosťou pohrebných praktík v eneolite (Šuteková 2004). Obdobné pochovávanie detí pretrváva aj v staršej dobe bronzovej. Jednotlivé skelety detí, reprezentujúce skupinu A, sú s najväčšou pravdepodobnosťou skutočnými detskými pohrebnými. Nepredpokladám, že ide o stavebné obete. Podľa nálezov zo Želiezoviec (Bátora 1999), Patiniec (Cheben 1989) či detskej kostričky uloženej medzi dvomi stĺpmi v žľabe pôdorysu domu z Veszprému (Podborský 1994, 54) sú neolitické stavebné obete „zabudované“ do základov domu. Deti pochované v sídliskových objektoch sú plnohodnotným pendantom detských hrobov z izolovaných hrobov či pohrebísk. Je treba si uvedomiť, že extramurálne pohrebiská sa v priestore juhozápadného Slovenska ako trvalý jav objavujú až od staršej doby bronzovej. Úcta k mŕtvemu nebola dovtedy ešte všeobecne rozšírená (Podborský 1994, 55). Preto niektoré diferencie v pohrebnom ríte, akou je odlišná poloha alebo uloženie v sídliskovom objekte, treba chápať ako individuálny prístup ku konkrétnemu pohrebu, zvlášť pokiaľ ide o detské pohreby.

Pozoruhodné výsledky boli prezentované na kolokviu „Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických a jiných pramenech“. Vybrané referáty sa týkali práve výskytu detskej populácie na pravekých pohrebiskách. Absencia novorodencov a detí vo veku do 2-3 rokov bola charakteristická pre neolit. Počas eneolitu a staršej doby bronzovej ich počet na pohrebiskách stúpa a kulminuje počas doby popolnicových polí. V staršej dobe železnej a dobe laténskej veľká časť detskej populácie na pohrebiskách chýba (Furmánek/Mitáš 2006; Golec/Tvrđý 2006; Trubačová 2006). V mladšej dobe bronzovej sa stretávame na pohrebiskách aj s hrobmi novorodencov, ktoré boli v predchádzajúcich obdobiach na pohrebiskách zastúpené pomerne zriedkavo. Napríklad z lineárneho pohrebiska v Nitre pochádza jeden jedinec, z Alsónemedi dvaja, z jelšovského pohrebiska ludanickej skupiny jeden. Zo starobronzových pohrebísk z Jelšoviec pochádza z dvojhrobu 395 novorodenec uložený s dospelou ženou. Aj keď úvahu, že na mladobronzových pohrebiskách sú pochovaní všetci novorodenci tej-ktorej populácie čiastočne spochybňuje nález novorodenca v sídliskovej vrstve lužického sídliska v Trenčíne (Jakab/Kujovský 1999; Kujovský 2004), kulminácia ich výskytu dokladá vývoj zmeny názorov na postavenie (existencia duše?) novorodenca v spoločnosti. Potvrdenie tejto idey si vyžiada ďalšie bádanie.

Interpretácia nálezov skupiny B (detské skelety uložené v sídliskovom objekte spolu s izolovanými ľudskými kosťami) nie je jednoznačná. Z momentálneho stavu sa zdá, že ide o rituálne obete ľudí (a zvierat), prebiehajúcich v letnom období, zasýpané zvyškami antropofagickej hostiny. V neolite sa z nálezov hmotnej kultúry najmarkantnejšie prejavujú doklady kultov plodnosti a úrody. Z historických období sa dochovali informácie krvavých obetí zvierat, ktoré mali suplovať ľudské obete. Napríklad pri starogréckom ženskom sviatku plodnosti - thesmoforiách sa do vyhlbenej jamy hádzalo živé prasa a potraviny. Súvis skupiny B s vegetatívnymi kultmi plodnosti pokladám za pravdepodobný.

V skupine C (detské skelety uložené/pohodené v priekopách) sa stretávame s dokladom pohadzovania alebo odkladania skeletov do priekop obklopujúcich neolitické osady alebo rondely. Či už ide o zbavovanie sa nežiaducich členov komunity (Svodín), alebo o odhodenie pobitých tiel (v tom prípade je Ružindol-Borová prvým dokladom o genocíde na našom území), vidíme symbolickú snahu odstrániť nežiaducich jedincov z priestoru posvätného areálu.

Ďalšie bádanie si vyžadujú aj nálezy skupiny D (detský skelet uložený v objekte spolu s dospelým jedincom). Detský skelet vyskytujúci sa spolu so skeletom dospelého môže znamenať prirodzené úmrtie oboch jedincov v rovnakom čase, dá sa však uvažovať aj o dieťati usmrtenom a priloženom do hrobu ako sprievodcu dospelého jedinca (Golec/Tvrđý 2006).

Či možno pohreby v skupine E (detské viachroby v sídliskových objektoch) považovať za sakrálnu obeť alebo za „obyčajný“ viachrob v sídliskovom objekte sa zatiaľ nedá zodpovedne určiť. Oba prípady však vykazujú výnimočné okolnosti - pohreb troch jedincov zo Svodína je uložený v peci, nález zo Skalice je v náplni kultúry zvoncovitých pohárov ojedinelý už svojím uložením do sídliskového objektu. Interpretácii neprispieva ani zlé zachovanie skeletov.

Skupina F (detské skelety v tzv. masových hrobách) sa javí pomerne nehomogénna. Hroby vykazujú isté rozdielnosti: etapovité pochovávanie (Bajč-Ragoňa), uloženie v rovnakom čase (Vyšné nad Hronom) a podobne. Tieto nálezy môžeme dávať do súvisu s rozmachom patriarchálnych kultov v eneolite.

Skupina G (dva detské skelety v sídliskovom objekte) sa podobne ako skupina E vyčleňuje výnimočnosťou nálezovej situácie. Hoci sa predpokladá istá kontinuita vo funerálnych zvykoch od eneolitu do staršej doby bronzovej (napr. *Marková 2004*), zdá sa, že tieto dvojhroby sú v staršej dobe bronzovej novum.

Starobronzové tzv. masové hroby (skupina H), ktoré z juhozápadného Slovenska najlepšie reprezentujú nálezy z Nitry-Dolných Krškán a Paty, vyčleňujú spolu s uvedenými analógiami špecifickú skupinu medzi ostatnými súvekými masovými hrobmi (napr. Branč, Nižná Myšľa, Spišský Štvrtok). Podľa nálezových okolností sa zdá, že môže ísť o významných mužov usmrtených v rámci vegetatívno-čhtonického rituálu, sprevádzaných ľudskými obeťami ďalších jedincov (*Salaš 1990, 291*). Dojem obete vegetatívno-čhtonickým božstvám umocňuje aj uloženie do jam v tvare obilného sila. Obety významných mužov sú známe aj z mytológie (*Frazer 1994*).

Pri výklade fenoménov „pohrebov“ na sídlisku sú hľadané dôvody v oblasti etnicko-sociálnej, rituálno-religiózne, ekonomicko-sociálnej či morálno-právnej (*Rulf 1996, 119*). Ukazuje sa, že zdanlivo jedinečné nálezy pohrebov v sídliskových objektoch majú svoje pendanty v iných nálezoch, niekedy i časovo vzdialených. Na takéto spracovanie je však potrebný počet nálezov s čo najhojnejšími údajmi o nálezovej situácii a tiež antropológická či paleopatologická analýza.

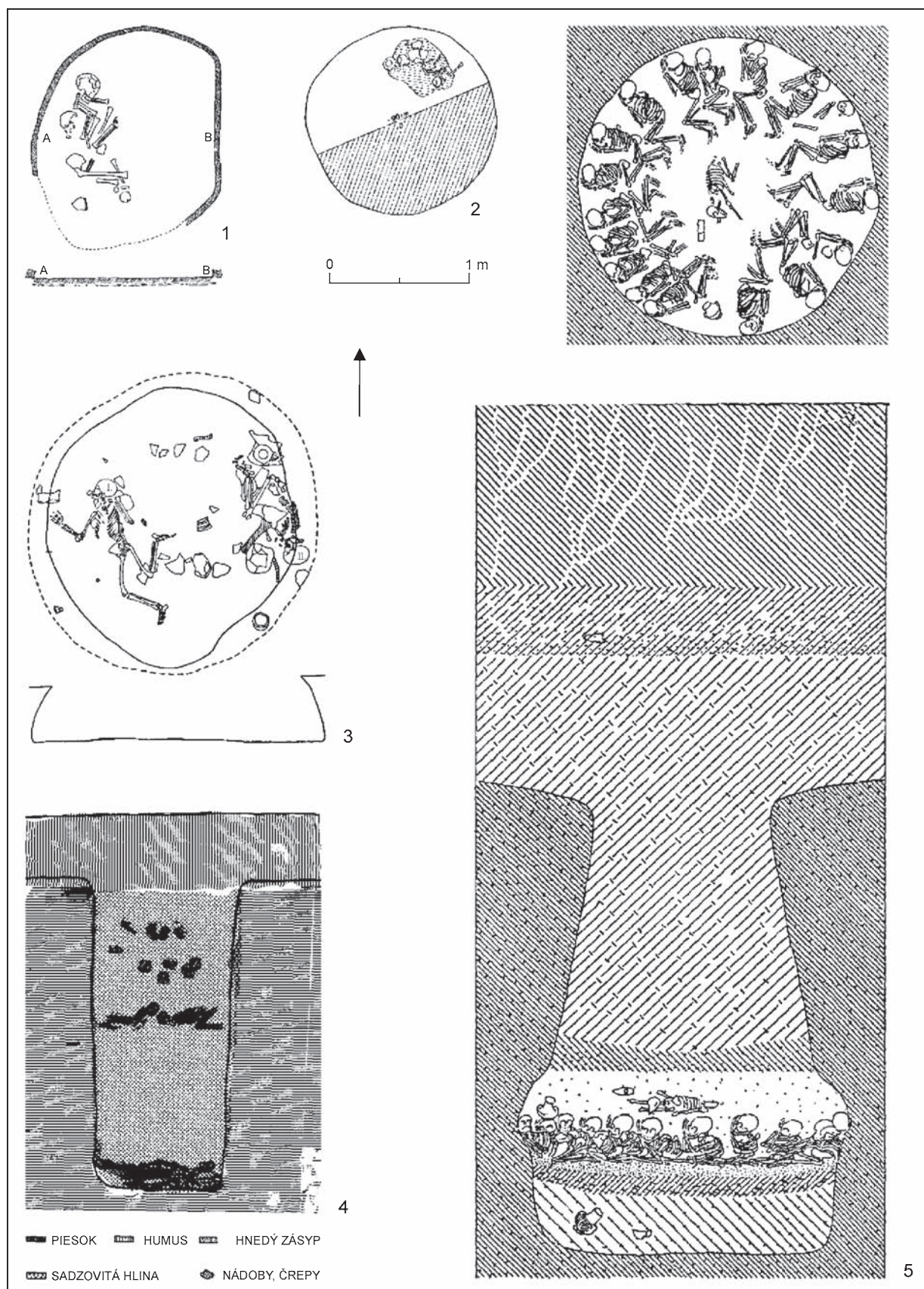
Ďalšou dôležitou vecou je bádateľská erudícia a rozhľad. Pri interpretácii sa často využívajú etnografické paralely, ktoré si však často protirečia. Etnografické analógie, ktoré uviedol *J. Kandert (1982)*, pochádzajúce z Ameriky, Austrálie, Oceánie a Južnej Afriky nie sú pre stredoeurópsku archeológiu smerodajné. Pre interpretáciu neolitickej spoločnosti by mohli mať istú ilustratívnu hodnotu údaje od recentných spoločenstiev na podobnom stupni vývoja: Pre staršiu dobu bronzovú majú predovšetkým význam správy z egyptského a predoažijského sveta, zo Starého zákona a ďalších predgréckych prameňov (*Bouzek 1982, 200, 201*), použiteľné sú aj správy antických autorov o „barbarskej“ Európe.

Okrem detských skeletov sa v objektoch nachádzajú aj jednotlivé kosti, často nesúce stopy rezania, rozbíjania, tepelnej úpravy a podobne, čo svedčí o tzv. rituálnom kanibalizme (pre neolit napr. *Vondráková 1990; 1991*; pre dobu bronzovú *Jelínek 1988*). Ešte v prvom storočí n. l. Plínius Starší dokladá, že treba byť vďačný Rimanom za to, že „odstránili obľudnosť, pri ktorých sa považovalo za ten najzbožnejší akt zabiť človeka, ba dokonca za veľmi zdravé jesť ho“ (*Plinius 1974, 253*). V najstaršej vrstve mýtov starého Egypta bohynia Nut každé ráno zrodí medzi nohami slnko a večer ho pohltí (*Davidová 2006, 93*). Motív matky požierajúcej dieťa by mohol byť reminiscenciou neolitického kanibalizmu(?). Pre mladšie obdobia sú zachytení požierači detí, patriarchálny Kronos a Moloch.

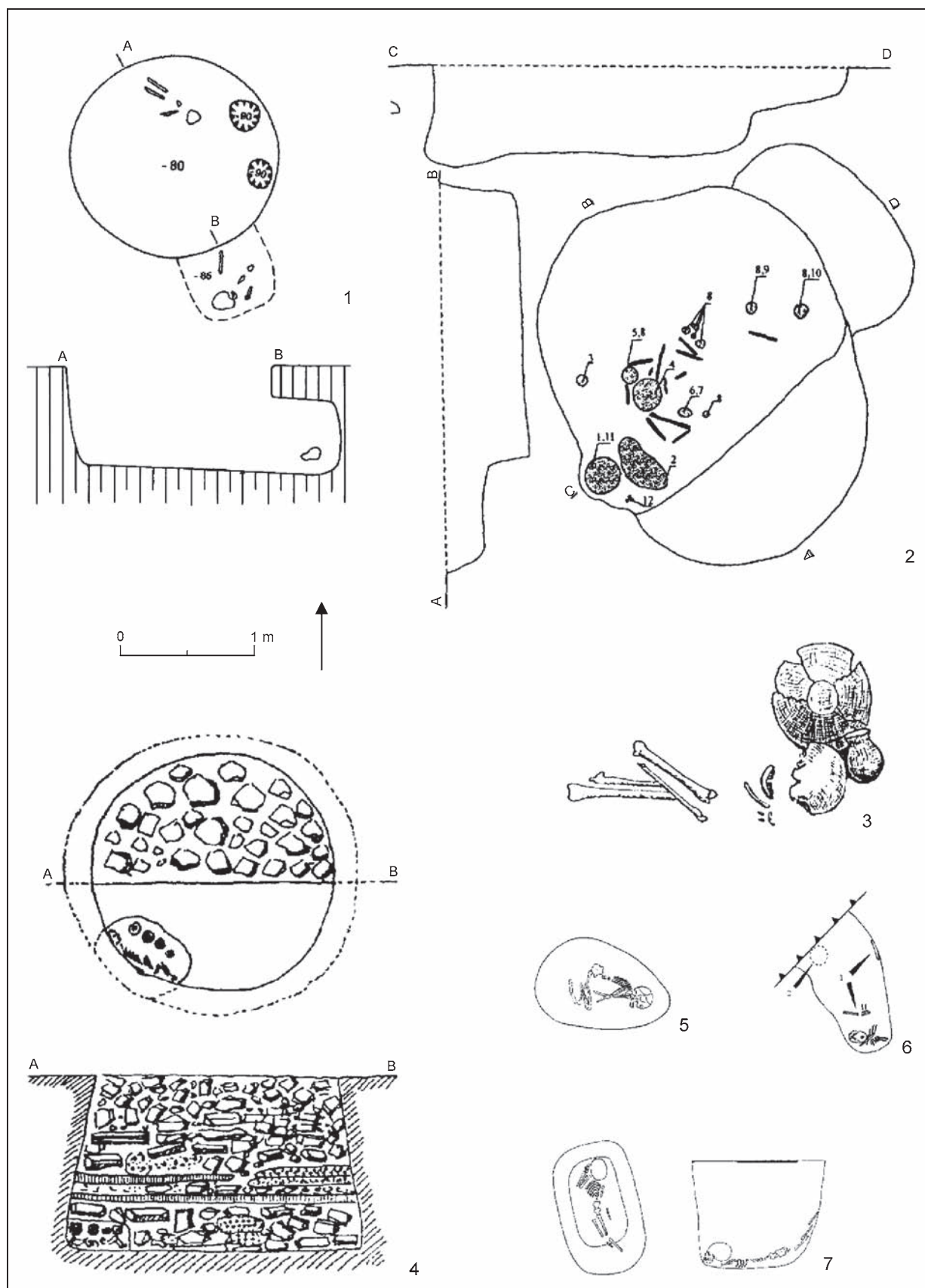
Otázky postavenia detí v praveku sú rôznorodé a vedecké spracovanie problematiky je ojedinelé (napr. *Čermáková 2002*). V uvedenom prehľade sú doklady pietneho pochovania na sídliskách, z pohrebísk sú známe bohato vybavené detské hroby. Na druhej strane boli deti často vystavené násiliu alebo boli rituálne obetované (tie neposlušné?). Na mnohé z otázok by mohlo odpovedať interdisciplinárne bádanie archeológie s prírodnými (antropológia, paleopatológia, paleodemografia), ale aj spoločenskými (etnografia, psychológia) vedami. Niektoré interpretačné možnosti nálezov skeletov v sídliskových objektoch boli naznačené pri vyčlenení skupín, i keď je ich váha vďaka stavu bádania pomerne diskutabilná.

Tabela 1. Databáza lokalít. A - jeden detský skelet uložený/pohodený v sídliskovom objekte; B - detské skelety uložené v sídliskovom objekte spolu s izolovanými ľudskými kosťami; C - detské skelety uložené/pohodené v priekopách; D - detský skelet uložený v objekte spolu s dospelým jedincom; E - detské viachroby v sídliskových objektoch; F - detské skelety v tzv. masových hroboch; G - dva detské skelety v sídliskovom objekte; H - starobronzové tzv. masové hroby.

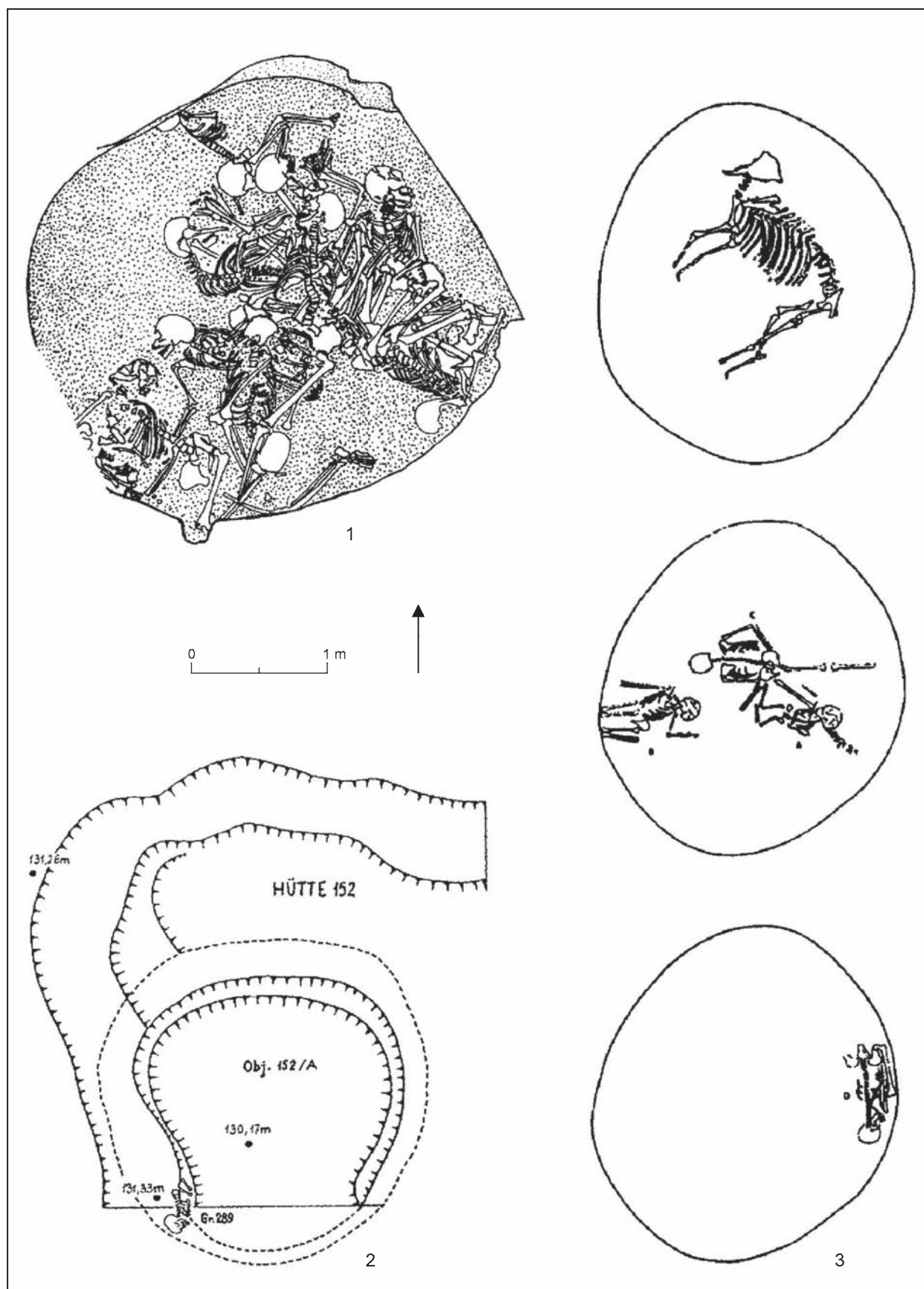
Lokalita	Nálezová situácia								Datovanie
	A	B	C	D	E	F	G	H	
Nitra-Chrenová	*								kultúra s lineárnou keramikou
Štúrovo 434	*								železovská skupina
Komjatice	*								lengyelská kultúra
Nitriansky Hrádok	*								lengyelská kultúra
Svodín (7)	*								lengyelská kultúra
Bratislava-Mlynská Dolina		*							kultúra so staršou lineárnou keramikou
Blatné		*							železovská skupina
Ružindol			*						lengyelská kultúra
Svodín (2)			*						lengyelská kultúra
Branč	*								ludanická skupina
Nitrianska Streda	*								ludanická skupina
Výčapy-Opatovce	*								ludanická skupina
Nitra-Priemyselná ul.	*								badenská kultúra
Svodín 153	*								badenská kultúra
Šarovce	*								badenská kultúra
Jelšovce 121				*					ludanická skupina
Bajč-Vlkanovo				*					badenská kultúra
Kamenín				*					badenská kultúra
Nitriansky Hrádok 53				*					badenská kultúra
Svodín-pec					*				badenská kultúra
Skalica					*				kultúra zvoncovitých pohárov
Bajč-Ragoňa						*			ludanická skupina
Vyšné nad Hronom						*			ludanická skupina
Jelšovce 532						*			badenská kultúra
Nitriansky Hrádok (mhr.)						*			badenská kultúra
Svodín 1159						*			badenská kultúra
Nitriansky Hrádok 242	*								maďarovská kultúra
Unín	*								maďarovská kultúra
Patince IV	*								severopanónska kultúra
Nitriansky Hrádok 296				*					maďarovská kultúra
Šarovce				*					?
Nitra-Mostná ul.							*		maďarovská kultúra
Štúrovo-Obid							*		karpatská mohylová kultúra
Nitra-Dolné Krškany								*	únětická kultúra?/nitrianska kultúra?
Jelšovce (4)								*	únětická kultúra

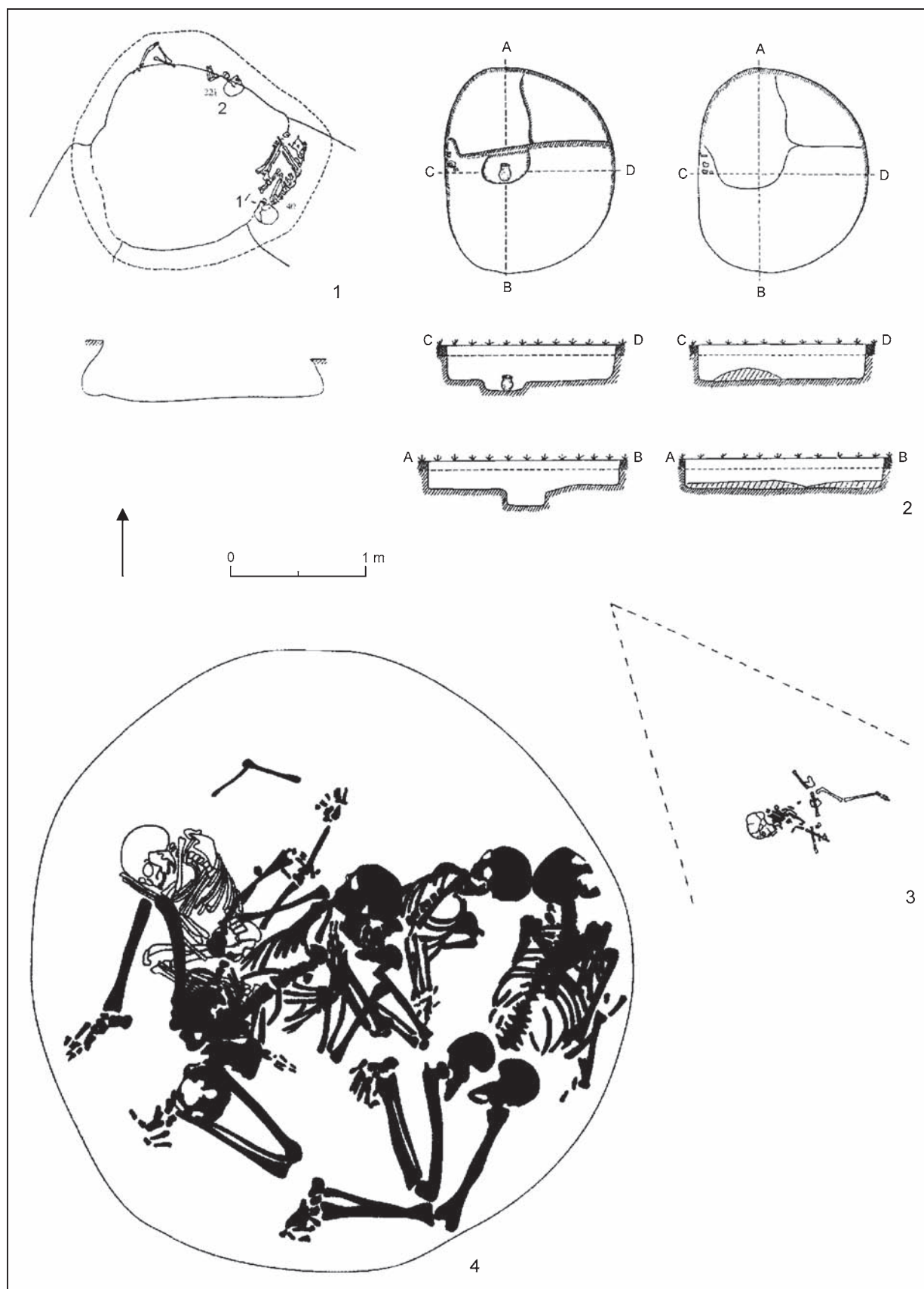
Tab. I. Kresbová dokumentácia ľudských skeletov v sídliskových objektoch. 1 - Bajč-Vlkanovo, pec 2; 2 - Nitriansky Hrádok, objekt 242; 3 - Štúrovo-Obid, objekt 10/84; 4 - Bajč-Ragoňa, kultúrna jama 1; 5 - Nitriansky Hrádok, objekt 119 (4 a 5 - bez orientácie).

Tab. II. Kresbová dokumentácia ľudských skeletov v sídliskových objektoch. 1 - Kamenín, objekt 103; 2 - Skalica, objekt 4/hrob 1; 3 - Výčapy-Opatovce, hrob 2; 4 - Komjatice, hrob 1; 5 - Štúrovo, objekt 434; 6 - Vištuk, dom č. 86; 7 - Branč, hrob 271 (3 - bez mierky).

Tab. III. Kresbová dokumentácia ľudských skeletov v sídliskových objektoch. 1 - Jelšovce, objekt 532; 2 - Branč, hrob 289; 3 - Svodín, objekt 1159 (1 - bez mierky; 3 - bez orientácie).

Tab. IV. Kresbová dokumentácia ľudských skeletov v sídliskových objektoch. 1 - Jelšovce, objekt 121; 2 - Patince, chata 4; 3 - Ružindol, priekopa, individuum 5; 4 - Nitra-Dolné Krškany, objekt 16 (2-4 - bez mierky; 2 a 4 - bez orientácie).

LITERATÚRA

- Bánffy 1985
E. Bánffy: Kultikus rendeltetésű leletgyűttes a Kis-Balaton közép-ső rézkorából. Arch. Ért. 112, 1985, 187-192.
- Bánffy/Bondár/Virág 2003
E. Bánffy/M. Bondár/Z. M. Virág: Copper age religion and belief. In: Hungarian archeology at the turn of the millenium. Budapest 2003, 132-137.
- Bátora 1999
J. Bátora: Nález kostier v základovom žľabe domu železovskej skupiny v Jelšovciach. In: I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 1998. Nitra 1999, 11-14.
- Bátora 2000
J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. II. Kiel 2000.
- Bátora 2006
J. Bátora: Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava 2006.
- Bátora/Báľiová 2006
J. Bátora/H. Báľiová: Pohreby detí v nádobách v staršej dobe bronzovej. Referát. In: Kolokvium Pohreb/nepohreb dítete v archeologických a jiných prameňoch. Brno 23.-24. 11. 2006.
- Benková/Čtverák 1997
I. Benková/V. Čtverák: Loděnice (okr. Beroun), 1995-1996. Neolitické sídliště. Arch. Střední Čechy 1, 1997, 85-100.
- Bouzek 1982
J. Bouzek: K otázce využití etnografických paralel při studiu pohřebního ritu v archeologii. Arch. Rozhledy 34, 1982, 200-203.
- Coblenz 1962
W. Coblenz: Bandkeramischer Kannibalismus in Zauschwitz. Ausgr u. Funde 7/2, 1962, 67-69.
- Čermáková 2002
E. Čermáková: Problémy dětství v neolitu střední Evropy. Pravěk (N. Ř.) 12, 2002 (2003), 7-45.
- Černá/Velímský 1991
E. Černá/T. Velímský: Lidské kosterní pozůstatky v sídlištních objektech kultury nálevkovitých pohárů v Malém Březně, okr. Most. Arch. Rozhledy 43, 1991, 47-62.
- Čižmář 2004
Z. Čižmář: Hluboké Mašůvky (okr. Znojmo). Přehled Výzkumů 45, 2004, 123-125.
- Čižmář et al. 1993
Z. Čižmář/M. Dočkalová/M. Gregerová/E. Kazdová/P. Košťálek/I. Mrázek/P. Procházková: Unikátní nález hromadného pohřbu v sídlištní jámě ze starší doby bronzové v Těšeticích-Kyjovicích, okr. Znojmo. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 38, 1993, 15-58.
- Daňo 2002
R. Daňo: Pohrebný rítus únětickéj kultúry na juhozápadnom Slovensku. Nepublikovaná dizertačná práca (AÚ SAV, Nitra). Nitra 2002.
- Davidová 2006
R. Davidová: Náboženství a magie starého Egypta. Praha 2006.
- Dočkalová 2005
M. Dočkalová: Nálezy neolitických koster z Těšetic (okr. Znojmo). In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2004. Nitra 2005, 21-32.
- Dušek 1960
M. Dušek: Patince - pohrebisko severopanónskej kultúry. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. I. Bratislava 1960.
- Egyházy-Jurovská/Farkaš 1993
B. Egyházy-Jurovská/Z. Farkaš: Hrobové celky zo sídliska LnK v Bratislave. In: E. Krekovič (Ed.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava 1993, 19-27.
- Farkaš/Šefčíková 2003
Z. Farkaš/A. Šefčíková: Ludské pozostatky z obce Vištuk. Zbor. SNM 97. Arch. 13, 2003, 171-184.
- Frazer 1994
J. G. Frazer: Zlatá ratolest. Praha 1994.
- Furmánek 1996
V. Furmánek: Záhada chlapca z Hajnáčky. Obzor Gemera-Malohontu 25, 1996, 66, 67.
- Furmánek/Jakab 1997
V. Furmánek/J. Jakab: Menschliche Skelettreste aus bronzezeitlichen Siedlungen in der Slowakei. In: K - F. Rittershofer (Hrsg.): Sonderbestattungen in der Bronzezeit im östlichen Mitteleuropa. Internat. Arch. 37. Espelkamp 1997, 14-23.
- Furmánek/Mitáš 2006
V. Furmánek/V. Mitáš: Detská úmrtnosť v období popolnicových polí na Slovensku. Referát. In: Kolokvium Pohreb/nepohreb dítete v archeologických a jiných prameňoch. Brno 23.-24. 11. 2006.
- van Gennep 1996
A. van Gennep: Přechodové rituály. Praha 1996.
- Golec/Tvrдый 2006
M. Golec/Z. Tvrдый: Pohřební zvyklosti nedospělých jedinců v horákovské kultuře. Referát. In: Kolokvium Pohreb/nepohreb dítete v archeologických a jiných prameňoch. Brno 23.-24. 11. 2006.
- Hansen 2002
S. Hansen: „Übersattungen“ in Gräbern und Horten der Frühbronzezeit. In: J. Müller (Hrsg.): Vom Endneolithikum zur Frühbronzezeit: Muster sozialen Wandels? Bonn 2002, 151-173.
- Honti 1981
S. Honti: Rézkori temetkezés Balatonbogláron. Somogyi Múz. Közl. 4, 1981, 25-42.
- Horáľková-Enderová/Štrof 2000
P. Horáľková-Enderová/A. Štrof: Pohřebiště a sídliště kultury únětické ze Slavkova u Brna, okr. Vyškov. Pravěk. Suppl. 6. Brno 2000.
- Horváth/Juhász/Köhler 2003
T. Horváth/I. Juhász/K. Köhler: Zwei Brunnen der Balaton-Lasinja Kultur von Balatonőszöd - Vorabmitteilung (Balatonőszöd - Friedhofsflur, Notgrabung an der Autobahn M7). Antaeus 26, 2003, 265-300.
- Hrala 1992
Hrala 1992 - Die Massenbestattung auf dem Brandgräberfeld der Lausitzer Kultur in Velký Osek. Arch. Rozhledy 44, 1992, 524-537, 681-682.

- Cheben 1989* I. Cheben: Archeologické doklady osídlenia Patiniec. Balneol. Sprav. 28, 1989, 59-74.
- Cheben 1999* I. Cheben: Starobronzové sídlisko a pohrebisko v Pate. AVANS 1997, 1999, 66, 67.
- Cheben 2000* I. Cheben: Kostrový hrob s medenými ozdobami z Patiniec. In: In memoriam Jan Rulf. Pam. Arch. Suppl. 13, Praha 2000, 110-117.
- Cheben/Drahošová 2004* I. Cheben/V. Drahošová: Sídliskové a hrobové nálezy kultúry zvoncovitých pohárov zo Skalice. AVANS 2003, 2004, 82-85.
- Chochol 1955* J. Chochol: Kostry z únětické jámy v Klučově. Arch. Rozhledy 7, 1955, 592-594.
- Chochol 1997* J. Chochol: Lidské pozůstatky z objektů kultury s lineární keramikou a kultury nálevkovitých pohárů z Třebestovic, okr. Nymburk. Arch. Střední Čechy 1, 1997, 73-75.
- Chropovský/Hromada/Varsik 1991* B. Chropovský/J. Hromada/V. Varsik: Druhá sezóna záchranného výskumu v Čalove. AVANS 1989, 1991, 44, 45.
- Jakab 1980* J. Jakab: Antropologická charakteristika kostier z Kamenína. AVANS 1978, 1980, 115-118.
- Jakab 1993* J. Jakab: Ludské kostrové zvyšky z nehrobových objektov a sídlisk v rozličných obdobiach praveku. In: E. Krekovič (Ed.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava 1993, 117-127.
- Jakab 1997* J. Jakab: Analyse der menschlichen Skelettreste aus der Kreisgrabenanlage in Ružindol-Borová. In: V. Němejcová-Pavůková: Kreisgrabenanlage der Lengyel-Kultur in Ružindol-Borová. Bratislava 1997, 193-218.
- Jakab/Kujovský 1999* J. Jakab/R. Kujovský: Nálezy ľudských kostí zo sídliska lužickej kultúry v Trenčíne. AVANS 1997, 1999, 79-81.
- Jakab/Olexa/Vladár 1999* J. Jakab/L. Olexa/J. Vladár: Ein Kultobjekt der Otomani-Kultur in Nižná Myšľa. Slov. Arch. 47, 1999, 91-28.
- Jelínek 1957* J. Jelínek: Anthropofagie a pohřební ritus z doby bronzové na podkladě nálezů z Moravy a z okolních území. Čas. Moravského Mus. Brno 42, 1957, 85-134.
- Jelínek 1975* J. Jelínek: Middleneolithic anthropological finds from Štúrovo, South Slovakia. Anthropologie (Brno) 13, 1975, 183-192.
- Jelínek 1988* J. Jelínek (Ed.): Anthropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Brno 1988.
- Kalicz-Schreiber 1981* R. Kalicz-Schreiber: Opfergruben aus der Frühbronzezeit in der Umgebung von Budapest. Slov. Arch. 29, 1981, 75-86.
- Kandert 1982* J. Kandert: Poznámky k využití etnografických údajů v případě výkladu knovízských „hrobů“. Arch. Rozhledy 34, 1982, 190-200.
- Kemenczei 1981* T. Kemenczei: Pilismarót-Szobi rév. Rég. Füzetek 34, 1981, 15.
- Kiss 1964* A. Kiss: Pécs an laktanya. Rég. Füzetek 17, 1964, 9, 10.
- Kličová 2000* J. Kličová: Doklady pohrebného ritu na sídliskách z obdobia neolitu a eneolitu na Slovensku. Nepublikovaná diplomová práca (Katedra archeológie FF UK, Bratislava). Bratislava 2000.
- Kloiber 1977* Ä. Kloiber: Gräberkundliche Forschungen zwischen Inn und Enns. In: 75 Jahre Anthropologische Staatssammlung München 1902-1977. München 1977, 257-274.
- Knor 1952* A. Knor: Zámeček v Nitranském Hrádku u Šuran na Slovensku. Arch. Rozhledy 4, 1952, 241-250.
- Kolník 1978* T. Kolník: Další etapa výskumu v Cíferi-Páci. AVANS 1977, 1978, 128-137.
- Kolník 1980* T. Kolník: Výskum v Cíferi-Páci v roku 1979. AVANS 1979, 1980, 106-111.
- Krause 1997* R. Krause: Bandkeramische Grabenwerke im Neckarland: Überraschende neue Erkenntnisse durch Ausgrabungen bei Vaihingen an der Enz, Kreis Ludwigsburg. Vorträge des 15. Niederbayerischen Archäologentages. Deggendorf 1997, 89-118.
- Kriegler 1930* K. Kriegler: Das Doppelgrab und andere prähistorische Funde von Nagy-Šáró am Granfluss. Sudeta 6, 1930, 106-115.
- Kruk/Milisauskas 1982* J. Kruk/S. Milisauskas: A multiple neolithic burial at Bronocice, Poland. Germania 60, 1982, 211-216.
- Kudrnáč 1955* J. Kudrnáč: Lidské kostry v jámě na únětickém sídlišti v Klučově. Arch. Rozhledy 7, 1955, 588-592.
- Kujovský 2004* R. Kujovský: Sídlisko lužickej kultúry a počiatky lužickej kultúry na Slovensku. In: J. Bátora/V. Furmánek/L. Veliačik (Hrsg.): Eisflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004, 359-370.
- Kuzma 1985* I. Kuzma: Pohreb v kultúrnej jame badenskej kultúry z Mužle-Čenkova. Arch. Rozhledy 37, 1985, 139-151, 236.
- Lauermann 1992* E. Lauermann: Sonderbestattungen der frühen Bronzezeit im Weinviertel Niederösterreichs. Praehist. Zeitschr. 67, 1992, 183-200.
- Lenneis/Neugebauer-Maresch/Ruttkay 1995* E. Lenneis/Ch. Neugebauer-Maresch/E. Ruttkay: Jungsteinzeit im Osten Österreichs. Wiss. Schriftenr. Niederösterreich. 102-105. St. Pölten - Wien 1995.
- Lichardus/Vladár 1964* J. Lichardus/J. Vladár: Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. Slov. Arch. 12, 1964, 69-162.
- Lurker 2005* M. Lurker: Slovník symbolů. Praha 2005.
- Marková 2004* K. Marková: Poznámky k problémom birituality z aspektov staršej doby bronzovej na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 309-320.

- Marková/Samuel, v tlači K. Marková/M. Samuel: Nálezy zo staršej a začiatku strednej doby bronzovej z Nitry-Ponitrianskej galérie. Štud. Zvesti AÚ SAV, v tlači.
- Němejcová-Pavúková 1963 V. Němejcová-Pavúková: Nové hroby kultúry s kanelovanou keramikou na Slovensku. Arch. Rozhledy 15, 1963, 673-679.
- Němejcová-Pavúková 1974 V. Němejcová-Pavúková: Beitrag zum Kennen der Postboleráz-Entwicklung der Badener Kultur. Slov. Arch. 22, 1974, 237-360.
- Němejcová-Pavúková 1982 V. Němejcová-Pavúková: Výsledky výskumu vo Svodíne. AVANS 1981, 1982, 200-205.
- Němejcová-Pavúková 1986 V. Němejcová-Pavúková: Vorbericht über die Ergebnisse der systematischen Grabung in Svodín in den Jahren 1971-1983. Slov. Arch. 34, 1986, 133-176.
- Němejcová-Pavúková 1995 V. Němejcová-Pavúková: Svodín. Zwei Kreisgrabenanlagen der Lengyel-Kultur. Bd. I. Bratislava 1995.
- Němejcová-Pavúková 1997 V. Němejcová-Pavúková: Kreisgrabenanlage der Lengyel-Kultur in Ružindol-Borová. Bratislava 1997.
- Németh 1994 G. T. Németh: Vorbereicht über spätneolitische und frühkupferzeitliche Siedlungsspuren bei Lébény (Westungarn). Jós András Múz. Évk. 36, 1994, 241-262.
- Neustupný 1983 E. Neustupný: Demografie pravěkých pohřebišť. Praha 1983.
- Nevizánsky 1999 G. Nevizánsky: Novšie výskumy sídlisk ľudu badenskej kultúry na južnom Slovensku. Slov. Arch. 47, 1999, 67-90.
- Novotný 1958 B. Novotný: Nové nálezy kanelované keramiky na dolním Pohroní. Arch. Rozhledy 10, 1958, 605-617.
- Ondruš 1972 V. Ondruš: Dětské pohřby na neolitickém sídlišti ve Vedrovicích. Čas. Moravského Mus. Brno 57, 1972, 27-36.
- Oross 2004 K. Oross: Neolithic settlement investigations at the Balatonszársz, Kis-Erdei-düllő site between 2000 and 2003. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2003. Budapest 2004, 17-24.
- Ožďáni 1985 O. Ožďáni: Výsledky záchranného výskumu v Obidskej puste. AVANS 1984, 1985, 182, 183.
- Ožďáni 1989 O. Ožďáni: K súčasnému stavu výskumu mohylových kultúr na juhozápadnom Slovensku. Arch. Rozhledy 41, 1989, 143-151.
- Pardyová 2006 M. Pardyová: Ke specifikaci dětských pohřbů podle sarkofágů římského a raně křesťanského období. Referát. In: Kolokvium Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických a jiných pramenech. Brno 23.-24. 11. 2006.
- Pavúk 1972 J. Pavúk: Neolitiches Gräberfeld in Nitra. Slov. Arch. 20, 1972, 5-105.
- Pavúk 1976 J. Pavúk: Sídlisko ludanicej skupiny v Nitre. AVANS 1975, 1976, 182-184.
- Pavúk 1980 J. Pavúk: Výskum neolitického sídliska v Blatnom. AVANS 1978, 1980, 206-211.
- Pavúk 1983 J. Pavúk: Tretí rok záchranného výskumu v Žikovciach. AVANS 1982, 1983, 199, 200.
- Pavúk 1984 J. Pavúk: Štvrtý rok výskumu sídliska lengyelskej kultúry v Žikovciach. AVANS 1983, 1984, 175-177.
- Pavúk 1994 J. Pavúk: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultúr mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994.
- Pavúk/Bátora 1995 J. Pavúk/J. Bátora: Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995.
- Pavúk/Karlovský 2004 J. Pavúk/V. Karlovský: Orientácia rondelov lengyelskej kultúry na smery vysokého a nízkeho mesiaca. Slov. Arch. 52, 2004, 211-280.
- Pertold 1920 O. Pertold: Základy všeobecné vědy náboženské. Praha 1920.
- Pieta/Konečná/Trgina 1991 K. Pieta/K. Konečná/G. Trgina: Hromadný hrob ludanicej skupiny vo Vyšnom nad Hronom. AVANS 1989, 1991, 81.
- Plinius 1974 Plinius Starší: Kapitoly o přírodě. (Preklad do češtiny: F. Němeček). Praha 1974.
- Podborský 1994 V. Podborský: Náboženství našich prapředků. Brno 1994.
- Podborský a kol. 1993 V. Podborský a kolektiv: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993.
- Podborský a kol. 1999 V. Podborský a kolektiv: Pravěká sociokultovní architektura na Moravě. Brno 1999.
- Podborský a kol. 2002 V. Podborský a kolektiv: Dvě pohřebišť neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě. Brno 2002.
- Porubský 1955 J. Porubský: Hroby z mladší doby kamennej vo Výčapoch-Opatovciach, okres Nitra. Arch. Rozhledy 7, 1955, 437-443, 465, 466.
- Rulf 1996 J. Rulf: Problematika pohřbů na sídlišti v českomoravském pravěku. Štud. Zvesti AÚ SAV 32, 1996, 115-124.
- Rulf/Čtverák 1997 J. Rulf/V. Čtverák: Osídlení kultury s lineární keramikou a sídlištní pohřby v Třebestovicích, okr. Nymburk. Arch. Střední Čechy 1, 1997, 35-71.
- Ruttikay, E. 1976 E. Ruttikay: Beitrag zum Problem des Epi-Lengyel-Horizontes in Österreich. [Festschr. R. Pittioni]. Arch. Austriaca 13/1. Urgesch. Wien 1976, 285-319.
- Ruttikay, M. 2004 M. Ruttikay: Záchranný výskum v Nitre-Dolných Krškanoch. AVANS 2003, 2004, 153-155.
- Salaš 1990 M. Salaš: Únětická sídlištní jáma s lidskými kosterními pozůstatky na Cezavách u Blučiny. Pam. Arch. 81, 1990, 275-307.
- Smrčka et al. 2004 V. Smrčka/F. Bůzek/V. Erban/K. Neumanová/M. Dočkalová/T. Berkovec: Stabilní izotopy v kosterním souboru z neolitického sídliště ve Vedrovicích (předběžné sdělení o nově zaváděných metodách výzkumu). Ve Službách Arch. 5, 2004, 274-276.

- Steklá 1956* M. Steklá: Pohřby lidu s volútovou a vypíchanou keramikou. Arch. Rozhledy 8, 1956, 697-723.
- Steklá 1961* M. Steklá: Chata kultury s vypíchanou keramikou v Libenicích u Kolína. Pam. Arch. 52, 1961, 85-93.
- Stloukal 1990* M. Stloukal: Věteřovské antropologické nálezy. Pravěké a slovanské osídlení Moravy. In: Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka. Brno 1990, 158-165.
- Struhár 2000* V. Struhár: K výskytu zvieracích depónií v badenskej kultúre. In: M. Metlička (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Plzeň 2001, 191-201.
- Studeníková 1983* E. Studeníková: Tretia výskumná sezóna na Zámčisku v Uníne. AVANS 1982, 1983, 233, 234.
- Stuchlíková 1990* J. Stuchlíková: Otázky pohřebního ritu moravské věteřovské skupiny. In: Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulíka. Brno 1990, 146-157.
- Stuchlíková/Stuchlík/Stloukal 1985* J. Stuchlíková/S. Stuchlík/M. Stloukal: Ein Věteřov - Massengrab aus Velké Pavlovice. Anthropologie (Brno) 23, 1985, 51-68.
- Šebela 2006* L. Šebela: Vliv Karpatské kotliny na pohřební rítus populací moravského pozdního eneolitu. Štud. Zvesti AÚ SAV 39, 2006, 101-110.
- Šiška 1976* S. Šiška: Sídliště z mladší doby kamenné v Prešove-Šarišských lúkach. Slov. Arch. 24, 1976, 83-117.
- Šmíd 2002* M. Šmíd: Příspěvek k poznání pohřebního ritu kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2001. Nitra 2002, 375-392.
- Šuteková 2004* J. Šuteková: Špecifika pohrebného ritu v eneolite (so zreteľom na pohrebiská v oblasti Karpatskej kotliny). Nepublikovaná diplomová práca (Katedra archeológie FF UK, Bratislava). Bratislava 2004.
- Teschler-Nicola et al. 1996* M. Teschler-Nicola/F. Gerold/F. Kanz/K. Lindenbauer/M. Spannagl: Anthropologische Spurensicherung - Die traumatischen und postmortalen Veränderungen an den linearbandkeramischen Skelettresten von Asparn/Schletz. In: Rätsel um Gewalt und Tod vor 7000 Jahren. Eine Spurensicherung. Kat. NÖ Landesmus. (N. F.) 393. Asparn a. d. Zaya 1996, 47-63.
- Točík 1978* A. Točík: Prieskum archeologických lokalít v Bajči. AVANS 1977, 1978, 237-246.
- Točík 1981* A. Točík: Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovce Kultur. Heft 1-3. Nitra 1981.
- Točík 1986* A. Točík: Offene Siedlung der Lengyel-Kultur in Komjatice, Bez. Nové Zámky (Vorbericht). In: Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur (Nové Vozokany 5.-9. november 1984). Nitra - Wien 1986, 271-279.
- Török 1956* Gy. Török: Palotabozsok. In: J. Banner: Die Peceler Kultur. Arch. Hungarica 35. Budapest 1956, 128-134.
- Trubačová 2006* T. Trubačová: Problematika dětských hrobů na laténských pohřebištích na Moravě a ve Slezsku. Referát. In: Kolokvium Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických a jiných pramenech. Brno 23.-24. 11. 2006.
- Unger 1974* J. Unger: Pohřby lidu s keramikou volutovou u Mikulova, okr. Břeclav. Arch. Rozhledy 26, 1974, 54-56.
- Urban 1979* O. H. Urban: Lengyelzeitliche Grabfunde in Niederösterreich und Burgenland. Mitt. Österr. Arbeitsgemeinschaft Ur- u. Frühgesch. 29, 1979, 9-23.
- Veit 1996* U. Veit: Studien zum Problem der Siedlungsbestattung im europäischen Neolithikum. Tübingen Schr. Ur- u. Frühgesch. Arch. 1. Münster - New York 1996.
- Vékonyé Vadász 2000* E. Vékonyé Vadász: Az Észak-Dunántúli mészbetétes kerámia Esztergomi aalcsoportjának települése Dunaalmás-Fototorokban. Komárom-Esztergom Megyei Múz. Közl. 8, 2000, 7-82.
- Vencel 1979* S. Vencel: Nádoby z látek živočišného původu. Arch. Rozhledy 31, 1979, 530-570.
- Vencel 1997* S. Vencel: K problému počátku pravěkých fortifikací. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno M 2, 1997, 29-39.
- Vladár 1973* J. Vladár: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.
- Vlček 1953* E. Vlček: Hromadné kostrové pohřby s kanelovanou keramikou v Nitranském Hrádku na Slovensku. Arch. Rozhledy 5, 1953, 733-736, 756.
- Vondráková 1990* M. Vondráková: Ludské kosti z neolitického sídliska v Bajči. AVANS 1988, 1990, 170, 171.
- Vondráková 1991* M. Vondráková: Ludské kostrové zvyšky z neolitického sídliska v Bajči. AVANS 1989, 1991, 107.
- Vránek 1974* Č. Vránek: Narození dítěte u Římanů. In: Slovník antické kultury. Praha 1974, 407-409.
- Wahl/König 1987* J. Wahl/H. G. König: Anthropologisch-traumatologische Untersuchungen der menschlichen Skelettreste aus dem bandkeramischen Massengrab bei Talheim, Kreis Heilbronn. Fundber. Baden-Württemberg 12, 1987, 65-193.
- Zápotocká-Steklá 1964* M. Zápotocká-Steklá: Nové neolitické nálezy na Českoobrdsku. Arch. Rozhledy 16, 1964, 625-645.

Funde der Kinderskelette in den Siedlungsobjekten aus Neolithikum, Äneolithikum und der Bronzezeit aus der Südwestslowakei

Pavol Jelínek

ZUSAMMENFASSUNG

Im Beitrag beschäftigt sich der Autor mit den veröffentlichten Funden von Kinderskeletten aus den Siedlungsobjekten der Südwestslowakei von Neolithikum bis in die Bronzezeit. Im Einleitungskapitel widmet er sich den terminologischen Problemen. Er schlägt vor die übergeordnete Benennung „Skelettfund im Siedlungsobjekt“ statt „Grab im Siedlungsobjekt“ zu verwenden. Der Terminus Grab wird nur für mit einer Bestattungsabsicht hingelegte Individuen benutzt (pietätvolle Lage, Grabausstattung u. ä.).

Es folgt das ausführliche Verzeichnis der Funde, die sich weiter innerhalb einzelnen Zeiträumen in Gruppen (A-H), die aufgrund Ähnlichkeiten der Fundumstände ausgegliedert wurden, verteilen. Bildung dieser Gruppen unterstützen auch Analogien aus näheren wie auch weiteren Regionen. Die Gruppen der Kinderskelette teilen sich im verfolgten Bereich in: A - ein im Objekt gelegtes/geworfenes Skelett, B - Skelette zusammen mit vereinzelt Menschenknochen im Siedlungsobjekt gelegt, C - in den Gräben gelegte/geworfene Kinderskelette, D - Kind zusammen mit einem erwachsenen Individuum im Objekt gelegt, E - mehrere Kinder in den Siedlungsobjekten gelegt, F - Funde der Kinderskelette in sog. Massengräbern, G - zwei Kinderskelette, H - frühbronzezeitliche sog. Massengräber.

Chronologische Position mancher Gruppen (Graph 1) ist nur scheinbar. Ihre Zeitstellung ist nur durch den Forschungszustand auf dem Gebiet der Südwestslowakei gegeben. Dagegen, für andere Gruppen ist ihre Position im konkreten Zeitraum ein auch wenn heutzutage noch unenthüllter Beleg ihrer Außergewöhnlichkeit mit eigener Interpretierungsbedeutung.

Bei der Gruppe A, die in allen verfolgten Zeiträumen vorkommt, ist bestimmte Entwicklung sichtbar. In Neolithikum treffen wir uns meist nur mit Kinderskeletten in Hockerlage, in Gruben in der Nähe von Häusern gelegt. Begleitfunde kommen nur selten vor. Im Äneolithikum kommen mehrere Begleitfunde, manchmal auch reichere Grabausstattung zum Vorschein. Öfter festgestellte atypische Stellung kann mit erhöhter Vielfältigkeit der Bestattungspraktiken im Äneolithikum erklärt werden. Ähnliche Kinderbestattungsart setzt auch in der älteren Bronzezeit fort. Die jeweiligen Kinderskelettfunde sind mit größter Wahrscheinlichkeit in der Tat auch Kinderbestattungen. Der Autor nimmt nicht an, dass es sich um Bauopfer handelt. In den Siedlungsobjekten bestattete Kinder sind vollwertige Kindergräber sind ähnlich dergleichen aus isolierten Gräbern oder Gräberfeldern. Manche Verschiedenheiten im Bestattungsritus, wie andere Stellung oder Lage im Siedlungsobjekt, sollte als individuelle Einstellung zur konkreten Bestattung, besonders was die Kinderbestattungen betrifft, angesehen werden.

Interpretation der Funde der Gruppe B ist nicht eindeutig. Es scheint, dass es sich um, in der Sommerzeit stattgefundenen, mit Resten vom antropofagischen Opfermahl verschütteten, rituellen Opfer der Menschen (und Tiere) handelt. Im Neolithikum äußern sich von den Funden der materiellen Kultur Belege der Fruchtbarkeits- und Erntekulten am deutlichsten. Der Zusammenhang der B-Gruppe mit vegetativen Kulturen der Fruchtbarkeit ist wahrscheinlich.

In der Gruppe C geht es um die Belege der geworfenen oder gelegten Skelette in den Gräben der neolithischen Siedlungen oder Rondelle. Ob es sich bereits um Loswerdung von unerwünschten Gemeinschaftsmitgliedern (Svodín), oder um weggeworfene getötete Leichnamen (in diesem Falle ist Ružindol-Borová der erste Beleg der Genozide auf unserem Gebiet) handelt, die symbolische Bemühung um die Beseitigung der unerwünschten Individuen aus dem Bereich der sakralen Anlage ist offensichtlich.

Gruppe F, äneolithische sog. Massengräber, erscheint als ziemlich inhomogen. Die Gräber weisen bestimmte Verschiedenheiten aus: Etappenbestattung (Bajč-Ragoňa), Legung zu gleicher Zeit (Vyšné nad Hronom) u. ä. Diese Funde können in den Zusammenhang mit dem Aufschwung der patriarchalen Kulte im Äneolithikum gebracht werden.

Auch die Funde der Gruppe D erfordern weitere Forschung. Ein Kinderskelett zusammen mit einem Erwachsenen kann den natürlichen Tod der beiden Individuen zur gleichen Zeit bedeuten, allerdings es kann auch über einem getöteten und ins Grab beigelegten Kind als Begleitung des erwachsenen Individuums nachgedacht werden.

Ob Gräber mit mehreren Kindern, Gruppe E, für sakrale Opfer oder „normales“ Grab mit mehreren Personen im Siedlungsobjekt gehalten werden können, ist bis jetzt nicht möglich verantwortlich festzustellen. Beide Fälle weisen allerdings außergewöhnliche Umstände aus - Bestattung von drei Individuen aus Svodín ist in einem Ofen platziert, Fund der Glockenbecher-Kultur aus Skalica schon durch seine Lagerung im Siedlungsobjekt selten. Zur Interpretation trägt die schlechte Erhaltung der Skelette ja auch nicht bei.

Frühbronzezeitliche sog. Massengräber, Gruppe H, die in der Südwestslowakei am besten durch die Funde aus Nitra-Dolné Krškany und Pata repräsentiert ist, gliedern zusammen mit den erwähnten Analogien spezifische Gruppe unter den anderen gleichzeitlichen Massengräbern aus. Nach den Fundumständen scheint es, dass es um bedeutende im Rahmen des vegetativ-htonischen Rituals getötete Männer, begleitet von menschlichen Opfern weiterer Individuen, ging. Den Eindruck der Opfer an die vegetativ-htonischen Göttheiten erhöht auch die Lagerung in eine Grube mit der Getreidesilo-Form. Opfer bedeutender Männer sind auch aus der Mythologie bekannt.

Gruppe G, zwei ins Siedlungsobjekt gelegte Kinderskelette werden wie auch äneolithische. Gräber von mehreren Individuen aufgrund der Außergewöhnlichkeit der Fundsituation definiert. Obwohl eine gewisse Kontinuität in Bestattungsbräuchen seit Äneolithikum bis ältere Bronzezeit angenommen wird, scheint es zu sein, dass diese Doppelgräber in der älteren Bronzezeit ein Novum sind.

Es stellt sich heraus, dass scheinbar einzigartige Funde von Bestattungen in den Siedlungsobjekten ihre Parallelen in anderen, manchmal auch zeitlich entfernten Funden haben. Die Fragen der Kinderstellung in der Vorgeschichte sind vielfältig und fachliche Behandlung der Problematik ist selten. In angegebenem Überblick wurden Belege der pietätvollen Bestattung in den Siedlungen vorgelegt, aus den Gräberfeldern sind reich ausgestattete Kindergräber bekannt. Auf der anderen Seite waren die Kinder oftmals der Gewalt ausgestellt oder rituell geopfert (die ungehorsamen?). Manche Interpretierungsmöglichkeiten der Skelettfunde in den Siedlungsobjekten waren bei der Gruppenausgliederung, auch wenn ihre Stärke dank dem Forschungszustand ziemlich diskutabel ist, angedeutet.

Graph 1. Darstellung der Chronologie der Fundgruppen von Kinderskeletten aus den Siedlungsobjekten der Süd-Westslowakei. A - ein Skelett gelegt/geworfen im Objekt; B - Skelette gelegt in den Siedlungsobjekten zusammen mit vereinzelt Menschenknochen; C - Kinderskelette gelegt/geworfen in den Gäben; D - Kinderskelette im Objekt zusammen mit einem erwachsenen Individuum gelegt; E - Mehrere Kinder in den Siedlungsobjekten; F - Funde der Kinderskelette in sog. Massengräbern; G - zwei Kinderskelette; H - sog. Massengräber aus der älteren Bronzezeit.

Tabelle 1. Datenbasis der Fundstellen. A - ein Skelett gelegt/geworfen im Objekt; B - Skelette gelegt in den Siedlungsobjekten zusammen mit vereinzelt Menschenknochen; C - Kinderskelette gelegt/geworfen in den Gäben; D - Kind gelegt im Objekt zusammen mit einem erwachsenen Individuum; E - Mehrere Kinder in den Siedlungsobjekten; F - Funde der Kinderskelette in sog. Massengräbern; G - zwei Kinderskelette; H - sog. Massengräber aus der älteren Bronzezeit.

Taf. I. Zeichnerische Dokumentation der Menschengeskellette in den Siedlungsobjekten. 1 - Bajč-Vlkanovo, Ofen 2; 2 - Nitriansky Hrádok, Objekt 242; 3 - Štúrovo-Obid, Objekt 10/84; 4 - Bajč-Ragoňa, Grube 1; 5 - Nitriansky Hrádok, Objekt 119 (4 und 5 - ohne Orientierung).

Taf. II. Zeichnerische Dokumentation der Menschengeskellette in den Siedlungsobjekten. 1 - Kamenín, Objekt 103; 2 - Skalica, Objekt 4/Grab1; 3 - Výčapy-Opatovce, Grab 2; 4 - Komjatice, Grab 1; 5 - Štúrovo, Objekt 434; 6 - Vištuk, Hausn. 86; 7 - Branč, Grab 271 (3 - ohne Maßstab).

Taf. III. Zeichnerische Dokumentation der Menschengeskellette in den Siedlungsobjekten. 1 - Jelšovce, Objekt 532; 2 - Branč, Grab 289; 3 - Svodín, Objekt 1159 (1 - ohne Maßstab; 3 - ohne Orientierung).

Taf. IV. Zeichnerische Dokumentation der Menschengeskellette in den Siedlungsobjekten. 1 - Jelšovce, Objekt 121; 2 - Patince, Grubenhaus 4; 3 - Ružindol, Graben, Individuum 5; 4 - Nitra-Dolné Krškany, Objekt 16 (2-4 - ohne Maßstab; 2 und 4 - ohne Orientierung).

Übersetzt von Eva Pietová

Mgr. Pavol Jelínek
Filozofická fakulta UKF
Katedra archeológie
Hodžova 2
SK-949 01 Nitra
pavol.jelinek@sahi.sk

DĚTSKÉ ŽÁROVÉ HROBY NA POHŘEBIŠTI LUŽICKÉ KULTURY V OPAVĚ-KATEŘINKÁCH ¹

Jiří Juchelka

Lužická kultura; pohřebiště; žárové hroby; české Slezsko; Horní Slezsko.

Lusatian Culture, burial ground, urn graves, Czech Silesia, Upper Silesia.

Child cremation burials at the Lusatian culture necropolis in Opava-Kateřinky

The paper deals with the problems of child's and mixed graves (child + adult), that were revealed at the necropolis in Opava-Kateřinky, where 151 graves have been excavated up to now, 53 of which are clearly from the Lusatian culture phase and 59 from the Silesian phase. Anthropological analysis (realised by J. Chochol and E. Vlček - grave no. 85) showed that from the total number of 151 graves 37 are unambiguously child's funerals, 15 are female and 7 male funerals. In another 15 graves adults are buried, in 4 were older people, in 6 more than one dead were buried and in one grave only animal bones were found. Remaining 66 graves have not been classified at all. No remarkable differences in grave inventories of male and female or child's and adult's graves were found at the necropolis.

LOKALIZACE NALEZIŠTĚ A PŘÍRODNÍ PODMÍNKY

Pohřebiště se rozkládá na návrší levého břehu řeky Opavy nedaleko hranic s Polskou republikou v prostoru nad „Sádrovou studánkou“. Nekropole je umístěna na mírném, k jihu obráceném svahu. Doposud zjištěné hroby leží na parcelách 2290, 2285, 2282, 2181, 2256/1, 2245/1, 2228/1, 2218/3. Několik set metrů na východ se nacházelo sídliště, z něhož pochází i známý depot bronzů lužické kultury (Jisl 1953).

Podloží je tvořeno štěrky a písky řeky Opavy, které v jižní části zkoumané plochy vystupovaly na povrch. Hroby byly uloženy v horní vrstvě jemného hlinitého písku a jejich dna v některých případech dosahovala úrovně hrubého písku. Ornice na lokalitě je mocná 25 cm (Jisl 1953).

HISTORIE NALEZIŠTĚ

Nejstarší nález z pohřebiště pochází z roku 1899, kdy se do sbírek Slezského zemského muzea dostala lužická amfora s žárovým pohřbem jako dar inženýra Hartla. Tyto předměty ovšem byly nenávratně ztraceny v průběhu druhé světové války. V roce 1932 zachránil R. Příhoda z rozrušeného hrobu dvě nádoby a střepy třetí. V roce 1935 byl nalezen džbánec s prsovitými vypnulínami a zlomek šálku.

Obsah již konkrétních hrobů zachraňoval architekt Schmelzer - po roce 1928 zde vyzvedl osm nádob z hrobu 1, v květnu roku 1940 šest nádob z hrobu 2, sedm nádob z hrobu 3 a jen střepy mísy ze zničeného hrobu 4. Soubor odevzdal v roce 1940 Slezskému zemskému muzeu.

¹ Práce vznikla v rámci výzkumného záměru AVOZ 80010507 Archeologického ústavu AV ČR v Brně.

Při budování československého opevnění před druhou světovou válkou byly zničeny další hroby. Ze stěn zákopu zachránil v roce 1941 zaměstnanec Slezskeho zemského muzea W. Titze dva hroby - hrob 5 obsahoval pět nádob, v hrobě 6 jich bylo dvanáct. V roce 1942 objevil W. Titze hrob 7, ve kterém se nacházelo osm nádob. Větší množství hrobů bylo zničeno při výstavbě opevnění v únoru až březnu 1945. Ze zlomků, které do Slezskeho zemského muzea donesl M. Valík, pak bylo po roce 1947 zrekonstruováno dvacet nádob.

V letech 1945, 1948 a 1951 zachránil L. Jisl (1953) na lokalitě celkem 142 hrobů. Na parcelách 2181 a 2256/1 byly nalezeny hroby 8-86, hroby 87-141 a 150 byly situovány na parcelách 2181, 2245/1 a 2228/1, hroby 142-149 se nacházely na parcelách 2218/3 a 2181. Výše uvedené hroby 5-7 byly dle L. Jisla (1953) nalezeny západně od bunkru T/XLVII.

V šedesátých letech 20. století byl 1 km od zkoumaného pohřebiště zachycen hrob se železným kroužkem uloženým v popelnici. Tento pohřeb byl L. Jislem (1965, 20) datován do platěnické fáze lužické kultury. Zachycený hrobový celek, který je však, bohužel, dnes nezvěstný, pravděpodobně může s pohřebištěm souviset a představovat jeho pozdější vývojovou fázi.

Závěrem tohoto úvodu je nutné připomenout, že pohřebiště bylo poprvé publikováno L. Jislem v roce 1949 a tímž autorem i v roce 1955, kdy byly analyzovány pouze nejstarší hrobové celky, které se nacházely především na jižní straně pohřebiště (Jisl 1949, 59, 60; 1955, 16-32). Obě zmíněné práce jsou však více méně informativní či obecné. Jednotlivé hrobové celky jsou zde bez detailnější chronologické analýzy a přesnějšího zařazení.

SEZNAM DĚTSKÝCH HROBŮ

Hrob 12

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 45 cm.

Nálezy: viz tab. I: 1-8.

Jako urna sloužilo osudí (tab. I: 1), které bylo překryto mísou (tab. I: 8), dále látka (tab. I: 4) a šálek (tab. I: 5).

Datec: HB2-B3.

Hrob 14

Hrobová jáma se rýsovala jako kruhová jáma o průměru 40 cm, s tmavou výplní, její hloubka dosahovala 37 cm.

Nálezy: viz tab. I: 9-13.

Jako urna sloužilo osudí (tab. I: 10), které bylo překryto mísou (tab. I: 9).

Datec: HA2/B1-B2.

Hrob 18

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 70 cm.

Nálezy: viz tab. I: 14-22.

Jako urna sloužilo osudí (tab. I: 15), které bylo překryto mísou (tab. I: 14).

Datec: HA2-B1.

Hrob 19

Čtvercová hrobová jáma o straně cca 70 cm, hloubka jámy dosahovala 35 cm.

Jako urna sloužilo osudí, které bylo překryto mísou.

Datec: HB2-B3.

Hrob 23

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 50 cm.

Nálezy: viz tab. II: 1-9.

Jako urna sloužilo osudí (tab. II: 3), které bylo překryto mísou (tab. II: 5), dále látka a šálek (tab. II: 6).

Datec: HB2-B3/C.

Hrob 26

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 55 cm.

Nálezy: viz tab. II: 10-14.

Jako urna sloužilo osudí (tab. II: 13).

Datec: HB1/B2-B3.

Hrob 27

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 30 cm.

Jako urna sloužilo osudí.
Datace: neurčeno.

Hrob 33

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 40 cm.
Jako urna sloužilo osudí.
Datace: HA2-B1.

Hrob 43

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 40 cm.
Jako urna sloužila látka.
Datace: HA2-B1.

Hrob 51

Hrob zcela zničen, nálezy se nacházely v druhotné poloze.
Jako urna sloužilo (?).
Datace: neurčeno.

Hrob 52

Hrob porušen výkopem, hloubka dosahovala 35 cm.
Jako urna sloužilo osudí.
Datace: HA2-B1.

Hrob 57

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 50 cm.
Nálezy: viz tab. II: 15-18.
Jako urna sloužilo osudí (tab. II: 15) a miniaturní nádobka (tab. II: 17).
Datace: BC2-D.

Hrob 60

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 55 cm.
Jako urna sloužilo osudí.
Datace: BD-HA1.

Hrob 65

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 50 cm.
Jako urna sloužilo osudí, které bylo překryto jiným osudím.
Datace: neurčeno.

Hrob 68b

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 50 cm.
Jako urna sloužilo osudí, které bylo překryto mísou.
Datace: HA2-B1.

Hrob 69

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 45 cm.
Jako urna sloužila vejčitá nádobka, která byla překryta mísou.
Datace: BD-HA1.

Hrob 71

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 25 cm.
Jako urna sloužil šálek, který byl překryt okřínem.
Datace: BD-HA1.

Hrob 79

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 30 cm.
Jako urna sloužilo osudí.
Datace: HB2-B3.

Hrob 82

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 40 cm.
Nálezy: viz tab. III: 1-5.

Jako urna sloužila trojice osudí (tab. III: 1-3), z nichž jedno bylo překryto mísou.
Datace: HB1/2-B3.

Hrob 84

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 40 cm.
Jako urna sloužilo osudí.
Datace: HB2-B3.

Hrob 88

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 55 cm.
Jako urna sloužila vejčitá nádoba.
Datace: BC2-D.

Hrob 90

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 90 cm.
Jako urna sloužila vejčitá nádoba.
Datace: BC2-D.

Hrob 92

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 90 cm.
Jako urna sloužilo osudí, které bylo překryto mísou.
Datace: BD-HA1.

Hrob 94

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 80 cm.
Nálezy: viz tab. III: 6, 7.
Jako urna sloužilo osudí (tab. III: 6), které bylo překryto okřínem (tab. III: 7).
Datace: BD-HA1.

Hrob 95

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 65 cm.
Jako urna sloužila látka, která byla překryta mísou.
Datace: HB2-B3.

Hrob 101

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 62 cm.
Jako urna sloužilo osudí, které bylo překryto mísou.
Datace: BC2-D.

Hrob 103

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 60 cm.
Jako urna sloužila vejčitá nádoba.
Datace: BC2-D.

Hrob 106

Vrchní část hrobové jámy zničena orbou, dochovaná hloubka dosahovala 25 cm.
Jako urna sloužilo osudí.
Datace: BC2-D.

Hrob 108

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 70 cm.
Jako urna sloužila miniaturní nádoba.
Datace: BD-HA1.

Hrob 113

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 40 cm.
Jako urna sloužil okřín, který byl překrytý jiným okřínem.
Datace: BD-HA1.

Hrob 119

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 45 cm.

Nálezy: viz tab. III: 8-10.

Jako urna sloužil džbánec (tab. III: 8), který byl překrytý mísou (tab. III: 10).

Datec: BC2-D.

Hrob 123

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 82 cm.

Jako urna sloužilo osudí, které bylo překryto mísou.

Datec: BD-HA1.

Hrob 133

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 35 cm.

Jako urna sloužil šálek, který byl překrytý jiným šálkem.

Datec: BD-HA1.

Hrob 140

Hrobová jáma byla nezřetelná, její hloubka dosahovala 80 cm. Nálezy byly situovány ve vrstvě černé hlíny.

Jako urna sloužil šálek.

Datec: BD-HA1.

Hrob 141

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 75 cm.

Jako urna sloužilo osudí.

Datec: BD-HA1.

Hrob 147

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 70 cm.

Kremační ostatky, nalezeny na dně hrobové jámy, byly překryty mísou.

Datec: HA2-B1.

Hrob 148

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 70 cm.

Nálezy: viz tab. III: 11-16.

Jako urna sloužilo osudí (tab. III: 14), které bylo překryto mísou (tab. III: 11).

Datec: HB2-B3.

SEZNAM SPOLEČNÝCH HROBŮ S DÍTĚTEM

Hrob 32

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 40 cm.

Jako urna sloužilo osudí, které bylo překryto mísou. V osudí byly umístěny kremační ostatky ženy a velmi malého dítěte (kojenec či novorozenec).

Datec: HA2-B1.

Hrob 85

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 60 cm.

Jako urna sloužilo osudí, které bylo překryto mísou, dále džbánec a vejčitá nádobka. Kremační ostatky dospělé osoby se nacházely v osudí. Ve džbánu bylo pohřbeno asi roční dítě. Ve vejčité nádobce se nacházely spálené kosti dítěte ve věku 6-8 let.

Datec: BC2-D.

Hrob 110

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 43 cm.

Jako urny sloužila trojice osudí. Žena byla pohřbena v jednom osudí, ostatky jednoho dítěte ve dvou zbylých.

Datec: BC2-D.

Hrob 121

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 90 cm.

Jako urny sloužily dva šálky. V jednom se nacházely ostatky ženy, ve druhém ostatky dítěte.

Datec: BD-HA1.

Hrob 122

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 85 cm.

Jako urna sloužila dvojice osudí a okřín. V jednom osudí byla pohřbena dospělá žena, v okřínu další dospělý jedinec ženského pohlaví. V jiném osudí, které bylo překryto mísou, se nacházely kosti velmi malého dítěte.

Datace: BD-HA1.

Hrob 125

Jáma se projevovala velmi nezřetelně, její hloubka dosahovala 70 cm.

Jako urna sloužilo osudí a dvojice džbánek. Ve džbánu a osudí byly nalezeny kosti většího dítěte. V jiném džbánu se nacházely kremační ostatky asi ročního dítěte.

Datace: BD-HA1.

ROZBOR POHŘEBNÍHO RITU

Na pohřebišti lidu kultury lužických popelnicových polí v Opavě-Kateřinkách byl aplikován výlučně žárový ritus. V případě úpravy hrobů můžeme na základě výsledků výzkumu prováděného L. Jislem (1953) říci, že se na nekropoli uplatňovaly především ploché hroby bez jakékoliv vnitřní, ale i vnější úpravy. Hloubka hrobových jam se pohybovala od 0,3 m maximálně do 1 m. Půdorysy byly kruhové, oválné, téměř trojúhelníkovité, čtvercové a obdélné. Rohy některých hrobových jam nesly stopy po zaoblení.

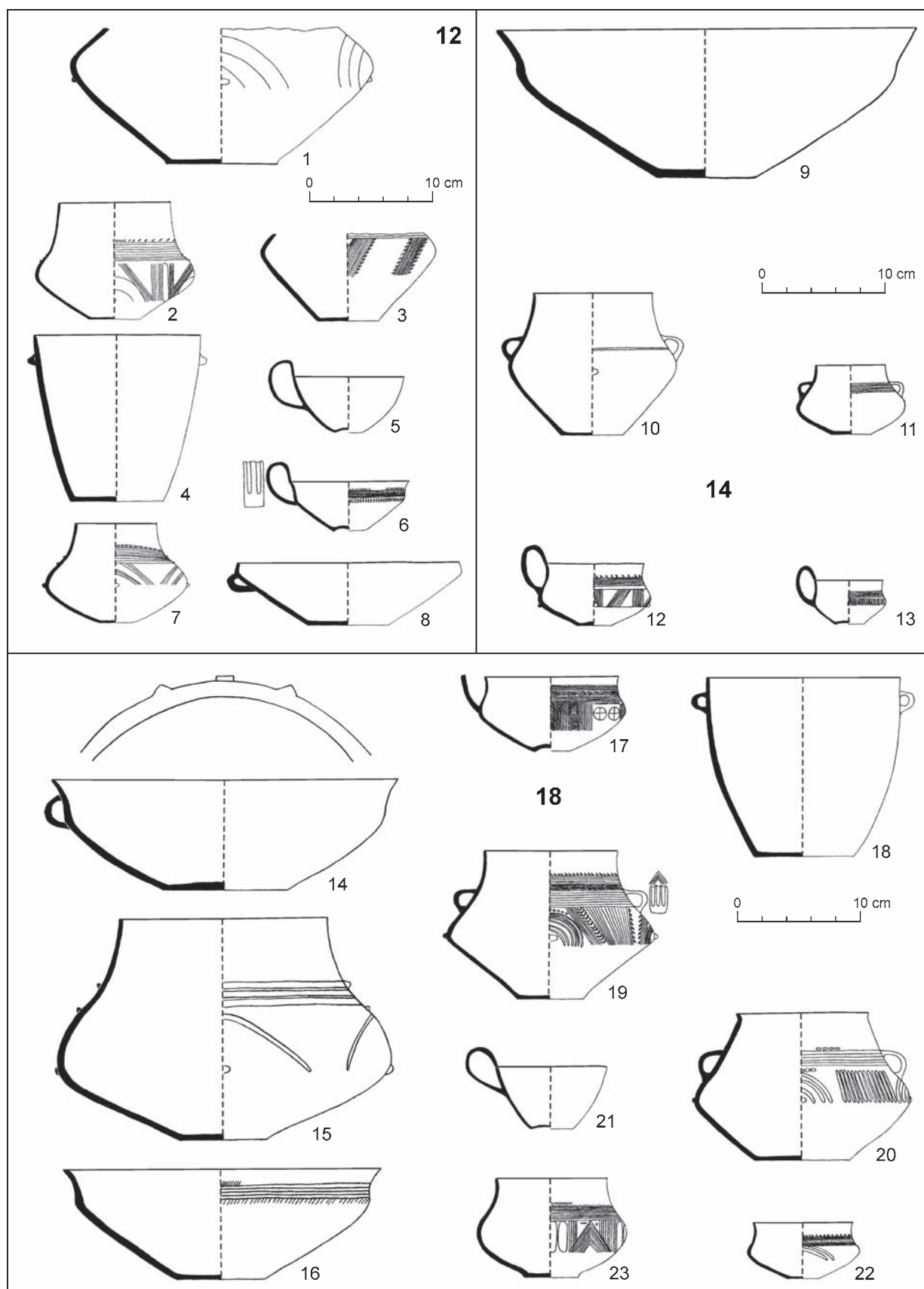
Dle antropologické analýzy (provedené J. Chocholem a v případě hrobu 85 E. Vlčkem) lze říci, že z celkového počtu 151 zkoumaných hrobů náleželo jednoznačně 37 dětským, 15 ženským a 7 mužským pohřbům. Dalších 15 hrobů příslušelo neoddiskutovatelně dospělým jedincům, 4 hrobové celky starším jedincům, v 6 hrobech bylo pohřbeno více osob a v jednom hrobovém celku pouze zvíře. Zbylých 66 hrobových celků nebylo určeno vůbec.

Kremační ostatky nebožtíka byly do hrobových jam vkládány několika způsoby. Čistě „jámových“ hrobů bylo na pohřebišti nalezeno dvanáct a popel se v těchto případech nacházel přímo na dně či v jeho zásypu. V největším procentu jsou však zastoupeny tzv. popelnicové hroby. Nejčastěji se jako urna, a to jak v lužickém, tak i ve slezském stupni, využívalo osudí. Okřín je použit jako popelnice více v lužickém stupni, ale objevuje se i ve slezském. Specifikem lužického stupně je tzv. nádobka vejčitého tvaru, kterou ve slezském střídá látka. Jako samostatné popelnice se v lužickém stupni používal i šálek, ovšem ve stupni následujícím se objevuje pouze v kombinaci s jinými nádobami. V nejstarším období kultury se může na postu urny objevit také miniaturní nádobka, či dokonce mísa.

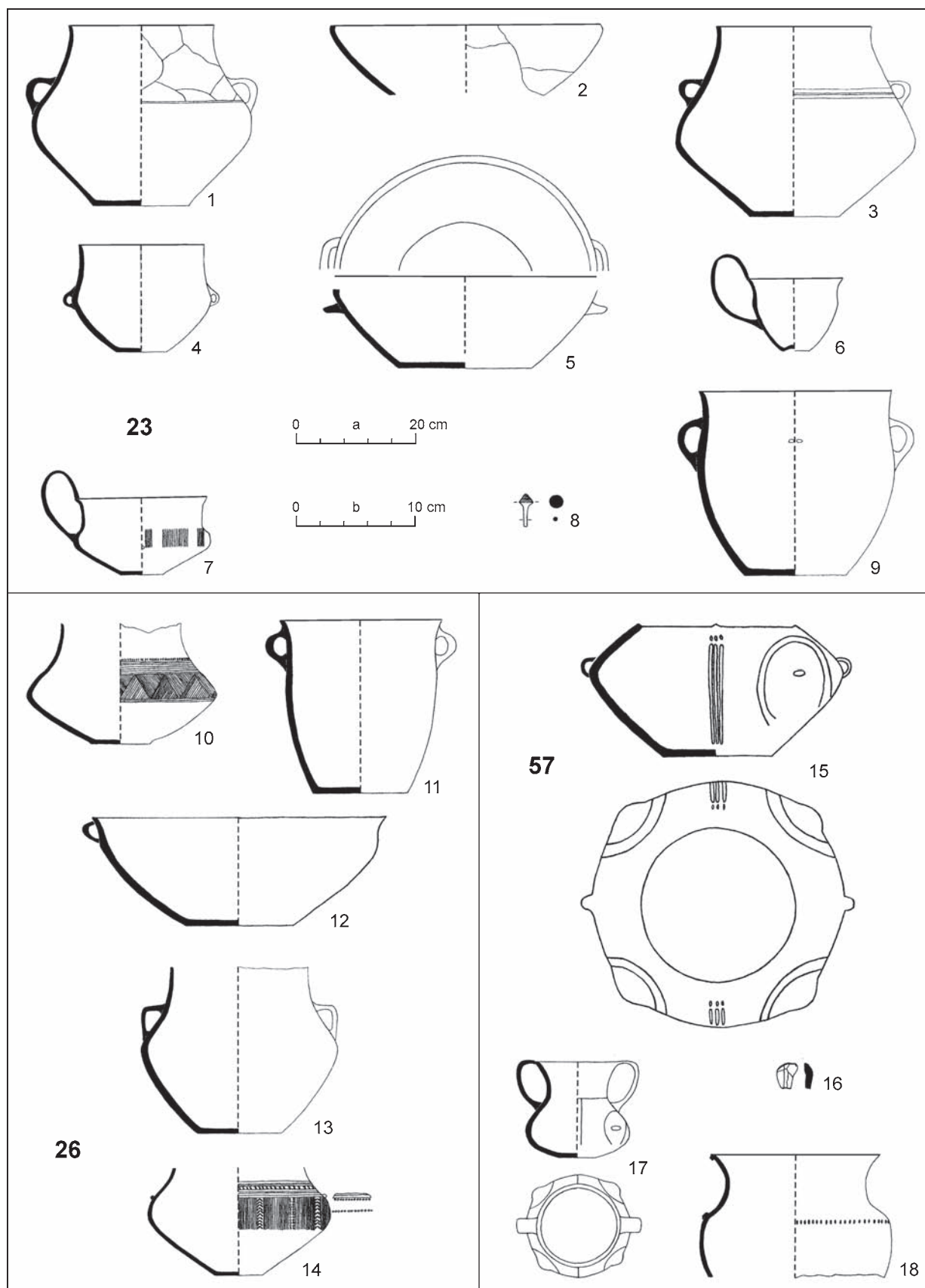
Ve většině případů se kremační ostatky jednoho nebožtíka umísťovaly do jedné urny. Není však neobvyklé, aby se v rámci hrobu vložily také do několika různých nádob. Velmi zajímavý je hrob 32, kde se v jedné jediné popelnici nacházely ostatky dvou jedinců, a to kojence a dospělé ženy. Tento způsob pohřbu však není pro lužickou kulturu nijak neobvyklý. Obdobná „praktika“ byla použita i na jiných pohřebištích (srovnej Gedl 1992, 59). V některých případech se mohlo jednat o úmrtí matky a jejího dítěte přímo u porodu (Gedl 1996, 48).

Tímto se také dostáváme ke společným pohřbům, které se rovněž objevují. V hrobě 85 na námi sledované nekropoli byly pohřbeny ve třech různých nádobách dvě děti ve věku 1 a 6-8 let společně se starším jedincem. Žena společně s dítětem byla pohřbena ve třech osudích v hrobě 110. Ve dvou šálcích byla pohřbena žena společně s dítětem také v hrobě 121. Tři jedinci, v tomto případě se jednalo o dvě ženy a jedno dítě, byli uloženi ve třech nádobách do hrobu 122. Samotné dvě děti byly pohřbeny ve dvou džbánech a jednom osudí v hrobě 125. Nejčastěji se tedy na pohřebištích lužické kultury vedle tradičních soliterních hrobů vyskytují dvojhroby, trojhroby, ale setkat se můžeme i se čtyřhroby (srov. Gedl 1992, 61, 62, 91, 92).

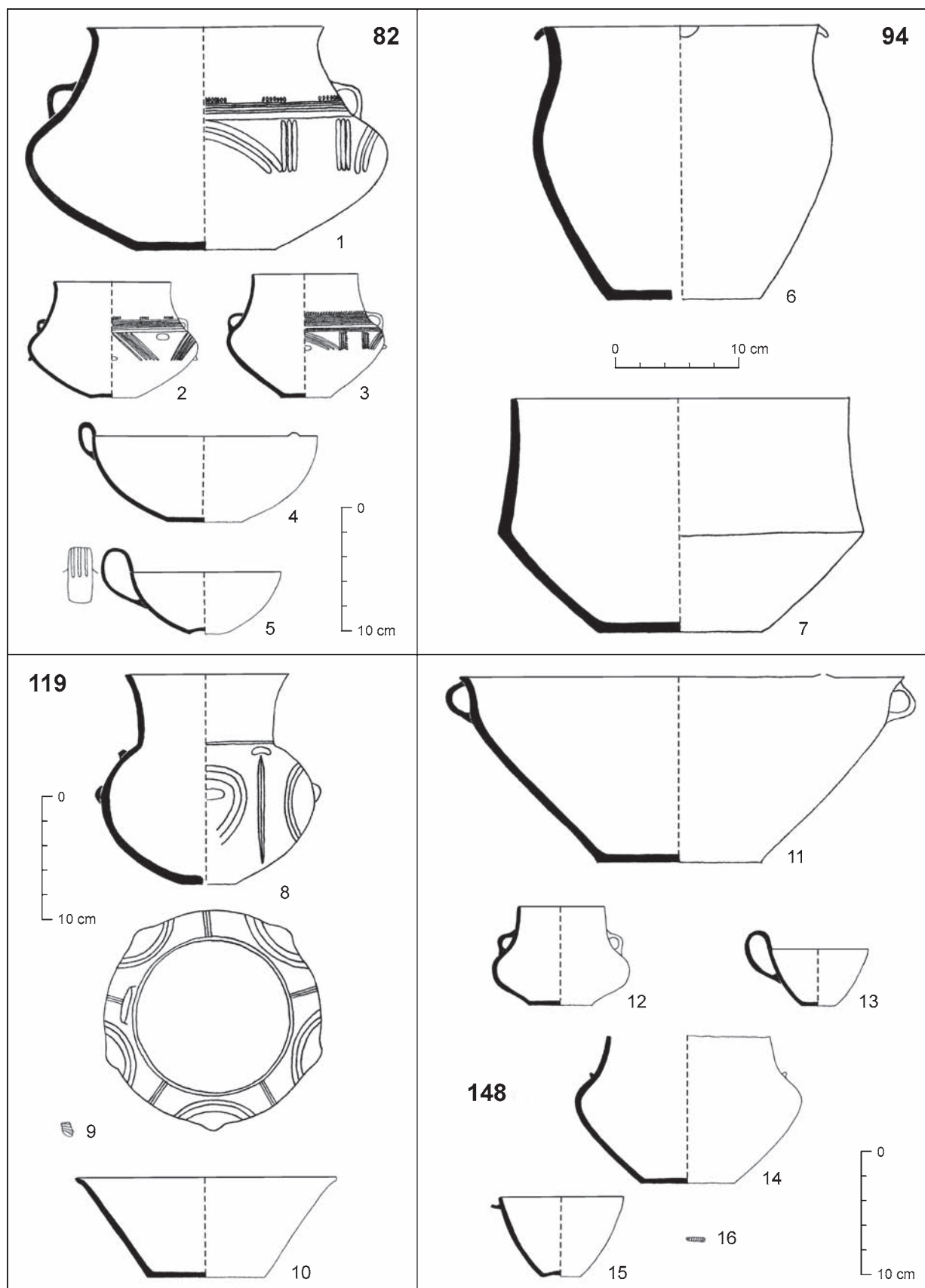
Již z tohoto názorného přehledu je na první pohled patrné, že pohřby více jedinců jsou na nekropoli v Opavě-Kateřinkách vždy v souvislosti s pohřby dětí a žen, což ovšem není nijak směrodatné, neboť na soudobém pohřebišti v Ketři se zcela běžně objevují také společné hroby muže a dítěte (srov. Gedl 1992, 51, 71, 72) či také trojhrob, kdy ženské kremační ostatky jsou deponovány v jedné samostatné urně a muž

Tab. I. Opava-Kateřinky. Nálezy z dětských žárových hrobů. 1-8 - hrob 12; 9-13 - hrob 14; 14-23 - hrob 18.

Tab. II. Opava-Kateřinky. Nález z dětských žárových hrobů. 1-9 - hrob 23; 10-14 - hrob 26; 15-18 - hrob 57. Měřítko: a - 5; b - 1-4, 6-18.

Tab. III. Opava-Kateřinky. Nálezy z dětských žárových hrobů. 1-5 - hrob 82; 6, 7 - hrob 94; 8-10 - hrob 119; 11-16 - hrob 148.

s dítětem je pohřben společně v další popelnici (*Gedl 1992, 45*). Interesantní je rovněž to, že na pohřebišti v Opavě-Kateřinkách se společné hroby nejčastěji objevují v lužickém stupni (hroby 85, 110, 121, 122, 125), či výjimečně na počátku stupně slezského (hrob 32).

U dětských pohřbů byla sledována nejvyšší variabilita použitých uren. Nejčastěji bylo využíváno jako popelnice osudí (hroby 14, 18, 19, 26, 27, 33, 52, 60, 65, 68a, 79, 84, 92, 94, 101, 106, 123, 141, 148), ovšem jako popelnice se objevila i látka (hroby 43, 95), tzv. nádoba vejčitého tvaru (hroby 69, 88, 90, 103), šálek (hroby 71, 133), či džbánec (hrob 119). Tento závěr je v plné shodě s výsledky výzkumu na pohřebišti v Ketři (*Gedl 1992, 22, 23*), kde u dětských hrobů byla rovněž identifikována zdaleka nejširší škála použitých tvarů.

Zajímavé závěry lze rovněž vyvodit i v případě použití více uren určených jednomu jedinci v rámci jednoho hrobového celku. U dětských pohřbů se kremace objevuje maximálně ve třech nádobách (hroby 12, 23, 57, 82). Neméně závažný je také fakt, že umísťování kremace jednoho jedince, a to nejen dítěte, do více uren, je zvyk, který se na sledovaném pohřebišti objevuje výhradně ve slezském stupni. Pouze v jednom případě byl identifikován v lužickém dětském hrobovém celku (hrob 57), který ovšem svým charakterem naprosto vybočoval od ostatních soudobých pohřbů.

Urna s kremačními zbytky byla velmi často překryta jinou nádobou. Nejčastěji se na pohřebišti v Opavě-Kateřinkách jednalo o mísu obrácenou dnem vzhůru. Tento zvyk se aplikoval na pohřbech mužů, žen i dětí. Rovněž je velmi důležité, že s překrytím urny mísou se nesetkáváme jen v lužickém stupni, ale také ve slezském období. Na kremačních ostatcích deponovaných v popelnici byly ovšem umísťovány i jiné nádoby, například šálky, osudí, okřiny či tzv. nádoby vejčitého tvaru (hrob 93).

Obecně je pro lužickou fázi typické, ovšem nikoli pravidlem, opatřovat dna uren otvory, tzv. dušníky. Na nekropoli v Opavě-Kateřinkách byl tento „zvyk“ registrován na osudích, okřínkách, nádobách vejčitého tvaru, látkách, džbánech, mísách a miniaturních nádobkách. Ve dvou případech (hroby 17 a 95) se s tímto otvorem setkáváme i v slezské fázi. V drtivé většině byla dušníkem opatřena ta nádoba, jež sloužila jako popelnice. Inkriminovaný otvor se ovšem objevil i na nádobách, které nesloužily jako urny, či na nádobách, které urnu dokonce překrývaly. Velmi zajímavý je také fakt, že dušník se objevil i na dvou popelnicích ze tří, a to v jednom hrobovém celku, či na jedné ze tří uren v hrobě 85. Rovněž také nelze diferencovat výskyt dušníků dle pohlaví pohřbené osoby, neboť se vyskytují v hrobech mužů, žen a dokonce také dětí. Ve společném hrobě 122 se otvor objevil na urně ženy a dítěte, zatímco popelnice druhé ženy jím nebyla vybavena vůbec. V trojpohřbu v hrobě 85 se proražené dno objevilo na popelnici dospělé osoby, dvě zbylé kremace ho postrádaly.

L. Jisl (1953) si již během výzkumu hrobových celků povšiml, že ucha některých nádob (např. v hrobových celcích 14, 18, 30 a 140) nebyla „uražena“ během manipulace s nimi, ale že k jejich odstranění z těla nádoby muselo jednoznačně dojít úmyslně ještě před jejich vložením do hrobové jámy. Své tvrzení opíral o fakt, že v hrobě 140, jehož hloubka dosahovala 80 cm, chybělo ucho na urně, jež byla navíc překryta dnem jiné nádoby. Navíc se toto ucho nenacházelo ani v rámci hrobové jámy. Stejná situace, rovněž s překrytím urny jinou nádobou, se opakovala i v hrobě 18. V hrobě 14 ležela ucha oddělena od nádoby v hrobové jámě zvlášť. Ucha byla v těchto několika zcela evidentních případech nejčastěji odstraněna z uren dětských pohřbů (hrob 14, 18, 140) a v jednom případě (hrob 30) z osudí, jež sloužilo jako popelnice dospělému muži. Zvyk jejich odstraňování je pozorován (kromě hrobu 140) nejčastěji v hrobových celcích slezského stupně. *L. Jisl (1953)* ve své nálezové zprávě vyslovil domněnku, že se může jednat o ekvivalent - náhradu - za proražení dna nádob v předchozím, tedy lužickém období.

Co se množství keramických nádob v jednom pohřbu týká, nejvybavenějším dětským pohřbem je hrob 18 s dvanácti tvary. Jen pro zajímavost uvádím, že nejbohatším mužským je pohřeb 30 rovněž s dvanácti nádobami a ženský hrob 16, kde se nacházelo třináct nádob.

Obecně lze říci, že v případě použitých nádob nepanuje žádná výrazná pohlavní bipolarita a rozdíly nejsou rovněž patrné ani mezi hroby dětí, dospělých či starších jedinců (srovnej *Gedl 1992, 22*). Rozdíl není pozorován ani v případě tzv. miniaturních nádobek, které se objevují jak v hrobech dětí, tak v hrobech dospělých jedinců.

Jednoznačně lze také říci, že bronzové předměty, zvláště ozdoby, se na pohřebišti v Opavě-Kateřinkách objevují jak v hrobech mužů, tak i v hrobech žen a dětí.

Jediný zlatý předmět v podobě spirálovitě vinuté drátěné záušnice byl nalezen v dětském hrobě 57, který byl datován do počátečního stádia lužické kultury. Předmět tohoto charakteru je pak dosud vůbec jediným pravěkým zlatým artefaktem nalezeným na území českého Slezska.

Na pohřebišti v Opatově-Kateřinkách se skleněné korálky nacházely nejvíce v dětských hrobech (hroby 113, 119, 123) a v jednom případě také v hrobě dospělého jedince (hrob 105), a to výlučně v rámci lužického stupně. Na pohřebišti ve Vrbátkách se několik desítek silně žárem deformovaných skleněných korálků našlo v hrobě H2 z počátku mladší doby bronzové (Fojtík 2004, 105-108), ve kterém byl pravděpodobně pohřben dospělý muž (Dočkalová 2004, 123, 124). Na pohřebišti v Ketřích byly skleněné korálky nalezeny v dvojhrobě malých dětí, ve společném hrobě ženy a dítěte a také v hrobě muže (Gedl 1992, tab. XIII: 5 a 6; XIX: 3; XCI: 4 a 5). Výskyt těchto nálezů zcela evidentně nemusí být vždy spojen s daným pohlavím či věkem, což dokládá, že skleněný šperk mohl tvořit součást ozdob mužů, žen i dětí.

S kostěnými předměty charakteru zlomků kostěných jehlic se setkáváme na „kateřinské“ nekropoli v hrobech starších žen (hroby 13 a 68a) a v jednom případě i v hrobě dítěte (hrob 33).

V dětském hrobě 12, jež náležel slezskému stupni, se mimo keramiku (tab. I: 1-8) nacházelo několik velmi atypických drobných hliněných předmětů. V první řadě to bylo šest trojbokých jehlánků a čtyři miniaturní kužely. Tyto předměty nebyly opatřeny žádným otvorem, který by dovozoval usuzovat, že tvořily součást nějakého náhrdelníku či jiné zavěšené ozdoby. V jejich případě můžeme pouze hypoteticky dedukovat, že se mohlo jednat o dětskou hračku. V tomtéž dětském hrobě se nacházelo i třináct drobných hliněných korálků s otvorem uprostřed. Jeden jediný obdobný pocházel také ze „slezského“ hrobu dospělé ženy (hrob 21). Na nedalekém pohřebišti v Ketřích se shodný hliněný artefakt podařilo objevit ve společném hrobě dvou dětí (Gedl 1996, 62).

Velmi zajímavý je výskyt zlomků silicitu v hrobových celcích „kateřinského“ pohřebiště. Ne vždy se jednalo jen o surovinu, ale v některých případech mohly nálezy představovat i úštěpy (tab. II: 16). V náleзовé zprávě (Jisl 1953) je uvedeno, že minimálně dva zlomky silicitu byly nalezeny mezi spálenými kostmi, a co je rovněž zajímavé, jeden z nich byl jednoznačně přepálen. Z hrobových celků, ve kterých se tyto nálezy objevily, patřil jeden kojenci a ženě (hrob 32) a druhý dvěma ženám a jednomu dítěti (hrob 122). Nálezy stejného charakteru se vyskytují i v hrobě dospělé ženy (hrob 22) či v samostatném hrobě dítěte (hrob 57). Se silicity se v hrobových celcích „kateřinské“ nekropole setkáváme jak v lužickém (hroby 57, 118, 122), tak i ve slezském stupni (hroby 22, 32).

Již předchozím rozbohem jsme jednoznačně prokázali, že „slezské“ hrobové celky jsou výrazně bohatší než ty, které byly datované do lužického stupně. V počátečním stupni jsou, myšleno variabilitou a počtem nálezů, nejbohatší především dětské hroby. Nejmarkantnější je to v případě hrobu 57 (tab. II: 15-18), který kromě šesti keramických nádob obsahoval zlatou záušnici, zlomek bronzové jehlice a dnes již neidentifikovatelný slitek bronzoviny. Bohatě vybaven byl také dětský hrob 113. Zde byl kromě dvou keramických nádob nalezen zlomek bronzové jehlice, silně přetavený bronzový kroužek a roztavený skleněný korálek. O něco bohatší a především lépe zachovalý byl opět dětský hrob 123, ze kterého byla vyzdvížena trojice keramických nádob, bronzová nášivka, dvakrát vinutý drátěný bronzový kroužek s přeloženými konci, zlomek dalšího bronzového předmětu a především 15 zelenomodrých skleněných korálků. Bohatý byl také antropologicky neurčený hrob 6 s dvanácti nádobami a zlomkem jehlice.

Nadstandardně vybaven byl i „slezský“ společný hrob kojence a ženy (hrob 32) s jedenácti nádobami a dvěma bronzovými jehlicemi.

ZÁVĚR

Na pohřebišti v Opatově-Kateřinkách bylo doposud zkoumáno celkem 151 hrobových celků, z nichž lužickému stupni zcela bezpečně náleželo 53 a rovných 59 slezskému. U zbylých 39 hrobů nebylo možno provést přesnější chronologické zařazení.

Nekropole byla využívána od konce stupně RBC2 až na přelom stupňů RHB3/HC s tím, že starší pohřby, tj. lužického stupně, byly kompletně situovány na jižní straně pohřebiště (dle Jisl 1953), i když se mezi nimi tu a tam objevil i hrob „slezský“ (např. hrob 135). Čistě platěnický hrob nebyl na pohřebišti zachycen ani jeden, ovšem některé hrobové celky byly datovány na přelom stupňů RHB3/HC (hroby 23, 30, 48, 81).

Neméně důležitá je ta skutečnost, že v blízkosti nekropole se nacházelo sídliště slezského a pravděpodobně také platěnického stupně lužické kultury (srov. *Jisl 1953; Šikulová 1961, 5*).

V okruhu problematiky pohřebního ritu bylo velmi přínosné, že L. Jisl, jakožto autor výzkumu, nechal provést antropologické posudky k vybraným hrobovým celkům. Při konfrontaci nálezů z jednotlivých hrobů bylo možno alespoň částečně zodpovědět některé závažnější otázky (viz výše).

Na námi sledovaném pohřebišti se nepodařilo prokázat markantnější rozdíl v hrobové výbavě mužů a žen, ani dětí a dospělých jedinců.

Nejbohatšími hrobovými celky v lužickém stupni byly na sledované nekropoli pohřby dětí (57, 113, 123), ve slezském stupni především hroby dospělých jedinců. Obecně je možno soudit, že pohřby slezského stupně měly daleko bohatší výbavu než starší pohřby. Nutno však podotknout, že vůbec nejbohatší hroby pocházejí až z konečné fáze slezského stupně.

LITERATURA

<i>Dočkalová 2004</i>	M. Dočkalová: Antropologické posudky žárových pohřbů H2 a H4 z Vrbátek na Prostějovsku. Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvek z VIII. konference, České Budějovice 22.-24. 9. 2004. Arch. Výzkumy Jižní Čechy. Suppl. 1. České Budějovice 2004, 123-126.
<i>Fojtík 2004</i>	P. Fojtík: Žárové pohřebiště u Vrbátek, okr. Prostějov (Nové cesty k poznání pohřebních zvyklostí nositelů kultury lužické). Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvek z VIII. konference, České Budějovice 22.-24. 9. 2004. Arch. Výzkumy Jižní Čechy. Suppl. 1. České Budějovice 2004, 103-120.
<i>Gedl 1992</i>	M. Gedl: Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrzu (II). Kraków 1992.
<i>Gedl 1996</i>	M. Gedl: Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrzu (III). Kraków 1996.
<i>Jisl 1949</i>	L. Jisl: Pohřebiště lidu popelnicových polí v Opavě-Kateřinkách. Arch. Rozhledy 1, 1949, 59, 60.
<i>Jisl 1953</i>	L. Jisl: Opava-Kateřinky. Nálezová zpráva 2402 (Slezské zemské muzeum v Opavě, Archeologické pracoviště). Opava 1953.
<i>Jisl 1955</i>	L. Jisl: K počátkům lužické kultury v Československu. In: Česko-polský sborník vědeckých prací. I. Praha 1955, 9-44.
<i>Jisl 1965</i>	L. Jisl: Žárové pohřebiště lidu popelnicových polí v Úvalně u Krnova. Čas. Slezského Muz. B 14, 1965, 7-20.
<i>Šikulová 1961</i>	V. Šikulová: K otázce rybolovu v mladší době kamenné. Čas. Slezského Muz. B 10, 1961, 1-18.

Kinderbrandgräber auf dem Gräberfeld der Lausitzer-Kultur in Opava-Kateřinky

Jiří Juchelka

ZUSAMMENFASSUNG

Das Gräberfeld liegt auf einer Anhöhe des linken Ufers von Opava-Fluß unweit der Grenze mit der Polnischen Republik im Bereich über „Sádová studánka“. Die Nekropole befindet sich auf einem nach Süden gekehrten Flachhang. Der älteste Fund aus dem Gräberfeld stammt aus dem Jahr 1899. In den Jahren 1945, 1948 und 1951 hat L. Jisl auf der Fundstelle insgesamt 142 Gräber gerettet.

Auf dem Gräberfeld wurde ausschließlich der Brandritus verwendet. Aufgrund der anthropologischen Analyse (durchgeführt von J. Chochol und im Falle des Grabes 85 von E. Vlček) ist es möglich zu sagen, dass von den insgesamt 151 untersuchten Gräbern 37 eindeutig den Kinder-, 15 den Frauen- und 7 den Männerbestattungen gehörten. Weitere 15

Gräber gehören unzweifelhaft erwachsenen Individuen, 4 Grabkomplexe älteren Individuen, in 6 Gräbern waren mehrere Personen und in einem Grabkomplex nur ein Tier bestattet. Sonstige 66 Grabkomplexe blieben unbestimmt. Bestattungen mehrerer Individuen stehen auf dem Gräberfeld in Opava-Kateřinky immer im Zusammenhang mit den Gräbern der Kinder und Frauen. Bei den Kinderbestattungen kommt die Kremation maximal in drei Gefäßen vor (Gräber 12, 23, 57, 82). Nicht weniger wichtig ist auch der Fakt, dass die Platzierung der Kremation eines Individuums, und das nicht nur eines Kindes, in mehrere Urnen ein Brauch ist, das auf dem verfolgten Gräberfeld ausschließlich in der schlesischen Stufe vorkommt. Nur in einem Fall wurde er in einem Lausitzer-Kindergrabkomplex (Grab 57), der sich übrigens durch seinen Charakter von den anderen derzeitlichen Bestattungen vollkommen unterscheidete, festgestellt. Was der Keramikbeigaben in einem Grab betrifft, am reichsten ausgestattet ist das Kindergrab 18 mit zwölf verschiedenen Formen. Der einzige Goldgegenstand - ein Drahtspiralenohrring - ist im Kindergrab 57 aus der Anfangsphase der Lausitzer-Kultur zum Vorschein gekommen. Auf dem Gräberfeld in Opava-Kateřinky sind die Glasperlen am meisten in den Kindergräbern aufgetreten (Gräber 113, 119, 123), in einem Falle auch im Grab von einem erwachsenen Individuum (Grab 105) und das ausschließlich in Rahmen der Lausitzer-Stufe. Knochengegenstände, wie Bruchteile von Knochennadeln sind im „Kateřinky“ Gräberfeld in den Gräbern von älteren Frauen (Grab 13 und 68a) und in einem Fall (Grab 33) auch in einem Kindergrab zutage gekommen.

Kindergrab 12 aus der schlesischen Stufe enthielt außer Keramik (Taf. I: 1-8) einige sehr ungewöhnliche kleine Tongegenstände. Es waren vor allem sechs dreiseitige Pyramiden und vier Miniaturkegeln. Diese Gegenstände waren mit keinem Loch, der an ihre Funktion als Bestandteil einer Halskette oder anderes Anhängerschmucks hinweisen würde, ausgestattet. In ihren Fall können wir also nur hypothetisch annehmen, daß es sich um ein Kinderspielzeug handeln könnte. In demselben Kindergrab befanden sich auch dreizehn kleine Lehmperlen mit einem Loch in der Mitte.

In der Anfangsstufe sind, was die Variabilität und Anzahl der Funde betrifft, die Kindergräber am reichsten. Am ausdrucksstärksten ist es im Falle des Grabes 57 (Taf. II: 15-18), der außer sechs keramischen Gefäßen auch einen Goldohrring, Bruchteil einer Knochennadel, und einen nicht mehr identifizierbaren Bronzeklumpen enthielt. Reichlich ausgestattet war auch ein weiteres Kindergrab 113. Hier wurden außer zwei keramischen Gefäßen Bruchteil einer Bronzenadel, stark verschmolzener Bronzering und geschmolzene Glasperle gefunden. Um etwas reicher und vor allem besser erhalten war wieder das Kindergrab 123, aus welchem drei keramische Gefäße, eine bronzene Applique, zweimal gewundener Bronzering mit übereinander gelegten Enden, Bruch eines weiteren Bronzegegenstandes und dann vor allem 15 blaugrüne Glasperlen stammen. Reich war auch das anthropologisch unbestimmte Grab 6 mit zwölf Gefäßen und Nadelfragmenten. Ausergewöhnlich ausgestattet war auch das „schlesische“ Doppelgrab 32 eines Säuglings und einer Frau mit Beilagen von elf Gefäßen und zwei Bronzenadeln.

Taf. I. Opava-Kateřinky. Funde aus den Kinderbrandgräbern. 1-8 - Grab 12; 9-13 - Grab 14; 14-23 - Grab 18.

Taf. II. Opava-Kateřinky. Funde aus den Kinderbrandgräbern. 1-9 - Grab 23; 10-14 - Grab 26; 15-18 - Grab 57. Maßstab: a - 5; b - 1-4, 6-18.

Taf. III. Opava-Kateřinky. Funde aus den Kinderbrandgräbern. 1-5 - Grab 82; 6, 7 - Grab 94; 8-10 - Grab 119; 11-16 - Grab 148.

Übersetzt von Eva Pietová

PhDr. Jiří Juchelka
Archeologický ústav AV ČR v Brně
Pracoviště Opava
Nádražní okruh 33
CZ-746 01 Opava
jiri.juchelka@email.cz
juchelka@iabrno.cz

VEĽKOSŤ URNY, VEK A POHLAVIE POCHOVANÉHO NA POHREBISKÁCH DOBY RÍMSKEJ NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU¹

Eduard Krekovič

Germánske pohrebiská, veľkosť urny, vek, pohlavie.

Germanic burial grounds, urn size, age, sex.

Size of urns, age and sex of buried on cemeteries from the Roman period in southwestern Slovakia

The size of urns on Germanic cremation cemeteries (Abrahám, Kostolná, Sládkovičovo) in certain degree depends on the gender of the deceased. Urns in the graves of men are in average smaller than in the graves of women and the latter are smaller than urns in children's graves. This fact is independent of the number of objects in graves.

Témou kolokvia „Antropologie smrti: Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických a jiných prame-
nech“ boli hroby detí, preto som sa rozhodol overiť hypotézu, či sú nejaké odlišnosti medzi hrobmi do-
spelých a detských jedincov, pokiaľ ide o veľkosť použitej urny.

Zameral som sa na tri blízko seba ležiace pohrebiská zo staršej doby rímskej, a to Abrahám (tu sa
nachádzali hroby aj z 3. stor.), Kostolná pri Dunaji a Sládkovičovo. Ide o žiarové pohrebiská (v Abraháme
a Sládkovičove sa však našlo aj niekoľko kostrových hrobov usporiadaných do skupiny). Medzi žiarový-
mi hrobmi vysoko prevládali hroby urnové, ktoré sa stali predmetom analýzy.

Pri určovaní pohlavia pochovaných som vychádzal z publikácie T. Kolníka (1980), kde sú uvedené
antropologické analýzy. V sporných prípadoch som za mužské hroby považoval hroby so zbraňami, me-
dzi ženské som počítal hroby so šperkami a praslenom. Bohužiaľ, sporných prípadov bolo pomerne veľa
a značné množstvo urien bolo poškodených, takže na analýzu bolo z každého pohrebiska použiteľných
menej ako polovica hrobov.

Na každom z týchto pohrebísk sa predpokladá existencia ďalších hrobov, ktoré boli zničené orbou
či zemnými prácami, takže výsledky môžu byť aj z tohto dôvodu skreslené. Napriek tomu sa ako výsle-
dok analýzy ukázali isté tendencie, ktoré snáď môžeme zovšeobecniť na základe súčtu hrobov, ktoré boli
k dispozícii na všetkých troch pohrebiskách - spolu 93.

Vychádzal som z predpokladu, že za veľkú urnu mohli používatelia považovať nádobu dostatočne
vysokú, prípadne dostatočne širokú. Za určujúce kritérium som preto zvolil tzv. index objemnosti - súčet
výšky a najväčšej šírky urny. Na tabele 1 je uvedený najmenší a najväčší index objemnosti urien z každé-
ho pohrebiska v centimetroch.

Nedá sa doložiť, že detské urny boli v každom prípade menšie než urny dospelých, pretože sa
vyskytli aj výnimky. Podobne to bolo aj v prípade urien v hrobách žien, ktoré boli väčšinou tiež o niečo

¹ Príspevok vznikol v rámci grantovej úlohy 1/0197/08 agentúry VEGA.

menšie ako mužské urny. Zdá sa však, že pojem „veľkosť“ treba posudzovať odlišne prinajmenšom na pohrebisku v Abraháme na jednej strane a v Kostolnej a Sládkovičove na strane druhej. Na dvoch posledne menovaných pohrebiskách je rozptyl indexu objemnosti približne rovnaký.

Tabela 1. Indexy objemnosti najmenších a najväčších urien z analyzovaných pohrebísk.

Pohrebisko	Počet hrobov	Muži		Ženy		Deti	
		Indexy objemnosti [cm]					
		najmenší	najväčší	najmenší	najväčší	najmenší	najväčší
Abrahám	47	40,3	56,9	34	50,8	22	45,1
Kostolná	28	47	65,5	39,7	60,1	39	48,3
Sládkovičovo	18	43,2	63,5	37	61,7	-	

Na všetkých troch lokalitách sa najväčšia urna nachádzala medzi mužskými a najmenšia medzi detskými hrobmi (okrem Sládkovičova, kde neboli žiadne vhodné detské hroby k dispozícii). Presvedčivejšie čísla dostaneme, ak budeme pracovať s priemernými hodnotami (pozri tabuľku 2), na základe ktorých vychádza priemerný index objemnosti u mužov 52,3 cm, u žien 46,9 cm, u detí 38,3 cm.

Tabela 2. Priemerné indexy objemnosti urien z analyzovaných pohrebísk.

Pohrebisko	Muži		Ženy		Deti	
	Počet hrobov	Priemerný index [cm]	Počet hrobov	Priemerný index [cm]	Počet hrobov	Priemerný index [cm]
Abrahám	13	48,3	18	45,1	16	33,7
Kostolná	17	54,6	7	47,8	4	42,9
Sládkovičovo	11	53,9	7	47,9	-	
Spolu	41	52,3	32	46,9	20	38,3

Detské urny teda boli v priemere menšie než urny v hrobách žien a tie boli zase menšie než mužské urny. Výnimky by sme mohli interpretovať tak, že pri výbere veľkosti urny hrala pravdepodobne úlohu celková robustnosť postavy bez ohľadu na pohlavie. Mohla však nastať aj situácia, že ak nebola k dispozícii urna vhodnej veľkosti, použitá bola urna o niečo menšia alebo o niečo väčšia. Problémom môže byť, samozrejme, aj nejednoznačné antropologické určenie pohlavia.

Veľkosť urny mohol ovplyvniť aj počet predmetov (príloh) do nej umiestňovaných. Táto skutočnosť bola tiež predmetom analýzy. Na tabuľke 3 je uvedený rozptyl počtu predmetov (od-do) na jednotlivých pohrebiskách podľa pohlavia pochovaných. Z tabuľky je zrejmé, že v hrobách mužov bolo v priemere viac predmetov ako v hrobách žien a že najmenej predmetov obsahovali detské hroby. Táto skutočnosť bola známa aj z iných germánskych pohrebísk - zdalo by sa teda, že veľkosť použitej urny má istú súvislosť s počtom predmetov. Mohlo by nás to viesť k záveru, že mužské urny sú preto väčšie (priemerne), lebo sa v nich nachádza viacej predmetov. Pri podrobnejšej analýze sa však táto tendencia nejavila vôbec taká jednoznačná. Opäť sa objavili rozdiely medzi Abrahámom a ostatnými dvomi pohrebiskami. Súvisí to so skutočnosťou, že tu bola pochovaná menej významná časť germánskej spoločnosti (aspoň čo sa týka hrovej výbavy - o tom bližšie *Krekovič 2006*).

Na všetkých troch lokalitách sa nachádzali chudobne aj bohato vybavené hroby v každej skupine. Niektoré skutočnosti však svedčia o tom, že výber urny nesúvisel s počtom predmetov v nej. Nadpriemernej veľkosti urny zodpovedal aj nadpriemerný počet predmetov iba v prípade hrobov mužov v Abraháme (zo 6 nadpriemerných urien až 5 obsahovalo nadpriemerný počet predmetov) a v Kostolnej (8 : 6) a v hrobách žien v Sládkovičove (3 : 2). Vo väčšine prípadov sa tento pomer pohyboval okolo 50% a menej. Napríklad z piatich nadpriemerne veľkých mužských urien v Sládkovičove iba dve obsahovali aj nadpriemerný počet predmetov.

Podrobnejšia analýza tiež nepreukázala súvislosť medzi veľkosťou urny, uvádzanou jej indexom objemnosti (ďalej len index), a počtom predmetov v jej obsahu.

Tabela 3. Počet predmetov (od-do) v urne/hrobe podľa pohlavia pochovaných z analyzovaných pohrebísk.

Pohrebisko	Muži		Ženy		Deti	
	Prítomnosť predmetov v hrobe [ks]					
	Počet	Priemer	Počet	Priemer	Počet	Priemer
Abrahám	0 až 11	4,8	0 až 8	3,8	0 až 6	2,4
Kostolná	2 až 14	8	1 až 12	5,7	2 až 4	3,3
Sládkovičovo	1 až 14	7,1	2 až 10	5,9	-	

Abrahám

Najviac predmetov (11) sa nachádzalo v pomerne malej urne (hrob 67, podpriemerný index 45,9). Naopak, vo veľkej urne (hrob 177, index 51,8) bol len jeden predmet, ale ďalšie štyri ležali vedľa urny, spona dokonca pod ňou; nemožno teda tvrdiť, že umiestnenie mimo urny spôsobila veľkosť predmetu (hrob bol neporušený!). V najmenej mužskej urne (hrob G, index 40,3) sa nachádzalo päť predmetov (dva vedľa urny) a v najväčšej urne (hrob 16, index 56,9) bolo sedem predmetov (dva mimo urny), čo nepredstavuje výraznú rozdielnosť. Najväčšia ženská urna (hrob 105, index 50,8) obsahovala šesť predmetov, no šesť predmetov sa nachádzalo tiež v oveľa menšej urne (hrob 122, podpriemerný index 40,2). Najmenšia detská urna na tomto pohrebisku (hrob 91, index cca 22) neobsahovala žiadne predmety, ale neobsahovala ich ani najväčšia (hrob 158, index 45,1).

Kostolná

Najväčšia mužská urna (hrob 23, index 65,5) obsahovala 12 predmetov a najmenšia (hrob 26, index 47) dokonca o jeden viac. V podpriemernej urne (hrob 14, index 50) bolo 12 predmetov vrátane meča, kopije a puklice štítu, kým v nadpriemernej urne (hrob 10, index 60) sa nachádzalo 9 predmetov a 10 ležalo vedľa nej. V podpriemernej ženskej urne (hrob 40, index 40,6) sa vyskytovalo 10 predmetov, kým vo veľkej urne (hrob 47, index 59,4) boli len 3 predmety (10 však ležalo mimo urny).

Sládkovičovo

Najväčšia mužská urna na pohrebisku (hrob 19, index 63,5) obsahovala iba jeden predmet a v najmenej (hrob 49, index 43,2) boli dva predmety. Najviac predmetov (14) sa našlo len v priemerne veľkej mužskej urne (hrob 70, index 53,2). Aj medzi ženskými urnami sa nachádzalo najviac predmetov (10) v priemerne veľkej urne (hrob 42, index 47). V najmenej urne (hrob 55, index 37) boli tri predmety a rovnaký počet bol aj v mierne nadpriemernej urne (hrob 44, index 48,6).

Uvedené skutočnosti svedčia proti spájaniu veľkosti urny s počtom v nej uložených predmetov. Pokiaľ sa vyskytla nejaká súvislosť, ide zrejme len o náhodu.

Analýza troch pohrebísk naznačila možnosť spájať veľkosť urny skôr s pohlavím pochovej osoby. Toto pravidlo však zrejme nebolo uplatňované prísne, ide pravdepodobne o akúsi menej záväznú kultúrnu normu, ktorej širšiu platnosť by bolo potrebné overiť aj na iných germánskych pohrebiskách. Na juhozápadnom Slovensku však viac vhodných pohrebísk (dostatočný počet hrobov, antropologické rozbor) dosiaľ nie je k dispozícii.

LITERATÚRA

Kolník 1980
Krekovič 2006

T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. I. Bratislava 1980.
E. Krekovič: Ranking and Roman ware among the Germans: the case of Slovakia. *Eirene* 42, 2006, 130-134.

Urnengröße, Alter und Geschlecht des Bestatteten auf den römischen Gräberfeldern in der Süd-Slowakei

Eduard Krekovič

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor hat die Urnengröße (Summe der Höhe und größter Breite = Index Massigkeit) im Zusammenhang mit dem Alter und Geschlecht der Bestatteten auf drei römischen Gräberfeldern - Abrahám, Kostolná, Sládkovičovo - analysiert. Er ist zum Abschluss gekommen, dass die Kinderurnen durchschnittlich kleiner als die Urnen in den Frauengräbern und die wiederum kleiner als die Männerurnen waren. Eindeutig gilt allerdings nicht, dass die größten Urnen den Männern und kleinsten den Kindern gehörten. Die Ausnahmen kann man so interpretieren, dass bei der Auswahl der Urnengröße wahrscheinlich die gesamte Robustheit der Gestalt, abgesehen vom Geschlecht, eine Rolle spielte. Eventuell könnte eine Situation entstehen, dass eine große Urne nicht zur Verfügung stand - also benutzte man eine etwas kleinere und umgekehrt. Ein Problem kann selbstverständlich auch die uneindeutige anthropologische Geschlechtsbestimmung sein. Die Urnengröße hängt nicht mit der Anzahl der Begleitgegenstände zusammen, obwohl die Männergräber durchschnittlich mehr Gegenstände als die Frauengräber enthielten, und in den Kindergräbern gab es am wenigsten Gegenstände. Im Rahmen dieser Gruppen wurde die Tatsache, dass die größte Urne die meisten Gegenstände enthalten muss, allerdings nicht bestätigt.

Tabelle 1. Inhaltvolumen der kleinsten und größten Urnen von den untersuchten Gräberfeldern.

Tabelle 2. Durchschnitts- Inhaltvolumen der Urnen von den untersuchten Gräberfeldern.

Tabelle 3. Anzahl der Gegenstände (von-bis) in der Urne/Grab nach dem Geschlecht der Bestatteten von den untersuchten Gräberfeldern.

Übersetzt von Eva Pietová

Prof. PhDr. Eduard Krekovič, CSc.
Filozofická fakulta UK
Katedra archeológie
Gondova 2
SK-818 01 Bratislava
eduard.krekovic@fphil.uniba.sk

DĚTSKÝ „POHŘEB“ V SÍDLIŠTNÍ JÁMĚ SLEZSKÉ KULTURY V OTROKOVICÍCH-KVÍTKOVICÍCH

Jana Langová

Morava, kultura lužických popelnicových polí, sídlištní „pohřeb“, analýza a interpretace.

Moravia, Lusatian Urnfield Culture, settlement “burial”, analysis and interpretation.

A child’s “burial” in a Silesian culture settlement pit in Otrokovice-Kvítkovice

A part of the settlement site belonging to the Silesian phase of the Lusatian Urnfield culture was revealed during the salvage excavation on the multicultural settlement site at the Chmelín position near Otrokovice-Kvítkovice (distr. of Zlín) in 2004. Some settlement objects included human skeletal remains in different contexts, mostly evidences of non-reverential treating of dead individuals – men, women and children. Except for the multiple burial of three individuals on the bottom of a round pit they were finds of separate skulls or human bones tossed in the object fillings.

An interesting find is represented by the object 674A – a typical circular storage pit with widened sides and flat bottom, on which a postcranial skeleton of 11-13 years old individual, probably a boy, lied prone and NNW-SSE oriented. His stretched lower extremities closely reaching the southern side of the sunken object. All cervical vertebrae were preserved, but no skull was found with the skeleton or in the pit filling. No traces of damaging were discovered on the vertebrae so the skull was probably separated from the body after a time – intentionally or accidentally in secondary damaging of the skeleton. No funeral goods (charities) were found with it. Interpretation of similar skeletal “burials” at the Urnfield culture settlement sites, at which cremation burials on regular necropolises prevail, is mostly oscillating in the spheres of economy and social status, magic and rituals or moral and law. In the case of the incomplete boy’s skeleton from the object 674A several interpretations are possible – evidence of farmers’ rituals, burial of so-called “unclean dead” or the person suspected of vampirism, or a special “burial” of the member belonging to culturally or ethnically different group.

The site of Chmelín near Otrokovice-Kvítkovice not far from the confluence of the rivers Dřevnice and Morava is situated at the boundary zone between the Middle Danubian and Lusatian circles of the Lusatian Urnfield culture.

ÚVOD

Smrt a obřady či zvyklosti spojené s pohřbíváním - tedy pohřební ritus v nejširším slova smyslu - patří k základním pramenům studia pravěkých i historických společností. Jejich prostřednictvím se v rámci omezených možností, daných charakterem archeologických pramenů, pokoušíme odhalit vzájemný vztah mezi společností a zemřelým jedincem, postavení jednotlivce v rámci určité komunity, které se demonstruje v okamžiku jeho smrti, i postoj společnosti ke smrti v obecné nebo konkrétní rovině. Pozornost řady badatelů je již delší dobu věnována rovněž studiu zvláštních či výjimečných pohřebních zvyklostí, které se vymykají obyčejům dané doby nebo kulturního prostředí a mezi něž patří také nálezy lidských pozůstatků v sídlištních objektech, označované někdy jako „pohřby“ na sídlišťích, byť často nespĺňujú tradičné kritéria pro intencionální, regulérní a pietní uložení zemřelého jedince.

Do kategorie těchto pohřbů/nepohřbů spadají i kosterní pozůstatky několika jedinců, objevené nedávno při záchranném archeologickém výzkumu na lokalitě Chmelín v Otrokovicích-Kvítkovicích (okr. Zlín) v sídlištních objektech slezské kultury. Tento příspěvek se zaměří především na prezentaci jednoho z nich - objektu 674A, který obsahoval postkraniální skelet nedospělého jedince, a na rozbor nálezové situace za pomoci terénně-antropologických pozorování.

Charakteristika lokality

Polykulturní naleziště v trati Chmelín na katastrálním území Kvítkovic se nachází na východním okraji obce, vzdálené asi 10 km západně od Zlína. Mírná terénní vlna se v těchto místech zvedá přímo z inundačního terénu levého břehu meandrujícího dolního toku řeky Dřevnice nedaleko jejího ústí do Moravy a dosahuje nadmořské výšky kolem 200 m. Toto mírně zvlněné území s příznivými podmínkami pro zemědělské osídlení leží na samém okraji západních výběžků Vizovských vrchů, které zde, v oblasti severně od tzv. Napajedelské brány, klesají do úrodných nížin Hornomoravského úvalu.

Poloha Chmelín - jedna z nejvýznamnějších archeologických lokalit na Zlínsku - byla archeologům známa již od 30. let minulého století, kdy nově budovaná silnice spojující Zlín s tehdejším Bařovem (dnešní Otrokovice) prořezala severní okraj terénní vlny a narušila řadu objektů z různých období pravěku, jejichž obsah zachraňovali v průběhu stavby členové Muzejního a archeologického spolku v Napajedlích. První archeologický výzkum této lokality proběhl v roce 2000 v souvislosti s výkopy pro přeložku plynovodu (Kohoutek/Langová 2000). Zahájení stavby obchvatu kolem Otrokovic na trase silnice I/55 z Brna do Přerova v roce 2004 pak vyvolalo rozsáhlý záchranný výzkum, který prováděla zlínská pobočka Ústavu archeologické památkové péče Brno (J. Kohoutek - Nález. zpráva 184/04 - ÚAPP Brno) ve spolupráci s Muzeem jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Během první etapy výzkumu se podařilo prozkoumat 7 značně poškozených kostrových hrobů pravděpodobně ze starší doby bronzové, 2 žárové hroby kultury popelnicových polí a 478 sídlištních objektů, z nichž většina patřila staršímu a střednímu neolitu (sídliště kultury s lineární keramikou s půdorysy několika nadzemních domů s kúlovou konstrukcí) nebo mladší až pozdní době bronzové (kultura popelnicových polí); podle předběžného hodnocení nalezeného materiálu lze v keramickém obsahu některých jam z tohoto období najít i vlivy kulturně vyspělejšího středodunajského okruhu (kultura velatická?), naprostá převaha objektů však pocházela ze slezské fáze lužických popelnicových polí. Další, méně výrazné stopy sídlištních aktivit zde zanechali nositelé kultury s moravskou malovanou keramikou, kultury jordanovské, bošacké a kultury zvoncovitých pohárů. Nejmladší horizont osídlení na zkoumané ploše představovaly objekty z mladší doby laténské.

Částečně prozkoumanému sídlišti slezské kultury z pozdní doby bronzové patřilo kolem 75 objektů, které se koncentrovaly v západní části terénní vlny, na plochem temeni a v horní třetině mírného svahu spadajícího severním a západním směrem do údolní nivy Dřevnice, jejíž tok je dnes od Chmelína vzdálen zhruba 600 m. Mezi prozkoumanými objekty převažovaly zásobní jámy (sila), u dalších předpokládáme funkci výrobní nebo obytnou. Většina z nich svým obsahem nevybočovala z rámce běžných objektů na zemědělském sídlišti; v deseti jámách však byly nalezeny v různých kontextech lidské kosterní pozůstatky (kompletní či neúplné skelety, samostatné lebky nebo jen jednotlivé kosti postkraniálního skeletu), některé z nich se zřetelnými stopami násilných zásahů. Podle antropologické analýzy patřily jak dospělým mužům či ženám, tak jedincům nedospělým. S výjimkou nálezů tří kompletních koster (dvou mužů a ženy ve věku mezi 35 až 45 lety) uložených ve skrčené poloze na dně poměrně mělkého kruhového objektu K 615, který můžeme nejspíše interpretovat jako hromadný pohřeb v sídlištní jámě, vybavený rovněž keramickým milodarem v podobě zdobeného osudí, pocházely jednotlivé lebky a další dislokované lidské kosti ze zásypů odpadních jam vyplněných běžným sídlištním materiálem. Zajímavé interpretační možnosti se naskýtají v případě objektu 674A, v němž byl odkryt dětský skelet (infans II, 11-13 let), jemuž chyběla lebka.

Objekt 674A

Objekt se nacházel v severní části slezského sídliště, kde se koncentrovaly i další jámy s nálezy lidských kostí, jako součást většího komplexu nepravidelného tvaru (K 674), obsahujícího rovněž keramický materiál kultury s lineární keramikou. Objekt 674A představoval typickou zásobní jámu zhruba kruhového půdorysu s rovnými, ve spodní části šikmo rozšířenými stěnami a plochým dnem o průměru ca 1,8 m, zahloubenou do světle zbarveného podloží tvořeného v těchto místech sprašovými hlínami. Zvrstvená tmavě hnědá hlinito-jílovitá výplň, svědčící o postupném zaplňování jámy, obsahovala kromě kousků mazanice, uhlíků, zvířecích kostí, části drobného hliněného závaží a dvou kamenných drtidel (drticích podložek) také zlomky keramiky, jež umožnily chronologické a kulturní zařazení celého nálezů - mj. část stříbřitě tuhovaného osudí s výzdobou krátkých rýžek a trojúhelníčků na hrdle a šikmo žlábkovanou výduť, dále fragmenty silnostěnných zásobnicových tvarů, zlomek plochého hliněného terče apod.

Na dně objektu (v hloubce 1,15 m od úrovně terénu po skrývce nadloží) se nacházel postkraniální skelet nedospělého jedince, zachovaný s výjimkou několika dislokovaných kostí v anatomickém uložení

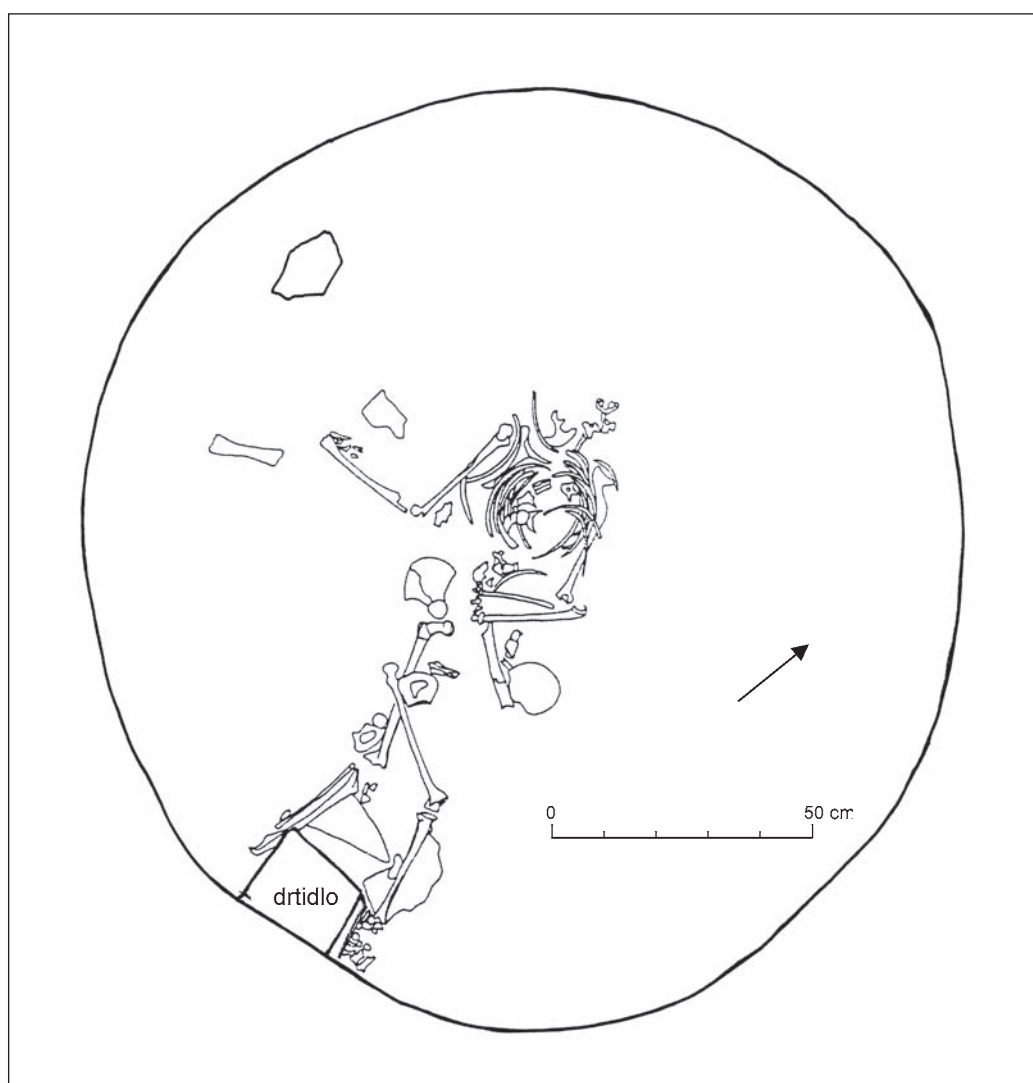
a orientovaný ve směru SSZ-JJV (obr. 1). Lebka ani její zlomky nebyly ve výplni tohoto kompletně prozkoumaného objektu zjištěny. Dobře dochované kosterní pozůstatky byly uloženy v poměrně homogením černohnědém zásypu o mocnosti ca 30 cm, výrazně promíseném uhlíky a kousky mazanice; pod holenními kostmi ležely dva větší střepy, mezi chodidly masivní kamenná drtící podložka pravidelného obdélníkového tvaru (22 x 17 x 15 cm), obrácená k povrchu svou pracovní plochou, a nad pánevní oblastí větší zvířecí kost. Poblíž kostry se na dně západní části jámy nacházelo ještě několik větších kusů mazanice a další zvířecí kost. Tato spodní část zásypu byla ve výšce asi 30 cm nade dnem, tedy již nad úrovní skeletu, překryta nekompaktní žlutě probarvenou vrstvičkou, jejíž vznik snad mohl souviset s částečným zřícením šikmých stěn jámy v průběhu jejího postupného zaplňování.

Trup zemřelého spočíval v natažené poloze na břiše přibližně uprostřed kruhového dna a chodidly se dotýkal jižní obvodové stěny; délka nataženého skeletu činila 118 cm (obr. 2). Krční část páteře se včetně obou prvních obratlů dochovala v anatomickém sledu, vzhledem k dalším úsekům páteřního sloupce i celkové ose těla však byla obloukovitě vyhnuta doprava a poněkud rozvolněna; spodní kloubní plošky atlasu (C1) směřovaly vzhůru. Některé další obratle (zejména hrudní) byly ze své původní polohy v páteřním sloupci mírně dislokovány, mimo původní anatomické uložení se nacházelo také několik žeber. Obě lopatky byly svou dorzální plochou obráceny nahoru, pravá překrývala horní část pravé pažní kosti, u levé horní končetiny ležela lopatka podél vnitřní strany paže. Pravá pažní kost směřovala podél těla téměř paralelně s osou páteře, obrácená k povrchu svou zadní stranou (tzv. aspektem posteriorním), a kosti předloktí se v loketním kloubu ohýbaly směrem k trupu. Mírně rozevřené distální konce vřetenní a kaudálněji uložené loketní kosti spočívaly spolu s kůstkami vlastní ruky na bederní části páteře a segmentech kosti křížové; podle výše popsané polohy musela být dlaň pravé ruky obrácena směrem vzhůru. Levá kost pažní se nepatrně odkláněla od páteřní osy (uložena k povrchu svou laterální stranou), předloktí bylo vytočeno v pravém úhlu tentokrát směrem od těla. Loketní kost byla ve své distální části překryta palmárně orientovanou kostí vřetenní a kůstky ruky se nacházely podél dolní části předloktí a částečně i pod ním; tato poloha svědčí o tom, že levá ruka (opět s dlaní otočenou nahoru) byla v zápěstí ostře a nepřirozeně ohnuta směrem k trupu. Uložení obou kyčelních kostí obrácených k povrchu svou vnitřní (mediální) stranou víceméně odpovídalo jejich přirozené anatomické poloze, avšak další části dosud nesrostlé pánve byly nalezeny ve výraznější dislokaci: pravostranný segment tvořený kostí sedací a stydkou byl přemístěn směrem doleva a ležel laterálně od dolního konce levé kosti stehenní; k jeho kloubní jamce přiléhala volná hlavice pravé stehenní kosti. Kaudálně posunutý levostranný segment byl uložen zhruba uprostřed diafýzy levé kosti stehenní, z její vnitřní (mediální) strany, a částečně ji překrýval. Nad ním se pak nacházel - rovněž dislokovaný ze své polohy - jeden ze segmentů kosti křížové. Obě dolní končetiny byly původně nataženy a směřovaly v ose trupu ke stěně objektu; uložení diafýz dorzálními plochami k povrchu opět odpovídalo poloze kostry na břiše. Celá levá dolní končetina se dochovala v anatomické souvislosti - nesrostlá hlavice kosti stehenní ještě v kloubní jamce kyčelní kosti, holenní a lýtková kost v disartikulovaném kolenním kloubu zřetelně vybočeny doleva, kůstky nohy samotné se těsně dotýkaly drtící podložky a prstní články dosahovaly ke stěně jámy. Horní část pravé stehenní kosti však zřetelně vyčnívala nad úroveň ostatního skeletu a byla ze své přirozené polohy delokalizována směrem ke druhé kosti stehenní, jejíž diafýzu v superpozici (ve výšce 6-8 cm) křížila, obrácená přitom k povrchu svou laterální stranou. Pravostranné kosti bérce (holenní a lýtková) pak směřovaly v ose nataženého těla k okraji objektu, přičemž kůstky nohy opět zasahovaly těsně ke kamennému drtidlu a prstní články až ke stěně jámy (obr. 3).

I přesto, že u kosterních pozůstatků nalezených v objektu 674A chyběla lebka, poskytl jinak kompletní a dobře zachovaný postkraniální skelet dostatečnou oporu pro přibližné stanovení dožitého věku zemřelého jedince, a to na základě stupně osifikace jednotlivých částí kostry a postupného přirůstání volných epifýz k tělům končetinových kostí, dle standardních metod, jež ve svých příručkách shrnují R. Knuessmann (1988) a M. Stloukal et al. (1999). Přítomnost volných epifýz, jednotlivých segmentů kosti křížové, pánevní kosti dosud nesrostlé v oblasti kloubní jamky i další anatomické detaily svědčí o tom, že vývoj kostry ještě nebyl dokončen a odpovídá nedospělému jedinci při horní hranici věkové kategorie infans II. Jako dalšího kritéria bylo použito také odhadu věku založeného na měření délky diafýz dlouhých kostí končetin (Stloukal/Hanáková 1978); absolutní hodnoty těchto měř, zjištěné u zemřelého jedince, se nejvíce blížily průměrným hodnotám dětí ve věku 12-13 let, jejich variační rozpětí pak zasahovalo děti ve stáří od 10 do 14 let. Můžeme tedy uzavřít, že kosterní pozůstatky uložené na dně objektu patřily staršímu dítěti nejspíše ve věku mezi 11 až 13 lety. Dobře zachované pánevní kosti s některými typicky vyvinutými sexuálně diagnostickými znaky (úzká *incisura isch. major* ve tvaru písmene „J“) přitom s velkou pravděpodobností naznačují, že se jednalo o chlapce.

Obr. 1. Otrokovice-Kvítkovice, trať Chmelín. Objekt 674A s nálezem dětské kostry (pohled od východu).

Obr. 2. Otrokovice-Kvítkovice, trať Chmelín. Poloha postkraniálního skeletu na dně objektu 674A. Kresba: P. Pavlíčková.

Nalezené kosterní pozůstatky jsou - v souladu se stanoveným věkem - gracilní, ale již se zřetelně vytvořenými svalovými úpony na pažích, kostech předloktí i stehenních kostech, což by nasvědčovalo výraznějšímu funkčnímu zatížení těchto končetin. Z dalších morfoskopických charakteristik skeletu můžeme uvést prohnutí obou stehenních kostí v předozadním směru a slabé zpětné ohnutí proximálních konců kostí holenních (*retroversio capitis tibiae*). Na postkraniálním skeletu nebyly pozorovány žádné stopy zranění nebo násilných zásahů ani zjevné stopy nemoci; příčina smrti mladého jedince tak není na dochovaných kostech manifestována.

Při další analýze nálezové situace a následných pokusech o interpretaci celého nálezového kontextu představuje problém zásadního významu absence lebky u skeletu i v celém objektu. Klíčovou otázkou přitom zůstává, kdy a jakým způsobem, ponecháme-li zatím stranou neméně zajímavou otázku proč, došlo k oddělení lebky (včetně dolní čelisti) od ostatní části trupu. Je téměř jisté, že mladý chlapec nebyl dekapitován - u nataženého skeletu se v přirozeném anatomickém sledu dochovaly všechny krční obratle (včetně atlasu - C1) a bez odpovídajících známek poškození, které provázely tento způsob násilného oddělení hlavy. Předpokládáme tedy, že tělo, zachované s výjimkou několika kostí v anatomické poloze a bez větších odchylek v anatomickém sledu, bylo původně uloženo na dno jámy kompletní, neboť je jen málo pravděpodobné, že by hlava byla odstraněna od trupu způsobem, který by nezanechal zjevné stopy na kostech v jejím bezprostředním sousedství. K případné manipulaci s touto částí těla mohlo dojít až postmortálně; nejspíše po uplynutí určité doby od smrti, kdy následkem rozkladných procesů docházelo k uvolnění pevného spojení mezi jednotlivými krčními obratli, respektive mezi prvním krčním obratlem (atlasem) a lebkou. Nálezová situace (obloukovité vybočení krčního úseku páteře a částečná disartikulace jednotlivých obratlů) této představě přinejmenším neodporuje. V této souvislosti pak není bez zajímavosti zjištění, že právě v oblasti krku a hlavy, kde se nachází jinak pevný spoj mezi atlasem a týlní částí lebky, může dojít k rychlé skeletizaci (Černý 1995, 304), která může vést k následnému uvolnění kloubního spojení s lebkou.

V rámci anatomicky uloženého skeletu mladého chlapce z objektu 674A byly kromě několika případů jednotlivých dislokovaných kostí (např. žeber) pozorovány výraznější prostorové transformace pouze v oblasti pánve. Jak se uvádí v odborné literatuře, právě měkké tkáně v okolí tělních otvorů, zejména pánevní oblast pubická, podléhají procesům rozkladu jako první (Černý 1995, 304). Již výše bylo uvedeno, že pravá stehenní kost vybočovala z osy nataženého trupu mediálním směrem a její proximální část procházející několik centimetrů nad tělem druhé stehenní kosti převyšovala (ve výšce 20 cm nade dnem objektu) úroveň celého skeletu; mimo anatomickou souvislost s příslušným zbytkem pánve se nacházela i pravostranná kost sedací a stydká, jež musela být přemístěna současně s dosud nepřirostlou hlavicí těžké kosti stehenní. Otázkou zůstává, zda k výše zmíněné prostorové transformaci těchto kostí mohlo dojít přirozeným způsobem, tedy jejich dislokací pouze v rámci tzv. sekundárního dutého prostoru, který druhotně vzniká v těsném okolí mrtvého těla uloženého v zásypu, po vymizení měkkých tělních tkání (Černý 1995, 310); vzhledem ke zjištěné poloze skeletu na břiše, s nataženými dolními končetinami, se to však nezdá pravděpodobné.

Nevylučujeme tedy možnost, že s některými částmi těla (lebka, pánev v oblasti pravého kyčelního kloubu) mohlo být manipulováno v době uvolnění nejslabších kloubních spojení. V úvahu by mohla přicházet jak možnost náhodného druhotného zásahu (způsobeného člověkem nebo zvířetem), tak i záměrná manipulace s mrtvým tělem.

Zbývá ještě zmínit se o archeologických nálezech pocházejících z bezprostředního okolí skeletu. Zlomky keramiky a mazanice, drobné kameny, uhlíky a několik zvířecích kostí lze s největší pravděpodobností považovat za běžnou součást zásypu objektu 674A. V případě kamenné drtič podložky uložené při jižní stěně mezi chodidly mrtvého jedince však není pochyb o tom, že její přítomnost na dně objektu není náhodná, ale že byla umístěna na dno jámy záměrně a v přímé souvislosti s tělem, víceméně současně s jeho uložením. Poměrně masivní kámen a kosti dolních končetin přitom vzájemně respektovaly svou polohu - kůstky pravé i levé nohy těsně přiléhaly k bočním stěnám drtidla (aniž by jimi byly překryty); rovněž mírné laterální vybočení levé dolní končetiny v kolenním kloubu může souviset s umístěním výše zmíněného předmětu.

Obdobných nálezů, které svědčí o neobvyklém, nepietním či násilném zacházení s lidskými pozůstatky jedinců různého stáří i pohlaví v sídlištním prostředí, bychom jistě v rámci různých okruhů kultury popelnicových polí mladší a pozdní doby bronzové i starší doby železné na našem území našli celou řadu. Omezíme se proto jen na uvedení několika případů kostrových „pohřbů“ nedospělých jedinců, jejichž pozůstatky svědčí o manipulaci s trupem v oblasti hlavy, případně u nichž lebka zcela chybí. Blízké analogie nacházíme především na sídlišti knovízské kultury v severozápadních a středních Čechách. V Břešfa-
nech (okr. Teplice) byla na dně jámy VIII pod shlukem střepů a mazanice objevena částečně dislokovaná a neúplně dochovaná kostra dítěte, pravděpodobně chlapce ve věku 12-13 let, orientovaná ve směru

Obr. 3. Otrokovice-Kvítkovice, trať Chmelín. Uložení dolních končetin dětské kostry a drtidla v objektu 674A.

SSZ-JJV, v poloze na zádech s mírně roztaženými a doprava skrčenými nohama. Jeho hlava byla oddělena a poté přiložena zpět k trupu; antropologické hodnocení nevylučuje ani možnost, že mu byly useknuty ruce, případně že mrtvé tělo mohlo být ukládáno do jámy v pokročilém stupni rozkladu (*Buchvaldek/Zeman/Chochol 1954*). Na sídlišti v Kamenné Vodě (okr. Most) bylo v objektu 72 uloženo v poloze na břiše bezhlavé tělo nedospělého jedince, pravděpodobně dívky ve věku 16-18 let, s těžkými artritickými změnami na levém loketním kloubu (*Chochol 1971, 335, 352; Bouzek/Koutecký 1980, 393, 400*). Také na knovízském sídlišti ve středočeských Roztokách (okr. Praha-západ) se v jámě 648/82 našel částečně dislokovaný postkraniální skelet dítěte ve věku 8-10 let, jehož oddělená hlava ležela poblíž objektu (*Koutecký 1990, 181, Fig. I: 6*). Další analogii nacházíme na jižní Moravě, na známém nalezišti Hradisko u Obřan (okr. Brno-město), jež bylo intenzivně osídleno především v pozdní době bronzové (opevněné centrální výšinné hradisko podolské kultury). Ze starších výzkumů pochází nález kostrového „pohřbu“ asi 12leté dívky v jámě H (objekt 72), jejíž lebka se stopami násilných zásahů byla samostatně uložena na silnější vrstvě „udusané“ hlíny, písku a oblázků, která pak překrývala zbytek skeletu v poloze na břiše a se skrčenými nohama (*Adámek 1961, 64, obr. 62*). Žádné z výše uvedených příkladů zvláštních dětských „pohřbů“ v jámách nebyly v rámci svých sídlišť jevem ojedinělým nebo výjimečným; naopak, doprovázely je početné doklady nepietního a násilného zacházení s dalšími lidskými pozůstatky, jež směřovalo i proti dospělé části populace. Stejná situace byla ostatně pozorována i na slezském sídlišti na Chmelíně u Otrokovice-Kvítkovic.

Kostrové „pohřby“ v jámách a možnosti jejich interpretace

Pohřby na sídlištech představují známý a - jak dokládají stále přibývající nálezy z nových archeologických výzkumů - poměrně častý fenomén, který není omezen časově, kulturně ani geograficky. Na sídlištech se pohřbívalo - v různých formách a s různou intenzitou - v průběhu celého pravěku i raného středověku. Můžeme předpokládat, že zpočátku bylo ukládání zemřelých v rámci obytných areálů, doložené především v prostředí neolitických kultur, zřejmě běžnou součástí tehdejších pohřebních zvyklostí. Teprve později převážilo pohřbívání na zvlášť k tomu vyčleněných a prostorově oddělených okrscích, tedy v areálech pohřebních, striktně dodržované například v prostředí kultur pozdního eneolitu. K výše zmíněné problematice dnes již existuje rozsáhlá literatura, z níž uvedeme pouze několik novějších nebo souhrnných prací. Celkový přehled o pohřbívání na sídlištech v období pravěku na území Moravy i Čech podává například *J. Rulf (1996; Rulf/Čtverák 1997, 42-47)* a řada dalších autorů, archeologů i antropologů se pak zabývá výskytem tohoto jevu v rámci jednotlivých kultur nebo chronologických úseků až do období raného středověku (*Bouzek/Koutecký 1980; Kuzma 1985; Jelínek 1988; Jakab 1993; Drozdová/Šedo 2004*). Tento krátký výčet má spíše jen orientační charakter, pro účel tohoto příspěvku postačující; citované práce obsahují početné odkazy na další literaturu k tomuto tématu, včetně zahraničních titulů.

Sídlíštní pohřby jsou obecně specifické tím, že mrtví - bez ohledu na svůj věk a pohlaví - byli ukládáni do běžných sídlíštních objektů, které měly původně jinou funkci a nebyly tedy primárně určeny k pohřbívání. Vyskytovaly se většinou paralelně s převažujícím způsobem pohřbívání na pohřebištích, které zahrnovalo větší část populace dané kultury a které tedy můžeme v tomto smyslu považovat za „regulérní“. Lidské kosterní pozůstatky jsou v sídlíštním prostředí nacházeny v různých situacích, odrážejících složitou a mnohvrstevnou problematiku tohoto jevu. Kromě kompletně zachovaných skeletů bez známek násilí, tedy pozůstatků zemřelých jedinců pietně uložených v obvyklé poloze a vybavených milodary, splňujících všechna kritéria tzv. rituálního pohřbu v hrobové jámě, se lidské kostry v sídlíštních jámách nacházejí také v nálezových kontextech, které naznačují nepietní až násilné zacházení s těly zemřelých nebo jejich částmi. Tyto nálezy bývají v odborné literatuře označovány jako „pohřby“ nerituální, výjimečné, zvláštní atd., přičemž obsah pojmu rituální či nerituální bývá často předmětem diskuse (Matoušek 1988). Často se takto uložené nebo spíše pohozené lidské pozůstatky, někdy i se stopami rituální antropofagie, vyskytují na sídlíštních ze starší a zejména z přelomu střední a mladší doby bronzové (např. Spurný 1969; Jelínek 1990; 1993; Salaš 1990a), většinou jsou však spojovány s neobvyklými pohřebními rituály příslušníků kultury knovízské (Chochol 1971; Koutecký 1990;) nebo s velatickou kulturou středodunajského okruhu popelnicových polí, tedy až s mladším úsekem doby bronzové. Vedle známých a svým způsobem výjimečných lokalit s mimořádným množstvím lidských koster a jednotlivých kostí nalezených v sídlíštním kontextu, jako je Skalka u Velimi z období pozdní mohylové kultury (Hrálá/Sedláček/Vávra 1992; Dočkalová 2001) nebo její moravská paralela - výšinná velatická lokalita Cezavy u Blučiny (Salaš 1990b), které nejspíše plnily funkci centrálních sakrálních okrsků, spojenou s kultovními obřady a lidskými oběťmi, se lidské kosterní pozůstatky nacházejí také v jámách na běžných zemědělských sídlíštních. V prostředí lužických popelnicových polí tento jev není tak častý, přesto jsou podobné nálezy doloženy i z této oblasti (Podborský a kol. 1993, 315) a v poslední době se jejich počet zvyšuje díky rozsáhlým záchranným archeologickým výzkumům, jak tomu bylo i v případě nově objeveného slezského sídlíště v Otrokovicích-Kvítkovicích v roce 2004.

Výjimečnost či zvláštnost tzv. kostrových pohřbů na sídlíštních (tj. v obytných areálech) v prostředí kultur popelnicových polí mladší až pozdní doby bronzové, kde „normu“ pohřebního ritu představuje dominující žárové pohřbívání na pohřebištích, spočívá tedy v tom, že někteří jedinci byli nejen pohřbeni jinde, ale i zásadně jiným způsobem než většina ostatních příslušníků dané komunity. Nepietní či nerituální zacházení s těly zemřelých přitom není omezeno věkovou kategorií ani příslušností k mužskému či ženskému pohlaví. V každém případě však tyto jedinci představovali pouze menší část populace popelnicových polí, která z nějakých důvodů nemohla nebo nesměla být pohřbena obvyklým způsobem na obvyklém místě. Prostřednictvím časově nebo kulturně blízkých analogií a interpretačních možností se pokoušíme hledat odpověď na základní otázku - jaké mohly být příčiny odlišného chování majoritní části společnosti vůči některým jejím členům v okamžicích provázejících jejich smrt. Kořeny těchto jevů můžeme obecně hledat v oblasti ekonomicko-sociální, etnicko-kulturní, morálně-právní nebo náboženské a rituální (Rulík 1996, 119), přičemž hranice mezi těmito okruhy se mohou vzájemně prolínat. V rámci takto vymezených oblastí se v případě kostrových „pohřbů“ na sídlíštních hovoří například o obětech rituálních nebo magických praktik, nepřátelských zajatcích, popravených jedincích nebo obětech jiného násilí členů vlastní komunity, příslušnicích etnicky nebo kulturně odlišné skupiny apod., může však jít rovněž o pohřby nouzové či tajné, o úmyslné zanedbání rituálních povinností nebo - u částí skeletů a jednotlivých lidských kostí v sídlíštních jámách - o doklady pohřbů sekundárních. Výpověď archeologických pramenů samotných je při pokusech o výklad tohoto fenoménu nedostačující, případně mnohoznačná, proto se obracíme k pramenům etnografickým a historickým a hledáme takové modely, které by mohly odpovídat archeologické nálezové situaci; možnosti i meze takové interpretace jsou naznačeny v pracích J. Bouzka (1982) a J. Kanderta (1982). Při hledání důvodů pro tyto „jiné“ pohřby na sídlíštních je nutno vycházet vždy z konkrétní nálezové situace a z jejího komplexního hodnocení, včetně poznatků antropologických.

V kontextu převládajícího pohřebního ritu může užít odlišných nebo neobvyklých pohřebních zvyklostí odrážet nejen postavení zemřelého ve struktuře tehdejší společnosti (jeho sociální status), ale souviset i přímo s jeho osobností - s jeho fyzickým vzhledem, vlastnostmi a skutečnými nebo předpokládanými duševními schopnostmi, případně s okolnostmi jeho úmrtí, které mohlo být náhlé, nejasné nebo nepřírozené (např. utonutí, umrznutí, otrava, úraz či jiná nešťastná náhoda, sebevražda, násilná smrt atd.). V pramenech etnografické povahy jsou jedinci, jejichž smrt provázely nejasné nebo násilné okolnosti, označovány jako „nečistí zemřelí“ (Navrátilová 1996) a při jejich pohřbívání byly používány odlišné praktiky. Lidé věřící snad odjakživa ve spojení a prolínání světa živých a světa mrtvých nejen své mrtvé uctívali, ale zároveň se báli jejich návratu prostřednictvím duše a především toho, že by jim mohli nějakým způsobem škodit. Zvláštní praktiky při zacházení s tělem zemřelého a zřejmě i zvláštní pohřební obřady pak měly zabránit mrtvému v návratu mezi živé. Kromě sebevrahů, různých provinilců, jedinců podezřelých z čarodějnictví, lidí zavražděných nebo zemřelých nešťast-

ným způsobem mohly mít podle lidové tradice důvod k návratu do světa živých také osoby, jež v důsledku předčasné smrti nemohly naplnit předurčenou délku života - těhotné ženy, šestinedělky, neprovdané dívky a neženatí mladí muži (Navrátilová 1996, 23). Duše těchto lidí se mohly vracet k živým s různými požadavky (tzv. revenanti), ale i s přímým úmyslem škodit (tzv. upíři či vampýři). Ke způsobům jak zamezit jejich návratu patřilo například užívání různých výroků (magie slova), náhradní obřady (posmrtná svatba) a některé další praktiky, které jsme již schopni „přečíst“ také v archeologických pramenech - svazování palců na rukou i nohou, ovazování rakve řetězem nebo zavalování hrobů kameny. S vírou ve vampyrismus souvisela také snaha o fyzickou likvidaci potenciálního upíra prostřednictvím poškozování mrtvého těla, jež mimo jiné zahrnovalo také oddělení hlavy rýčem(!) a její uložení na jiném místě nebo její zničení. Značný význam byl tedy při těchto praktikách přisuzován hlavě (lebce) jako předpokládanému a dlouho tradovanému sídlu duše.

Vrátíme-li se zpět k případu zvláštního dětského „pohřbu“ v objektu 674A na sídlišti slezské kultury v Otrokovicích-Kvítkovicích - jaké možnosti výkladu připadají v úvahu u nálezů kosterních pozůstatků chlapce ve věku asi 11-13 let, jehož bezhlavý trup ležel v natažené poloze na břiše na dně zásobní jámy? Vzhledem k jeho věku můžeme některé z nich téměř bezpečně vyloučit - na jedné straně již tento jedinec nepatřil do kategorie malých dětí, které zemřely ještě předtím, než mohly být přijaty za plnoprávné členy tehdejší společnosti a z těchto důvodů by jim mohl být odepřen regulární (žárový) pohřeb na pohřebišti, na straně druhé nemůžeme tento nález považovat ani za zbytek „pohřbu“ padlého bojovníka, ať již vlastní nebo cizí komunity. Neobvyklá poloha těla s nataženým trupem a volně rozhozenými rukama zjevně neodpovídá představě pietně uloženého pohřbu v sídlištním kontextu, zároveň však ani pouhému pohození či vhození do zásypu jámy, jako tomu bylo například u nálezů lebek a jednotlivých částí skeletů v dalších slezských objektech na Chmelíně. Nálezové okolnosti, související s polohou trupu na dně typické zásobní jámy s rozšířenými stěnami (s chodidly zasahujícími těsně k jejímu okraji), svědčí nejspíše o záměrné (rituální?) manipulaci s mrtvým tělem přímo na jejím dně. Skelety nacházené v neobvyklých polohách na dnech objektů plnících funkci zásobnic (obilních sil) bývají nejčastěji považovány za doklady obětních rituálů zaměřených k zabezpečení dobré úrody a získání přízné vegetativních božstev (Bouzek/Koutecký 1980, 413, 414; Salaš 1990a, 290-293). Tomuto výkladu by nález neúplného skeletu mladého jedince z objektu 674A neodporoval, navíc by jej mohla podpořit i přítomnost dalších zemědělských atributů - dvou kamenných drtidel, z nichž masivnější exemplář byl nalezen v přímém kontextu s tělem. V úvahu by však mohl přicházet rovněž zvláštní druh pohřbu tzv. „nečistého zemřelého“ - tělo zbavené hlavy a těžký kámen v místě chodidel by svědčily o strachu z mrtvého a o snaze zabránit jeho případnému návratu mezi živé; četné doklady podobného chování u podezření z vampyrismu poskytují etnografické i archeologické prameny (Kandert 1982, 198). K oddělení lebky by však v obou zmíněných případech mohlo jen stěží dojít v bezprostřední souvislosti s uložením těla na dno jámy (zde odkazují na výše uvedená pozorování v oblasti kompletně dochované krční části páteře), ale v určitém časovém odstupu, ať již šlo o součást obřadů či zvláštních praktik (s následným zničením lebky nebo jejím využitím k dalším magickým či rituálním praktikám), nebo o náhodný sekundární zásah, který vzhledem k postupnému zaplňování objektu také nemůžeme vyloučit. Dalším důvodem neobvyklého pohřbení nespáleného těla v sídlištní jámě mohla být rovněž příslušnost zemřelého chlapce k jiné komunitě nebo skupině s odlišnou kulturní či etnickou identitou, která by se případně odrážela i v jeho odlišném sociálním postavení. Pravděpodobnost této interpretace by pak byla posílena skutečností, že osídlená poloha na Chmelíně u Kvítkovic leží v oblasti, kde se prolínaly zásahy středodunajského a lužického okruhu popelnicových polí, doložené ostatně i na lokalitě samotné.

ZÁVĚR

Nálezy lidských skeletů nebo jednotlivých kostí v sídlištních jámách, vyskytující se od pravěku až po středověk paralelně s pohřbíváním na nekropolích, jsou důležitým archeologickým pramenem dokumentujícím různé postoje tehdejší společnosti ke svým členům v období, které představovalo významný mezník jejich životního cyklu. Specifickou kategorií v rámci těchto zvláštních „pohřbů“ jsou pak nálezy kosterních pozůstatků na sídlištních kultury popelnicových polí mladší doby bronzové až starší doby železné, jejíž nositelé jinak pravidelně pohřbívali své mrtvé žárovým způsobem na pohřebištích (i když také tam jsou doloženy regulární pohřby kostrové). Odlišnému chování v souvislosti s pohřebními rituály označovanými většinou za zvláštní, neregulární apod., tedy byla v každém případě vystavena pouze menší část tehdejší populace. Značná variabilita dosud známých případů, týkající se například typu objektu, kompletnosti kostry, způsobu uložení zemřelého, přítomnosti násilných zásahů na kostech a podobně, je nepochybně také odrazem řady nejrůznějších příčin, které vedly k jejich vzniku a jež jsou srozumitelné pouze v kontextu konkrétního místa a doby, která je vyvolala.

Nález neúplné, ale anatomicky uložené kostry mladého chlapce v neobvyklé poloze na dně zásobní jámy (objekt 674A) v Otrokovicích-Kvítkovcích nabízí několik možností interpretace. Celá nálezová situace může představovat doklad obětního rituálu souvisejícího s největší pravděpodobností se zemědělstvím (nedospělý jedinec, poloha na dně prázdného sídla, přítomnost drtidel jako předmětů spojených se zemědělskými pracemi). Zvláštním pohřebním praktikám mohl být tento jedinec po své smrti vystaven i z důvodů své příslušnosti ke kulturně či etnicky odlišné komunitě, podobně jako další jedinci, jejichž lebky nebo části skeletů byly pohozeny v zásypech několika jam na témže sídlišti. Vyloučit nemůžeme ani výklad této situace jako „pohřbu“ jedince zemřelého za nejasných okolností nebo podezřelého z vampyrismu, jemuž byla po smrti odstraněna hlava.

Výše naznačené interpretační možnosti nálezu dětské kostry ze sídlištního objektu slezské kultury na lokalitě Chmelín u Kvítkovic nejsou zcela jistě vyčerpávající. Na vysvětlení fenoménu tzv. zvláštních pohřbů na sídlištech však jen stěží můžeme najít jedinou nebo jednoduchou odpověď.

LITERATURA

- Adámek 1961 F. Adámek: Pravěké hradisko u Obřan. Brno 1961.
- Bouzek 1982 J. Bouzek: K otázce využití etnografických paralel při studiu pohřebního ritu v archeologii. Arch. Rozhledy 34, 1982, 200-203.
- Bouzek/Koutecký 1980 J. Bouzek/D. Koutecký: Mohylové a knovízské kostrové „pohřby“ v jamách ze severozápadních Čech. Pam. Arch. 71, 1980, 360-432.
- Buchvaldek/Zeman/Chochol 1954 M. Buchvaldek/J. Zeman/J. Chochol: Knovízské sídliště v Břešanech. Arch. Rozhledy 6, 1954, 510-513.
- Černý 1995 V. Černý: Význam tafonomických procesů při studiu pohřebního ritu. Arch. Rozhledy 47, 1995, 301-313.
- Dočkalová 2001 M. Dočkalová: Ritual or ordinary burial rites at the Velim Bronze Age site? Anthropologie (Brno) 39/2-3, 2001, 153-172.
- Drozdová/Šedo 2004 E. Drozdová/O. Šedo: Úvodní informace o objektu 6/86 s pohozenými lidskými a zvířecími kostrami z doby velkomoravské v Letonicích. Ve Službách Arch. 5, 2004, 223-235.
- Hrala/Sedláček/Vávra 1992 J. Hrala/Z. Sedláček/M. Vávra: Velim: A hilltop site of the Middle Bronze Age in Bohemia. Report on the excavation 1984-1990. Pam. Arch. 83, 1992, 208-308.
- Chochol 1971 J. Chochol: Antropologická problematika kostrových hrobů knovízské kultury v Čechách. (S archeologickým komentářem J. Hraly). Pam. Arch. 62, 1971, 324-363.
- Jakab 1993 J. Jakab: Lidské kostrové zvyšky z nehrbových objektů a sídlisk v rozličných obdobích praveku. In: E. Krekovič (Ed.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava 1993, 117-127.
- Jelínek 1988 J. Jelínek: Lidské oběti, antropofagie a studium rituálů bronzové a železné doby. Současný stav. In: M. Dočkalová (Ed.): Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Brno 1988, 11-16.
- Jelínek 1990 J. Jelínek: A Late Únětice pit with human remains in Cézavy near Blučina. Anthropologie (Brno) 28/2-3, 1990, 149-158.
- Jelínek 1993 J. Jelínek: Dismembering, fileting and evisceration of human bodies in a Bronze Age site in Moravia, Czech Republic. Anthropologie (Brno) 31/3, 1993, 99-114.
- Kandert 1982 J. Kandert: Poznámky k využití etnografických údajů v případě výkladu knovízských „hrobů“. Arch. Rozhledy 34, 1982, 190-200.
- Knussmann 1988 R. Knussmann (Ed.): Anthropologie. Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen. Bd. I. Stuttgart - Jena - New York 1988.
- Kohoutek/Langová 2000 J. Kohoutek/J. Langová: Otrokovice (k. ú. Kvítkovice, okr. Zlín). Přehled Výzkumů 42, 2000 (2001), 167.
- Koutecký 1990 D. Koutecký: Skeletal „burials“ in the pits of Knovíz settlements in Bohemia. Anthropologie (Brno) 28/2-3, 1990, 175-188.
- Kuzma 1985 I. Kuzma: Pohřeb v kultúrnej jame badenskej kultúry z Mužle-Čenkova. Arch. Rozhledy 37, 1985, 139-151.
- Matoušek 1988 V. Matoušek: Poznámky k metodologii studia pohřebního ritu. In: M. Dočkalová (Ed.): Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Brno 1988, 17-30.
- Navrátilová 1996 A. Navrátilová: „Nečistí zemřelí“ v posmrtných a pohřebních obřadech českého lidu. Český Lid 83/1, 1996, 21-31.
- Podborský a kol. 1993 V. Podborský a kol.: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993.
- Rulf 1996 J. Rulf: Problematika pohřbů na sídlištech v českomoravském pravěku. Štud. Zvesti AÚ SAV 32, 1996, 115-124.

- Rulff/Čtverák 1997* J. Rulff/V. Čtverák: Osídlení kultury s lineární keramikou a sídlištní pohřby v Třebes-
tovicích, okr. Nymburk. Arch. Střední Čechy 1, 1997, 35-71.
- Salaš 1990a* M. Salaš: Únětická sídlištní jáma s lidskými kosterními pozůstatky na Cezavách
u Blučiny. Pam. Arch. 81, 1990, 275-307.
- Salaš 1990b* M. Salaš: To the problem of human skeletal remains from the Late Bronze Age in
Cézavy near Blučina. Anthropologie (Brno) 28/2-3, 1990, 221-229.
- Spurný 1969* V. Spurný: Rituelle Bräuche in der Anfangszeit der Lausitzer Kultur in Mähren.
In: Beiträge zur Lausitzer Kultur. Berlin 1969, 283-293.
- Stloukal et al. 1999* M. Stloukal/M. Dobisíková/V. Kuželka/P. Stránska/P. Veleminský/L. Vyhnanek/
K. Zvára: Antropologie. Příručka pro studium kostry. Praha 1999.
- Stloukal/Hanáková 1978* M. Stloukal/H. Hanáková: Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen
unter besonderer Berücksichtigung von Wachstumsfragen. Homo 29, 1978, 53-69.

Kinderbestattung in einer Siedlungsgrube der Schlesischen Kultur in Otrokovice-Kvítkovice

Jana Langová

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 2004 wurde bei der archäologischen Rettungsgrabung auf der Fundstelle mit polykultureller Ansiedlung in der Lage Chmelín bei Otrokovice-Kvítkovice (Bez. Zlín) auch ein Teil der schlesischen Phase der Lausitzer-Urnenfelder-Kultur freigelegt. Einige Siedlungsobjekte enthielten menschliche Knochenüberreste, gelegt in verschiedenen Kontexten, die von wenig Respekt bei dem Umgang mit den Leichen der verstorbenen Individuen zeugen. Es hing dabei um Männer, Frauen wie auch Kinder - außer einer gemeinsamen Bestattung von drei Individuen auf dem Boden einer Kreisgrube. Hier handelte es sich um frei rumgeworfenen separaten Schädel oder einzelner Menschenknochen in den Objektfüllungen. Einen interessanten Fund stellte das Objekt 674A - typische kreisförmige Vorratsgrube mit erweiterten Wänden und flachem Boden - dar. Hier am Bauch lag ein postkraniales Skelett eines etwa 11-13-jährigen Individuums, wahrscheinlich eines Jungen, in die Richtung Nord-Nord-West-Süd-Süd-Ost orientiert. Seine geschreckte unteren Extremitäten reichten knapp zu der südlichen Wand des eingetieften Objekts. Obwohl alle Nackenwirbel erhalten wurden, der Schädel konnte weder bei dem Skelett noch in der Objekt-Verschüttung gefunden werden. Bei dem Skelett sind keine Gegenstände, die als Begleitfunde bezeichnet werden können, zum Vorschein gekommen. Nur zwischen den Fußsohlen lag ein ziemlich massiver Reibstein den die Füße eng berührten, aber sie waren von ihm nicht überdeckt. Die Grubenfüllung enthielt geläufigen Siedlungsmüll (Keramikbrüche, Lehmewurf, Tierknochen u. ä.). An den Halswirbeln wurden keine Spuren von Beschädigung festgestellt. Der Schädel wurde von dem Körper also wahrscheinlich erst nach dem Tod getrennt, entweder mit einem vorher bestimmten Zweck oder zufällig bei sekundärer Zerstörung des Skeletts. Die Interpretation ähnlicher „Körperbestattungen“ auf den Siedlungen der Urnenfelderkulturen, bei denen sonst die Brandbestattung auf den regulären Gräberfeldern dominiert, bewegt sich meistens im ökonomisch-sozialen, magisch-rituellen oder moralisch-rechtlichen Bereich. Im Falle des unvollkommenen Skeletts eines Jungen aus dem Objekt 674A kommen einige Interpretationsmöglichkeiten in Betracht - Beleg eines Opfers der agraren Rituale, Bestattung eines sog. „unreinen Seligen“ oder einer als Vampir verdächtigen Person oder ungewöhnliche „Bestattung“ eines Angehörigen der kulturell oder ethnisch unterschiedlichen Gruppe. Die Fundstelle Chmelín bei Otrokovice-Kvítkovice unweit des Zusammenlaufs des Dřevnice- und Mähren-Flusses liegt im Grenzbereich zwischen dem mitteldonauländischen und lausitzer Umkreis der Urnenfelder-Kultur.

Abb. 1. Otrokovice-Kvítkovice, Flur Chmelín. Objekt 674A mit dem Fund eines Kinderskeletts (Blick von Osten).

Abb. 2. Otrokovice-Kvítkovice, Flur Chmelín. Lage eines postkraniale Skeletts auf dem Boden des Objekts 674A. Autor der Zeichnung: P. Pavlíčková.

Abb. 3. Otrokovice-Kvítkovice, Flur Chmelín. Lage der Unteren Extremitäten des Kinderskeletts und des Reibsteins im Objekt 674A.

Übersetzt von Eva Pietová

PhDr. RNDr. Jana Langová
Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně
Soudní 1
CZ-762 57 Zlín
hrad.malenovice@seznam.cz

DĚTSKÝ POHŘEB V KONTEXTU RITUALIZACE SMRTI (Z etnologických pramenů 19. a 20. století)¹

Alexandra Navrátilová

Čechy a Morava, pohřbívání dětí, lidová tradice.

Bohemia and Moravia, children's burials, folk traditions.

Child's funeral in the context of death ritualisation (From ethnological sources of the 19th and 20th centuries)

Notions and customs connected with death and funeral intermeshed archaic layers of cultural memory. Considering a child, they are reflecting his/her age, sex, social status of the family, social stratification of the society, stage of kinship homogenisation, and differences in religion. Ethnological and cultural historical sources comprehend mostly evidences from the 19th and 20th centuries. Many of them, however, do not provide us with chronology of described phenomena, as the time of their dating does not correspond to the time of their emergence. In spite of this, they give us basis for studying of a child's burial/nonburial continuity and lasting, for adumbrating of its characteristic features and possible framework for interpretation of not always clear phenomena. Funeral differences were results of the child's specific status in the society that have to be seen in the context of general attitude of adults to children until the late Modern era, which is mostly ignoring their legitimate claims. The fact, that children were not of full value from the social and legislative point of view, profiled the way of their burying and absence of symbolic acts reflecting the new social situation inside the family and society as well. Christianisation had brought the dimension of human salvation into the notion of death and burial from the Early Middle Ages, which defined substantially differences in burials of christened and unchristened children. Unchristened children were miscarried, killed, stillborn ones or those who died soon after their birth. Their souls were from time immemorial considered unhappy and reprobate, as if remaining on boundary of this and the other world. The folktale says that they were seven years roaming the world as various demons, the most often as the will-o'-the-wisp lights that led people to swamps. Posthumous apparition of unchristened children is frequently present in folktales. Their mortal remains were often thrown away, buried in secret or put at designated unsacred places, in distant corners by cemetery walls. Sometimes they were buried also near sacral buildings (calvaries), under eaves of churches or houses. Specificities in burying of unchristened children resulted not only from fear of their harmful activities, but living people were afraid of using them for black magic. Manipulating with body remains of unchristened children was considered a criminal offence. Death of an innocent child with "clear" soul without any sins was for a long time the ground of the conviction that the dead child can pray in heaven for his/her associated adults. Typical for child's funerals was white colour as a symbol of innocence, small wreath and fresh flowers. Sometimes a coin was put into the coffin to symbolize a share in the family property. Deep social differences were the most obvious in towns and townlets – the poorest children have graves sprinkled with holy water only. Funerals of children were closely connected with pre-Christian magic thinking in folk environment. If the child had been christened before he/she died, no guarding, praying for salvation of his/her soul or knelling on church bell was needed in the dangerous period from the moment of his/her death to the funeral. The child's funeral rite missed also another customary activities usual for funerals of adults – reconciliation with surviving relatives and apologizing to them, customs that symbolized leaving of the property, livestock, etc., or retinue of all inhabitants from the community. Funeral of a small child, who that had strong bonds mainly to the closest family members, exceeded its dimensions only in the cases, when social status of the child as the future heir to the property had to be presented. Essential motif of funeral customs seems to lie in the position that the dead took in his life, with corresponding symbols and attributes it consisted of.

POZNÁMKY KE KONCEPTUALIZACI SMRTI DÍTĚTE

Dětské pohřební obřady jsou významným svědectvím o rozmanitosti kulturních forem i o vlivu tradičních lidových, správních a církevních institutů na utváření společenských vztahů. Archeologie odkrývá způsoby ukládání tělesných pozůstatků mrtvých dětí od jejich nejstarších podob až do současnosti a opírá se o širokou základnu hrobových nálezů, z nichž skládá podnětný, interpretovatelný obraz dějinných dokladů kultury a způsobu života.

V české etnologii se ritualizace smrti dětí a pohřbívání objevuje jako součást funerální tematiky v národopisných sběrech od konce 19. století. Je zaznamenávána v drobnějších či rozsáhlejších statích

¹ Tento text vznikl jako součást řešení výzkumného záměru Etnologického ústavu AV ČR, č. VZ AVOZ 90580513.

v časopisech, sbornících, vlastivědných a regionálních periodikách i v monografických pracích o tradiční lidové kultuře. Snaha o souborné shrnutí a výklad pramenů k pohřebnímu rituálu z lidového prostředí Čech a Moravy (Navrátilová 2004) vytvořila předpoklady k rozpoznání tradic ustálených sociokulturních vzorců a umožnila tak srovnání pohřebního ritu dospělých a dětí. Vyplývají z něho významné difference mezi uplatněním jednotlivých složek a činitelů tohoto ritu, které odkazují na zásadně odlišné způsoby vnímání světa dětí ve středověku a v pozdějším období. Ve vztahu k ritualizaci smrti dítěte odrážejí zejména jeho věk, pohlaví, sociální statut rodiny, sociální stratifikaci společnosti, stupeň homogenizace příbuzenství, odlišnosti víry.

Etnologické prameny, využívané k interpretaci a zkoumání forem uchovávaných v obřadních symbolech, se ve srovnání s dalšími historickými vědami vyznačují určitou specifičností konstruktů paměti kultury. Vedle relativně přesných záznamů jevů bereme v potaz i takové, které nejsou časově, popřípadě lokálně či sociálně zařazeny. Patří k nim starší popisy, vzpomínky, vyprávění „viděné a slyšené“, výpovědi o prožitku nositele obce, o verbálním, písňovém, hudebním i předmětném ztvárnění konkrétních jevů. U mnohých pramenů se časově určené údaje ne vždy kryjí s dobou jejich vzniku, neboť byly (někdy i několikrát) převrstveny proměnami kultur, mentalit i mocensko-organizačními vlivy, ne vždy zcela zřetelnými. Pohled etnologa na funerální obřadnost je v tomto smyslu strukturovaný; odkazuje na skutečnost, že i tam, kde nenalzáme datované mezníky změn, je třeba do zkoumání zahrnout jako rovnocenné doklady o výskytu a formách trvání jevů, svědectví o jejich životnosti a vyhasínání. To umožňuje paralelně sledovat vnitřní kontinuitu generacemi sdílených kulturních archetypů a symbolických forem chování a jednání v proměnách dějinně mezních paradigmat. Při studiu obřadní kultury nás pramenný materiál orientuje k sociokulturním rekonstrukcím forem a intencí rituálů, které nelze odvozovat jen ze záznamů či popisů jevů samých, bez relevantního srovnávacího a kontextuálního studia a interpretativního modelování (Navrátilová 2005).

Ze studia pohřebních rituálů dospělých a dětí krystalizuje jako typologicko-rozlišovací hledisko pohanského (mytologicko-náboženského), církevně křesťanského a postmoderního paradigmatu.

Umožňuje hlubší vhled do procesu, v němž se od raně středověké christianizace až do 20. století reflektovaly protikladné snahy - na jedné straně prosadit závazný církevní kánon křesťanské zvěsti a vymýtit pohanské praktiky, na druhé straně nadále používat magické úkony a činnosti, spojované s nadějí, že negativitu důsledků smrti je možné udržet pod kontrolou lidských sil. Etnologické výzkumy dokládají, že bez ohledu na hlavní proud středověkého (a v českých zemích i novověkého) formování a integrace společenského vědomí a obřadní praxe církevním křesťanstvím se pohřební ritus vyznačoval synkresí reliktní pohanské víry a oficiální katolické věrouky. Dlouhodobě setrvalá a ve vnějších projevech variující podoba rituálů nese znaky relativně stabilního, uzavřeného funkčního systému tzv. lidového křesťanství.

Existenci tohoto lidově křesťanského představového světa strachu a úzkosti ze smrti, mrtvého, neznámého a cizího naznačují nálezy archeologické i etnologické, odkazující na víru pozůstalých v spirituálně fyzickou kontinuitu světa živých a mrtvých. Zdá se, že způsoby vylučování mrtvých ze světa živých a rovněž manipulace s tělem jsou nesené rukopisem těchto mentalit. Jsou prokazatelné například v tabuizovaném dotyku s mrtvolou či s předměty, se kterými zemřelý přišel do styku. Měly přivodit zkázu a smrt, nebo - jak ukážeme v případě tělesných pozůstatků zemřelých dětí - napomoci negativní i pozitivní magii.

Zkoumání podob dětských pohřbů a nepohřbů podporuje předpoklad, že interpretativní model posmrtných a pohřebních obřadů se opírá v zásadě o dvě skupiny úkonů, v nichž dochází k prolnutí kultovních a pověřených složek se sociálně-právními a společensko-integrativními. Nacházíme je v relativně proměnné jednotě obyčejů, zaměřených na vyčlenění zemřelého z rodiny, domova a obce a jeho odevzdání do rukou Božích včetně přimluv za posmrtnou spásu. Obdobně v symbolických formách obnovy smrti zpřetrhaných závislostí, závazků a nároků, vzniklých za života zesnulého. Studium této problematiky umožnilo ověřit předpoklad, že každý z obyčejů při smrti a pohřbu byl plně funkční pouze v síti vztahů k dalším a spolu s nimi, nikdy ne sám o sobě (Navrátilová 2004, 13). Rituály provázející úmrtí a pohřeb strukturovaly vzájemně provázané etapy: poslední pořízení a u věřících poslední pomazání - rozloučení s umírajícím - příprava nebožtíka do rakve - strážení a noční bdění u mrtvého - poslední cesta - uložení do hrobu - pohřební hostina - dodržování smutku a vzpomínkové slavnosti za zemřelého. Symbolickými místy, kterými zemřelý překračoval meze svého dosavadního života, byly hranice domova (práh světnice, obydlí, vrata), obce (zpravidla kříž, boží muka apod.), brána hřbitova a hrobové místo, završující celek vylučovacích úkonů z lidského, profánního světa.

Posmrtný rituál prostupovala odstupňovaná důstojnost obřadu, vyjadřovaná nejen účastí členů rodiny a širšího příbuzenstva, ale i sousedů a ostatních příslušníků obce (Navrátilová 2000). Zemřelí byli součástí obce v dobrém i zlém, účastnili se podstatných rodinných a obecních záležitostí, zajišťovali reprodukci, stá-

la za nimi hodnota vytvořená jejich životem a prací. Pouta mezi živými a mrtvými spoluvytvářela intimní svět rodinného života, vyplněný úctou k předkům jako k domácím bůžkům přebývajícím v domě či chlévě ve vymezených místech, jako byl práh, pec, kultovní kout, k nimž se pak pojily mnohé obyčeje.

Konstitutivní roli sehrávala v pohřbu víra v existenci a strach ze síly tzv. nečistých zemřelých, tj. osob zahynulých nepřirozeným, náhlým nebo násilným způsobem, kteří se po smrti vracely do světa lidí. Jejich moc a funkce byly tradovány v ústním podání s revenantskými motivy o návratech duší mrtvých dospělých i dětí. Dětský revenantismus je relativně svébytnou substrukturou univerzálního vlivu návratů mrtvých v lidové kultuře. Jeho zvláštní povaha tkví převážně v lidové morálce, zohledňující, že zemřelé dítě z vlastní vůle nepáchalo prohřešky ve vztahu k druhým lidem. Jeho úděl byl důsledkem nezodpovědnosti matky (rodičů), za níž musí pykat. Proto představuje pro živé menší nebezpečí a i „osvobození“ jeho duše je snazší (Navrátilová 2005a).

POHŘBÍVÁNÍ NEPOKŘTĚNÝCH DĚTÍ

Poznámky k pramenné základně a k metodologickým přístupům zkoumaného tématu otevírají prostor pro bližší charakteristiku pohřbívání dětí v zachovaných svědectvích lidové tradice. Jako východisko k porozumění polaritě rituál/nerituál či pohřeb/nepohřeb se nám v prvé řadě nabízí srovnání složek pohřební obřadnosti dospělých a dětí. Může nám pomoci zpřístupnit situaci, v níž pohřbívání dospělých a dětí vykazuje výrazné rozdíly, povšimnout si, z jakých skupin podnětů pramení odlišnosti v nakládání s mrtvým dětským tělem a na jejich základě se pokusit stanovit konfiguratívni prvky dětských pohřbů. Věnujme tedy další pozornost pojetí dítěte ve společnosti a dobovému konceptu a přístupu k významu dětské smrti (tedy i života).

Postavení dítěte v tradičních společenstvích se až do poloviny 19. století vyznačovalo nahodilostí v šancích na přežití, uzavřeností dětského světa, přezíráním jeho potřeb a zájmů, bezprávnou závislostí na rodině. Děti nebyly do svých pěti až šesti let, kdy se měly vymanit z mateřské péče, považovány v rodině a domácnosti za bytosti zcela rovnocenné dospělým. Lze ve stručnosti shrnout, že středověké a raně novověké postavení dětí uvnitř rodiny a společnosti spolu s velmi častým umíráním ovlivňovalo intenzitu reakce na ztrátu dítěte, která by se z dnešního pohledu zdála chladná až bezcitná (Badinter 1998, 61-63; Żołądź-Strelczyk 2002, 262; Lenderová 2006). Zvláště úmrtí novorozenců bylo bráno jako běžné, bez zbytečné sentimentality. Z matričních zápisů se dovídáme, že ještě v polovině 18. století umíralo v českých zemích ze sta narozených živých dětí více než čtvrtina před dosažením jednoho roku. Přitom v matrikách jsou uváděny jen pokřtěné děti, zatímco děti mrtvé a zemřelé při porodu (či ihned po něm) nebyly ani nikde evidovány. Tato situace byla obdobná ve venkovském i měšťanském prostředí, jak vzpomíná spisovatelka Karolína Světlá na rodinné poměry jejího pradědečka v Českém Brodě: „*Vrána ...desetkrát po sobě byla do červené kolíčky, která tam uchystána byla, něco malounkého, hezounkého položila; ale desetkrát po sobě odnesl zas mládenec s bílým fáborem a rozmarýnou za kloboukem vránin dárek v malé rakvičce na hřbitov k svatě Trojici...*“ (Světlá 1959, 9). Přestože se dnes badatelé rozcházejí v názorech na míru citové výchovy a starostlivosti věnované dětem, většinou se shodují v mínění, že vztah dospělých k dětem se začal měnit až se vznikem nové sociální reality v západní Evropě v posledních desetiletích 18. století (Navrátilová 2000-2001).

Povšimněme si alespoň v náznaku spojitosti společenských institutů, mentalit a obyčejové tradice s podobami pohřbívání a s předmětnou symbolikou hrobových nálezů. Pro dětské pohřby měl zásadní význam způsob přijetí dítěte do společenství a církve. Vlivem křesťanství byl zřejmě potlačen profánní ráz přijímacích rituálů a nahrazen aktem pokřtění - posvátným sociokulturním institutem stvrzujícím status dítěte jako člena církve, vzešlého z řádného manželského svazku. Koncept pohřbívání dětí se odvozoval od augustinského pojetí prvotního hříchu, zpochybňujícího nevinnost novorozeňat, která umřela před pokřtěním: „*Nevinná je slabost dětských údů, nikoli duše dětí...*“ (Delumeau 1998, 299). Středověké pojetí malého dítěte, ačkoli nevědomého a slabého, přesto však obtíženého prvotním hříchem, se objevovalo i v představách o sváru dobra a zla při jeho umírání, zobrazovaných například v ikonografii. Navzdory tomu můžeme v lidové tradici sledovat až do 20. století přežívání starších předkřesťanských představ o záhrobním životě, promítnutých do lidové víry v převtělování duše dítěte do bílé holubice.

Mrtvému nepokřtěnému dítěti nenáležela nějaká ustálená forma ritualizace při jeho uložení do země. Ještě v 19. století bylo v lidovém vědomí běžné pojetí nekřtěňátka jako potencionálního nositele ohrožení nejen rodiny, ale i všech členů společenství. K nepokřtěným dětem patřily děti potracené,

zahubené, mrtvě narozené nebo zemřelé krátce po porodu, jejichž duše byly pokládány za nešťastné a zavržené. Největší obavy vzbuzovaly podle lidové víry děti, které byly utraceny matkami ještě před narozením či těsně po něm, jejichž tělíčka byla často tajně zakopána či pohozena. Tyto děti jakoby zůstávaly na pomezí lidského a záhrobního světa, neboť nepatřily k žádnému z nich. V lidovém povědomí se uchovalo přesvědčení, že děti, které dosud nepřijaly svátost křtu, po smrti přebývají v prostoru, zvaném *limbus puerorum* (jakési „předpekli“), kde je jim odepřen kontakt s Bohem, bez možnosti spasení. Přestože existence limbu byla oficiálně uznána až koncem 18. století, tato idea nepochybně podpořila obecně rozšířený názor, že duše předčasně zemřelých dětí, obtížených dědičným hříchem, dlí v temnotách. Mezi lidem kolovaly představy, že bloudí po světě sedm magických let a potom se z nich stávají zlí duchové, kteří znepokojují kolemjdoucí. Na Moravě nazývali duše nepokřtěných, matkami „zmárněných“ dětí *zahubenčata*, *zababončata* a například na Valašsku si je představovali jako ošklivé bytosti s velkým břichem a velkou hlavou, s tenkýma rukama i nohama (Karas 1925). Běhaly pospolu v celých hejnech, zjevovaly se nejčastěji v poledne v obilí a velkým nářkem děsily kolemjdoucí. Nepokřtěné děti se měly objevovat i v jiných podobách - jako skřítkové, padající hvězdy, rusalky, můry dusící lidi ve spánku. Ve Slezsku měly jejich dušičky v podobě ptáčků létat na svátek Všech svatých kolem křížů na hřbitově. Nejrozšířenější byl názor, že se duše nekřtěňátek zjevují jako *bludičky* (*světlušky*, *světýlka*, *světlíci*, *ohnivá děťátka*). Zavádějí pocestné do bažin nebo jim naopak pomáhají, aby nezabloudili. Někde se zjevovaly jako malé dětičky se zlatými vlásy se zapálenou smolnicí v ruce. Ve folklorním podání je mnoho démonologických pověstí a pověrečných povídek o posmrtném bloudění nepokřtěných dětí, jejichž dušičky nemají po smrti pokoj, nařikají a dožadují se dodatečného křtu. Velmi rozšířené byly představy o těchto bytostech zejména u východních a jižních Slovanů (Máchal 1891, 119-121; Tolstaja 2006, 236-267). Ambivalentní charakter lidového myšlení připouštěl určitou odlišnost v posmrtném osudu těchto dětí a jejich „boží zatracení“ nebylo bráno tak doslova. Podle lidové tradice je bylo možno vysvobodit vyřčením křestní formule a oslovením nějakým jménem, někdy i vhozením křtící košílky na nešťastnou dušičku nebo odřikáním modlitby „nazpátek“ (Václavík 1930, 383). V obci Lipová na Slovácku dokonce panovalo přesvědčení, že při soudném dni pohřbí nepokřtěné děti Jan Křtitel (Chotek 1922, 697). V Čechách věřili, že dušičky nekřtěňátek k sobě bere Panna Maria a lidé se za ně modlili ke sv. Anně (Pejml 1941, 238).

V etnologické a antropologické literatuře jsou děti, které skonalý náhlou, násilnou a nepřírozenou smrtí zařazovány mezi tzv. nečisté zemřelé. Nepochybným dědictvím předkřesťanské mytologie je po staletí udržovaný názor, že předčasný skon, který přerušil jejich sotva započatou životní dráhu, je důvodem k posmrtnému zjevování se v podobě různých démonických bytostí a k pomstě (Lecouteux 1997; Schmitt 2002). Obavy před jejich nebezpečím dokládá i záznam Burcharda Wormského z počátku 11. století o tom, že nekřtěňátko ukládaly ženy na tajném místě a proklály je dřevem, aby nevstávalo z hrobu a nemořilo lidi. Ze stejného důvodu bylo zvykem probodnout mrtvolu ženy zemřelé během porodu, i s novorozeným dítětem (Zíbrt 1894, 14, 15). V etnologických a historicko-právních pramenech je doloženo, že tímto způsobem byli zneškodňováni sebevrazi nebo osoby podezřelé z čarodějnictví ještě na přelomu 18. a 19. století (Navrátilová 2004, 308). Zaražení kůlu do srdce (podobně jako přibíjení končetin hřebíkem, uzavírání čelistí zámkem apod.) patřilo k praktikám, jež měly spolu s vykropením hrobu svěcenou vodou zamezit posmrtným návratům. Ze soudní praxe se dovídáme, že ještě v raném novověku nerozlišovalo útrpné právo pokus o potrat, samovolné předčasné vypuzení plodu či úmyslně přivolený potrat a zabití narozeného plodu, které bylo (zvláště v nižších společenských vrstvách) častým řešením nešťastnic, očekávajících nemanželské dítě. Těžké bylo ženám dokazovat, že se dítě již narodilo mrtvé nebo zemřelo bezprostředně po porodu: „Mariana Křížkova r. 1589 v Praze duši svou pečtila, že děcko její, pod krovky nalezené, nikdy nežilo, nicméně dána k právu útrpnému a na konce sřata...“. Provinilé osoby „... plod svůj utratioše, bývaly i s mrtvolou dětinskou za živa zahrabány“ (Winter 1892, 797, 798). Ještě v první polovině 18. století byly takové ženy trestány setnutím mečem, posmrtným vložení těla do hrobu a symbolickým probodnutím srdce (Oberpfalzer 1937; Procházková 1994), neboť vražda novorozeněte byla posuzovaná jako hrdelní zločin. Až do pozdního středověku se tak při řešení problematiky infanticidy a abortů, s nimiž se setkáváme již v nejstarších písemných pramenech, střetávala právní a lékařská praxe s církevním pojetím, zejména v závažné otázce „oduševnění plodu“ (Šubrtová 1991). Církev povolovala v naléhavých případech porodní bábě provést nouzový křest (polít dítě vodou a pronést formuli s přidáním jména), který však v některých situacích přinášel etické problémy. Stávalo se, že babička křtila dítě již napůl mrtvé při sebemenších, často předstíraných náznacích života, jen aby bylo zapsáno do matriky. Někdy tak činila i ze strachu, aby nebyla obviněna ze špatného vedení porodu. Byly však i opačné případy, kdy samy rodiče si přáli označit dítě, které zemřelo až nějakou chvíli po porodu jako mrtvé, aby nemuseli hradit výlohy spjaté s církevním pohřbem (Navrátilová 2004, 66).

Specifickému postavení malých dětí odpovídaly i zvláštnosti ve způsobech jejich posmrtného ukládání. Archeologické nálezy nám dotvrzují nejen oddělování dětských hrobů a vybavování jejich hrobových inventářů zahrocenými předměty se zřejmou ochrannou funkcí, ale také dětské kostřičky v jamách s odpady a zvířecími kostmi, nebo ukládání novorozenců v hliněných nádobách (Unger 2006, 124-133). Nepokřtěné děti nesměly být pohřbívány v posvěcené půdě - podle dobového kánonu by byl hřbitov stižen klatbou. Dítě se muselo z hrobu vyjmout a místo znovu vysvětit. Ne všichni církevní představitelé zavrhovali možnost řádného pohřbení a spasení nepokřtěných dětí, kritiku takového postoje nacházíme například ve spise protestantského kněze Havla Žalanského z roku 1608: „*Kdo tím vinen? Ti, kteří o spasení jejich netoliko pochybují, ale i spasení odsuzují, tváře Boží odlučují, pohřbu na krchově s jinými lidmi za nehodné soudí. Někdy ožralé babky na místech (prý) neposvěcených tak je pochovávaly, že se psi neb svině s nimi tahali. A mnohé škodlivé básně a smyšlenky o takových nemluvoňátkách v lid vtrousil a srdce lidí pověřčivých nimi zšálil...*“ (Žalanský 1608, 170).

Nepokřtěným dětem byla vyhrazena zvláštní místa - pohřbívaly se například pod strom v lese, k plotu na zahradě, na křižovatkách cest, za vnější zdí hřbitova; později i na hřbitově samém, ale v odlehlejších, zarostlých koutech. Neposvěcená místa jejich uložení zůstávala v paměti místních lidí poznamenána něčím negativním, tajemným až strašidelným. V ústní tradici bylo zaznamenáno množství příběhů o tom, že na místě jejich pohřbení je slyšet v noci či v poledne novorozeňátka plakat a nářikat, nebo že straší, jako například v Nedachlebicích, kde jedna židovka potají zakopala své novorozeně ve sklepě pod palírnou a od té doby tam vídali lidé o půlnoci na dvoře tančit žida v jednom střevíci (Vítek 1928, 85). Karel Weis zapsal v roce 1924, že na svých toulkách po Šumavě, na půli cesty mezi Zdíkovem a Zdíkovcem stála těsně při silnici malá, nízká skalka s železným křížem na vrcholku. Tam prý byl v noci často slyšen dětský pláč a nářek. „Od nepaměti“ tam měli pochovávat nekřtěňátka „... a tu skalku hlídal velký černý pes s příšerně svítícíma očima“. Už od soumraku se lidé tomu místu vyhýbali (Weis 1932, 80).

Nepokřtěné děti byly podle etnologických pramenů ukládány i poblíž jiných sakrálních staveb, jako jsou boží muka (Zíbrt 1931, 301), kříže, kapličky a zvonice, zejména pak pod okapem kostela nebo hřbitova (Tuma 1931, 199). Na Šumavě pohřbívali „za starodávna“ nekřtěňátka pod kápějí u kostela (rýhu kolem stavení, utvořenou od vody, kapající z přístřešku), kde měla dešťová voda smývat jejich hříchy „... aby dušičky jejich došly věčného pokoje...“ (Weis 1932, 79). Někdy však byla pohřbívána také pod přístřeškem obytného domu. V lidové tradici bylo totiž toto místo sídlem všech provinilých duší, které tam měly za trest trpět v ustavičném mokru, proto se pod okap neměly vylévat pomeje a špína (Navrátilová 2004, 157, 158). V některých oblastech se nepokřtěné a předčasně narozené děti pohřbívaly i pod prahem (např. v 16. století ve Slezsku a na Ukrajině). V jedné tyrolské pověsti se vypráví, že ve staré době se zabíjelo dítě a pohřbívalo pod pecí, což mělo přinést štěstí (Handwörterbuch 1927, 992). Ve Francii ukládali nekřtěňátka také pod velký skalní blok (Handwörterbuch 1930-1931, 89) a podobně i u nás, jak svědčí nález novorozence ve skalní spáře při nároží věže hradu Rokštejna u Brtnice na Jihlavsku ze 13. století (Unger 2006, 133). Tento způsob pohřbívání navozuje možnou spojitost se staršími vrstvami mytického nazírání na svět, v nichž se objevují představy o skalních rozsedlinách, lomech, kamenech a jamách jako místech původu dětí (Navrátilová 2004, 42).

Odlišné způsoby pohřbívání nepokřtěných novorozenců vyplývaly nejen z obavy z jejich škodlivého působení, ale i ze strachu, že údy těchto dětí (v některých případech i srdce a hlína v níž byly uloženy) budou zneužívány k magickým kouzlům (Dvořák 1894, 326; Šimek 1894, 113; Florián 1923, 197). Manipulace s těly zemřelých nekřtěňátek byla posuzována jako kriminální delikt, jak svědčí výpovědi odsouzenců ve středověkých právních spisech. Například zápis archiv pražského arcibiskupství z roku 1661 obsahuje zprávu, že kočí Mikuláš Kavka se přiznal k tomu, že měl „... malé dítě nekřtěné suché, jímž žlab koňský vytíral...“, aby měl koně pěkné (Ráž 1912, 371, 372). Záznam z archivu Musea království Českého ze 16. století uvádí, jak v roce 1590 nějaký Vlček, řečený Vítek, vykopal nekřtěňátko u božích muk u Lipan, spálil je na prach a sypal do studny, kde nabíral koňům vody. Koně se pak otrávil. Jiný doklad podává svědectví o tom, že tři muži měli prodávat prach z nekřtěňátek a z jejich prstíček dělat svíčky, které používali zloději při krádeži (Schulz 1899). Rovněž v rukopisné sbírce kněze Václava Krolmuse z let 1831 až 1832 je záznam, že „... loupežníci, jdouce v noci na lup, berou s sebou ruce od nekřtěňátka, které na místo přijdouce, zapalují. Majíť tyto moc takovou, že kolik prstíček uhoří, tolik osob pohřženo jest v tuhý sen a neprobudí se, dokavád' ručiček se nezhasne“ (Robek 1959, 129). Pověra o tom, že svítí-li se takovou svíčkou při krádeži, zloděje nikdo nechytí (nebo že pomáhá otvírat všechny zámky), byla rozšířena po celé střední Evropě. Aby se zamezilo vykopávání dětských ostatků a jejich zneužívání, v Porýní byla místa jejich uložení hlídána zvláštními hlídači (Vlach 1915, 34). Ve Slezsku měly být právě z těchto důvodů nepokřtěné děti ukládány do zvláštních schránek (Handwörterbuch 1930-1931, 89).

Obr. 1. Děvčátko v bílém úboru s věnečkem na hlavě a s knížkou, obklopené kvítím a obrázky. Žarošice, okr. Hodonín, šedesátá léta 20. století.

Obr. 2. Chlapec v rakvi, obložený rozmarýnem, svatými obrázky a fotografiemi rodičů. Kolem roku 1960.

Narození mrtvého, podobně jako tělesně postiženého dítěte bylo ve starších dobách pokládáno za odplatu za hříchy rodičů (zejména matky), za trest Boží, zaslouženou kletbu či cáry. V odlehlejších oblastech u nás takový názor přežíval až do přelomu 19. a 20. století (Navrátilová 2004, 40, 41) a lze předpokládat, že i tento pocit provinění byl jednou z příčin, proč se takové děti pohřbívaly téměř potají, anonymně, bez obřadů a bez výkropu, tak jako dítě nepokřtěné či potracené. Jejich mrtvolky se měly nést pokud možno tak, aby nebyly nikým viděny a osoba, která je nesla, nesměla s nikým mluvit. Pochovávaly se ve tmě, za soumraku nebo v noci. V některých regionech západní Evropy se místa jejich uložení zabezpečovala proti zlým démonům upevňováním bílé pleny, která se nazývala *slzavý šáteček* (Tränentüchlein) a věřilo se, že útržky z něj mají léčivou sílu proti bolesti zubů (Handwörterbuch 1927, 987). Jde o úkon analogický ovazování hrobů zemřelých šestinedělek nití či šátkem nebo obklopování jejich hrobů mřížovím. K symbolickému uzavření hrobu tzv. nečistých zemřelých směřovalo také jejich pokrývání trnovým křovím, divokými růžemi, větvemi, kamením, sypáním uhelného prachu, železných pilin a podobně, s cílem zabránit duši vyjít ven. Obecně u Slovanů sypali na hroby sebevrahů, vampýrů a čarodějnic také mák. Stojí za zmínku, že na západním území někdejší Bílé Rusi, než zakopali mrtvé narozené dítě do předního (čestného) kouta světnice pod ikonami, vložili mu do úst špetku máku s tím, že kolik zrnek máku, tolik projde let, než ho bude možné symbolicky pokřtít (Federowski 1897, 301).

Na Valašsku říkali o nepokřtěných dětech: „*Žádné cavyky sa nedělají - vykope sa jamka na krchově, kajsi u zdi, hodí sa do teho a je konec.*“ Hrobník z Krasna potvrdil, že ještě v padesátých letech 20. století neukládali nepokřtěná nemluvnátka ani do rakviček. Zabalili je do plínky nebo do kusu papíru a vložili do krabice od margarínu. Často se stávalo, že je na hřbitov nenesli ani rodiče, jako by se za ně styděli. Poslali jejich mrtvolku po sousedovi nebo porodní babce a hrobník ji pak bez jakýchkoli obřadů zakopal do mělké jamky někde u zdi, na místo vyhrazené nekřtěnátkům a sebevrahům (Palátová-Cveková 1950, 139).

Novorozenec, který zemřel během porodu nebo krátce po něm, býval pochován spolu s matkou, neboť se předpokládalo, že se jeho duše bude chtít po smrti dostat ze světa mrtvých zpět k matce. Nebylo-li to možné, podle zpráv z polského území uložili k zemřelé šestinedělce alespoň kus dřeva nebo balvanu s vyobrazením dítěte (Fischer 1921, 365). Etnologické prameny z našich oblastí uvádějí, že až do první světové války umisťovali novorozené obvykle k nohám šestinedělky. Bývalo zvykem vkládat do rakve mycí a šicí potřeby (nůžky, náprstek, jehlu s nití, plátno, kousek mýdla), aby matka mohla novorozence ošetřovat. Pokud tak pozůstalí neučinili, lidé věřili, že nebožka nemá v hrobě pokoj a pro věci si přijde. V severních Čechách bylo zvykem dávat šestinedělkám do hrobu kromě těchto předmětů také lžici a hrnek na kaši, misku na mléko, palici a prkno z mandlu (John 1924, 178). Jestliže zemřelo dítě během matčina šestinedělí, kněz je pohřbil teprve po církevním úvodu matky v kostele.

POKŘTĚNÍ JAKO MEZNÍ AKT RITUALIZACE DĚTSKÉ SMRTI

V protikladu k nepokřtěným dětem, jimž bylo odepřeno „řádné“ pohřbení, bylo pokřtěným dětem přiznáno právo na pohřební obřad podle katolického ritu. Církevní křest byl v lidovém prostředí postupně akceptován a osvojován jako společensko-konstitutivní akt včlenění dítěte do církve a tím i do společnosti. Převrstvování starších forem přijímacích rituálů katolickým pojetím víry vedlo, jak jsme již zmínili, k jejich dalšímu přetrvávání. Pokřtění a z něho plynoucí nárok na obřadní rozloučení propojovaly svět dospělých a dětí, přesto modifikace složek dětského pohřbu v odlišný celek byla nadále charakteristickým znakem již dříve specifikovaného nerovnoprávného statusu dítěte.

Povšimněme si alespoň v náznaku některých diferenčních prvků ve vztahu k dětským nepohřbům. Již v čase umírání máme v literatuře doložen obyčej tzv. *obnášení* dítěte hořící hromniční svíci, které mělo v lidovém prostředí nahradit církevní zaopatřování. Kolem lože se postavilo několik žen, nejstarší vzala svíci a třikrát obcházela dokola. Potom dala svíci dítěti do ruky, zavolala ho křestním jménem a třikrát mu pravila: „*Přijmi ode mne toto světlo jako Panna Maria od svého syna.*“ Mezitím se ostatní modlili Otčenáš a Zdravas Maria (Levínský 1931, 71). Svědčí to o potřebě „ozvláštnit“ umírání pomocí laických úkonů, které měly zemřelému dítěti získat Boží náklonnost. V této souvislosti zvýrazníme, že v lidovém křesťanství se nerozlišovaly sakrální a jiné předměty či symboly - při obtížném umírání bylo zvykem (kromě koupele z odvaru rozmanitých bylin) vkládat dítěti pod hlavu svatební šaty, svatební věnečky rodičů nebo svatební modlitby. Věřilo se, že již udělením církevní svátosti manželství byla posílena nadpřirozená moc těchto předmětů proti zlým démonům usilujícím v této obtížné chvíli o uchvácení dítěte. Podobné pohnutky mohly patrně vést i k „nekřesťanskému“ obyčeji, trestanému desetidenním pokáním, zmíněném z počátku 11. století: několik žen vložilo do pravé ruky zemřelého pokřtěného dítěte voskovou misku s hostií a do levice voskový kalich s vínem a tak je pochovaly (Zibrt 1894, 15).

Obr. 3. Otec, matka a bratr nad rakví zesnulého chlapce, vystavené na dvoře domu. Kunovice, okr. Uherské Hradiště, nedatováno.

Obr. 4. Pohřeb malého dítěte. Rakvička na bíle natřených márách je bohatě vyzdobená kvítím. Malov, okr. Žamberk, kolem roku 1890.

Smrt nevinného dítěte s „čistou“ duší, nepopsanou hříchy, byla příčinou dlouhodobě přetrvávajícího názoru, že zemřelé dítě je obdařeno schopností přimluvy na onom světě za blízké dospělé, zejména matky a kmotry - říkalo se, že když zemře dítě, je v nebi „orodovníček“ (Dufek 1893, 32). Ve Švýcarsku dokonce kladl hrobař kosti svých příbuzných do hrobu dítěte s tvrzením, že mrtvému to činí v nebi dobře a krátí dobu jeho posmrtného pykání (*Handwörterbuch* 1927, 979). Tělesným pozůstatkům dítěte byly připisovány i jiné schopnosti, jak dokládá zápis z období kolem roku 1900. Jedné ženě z okolí Brna poradili, aby mrtvé dítě umyla v kořalce a vodu dala vypít svému muži-alkoholikovi, že prý se polepší (Ludvíková 1964, 35).

Ještě na počátku 20. století byl uplatňován úzus, že pro mrtvé dítě se nesmí mnoho naříkat, neboť přílišný smutek pozůstalých mu znesnadňuje vstup do nebeské blaženosti. Povědomí o tom, že pláčem se nebožtíci ruší z hrobového klidu, se v našem prostředí šířilo i prostřednictvím legend (Bufková-Wanklová/Polívka 1911, 209). Zejména v 17. století je nacházíme ve sbírkách příkladů, které sloužily kazatelům k vyzvednutí zvláštní „milosti“ dětství ve vztahu k nebi a Bohu i k moralizujícím výkladům, sledujícím zmírnění žalu rodičů ze smrti dítěte. Představa že pláč vyhání dítě z ráje se projevovala v rozšířené praxi nevyzvánět při jejich pohřbu ani se za ně okázale modlit, neboť podle lidové víry se hned staly andělíčky. Přílišný pláč po zemřelém dítěti jako nevhodný projev se stal častým motivem středoevropského slovesného folkloru v různých variantách: matka tak moc pláče pro dítě, až oslepe; z jejích hojných slz přetéká studánka; nařikající matce se dítě zjevuje ve snu celé mokré, kape mu z košilky voda a třese se zimou, neboť mu slzy smáčeji košilku; zemřelé dítě se zjeví s krvavou ránou na čele a podobně.

Dětský pohřeb byl příležitostí k uplatnění symbolů a prvků, tradovaných v regionálních a místních variantách, vyjadřujících sounáležitost prostředí života s posmrtnou existencí. Jde zejména o úpravu mrtvého dítěte, rakve, hrobové jámy, označení hrobu. K charakteristickým znakům patřila bílá barva jako symbol nevinnosti. Těm nejmenším dávali bílou, pokud možno křtící košilku (rubášek). *Dětské košile k smrti* nacházíme běžně v pozůstatostech selských i městských domácností v 16. a 17. století. Malým dětem obojího pohlaví kladli na hlavu zelený věneček, větší dívky školního věku oblékali do bílých šatů rovněž s věnečkem. Chlapcům dávali bílé plátěné kalhoty a bílou košili, až později je odívali do svátečních tmavých šatů. Na moravském Slovácku mělo mít děvčátko jen pěkně učesané vlásky s tím, že věneček mu dá až Panna Maria. Běžná byla představa, že dívky musejí mít zástěrku, aby měly do čeho v nebi sbírat květiny, neboť pokud na to domácí lidé zapomněli, dítě plakalo a nemělo v hrobě pokoj. Bývalo zvykem obkládat zemřelé děti svatými obrázky, zvláště Andělíčkem strážným, větvičkami krušpánku (zimostrázu) a myrty a do ruky jim vložit proutek z rozmarýnu. Rozmarýn a myrta symbolizovaly svobodu a nevinnost a v lidové tradici sehrávaly pozoruhodně důležitou úlohu v tak rozdílných rituálech, jako byly pohřeb a svatba. Rozmarýnovými snítkami kropili zemřelé, věnovala se jimi dětská rakev, rozmarýnové kytíčky se i malým chlapcům připínaly na levou stranu klopky kabátu či kordulky - jako výbava do hrobu a na znamení toho, že mohli být ženichem. Někde dávali do rakve biřmovací svíčku, aby si dítě mohlo posvítit na cestu, a svatební závoj, aby dobře spalo. Růženec přidávali pouze tehdy, když bylo dítě u sv. přijímání, jinak ne - „... to prej se v domě neco stane, dyž mu ho dá“ (Šebestová 1900, 57).

Z Moravy a Slezska máme zprávy o tom, že otec vkládal zemřelému dítěti do rakve peníz, který měl symbolizovat jeho dědický podíl (*Monarchie* 1897, 207). Na Novoměstsku položil otec peníze, které nesl knězi na výkrop, nejdříve do rakvičky se slovy: „Zde máš, můj holečku, tvou pretensi“ (Dufek 1893, 32). Na Slovácku dala matka dítěti do sepjatých ruček mezi prstíčky „šestku“ (dvacet haléřů), aby prý mělo na ofěru a na každé očko mu položila krejcar, aby je neotvíralo a nevidělo, jak nad ním naříká.

V některých místech na Horácku kladli mrtvému dítěti na očka skořápky z vlašských ořechů s odůvodněním, aby si nikoho nevyhlídlo. V meziválečném období ve 20. století již dávali dětem do rakve oblíbenou hračku, knížku a později též fotografii matky nebo obou rodičů.

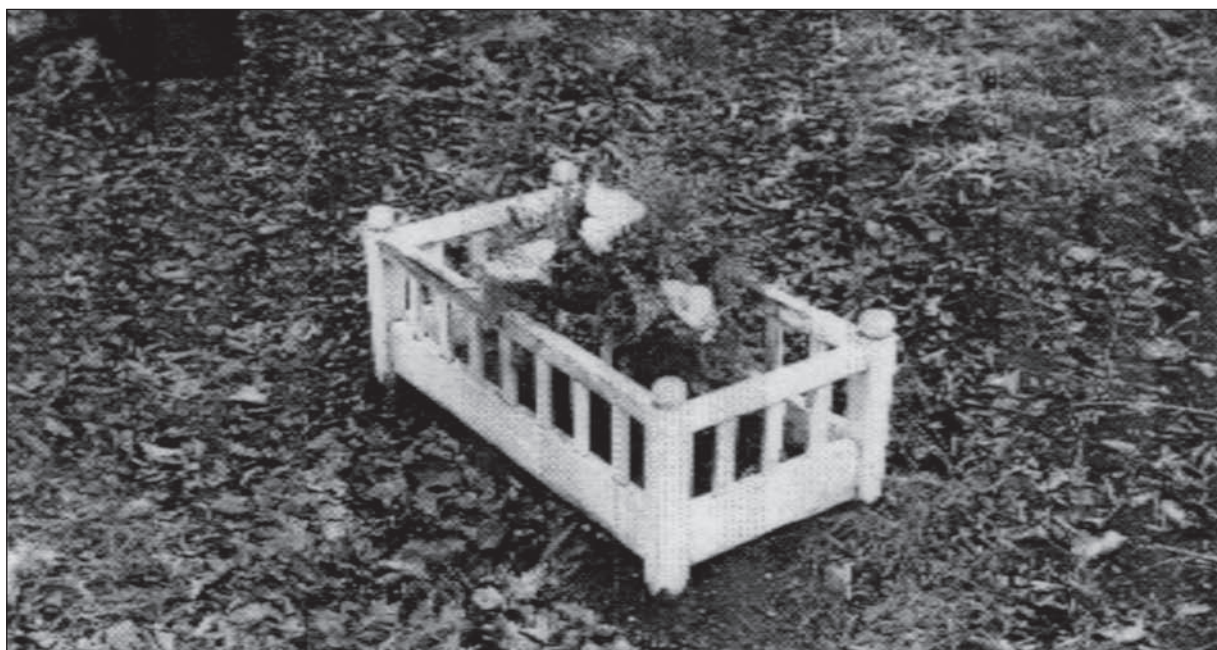
Dětská rakvička bývala u zámožnějších bílá a dovedně propracovaná, u chudších buď z neohoblovaných desek s křížem provedeným bílou, červenou, černou či modrou barvou, nebo z hoblovaných, černě natřených desek. Na Chebsku se říkalo, že bez kříže na rakvi by dítě, byť bylo jen den staré, muselo jít do očiště (John 1924, 175). Dno rakve vystlali bílým krajkovým tylem, rakev vykropili svčnou vodou, položili do ní dítě a také je pokropili. K „ochraně“ zemřelého dítěte a k jeho úspěšné cestě do záhrobí měla sloužit svčná voda a věčné světlo, proto k rakvi postavili hořící svíčku s kropenkou. Poněvadž se věřilo, že se nevinná dětská duše nepotřebuje dovolávat milosrdenství božího, nebylo zapotřebí jménem zemřelých dětí odprošovat pozůstalé, konat večerní a noční bdění s modlením. Na větší dítě se přicházeli dívat vrstevníci a sousedé, hlavně ženy, a jeho rakev vystavili ve světnici či na dvoře. Dětem se nemusely svazovat ruce a nohy jako dospělým (růžencem či stužkami), ale obložily se obrázky a kvítím.

Důležitou složkou ritualizace pohřbu dospělých bylo vyzvánění kostelních zvonů, neboť jejich hlas původně sehrával úlohu zapuzování zla hlukem. „Umíráček“ měl v domě smrti zburcovat všechno živé včetně zvířectva. Způsob zvonění (jeho rytmus a délka) byl podřízen místní tradici a mimo jiné symbolizoval i sociální postavení zemřelého. Již jsme se zmínili, že malým dětem se většinou nevyzvánělo, větším zvonili alespoň jeden „verš“. Zvonění bylo hierarchizováno i podle pohlaví - ještě na počátku 20. století bývalo v obcích zvykem, že muži se během zvonění zvonem „zatrhlo“ třikrát, ženě dvakrát. Jinde, například ve Slezsku, rozhlašoval umíráček smrt chlapce „třemi vrhy“, děvčete jen dvěma (Vyhlídal 1900, 189).

Pokud rakev s dítětem nesli nebo vezli v průvodu, po cestě se nekonalo žádné modlení, nevyhrávala hudba, nebývala mše v kostele. Později se v některých případech (u starších dětí) sloužila tzv. andělská mše (při níž byl kněz v bílém ornátu) a odehrálo se stručné loučení, určené jen rodině. Pohřební zpěvák při něm před vstupem do kostela děkoval jménem dítěte rodičům za vychování a prosil za prominutí hříchů. Rakev s malým dítětem (do dvou až tří let) nesla na hřbitov většinou kmotra nebo porodní bába v náručí (jen zřídka to byla sama matka nebo oba rodiče) nebo ji přivazovali bílým šátkem k holi a kladli přes rameno. Kolem roku 1900 se již stalo běžné, že odrostlejší děti provázeli na hřbitov mládenci a družičky. V některých místech nosili rakvičku jen mládenci, jinde, například na Valašsku, nesli *ogaři* (mládenci) chlapce a *cérečky* (družičky) děvčátko. Větší dítě již nesli na mářách. Ve starších dobách se tradovalo, že se novorozenci nesmí pochovávat v peřince, protože by pak po celý rok (někde po sedm let) nepršelo. Na Slovácku dodnes nosí při pohřbech školáka jeho spolužáci před rakví bohatě zdobenou peřinku s obrázkem andělíčka, kterou pak o svátku Dušiček a o Vánocích pokládají dětem na hrob na znamení nevinnosti a klidného spánku (Tarcalová 1998, 37). V některých místech na Slovácku sypali dětem pod rakvičku zlatožlutý písek a kvítí.

V chudších rodinách nemávaly malé děti pohřeb, pouze výkrop hrobu, který se odehrával obvykle brzy ráno, bez hudby, bez zpěváků a bez vyzvánění. Ani v meziválečném období tomu nebylo jinak. Na Pelhřimovsku pohřbil dítě v útlém věku obvykle sám otec nebo i starší bratři bez nějakého zvláštního obřadu, pouze byl požádán kněz, aby příležitostně posvětil hrobeček na hřbitově. Na Kladensku nebylo zvláštností, že otec naložil rakev s mrtvým dítětem na trakař a sám, bez doprovodu, odvezl dítě na hřbitov (Velký dotazník 1982-1983).

Byly však případy, že zámožní vystrojili i malým dětem nákladnější pohřeb, jaký popisuje například sedlák Dlask ve svých pamětech: „1834 dne 28. ledna narodil se mému synu Jozef, syn ... v pěti týhodních dne 4. března od psotníka zemřel. Dnes šestého ve čtvrtek měl pohřeb s celou muzikou, kantoři, za nima kněží, za kněžma 8 družiček, za družičkama já sem sám s párem vranýma koňma na bryčce s jedním mláďencem jakožto svého vnuka zvolnička dovezl. Tehdáž byl den jasný, teplý a tichoučký, že děti bosy byly s ním na funuse. Byla hrubá mše svatá anjelská velmi slavná a při tom dvě malý mše. Koštoval dohromady funus 20 zl. c. m.“ (Paměti Dlaska 1941, 50).

Obr. 5. Dětský hrobeček s dřevěnou postýlkou. Políčka, okr. Svitavy, 1991.

Hluboké sociální rozdíly byly nejvíce patrné ve městech a městečkách. Bohatší rodiny pořádaly svým zemřelým dětem pohřby, při kterých žáci zpívali žaltáře a verše, v průvodu šli mládenci a družičky, hoch s křížem a kněz. I když od vykopání dětského hrobu byla nejmenší taxa, vyzvánět se nemuselo a například v 16. století neměli truhláři brát od „dětinské“ truhličky více než 6 míšenských grošů, nařídil pražský purkmistr, aby se farářům, oficiálům a žakovstvu při dětských pohřbech od těch nejchudších nic neplatilo. Přesto byly ještě v 17. století ostatní výdaje tak velké, že „... mnohý chudšas svého stuhlého miláčka přece raději odnesl k Vltavě, která nechtěla za rakev ani hrob platu nijakého...“ (Zíbrt 1911, 284).

Výpravnější způsobem se odehrávaly rovněž pohřby dětí, jejichž rodiče byli členy rozmanitých pobožných literátských, mariánských, růžencových či jiných sdružení, která působila ještě počátkem 19. století (Navrátilová 2000, 14). Například v Pamětech města Uherského Brodu se uvádí, že v 17. století se dětského pohřbu účastnili všichni členové literátského bratrstva a „... mladší za staršími jdouce písne o nesmrtelnosti lidské prozpěvovali“ (Kučera 1903, 211). Podobně, i když s menší účastí, byly pohřbívány děti otců, kteří byli členy cechovních řemeslnických pořádků. Jak je uvedeno v artikulech nově zakládaného bratrstva z roku 1706, sdružujícího rozmanitá řemesla městečka Dolní Bukovsko a okolních obcí třeboňského panství, zatímco u pohřbu dospělého byli povinni se pod pokutou zúčastnit všichni členové, zemřelo-li dítě, „... dosti jest, když jeden z domu se dostaví“ (Weis 1933, 36).

Problémy se vyskytovaly u pohřbívání dětí příslušníků reformovaných a luteránských církví. Toleranční patent z roku 1781 sice dovoloval pohřbívát je na katolických hřbitovech, náboženské spory však na mnoha místech vyvolávaly ze strany katolíků i jinověrců místy až fanatický odpor k takovým pohřbům, a to zejména u dětí (Navrátilová 2004, 272–276). Pro ilustraci uveďme zápis Františka J. Vaváka z roku 1782: „V středu Sazometnou funus dítěte z Vrbové Lhoty. Když ho přinesli ke hřbitovu, nechtěli ho po katolicku dáti pochovati, raděj je zas zpátkem do Dobřichové Lhoty nesli a tam na jedné zahradě (Plačkově) zakopali (zápis v matrikách nebyl nalezen). Na Velký pátek opět funus děvčete Matěje Čermáka, bývalého rychtáře pečeckého, byl a tolikéž přinesse je do Dobřichova, od kostela se obrátili řkouce, že ho kropiti nedají, a na zahradě téhož Čermáka je zakopali“ (Paměti Vaváka 1907, 52). Podobné výstupy se odehrávaly při pohřbech dětí evangelického vyznání i v jiných oblastech, nejvíce však v nábožensky smíšených obcích východních Čech. Situaci uspokojivě nevyřešil ani dubnový patent z roku 1782, podle kterého měly být veškeré děti křtěny a pohřbívány dle způsobu katolického. Pokud si rodiče přáli nevinné děti pohřbít po evangelickém způsobu, byli odkázáni na znění tolerančního patentu, podle kterého si měly vyhledat pastora z Těšínska, Uher nebo zemí dědičných (Hellich 1926, 225, 226). Proto 7. listopadu 1782 vyšel další patent, povolující evangelíkům zřizovat na vlastní náklady modlitebny a hřbitovy, které však začaly vznikat vesměs až na po přelomu 18. a 19. století, někde i později. Hřbitovy byly zakládány na odlehlých a nehostinných místech (na svazích, v roklicích) a lišily se absencí hlavního kříže i formou náhrobků, tvořených nízkými, podomácku tesanými kamennými tabulemi s textem.

Ani hrobům na katolických hřbitovech, zejména na venkově, nebyla věnována obzvláštní pozornost. Jejich úpravu a výzdobu v obecnějším měřítku zaznamenáváme až od konce 19. století, do té doby nebyvaly často ani označeny. Prosté dřevěné kříže byly až od poloviny 18. století, někde až na počátku 20. století nahrazovány litinovými a kovanými. Hroby se obkládaly drny a osazovaly ponejvíce buxusem, břečťanem a rozmarýnem. Výraznou změnou ve výzdobě hrobů bylo jejich krášení věnci, které se až od osmdesátých let 19. století kladly výhradně na hroby mladých svobodných osob. Dětské hroby mívaly vyhrazenou část hřbitova většinou až do druhé světové války, potom se děti pochovávaly do rodinných hrobů nebo samostatně. Náhrobní epigrafie na dětských hrobech vypovídá o stereotypu symbolů spojených s dětstvím a o významech připisovaných dětské smrti, například „Anjel smrti z Boží vůle podřal věku jeho květ: sotvaže ho znáti začal, již opustil zas svět“ a podobně. Hroby dětí zdobily i prostší nápisy, jako „Nevrátíš se andílku, Bůh tě dal jen na chvílku“, nebo „Když Pán Bůh potřebuje anděličky, pošle si na svět pro dětičky. Zavolal tady na dva bratříčky a má na nebi víc o dva anděličky. Spěte sladce, dítka drahé“ (Navrátilová 2004, 287).

V posledních desetiletích, zejména od osmdesátých let 20. století, zaznamenáváme výraznější péči o dětské hroby i mimo obvyklé podzimní „dušičkové“ termíny a v den úmrtí, a to před Vánocemi a nejnověji i před Velikonocemi. K výzdobě hrobů malými vánočními stromečky či větvemi s vatou napodobující sněh přibýlo novodobé zdobení stříbrnými a zlatými ozdobami a cukrovinkami z vánočních kolekcí, velikonočními pomlázkami, kraslicemi, zajíčky, kuřátky, ale také plyšovými hračkami.

V závěru zdůrazněme, že etnologické prameny dokládají oprávněnost diferencovaného přístupu k dětskému pohřbu/nepohřbu jako sociokulturnímu komplexu rituálů. Jeho výrazem bylo silně ukotvené vědomí zvláštnosti smrti dítěte ve vztahu k různým způsobem reflektovanému, posvátnému řádu světa, odlišně pojímanému katolickým a evangelickým vyznáním, jehož důsledky zaznamenáváme v lidové tradici ještě na sklonku 19. století.

Tradiční lidové pojetí dětských pohřbů/nepohřbů dokládá dějinně kontinuální odolnost archetypu života po životě, který modifikovala církevně křesťanská nauka a liturgie. Přijetí dítěte do společenství pokřtěním bylo předpokladem pro ritualizaci jeho smrti a současně předznamenávalo způsob jeho vyloučení ze světa živých. Dětské pohřbívání jako povinnost rodičů a církve zajistit nárok každého dítěte na posvěcené hřbitovní místo, péče o hrob a utváření nových konceptů funerálního chování pozůstalých podávají svědectví o průniku postmoderního paradigmatu do tradic relativně uzavřeného světa umírání a smrti. V necírkevním prostředí jsme svědky utváření obřadního chování, k jehož porozumění mohou přispět jen společné mezioborové badatelské průniky do ritualizace smrti a pohřbívání.

LITERATURA

- Badinter* 1998 E. Badinter: Materská láska. Od 17. století po současnost. Bratislava 1998.
Bufková-Wanklová/Polívka 1911 K. Bufková-Wanklová/J. Polívka: Neplač po nebožtících. Národopis. Věstník (Praha) 6, 1911, 207-215.
Delumeau 1998 J. Delumeau: Hřích a strach. Pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století. Praha 1998.
Dufek 1893 J. Dufek: Naše Horácko jindy a nyní. Velké Meziříčí 1893.
Dvořák 1894 M. Dvořák: Některé pověry hospodářské předešlého věku. Český Lid 3, 1894, 323-328.
Federowski 1897 M. Federowski: Lud białoruski na Rusi litewskiej. Tom 1. Kraków 1897.
Fischer 1921 A. Fischer: Zwyczaże pogrzebowe ludu polskiego. Łwów 1921.
Florián 1923 Č. Florián: Svědectví o „čarodějnictví“. Čas. Dějin Venkova 10, 1923, 197.
Handwörterbuch 1927 Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Bd. 1. Berlin - Leipzig 1927.
Handwörterbuch 1930-1931 Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Bd. 3. Berlin - Leipzig 1930-1931.
Hellich 1926 J. Hellich: Následky tolerančního patentu na panství poděbradském. Čas. Dějin Venkova 13, 1926, 220-249.
Chotek 1922 K. Chotek: Zvyky a obyčeje. In: L. Niederle/K. Chotek (Ed.): Moravské Slovensko. I/2. Praha 1922.
John 1924 A. John: Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. Reichenberg 1924.
Karas 1925 J. F. Karas: Zahubenča. Záhorská Kronika 8, 1925, 3-6.
Kučera 1903 J. Kučera: Paměti král. Města Uh. Brodu. Brno 1903.
Lecouteux 1997 C. Lecouteux: Přízraky a strašidla středověku. Praha 1997.
Lenderová 2006 M. Lenderová: Radosné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století. Praha 2006.
Levínský 1931 B. Levínský: Obnášení umírajícího dítěte. Český Lid 31, 1931, 71.
Ludvíková 1964 M. Ludvíková: Pověry o narození a smrti na Brněnsku. Věstník Národopis. Společ. Čsl. 2-4, 1964, 31-38.
Máchal 1891 J. Máchal: Nákras slovanského bájesloví. Praha 1891.
Monarchie 1897 Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Mähren und Schlesien. Wien 1897.
Navrátilová 2000 A. Navrátilová: Rituální význam účasti na poslední cestě zemřelých. Národopis. Revue 10, 2000, 13-17.
Navrátilová 2000-2001 A. Navrátilová: Situace sirotků a „nalezenců“ jako projev kultury doby. Folia Ethnogr. (Brno) 34-35, 2000-2001, 41-60.
Navrátilová 2004 A. Navrátilová: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha 2004.
Navrátilová 2005a A. Navrátilová: Revenantství v české lidové tradici jako obraz cizího, nepřátelského světa. Stud. Mytholog. Slavica 8, 2005, 115-136.
Navrátilová 2005b A. Navrátilová: Téma narození a smrti v české etnologii. In: L. Tyllner/Z. Uherek (Ed.): Kultura - společnost - tradice. I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a socio-kulturní antropologie. Praha 2005.
Oberpfalzer 1937 F. Oberpfalzer: Vyznání na mučidlech. Praha 1937.
Palátová-Cveková 1950 D. Palátová-Cveková: Poslední věci člověka v představách, víře, obyčejích a tradici valašského lidu. Nepublikovaná disertační práce (FF UK Praha). Praha 1950.
Paměti Dlaska 1941 Paměti sedláka Josefa Dlaska. Praha 1941.
Paměti Vaváka 1907 Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického, z let 1717-1816. Kniha první (rok 1770-1783), část I. Praha 1907.
Pejml 1941 K. Pejml: Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách. Praha 1941.
Procházková 1994 E. Procházková: Žena a smrt dítěte v soudní praxi raného novověku (edice a rozbor čechtického útrpného práva z roku 1792). Sbor. Vlastivěd. Prací Podblanicko 34, 1994, 115-142.

- Ráž 1912
Robek 1959
Schmitt 2002
Schulz 1899

Světla 1959

Šebestová 1900
Šimek 1894
Šubrtová 1991

Tarcalová 1998

Tolstaja 2006

Tuma 1931

Unger 2006

Václavík 1930
Velký dotazník 1982-1983

Vítek 1928
Vlach 1915
Vyhlídal 1900
Weis 1932
Weis 1933
Winter 1892
Zíbrt 1894
Zíbrt 1911
Zíbrt 1931
Žalanský 1608
Żołądz-Strelczyk 2002
- V. Ráž: Archivní papěrky k dějinám pověry lidu českého. Český Lid 21, 371, 372.
A. Robek: Krolmusova rukopisná sbírka lidových pověr. Český Lid 46, 1959, 125-129.
J. C. Schmitt: Revenanti. Živí a mrtví ve středověké společnosti. Praha 2002.
V. Schulz: K jakým kouzlům zneužívalo se těl nekřtěňátek v XVI. století. Český Lid 8, 1899, 177.
K. Světlá: Z literárního soukromí. I. Vzpomínky, paměti, literární dokumenty. Praha 1959.
A. Šebestová: Lidské dokumenty. Olomouc 1900.
J. Šimek: O kutnohorských čarodějnicích v XVI. věku. Český Lid 3, 1894, 110-114.
A. Šubrtová: Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech v předstatistickém období. Hist. Demogr. 15, 1991, 9-46.
L. Tarcalová: Obřadní atributy v rodinných a výročních obyčejích. Slovácko 40, 1998, 33-43.
S. M. Tolstaja: Motiv posmrtného choždění v verovaníach i rituale. In: Slavjanskij i balkanskij folklor. Semantika i pragmatika teksta. Moskva 2006, 236-267.
G. Tuma: Um die Geburt des Kindes. Volksglaube und Volksbrauch im mittleren Böhmerwalde. Sudetend. Zeitschr. Volkskde. 4, 1931, 198-201.
J. Unger: Pohřební rítus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. Brno 2006.
A. Václavík: Luhačovské Zálesí. Luhačovice 1930.
Velký dotazník Národopisné společnosti Československé č. 18, z let 1982-1983 (připravila I. Heroldová). Praha 1982-1983.
J. Vítek: Slovácká dědina Nedachlebice. Brno 1928.
J. Vlach: Dítě ve zvycích a mravech národů. Praha 1915.
J. Vyhlídal: Děti slezské. Potrava, dětské nemoci a smrt. Český Lid 9, 1900, 186-189.
K. Weis: Český jih a Šumava v lidové písni. Díl 9. Praha 1932.
K. Weis: Český jih a Šumava v lidové písni. Díl 10. Praha 1933.
Z. Winter: Kulturní obraz českých měst 2. Praha 1892.
Č. Zíbrt: Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Praha 1894.
Č. Zíbrt: Z rodiny a domácnosti staročeské. Praha 1911.
Č. Zíbrt: O Božích mukách. Český Lid 31, 1931, 300, 301.
H. Žalanský: Knížka o dítkách křesťanských mrtvých. Praha 1608.
D. Żołądz-Strelczyk: Dziecko w dawnej Polsce. Poznań 2002.

Kinderbestattung im Kontext einer Ritualisierung des Todes (Aus den ethnologischen Quellen des 19. und 20. Jahrhunderts)

Alexandra Navrátilová

ZUSAMMENFASSUNG

Für den Ethnologen ist das Bestattungs-Ritual ein Komplex miteinander verbundener Phänomene, sowohl mit relativ beschränkten zeitlichen Vorstellungen, wie auch mit bestimmter „Zeitlosigkeit“ von Archetypen, die sich geschichtlichen Veränderungen unterziehen. Die Vorstellungen und Bräuche, die mit dem Tod und mit der Bestattung in Zusammenhang stehen, überschreiten archaische Schichten des kulturellen Gedächtnisses. Im Verhältnis zum Kind spiegeln sie besonders sein Alter, Geschlecht, sozialen Familienstatus, soziale Stratifizierung der Gesellschaft, Stufe der Verwandtschaftshomogenisierung und Glaubensunterschiede wider.

Ethnologische und kultur-historische Quellen verfügen mit Zeugnissen, herkömmlich meist aus dem 19. und 20. Jahrhundert. In einigen Fällen reichen sie bis ins Mittelalter. Viele von ihnen stellen jedoch die zeitliche Bestimmung nicht zur Verfügung, weil sich die Zeit ihrer Datierung nicht mit der Zeit der Entstehung überdeckt. Trotzdem bieten sie das Material, aufgrund dessen die Kontinuität und Dauer von der Bestattung/nicht Bestattung des Kindes untersucht und seine charakteristische Züge wie auch potentielle Interpretation nicht immer eindeutiger Erscheinungen angedeutet werden kann.

Die Kinderbestattung hat sich von den der erwachsenen Individuen unterscheidet. Ihre Eigenheiten resultierten aus der Sonderstellung des Kindes in der Gesellschaft, die im Kontext der allgemeinen Einstellung der Erwachsenen zu den Kindern gesehen werden sollte, praktisch bis in die späte Neuzeit meistens weit blickend an ihre rechtlichen Ansprüche. Die gesellschaftlich-rechtliche Minderwertigkeit des Kindes profilierte die Art seiner Bestattung wie auch die Abwesenheit ganzer Reihe von symbolischen Behandlungen, die durch den Tod die hervorgerufene neue Sozialsituation innerhalb der Familie wie auch der Gesellschaft reproduzierte. Reflexe dieser Tatsache können in der soziokulturellen Hinsicht in der allgemein tradierten Meinung, dass für die Kinder nicht viel geweint werden sollte, weil übermäßige Trauer der Hinterlassenen den Zutritt zur himmlischen Glückseligkeit schwieriger macht, wie es viele Volksinterpretationen belegen, verfolgt werden.

Sonderstellung der kleinen Kinder entspricht auch den Besonderheiten in der Art ihrer postmortalen Bestattung. Christianisierung brachte seit dem frühen Mittelalter in die Auffassung des Todes und der Bestattung das Ausmaß der menschlichen Erlösung, das besonders bei dem Kindertod eindeutig die Verschiedenheiten der Beerdigung der getauften und ungetauften Kinder begrenzte. Ungetauft waren die fehlgeborene, getötete, totgeborene oder kurz nach der Geburt verstorbene Kinder und ihre Seele ist seit Menschengedanken für unglückliche und verstoßene gehalten, weil sie quasi zwischen der Menschen- und Unterwelt geblieben sind. Nach der Volkstradition weilten ihre Seelen in der Finsternis und irrten sieben Jahre durch die Welt als verschiedenste dämonische Wesen, am öftesten als kleine Lichter, die die Menschen in die Sümpfe lockten. Postmortale Erscheinungen ungetaufter Kinder sind ein ofttes Motiv der Volksdarstellung. Sie dürften nicht in der gesegneten Erde bestattet werden. Ihre sterblichen Überreste wurden oftmals weggeworfen oder geheim eingegraben, oder wurden auf ausgewählten, ungesegneten Stellen, auf dem Friedhof nur in entfernten Ecken an der Mauer, aufbewahrt. Sie wurden auch in der Nähe der Sakralbauten (Betsäule), unter der Dachrinne der Kirche oder Wohnbauten bestattet.

Spezifische Arten der Bestattung von ungetauften Kindern stammen nicht nur aus der Befürchtung vor ihrer schädlichen Wirkung, sondern auch von der Angst, dass ihre Glieder für magische Zauberei missbraucht werden. Manipulation mit den Körpern der entseelten Ungetauften war als ein kriminelles Delikt angesehen, wovon die Aussagen der Verurteilten in den mittelalterlichen rechtlichen Schriften zeugen.

Der Tod eines unschuldigen Kindes mit „reiner“ Seele, unbelästigt mit Sünden, war die Ursache der langzeitlichen Überzeugung darüber, dass das verstorbene Kind mit der Fähigkeit der Fürbitte für die nahen Erwachsenen im Himmel begabt ist. Charakteristisch für die Kinderbestattung war die Verwendung von weisser Farbe als Symbol der Unschuld, des Kränzchens und frischer Blumen. Irgendwo wurde Geldstück als symbolischer Anteil aus dem Familienvermögen in den Sarg gelegt. In ärmeren Familien haben kleine Kinder keine Bestattung, nur Besprengung des Grabes, gehabt. Tiefe soziale Unterschiede waren in den Städten und Städtchen am deutlichsten.

Die Bestattung der Kinder wie auch unerwachsener Individuen ist durch eine Entwicklung gegangen, die in dem Volksumfeld eng mit den vorchristlichen magischen Gedanken wie auch dem verändernden Verhältnis der Familie und Gesellschaft zum Kind zusammenhängt. Wenn es getauft wurde, ernötigte das verstorbene Kind den Schutz der Gesellschaft vor den Drohungen im Gegensatz zum erwachsenen Entseelten nicht, in der gefährlichen „Zeitlosigkeit“ seit dem Moment des Todes bis seine Bestattung war es nicht nötig bei ihm die Wache zu halten. Die Totenruhe wurde durch das Beten für Erlösung seiner Seele und Läuten von Kirchenglocken versichert. Das Kinderbestattungsritual vermisst auch andere Brauchsitten, das die Bestattung des Erwachsenen begleiteten - Akt der Versöhnung mit den Hinterlassenen und ihre Abbitte, Gebräuche, die die Verlassung des Besitztums, des Viehs, des Anwesens u. ä. symbolisierten, Begleitung aller Gemeindeangehörigen. Die Bestattung eines kleinen Kindes, das ein starkes Verhältnis vor allem zu den engsten Mitgliedern der Familie hatte, überschritt ihren Ausmaß nur in der Situation, wenn der Sozialstatut Präsentation der Sonderstellung des Kind als künftigen Erbschafts-Besitzers im wohlhabenden Land- oder Stadtumfeld forderte. Es stellt sich heraus, dass das wesentliche Motiv des Bestattungsrituals die Abschätzung der Stelle, die der Verstorbene in seinem bisherigen Leben hatte, gewesen ist und ihr entsprachen auch die Symbole und Attribute, die ihren Bestandteil bildeten.

Abb. 1. Ein Mädchen im weissen Kleid mit einem Kranz auf dem Kopf und mit einem Buch, umgeben von Blumen und Bildern. Žarošice, Bezirk Hodonín, sechziger Jahre des 20. Jahrhunderts.

Abb. 2. Ein Junge im Sarg umgelegt mit Rosmarin, heiligen Bildern und Photos der Eltern. Um das Jahr 1960.

Abb. 3. Vater, Mutter und Bruder an dem Sarg des verstorbenen Jungen, ausgestellt auf dem Haushof. Kunovice, Bez. Uherské Hradiště, undatiert.

Abb. 4. Bestattung eines kleinen Kindes. Kleiner Sarg auf weiß gestrichener Leichenbahre ist reichlich mit Blumen ausgeschmückt. Malov, Bez. Žamberk, um das Jahr 1890.

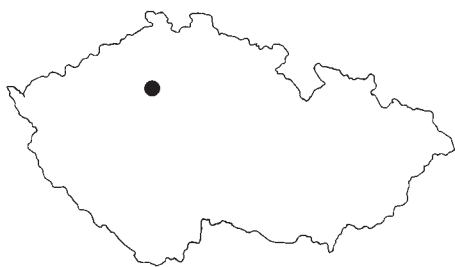
Abb. 5. Kleines Kindergrab mit einem Holzbettchen. Polička, Bez. Svitavy, 1991.

Übersetzt von Eva Pietová

PhDr. Alexandra Navrátilová, CSc.
Etnologický ústav Akademie věd ČR
Veveří 97
CZ-602 00 Brno
alexandra.navratilova@seznam.cz

DĚTSKÉ HROBY NA RANĚ STŘEDOVĚKÝCH POHŘEBIŠTÍCH KLECANY I, II VE SVĚTLE POZNATKŮ ANTROPOLOGIE, ANTROPOGENETIKY A ARCHEOLOGIE*

Nad'a Profantová - Petra Stránská - Martin Hájek

Raný středověk, Čechy, pohřebiště, antropologie, paleogenetika, dětské pohřby, pohlaví.

Early Middle Ages, Bohemia, burial ground, anthropology, palaeogenetics, child's burials, sex.

Children's graves in the Early Middle Ages burial grounds in Klecany I, II in the light of findings of physical anthropology, anthropogenetics and archaeology

In the article the authors evaluate children's graves from two contemporary burial grounds (the end of the 9th up to the end of the 10th cent.) in Klecany, distr. of Prague-East. They are situated at 450 m distance. The necropolis in Klecany II, which is situated inside the fortified settlement area, was smaller, originally with 60 graves approximately. From the burial ground in Klecany I only graves excavated in 2005 and the grave no. 2/49 (i.e. 42 skeletons from 53 found graves) were studied. From the burial place in Klecany II, which was excavated in 2000, 41 individuals were studied, what represented virtually the entire existing part of the smaller necropolis. In evaluating of the children's burials from Klecany I and II several methods were combined. The graves were studied from the viewpoints of culture (social status, social sex), anthropology (age groups first of all – P. Stránská), and anthropogenetics (sex determination on the basis of DNA sequences isolated from bones – M. Hájek). Combination of these methods extended the obtained information on the children's population, new approaches can be used concerning the sex of children and adolescents. Burials of boys, mostly in lowest age categories, are predominating remarkably. At the both necropolises, however, several graves remained without sex determination (e.g. the grave no. 35/II). From the social point of view, mostly burials of girls are classifiable. At the both burial grounds the grave was found where the social and anthropogenetic determination of sex was at variance (the grave 47/I). The analysis confirmed our hypothesis of high death rate of children to 6 years.

ÚVOD

V Čechách se delší dobu neodkrývala nová pohřebiště ze starších úseků raného středověku, a pokud se podařilo někde zachránit několik hrobů, zůstalo vždy u torza pohřebiště. To souvisí mimo jiné s neexistencí systematických výzkumů, které by umožnily dokončit výzkum tam, kde začal jako záchranný.

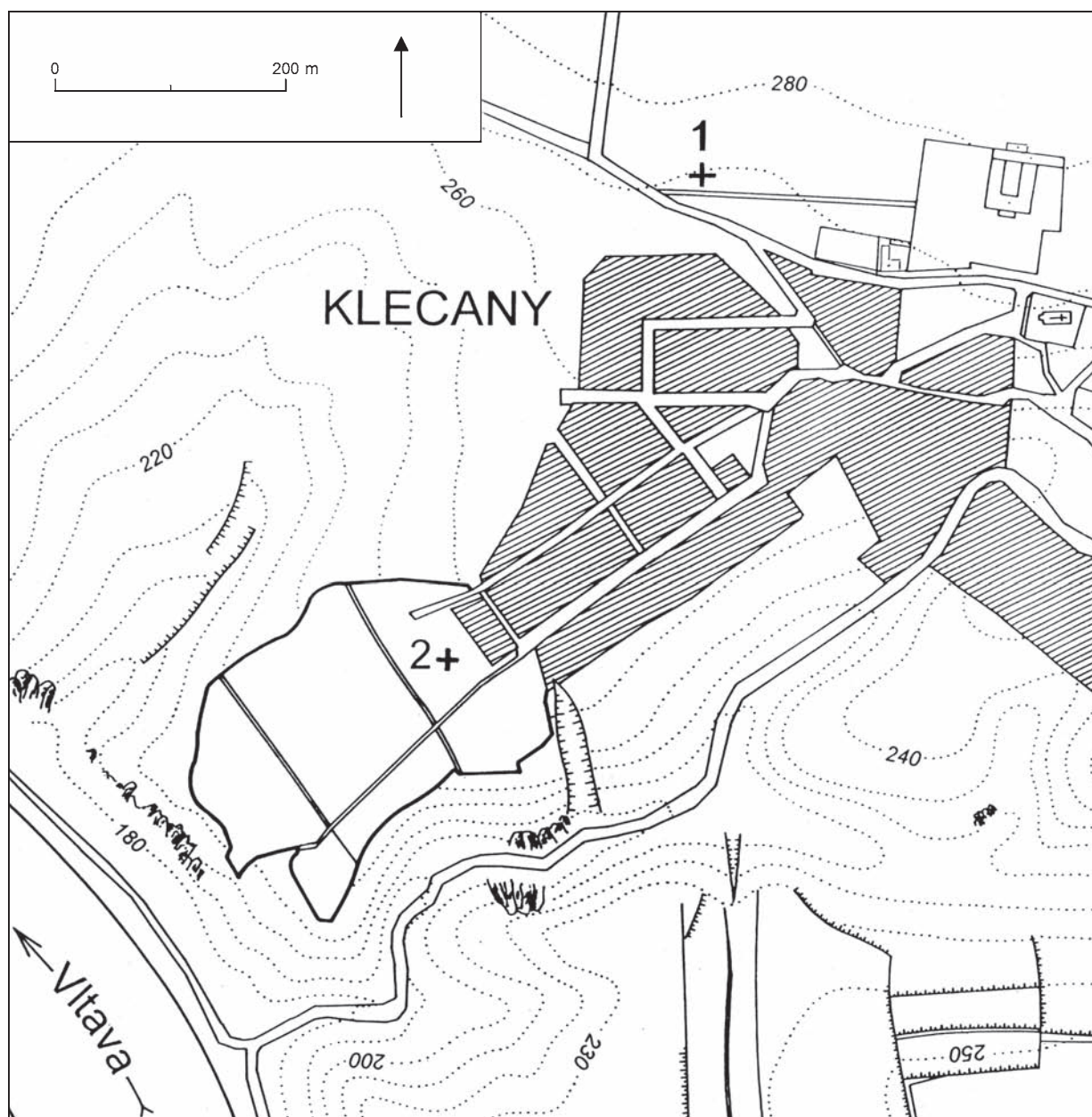
Z tohoto důvodu jsme přistoupili ke komplexnímu zpracování pohřebišť v Klecanech i v situaci, kdy pohřebiště Klecany I je pouhým torzem. Domníváme se, že zhodnocení pohřebišť ukáže význam, který by pro řešení některých problémů mělo systematické pokračování výzkumu v dochované části pohřebiště.

Pohřebiště v Klecanech I leží v zámecké zahradě na parcele 452, 453 a bylo známo již od 18. století (obr. 1; Sláma 1977, 50 - s literaturou). Ve 20. a 30. letech 20. století bylo ničeno, jednotlivé hroby byly zachraňovány náhodně. Nový záchranný výzkum pod vedením N. Profantové proběhl v roce 2005 (Profan-

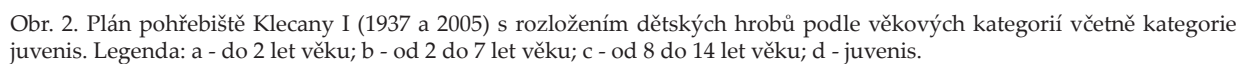
* Práce vznikla za finanční podpory GA ČR, grantu č. 404/05/0232.

toová 2006; Profantová, v tisku). Bylo zachyceno 41 hrobů, 33 z nich *in situ* (obr. 2). Pohřebiště bylo původně poměrně rozsáhlé, odhadujeme tak 160-190 hrobů. K dispozici máme údaje různé kvality o 55 hrobech, mezi nimiž byli i příslušníci společenské elity. Zhodnoceno zde bude 42 hrobů, z nichž byl antropologický materiál k dispozici, neboť ani z hrobů „zachráněných“ v roce 1994 až na jednu výjimku nedisponujeme antropologickým materiálem.

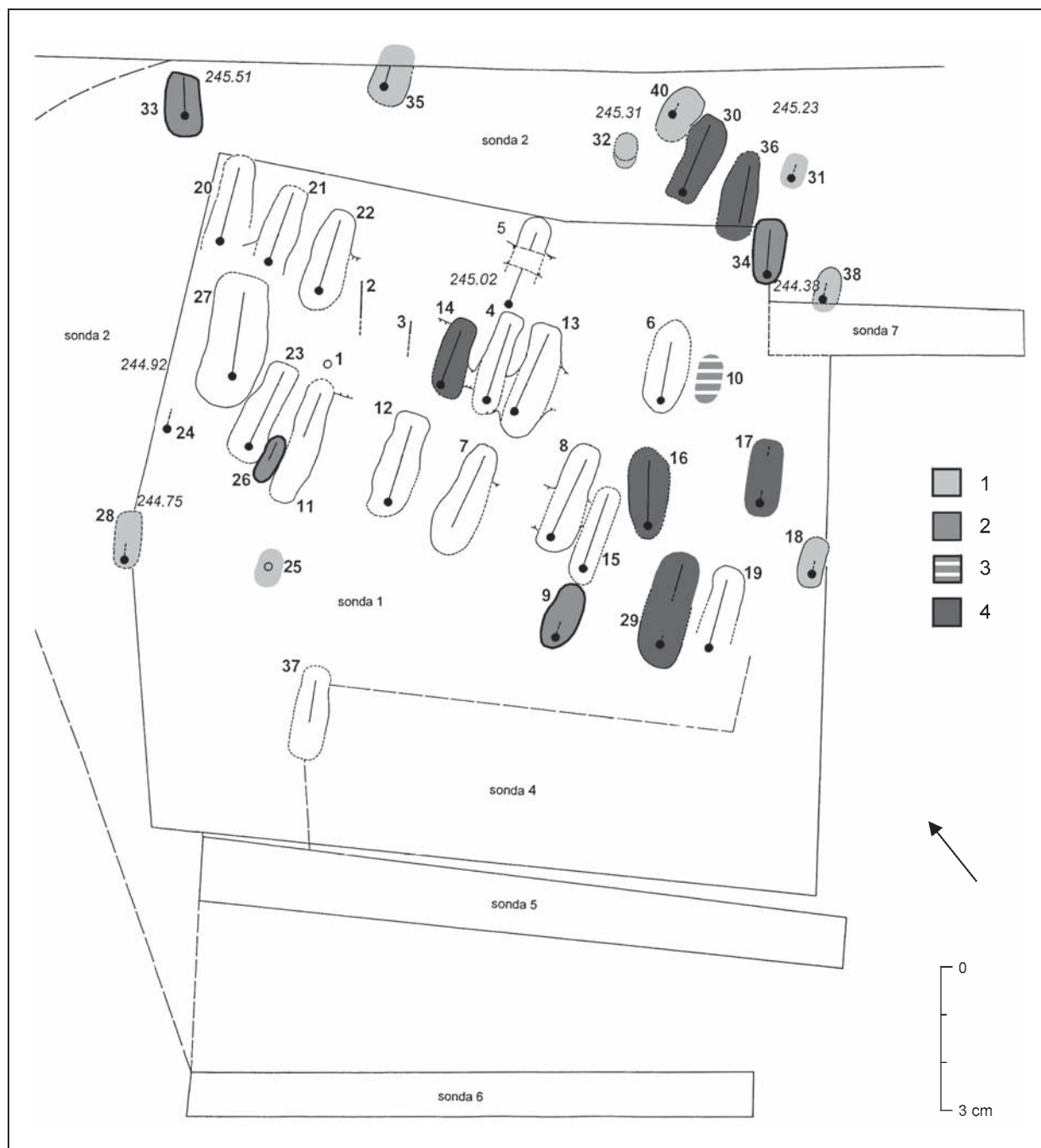
Pohřebiště v Klecanech I je současné s menším pohřebištěm uvnitř klecanského hradiště - Klecany II, které bylo zkoumáno v roce 2000 (Krutina/Profantová 2001, 25). Vzdálenost mezi pohřebišti je asi 450 m (obr. 1). I na něm byli pohřbeni příslušníci elity (Profantová 2005, Abb. 3). Výzkum zachytil 40 hrobů se 41 rozpoznávanými jedinci (obr. 3). V tomto případě jde o většinu pohřebiště, jen malý počet hrobů byl zničen v minulosti. Jednalo se tedy o pohřebiště menší, původně mohlo čítat tak 60-70 hrobů. Pohřebiště datujeme do 10. století, nejstarší hroby mohou pocházet již z přelomu 9. a 10. století, spíše však z první čtvrtiny 10. století. Po celou dobu existence pohřebiště Klecany II existovala i lokalita Klecany I, která nejspíše vznikla v poslední třetině 9. století (Profantová 2006; Profantová, v tisku).

Obr. 1. Poloha pohřebišť Klecany I a II ve vztahu k hradišti.

Obě pohřebiště spolu prostorově i časově souvisela, rozdíly zjištěné na obou lokalitách jsou zvláštního rázu - vyplývají zřejmě ze složité situace dvojvěří a nějakým způsobem mohou reflektovat i složité společenské vztahy. Vypracovali jsme pracovní hypotézu o dřívějším založení hradiště v Klecanech, snad již na přelomu 9. a 10. století. Jeho datování bylo v odborné literatuře totiž kladeno až do 12. století (Martinec 1970). S jeho existencí by obě pohřebiště, nebo v případě pohřebiště Klecany I alespoň jeho elitní část, souvisela (Profantová, *v tisku*). Za výraznou změnou datování stojí mimo jiné chronologický posun v datování keramiky s kalichovitě prožlabytými okraji v pražské kotlině směrem dolů, její počátky se kladou již do poloviny 10. století (Čiháková 2001; Boháčová 2003, 453).

Obr. 3. Plán pohřebiště Klecany II s rozložením dětských hrobů podle věkových kategorií včetně kategorie juvenis. Legenda: 1 - do 2 let věku; 2 - od 2 do 6 let věku; 3 - věk nad 4 roky, nejisté uložení *in situ*; 4 - juvenis (hroby 14, 30, 36, 6a, ne zcela jasné je zařazení hrobu 29).

MOLEKULÁRNĚ-GENETICKÉ URČENÍ POHLAVÍ KOSTERNÍHO MATERIÁLU

Vzhledem k tomu, že se jedná o u nás poměrně nově uplatňovanou metodu, uvádíme zde stručně, jak jsme v případě hodnocení kosterních vzorků postupovali. Pokud jde o výběr jedinců, z nichž byly vzorky odebrány, dali jsme přednost kostrám dětí a dospívajících, kde pohlaví nelze morfometricky určit. Ve vybraných případech jsme analyzovali i pozůstatky dospělých, jejichž pohlavní znaky nebyly pro spolehlivé morfometrické určení dostatečně výrazné (např. hrob 23/II), nicméně jejichž pohlaví bylo možné odhadnout i na základě hrobové výbavy. Celkem jsme zkoumali vzorky z 33 jedinců - z pohřebiště Klecany I bylo 13 a z pohřebiště Klecany II bylo 20 jedinců, z nich dva byli dospělí (tabela 1).

Postup molekulárně-genetické analýzy byl následující:

1. Z každého jednotlivce jsme odebrali 2 vzorky, zpravidla z rozdílné tkáně (kost dlouhá, kost lebeční, zub). Vzorky byly odebrány s ohledem na maximální zachovalost biologického materiálu, ovšem se snahou minimálně znehodnotit kosterní pozůstatky pro další analýzy.
2. Vzorky ($n = 66$) označeny náhodně čísly za účelem jejich anonymizace.
3. Vzorky jsme důkladně očistili ve sterilním prostředí (skalpelem, smirkem, plamenem, Savem), v mlýně rozemleli na prášek a dekalcifikovali chelačným činidlem (EDTA).
4. K izolaci DNA jsme použili upravenou „silika metodu“ (Bromová *et al.* 2003).
5. Pohlaví jsme určovali amplifikací krátkého úseku DNA (80/83 bazí) na pohlavních chromozómech. Mužské pohlaví bylo indikováno pozitivní amplifikací obou chromozómů X i Y (80 + 83 bp), případně jen chromozómu Y (83 bp), ženské pohlaví bylo indikováno amplifikací pouze X chromozómu (80 bp). Amplifikace byla opakována dvakrát v případě určení muže a třikrát v případě určení žen. Výsledky pro jednotlivé anonymizované vzorky byly spárovány a provedli jsme závěrečné srovnání.

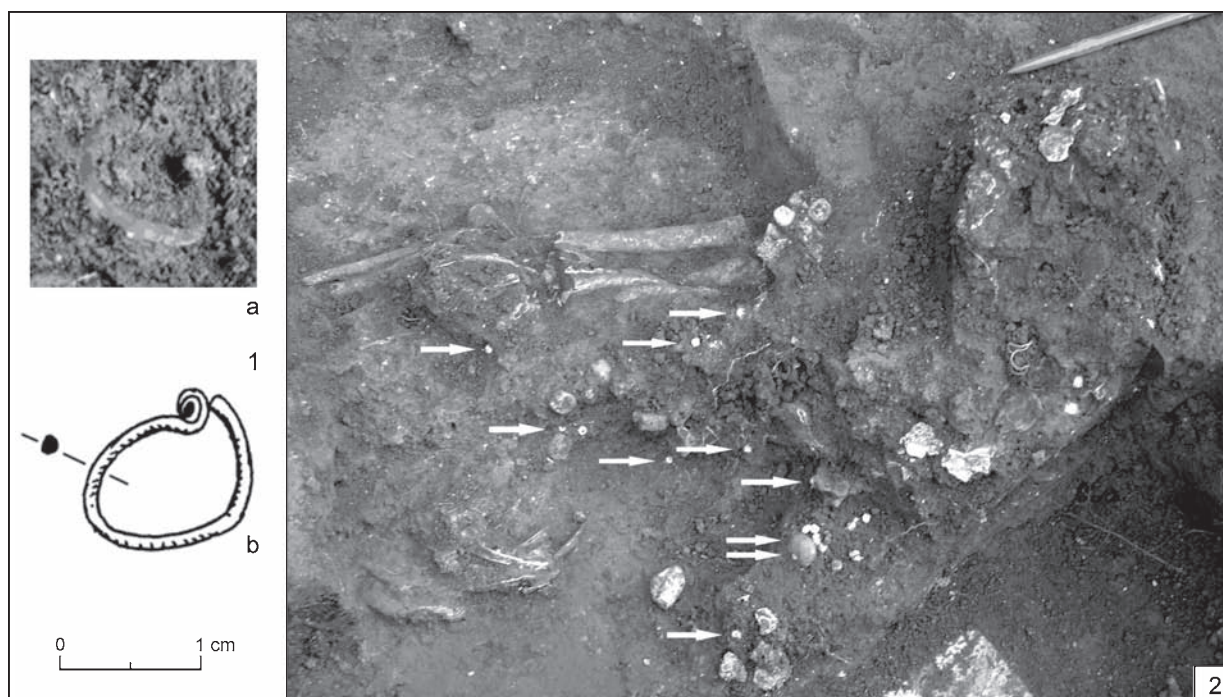
Konečné výsledky, především míru úspěšnosti použité metody přehledně vyjadřuje tabela 1.

Tabela 1. Hodnocení úspěšnosti určování pohlaví na základě izolace DNA na pohřebištích Klecany I a II.

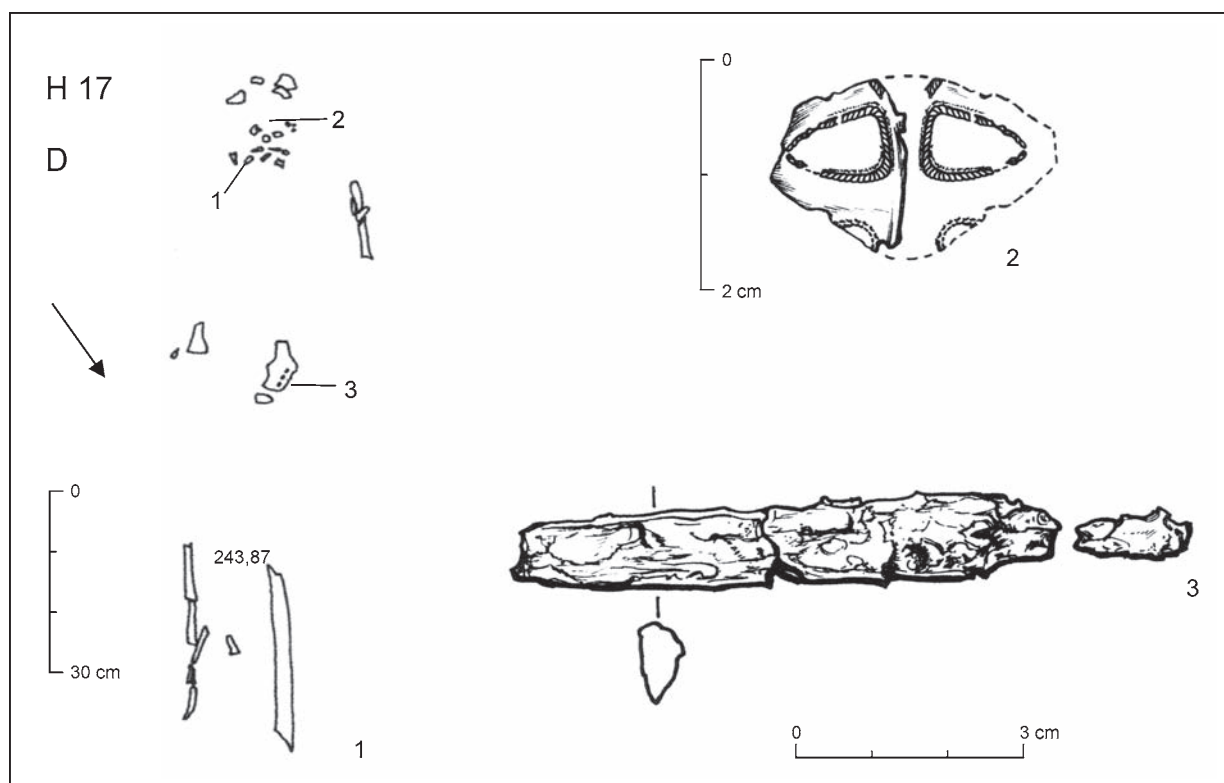
Určení	Klecany I	%	Klecany II	%
Velmi spolehlivé (vzorky opakované určení + souhlasí)	5	38	3	15
Spolehlivé (určen jen 1 vzorek, ale opakovaně)	4	31	8	40
Nespolehlivé (určen jeden, ale bez opakování)	2	15	4	20
Rozporné (vzorky opakované určení + nesouhlasí)	1	8	1	5
Neurčeno (nevyšel ani jeden vzorek)	1	8	4	20
Součet zkoumaných	13		20	
Úspěšnost (velmi spolehlivé a spolehlivé)		69		55

Klecany I

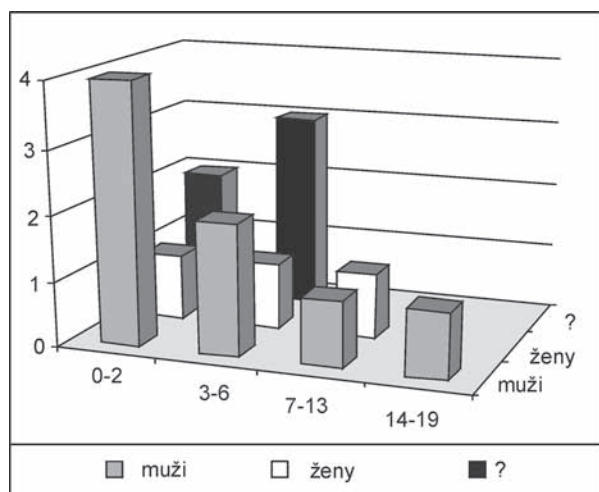
Nyní přistupme k vlastnímu hodnocení dětské populace. To je možné mimo jiné i proto, že tvořila dostatečné procento na obou zkoumaných pohřebištích (obr. 2 a 3). Na pohřebišti Klecany I bylo vyzvednuto 42 jedinců. Nedospělých jedinců bylo 16 (38,1%). Dospělých jedinců bylo 26 (61,9%), z toho bylo 6 mužů (14,3%), 14 žen (33,3%) a 6 neurčitelných (14,3%). Dalším analýzám bylo podrobeno 15 dětí a 1 dospívající. Strukturu nedospělé populace ukazuje tabela 2 a graf 1. Jedinec v prenatálním vývojovém stadiu, který byl nalezen v materiálu vyzvednutém během výzkumu v roce 2006, nebyl do tohoto zpracování zahrnut. Čtvrtinu dětí (25,0%) tvořili novorozenci do 6. měsíce. Celkově nejvíce dětí zemřelo v období infans II, tj. ve věku 6 měsíců až 6 let (56,3%). Od narození do 6 let je to dohromady 81,3% jedinců. Úmrtnostní křivka má sestupnou tendenci od narození do dospělosti (graf 2). Třináct dětí bylo dále zkoumáno antropogeneticky M. Hájkem, z toho bylo pohlaví určeno u deseti (77%). Analýza DNA určila 7 chlapců a 3 dívky. Ověřit výsledky antropogenetického rozboru lze jedinec porovnáváním s hroby, kde lze též určit pohlaví na základě jejich výbavy (tabela 3). To je však možné jen u menšího počtu z nich, v podstatě jen u některých dívek, protože chlapci měli obvykle výbavu, která neumožňuje takovéto určení (např. nádoba, nůž). Je třeba připomenout, že chlapci se však antropogeneticky určují o něco snadněji než dívky.

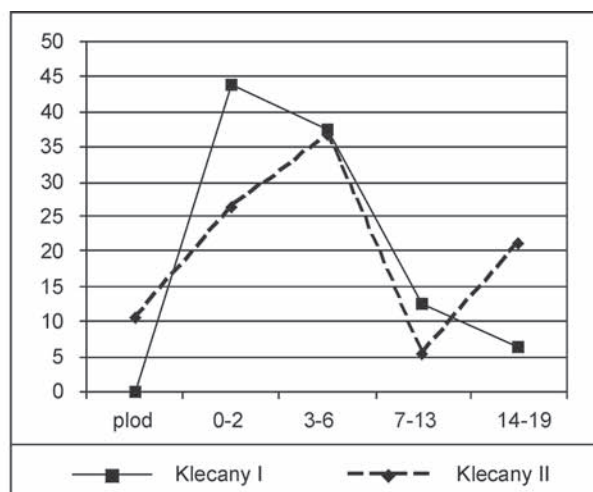
Obr. 5. Klecany I. Detail kostry a výbavy hrobu 47, kde se neshodlo určení pohlaví podle výbavy a paleogenetiky. Hrot štětce ukazuje výsek a.

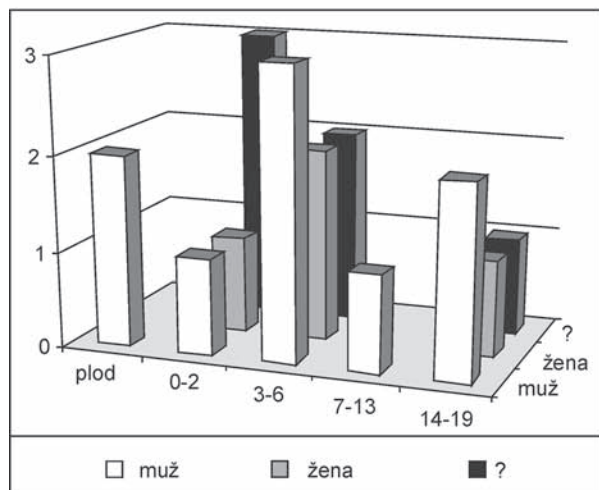
Obr. 6. Klecany II. Hrob 17. Plánek a nálezy z hrobu; dítě určeno paleogeneticky v rozporu s výbavou jako chlapec. Kresba: I. Skřivanová.

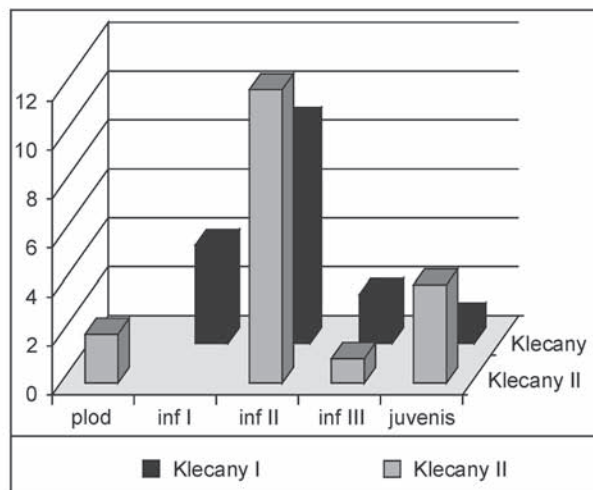
Graf 1. Klecany I. Zastoupení nedospělých jedinců mužského a ženského pohlaví.

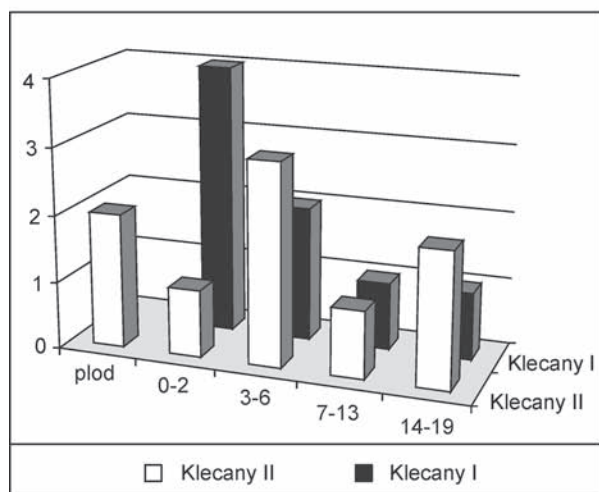
Graf 2. Klecany I a II. Znázornění úmrtnosti nedospělých jedinců.

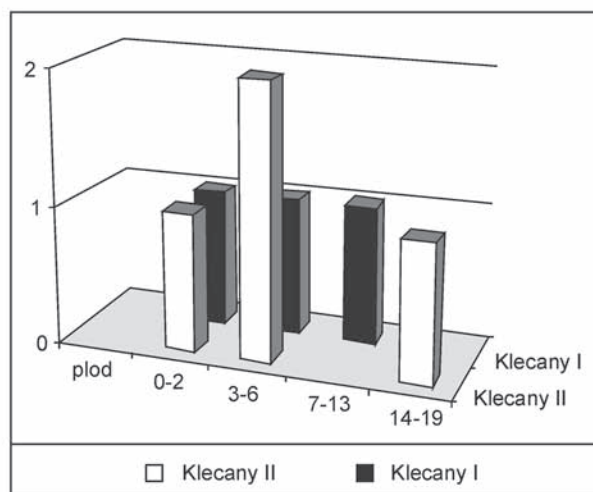
Graf 3. Klecany II. Zastoupení nedospělých jedinců mužského a ženského pohlaví.

Graf 4. Klecany I a II. Věkové rozvrstvení nedospělých jedinců.

Graf 5. Klecany I a II. Zastoupení jedinců mužského pohlaví u nedospělých.

Graf 6. Klecany I a II. Zastoupení jedinců ženského pohlaví u nedospělých.

Ve 2 případech se zjištěné pohlaví shoduje s výbavou: hrob 31 a hrob 49 - obě ženy (úplná shoda - cf. obr. 4), archeologicky lze toto zjištění doplnit i o hrob 30 (dívka) s jednoduchou záušnicí. V případě hrobu 47 se pohlaví neshoduje s archeologicky výraznou výbavou. Hrob je vybaven stříbrnou náušnicí s očky a bohatým náhrdelníkem z drobných korálků a s 2-3 centrálními většími jantarovými korálky (obr. 5; Profantová, v tisku, obr. 6). Hrob patří mladší fázi pohřebiště. Ležel ve výplni jiného dětského hrobu (hrob 43) či těsně nad ním. Hroby 3, 4, 48, 46 byly určeny jako chlapecké. Výbavu měl jen hrob 48, a to dřevěnou nádobu. Je velmi nápadné, že v nejnižších věkových kategoriích převažují chlapci (graf 1 a 3), ovšem celkově malý počet určených jedinců a současně i relativně velký počet neurčených jedinců vede k obezřetnosti v interpretaci. Ovšem i dnes se rodí o málo vyšší procento chlapců a je doložena jejich vyšší úmrtnost v dětském věku.

Tabela 2. Klecany I. Věková struktura nedospělých.

Věková kategorie	Počet jedinců	%
0-2	7	43,8
3-6	6	37,5
7-13	2	12,5
14-19	1	6,3

Klecany II

Na pohřebišti Klecany II bylo vyzvednuto 41 jedinců. Nedospělých bylo 19 jedinců (46,3%), to je o trochu vyšší procento než je v Čechách běžné (Profantová 2005, Taf. 1 - tam ještě neúplné číslo pro toto pohřebiště). Dospělých bylo 22 jedinců (53,6%), z toho bylo 8 mužů (19,5%), 7 žen (17,1%) a u 7 jedinců (17,1%) se nepodařilo stanovit pohlaví vzhledem ke značné fragmentárnosti kostrových pozůstatků.

Tabela 3. Porovnání shod a neshod při určování pohlaví dětí a dospívajících na pohřebištích Klecany I a II.

Pohřebiště	Počet dívek		Souhlasí	Nesouhlasí	Počet chlapců
	Antropogenetické určení	Sociální určení			
Klecany I	3	3	2	1 (hrob 47)	7
Klecany II	4	5	3	2 (hroby 17 a nejisté 18)	9

Struktura nedospělé části populace (tabela 4; graf 2 a 3) vykazovala obraz obvyklý na jiných raně středověkých pohřebištích. Podobně jako v Klecanech I nejvíce dětí zemřelo v období od 6 měsíců do 6 let (63,2%). Byli zde nalezeny i děti v prenatálním vývojovém stadiu, dva chlapci, kteří měli samostatný pohřeb (hrob 25 a hrob 32A¹). Na druhou stranu jsme nezjistili ani jednoho novorozence do 6 měsíců. Nejvíce dětí umíralo mezi 3. a 6. rokem života. Úmrtnostní křivku znázorňuje graf 2.

Tabela 4. Klecany II. Věková struktura nedospělých.

Věková kategorie	Počet jedinců	%
plod	2	10,5
0-2	5	26,3
3-6	7	36,8
7-13	1	5,3
14-19	4	21,1

Analýze DNA byly podrobeny pozůstatky 14 dětí a 4 dospívajících (též 2 dospělí, celkem 20 jedinců), úspěšně bylo určeno 10 dětí a 3 dospívající, z toho 9 chlapců a 4 dívky, 5 zůstalo neurčeno (graf 3).

¹ Tento hrob záměrně(?) překrýval další dětský hrob 32B, kde bylo pohřbeno větší dítě (ve věku 3,5-4 roky).

Antropogeneticky byla potvrzena žena v hrobě 9 a v hrobě 14 (juvenis), pravděpodobně i v hrobě 33 (stříbrné párové ozdoby). V hrobě 18 i v hrobě 17 byl určen muž, ačkoliv na základě výbavy hrobu jsme očekávali ženu a spíše ženu. Výrazný rozpor vznikl v hrobě 17, kde se podařilo zjistit kromě nože též stříbrnou, filigránem zdobenou poškozenou perlu (obr. 6). Navíc byl objeven malý zlomek bronzového drátku, snad pozůstatek záušnice. Toto dítě bylo zařazeno do věkového intervalu 8-12 let, tedy období, kdy již výbava poměrně spolehlivě odráží pohlaví a někdy i statut pohřbeného. U hrobu 18 je určení chlapce pravděpodobnější, neb jsme v něm našli jen jeden celý a jeden neúplný atypický korálek, korále mohla do hrobu hodit matka či sestra dítěte. Navíc šlo o dítě malé - okolo 1,5 roku. K určeným dívkám přiřazujeme ještě díky výbavě hrob 28, kde se zbytky lebky zničily při povodni roku 2002 (tabela 3).

V hrobech 16, 26, 30 a 32 byli určeni chlapci. Neurčení zůstali především kojenci a malé děti uložené v jihovýchodní části pohřebiště (např. hrob 40).

Klecany I a II - srovnání

V Klecanech I tvoří nedospělí jedinci menší část ze zkoumaného souboru, zatímco v Klecanech II je počet dětí a dospělých skoro vyrovnaný. Složení nedospělé části populace je na obou pohřebištích obdobné. Nejvíce dětí zemřelo ve věku do 6 let s tím, že v Klecanech I bylo maximum dětí zemřelých od narození do 2. roku života, zatímco v Klecanech II kulminovala úmrtnost mezi 3. a 6. rokem (graf 2 a 4). Na obou pohřebištích více než dvojnásobně převažoval počet geneticky potvrzených zemřelých chlapců nad počtem zemřelých dívek, a to 8 : 3 v Klecanech I a 9 : 4 v Klecanech II (graf 1; 3; 5, 6). Zde je ovšem třeba si uvědomit, že antropogenetické potvrzení chlapců je snadnější než dívek, které se tak mohou skrývat mezi jedinci neurčenými. Zastoupení chlapců a dívek v jednotlivých věkových kategoriích na obou pohřebištích znázorňují grafy 5 a 6, z nichž ovšem nelze vyvozovat obecnější závěry vzhledem k malému počtu případů, se kterými pracujeme. Bude třeba dále tuto problematiku studovat na dalších lokalitách, aby bylo možné dojít k obecnějším závěrům.

ZÁVĚR

Při vyhodnocování hrobů dětí z Klecan I a II bylo použito kombinace několika postupů, hroby byly zkoumány z hlediska kulturního (sociální postavení, sociální pohlaví), z hlediska antropologie (především věkové skupiny - P. Stránská) a z hlediska antropogenetického (určení pohlaví na základě sekvence DNA izolované z kostí - M. Hájek).

Kombinací těchto metod se rozšířily informace, které jsme o dětské populaci získali, především můžeme pracovat nově s pohlavím dětí i dospívajících.

Věková struktura nedospělých byla na obou pohřebištích obdobná. Naším rozbořením se potvrdily předpoklady o vysoké dětské úmrtnosti do 6. roku života. Dětská úmrtnost klesala výrazně se stoupajícím věkem, nejvíce dětí umíralo do 2. roku a pak mezi 3. až 6. rokem života (graf 2). Převažují však hroby chlapců, nejvíce v nejnižší věkových kategoriích (jsou též snáze určitelní na základě sekvence DNA), dívky ovšem mohou být mezi neurčitelnými kostrami. Sociálně jsou většinou určitelné jen pohřby dívek, což v případě Klecan II umožňuje zařadit též sociálně významný hrob 28, jehož osteologický materiál byl zničen při povodni roku 2002 (Profantová 2005). Na pohřebišti Klecany I tvořily dětské pohřby určité skupiny a nacházely se též v superpozicích (obr. 4), v Klecanech II jsou hroby dětí koncentrovanější na okrajích pohřebiště (jihovýchod, jihozápad - obr. 3). Na obou pohřebištích se vyskytly sociálně významné pohřby velmi malých dětí (1-3 roky - hroby 28/II a 33/II, 3 roky - hrob 31/I).

Na obou pohřebištích byly pohřby určené jinak podle sociálního a paleogenetického klíče, analýzy DNA se v těchto případech budou opakovat - především u hrobů 47/I a 17/II. Navíc doplníme analýzy o několik nově odkrytých dětských hrobů ze sezóny 2006.

LITERATURA

- Boháčová 2003* I. Boháčová: Keramická produkce v prostředí raně středověké Boleslavi. In: I. Boháčová (Ed.): Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaev. Arch. 5. Praha 2003, 395-458.
- Bromová et al. 2003* M. Bromová/V. Černý/M. Hájek/J. Brůžek: Agreement of molecular biology and morphology methods in sex determination of human bones from Žatec cemetery (11th-13th Century AD). Arch. Rozhledy 55/4, 2003, 687-695.
- Čiháková 2001* J. Čiháková: Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí. Mediaev. Arch. 3. Praha 2001, 29-135.
- Krutina/Profantová 2001* I. Krutina/N. Profantová: Pohřebiště v areálu hradiště v Klecanech, okr. Praha-východ. Archeologické výzkumy v Čechách 2000. Zprávy České Arch. Společ. Suppl. 45. Praha 2001, 25.
- Martinec 1970* V. Martinec: Raně středověké hradiště u Klecan. Arch. Rozhledy 22, 1970, 307-318.
- Profantová 2005* N. Profantová: Die Elite im Spiegel der Kindergräber aus dem 9. und 10. Jahrhundert in Böhmen. In: P. Kouřil (Ed.): Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 25. Brno 2005, 313-334.
- Profantová 2006* N. Profantová: Raně středověké pohřebiště Klecany I - přínos výzkumu v r. 2005. Zprávy České Arch. Společ. Suppl. 64. Praha 2006, 17, 18.
- Profantová, v tisku* N. Profantová: Raně středověké pohřebiště Klecany I - přínos výzkumu v r. 2005. Archeologie doby hradištní v České a Slovenské republice. Brno, v tisku.
- Sláma 1977* J. Sláma: Mittelböhmen im frühen Mittelalter. I. Katalog der Grabfunde. Praehistorica 5. Praha 1977.

Kindergräber auf frühmittelalterlichen Fundstellen Klecany I, II im Licht der Erkenntnissen von Anthropologie, Anthropogenetik und Archäologie

Nada Profantová - Petra Stránská - Martin Hájek

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Beitrag wurden die Kindergräber aus zwei gleichzeitigen Gräberfeldern (Ende des 9. bis Ende des 10. Jh.s) in Klecany, Bez. Prag-Osten bewertet. Der Nachteil, in Böhmen immerhin ziemlich geläufig, ist die Unvollständigkeit der Freilegungen auf ursprünglich größerem Gräberfeld Klecany I, das im Schlossgarten auf den Grundstücken 452, 453 (Abb. 2) liegt, und schon seit dem 18. Jh. bekannt ist. Der Gegenstand unserer Studie ist also nun das Skelettmaterial aus der Saison 2005 und Grab 2/94, das heißt insgesamt 42 Skelette (von insgesamt 53 untersuchten Individuen; Skelette aus älteren Grabungen stehen nicht zur Verfügung).

Aus dem im J. 2000 untersuchten und direkt am Burgwall liegenden Gräberfeld Klecany II (Abb. 1; 3), bewerten wir 41 Individuen, das heißt praktisch den ganzen erhaltenen Teil des kleinen Gräberfeldes.

Bei der Auswertung der Kindergräber aus Klecany I und II wurden Kombinationen mehrerer Methoden verwendet. Die Gräber wurden aus der kulturellen Hinsicht (soziale Stellung, soziales Geschlecht), aus der Hinsicht der Anthropologie (vor allem die Altersgruppen - P. Stránská) und Anthropogenetik (Geschlechtsbestimmung aufgrund der Sequenz der aus den Knochen isolierten DNA - M. Hájek) untersucht. Der Erfolg der anthropogenetischen Untersuchung und die Anzahl der analysierten Gräber erfasst die Tabelle 1.

Durch die Kombination dieser Methoden haben sich die Informationen, die über die Kinderpopulation erworben wurden, erweitert. Man kann vor allem neu mit dem Geschlecht der Kinder wie auch der Halbwüchsigen arbeiten.

Durch unsere Analyse wurden die Vermutungen von hoher Kindermortalität bis das 6. Lebensjahr des Kindes bestätigt. Sie sank markant mit dem steigenden Alter, die meisten Kinder starben bis das 2. Lebensjahr und dann zwischen dem 3. bis 6. Jahr (Graph 2). Die Jungengräber überwiege ausdrucksstark, größtenteils in den niedersten Alterskategorien (Graph 1; 3; 5), sind auch leicht bestimmbar. Auf beiden Fundstellen ist Bestattung eines neugeborenen Kindes aufgetreten. Sozial bestimmbar sind meistens Mädchenbestattungen, was im Fall von Klecany II den sozial bedeutenden Grab 28, dessen

osteologisches Material durch die Flut im J. 2002 zerstört wurde, einzureihen ermöglicht (*Profantová 2005*). Es handelte sich zugleich um einen der ältesten auf dem Gräberfeld Klecany II. Auf beiden Gräberfeldern ist ein Fall vorgekommen, wo die soziale und anthropogenetische Geschlechtsbestimmung in Gegensatz stehen. In diesen Fällen (Grab 47/I und 17/II - Tabelle 3; Abb. 5 und 6) werden sich die DNA-Analysen wiederholen.

- Abb. 1. Lage der Gräberfelder Klecany I und II im Bezug zum Burgwall.
Abb. 2. Plan des Gräberfeldes Klecany I (1937 und 2005) mit der Verteilung der Kindergräber nach den Alterskategorien eingeschlossen der Juvenis-Kategorie. Legende: a - bis 2 Jahre; b - 2 bis 7 Jahre; c - 8 bis 14 Jahre; d - Juvenis.
Abb. 3. Plan des Gräberfeldes II mit der Verteilung der Kindergräber nach den Alterskategorien eingeschlossen der Juvenis-Kategorie. Legende: 1 - bis 2 Jahre; 2 - 2 bis 6 Jahre; 3 - über 4 Jahre, unsichere Platzierung in situ, 4 - Juvenis (Gräber 14, 30, 36, 6a, nicht ganz klar ist die Eingliederung Grab 29).
Abb. 4. Klecany I. Plan eines Mädchengrabs 31, ältere Bestattungsphase (Superposition).
Abb. 5. Klecany I. Detail eines Skeletts und der Grabausstattung 47, wo sich die Geschlechtsbestimmung nach der Ausstattung und Paleogenetik nicht bewertet hat. Die Pinselspitze zeigt Sektorfläche a.
Abb. 6. Klecany II. Grab 17. Plan und Funde aus dem Grab; ein Kind im Gegensatz zur Ausstattung paleogenetisch als Junge bestimmt. Zeichnung: I. Skřivanová.

- Graph 1. Klecany I. Vertretung unerwachsener Individuen des männlichen und weiblichen Geschlechts.
Graph 2. Klecany I und II. Abbildung der Mortalität unerwachsener Individuen.
Graph 3. Klecany II. Vertretung unerwachsener Individuen des männlichen und weiblichen Geschlechts.
Graph 4. Klecany I und II. Alterskategorien der unerwachsener Individuen.
Graph 5. Klecany I und II. Vertretung unerwachsener Individuen des männlichen Geschlechts.
Graph 6. Klecany I und II. Vertretung unerwachsener Individuen des weiblichen Geschlechts.

- Tabelle 1. Erfolgsbewertung der Geschlechtsbestimmung aufgrund der DNA-Isolierung auf den Gräberfeldern Klecany I und II.
Tabelle 2. Klecany I. Altersstruktur der Unerwachsenen.
Tabelle 3. Vergleich der Gleichheiten und Verschiedenheiten bei der Geschlechtsbestimmung der Kinder und Halbwüchsligen auf den Gräberfeldern Klecany I und II.
Tabelle 4. Klecany II. Altersstruktur der Unerwachsenen.

Übersetzt von Eva Pietová

PhDr. Naďa Profantová, CSc.
RNDr. Petra Stránská
Mgr. Martin Hájek, PhD.
Archeologický ústav AV ČR
Letenská 4
CZ-118 01 Praha 1
profantova@arup.cas.cz
stranska@arup.cas.cz
hajek@arup.cas.cz

POHŘBY NEDOSPĚLÝCH JEDINCŮ U KOSTELA SV. BARTOLOMĚJE V PLZNI

Erika Průchová

Plzeň, hřbitov u Kostela sv. Bartoloměje, křesťanský pohřební ritus, nedospělí jedinci, narušenost.

Pilsen, cemetery at the Church St. Bartoloměj, funeral rite of the Christianity, immature individuals, disturbance.

Burials of juvenile individuals at the St. Bartholomew's church in Plzeň

Reconstruction of the northern part of the Náměstí Republiky square in Plzeň (Czech Republic) run simultaneously with the first stage of the salvage excavation that was realised by the West-Czech Institute for Monuments Protection and Documentation in Plzeň. The excavated sections 15M, 15N, and 15O revealed a part of the churchyard of the St. Bartholomew's church. As far as the churchyard stratigraphy is concerned, two burial horizons (older and younger) were distinguished here that differed in the layer's character. In the section 15M only younger burial horizon has been discovered. The total number of revealed individuals is 119; 21 of which were juvenile. Remains of 16 subadults were analysed, 5 of them eliminated for unclear age of their death. The subadults died within the interval from 1,5 to 15 years of their age, with three exceptions (one individual under the lower limit and two over the upper limit). The highest number of the subadults was accumulated in the section 15O, at the place closest to the church walls. One quarter of graves included skeletons damaged to 50 % including. The zero hypothesis of equality of "younger" and "older" children included in the categories of "damaged to 50 % including" and "damaged from 100 %" was tested. This zero hypothesis was rejected on the basis of $p = 0,20$. This result cannot serve the base for any conclusion as it has been tested on six individuals only. To compare them with accidentally chosen group of adults' remains of the same number, the zero hypothesis of equality of occurrence of damaged skeletons of adult and subadult individuals was formulated. This hypothesis was tested by the test chi-squares and it was not rejected on the probability level $p = 0,03$. The Náměstí Republiky square and St. Bartholomew's church with its historical layers are valuable archaeological sources that reflect the life of ancient residents of Plzeň.

ÚVOD

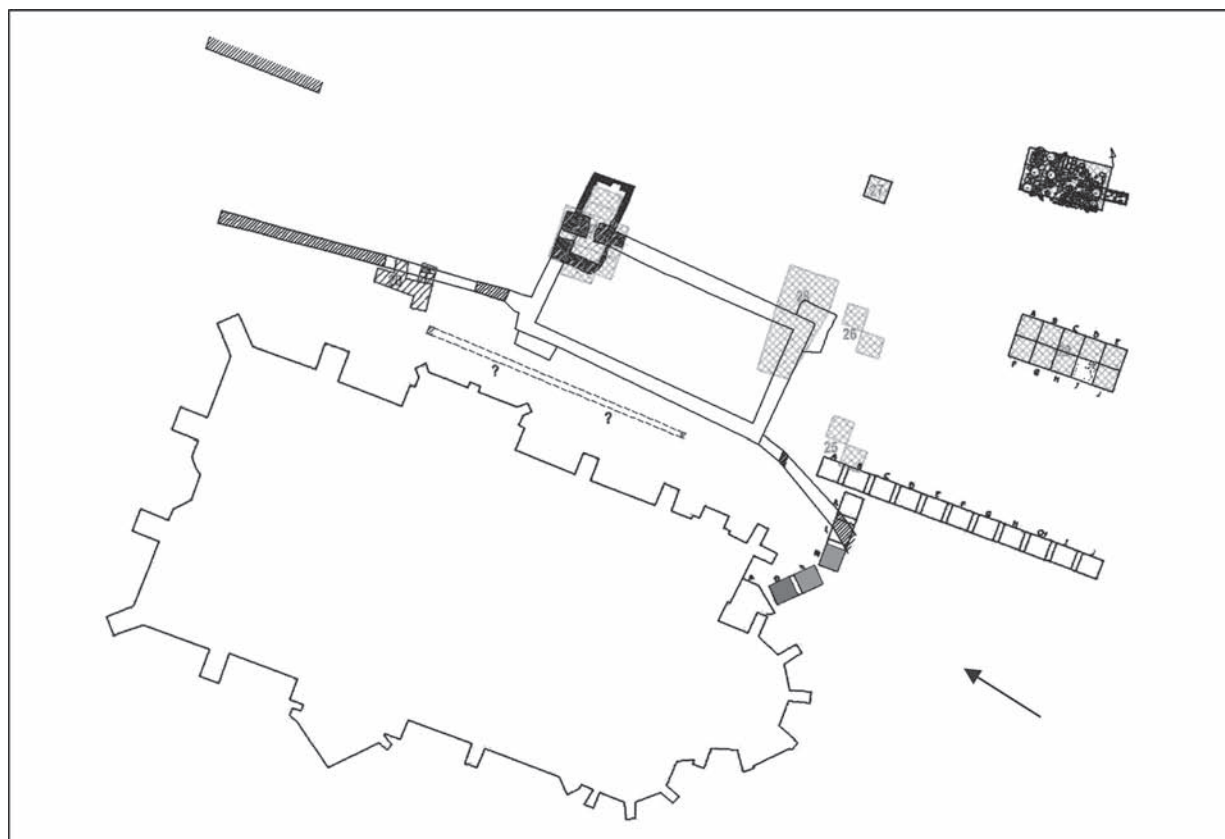
Po své smrti se zemřelý člen společnosti stává předmětem kulturních projevů dané společnosti v podobě pohřebního ritu (Pate 1994, 183). Pohřební ritus se skládá z kulturních norem, které nám ve svém výsledku mohou zanechat záznam v archeologickém kontextu (Chapman 1987, 198). Těmito kulturními normami je dáno kdo, kdy, kde a jak bude pohřben (Henderson 1987, 49, 50; Mays 1998, 23). Zkoumaný soubor spadá do období křesťanského pohřebního ritu našich zemí. Normy pro uložení zemřelého na místo posledního odpočinku se zdají být striktní. Tělo zesnulého má být zachováno pro den Posledního soudu, proto je žárový ritus nepřipustný (http://www.sjm87.org/catholic_funeral_rites.htm). Jedinec je pohřben do vysvěcené půdy hřbitova (do kostela nebo kláštera). Časový úsek mezi úmrtím a pohřbem bývá co nejkratší (Lauwers 1999, 686). Mrtví jsou ukládáni ve standardní poloze - natažení na zádech s horními končetinami podél těla či zkříženými v určitém místě přes tělo a s nataženými dolními končetinami. Rovněž orientace těla je předurčena. Zemřelý je uložen ve směru východ-západ, kdy hlava směřuje na západ. Nebožtík tak hledí na východ, kde stane v den Posledního soudu tvář v tvář Bohu (Beranová 1988, 263; Smetánka 1995; Kostka/Šmolíková 1998, 830; Fehring 2000, 55; Frolíková-Kaliszová 2000, 216; Pearson 2001, 6), jiný výklad je, že hledí k Jeruzalému (Ariés 2000a, 27 - s prameny).

Areál hřbitova je pravděpodobně od vrcholného středověku ohrazený (Kostka/Šmolíková 1998, 830). I v případech, kdy byl hřbitov obehnan zdí později, jako je tomu právě v případě Kostela sv. Bartoloměje v Plzni, byl jeho prostor vymezen umístěním v intravilánu obce. V důsledku toho se objevovaly problémy se zaplněním hřbitova a s hledáním volných míst pro nové pohřby (Boddington 1987, 30; Ariés 2000b). Situace byla vyřešena etážovým způsobem pohřbívání, kdy docházelo k narušování starších pohřbů. S ostatky takto narušených pohřbů bylo zacházeno různě, mohly být buď pietně uloženy do kostnic nebo do zvlášť pro tyto účely vykopaných jam, nebo mohly tvořit součást zásypu nového hrobu (Boddington 1987, 29; Kostka/Šmolíková 1998, 829; Ariés 2000b; Unger 2000, 349).

V příspěvku se zmíníme o věkovém složení souboru nedospělých jedinců pocházejících ze hřbitova u Kostela sv. Bartoloměje v Plzni a o jejich polohovém umístění ve vztahu ke kostelu. Především se však budeme zabývat narušeností kosterních pozůstatků těchto nedospělých. Obecně se má za to, že děti byly pohřbívány do mělkých hrobových jam a nebyvaly tak často ukládány do rakví či jiných schránek. Proto by k narušení jejich těl mělo docházet ve větší míře než k narušení ostatků dospělých jedinců (např. Sellevold 1997 nemá definován termín narušení jedinců). Rozhodli jsme se sledovat rozdíly mezi nedospělými jedinci. Vzhledem k poměrně širokému věkovému a polohovému spektru jsme tak předpokládali především větší poškození ostatků menších dětí, u kterých se předpokládá poměrně mělké zahloubení jejich hrobů. Na závěr jsme se pokusili porovnat mezi sebou výskyt narušenosti kosterních ostatků souboru nedospělých a stejně rozsáhlého, náhodně vybraného souboru dospělých jedinců ze stejné lokality.

Historické reálie

Nové město Plzeň bylo založeno mezi léty 1288 a 1300. V lokačním plánu města se nepochybně již počítalo s vybudováním městského farního kostela (Wasková/Široký 2006, 6 - s literaturou). Kostel sv. Bartoloměje byl zbudován excentricky v severní polovině náměstí (dnes náměstí Republiky). K jeho

Obr. 1. Půdorysný plán Kostela sv. Bartoloměje v Plzni, s vyznačenými položenými sondami a sektory, které zachytily plochu hřbitova (označeny šipkou). Autorka plánu K. Postránecká.

vlastnímu založení se ovšem nedochovaly žádné písemné zmínky, a tak první písemné zprávy o něm pocházejí z roku 1307.

Již od dob založení Kostela sv. Bartoloměje se předpokládá ukládání zemřelých v jeho bezprostředním okolí (Wasková/Šíroky 2006, 8). Nejpozději v 17. století, jak dokládají veduty, byl hřbitov obehnan zdí, která se zdá poměrně těsně (snad ve vzdálenosti 4 m?) přimknutá ke kostelním zdem (Wasková/Šíroky 2006, 9). Z doby třicátých let 18. století pochází záznam o dvou kostnicích v areálu hřbitova o rozměrech cca: délka 10,7 m, šířka 3,6 m a výška 2,7 m, přičemž v té době byla již jedna z kostnic téměř zaplněna kostmi.

Za zmínku rovněž stojí vystavění kříže na kamenném podstavci východně od stěny presbytáře v roce 1634 (Wasková/Šíroky 2006, 11), jehož základy narušily starší pohřby nacházející se v tomto prostoru.

Hřbitov u Kostela sv. Bartoloměje byl zrušen na základě nařízení z roku 1784 (Wasková/Šíroky 2006, 11).

Archeologický výzkum a terénní situace

V souvislosti s celkovou rekonstrukcí náměstí Republiky v Plzni (Plzeňský kraj, Česká republika) probíhala na ploše severně od Kostela sv. Bartoloměje první etapa záchranného archeologického výzkumu, který prováděl Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek v Plzni. V průběhu této etapy bylo vyměřeno 6 plošných sond (obr. 1). Největší ze sond (15/05) byla situována od sakristie kostela směrem na severovýchod a zasáhla plochu hřbitova. Rozvržení sondy bylo dáno projektem na položení inženýrských sítí. Sonda byla dále rozčleněna do 17 sektorů (A-P) o rozměrech 1,8 x 2 m, mezi kterými byly ponechány kontrolní bloky. Odkryv archeologických situací byl prováděn ručně po přirozených vrstvách. Archeologické práce v sondě 15/05, která zachytila pohřební horizonty, probíhaly v době od 6. 11. 2005 do 10. 1. 2006, tedy ve značně extrémních podmínkách pro exkavaci kosterních pozůstatků, především co se týče teplot.

Pohřební horizonty byly zachyceny v sektorech 15M, 15N a 15O. Ovšem ještě před počátky zbudování hřbitova byla tato plocha využívána jako veřejné prostranství. V následné stratigrafické situaci byly odlišeny dva pohřební horizonty. Starší pohřební horizont byl tvořen vrstvou 297, která má charakter střední žlutohnědé prachovité hlíny s příměsí drobného šterku, tuhé konzistence. Mladší pohřební horizont byl tvořen vrstvou 101, která měla charakter tmavě hnědé hlíny s pískem, opět tuhé konzistence (Schneiderwinklová et al. 2006).

Sektor 15M je ze tří sektorů zachycujících pohřební horizont situován nejdál od kostela. Obsahuje pouze mladší pohřební horizont s vrstvou 101. Pod ním se na rozdíl od situace zachycené v sektorech 15N a 15O nenachází starší pohřební horizont s vrstvou 297, ale stratifikace na sebe naléhajících dlažeb a jiných komunikačních úprav povrchu náměstí (Schneiderwinklová et al. 2006). Tento fakt vysvětluje relativně nízký počet odkrytých koster.

Lidské kosterní pozůstatky

Lidské ostatky z archeologického výzkumu pochází ze tří sektorů (15M, 15N a 15O), které zasáhly plochu hřbitova s pohřebními souvrstvími. V průběhu archeologického výzkumu bylo v uvedených sektorech odkryto celkem 119 kosterních pozůstatků lidských jedinců. Z tohoto celkového počtu odkrytých ostatků jich 21 připadalo na nedospělé jedince (17,7%). Jako nedospělý jedinec byly při terénním odkryvu označeny takové pozůstatky, u kterých byly přítomny mléčné zuby, nebo u kterých nebyly zcela přirostlé růstové epifyzy kostí. Z celkového počtu 21 nedospělých jedinců jich bylo 5 vyřazeno z následujících analýz. U všech vyřazených jedinců byla důvodem nemožnost odhadu věku dožití, o který se analýzy opíraly.

Všichni exkavovaní jedinci byly pohřbeni v souladu s výše uvedenými křesťanskými pohřebními normami, výjimkou však nebyly mírné odchylky v orientaci zesnulých vzhledem ke světovým stranám. Zachovalost kosterních pozůstatků je značně proměnlivá, někteří jedinci byli téměř stráveni půdním prostředím, jiní se zachovali v relativně dobrém stavu včetně drobných kosterních pozůstatků malých dětí. Při pečlivé preparaci hřbitova se podařilo odkrýt pozůstatky dřevěných rakví (bohužel, již v silně zetlelém stavu), které se projevovaly jako několik milimetrů silné tmavé vrstvičky odlišného charakteru od okolní zeminy. Tyto doklady uložení v rakvích byly zachyceny pouze u dospělých jedinců. Přímý doklad rakve, v podobě například jiného zabarvení a textury okolní zeminy či pozůstatků dřeva, chybí u jakéhokoliv nedospělého jedince.

Metody

Nálezový fond byl zpracováván především na základě fotodokumentace pořízené v terénu převážně archeology. Jedinci byli roztrženi podle svého uložení v sektoru a dále podle pohřebních horizontů. Následoval odhad věku dožití nedospělých jedinců na základě použití následujících metod (tabela 1).

Tabela 1. Přehled zkoumaných kosterních pozůstatků nedospělých jedinců ze hřbitova u Kostela sv. Bartoloměje v Plzni, s uvedením odhadem věku dožití a použitou metodou. Metoda odhadu věku dožití: *Florkowski/Kozłowski 1994* je citována podle: *Dobisíková 1999*.

Číslo jedince	Odhad věku dožití	Použitá metoda odhadu
140	38 týdnů	<i>Fazekas/Kósa 1978</i>
190	7,5 až 11,5 let	<i>Maresh 1970</i>
194	17 až 18 let	<i>Scheuer/Black 2000</i>
195	9 až 15 let	<i>Ubelaker 1989</i>
243	4 až 6 let	<i>Florkowski/Kozłowski (1994)</i>
252	4,5 až 7 let	<i>Maresh 1970</i>
270	8 až 15 let	<i>Maresh 1970; Ubelaker 1989</i>
273	2 až 3 roky	<i>Maresh 1970</i>
277	7,5 až 15 let	<i>Maresh 1970; Ubelaker 1989</i>
282	10,5 až 12 let	<i>Maresh 1970</i>
295	12 až 16 let	<i>Scheuer/Black 2000</i>
301	1,5 až 2,5 roku	<i>Maresh 1970</i>
319	2,5 až 3,5 roku	<i>Maresh 1970</i>
323	9,5 až 15 let	<i>Maresh 1970; Ubelaker 1989</i>
325	2,5 až 4 roky	<i>Maresh 1970; Ubelaker 1989</i>
352	6 až 10 let	<i>Maresh 1970; Ubelaker 1989</i>

Pokud byly přítomné zuby, prováděli jsme odhad za pomoci metody mineralizace a erupce zubů (*Ubelaker 1989*).

V případě, kdy nebyly zuby dochované, ale byly přítomny diafýzy kostí dlouhého typu ve své kompletní délce, použili jsme metodu odhadu podle délky diafýz kostí tohoto typu (*Maresh 1970*). U jednoho jedince jsme použili odhad věku dožití podle rozměrů jiných kostí (*Fazekas/Kósa 1978*).

Dalšími případy byly jedinci bez celých diafýz, například pokud pozůstatky jedince pokračovaly do profilu, nebo jedinec nebyl zachován celý, ale byly přítomny alespoň konce diafýz spolu s příslušnými epifýzami. Tehdy jsme použili odhad na základě srůstu epifyzárních štěrbin či rozměrů některých kostí. Využili jsme především metodické příručky (*Dobisíková 1999; Scheuer/Black 2000*).

Hodnoceným kritériem bylo sekundární narušení kosterních pozůstatků. Za základ byla brána anatomická poloha kostí. Pokud poloha kostí byla zřetelně dislokovaná od svého anatomického uspořádání, brali jsme ji jako narušenou (metodický přístup inspirován prací *Sládek/Kavánová 2003*). Kostru jsme rozdělili na následující kosterní segmenty: 1 - lebka, 2 - osová kostra, 3, 4 - horní končetiny, 5, 6 - dolní končetiny. Pokud byl jedinec dochován celý, skládal se z těchto šesti segmentů. V případě, že byla dochována pouze osová kostra, přesto, že by byla možnost odhalit jedince v rámci sektoru kompletního, vyjádříme jeho zachovalost poměrem 1/6, což znamená narušenost z 83% (obr. 2). Pokud jedinec nebyl odhalen celý (např. jeho část zasahovala do profilu), hodnotila se narušenost pouze k částem přítomným v prostoru sektoru. Tedy, pokud byly přítomny dolní končetiny, pak celkem, ke kterému se vztahovala narušenost, byly dva segmenty.

Z každé sondy byl náhodným způsobem vybrán takový počet dospělých jedinců, který se rovnal počtu hodnocených nedospělých jedinců v dané sondě. Hodnocení dospělých jedinců proběhlo stejným způsobem jako u nedospělých. Nulovou hypotézu jsme formulovali jako rovnost výskytu narušených koster-

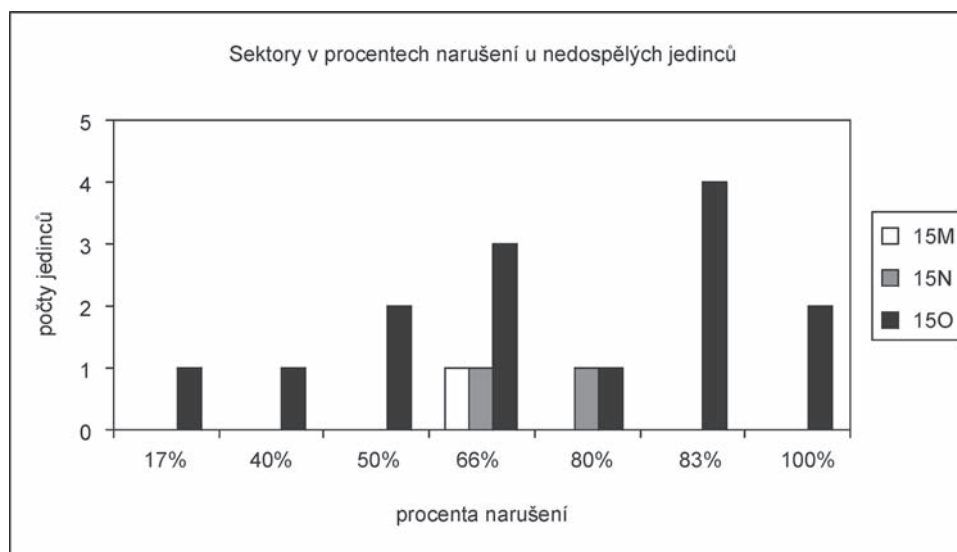

Obr. 2. Jedinec označený čiernou šipkou byl zachycen v sektoru „celý“. Jeho výchozí počet segmentů pro sledování narušenosti je šest. Biela šipka ukazuje na jedince, ze kterého byly zachyceny v sektoru pouze dolní končetiny. Jeho výchozí počet segmentů pro sledování narušenosti je dva. Foto: P. Schneiderwinklová.

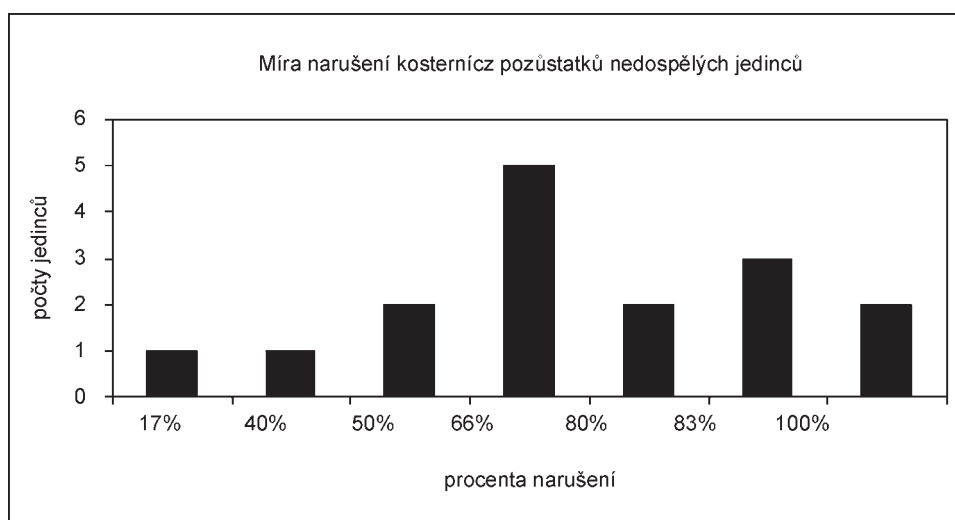
ních pozůstatků nedospělých a dospělých jedinců na hřbitově u Kostela sv. Bartoloměje. Nulovou hypotézu jsme testovali na hladině pravděpodobnosti $p = 0,05$ pomocí testu chí - kvadrát v aplikaci MS Excel 2000.

Výsledky

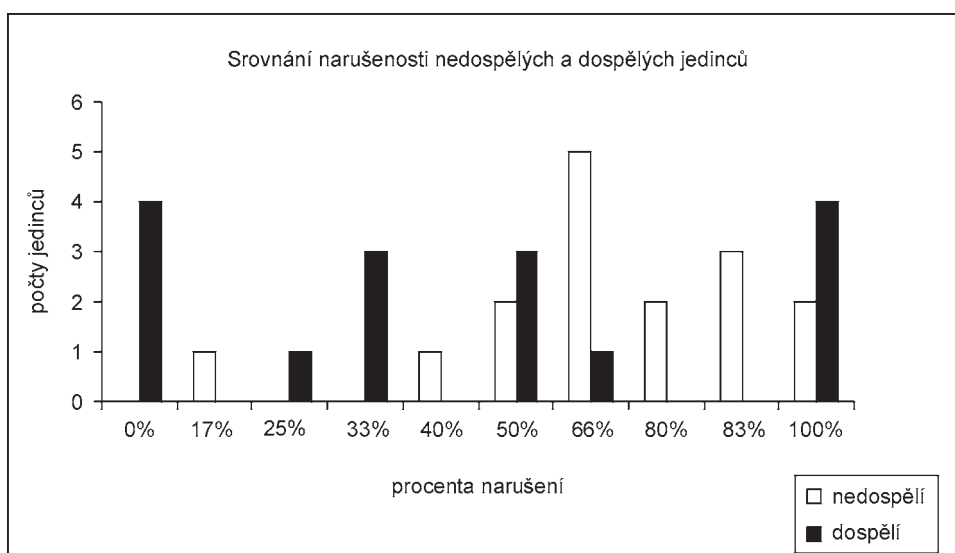
Věkové složení analyzovaných nedospělých jedinců pocházejících ze zmiňovaného archeologického výzkumu je patrné již z tabely 1. Máme zde v podstatě interval od 1,5 roku do 15 let, přičemž jeden

Graf 1. Vyjádření počtů procentuálního narušení kosterních pozůstatků nedospělých jedinců pro jednotlivé sektory.

Graf 2. Přiřazení kosterních pozůstatků nedospělých jedinců k procentuálnímu vyjádření míry narušení jejich ostatků.

Graf 3. Srovnání počtu nedospělých a dospělých jedinců v kategoriích procentuálně vyjádřeného narušení jejich kosterních pozůstatků.

jedinec nedosahuje svým věkem spodní hranice tohoto intervalu - zemřel ve věku pravděpodobně 38 týdnů. Další dva jedinci naopak, překračují horní hranici intervalu věku a mohli by tak být starší jako 15 let. Nejpočetnější věková kategorie je od 7,5 do 15 let a druhý nepatrný pík máme ve věkové kategorii od 1,5 roku do 4 let.

V prostoru sektoru 15M byl odkryt pouze jeden jedinec, který spadá do mladšího horizontu. V sektoru 15N byli odkryti a hodnoceni dva jedinci, přičemž jeden pochází ze staršího a druhý z mladšího pohřebního horizontu. Největší počet nedospělých byl vypreparován v sektoru 15O. Zde připadlo devět jedinců na starší a pět jedinců na mladší pohřební horizont. Výsledný počet nedospělých jedinců v pohřebních horizontech je tedy následující: ze staršího horizontu bylo exkavováno celkem deset jedinců a z mladšího horizontu pochází sedm nedospělých jedinců. Pokusili jsme se vztáhnout zastoupení sektorů ve skupinách procentuálního narušení (graf 1). Jedinec odkrytý v sektoru 15M je z více než poloviny narušen. Totéž platí pro oba jedince ze sektoru 15N. Sektor 15O je zastoupen v každé z procentuálních skupin.

Narušenost koster jsme vztahovali k celkovému počtu kosterních segmentů. Na tomto základě nám vyšlo několik kategorií podle míry porušení. Z celkového počtu jsou pouze čtyři jedinci narušeni

do 50% včetně a celých dvanáct jich je poškozeno z více než 50% (graf 2). Co se týče zastoupení věkových kategorií, spadají do kategorie do 50% narušenosti včetně dva jedinci ve věku 7,5 až 15 let a dva jedinci ve věku 1,5 až 7 let. Naopak, 100% narušení pozorujeme u dvou jedinců ve věku 1,5 až 4 roky. Vybrali jsme proto nejméně a nejvíce narušené jedince a testovali jsme nulovou hypotézu o rovném výskytu „mladších“ a „starších“ dětí v kategoriích „narušení do 50% včetně“ a „narušení ze 100%“ na hladině pravděpodobnosti 0,05. Při testu chí - kvadrátem nám vyšlo $p = 0,20$, proto zamítáme nulovou hypotézu. Ve zbylých kategoriích narušení koster máme v podstatě rovnoměrné zastoupení věkových kategorií od 1,5 do 15 let.

Posledním bodem, kterému jsme se věnovali, bylo testování nulové hypotézy o rovném výskytu narušení nedospělých a dospělých koster na hřbitově u Kostela sv. Bartoloměje. Srovnáním narušenosti kosterních pozůstatků nedospělých a dospělých jedinců (graf 3) pomocí testu chí - kvadrát nám vyšla pravděpodobnost $p = 0,03$. Vzhledem k testování na hladině pravděpodobnosti $p = 0,05$ nemůžeme tuto nulovou hypotézu zamítnout.

Diskuze

Průřez celým obdobím dětství je zřejmý. Rovněž je patrná zvýšená četnost ve věkových skupinách 1,5 až 4 roky a 7,5 až 15 let. První skupinu bychom snad mohli vysvětlit faktorem odstavení. Ukončení kojení se většinou udává v rozmezí 1 až 3 let věku dítěte. S přechodem na normální stravu se předpokládá zvýšená úmrtnost, a to především v důsledku různých infekcí a průjemových onemocnění. Druhá skupina je riziková především z pohledu úrazů, které mohou mít následné fatální důsledky. Ovšem, zda je tomu skutečně tak i v našem případě, říci nedokážeme.

Největší počet nedospělých jedinců se kumuluje u zdi kostela v sektoru 15O. Tento fakt by mohl souviset s předpokladem, že hřbitovní zeď byla poměrně nedaleko od zdi kostela, údajně přibližně ve vzdálenosti 4 m (Wasková/Široký 2006, 9). Navíc jsou v tomto sektoru oba pohřební horizonty nejhustší. Naopak, sektor 15M obsahuje pouze mladší pohřební horizont a z něj pochází i nejmladší jedinec ze zkoumané plochy hřbitova. Absence mladších jedinců bývá většinou vysvětlována jejich rozptýlením či naopak kumulací v některých částech hřbitovů (např. Sellevold 1997, 18). Jako jedno z dalších možných vysvětlení bývá uváděna i nezralost jejich kostí, které jsou mnohem náchylnější k rozkladu (Gordon/Buikstra 1981, 569). Převahu staršího pohřebního horizontu bychom se snad mohli pokusit vysvětlit právě hustotou pohřebních aktivit. Zde ovšem nemáme vypočítána data ohledně této hustoty.

Narušení kosterních pozůstatků nedospělých jedinců v souboru se nám jeví jako poměrně značné. Obecně se říká, že je tomu tak důsledkem mělce zahluobených dětských hrobů. Sice jsme zamítli nulovou hypotézu o rovnosti výskytu „mladších“ a „starších“ dětí v kategoriích „narušení do 50% včetně“ a „narušení ze 100%“, nicméně tento výsledek není úplně relevantní, protože výchozím počtem pro test bylo pouze šest jedinců.

Na hřbitově u Kostela sv. Bartoloměje jsme dospěli k předběžnému výsledku, že nemůžeme zamítnout hypotézu o rovnosti výskytu narušení nedospělých a dospělých koster. Námitkou může být, že náš výběr dospělých jedinců nebyl náhodný (což ukáže kompletní zpracování kosterního souboru). Rovněž bychom mohli uvažovat o řadě dalších vlivů, například, že hrobové jámy nedospělých nebyly mělčí než hrobové jámy dospělých. Dále mohly být hroby nedospělých oproti hrobům dospělých narušené častěji, avšak takové pozorování nebylo na zkoumané ploše učiněno. Mohly zde působit také různé náhodné vlivy, které v současné době nedokážeme blíže specifikovat.

ZÁVĚR

Nedospělí jedinci tvoří v souboru získaném při archeologickém výzkumu u Kostela sv. Bartoloměje v Plzni přibližně necelých 18% (21 nedospělých jedinců z celkového počtu 119 exkavovaných koster). Jejich věkový interval se pohybuje od 1,5 roku do 15 let, se 3 výjimkami. Jednou z nich je jedinec, který zemřel ve věku 38 týdnů a byl pohřben v mladším pohřebním horizontu sektoru 15M. Další dva jedinci přesahují věk 15 let, kdy jeden z nich byl odkryt v sektoru 15N a druhý v sektoru 15O.

Nejvyšší početní zastoupení nedospělých jedinců se kumuluje v sektoru 15O, který se nachází nejbližší ke zdi kostela (respektive k sakristii). Naopak, nejnižší počet dětských koster byl odkryt v sektoru 15M, který se nachází nejdál od kostela. Z tohoto sektoru ovšem pochází nejnižší počet odkrytých koster vůbec.

Narušenost koster sekundárními zásahy je poměrně značná. S ohledem na více než poloviční poškození u tří čtvrtin jedinců ze zkoumaného souboru je zřejmé, že se narušení odrazilo ve všech sledovaných aspektech (věkových i prostorových). Zamítli jsme nulovou hypotézu o rovnosti výskytu „mladších“ a „starších“ dětí v kategoriích „narušení do 50% včetně“ a „narušení ze 100%“. Přesto nemůžeme vynést soud o tom, že „menší“ děti mohly být pohřbívány mělkěji než „starší“ děti a dospělí jedinci. Důvodem je velikost testovaného souboru.

Při srovnání narušenosti kosterních pozůstatků nedospělých a náhodně vybraného stejně početného souboru dospělých jedinců z té samé lokality jsme pomocí testu chí - kvadrát na hladině pravděpodobnosti $p = 0,03$ nezamítli nulovou hypotézu o rovném výskytu narušených nedospělých a dospělých kosterních pozůstatků. Výsledek bude korigován po zhodnocení všech dospělých jedinců exkavovaných na hřbitově u Kostela sv. Bartoloměje.

Výsledky zkoumání antropologické a archeologické situaci hřbitova jsou zatím předběžné. Jsou nezbytné další analýzy a srovnání, které by vedly k našemu hlubšímu poznání této, pro město Plzeň významné lokality.

LITERATURA

- Ariés 2000a
Ariés 2000b
Beranová 1988
Boddington 1987

Dobisíková 1999

Fazekas/Kósa 1978
Fehring 2000
Florkowski/Kozłowski 1994

Frolíková-Kalischová 2000

Gordon/Buikstra 1981

Henderson 1987

http://www.sjm87.org/catholic_funeral_rites.htm (on-line 21.9.2005).
Chapman 1987

Kostka/Šmolíková 1998

Lauwers 1999
- P. Ariés: Dějiny smrti. I. Praha 2000.
P. Ariés: Dějiny smrti. II. Praha 2000.
M. Beranová: Slované. Praha 1988.
A. Boddington: Chaos, disturbance and decay in an Anglo-Saxon cemetery. In: A. Boddington/A. N. Garland/R. C. Janaway (Ed.): Death, Decay and Reconstruction. Approaches to Archaeology and Forensic Science. Manchester 1987, 27-42.
M. Dobisíková: Určování věku. In: M. Stloukal (vedoucí autorské skupiny): Antropologie. Příručka pro studium kostry. Praha 1999, 235-339.
I. G. Fazekas/F. Kósa: Forensic fetal osteology. Budapest 1978.
G. P. Fehring: Die Archäologie des Mittelalters. Eine Einführung. Darmstadt 2000.
A. Florkowski/T. Kozłowski: Ocena wieku szkieletowego dzieci na podstawie wielkości kości. Przegląd Antr. 57/1-2, 1994, 71-86.
D. Frolíková-Kalischová: Pokus o analýzu slovanského pohřebiště v Praze-Motole. Pam. Arch. 91, 2000, 201-249.
C. C. Gordon/J. E. Buikstra: Soil pH, Bone Preservation, and Sampling Bias at Mortuary Sites. Am. Antiquity 46, 3, 1981, 566-571.
J. Henderson: Factors determining the state of preservation of human remains. In: A. Boddington/A. N. Garland/R. C. Janaway (Ed.): Death, Decay and Reconstruction. Approaches to Archaeology and Forensic Science. Manchester 1987, 43-54.
http://www.sjm87.org/catholic_funeral_rites.htm (on-line 21.9.2005).
R. Chapman: Mortuary practices: society, theory building and archaeology. In: A. Boddington/A. N. Garland/R. C. Janaway (Ed.): Death, Decay and Reconstruction. Approaches to Archaeology and Forensic Science. Manchester 1987, 198-213.
M. Kostka/M. Šmolíková: Archeologický výzkum hřbitova u kostela sv. Klimenta v Praze-Bubnech. O pohřebním ritu 19. století. Arch. Rozhledy 50, 1998, 822-836.
M. Lauwers: Smrt a mrtví. In: J. Le Goff/J. C. Schmitt et al.: Encyklopedie středověku. Praha 1999, 676-689.

Poděkování

V své řadě patří mé poděkování všem, kteří se i přes nepříznivé klimatické podmínky aktivně zúčastnili odkryvu hřbitova a na něm uložených kosterních pozůstatků. Zvláštní poděkování patří Mgr. Pavlíně Schneiderwinklové za její vstřícnost k antropologickému posuzování, které u některých jedinců proběhlo přímo v terénu.

- Maresh 1970* M. M. Maresh: Measurements from roentgenograms. In: R. W. McCammon (Ed.): Human growth and development. Springfield 1970, 157-200 (převzato z práce: L. Scheuer/S. Black: Developmental juvenile osteology. New York 2000).
- Mays 1998* S. Mays: The Archaeology of Human Bone. London 1998.
- Pate 1994* F. D. Pate: Bone chemistry and paleodiet. Journal Arch. Method and Theory 1 (2), 1994, 161-209.
- Pearson 2001* M. P. Pearson: The archaeology of death and burial. Sparkford 2001.
- Schneiderwinklová et al. 2006* P. Schneiderwinklová et al.: Plzeň, náměstí Republiky. Nálezová zpráva 317/06 o záchranném archeologickém výzkumu při rekonstrukci plochy I. Plzeň 2006.
- Sellewold 1997* B. J. Sellewold: Children's skeletons and graves in skandinavian archeology. In: G. De Boe/F. Verhaeghe (Ed.): Death and burials in medieval Europe. Papers of the „Medieval Europe Brugge 1997“. Conference. Vol. 2. Zellik 1997, 15-25.
- Scheuer/Black 2000* L. Scheuer/S. Black: Developmental juvenile osteology. New York 2000.
- Sládek/Kavánová 2003* V. Sládek/B. Kavánová: Statistické hodnocení tafonomických, osteoarcheologických a antropologických parametrů pohřebiště u 12. kostela v Mikulčicích. In: N. Profantová/B. Kavánová (Ed.): Mikulčice - pohřebiště u 6. a 12. kostela. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 22. Brno 2003, 435-460.
- Smetánka 1995* Z. Smetánka: Archeologie, očištění a pohřební ritus. Dějiny a Současnost 17/1, 1995, 12-15.
- Ubelaker 1989* D. H. Ubelaker: Human Skeletal Remains: Excavation, Analysis, Interpretation (2nd ed.). Washington 1989.
- Unger 2000* J. Unger: Pohřební ritus městského obyvatelstva 13. až 18. století v archeologických pramenech Moravy a Slezska. Arch. Hist. 25, 2000, 335-356.
- Wasková/Široký 2006* M. Wasková/R. Široký: -Archivní rešerše k dějinám objektů v ploše náměstí. In: P. Schneiderwinklová et al.: Plzeň, náměstí Republiky. Nálezová zpráva 317/06 o záchranném archeologickém výzkumu při rekonstrukci plochy I. Plzeň 2006, 6-26.

Bestattungen unerwachsener Individuen bei der Hl. Bartholomäus-Kirche in Pilsen

Erika Průchová

ZUSAMMENFASSUNG

Während der Rekonstruktion der nördlichen Hälfte des Platzes der Republik (Náměstí Republiky) in Pilsen (Tschechische Republik) verläuft gleichzeitig auch die I. Etappe der archäologischen Rettungsausgrabungen, die von dem Westtschechischen Institut für Schutz und Dokumentation der Denkmäler in Pilsen durchgeführt wird. Während dieser Grabung wurde auch ein Teil der Friedhofsfläche bei der Hl. Bartholomäus-Kirche, nämlich Sektore 15M, 15N und 15O, betroffen. Mit Hilfe der Stratigraphie wurden auf dem Friedhof zwei Bestattungsphasen (jüngere und ältere), die sich mit dem Charakter der Schichten unterscheiden, erfasst. Im Sektor 15M wurde nur die jüngere Bestattungsstufe festgestellt. Insgesamt wurden 119 Individuen, unterdessen 21 Überreste von Halbwüchsigen, freigelegt. Wir haben vor allem die Beschädigungen dieser Überreste unerwachsener Individuen verfolgt. Bei den Analysen arbeitete man nur mit 16 halbwüchsigen Individuen, 5 wurden wegen ihres unbestimmbaren Alters ausgegliedert. Unerwachsene Individuen fallen mit drei Ausnahmen wesentlich ins Intervall von 1,5 Jahr bis 15 Jahre (1 Individuum ist unter der unteren Grenze und 2 Individuen überschreiten die Obere Grenze des Intervalls). Die meisten Halbwüchsigen kumulierten sich im Sektor 15O, der sich am nächsten zu der Kirche befand. Genau Viertel des Komplexes hatte die Skelette bis zu 50% beschädigt. Wir haben die Nullhypothese von dem gleichen Vorkommen von „jüngeren“ und „älteren“ Kindern in der Kategorie „beschädigt zu 50% eingeschlossen“ und „beschädigt unter 100%“ getestet. Diese Nullhypothese haben wir aufgrund $p = 0,20$ abgelehnt. Trotzdem kann aus jenem Ergebnis kein Abschluss gemacht werden, weil wir die Hypothese auf dem Komplex von nur 6 Individuen getestet haben. Im Vergleich zu einer zufällig ausgewählten gleich zahlreichen Gruppe von Überresten der erwachsenen Individuen haben wir die Nullhypothese über das gleiche Vorkommen der beschädigten Skelette von jugendlichen und erwachsenen Individuen formuliert. Diese Hypothese haben wir mit dem Test χ^2 - Quadrat und bei dem Wahrscheinlichkeitsniveau von $p = 0,03$ haben wir sie nicht abgewiesen. Der Platz der Republik gehört zusammen mit der Hl. Bartholomäus-Kirche mit seiner historischen Schichtreihe zu den wertvollsten archäologischen Quellen über das Leben der alten Pilsen-Bewohner.

Abb. 1. Grundrissplan der Hl. Bartholomäus-Kirche mit bezeichneten Grabungsflächen und Sektore, die die Friedhofsfäche erfassten (mit Pfeil bezeichnet). Autorin des Plans: K. Postránecká.

Abb. 2. Mit schwarzem Pfeil bezeichnetes Individuum im Sektor „ganz“ erfasst. Seine Ausgangsanzahl der Segmente für die Verfolgung der Beschädigung ist sechs. Ein weißer Pfeil zeigt auf ein Individuum, von dem im Sektor nur die Unterextremitäten erfasst wurden. Seine Ausgangsanzahl der Segmente für die Verfolgung der Beschädigung ist zwei. Photo: P. Schneiderwinklová.

Tabelle 1. Übersicht der untersuchten Skelettüberresten unerwachsener Individuen aus dem Gräberfeld bei der Hl. Bartholomäus-Kirche in Pilsen, mit angegebenem angenommenem Lebensalter und benutzter Methode. Methode der Altersschätzung: *Florkowski/Kozlowski 1994* ist zitiert nach: *Dobisíková 1999*.

Graph 1. Prozentuelle Anzahl der Beschädigung der Skelettüberreste unerwachsener Individuen für einzelne Sektore.

Graph 2. Eingliederung der Skelettüberreste unerwachsener Individuen zum prozentuellen Ausmaß der Beschädigung ihrer Skelettüberreste.

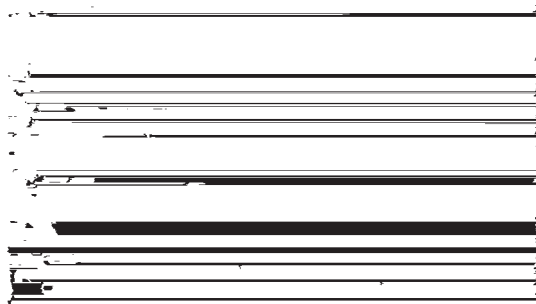
Graph 3. Vergleichung der Anzahl der unerwachsenen und erwachsenen Individuen in Kategorien prozentuell ausgedrückten Beschädigung ihrer Skelettüberreste.

Übersetzt von Eva Pietová

Mgr. Erika Průchová
Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek, o.p.s.
Tomanova 3
CZ-301 00 Plzeň
epruchova@zip-ops.cz

DETSKÉ HROBY Z JUŽNÉHO PREDHRADIA VEĽKOMORAVSKÉHO HRADISKA NA POHANSKU PRI BŘECLAVI ¹

Renáta Přichystalová

Břeclav-Pohansko, južné predhradie, hrob, detský hrob, infans, juvenis, 9. storočie, pohrebný areál, pohrebisko.

Břeclav-Pohansko, southern suburb, grave, child's burial, infans, juvenis, 9th century, burial area, burial ground.

Children's graves from the southern suburb of the Great-Moravian hillfort at Pohansko near Břeclav

The total number of 205 graves, 99 of them including children and juvenile individuals, were excavated during twelve researching seasons (1960-1962, 1975-1979, 1991-1994) at the southern settlement approximately 500 m to the south up to the southwest of the inner area of the Pohansko hillfort. From 214 individuals 47,2 % are children and subadults, 20,1 % are women, 13,1 % are men and 19,6 % of skeletons were not identified. The greatest number of them (i.e. 38,6 % of all buried subadults) were children at the age from 6-7 months up to 6 years. Grave goods were relatively frequent in the children's graves at the southern settlement. Finds were excavated in 41 graves; remaining 58 burials were without any inventory. Grave equipment of particular grave units was average to poor.

Burials of adult individuals and children are concentrated in smaller or bigger groups irregularly within the whole excavated area among the settlement objects or at free areas. No typical necropolis strictly separated from the settled area or no intentional cumulation of children's graves into one place were found here. According to the grave goods, the funeral complexes are dated to the entire 9th century.

ÚVOD

Príspevok bol prezentovaný v rámci kolokvia „Antropologie smrti: Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických a jiných pramenech“ (23.-24. 11. 2006 v Brně). V nasledujúcom texte sú obsiahnuté niektoré dôležité zmeny v pôvodne uvádzaných údajoch. Tieto opravy dát vyplynuli z nových analýz hrobového inventára a ďalšej podrobnej revízie terénnej dokumentácie záchranného výskumu konaného v sledovanom areáli v sedemdesiatych rokoch minulého storočia.

V priebehu mnohoročného a viacetapového archeologického výskumu tzv. južného (juhozápadného) predhradia hradiska Pohansko pri Břeclavi bolo odkrytých 205 hrobov, z toho 99 detských či mladých nedospelých. Výskum tohto areálu, ležiaceho cca 500 m južne až juhozápadne od vnútornej plochy opevnenia, započal už v roku 1960 a zatiaľ posledný odkryv bol uskutočnený v roku 1994, čo dáva dohromady časový interval tridsiatich piatich rokov. Pokiaľ by sme však išli ešte hlbšie do histórie archeologického záujmu o lokalitu Břeclav-Pohansko, prvé zmienky o priestore južného predhradia zrejme nájdeme už v diele I. L. Červínku (1948, 16), kde sa píše: „Příslušné pohřebiště ku hradišti zjištěno nedaleko v lesní školce jižně.“. Na tomto mieste autor môže, no i nemusí myslieť nami sledovaný priestor.

¹ Príspevok vznikol za podpory grantových projektov GAČR - Interdisciplinární centrum výzkumu sociálních struktur pravěku až vrcholného středověku. Archeologický terénní a teoretický výzkum, využití přírodních věd, metodologie a informatika, ochrana kulturního dědictví (projekt MSM 0021622427) a Nerezidenční části raně středověkých centrálních aglomerací v Čechách a na Moravě v archeologických pramenech (projekt 404/05/2671).

Moderný prieskum južného predhradia (obr. 1) vyvolala v roku 1960 aktivita Lesného závodu Břec-lav. Vtedy bola v tomto areáli urobená menšia zisťovacia sondáž (cca 650 m²). V porušenom veľkomorav-skom sídelnom horizonte sa našli zlomky ľudských kostí. K systematickému archeologickému výskumu sa tu prišlo až v roku 1962 (cca 1200 m²). Odkrytých bolo 34 hrobov (Vignatiová 1977-1978). Ďalšou etapou v exploatacii priestoru južne od hradiska bol záchranný výskum prebiehajúci v rokoch 1975-1979. Vyžiadali si ho rozsiahle úpravy koryta rieky Dyje a štátnej hranice medzi vtedajšou ČSSR a Rakúskom (cca 88 150 m²). Odkrytých bolo 161 hrobov, pričom hrob JP/212 bol definovaný dodatočne, pri revízii a digitalizácii dokumentácie z južného predhradia. Ide o kostru dospelého jedinca, ktorá bola uložená do výkopu objektu 303 z roku 1977 (Vignatiová 1992, 214, tab. 115). V terénnej dokumentácii ani v plánoch tento kontext nedostal svoje číslo, takže hrob bol zaevidovaný až v roku 2006.

Dosiaľ posledná etapa výskumu, venovaná terénu južného predhradia, prebehla rokoch 1991-1994, a to severovýchodným smerom od predchádzajúceho veľkého záchranného výskumu (cca 2245 m²). Od-krytá plocha sa priblížila k samotnému hradisku. Za štyri sezóny systematického prieskumu lokality juž-ne od opevneného areálu, ktorý mal doplniť poznatky získané v sedemdesiatych rokoch, bolo odkrytých ďalších 10 hrobov (Vignatiová/Klanicová 2001).

Ak si zhrnieme všetky doteraz uvedené informácie, vychádzajú nám konkrétne čísla. Celkovo bolo preskúmaných 92 245 m². Na tejto rozsiahlej ploche bolo odkrytých 205 stredohradištných hrobov (214 jedincov; obr. 2). Dve hrobové jamy neobsahovali kostru a s najväčšou pravdepodobnosťou išlo o tzv. kenotafy, dvakrát bola kostra úplne strávená. Deväťkrát sa objavil hrob dvojnásobný, pričom v dvoch prí-padoch išlo o dvojhroby výhradne s detskými skeletmi. Zo sumárneho počtu hrobových celkov patrilo 99 (101 jedincov) deťom alebo mladým nedospelým. Detské hroby tvoria 48,3% preskúmaných funerál-ných objektov (obr. 3).

Antropologická analýza pochovaných

Podľa antropologických posudkov z pohrebneho areálu na južnom predhradí je rozloženie nebož-tíkov podľa pohlavia i veku v istom nepochybne (tab. 1). Z pochovaných 214 jedincov tvoria 47,2% deti a nedospelí; 19,1% ženy; 13,1% muži; 20,6% kostier, u ktorých zatiaľ nebolo možné pohlavie určiť. Na tomto mieste je mojou povinnosťou upozorniť čitateľov na početnú diskrepanciu medzi údajmi prezentovanými v tomto článku a číslami publikovanými E. Drozdovou (2005, tab. 19). Táto rozdielnosť je spôsobená tým, že E. Drozdová nemala pre svoju analýzu k dispozícii 28 očíslovaných hrobových celkov. Tieto chýbajúce hroby však antropologicky spracovala A. Lorencová, ktorá v priebehu archeologickej kampane v sedem-desiatych rokoch pracovala priamo v teréne. Jej určenia sú zaznamenané v písomnej terénnej dokumentá-cii vedenej J. Vignatiovou. Väčšinou išlo o zle až veľmi zle zachované ľudské pozostatky, ktoré v ďalšom priebehu výskumu neboli poskytnuté na následné antropologické analýzy. V súčasnosti sa tieto chýbajúce zvyšky skeletov dohľadávajú, aby mohli byť spracované modernými a presnejšími metódami.

Tabela 1. Antropologické určenie jedincov z južného predhradia podľa pohlavia a veku.

Antropologické určenie	Počet určených jedincov
Žena	41 (19,1%)
Muž	28 (13,1%)
Dieťa/mladý nedospelý	101 (47,2%)
Neurčený jedinec	44 (20,6%)

Pri zaraďovaní detských a juvenilných skeletov do jednotlivých vekových kategórií som potom vychá-dzala tak z publikovaných údajov E. Drozdovej (2005), ako aj z terénnej dokumentácie J. Vignatievej (tab. 2, plán 3). Do tabuľkovej kolónky juvenis som však zaradila iba 5 hrobov, hoci celkom bolo v tejto vekovej sku-pine určených 11 jedincov. Vyradila som všetky hroby, kde bola podľa antropológa kostra jedinca staršieho ako 15 rokov (ide o 6 kostier v intervale: minimálny vek 16 rokov - maximálny vek 22 rokov).

Z tab. 2 vyplýva, že najväčší počet tvoria deti, ktoré zomreli vo veku od 6-7 mesiacov do 6 ro-kov života, čo na južnom predhradí znamená 38,6% všetkých pochovaných nedospelých jedincov. To, že tento vek je najkritickejší, potvrdzujú poznatky aj z iných súvekých pohrebísk (Stloukal 1964, 481, graf 3; 1967, 275, graf 3; 1969, 500, graf 1; 1981, obr. 2; 3; Drozdová 2005, tab. 3; 11; 16; graf 13;). Je veľká škoda, že

23 kostier, ktoré boli zachované len zlomkovito a boli určené ako detské, nebolo možné presnejšie zaradiť. Vzhľadom na daný fakt musíme počítať s tým, že veková štruktúra detí je tak dosť poznamenaná.

Tabela 2. Detské hroby z južného predhradia podľa vekových kategórií.

Veková kategória	Počet
Infans I (0-0,5 rokov)	7
Infans II (0,6-6 rokov)	39
Infans III (7-13 rokov)	27
Juvenis (13/14-15 rokov)	5
Dieťa?	23

Rozmery hrobových jám s detskými skeletmi

Štatisticky presnejšie informácie nám môžu poskytnúť veličiny ako dĺžka, šírka, hĺbka a objem hrobovej jamy či kategórie ako tvar pôdorysu hrobu alebo jeho orientácia voči svetovým stranám. Zaujímavé je potom tieto údaje porovnať so situáciou uloženia pozostatkov dospelých jedincov ženského a mužského pohlavia.

Detské hroby na južnom predhradí vykazujú pomerne značnú variabilitu, čo sa týka ich rozmerov. Na ich porovnanie som vytvorila určité dĺžkové intervaly (v centimetroch). Prvý údaj vychádzal vždy z najmenšej dĺžky a hĺbky hrobu, kde sú intervaly 20 centimetrové, ako aj z najmenšej šírky, kde sú intervaly 10 centimetrové. Pri objeme hrobovej jamy som sa pridržala delenia, ktoré používa M. Hanuliak (2004, 77).

Pri aplikácii tohto postupu vychádza, že najkratší detský hrob na južnom predhradí meral 80 cm (80 x 37 x 42 cm) a najdlhší 270 cm (270 x 94 x 68 cm) - bol to hrob juvenilného jedinca. Najviac hrobových celkov (22) spadalo do intervalu 101-120 cm, čo znamená 21,8% zo sumárneho počtu hrobov nedospelých jedincov (graf 1). Pokiaľ ide o šírky detských hrobových jám, tak na jednom konci osi stojí rozmer 32 cm (100 x 32 x 40 cm) a na druhom konci rozmer 112 cm (131 x 112 x 62 cm). Pri tejto veličine sa taktiež neprejavilo markantnejšie zoskupenie. Najväčšie množstvo objektov sa ukázalo v intervale 51-60 cm (24), táto množina tvorí celkovo len 23,8% (graf 2). Najplytší detský hrob bol uložený v hĺbke 30 cm (140 x 100 x 30 cm), najhlbšie bolo pochované desaťročné dieťa - v hĺbke 125 cm (185 x 90 x 125 cm). V tomto súbore sa vytvorila výrazná skupina hrobov (54) položených v intervale 51-70 cm, čo znamená 53,5% (graf 3). V prípade objemov hrobových jám som pracovala s deviatimi kategóriami (Hanuliak 2004, 77), pričom objemové hodnoty tried 6 až 9, teda objem od 2,51 m³ vyššie, nedosiahol ani jeden detský hrob (graf 4). Najviac objektov spadalo do prvej kategórie, s objemom od 0,1 do 0,5 m³, a to 41 hrobových celkov (40,6%). V druhej skupine, s intervalom 0,51-1 m³, sa nachádzalo 33 hrobov (32,7%; z toho 2 dvojhroby). Ostatné objemové kategórie (3-5) nie sú dostatočne zastúpené. Je však zaujímavé a tiež logické, že práve do týchto skupín patria zvyšné dvojnásobné hroby obsahujúce aspoň jednu kosť nedospelého jedinca. V 3. kategórii, s intervalom 1,1-1,5 m³, sú tri dvojhroby a v 5. kategórii, v intervale 2,1-2,5 m³, je jeden dvojhrob. Veľmi podobné priemerné hodnoty rozmerov hrobových jám sú prezentované aj vo vyhodnotení výskumu pohrebiska v Čakajovciach (Hanuliak/Rejholcová 1999, obr. 9; 12).

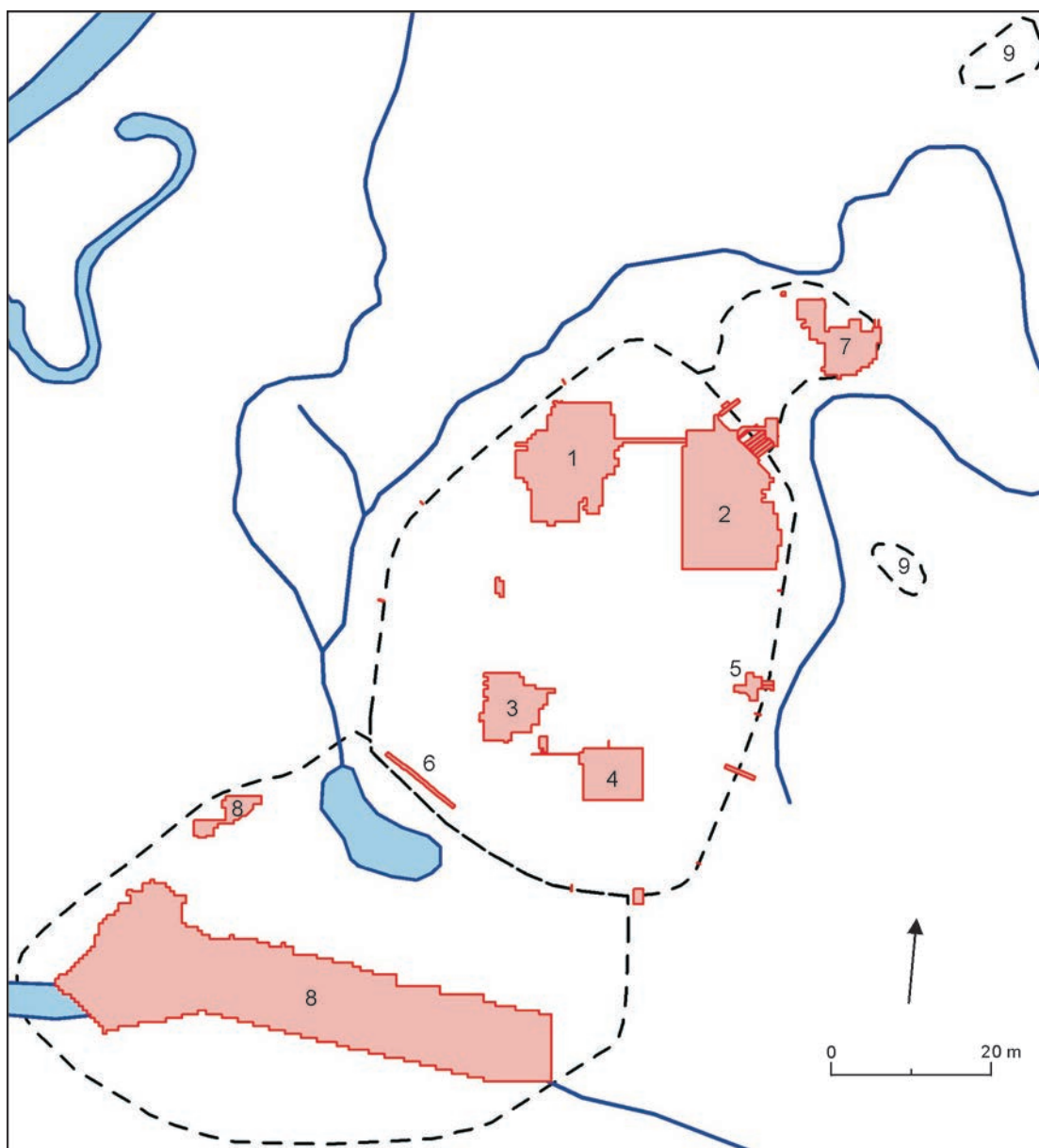
Pre porovnanie sa v krátkosti budem venovať rozmerom hrobových jám dospelých žien a mužov. Najkratší ženský hrob meral 145 cm, najdlhší mal 288 cm. Najviac objektov (14 prípadov zo 41) spadalo do intervalu 181-200 cm. Pri šírke boli medzné hodnoty 47 a 112 cm a najfrekvencovanejší bol interval 61-70 cm (13 x). Najplytší hrob bol zahĺbený do 40 cm a najhlbší do 125 cm. Ženy boli najčastejšie ukladané do hĺbky v intervale 51-70 cm (17 x). Najkratší mužský hrob mal 160 cm, najdlhší meral 280 cm. Najviac hrobových jám sa pohybovalo v rozmedzí 201-220 cm (9 prípadov z 28). Najvyšší hrob meral 50 cm a najširší 140 cm. Šírka mužských hrobov sa najčastejšie pohybovala v dvadsaťcentimetrovom intervale 50-70 cm (13 x). Najmenšia hĺbka mala hodnotu 24 cm, na opačnom póle sa nachádzal hrob zahĺbený do 95 cm. Najfrekvencovanejší interval uloženia mužských skeletov do hrobovej jamy bol v hĺbke 71-90 cm (13 x). Čo sa týka objemu hrobov oboch pohlaví, rovnako ako v prípade detských funerálnych objektov sa aj tu vyskytli objemové kategórie 1 až 5. Šiesta až deviata skupina, objem od 2,51 m³ vyššie, sa na južnom predhradí vôbec nevyskytli (Hanuliak 2004, 77). Zhoda platí i pre konkrétne objemy tak mužských (11 x), ako aj ženských (21 x) hrobových jám. Najčastejšie spadali do 2. kategórie, v intervale 0,51-1 m³.

Pri zhrnutí všetkých týchto číselných a percentuálnych údajov nám vychádza pomerne logický záver, že všetky rozmery hrobovej jamy narastajú v smere dieťa - žena - muž s tým, že sa vyskytnú aj také

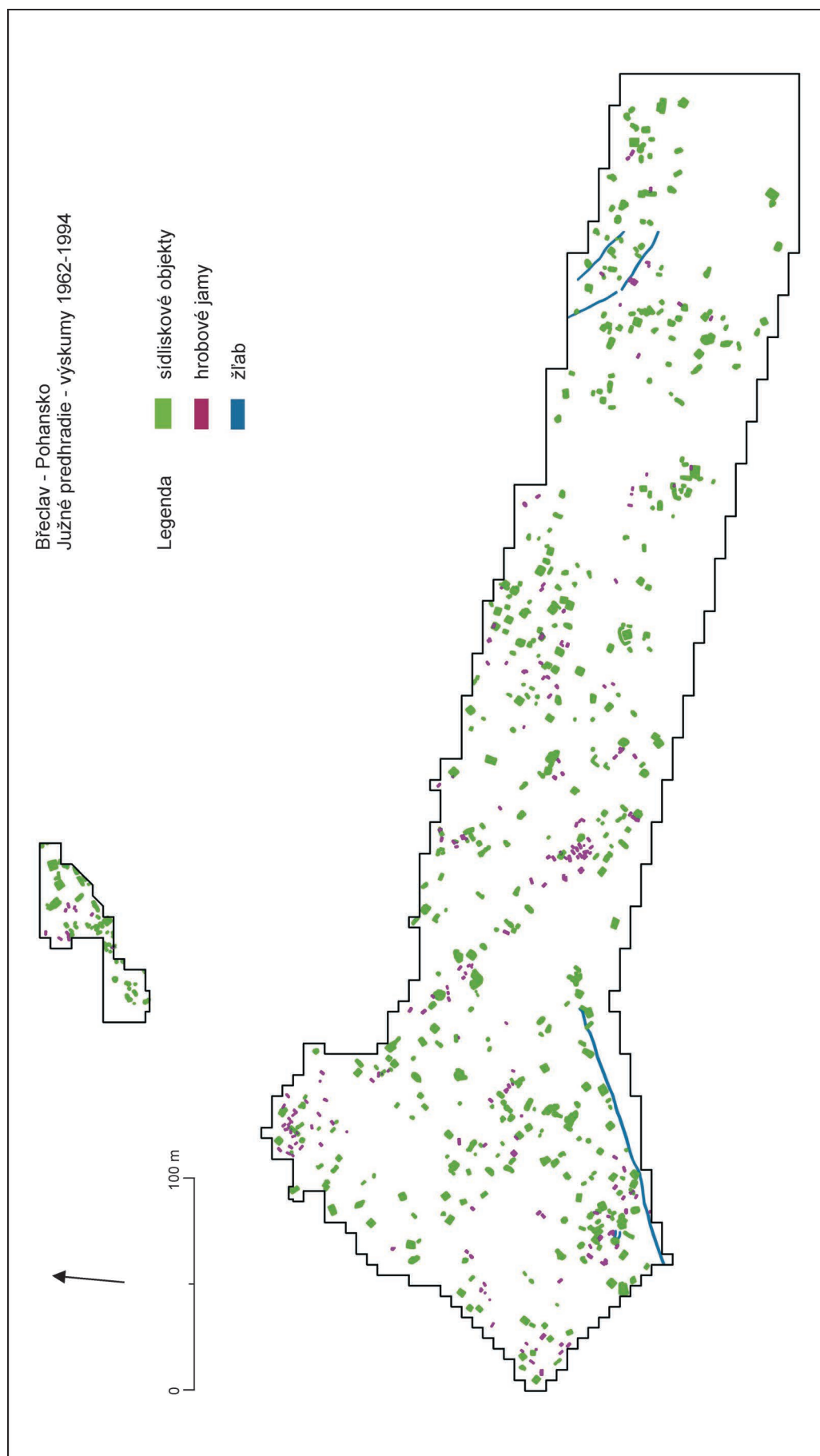
detské či ženské hroby, ktoré svojimi rozmermi konkurujú hrobom nebožtíkov mužského pohlavia a naopak, niektorí dospelí muži boli pochovaní do jám, ktoré nedosahujú ani priemerné rozmerové hodnoty svojej antropologickej skupiny. Všetky tieto prípady zrejme úzko súvisia so sociálnym postavením pochovaného jedinca a tiež s použitím určitých pohrebných rituálov vo vzťahu k tejto osobe. Ale to už sa pohybujeme vo sfére dohadov.

Pôdorys hrobových jám s detskými skeletmi

Vráťme sa ale opäť k detským hrobom, konkrétne k tvaru pôdorysu hrobovej jamy, k vnútorným úpravám hrobu a jeho orientácii vzhľadom na svetové strany. Nedospelí jedinci boli najčastejšie ukladani do obdĺžnikových jám. Zo 101 detských jedincov bolo celkom 58 pochovaných v takomto type objektu, čo tvorí 57,4%. Ostatné tvary jám boli zastúpené len menšinovo (tabela 3) a v 17 prípadoch nebolo možné

Obr. 1. Břeclav-Pohansko. Plán veľkomoravského hradiska Pohansko s vyznačenými preskúmanými plochami. 1 - veľmožský dvorec; 2 - lesná škôlka; 3 - žiarové pohrebisko; 4 - lesný hrúd; 5 - rez valom; 6 - sonda Pred zámečkom; 7 - severovýchodné predhradie; 8 - južné predhradie; 9 - pozitívna sondáž detektorom kovov.

Obr. 2. Břeclav-Pohansko. Celkový plán južného predhradia s farebným odlišením sídliskových objektov a hrobových jam.

tvár jamy zrekonštruovať. Obdĺžnikový tvar hrovej jamy prevažoval 19 x aj u dospelých mužov (z 28 určení) a 27 x u žien (zo 41 určení).

Vnútoraná úprava detských hrobových jám

Pri odkrývaní detských hrobových jám na južnom predhradí (a týka sa to aj hrobov dospelých jedincov) neboli evidované žiadne zvláštne úpravy interiéru či prítomnosť špeciálnych konštrukčných prvkov. Výkopy mali vo veľkej väčšine rovné dno, kolmé alebo mierne šikmé steny. Objavili sa tu síce aj stupňovité úpravy dna, ale s ohľadom na vtedajšie podmienky pri výskume (značné narušenie terénu ťažkou technikou, slabá rozlíšiteľnosť hrobových zásypov) tu ide možno iba o druhotne vytvorené tvary. Trocha lepšie to vyzerá s prítomnosťou veľmi tesného priestoru pre uloženie tela či zábalu tela zomrelého. O tejto eventualite môžeme uvažovať, samozrejme s istou dávkou obozretnosti, u 8 detí či juvenilných jedincov. Ide o hroby JP/046, JP/056, JP/072, JP/091, JP/119, JP/121, JP/138 a JP/203. K tomuto záveru ma vedú isté indície, ako sú ramenné kosti spočívajúce na hrudnom koši, vysunutie kĺbov ramenných kostí do úrovne spodnej čeľuste, vertikalizácia klavikul, tesné primknutie kostí dolných končatín (porovnaj *Hanuliak 2004*, 97, obr. 98).

Orientácia detských hrobov

V orientácii hrobových jám s dospelými jedincami na jednej strane a s deťmi a nedospelcami na strane druhej už predsa len dochádza k malým rozdielom. Detské kostry na južnom predhradí boli orientované najmä dvoma smermi, a to hlavou na JZ (30 x) a na SZ (28 x). V hlavných osiach svetových strán bola päťkrát zaznamenaná orientácia Z-V. Pri šestnástich skeletoch nedospelých jedincov nie je možné orientáciu doložiť. Smerovania lebky ostatných detských a juvenilných jedincov majú toto poradie: SV-JZ (6 x), JJZ-SSV (6 x), JV-SZ (3 x), SSV-JJZ (2 x), ZJZ-VSV (2 x), SSZ-JJV (2 x) a SZZ-JVV (1 x). Pre lepšiu predstavu sú údaje o orientovaní kostier prevedené do smerovej ružice (graf 5), kde sa veľmi jasne rysujú preferované svetové strany.

Zaujímavá situácia bola odkrytá v roku 1962 v dvojhrobe H 7 (súčasná označenie JP/007; obr. 8), kde boli uložené ostatky mladej ženy v polohe na pravom boku, hlavou orientovanou na JZ. Nad ženou ležala kostra dieťaťa zrejme v polohe naznak, orientovaná v smere SV-JZ. V spoločnom hrobe boli umiestnené antipodicky.

U hrobov dospelých nebožtíkov sa zistilo, že ženy boli (rovnako ako detskí jedinci) väčšinou ukladané do hrobu hlavou smerom na JZ (18 prípadov zo 41 určení), SZ orientácia lebky bola zdokumentovaná dvanásťkrát, v jednom prípade sa vyskytla orientácia Z-V, v jednom prípade aj orientácia J-S. U mužov bola najfrekvencovanejšia orientácia hlavy v smere na SZ (10 prípadov z 28 určení), lebka smerovaná na JZ sa odkryla šesťkrát a orientácia mužského skeletu v smere Z-V bola zaznamenaná štyrikrát. Pri porovnaní ružicových grafov všetkých troch skupín pochovaných vychádza najavo zaujímavý detail. Hroby detí sú prevažne orientované v segmente ohraňovanom osami JZ až SZ (prípadne JJZ až SZ) s malým výsekom v smere SSV-SV, a to v smere hodinových ručičiek. Ženské skelety sa nachádzajú v polkruhu vytýčenom svetovými stranami JZ a SV. Kostry dospelých mužov sú hlavou orientované vo výreze ohraňovanom smermi JV až SV. Môžeme tu sledovať narastanie alternatív orientovania zomrelého od dieťaťa cez ženu k mužovi, pričom počet antropologických určení je najkompletnejší práve u nedospelých. U kostier dospelých jedincov mužského pohlavia je táto hodnota najnižšia. Takže skupina s najmenším počtom určení má najvariabilnejšiu možnosť uloženia do hrobu (graf 6).

Poloha detských skeletov

Spôsob ukladania tiel zomrelých detí do hrovej jamy sa tu ničím neodlišoval od iných súvekých lokalít (*Rejholcová 1995b*, 12). Najčastejšie bola zaznamenaná poloha naznak s rukami pozdĺž tela a s vystretými nohami (tabela 4). Objavujú sa aj mierne odchýlky (v rozličných vzájomných kombináciách) od základnej polohy horných i dolných končatín, napríklad: pravá aj ľavá ruka sú ohnuté do ostrého uhla s prstami pod bradou; ľavá ruka je ohnutá do tupého uhla smerom k telu; pravá aj ľavá ruka sú ohnuté do tupého uhla s dľanami v lone; pravá i ľavá noha sú ohnuté do tupého uhla vľavo alebo vpravo; pravá aj ľavá noha sú ohnuté do ostrého uhla; pravá i ľavá noha sú ohnuté do ostrého uhla vľavo. Takýchto uložení nie je mnoho. Bohužiaľ, nedá sa presne vyjadriť pomer medzi štandardnou polohou naznak s natiahnutými končatinami a odchýlkami od tohto uloženia, pretože drvivá väčšina skeletov bola úplne či do značnej miery dislokovaná. Na južnom predhradí sa objavili aj skrčenci. V štyroch prípadoch išlo

o polohu na ľavom boku (dvakrát len o pravdepodobné uloženie na ľavom boku) a dva razy boli odkryté ľudské pozostatky ležiace na pravom boku. Hroby so skrčenými kostrami nevytvárali na skúmanej ploche žiadnu špeciálnu skupinu. Mohutný odkryv terénu ťažkou technikou na lokalite spôsobil, že až u 42,5% detských skeletov nebolo možné polohu určiť.

Tabela 3. Tvary pôdorysu detských hrobových jam na južnom predhradí.

Tvar hrobovej jamy	Počet
Obdĺžnikový	58
Obdĺžnikový so zaoblenými rohmi	8
Oválny	8
Lichobežníkový zbíhajúci sa k nohám	7
Lichobežníkový zbíhajúci sa ku hlave	1
Nepravidelný	1
Nepravidelný oválny	1
Neurčiteľný	17

Tabela 4. Uloženie detských kostí do hrobov na južnom predhradí.

Poloha kostry	Počet
Naznak	32
Naznak?	18
Skrčená na ľavom boku	4
Skrčená na ľavom boku?	2
Na pravom boku	2
Neurčiteľná	43

V dvojhroboch, kde aspoň jedným z pochovaných jedincov bolo dieťa, sa odkryli zaujímavé situácie. Ide o 7 hrobových celkov. V hrobe JP/002 (staré označenie H 2) boli uložené 2 deti (jedno vo veku 2 rokov, druhé s neurčeným vekom), ale ich poloha nebola, bohužiaľ, zistiteľná. Pozícia v objekte JP/007 bola síce opísaná vyššie, ale vrátime sa k nej (obr. 8). V hrobe boli uložené ostatky mladej dospeléj ženy (vo veku 18-22 rokov) v polohe na pravom boku hlavou smerom na JZ. Nad ženou ležala zrejme v polohe naznak kostra dieťaťa (neurčený vek) orientovaná v smere SV-JZ. V spoločnom hrobe boli umiestnené antipodicky.

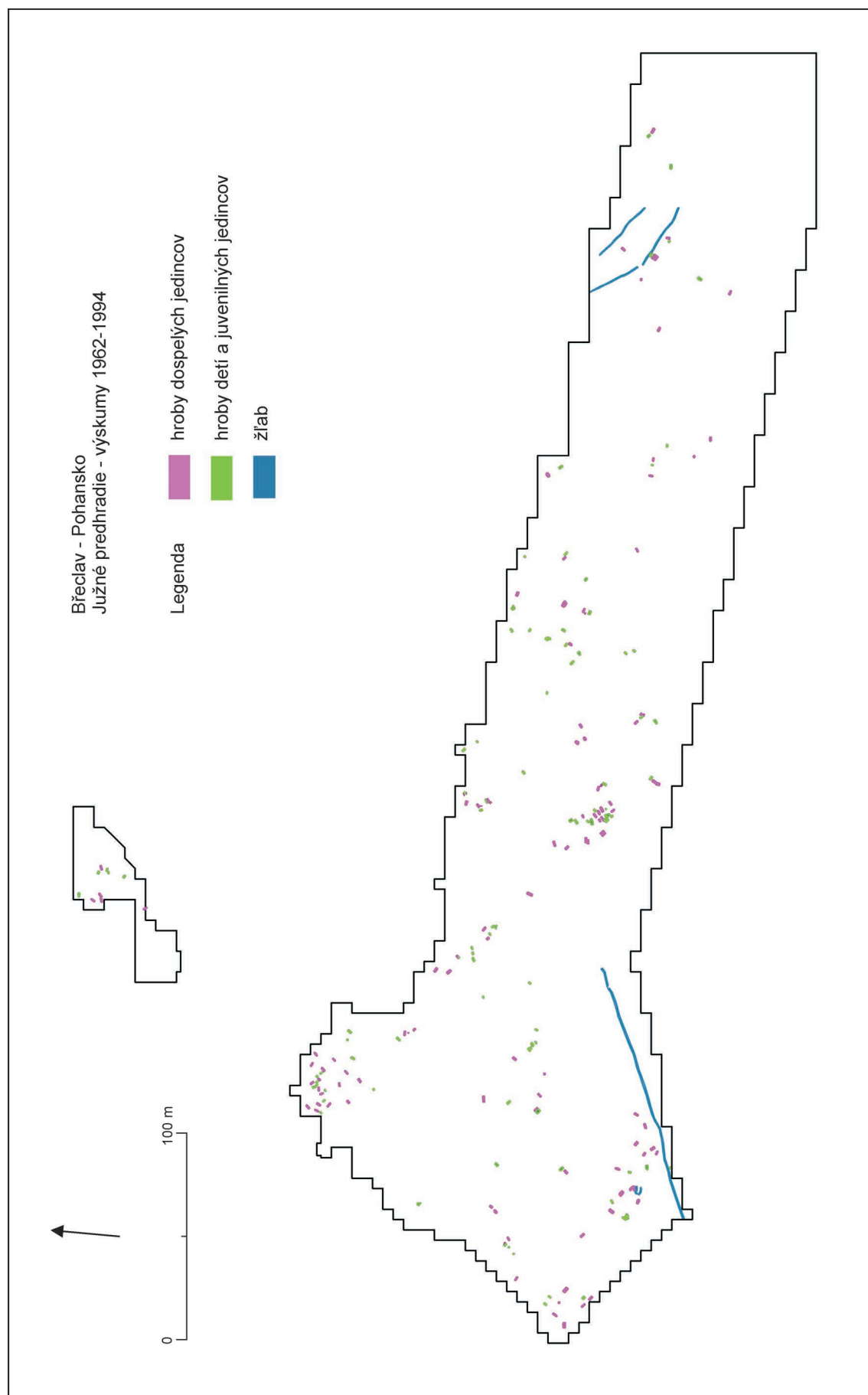
Na moju prosbu E. Drozdová² ešte raz preštudovala kostrový materiál z hrobu JP/007 a poskytla mi nasledovné informácie. Antropologický materiál je fragmentárny, no napriek veľmi zlej zachovalosti kostí sa dá určiť, že v hrobe bola pochovaná gracilná žena. Kosti dieťaťa sa buď stratili, alebo neboli vyzdvihnuté, v súčasnosti teda nie sú k dispozícii. Podľa kresby nie je možné vek pochovaného nedospelého jedinca odhadnúť, pretože nie je zaručené, či dokumentátor hrobu presne dodržal všetky rozmery lebky a kostí. E. Drozdová sa domnieva, že zrejme išlo o novorodenca, pretože zo staršieho dieťaťa by sa dochovali aspoň nejaké kosti či zuby. Napovedá tomu aj poloha detskej kostry.

Bohužiaľ, k upresneniu veku dieťaťa z hrobu JP/007 nedopomôže ani terénna fotodokumentácia. Na fotografii je zachytená iba vypreparovaná kostra dospeléj ženy. Zvyšky kostry dieťa, ktoré ležalo na nej, boli zrejme pred urobením snímky odstránené.

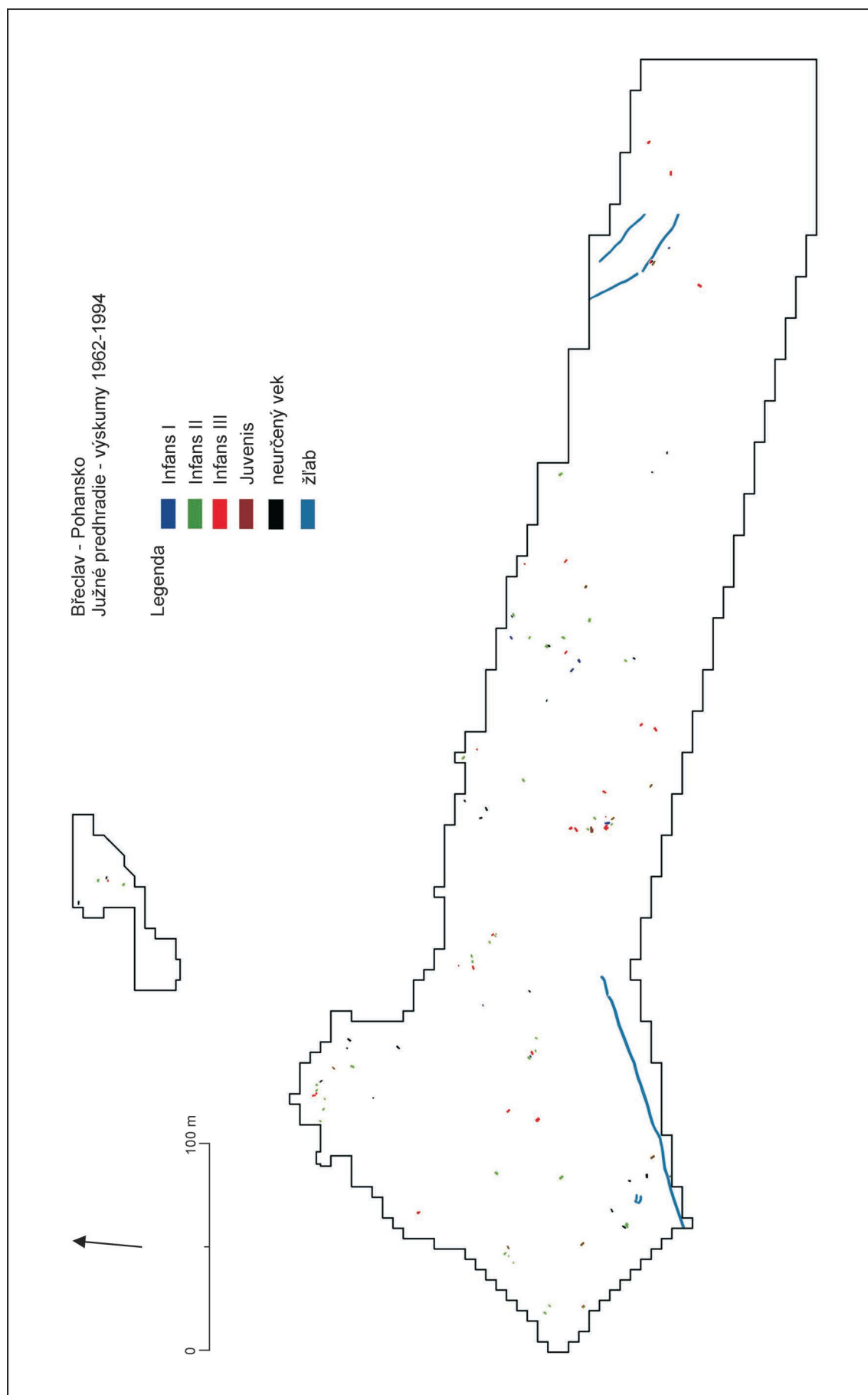
Na základe ďalšej odbornej konzultácie s antropologičkou P. Urbanovou³ nad kresbou nálezovej situácie celku JP/007 môžeme hypoteticky uvažovať aj opačným smerom, a to, že v tomto prípade nejde o pohreb ženy tesne pred pôrodom, ani o uloženie ženy s novorodencom. Pokiaľ by sme kresbu pokladali za smerodajnú, s veľkou pravdepodobnosťou by mohlo ísť o staršie dieťa (vo veku azda od 2 do 5 rokov). Na nákrese lebky neurocranium vyzerá veľké, je väčšie než obličajová časť, čo je pre detskú lebku charakteristické. Očnice sú veľké a apertura piriformis je posadená vysoko, teda opäť ide o znaky

² Ďakujem doc. Eve Drozdovej, PhD., za poskytnuté informácie a tiež za odpovede na moje početné otázky týkajúce sa antropologického materiálu z južného predhradia.

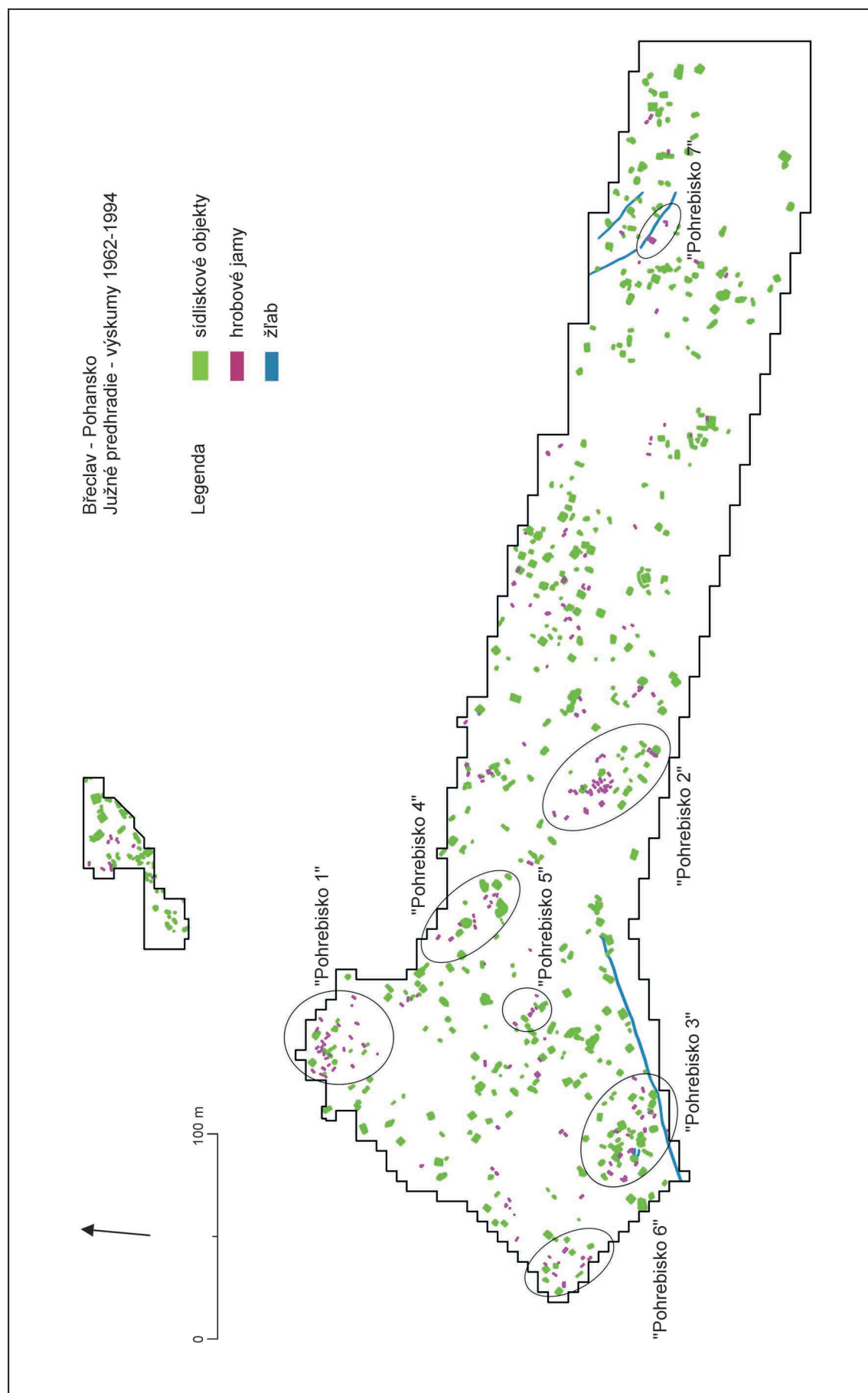
³ Ďakujem RNDr. Petre Urbanovej za podnetné myšlienky a tiež za jej čas a ochotu k diskusi.

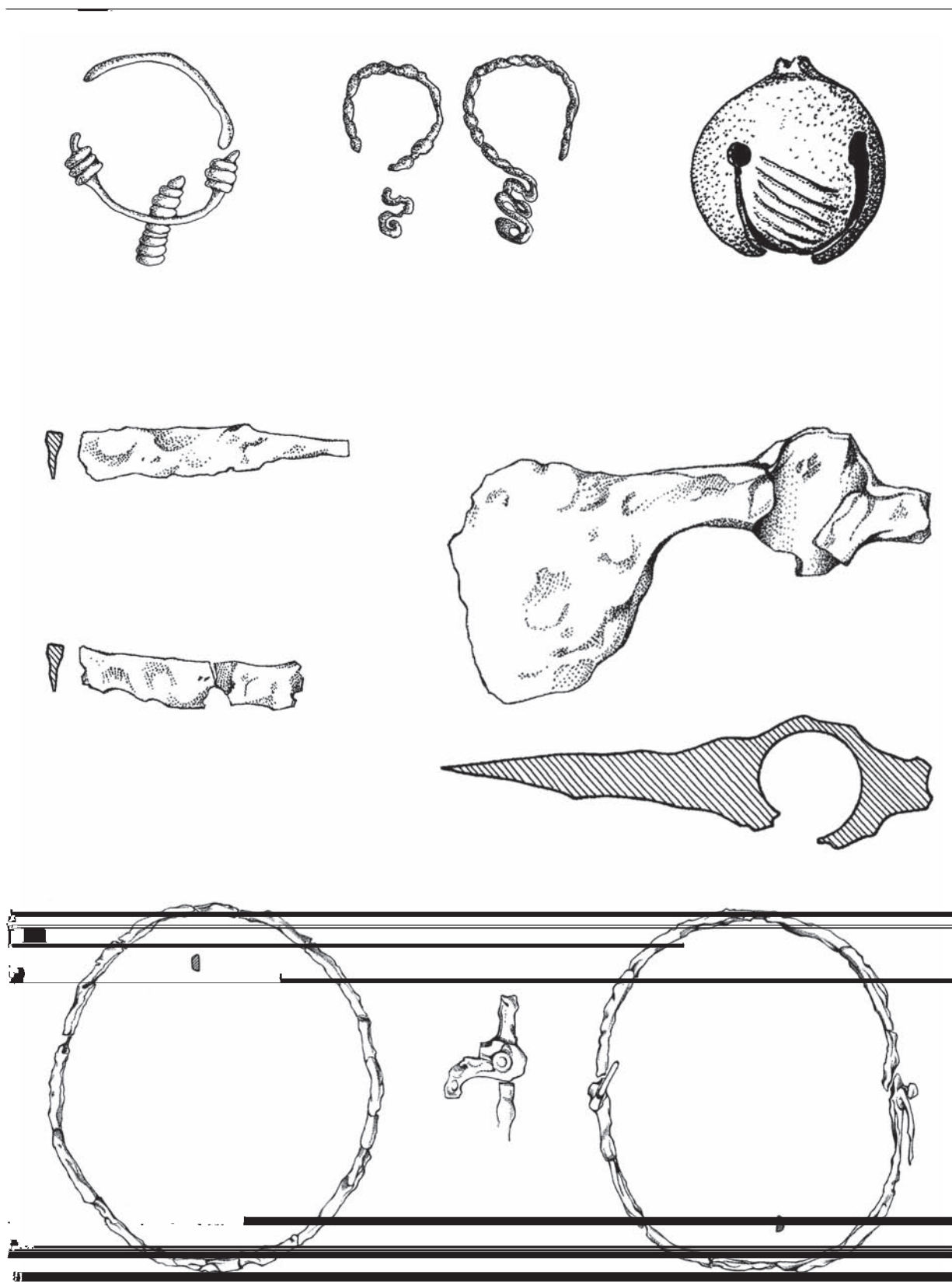
Obr. 3. Břeclav-Pohansko. Plán rozmiestnenia hrobov na južnom predhradí s farebným rozlíšením hrobových jam dospelých jedincov a detí (vrátane juvenilných jedincov).

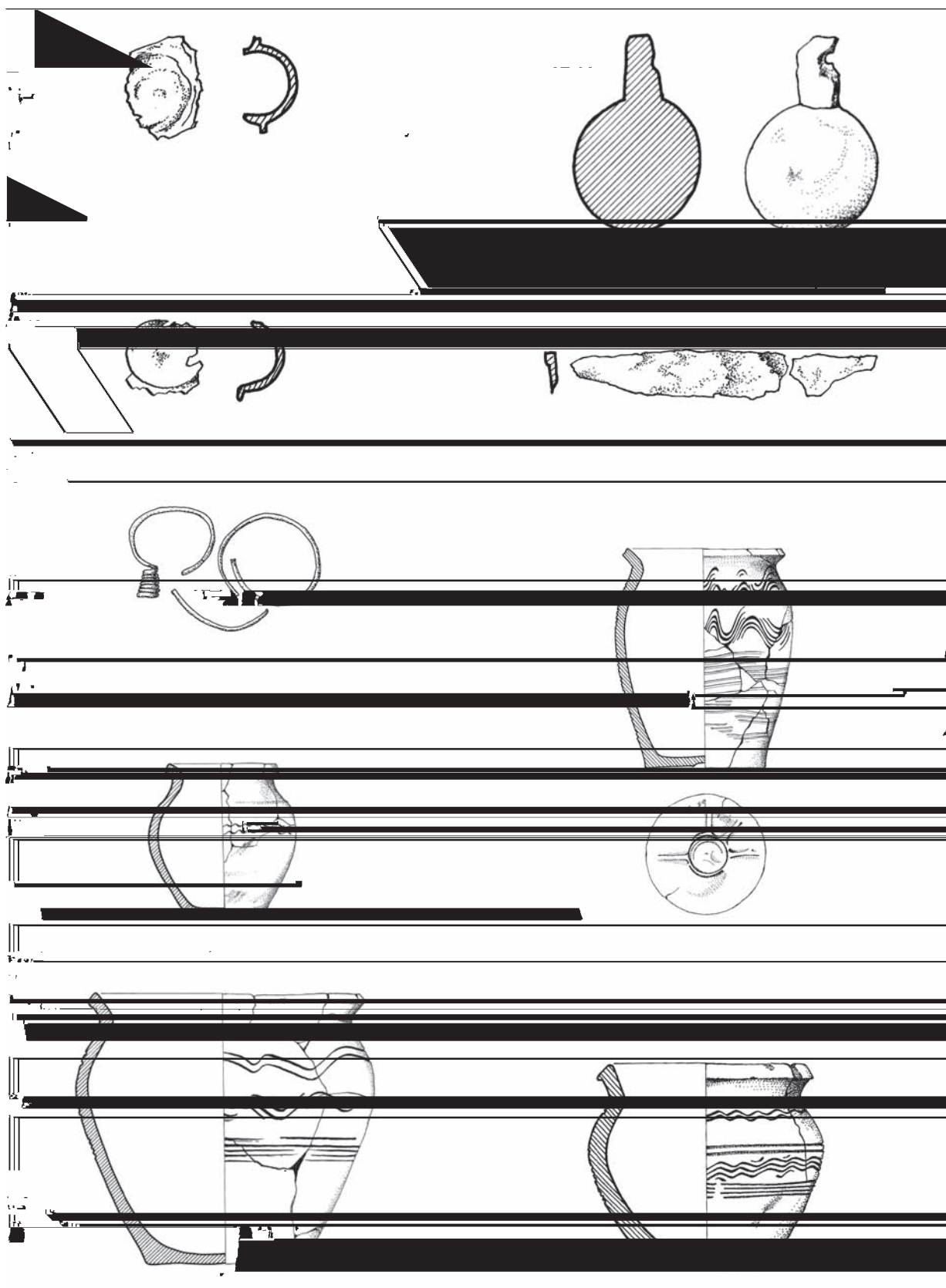
Obr. 4. Břeclov-Pohansko. Plán rozmiestnenia detských hrobov na južnom predhradí s farebným rozlíšením jednotlivých vekových kategórií (infans I až III, juvenis, neurčený vek).

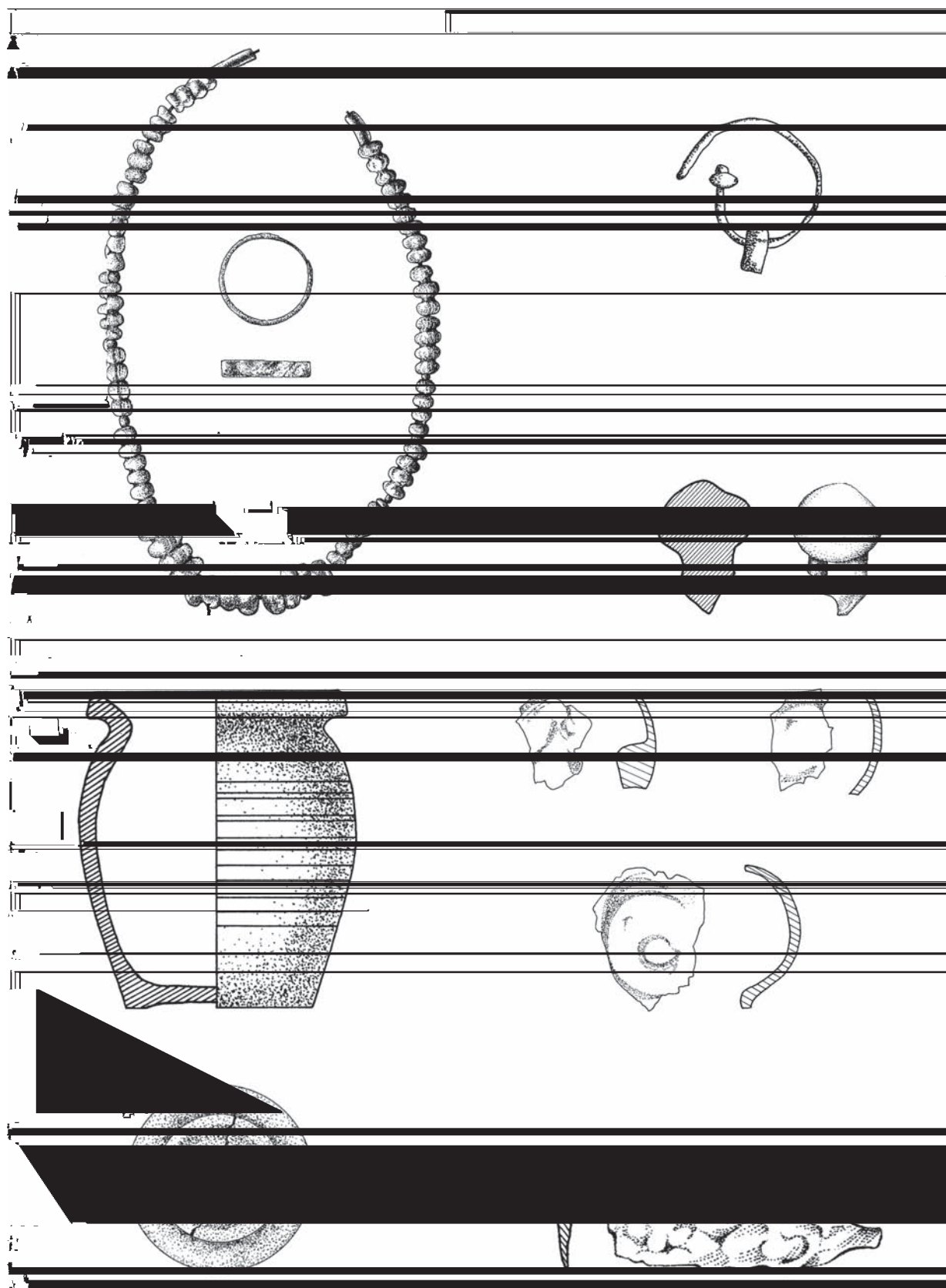
Obr. 5. Břeclav-Pohansko. Zobrazenie rozloženia umelo vytvorených pohrebných areálov vytýčených na preskúmanej ploche južného predhradia „Pohrebisko 1“ až „Pohrebisko 7“.

Obr. 6. Břeclav-Pohansko. Ukážka hrobového inventára z detských hrobov na južnom predhradí. Nálezy z hrobov JP/050 - 1, JP/107 - 2, JP/124 - 3, JP/178 - 4-7.

Obr. 7. Břeclav-Pohansko. Ukážka hrobového inventára z detských hrobov na južnom predhradí. Nálezy z hrobov JP/076 - 9, JP/105 - 8, JP/155 - 5-7, JP/177 - 1-4.

Obr. 8. Břeclav-Pohansko. Ukážka hrobového inventára z detských hrobov na južnom predhradí. Nálezy z hrobov JP/022 - 1-2, JP/072 - 4, JP/100 - 3, JP/163 - 5-9.

charakteristické pre dieťa tak do 3-3,5 roku života. Hlavný problém spočíva však v tom, že táto lebka je nakreslená vcelku. Fétus alebo novorodenec by nemali takto zachovanú lebku. Jednotlivé kosti sú totiž oddelené väzivom a veľkú časť neurocrania zaberajú väzivové fontanely, takže lebka sa po smrti veľmi rýchlo rozpadne na jednotlivé kosti tvoriace kalvu. Lebka vcelku by sa tak mohla zachovať u dieťaťa vo veku 1,5-2 roky, ale to je vskutku len hrubý odhad. Zachovanie lebky aj skeletu závisí na mnohých tafonomických faktoroch, ako sú napríklad pH pôdy, podnebie atď. Treba však dodať, že kosti detí obsahujú oveľa menej viazaného hydroxyapatitu, to znamená, že majú málo vápnika, takže sa v pôde rýchlejšie a jednoduchšie rozkladajú (P. Urbanová - písomná informácia). Do tejto zvláštnej polohy by v tomto prípade zrejme dieťa nebolo uložené v súvislosti so smutnou udalosťou okolo času jeho narodenia a so zvyklosťou s tým spojenou, ale bolo by takto uložené na telo dospelaj osoby zámerne, z dôvodov, ktoré sú dnes nepostihnuteľné. Bohužiaľ, dokumentácia k hrobu JP/007 je v takom stave, že nie je možné stanoviť presnejšiu interpretáciu uloženia oboch kostier.

V hrobovej jame JP/012 (H 12) boli opäť pochované dve deti (jedno vo veku 15 rokov, druhé s neurčeným vekom). Jedno z nich ležalo naznak, s nohami ohnutými do tupého uhla vpravo, kostra druhého dieťaťa bola dislokovaná. Hrob JP/034 (H 34) obsahoval pozostatky ženy (vo veku asi 35-40 rokov) a skelet dieťaťa (vo veku 2-3 rokov). Obe kostry ležali vystreté na chrbte s natiahnutými končatinami (obr. 8). Dieťa bolo uložené napravo od ženy, s lebkou v úrovni jej ramien, nohy dosahovali ku kolenám skeletu ženy. Analogická poloha kostier bola zaznamenaná aj na pohrebisku v Čakajovciach - dvojhroby 68 a 154, kde však boli deti uložené po ľavom boku dospelaj ženy (Rejholcová 1995a, tab. III: 2; CXXX: 3). V hrobovej jame JP/050 (H 50) boli kostry dospelaj ženy (vo veku 35-40 rokov) aj dieťaťa (vo veku 2-4 rokov) do značnej miery porušené, takže určenie ich polôh je veľmi problematické. Dospelá osoba pravdepodobne ležala skrčená na ľavom boku a detská kostra naznak(?) vľavo od nej, s lebkami pri sebe. V prípade hrobu JP/071 sa až pri antropologickej analýze zistilo, že ide o dvojnásobné pochovanie. V terénnej dokumentácii sa hovorí iba o pohrebe dospelaj ženy (vo veku 45-55 rokov) v polohe naznak, s nohami ohnutými do tupého uhla vpravo. Dojča (vo veku do 1 roku) sa pravdepodobne nachádzalo po pravej strane panvy ženskej kostry. Jeho poloha je nezistiteľná. Posledný dvojhrob s detským skeletom je JP/121 (H 121; obr. 8). V hrobovej jame bola odkrytá mladá žena (vo veku 24-30 rokov) uložená naznak. V priestore medzi nohami, tesne pod kolenami až k päťam mala položené dojča (vo veku do šiestich mesiacov). Poloha dieťaťa bola opäť kvôli značnému stráveniu kostry nezistiteľná. Podobná nálezová situácia sa vyskytla aj na lokalite Nitra-Zobor-Lupka v hrobe 51 (Hanuliak 2004, 116, obr. 127: 6). V tomto prípade ležalo dieťa naznak, s lebkou na ľavom spánku.

U dospelých jedincov bolo takisto najviac zaznamenané uloženie nebožtíkov naznak, s rukami pozdĺž tela a natiahnutými nohami. Častejšie sa tu však objavujú mierne zmeny v polohe horných a dolných končatín. Z 28 určených mužských skeletov bolo 23 nebožtíkov uložených vo vystretej polohe na chrbte (82,1%), dvakrát sa vyskytol skrčenec - raz uložený na ľavom a raz na pravom boku, jeden zomrelý ležal na dne zemnice 205 na bruchu s rozťahnutými končatinami, ale v tomto prípade s veľkou pravdepodobnosťou nešlo o rituálne uloženie v pravom slova zmysle. Jedna kostra bola značne dislokovaná, teda polohu tela nebolo možné zistiť. U žien je neurčiteľné uloženie do hrobu evidované dvakrát. Zo 41 jedincov, antropologicky určených ako ženských, bolo až 33 v polohe naznak (80,5%). Na pravom boku boli uložené 2 kostry. Skrčená poloha na ľavom boku sa vyskytla dva razy, na pravom boku jeden raz.

Výskyt hrobovej výbavy v detských hroboch

Detské hroby na južnom predhradí obsahovali pohrebnú výbavu či milodar pomerne často. Nálezy boli vyzdvihnuté zo 41 hrobov, 58 hrobov bolo bez inventára. Hrobová výbava jednotlivých celkov bola priemerná až chudobná (tabela 5). Výnimku tvorí hrob JP/178 (H 178; asi 7 ročné dieťa), ktorý obsahoval drobnú železnú sekeru s vejárovitým ostrím, zlomky 2 železných nožov, zvyšky dreveného vedra s kovovými kovankami a amorfný zlomok železa (obr. 6), ako aj hrob JP/022 (H 22; dieťa vo veku 10 rokov), z ktorého pochádza náhrdelník z 30 sklenených korálikov a bronzový pásikový prsteň (obr. 8; Vignatiiová 1977-1978, 114, obr. 6: 12, 13a, 13b). Tieto nálezové celky azda môžeme zaradiť medzi hroby bohatšie na pohrebný inventár.

Medzi jednotlivými nálezmi boli zastúpené všetky skupiny predmetov rozdelené podľa ich funkcie - veci dennej potreby a nástroje: nôž, ocielka (obr. 7; 8x), zbrane a súčasti bojovníckeho výstroja: sekera, nôž (obr. 6), šperky a ozdoby: koráliky, náušnice podunajského typu, prsteň (obr. 6-8), súčasti odevu: pracka, gombík (obr. 7; 8), predmety s kultovým významom, milodary: roľníčka, nádoba, vedro (obr. 6-8). Nálezy zvláštneho (kultového) charakteru, napríklad roľníčka a nádoba, mali vzhľadom na kosťu a na hrobovú

jamu ustálené uloženie. Roľnícky sa objavovali vždy v hornej polovici tela - krk, ľavá pažná kosť, panva. Keramické nádoby boli naopak ukladané v spodnej časti hrovej jamy, najčastejšie v úrovni nôh - ľavý roh (2 x), stred (7 x), pravý roh (7 x), ale vyskytli sa aj ojedinelé prípady uloženia keramiky v úrovni dlani buď smerom k pravej či ľavej stene hrobu. V prípadoch, kedy absentovala prítomnosť ľudských pozostatkov, sa uložené nádoby vždy primkávali ku kratšej strane objektu, no či sa nález pôvodne vyskytoval pri hlave alebo pri nohách pochovaného, dnes už nezistíme. Pri uloženiach drevených vedier nemáme možnosť vyvodiť všeobecné závery. Zvyšky vedra sa našli v troch hroboch a vždy v inej pozícii voči pochovanému (vľavo od lebky?, napravo od panvy, pri nohách v ľavom rohu). Inventár hrobov z južného predhradia aj jeho rozmiestnenie vzhľadom ku kostre sa z veľkej časti zhoduje s náplňou horizontu A na pohrebisku v Čakajovciach, ktorý je datovaný do rozmedzia rokov 800 až 920 (Hanuliak/Rejholcová 1999, 9).

Pre porovnanie uvádzam tiež počet hrobových celkov s nálezmi u dospelých jedincov. V mužských hroboch je ich zastúpenie až 75% (21 prípadov z 28), u žien tvorí množstvo objektov s pohrebným inventárom iba 48,8% (20 prípadov zo 41). Navyše, na južnom predhradí sa prejavuje istý nesúlad medzi úrovňou hrovej výbavy mužskej a ženskej populácie. Hroby mužov pomerne často obsahovali predmety patriace do skupiny bojovníckej výzbroje a jazdeckého výstroja (sekery, nože, ostrohy a dokonca jeden meč). U žien sme zaznamenali len priemerné vybavenie na ich poslednú cestu (náušnice podunajského typu, sklenené koráliky⁴, prsteň, keramika), čo je v súlade s postrehmi zistenými v okruhu nálezov u pochovaných detí.

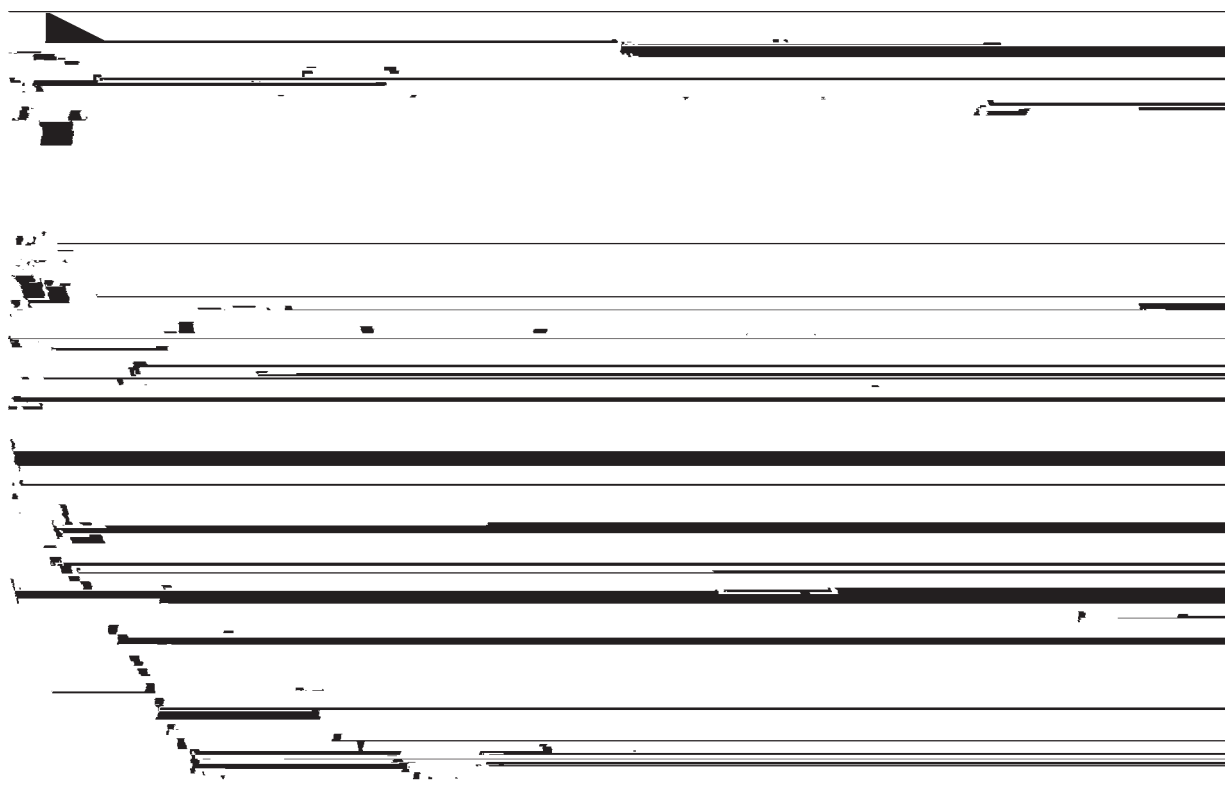
Pri konfrontácii jednotlivých typov predmetov z mužských, ženských a detských hrobov nám vychádzajú veľmi zaujímavé fakty. Napríklad nález roľnícky či skleneného gombíka je na južnom predhradí evidovaný iba v detských hrobových celkoch. Sklenené koráliky (súčasť náhrdelníkov) alebo náušnice sa vyskytujú v ženských a zároveň aj v detských hroboch. Vo všeobecnosti tak nepriamo môžeme uvažovať v prípade detskej kostry vybavenej náhrdelníkom zo sklenených perál o pohrebe dievčatka. Nálezy ocielok, sekier či zvyškov drevených vedier s kovovým okutím sa na skúmanej ploche objavili súčasne len v mužských a v detských hroboch. Zbraň v hrobe nedospelého jedinca teda môže sprostredkovanne indikovať mužské pohlavie. Nože či keramické nádoby obsahovali všetky tri skupiny nebožtíkov. Nôž bol najfrekvencovanejšou súčasťou pohrebného inventára u mužov (17 x), v menšom počte sa vyskytol u žien (8 x) a u detí (10 x). Nádoby boli prevažujúce u detí (23 x), objavili sa však aj v pohrebnom inventári mužov (5 x), aj žien (8 x).

Predmety vyzdvihnuté (nielen) z detských hrobov na južnom predhradí datujú opisované nálezové celky do celého priebehu 9. storočia.

Tabela 5. Typy pohrebného inventára z detských hrobov na južnom predhradí.

Nález	Počet	Poznámka
Sklenený korálik	30	z jedného náhrdelníka; 3 koráliky v zlomkoch
Keramická nádoba/časť nádoby	23	nie všetky sú zachované
Železný nôž	10	v rozličnom stupni zachovania
Náušnica	7	v rozličnom stupni zachovania
Roľníčka	6	v rozličnom stupni zachovania
Sklenený gombík	3	v rozličnom stupni zachovania
Zlomky kovových súčastí drevených vedier	x	nálezy z 3 hrobov; v rozličnom stupni zachovania
Pásikový prsteň	2	v rozličnom stupni zachovania
Ocielka	2	v rozličnom stupni zachovania
Pracka	1	rozpadla sa
Sekera	1	
Amorfny zlomok železa	1	
Sklo	1	guľovitý tvar so stopami skorodovaného kovu

⁴ Na južnom predhradí sa náhrdelník zo sklenených korálikov vyskytol v detskom hrobe iba v jednom prípade (hrob JP/022; obr. 7). Obsahoval 27 celých kusov a 3 fragmenty korálikov. Devätnásť korálikov patrilo k typu viacnásobne priečne členených (3 koráliky štyrikrát priečne členené, natavené na bronzovú trubičku a 15 korálikov dva- až šesťkrát priečne členených - Hrubý 1955, tab. 85: 9, 11, 18). Ďalej tam boli dva horizontálne rebrované valcovité koráliky z bledozeleného skla (Hrubý 1955, tab. 85: 58) a šesť drobných kotúčikov z nepriehľadnej čiernej sklovitej hmoty (Hrubý 1955, tab. 85: 50).

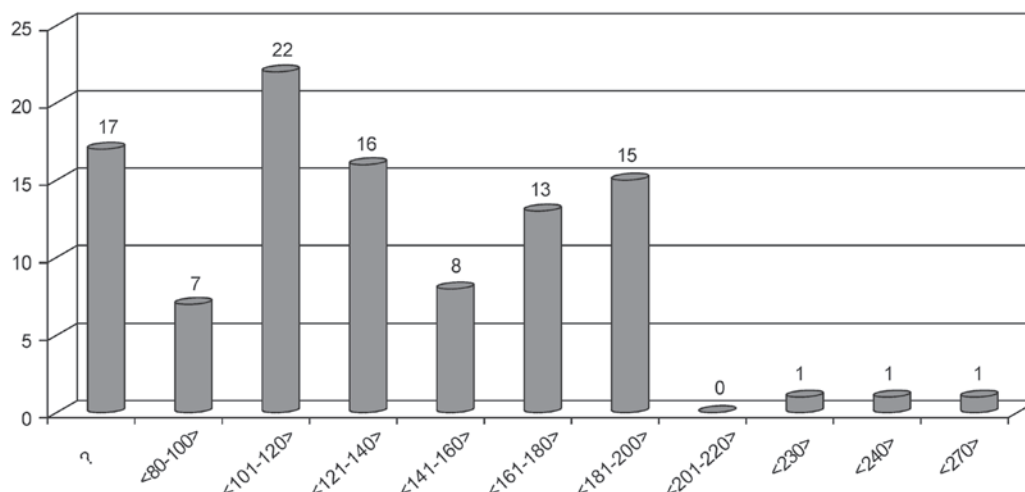

Obr. 9. Břeclav-Pohansko. Dvojnásobné hroby (žena/dieťa) z južného predhradia. Rozličné spôsoby uloženia detí voči dospelému jedincovi. Hroby JP/007, JP/034, JP/121.

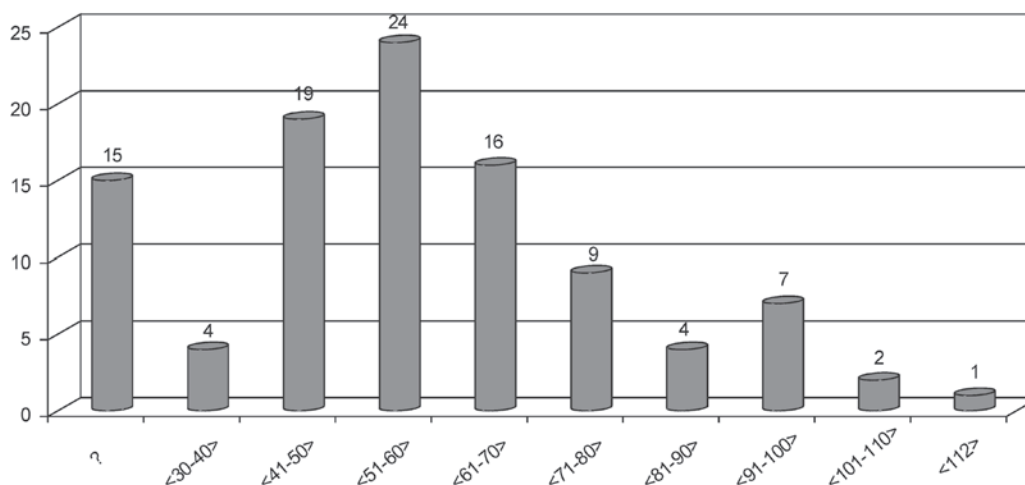
Pohrebisko či pohrebiská na južnom predhradí?

Pri pohľade na celkový plán južného predhradia môžeme postrehnúť, že tu nevzniklo regulárne pohrebisko jasne oddelené od sídelného areálu alebo inak vymedzené od obytných a hospodárskych objektov (obr. 2). Hrobové jamy vytvárajú väčšie či menšie zoskupenia medzi sídliskovými kontextami, prípadne sa občas objaví ojedinelý hrob na voľnom priestranstve alebo v tesnej blízkosti objektu. Väčšia aj hustejšia koncentrácia hrobových celkov bola v západnej polovici preskúmanej plochy. Hroby detí a juvenilných jedincov nevytvárali žiadnu špeciálne priestorovo vyhradenú skupinu. Superpozície hrobov a ostatných objektov sú nepočítané. V prípade detských hrobov sa **hrob porušený objektom** vyskytol tri razy (hrob JP/021 bol porušený objektom 6; spodná časť kostry hrobu JP/092 bola zničená výkopom objektu 132; hrob JP/183 bol porušený výkopom palisádového žliabku - chýba JV časť hrobu), **objekt porušený hrobom** bol zaevidovaný dvakrát (hrob JP/017 bol zahĺbený do JZ časti objektu 6; hrob JP/163 bol vyhlbený do zásypu objektu 287, a to tesne pozdĺž pece v JV rohu objektu), **hrob porušený hrobom** bol zaznamenaný tiež v dvoch prípadoch (výkop hrobu JP/059 zničil hrobovú jamu JP/089; hrob JP/093 bol objavený asi 8 až 10 cm pod hrobom JP/092), veľmi tesné rešpektovanie pôdorysu iných objektov môžeme konštatovať desaťkrát.

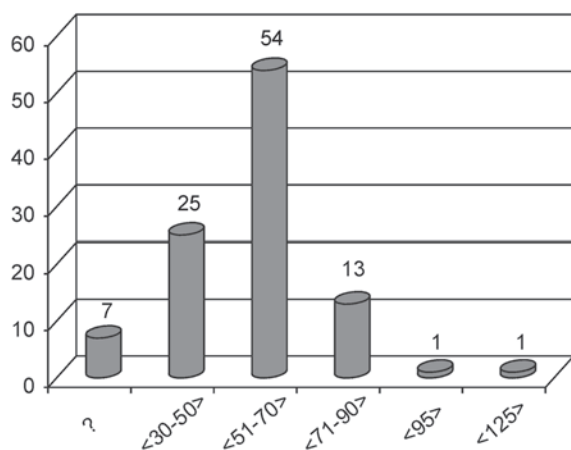
Na základe zoskupenia hrobových celkov odkrytých na ploche predhradia je dnes možné vyčleniť 7 umelo vytvorených pohrebných areálov, ako aj hojný počet skupín obsahujúcich 2 až 4 hroby a, samozrejme, ojedinelé hroby roztrúsené po celom archeologicky skúmanom priestore. Mnou vytýčené pohrebné areály sa nachádzajú v rozličných častiach skúmanej plochy a počet hrobov v nich kolíše od 6 po 34. Dve skupiny môžeme označiť ako stredne veľké pohrebiská/pohrebné areály, teda pohrebiská pozostávajúce z dvoch až štyroch príbuzenských skupín s 21 až 60 hrobmi, vytvorené komunitou pochovávajúcou minimálne počas stredne dlhého dvojgeneračného obdobia (Hanuliak 2004, 54). Na južnom predhradí ide o „pohrebisko 1“, publikované J. Vignatiiovou (1977-1978), nachádzajúce sa v severozápadnej časti územia odkrytého už v roku 1962, ktoré zahŕňa 34 hrobových celkov. Ďalej sem zaradujem „pohrebisko 2“, nachádzajúce sa v strednej časti skúmanej plochy, obsahujúce 29 hrobov. Päť zoskupení je možné charakterizovať termínom malé pohrebisko/pohrebný areál, teda nečlenený areál

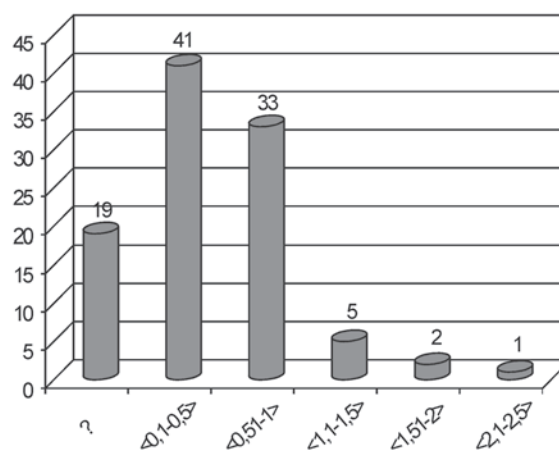
Graf 1. Břeclav-Pohansko. Dĺžka detských hrobových jám na južnom predhradí; intervaly sú udávané v cm.

Graf 2. Břeclav-Pohansko. Šírka detských hrobových jám na južnom predhradí; intervaly sú udávané v cm.

Graf 3. Břeclav-Pohansko. Hĺbka detských hrobových jám na južnom predhradí; intervaly sú udávané v cm.

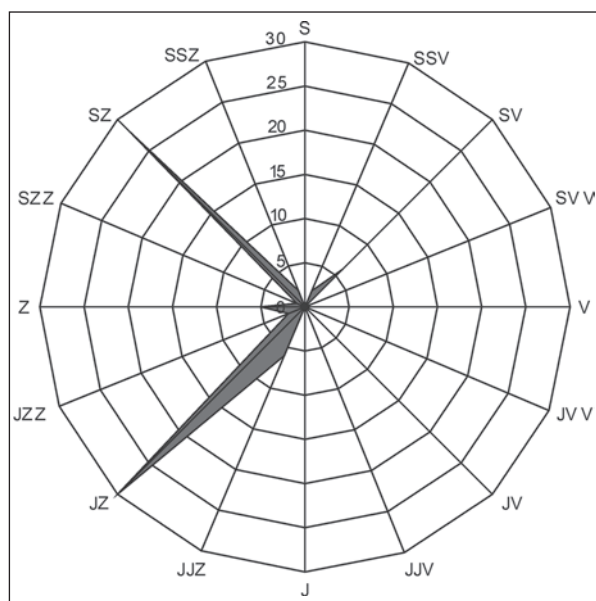
Graf 4. Břeclav-Pohansko. Objem detských hrobových jám na južnom predhradí; intervaly sú udávané v m³.

s 2 až 20 hrobmi, vytvorený rodinným zväzkom minimálne počas stredne dlhého jednogeneačného úseku (Hanuliak 2004, 54). Ide o „pohrebisko 3“, ležiace v južnom cípe skúmanej plochy (19 hrobov), ďalej o „pohrebisko 4“ (12 hrobových celkov), „pohrebisko 5“ (6 hrobov), „pohrebisko 6“ (9 hrobov) a konečne o „pohrebisko 7“ (7 hrobov). V oboch základných rozdeleniach, teda na stredne veľkých aj na malých „pohrebiskách“ je pozorovateľné skupinové usporiadanie hrobov a tiež umiestňovanie hrobov do radov (obr. 5).

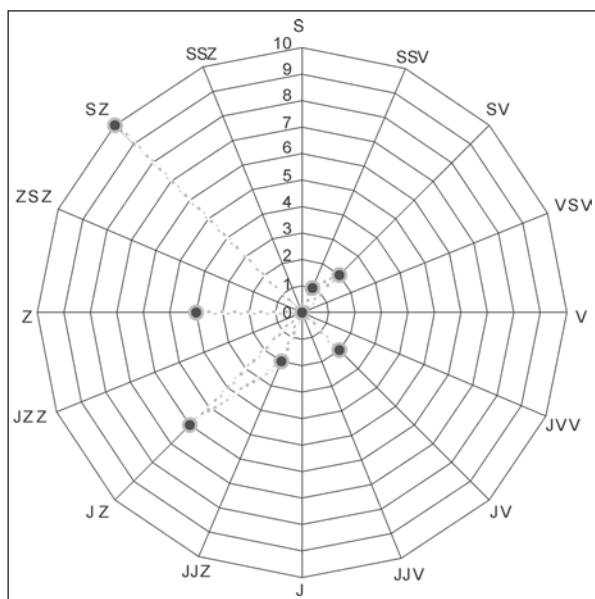
ZÁVER

Na južnom predhradí, vzdialenom cca 500 m južne až juhozápadne od vnútornej plochy opevnenia, bolo odkrytých počas dvanástich výskumných sezón (1960-1962, 1975-1979, 1991-1994) spolu 205 hrobov, z toho 99 celkov patrí detským a juvenilným jedincom. Hroby sú nerovnomerne rozmiestnené po celej preskúmanej ploche medzi sídliskovými objektmi alebo na voľných priestranstvách, vytvárajúc menšie či väčšie skupiny. Nebolo tu objavené klasické pohrebisko jasne oddelené od sídliskového areálu. Hrobový inventár radí funerálne komplexy do celého priebehu 9 storočia.

Celkový charakter lokality je zvláštny (Vignatiová 1992, 94-99). Ide o husto osídlenú plochu mimo mohutných valov hradiska Pohansko. Na rozdiel od situácie v rámci opevnenia chýbajú tu výrazné dôkazy výskytu špecializovaných dielenských zariadení. Pre čisto poľnohospodárske zameranie lokality tiež nie je dostatok argumentov. J. Vignatiová (1992, 134) označila vo svojej monografii iba tri objekty ako obilnice. Väčšinou podľa nej išlo (v prípade objektov určených ako hospodárske) o skladovacie či ustajňovacie priestory. Na južnom predhradí bol zaznamenaný pomerne hoj-

Graf 5. Břelav-Pohansko. Orientácia kostier z detských hrobov na južnom predhradí. Vyznačené svetové strany zaznamenávajú orientovanie lebky.

Graf 6. Břelav-Pohansko. Orientácia mužských a ženských kostier na južnom prehradí. Vyznačené svetové strany zaznamenávajú orientovanie lebky.

ný výskyt nálezov z okruhu bojovníckej výzbroje a jazdeckého výstroja, a to v objektoch, v hrobách aj v kultúrnej vrstve. Podľa demografických pravidiel rozsah osídlenej plochy a počet nebožtíkov uložených do hrobov (lokalita však nebola preskúmaná v úplnosti) nezodpovedá predpokladanej dĺžke trvania sídliska ani jeho veľkosti. V tomto ohľade sa nám ponúka možnosť uvažovať o pochovávaní časti obyvateľstva priamo na hradisku alebo aj o častej zmene osadenstva predhradia, ktorá by mohla súvisieť s prípadnými vojenskými povinnosťami obyvateľov sídliska. V každom prípade ľudia, ktorí boli pochovávaní na južnom predhradí, nezaujímal podhradné postavenie vo svojej komunite a neboli zámerne vyčleňovaní z kolektívu obyvateľov osady. Nezdá sa, že mali nižšiu úroveň sociálneho postavenia ako ľudia žijúci na samotnom hradisku. Tieto závery sú v protiklade s tým, čo píše vo svojej práci M. Hanuliak (2004, 38, 39) v kapitole „Typy pohrebiskových lokalít“ pri charakteristike hrobov zo sídliskového areálu. Odpoveď na otázku, prečo na južnom predhradí Pohanska nevzniklo regulárne pohrebisko, zostáva zatiaľ nezodpovedaná.

LITERATÚRA

- Červinka 1948 I. L. Červinka: Hradiště a velehrady na Moravě. Uherské Hradiště 1948.
- Drozdová 2005 E. Drozdová: Břeclav-Pohansko VI. Slovanští obyvatelé velkomoravského hradiska Pohansko u Břeclavi (demografická a antropometrická studie). Brno 2005.
- Hanuliak 2004 M. Hanuliak: Velkomoravské pohřebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Arch. Slovaca Monogr. Stud. 8. Nitra 2004.
- Hanuliak/Rejholcová 1999 M. Hanuliak/M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Vyhodnotenie. Bratislava 1999.
- Hrubý 1955 V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na Valách. Praha 1955.
- Rejholcová 1995a M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Katalóg. Arch. Slovaca Monogr. Fontes 15. Nitra 1995.
- Rejholcová 1995b M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Analýza. Arch. Slovaca Monogr. Fontes 15. Nitra 1995.
- Stloukal 1964 M. Stloukal: Čtvrté pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Pam. Arch. 55, 1964, 479-505.
- Stloukal 1967 M. Stloukal: Druhé pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Pam. Arch. 58, 1967, 272-319.
- Stloukal 1969 M. Stloukal: Třetí pohřebiště na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Pam. Arch. 60, 1969, 498-532.
- Stloukal 1981 M. Stloukal: Pohřebiště kolem 11. kostela na hradišti „Valy“ u Mikulčic. Pam. Arch. 72, 1981, 459-491.
- Vignatiová 1977-1978 J. Vignatiová: Břeclav-Pohansko - jihuozápadní předhradí (výzkum 1960-1962). Kostrové hroby. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 22-23, 1977-1978, 135-154.
- Vignatiová 1992 J. Vignatiová: Břeclav-Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí. Brno 1992.
- Vignatiová/Klanicová 2001 J. Vignatiová/E. Klanicová: Předběžná zpráva o výsledcích archeologického výzkumu na jižním předhradí Pohanska u Břeclavi v letech 1991-1994. In: Konference Pohansko 1999. 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiska Břeclav-Pohansko. Arch. Mediaev. Moravica et Silesiana 1/2000. Brno 2001, 21-30.

Kindergräber aus südlicher Vorburg des großmährischen Burgwalls in Pohansko bei Břeclavi

Renáta Přichystalová

ZUSAMMENFASSUNG

Auf der südlichen Vorburg, etwa 500 m südlich bis südwestlich von der Innenfläche der Burgwallbefestigung Pohansko entfernt, wurden während der zwölften Forschungssaison (1960-1962, 1975-1979, 1991-1994) insgesamt 205 Gräber (214 Individuen) freigelegt. 99 der Objekte gehörten den Kindern und Jugendlichen (101 Skelettreste).

Anthropologische Analyse der Bestatteten in südlicher Vorburg

Nach anthropologischen Begutachtungen aus der Bestattungsanlage in südlicher Vorburg ist die Verteilung der Verstorbenen nach Geschlecht wie auch Alter in bestimmtem Missverhältnis (Tabelle 1). Von 214 Individuen bilden die Kinder und Jugendliche 47,2%, Frauen 19,1%, Männer 13,1% und unbestimmte Skelette 20,6%.

Kinder und jugendliche Personen waren weiter in 4 Altersgruppen eingegliedert, wobei bei 23 Skeletten, bedauerlicherweise, das Todesalter nicht möglich festzustellen war (Tabelle 2). In die Tafelkolonne habe ich allerdings nur 5 Gräber eingereiht, obwohl insgesamt in dieser Altersgruppe 11 Individuen bestimmt wurden. Ich habe alle Gräber, wo nach dem Anthropologen das Skelett älter als 15 Jahre gewesen war, aussondert (es handelt sich um 6 Skelette in Intervall Mindestalter 16 - maximales Alter von 22 Jahren). Von der eingegebenen Tafel ergibt sich dass das die größte Anzahl die Kinder, die im Alter von 6-7 Monaten bis 6 Lebensjahr gestorben sind, bilden, was in der südlichen Vorburg 38,6% aller unerwachsenen Bestatteten bedeutet.

Orientierung der Kindergräber

Kinderskelette in südlicher Vorburg waren besonders in zwei Richtungen orientiert, nämlich mit dem Knopf Richtung SW (30-mal) und NW (28-mal). In den wichtigsten Achsen der Weltrichtungen wurde 5-mal Orientierung W-O festgestellt. Bei sechzehn unerwachsenen Skeletten ist es nicht möglich die Orientierung zu belegen. Die anderen Schädel-Orientierungen der Kinder- und juvenilen Individuen haben diese Reihenfolge: NO-SW (6-mal), SSW-NNO (6-mal), SO-NW (3-mal), NNO-SSW (2-mal), WSW-ONO (2-mal), NNW-SSO (2-mal) und NWW-SOO (1-mal). Für bessere Vorstellung sind die Angaben über die Orientierung der Skelette in Richtungsrose (Graph 5), wo sich sehr klar die bevorzugten Weltrichtungen abzeichnen, überwiesen.

Interessante Situation wurde im Jahre 1962 in dem Doppelgrab H 7 (derzeitige Bezeichnung JP/007; Abb. 9), wo sich die Überreste einer auf der rechten Seite liegenden jungen Frau mit dem Kopf Richtung SW befanden, freigelegt. Über der Frau lag offensichtlich in der Stellung auf dem Rücken ein Kinderskelett in NO-SW Richtung orientiert. Im gemeinsamen Grab waren sie antipodisch gelegt.

Stellung der Kinderskelette

Art der Körperlegung in die Grabgrube hat sich von den anderen gleichzeitigen Fundstellen durch nichts unterscheidet. Meistens wurde die Lage auf dem Rücken mit Hand längs des Körpers und mit geschreckten Beinen erfasst (Tabelle 4). Ebenfalls kommen hier kleine Abweichungen (in verschiedenen Kombinationen) von den grundlegenden Stellungen der oberen wie auch der unteren Extremitäten vor, z. B.: rechte wie auch linke Hand gebogen im scharfen Winkel mit Fingern unter dem Kinn; linke Hand gebogen im stumpfen Winkel Richtung Körper; rechte wie auch linke Hand gebogen im stumpfen Winkel mit den Handflächen im Schoss; rechter wie auch linker Fuß gebogen im stumpfen Winkel nach links oder nach rechts; rechter wie auch linker Fuß gebogen im scharfen Winkel; rechter wie auch linker Fuß gebogen im scharfen Winkel nach links. Bedauerlicherweise kann der Proportionalitätsverhältnis zwischen der standardmäßigen Stellung auf dem Rücken mit ausgeschreckten Extremität und Abweichungen von dieser Lage nicht genau formuliert werden, weil die Mehrheit der Skelette ganz oder im großen Ausmaß disloziert gewesen ist. In der südlichen Vorburg sind auch Hocker vorgekommen. In vier Fällen handelte es sich um die Linksseitenlage (2-mal um wahrscheinliche Linksseitenlage) und zwei Fällen lagen die Menschenüberreste auf der rechten Seite. Gräber mit den Hockerskeletten bildeten auf der Untersuchungsfläche keine spezielle Gruppe. Massive Abdekarbeiten des Terrains mit schwerer Technik verursachten, dass auf der Fundstelle bis bei 42,5% der Kinderskelette die Stellung nicht möglich zu bestimmen war.

Ausstattung der Kindergräber

Kindergräber in südlicher Vorburg enthielten Bestattungsausstattung oder Begleitfunde ziemlich oft, 58 Gräber waren ohne Inventar und 41 Gräber enthielten Funde. Grabausstattung einzelner Komplexe war durchschnittlich bis arm (Tabelle 5, Abb. 6-8). Zwischen den einzelnen Funden waren alle Gruppen von Gegenständen, verteilt nach ihrer Funktion, ob während

des Lebens oder nach dem Tod des Entseelten, vertreten. Es ging um Gegenstände des täglichen Bedarfs und Werkzeug (Messer, Feuerstahl), Waffen und der Bestandteile der Kämpferrüstung (Axt, Messer), Schmuck und Verzierungen (Glasperlen, Ohringe, Ring), Bestandteile der Kleidung (Schnalle, Knopf), Kultgegenstände und Begleitfunde (Glöckchen, Gefäß, Eimer). Bei der Konfrontierung der einzelnen Gegenstandstypen aus den Männer-, Frauen- und Kindergräbern kommen hochinteressante Fakten heraus. So zum Beispiel der Fund eines Glöckchens oder ein Glasknopf ist in der südlichen Vorbürg nur in den Kindergräberkomplexen vorgekommen. Weiter Gegenstände wie Glasperlen (Bestandteile der Halsketten) oder Ohringe sind in den Frauen- und zugleich auch in den Kindergräbern zum Vorschein gekommen. Funde der Feuerstähle, Äxte oder Daubeneimerresten mit Metallbeschlag sind auf der Untersuchungsfläche gleichzeitig nur in den Männer- wie auch Kindergräbern aufgetreten. Messer oder keramische Gefäße enthielten alle drei Gruppen von Entseelten. Das Messer war der frequentierteste Bestandteil des Bestattungsinventars bei den Männern (17-mal), Frauen (8-mal), Kinder (10-mal). Gefäße gab es wieder vorwiegend bei den Kindern (23-mal), Männer (5-mal), Frauen (8-mal).

Aus den (nicht nur) Kindergräbern geborgene Gegenstände in südlicher Vorbürg datieren die beschriebene Fundkomplexe ins gesamte Verlauf des 9. Jahrhunderts.

Gräberfeld oder Gräberfelder in der südlichen Vorbürg?

Beim Anblick des ganzen Konzepts der südlichen Vorbürg können wir bemerken, daß hier ein reguläres, deutlich von der Siedlungsanlage getrenntes oder anderswie von den Wohn- und Wirtschaftsobjekten abgegrenztes Gräberfeld nicht entstanden ist (Abb. 2). Die Grabgruben bilden größere oder kleinere Gruppierungen zwischen den Siedlungskontexten oder hier und da kommt ein Einzelgrab auf freier Fläche oder in dichter Nähe des Objektes vor (Abb. 5). Größere wie auch dichtere Konzentration von Grabkomplexen war in der westlichen Hälfte der erforschten Fläche. Gräber der Kinder und juveniler Individuen bildeten keine speziell räumlich begrenzte Gruppe. Sonderstellungen der Gräber und sonstiger Objekten sind wenig zahlreicher.

Abschluß

Der Gesamtcharakter der Fundstelle ist sonderbar. Es geht um dicht besiedelte Fläche außerhalb der mächtigen Wälle des Burgwalls Pohansko. Im Gegenteil zu der Situation im Rahmen der Befestigung fehlen hier eindeutige Beweise des Vorkommens von spezialisierten Werkstätten. Für rein landwirtschaftliche Orientierung der Fundstelle gibt es ebenfalls nicht genügende Argumente. In der südlichen Vorbürg waren ziemlich zahlreich Funde der Kriegsbewaffnung und Pferdeausrüstung und das in den Objekten, Gräbern wie auch in der Kulturschicht. Nach demographischen Regeln entspricht der Ausmaß wie auch die Anzahl der Bestatteten in den Gräbern (die Fundstelle dennoch nicht in voller Gänze untersucht worden) der vorausgesetzten Siedlungsdauer wie auch seiner Größe nicht. In dieser Hinsicht bietet sich die Möglichkeit der Bestattung eines Teils der Bevölkerung direkt am Burgwall oder auch häufiger Wechsel der Vorbürgbesatzung, die mit den eventuellen Militärflichten der Bewohner zusammenhängen konnte. Jedenfalls haben in der südlichen Vorbürg bestattete Menschen nicht einen minderwertigen Status in ihrer Kommunität gehabt, sie waren nicht absichtlich aus dem von Kollektiv der Ansiedlungsbewohner ausgegliedert. Es sieht nicht so aus, als hätten sie einen niedrigeren Sozialstatus als die innen im Burgwall lebenden Menschen. Die Frage, warum auf der südlichen Vorbürg von Pohansko ein reguläres Gräberfeld nicht entstanden ist, bleibt bis jetzt unbeantwortet.

Abb. 1. Břeclov-Pohansko. Plan des Pohansko-Burgwalles mit aufgezeichneten untersuchten Flächen. 1 - Herrenhof; 2 - Baumschule (Lesná škôlka); 3 - Brandgräberfeld; 4 - Lesný hrúd; 5 - Schnitt durch den Wall; 6 - Grabungsfläche vor dem Schloß; 7 - Nordöstliche Vorbürg; 8 - Südliche Vorbürg; 9 - positive Prospektierung mit Hilfe des Metalldetektors.

Abb. 2. Břeclov-Pohansko. Gesamtplan der südlichen Vorbürg mit farblicher Differenzierung der Siedlungsobjekte und Grabgruben.

Abb. 3. Břeclov-Pohansko. Plan der Grabverteilung in südlicher Vorbürg mit den in Farbe unterschiedenen Grabgruben von Erwachsenen- und Kinderindividuen (juvenile Individuen eingeschlossen).

Abb. 4. Břeclov-Pohansko. Plan der Kindergrabbelegung in südlicher Vorbürg mit Differenzierung der einzelnen Alterskategorien (Infans I bis III, Juvenis, unbestimmtes Alter).

Abb. 5. Břeclov-Pohansko. Abbildung der Verteilung von künstlich erschaffenen Bestattungsanlagen, erhoben auf der Untersuchungsfläche der südlichen Vorbürg. „Gräberfeld 1“ bis „Gräberfeld 7“.

Abb. 6. Břeclov-Pohansko. Beispiele des Kindergräberinventars in südlicher Vorbürg. Funde aus den Gräbern JP/050 - 1, JP/107 - 2, JP 124 - 3, JP/178 - 4-7.

Abb. 7. Břeclov-Pohansko. Beispiele des Kindergräberinventars in südlicher Vorbürg. Funde aus den Gräbern JP/076 - 9, JP/105 - 8, JP/155 - 5-7, JP/177 - 1-4.

Abb. 8. Břeclov-Pohansko. Beispiele des Kindergräberinventars in südlicher Vorbürg. Funde aus den Gräbern JP/022 - 1, 2, JP/072 - 4, JP/100 - 3, JP/163 - 5-9.

Abb. 9. Břeclov-Pohansko. Doppelgräber (Frau/Kind) aus der südlichen Vorbürg. Verschiedene Arten der Kinderlegung gegenüber dem erwachsenen Individuum. Gräber JP/007, JP/034, JP/121.

Graph 1. Břeclov-Pohansko. Länge der Kindergrabgruben auf der südlichen Vorbürg; Intervalle sind in cm angegeben.

Graph 2. Břeclov-Pohansko. Breite der Kindergrabgruben auf der südlichen Vorbürg; Maße sind in cm angegeben.

Graph 3. Břeclov-Pohansko. Tiefe der Kindergrabgruben auf der südlichen Vorbürg; Maße sind in cm angegeben.

Graph 4. Břeclov-Pohansko. Umfang der Kindergrabgruben auf der südlichen Vorbürg; Maße sind in m³ angegeben.

Graph 5. Břeclav-Pohansko. Orientierung der Kinderskelettgräber in der südlichen Vorburg. Bezeichnete Weltrichtungen zeigen die Schädelrichtung.

Graph 6. Břeclav-Pohansko. Orientierung der Männer- und Frauenskelette in der südlichen Vorburg. Bezeichnete Weltrichtungen zeigen die Schädelrichtung.

Tabelle 1. Anthropologische Geschlechts- und Altersbestimmung der Individuen aus der südlichen Vorburg.

Tabelle 2. Kindergräber aus der südlichen Vorburg nach den Alterskategorien.

Tabelle 3. Grundrissformen von Kindergrabgruben in der südlichen Vorburg.

Tabelle 4. Legung der Kinderskelette in die Gräber in der südlichen Vorburg.

Tabelle 5. Grabinventartypen aus den Kindergräbern in der südlichen Vorburg.

Übersetzt von Eva Pietová

Mgr. Renáta Přichystalová
Ústav archeologie a muzeologie FF MU
A. Nováka 1
CZ-602 00 Brno
svecova@phil.muni.cz

POHŘBY NA SÍDLIŠTI LIDU KULTURY NÁLEVKOVITÝCH POHÁRŮ V OPAVĚ-VÁVROVICÍCH¹

Úvahy nad interpretací

Pavel Stabrava

Kultura nálevkovitých pohárů, sídlištní pohřby, etnografické paralely, interpretace.

Funnel Beaker Culture, settlement burials, ethnographic parallels, interpretation.

Burials at the settlement of Funnel-Beaker Culture people in Opava-Vávrovice

The article gives the information about structures with human skeletal remains that were found during the salvage excavation of the Funnel-Beaker settlement site in Vávrovice cadastre (the city district of Opava at the present) in 1996. It deals with interpretation connotations of the burying within settlement structures with attention paid to the concrete situation at the above-mentioned settlement site. The lead-in introduces the basic location and geomorphological information and briefly characterises the general interpretation problem of prehistory when studying the funeral rites of primeval populations. Excavated finding circumstances and structures are undoubtedly bearing both the material and spiritual contexts, the last of them being unscrambled only hardly and in fragments by present-day scholars. Considerably long time span between the birth and discovering of a concrete archaeological phenomenon forms a substantial barrier between mentalities of its creator and interpreter. The task of the last mentioned, when trying to comprehend the spiritual background of the discovered, is firstly to break free from the bonds of current paradigms and simple logics, as the scale of incentives that led a primeval creator to respond to in both conscious and subconscious ways is relatively far off mentality of the present-day man. Limits of prehistory are remarkable just in studying of the phenomenon of death and with it connected material and spiritual relations, which are so evidently variable in time and space.

The outlined problem is solved in the article by combination of two approaches – by analysis and analogical clues of the given finding circumstances and by looking for possible connections with ethnographically documented practices of recent populations from the circle of so-called “natural peoples”. The ethnographic parallels, however, do not serve here evidence but only an inspiration background for models of behaviour and thinking of very remote prehistoric communities. The section “Introduction information and interpretation basis” introduces the concrete finding circumstances at the Vávrovice site referring to structures with buried human individuals especially, then analogical situations at another settlement sites (Makotřasy, Dobroměřice near Louny and Malé Březno in Czech Republic and Gorzyczany near Samborzec in Poland) and finally also the ethnographic excursus dealing with funeral and related practices of some “natural peoples”. In the closing section “Discussion” nine interpretation models with comments for the settlement burials at the Vávrovice site are presented on the basis of the reported information.

ÚVOD

Jedním z nejsložitějších problémů, které číhají na badatele-prehistorika, je interpretace „duchovního kontextu“ jím rozkrývaných nálezových skutečností. Staletí a tisíciletí, která se rozprostírají mezi vznikem a odkrytím archeologizované skutečnosti, vytvářejí zásadní bariéru mezi mentalitami jejich tvůrců a interpretů. Badatel při výkladu složitějších situací a kontextů, zejména těch, které vydávají svědectví o jiných než pouze striktně utilitárních projevech jednotlivců i celých pravěkých populací, se musí především vymanit z osidel dobového paradigmatu a „podvědomé logiky“ - mám na mysli tendenci uvažovat o zkoumaných skutečnostech způsobem „je to racionální - je to pravdivé (pravděpodobné)“. Musíme si připustit, že škála podnětů, které měly kořeny v dobové duchovní a kulturní sféře a na které pravěký

¹ Práce vznikla v rámci výzkumného záměru AV0Z80010507 Archeologického ústavu AV ČR v Brně.

člověk ať už vědomě nebo nevědomě reagoval (duchovní kontext gest, činů a projevů), byla značně vzdálena mentalitě dnešního člověka. Vůbec tady nejde o dichotomii vyspělý versus primitivní projev, nýbrž o konstatování prosté jinakosti a odlišnosti přístupů k týmž skutečnostem, se kterými se musel člověk během vývoje sebe sama i celé společnosti vyrovnat.

Jedním z fenoménů, které provázejí lidstvo od jeho dějinného úsvitu do současnosti, je fenomén smrti. Neboť ta je stará stejně jako život sám. Se smrtí se člověk setkával vždy, ať už měla jakékoli formy, okolnosti, příčiny a následky. Smrti si člověk chtě-nechtě všimá musel a stejně tak na ni a na její důsledky musel reagovat (paradoxní formou reakce je její absence). Se smrtí úzce souvisí nakládání s pozůstatky mrtvých. Pohřby - ať už lidí nebo zvířat - jsou relativně často nalézanou archeologickou strukturou. Tyto archeologizované projevy lidské vůle však skrývají rozsáhlou škálu forem, praktik a k nim vedoucích motivací. Z pohřebních zvyků se - alespoň z dnešního pohledu - poněkud vyděluje úzus pohřbívání v prostorech sídelních areálů, praktikovaný v různé míře u jednotlivých pravěkých populací a kultur. Specifický případ v rámci pohřbívání na sídlištích pak představují pohřby dětí. Pokusme se nyní zamyslet nad významem tohoto lidského konání a prozkoumat v této záležitosti limity našeho poznání. Studijním materiálem nám budiž nálezová situace ze sídliště lidu kultury nálevkovitých pohárů (KNP) v Opavě-Vávrovicích.

Lokalita se nachází v české části Horního Slezska, 4 km severozápadně od Opavy, jejíž jsou Vávrovic městskou částí. Sídliště lidu KNP bylo zjištěno v polní trati Krásné pole při výstavbě potravinářského závodu Opavia v roce 1996. Sídliště bylo situováno na nevýrazné terénní vlně zvolna se sklánějící severovýchodním směrem do nivy řeky Opavy, která ve sledované oblasti tvoří státní hranici s Polskou republikou. Výzkumem byla zachycena jen část sídliště, konkrétně 160 samostatně evidovaných zahloubených objektů. Na následujících řádcích se však budeme podrobněji věnovat jen těm, v nichž byly objeveny lidské kosterní pozůstatky.

VSTUPNÍ INFORMACE A INTERPRETAČNÍ VÝCHODISKA

Zaměříme-li se na tyto objekty vávrovického sídliště, nemůžeme si nepoložit otázku po smyslu či významu nalezených pohřbů. Podívejme se na ně podrobněji. Srovnáváme-li jednotlivé inhumace navzájem z hlediska jejich orientace a polohy v jednotlivých objektech a dále z hlediska piety uložení, zjišťujeme, že prakticky každý pohřeb je svým způsobem jedinečný.

Pokud pomineme čtyři objekty (64, 91, 96, 98) s pouze (vtroušenými?) částmi lidských skeletů, zůstávají nám tři objekty (63, 69 a 86) se čtyřmi pohřbenými jedinci. Objekt 69 obsahoval patrně nesoučasný dvoj pohřeb ženy neurčeného věku a čtyřletého dítěte, v objektech 63 a 86 bylo uloženo po jednom dítěti, v prvním případě asi pětiletého, ve druhém čtyřletého. Každá z koster byla vůči světovým stranám orientovaná jinak. Dítě v objektu 63 (obr. 1) mělo orientaci S-J, žena v objektu 69 (obr. 2) ležela ve směru JZ-SV a dítě v témže objektu ve směru SZ-JV, kostra dítěte z objektu 86 (obr. 3) se nacházela v orientaci V-Z. Ve dvou případech ležel pohřbený jedinec na levém boku (žena i dítě v objektu 69; v případě dítěte je moderní analogií jeho pozice tzv. „stabilizovaná poloha“ užívaná ve zdravotnictví při první pomoci) a v dalších dvou na zádech (dítě z objektů 63 a 86). Co se orientace obličeje týká, má smysl o ní hovořit pouze u dvou inhumací, a to u dítěte z objektu 63, které mělo obličej natočený k východu (otázkou ovšem je, zda lebka nezaujala tuto pozici samovolně v důsledku tlaku zásypu, neboť jako přirozenější by se v jeho případě jevila poloha obličeje vzhůru) a u ženy z objektu 69, obličejem obrácenou k severozápadu. Znak pietního uložení² jeví pouze dva pochovaní jedinci - dítě natažené na zádech v objektu 63 a žena uložená ve skrčené poloze na levém boku v objektu 69. Dítě z téhož objektu leží s rozhozenými končetinami tváří dolů a svou polohou přímo sugeruje představu, že jeho ostatky byly do sídlištní jámy prostě

² Na tomto místě chci zdůraznit nezaměnitelnost pojmů „pietní“ a „rituální“. Pietním rozumím uložení jedince do země způsobem, který konvenuje našim současným představám o „důstojnosti“ lidského pohřbu, zatímco rituální může být jakákoli pohřební či postpohřební praktika, a to i nepietní. Je nutné si uvědomit, že naše interpretace chování pravěkých populací jsou často podvědomě ovlivňovány našimi civilizačními měřítky. Co například dnes vnímáme jako „pietní“, mohlo být pro našeho pravěkého předka pravým opakem a, samozřejmě, naopak. Dobrým příkladem může třeba být pohřbívání náčelníků jihoafrických kmenů Swazi, Pedi a Zulu, kteří jako jediní mají výlučné právo být pohřbeni v ohradě pro dobytek. Kmen Nandi (JZ Keňa) takovému náčelníkovi na hrob ještě navrší pořádnou hromadu hnoje, do kterého byli předtím odkládáni zemřelí staří muži a ženy, jako i děti, které neměly ještě zuby. Ženy kmene Mundang, které přišly do osady odjinud, jsou po smrti pohřbívány mimo ni, a to proto, aby se jejich duše mohly vrátit do vesnic, ze kterých pocházejí, a tam se znovu narodit.

vhozeny. Obdobně je tomu v případě objektu 86, kde dítě leží na zádech s hlavou níže než nohy, které se opírají o stěnu objektu. Prakticky u všech pohřbených nacházíme hrobovou výbavu v podobě keramických nádob, respektive zvířat (částí jejich těl). Tato situace silně kontrastuje s četnými zprávami z průzkumů regulérních kostrových hrobů populace KNP na Moravě, kde často nacházíme pohřbené zcela bez výbavy (Olomouc-Tereziánská zbrojnice, Prostějov-Čechůvky, Hejčín-Náměstí bratří Mrštíků).³ Naopak, poměrně bohatou výbavu mělo 3-4 leté dítě nalezené v odpadní jámě na sídlišti KNP v Gorzycanach u Sandoměře.⁴ Znamenalo snad pohřbení na sídlišti zvláštní výsadu, či pouze praktiku? Vedle nepietně uloženého dítěte z objektu 86 byla kromě keramického hrnce nalezena i kompletní kostra šteněte. Zda byly oba pohřby současné, nevíme, ale soudě podle zhruba stejně mocné vrstvy zásypu, na které dítě i psík leželi, jeví se jako velmi pravděpodobné, že ano. Dítě z objektu 63, s bohatou keramickou výbavou (4 nádoby - dva džbány, hrnec a koflík), bylo snad vybaveno i potravou, jak o tom svědčí část pažní kosti tura domácího. Zda některá ze tří nádob (amforka, dvouuchý hrnec a torzo spodku menšího džbánu), které byly objeveny v objektu 69, patří k „pohozenému“ dítěti, nelze bezpečně rozhodnout s ohledem na skutečnost, že pohřeb dítěte se jeví jako druhotný a s ním souvisí patrně i částečné narušení kosterních pozůstatků ženy. Díky své poloze v objektu přichází snad v úvahu malá amforka (obr. 2: 3). Osteologický materiál byl v tomto objektu zastoupen podlouhlou zvířecí čelistí (pes, liška?). Podíváme-li se na objekty s lidskými pozůstatky v rámci celého prostoru vávrovickeho sídliště, vidíme, že objekty 63 a 69 spolu těsně sousedí a nacházejí se poblíž pomyslného centra jižní sídelní kumulace. Objekty, v nichž byly nalezeny pouze dílčí lidské pozůstatky, pak tvoří jakousi řadu při jejím okraji. Objekt 86 je soliterní a patří k sídelní kumulaci severní. Uvedené objekty jsou si rozměrově i typologicky velmi blízké. Všechny byly oválného až kruhovitého tvaru - objekt 63 měl průměr cca 250 cm, objekt 69 asi 200 cm a poslední objekt 86 přibližně 210 cm. Rovněž tak hloubka zapuštění do podloží byla téměř identická: objekt 63 byl hluboký 90 cm a oba zbylé objekty měly hloubku rovných 100 cm. Objekty 63 a 69 měly výrazně podseknuté stěny, objekt 86 pak víceméně kolmé. Všechny objekty měly rovné dno a z hlediska energie vynaložené na jejich konstrukci je můžeme charakterizovat jako pečlivě vypracované. Zda měly sledované objekty od počátku sepulkrální funkci, není možno jednoznačně rozhodnout, jisté však je, že pouze dítě v jámě 63 a žena v objektu 69 leželi i s veškerými přídávky přímo na podložní spraši, zatímco obě děti z jam 69 a 86 byly položeny na vrstvě zásypu. Nelze nepostřehnout, že velikost uvedených jam je v jasném nepoměru k pohřbeným jedincům, zvlášť paradoxně se v těchto souvislostech jeví skrčená poloha ženy.⁵

Porozhlédneme-li se po jiných sídlištích KNP, kde byly v jámách zachyceny lidské pozůstatky, vidíme, že i jinde mají tyto pohřby daleko k nějaké jednotné koncepci. Patrně nejbližší rozsáhlý a podrobně publikovaný vzorek sídlištních kostrových pohřbů lidu KNP nacházíme u českých Makotřas, okres Kladno. I zde vidíme značně diferencovanou situaci. Autorka podrobné publikace zdejšího výzkumu E. Pleslová-Štiková (1985) odtud uvádí celkem 18 sídlištních objektů, ve kterých bylo nalezeno celkem 29 individuí. Autorka tyto pohřby rozdělila do tří základních skupin: A - pietně uložení jedinci, B - pohřby samostatných lebek, C - pohřby jedinců v neanatomické poloze (a jednotlivé lidské kosti). Pietně bylo pohřbeno 11 jedinců v 8 jámách, 9 samostatných lebek bylo rovněž v 8 jámách a neanatomicky uložených jedinců bylo také 9, a to v 6 sídlištních objektech. Pokus vysledovat mezi pietně uloženými pohřby nějakou zákonitost (orientace pohřbeného ke světovým stranám, poloha těla a směr natočení lebky) dopadl následovně:

1. Nelze prakticky hovořit o dominantní orientaci pohřbeného: S-J (3 x), SZ-JV (2 x), JZ-SV (2 x), Z-V (1 x), J-S (1 x), SV-JZ (1 x), JJV-SSZ (1 x). Co se týká „nejčetnější“ orientace, tedy S-J, nenacházíme žádnou korelaci k pohlaví ani věku. V jednom případě bylo takto pochováno dítě neurčitého pohlaví, ve druhém dospívající dívka a ve třetím mladý muž.⁶
2. Značnému rozptylu orientací těla pochopitelně odpovídá i natočení obličejové části lebky ke světovým stranám - k východu (3 x), k západu (2 x), k jihu (2 x), k jihozápadu (2 x), k severovýchodu (1 x), k jihovýchodu (1 x). K nejčetněji zastoupenému východu byly natočeny lebky dospívajícího chlapce,

³ Za ústní sdělení děkuji PhDr. Miroslavu Šmídovi z Ústavu archeologické památkové péče v Brně; srovnej též M. Šmíd (2005).

⁴ Jednalo se o štípanou industrii, opálené zvířecí kosti, mušle a fragmenty keramiky; srovnej též K. Szurkowska (2004).

⁵ V případě pohřbů ve skrčené poloze antropologické posudky často hovoří o extrémních polohách končetin, kterých bylo možno dosáhnout jen postmortálním(?) svazováním těl. Tyto praktiky se většinou interpretují jako snaha po minimalizaci energie nutné k vykopání potřebného hrobu.

⁶ Orientace pohřbených jedinců, kteří byli zkoumáni na regulérním pohřebišti KNP v Prostějově-Čechůvkách je SSZ-JJV (srovnej Šmíd 2005). Ve své studii o mohylových pohřebištích KNP na Moravě však M. Šmíd dokládá, že statisticky nejčastější orientací, ve které na nich bývala pohřbívána nespálená lidská těla je V-Z, s obličejovou částí natočenou k severu (Šmíd 2003, 69).

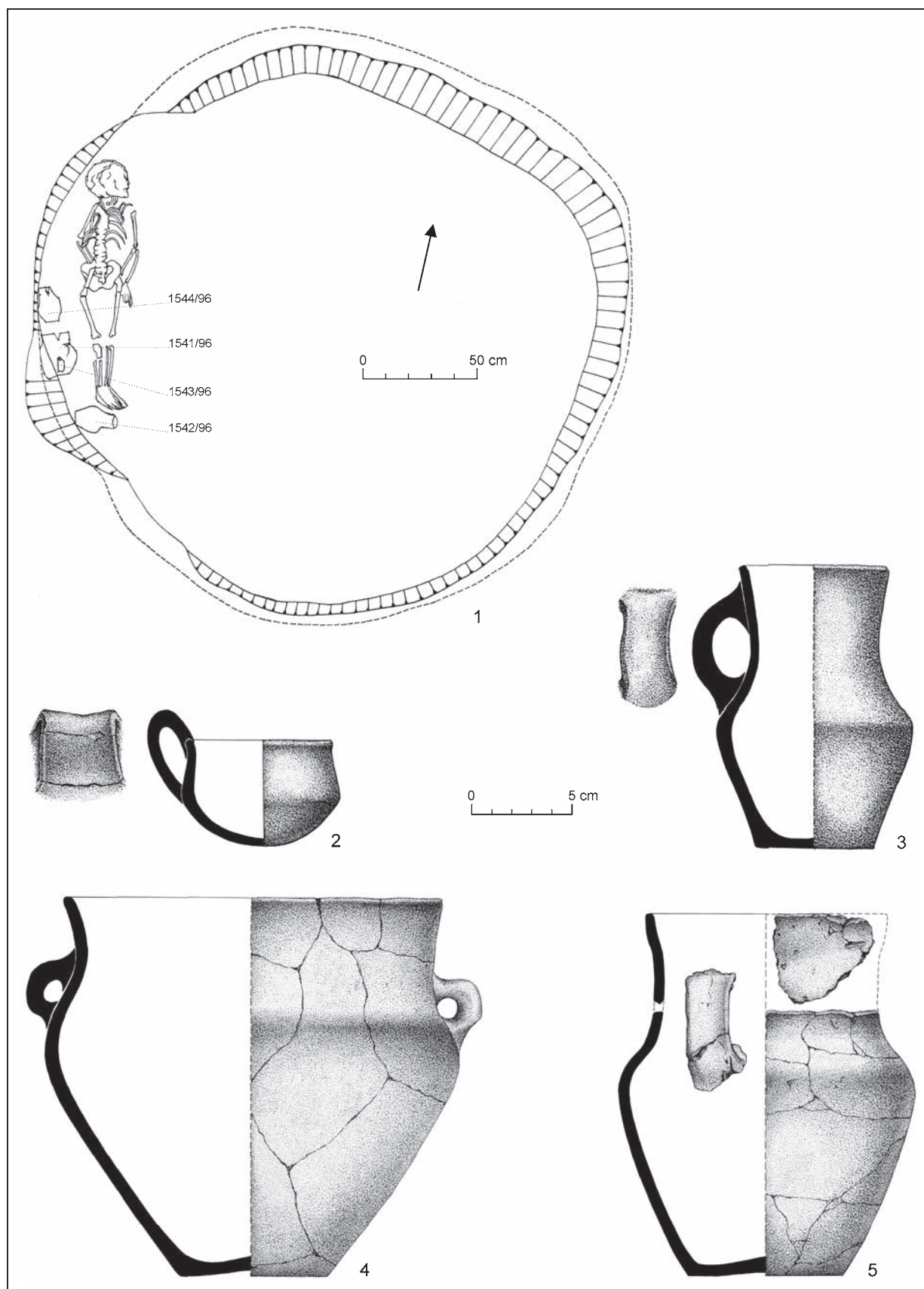

Abb. 1. Opava-Vávrovce (1996). Pohřeb v objektu 63. 1 - plán objektu; 2-5 - hrobové přílohy (keramika).

dítěte neurčeného pohlaví a mladého muže. Naopak, k západu byla natočena lebka dítěte neurčeného pohlaví a lebka dospívající dívky. S jižním směrem jsou v tomto kritériu provázáni dospívající chlapec a starý muž (nad 60 let). K jihozápadu jsou pak obráceny tváře starého muže a dospělého muže. Rozšíříme-li tuto kategorii o pohřby samostatných lebek (6 určitelných případů), zjišťujeme, že se takto po jedné rozšiřují orientace k východu, jihozápadu, západu, severovýchodu, jihu a nově přibývá orientace k severu.

3. Obdobné výsledky poskytuje i vyhodnocení polohy těla. Nejvíce, celkem osm pohřbených jedinců leželo na pravém boku - čtyři muži (2 x ve věku juvenis, 1 x adultus a 1 x senilis), jedna žena (ve věku juvenis) a tři děti neurčeného pohlaví. Na levém boku leželi pouze dva jedinci - dospívající dívka a dospělý muž. Polohu jednoho starého muže označila E. Pleslová-Štiková jako neurčitelnou.

Hodnotíme-li výše uvedené údaje vcelku, zjistíme, že podobně jako ve Vávrovicích chybí i zde sídlištnímu pohřbívání jakýkoli logický řád. Podíváme-li se namátkou na některé další publikované případy sídlištních pohřbů z téhož období (jedná se, bohužel, o ojedinělé nálezy ze záchranných výzkumů), obdržíme tyto výsledky: V Dobroměřicích u Loun (*Smrž/Zápotocký 1980*) byla v jámě 0/72 pohřbena žena s dítětem, které však nebylo při terénním výzkumu vůbec identifikováno. Kostra byla orientována ve směru Z-V a ležela na pravém boku s lebkou natočenou k jihu. V Malém Březnu na Mostecku (*Černá/Velímský 1991*) byl v objektu 1 objeven hromadný pohřeb osmi jedinců v neanatomické poloze a v objektu 2 spodní část pozůstatků muže ve věku maturus I, který byl pohřben v orientaci S-J, ležel na pravém boku a je tedy pravděpodobné, že nedochovaná lebka byla faciální částí natočena k západu.

Výkladů a úvah o tom, co nám vlastně sídlištní pohřby na pravěkých lokalitách sdělují o jejich pravěkých obyvatelích, bylo už předneseno a publikováno mnoho. E. Pleslová-Štiková (1985) uvažuje například v souvislosti se zjištěným biritualismem na pohřebišti v Makotřasech (7 pohřbů v 7 jámách, přičemž 2 pohřby obsahují navíc kremaci) o A - sociálních, B - ideových, C - kulturně-chronologických aspektech diferencovaného pohřbívání. Podrobně se svého času tématu sídlištních pohřbů věnovali L. Holý (1956) a J. Kandert (1982) - oba spíše z hlediska etnografických paralel. K této otázce se rovněž vyjádřil J. Rulf (1996). Zajímavé a inspirativní postřehy ke studované problematice můžeme nalézt i u E. Čermákové (2003). Není cílem tohoto příspěvku za každou cenu rozhojnit počet interpretačních modelů a teorií. Archeolog, který se pouští na tenký led úvah po smyslu konání pravěkých populací ve snaze rekonstruovat alespoň v obrysech jejich duchovní svět, může velmi lehce sklouznout na půdu spekulací a pseudointerpretací. Přesto nelze zůstat u suchého pozitivistického popisu nálezových situací, případně jednotlivých nálezů či jiných stop, ve kterých se odráží projev lidského ducha a zcela při tom rezignovat na snahu jej pochopit. Není však na škodu připomenout právě v těchto souvislostech varovné konstatování J. Rulfa: „... je zřejmé, že jevově stejné pohřby na sídlištních mohou mít naprosto odlišný význam v rámci kontextu jednotlivých archeologických kultur či období a zobecnění provedené na příkladu jedné kultury jsou velmi ošidná“ (Rulf 1996, 120).

Jaká jsou vlastně nejčastější interpretační východiska fenoménu sídlištního pohřbívání? Značná část interpretačních výkladů směřuje obecně do oblasti rituálů a religiozity (oběti božstvům, zemědělské kulty, stavební oběti apod.). Jiné výklady, snažící se reflektovat všední každodennost pravěkých obyvatel, pracují s těmito pohřby jako odrazy jejich praktických problémů. Sem lze zařadit úvahy o aktech z oblasti morálně právní, o pohřbech nouzových v dobách epidemií, nebo tajných, jež měly například skrýt zločin. V případě nekompletních koster či nepietních pohřbů bývá často nastolována otázka antropofagie pravěkého obyvatelstva dané lokality. Tuto interpretaci, na rozdíl od jiných, však lze poměrně dobře potvrdit či vyvrátit trasologickým studiem kostí samotných. V případě skutečných antropofagických praktik nesou kosti stopy řezání či štípání, bývají opálené apod.⁷ Prostá nekompletnost kosterních pozůstatků svědčí pouze o možných postmortálních manipulacích - ať už intencionálních (kultovní praktiky) nebo neintencionálních (rozvlečení kosterních pozůstatků nepohřbených či nedbale pohřbených jedinců zvířel).

Přestože jsou interpretace pocházející z etnografických pozorování některými archeology striktně odmítány, domnívám se, že tuto oblast pro naše poznání daného fenoménu nemůžeme zcela pominout. Sledování psychologických aspektů konání recentních přírodních kultur může pro nás mít přinejmenším inspirativní rozměr. Není nelogické předpokládat, že lidské populace žijící v podobném prostředí a řešící

⁷ Nicméně i zde je na místě interpretační obezřetnost, neboť jsou z prostředí tzv. přírodních národů známy manipulační praktiky s kosterními pozůstatky, které mohou na kostech zanechat podobné stopy. Tyto praktiky souvisejí zejména s vícefázovými pohřby.

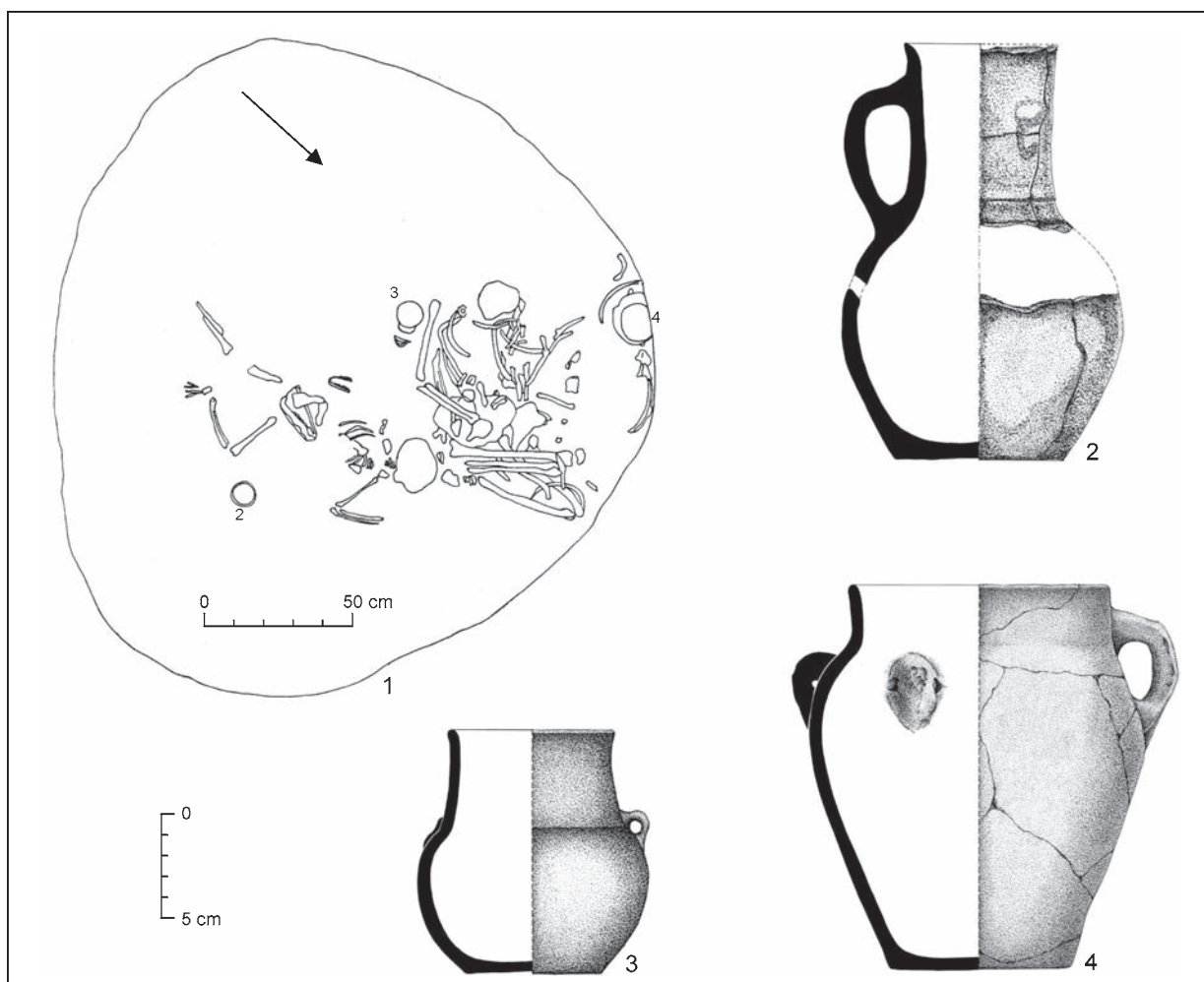

Abb. 2. Opava-Vávrovice (1996). Pohřeb v objektu 69. 1 - plán objektu; 2-4 - hrobové přílohy (keramika).

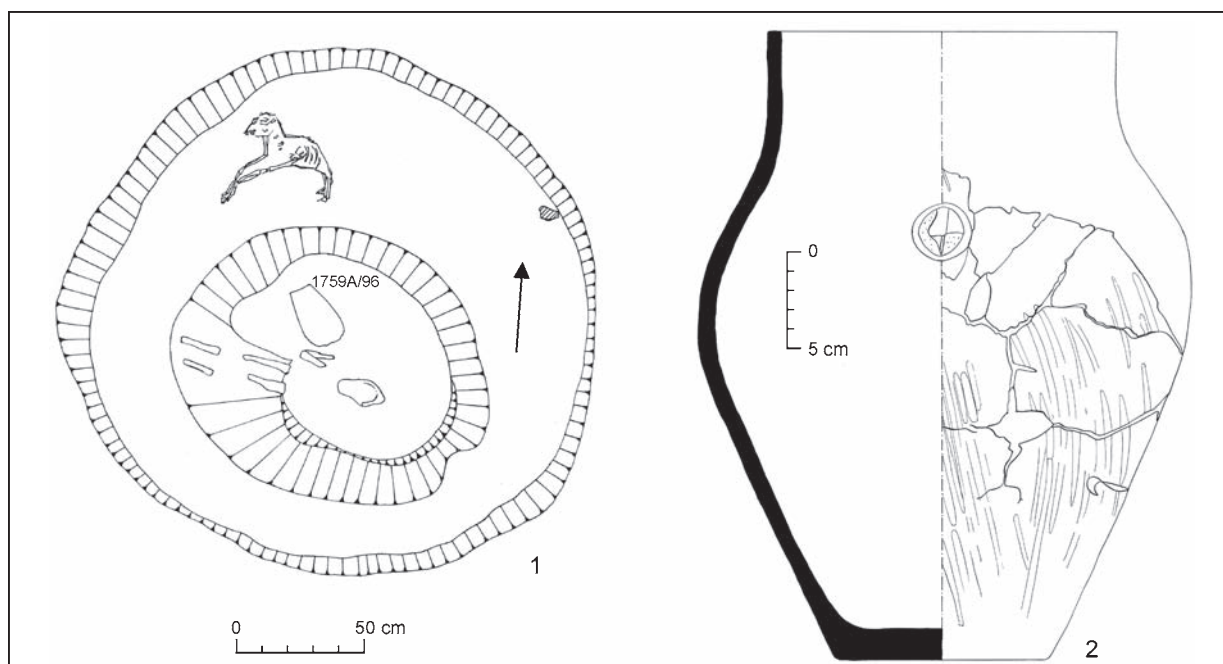

Abb. 3. Opava-Vávrovice (1996). Pohřeb v objektu 86. 1 - plán objektu; 2 - hrobová příloha (keramika).

podobné existenciální problémy mohou podobně uvažovat a konat. Některé praktiky těchto populací jakoby k nám promlouvaly přes propast věků. Například užívání okru při pohřebních obřadech, barvení těl nebožtíků, popřípadě i jejich kosterních pozůstatků je u přírodních populací poměrně rozšířeným jevem. Podobných paralel s praktikami uplatňovanými v pravěku bychom našli více. Jak dokládají L. Holý (1956) a J. Kandert (1982), je například pohřbívání v chatách či chýších na sídlišťích afrických kmenů velice rozšířené. Ve většině případů jsou navíc chaty dál běžně užívány. Je nad rámec tohoto příspěvku, abychom zde představili dlouhý seznam těchto speciálních pohřebních praktik a motivací k nim vedoucích. Za zmínku stojí alespoň důvody domorodců, které shromáždil L. Holý: 1 - mrtvý nesmí být vyloučen ze společenství kmene (Wangové), 2 - láska k mrtvému (např. Guinejské pobřeží), 3 - mrtvý má naslouchat hovorům živých (Kavirondové), 4 - mrtvý má být i po smrti v teple (kmeny Balong a Bafo - pohřbívají v chýších pod ohništěm), 5 - pohřbení se znovu narodí ve své rodině jako děti (Zlatonosné pobřeží), 6 - pomoc příbuzným (kmeny v Kamerunu), 7 - jako konkrétní důvod pro pohřbívání dětí v chýších bylo příslušníky kmene Mundang (SV Kamerun) uváděno, že jinak matce hrozí, že zůstane neplodná.

V souvislosti s problematikou sídlištních pohřbů v KNP, tedy kultuře, která běžně stavěla a využívala regulérní pohřebiště, není bez zajímavosti, proč se děti nesměly pohřbívát v chatách Jorubů (Nigérie). U tohoto kmene totiž nesměli být do chýší pohřbeni ti, kteří zemřeli náhlou či nepřirozenou smrtí (zavraždění, zabíjení bleskem, malomocní apod.). Smrt dítěte je zde chápána jako nepřirozená principiálně. A nepřirozená smrt je podle domorodců vždy výsledkem působení zlé síly, která by mohla následně ohrožovat obyvatele chýše. Podobně se chovají i příslušníci dalších kmenů (Fo, Adele, Lobi, Ewe a Kavirondo). Pokud totiž uvážíme dotýčnými kmeny téměř univerzálně chápané propojení světa živých i mrtvých, docházíme k závěru, že výše uvedené pohřby nemusely být „žádoucí“ ani na pohřebištích, protože zlo by mohlo působit škodu i „dobrým“ zemřelým. Pokud tedy taková populace nechtěla tuto speciální skupinu mrtvých jen odložit či úplně izolovat, nezbyvalo ji patrně nic jiného, než dotýčné pohřbit například v opuštěných objektech sídliště. Navíc, živí se prostřednictvím speciálních rituálních úkonů a magie mohli negativnímu působení takových zemřelých bránit zřejmě účinněji než jejich mrtví příbuzní.

Pročítáme-li zápisky o pohřebních praktikách z nejrůznějších etnografických pozorování a studií, nemůžeme si nevšimnout, jak rozšířená je u nejrůznějších etnik praxe vícefázového pohřbu. S ním potom souvisí nejrůznější pohřební a postpohřební manipulační úkony s tělesnými pozůstatky zemřelých. Tato praxe je úzce spojena s představami o přechodu mezi světem živých a mrtvých, jde o fyzickou pouť, kterou musí zemřelý vykonat - často s nějakou zásvětní bytostí nebo průvodcem. Hladký průběh této cesty mohou často ovlivnit pozůstalí mrtvého, pokud jej vhodným způsobem na ni připraví a vybaví.⁸ Nebožtíkova pouť mívá v představách různých etnik i své trvání v čase, čemuž odpovídají mnohdy i jednotlivé fáze pohřbu. A. van Gennep hovoří v těchto souvislostech o specifickém procesu, kterým jsou odlučovací a přijímací rituály v pohřebních obřadech za zemřelé (*van Gennep 1997*). Prostřednictvím prvních jsou zemřelí vylučováni z komunity živých a pomocí druhých je jim potom zajišťováno odpovídající místo ve světě mrtvých. Kromě úcty k zemřelým je častou motivací těchto úkonů i obava z negativního působení mrtvého ve světě živých. Primární pohřby se pak často svou formou i prostorovým umístěním značně liší od pohřbů sekundárních. Co do místa uložení mohou být primární pohřby značně variabilní a z pohledu příslušníka současné euroatlantické civilizace i poněkud bizarní. Vedle pohřbu do země mohou být mrtví pouze pokládáni na zem (sibiřské kmeny, Tibet, Mongolsko), zavěšováni ve větvích stromů (Indonésie, Jakutí, Tunguzové, Dakotové, Černonožci), vkládáni do stromových dutin (Kurnaiové), pokládáni na dřevěných leženích a sloupech (australské kmeny, Melanésie, sachalínští Ainuové, Eskymáci, kmeny ze SZ pobřeží Severní Ameriky), pohřbívání v rakvích či figurálních schránkách stojících na zemi (konžští Ngatové, zairští Bawendové). Účelem primárního pohřbu bylo nejčastěji zbavení nebožtíka jeho „tělesnosti“, zbavení se jeho organické hmoty a transformace zemřelého v duchovní bytost. Gennepem citovaný Lafitau tyto praktiky lapidárně shrnul: „U většiny divošských národů jsou mrtvá těla v hrobech, kam byla zprvu dána, pouze uskladněna. Po určité době se jim uspořádá nový pohřeb a zbytek závazků vůči nim se splní novými pohřebními povinnostmi... Karaibové... jsou přesvědčeni, že mrtví neodcházejí do světa duší, dokud z nich neopadá maso“ (*van Gennep 1997*, 138). Sekundárním pohřbem je následné umístění exhumovaných kosterních, respektive mumifikovaných ostatků na nové místo. Často jde o přenesení jen některých částí těla. Například ze souostroví Santa Cruz (Melanésie) je dochováno svědectví o této manipulaci: tělo zemřelého je pochováno v rohoži do země a po čase je z ní opět vyjmuto. Lebka je odnesena do chaty

⁸ Jedná se nejčastěji o předměty denní potřeby, zbraně, jídlo, předměty magicko-náboženského charakteru (amulety, znamení) a nejrůznější obdobu tzv. „Cháronovy mince“, čili odměnu pro průvodce zemřelého do říše mrtvých.

k lebším ostatních předků a stává se předmětem uctívání. Ostatní kosti slouží k výrobě hrotů šípů (*Kandert* 1982, 193). Jindy se kosti vyberou z hrobu a vloží do keramických nádob, které jsou poté vloženy do skalních dutin, pod velké kameny nebo do dutin stromů (súdánští Lotukové). Motivací k těmto manipulacím je více, hlavní jsou však: 1 - vyjádření úcty k zemřelému (kult předků), 2 - magickomedicínské praktiky (v australské oblasti Ooldea domorodci přibližně tři měsíce po pohřbu otevřou hrob a potírají se tekutinami z rozkládajícího se těla).

Některé súdánské kmeny zase exhumují v období sucha pozůstatky zemřelých přivolávající deště, protože mají obavu, že tito si vzali déšť s sebou. Kostí či lebky pak vhazují nebo noří do řeky, aby tak přivolali déšť. Bez znalosti kontextu je samozřejmě pro prehistorika obtížné jednoznačně rozhodnout, ve které z obou pohřebních fází se jím nalezené lidské kosterní pozůstatky nacházejí. Je nutno si navíc uvědomit skutečnost, že situace může být ještě komplikovanější. Na pomyslné ose, na jejímž jednom pólu se nachází regulérní pohřeb a na druhém pak „nepohřeb“, čili doklad pohození, respektive ponechání lidského těla na místě skonu, se totiž můžeme setkat s dalšími variantami deponování lidských pozůstatků. Nalezené, většinou neúplné kosterní pozůstatky mohou být válečnickými trofejemi, intencíálními pohřby částí těl⁹ nebo přímo doklady lidských obětí. Je jisté, že v různých časových horizontech a na různých místech mohou mít jevově prakticky totožné nálezové okolnosti naprosto odlišné příčiny a motivační pozadí. Podmínkou věrohodné archeologické interpretace je pak co nejkomplexnější poznání širších souvislostí a vazeb daného nálezů, získaných i za přispění specializovaných přírodovědných expertíz, které mohou například přinést nejen informace o ne zcela zjevných příčinách a způsobech úmrtí, ale i o genetických vazbách mezi pohřbenými jedinci, případně o tom, zda zkoumané pozůstatky ve vztahu k lokalitě patří k populaci autochtonní či potenciálních migrantů. Rozšiřující se možnosti vědy budou mít nepochybně stále silnější vliv na tvorbu interpretačních modelů snažících se postihnout duchovní stránku lidského konání v dávné minulosti.

Poněkud specifickou součástí (nejen) pravěkých pohřebních praktik jsou pohřby dětí. Přestože o nich z hlediska jak vlastní praktické stránky, tak i motivačních podnětů v zásadě platí totéž co o pohřbech obecně, je nutno mít na zřeteli, že vztah dospělé populace k dětem býval v minulosti postaven na jiných základech než je tomu dnes. Dílčí příčin bylo více, společným jmenovatelem však po tisíciletí bývala skutečnost, že dítě bylo nejsnáze nahraditelným členem lidských komunit. V dobách hladomorů a za podobných krizových situací, kdy bylo nutno v maximální možné míře eliminovat neefektivní nakládání s potravinami, byly děti první na řadě mezi těmi, komu byly přiděly omezeny, popřípadě úplně odňaty. V těchto souvislostech je nutno chápat rovněž praktikovanou infanticidu, čili přímé zabíjení dětí jako ve své podstatě humánní akt, byť se to současnému „civilizovanému“ světu může jevit jako její pravý opak. Děti pro svou společensko-ekonomickou postradatelnost byly (a u přírodních národů stále jsou) rovněž přinášeny jako oběti nejrůznějším metafyzickým silám. „Nahraditelnost“ dětí byla nutně lidskými populacemi vnímána nejen v souvislosti s vyhrcovanými krizovými situacemi, ale i v běžném životě, kdy kolem sebe lidé pozorovali ohromnou dětskou úmrtnost. Jeden z odhadů uváděných v odborné literatuře poukazuje na skutečnost, že ještě v raném středověku tvořil v Evropě podíl dětí zemřelých během prvního roku života 40% z jejich celkového počtu. S rozvojem společnosti, v důsledku lepších se životních podmínek, jakož i díky dílčím úspěchům medicíny dětská úmrtnost v tomto prostoru sice klesala, nicméně značně vysoká byla ještě počátkem minulého století. Možná právě i častá konfrontace s úmrtími dětí vyústila v nejrůznějších lidských populacích v poměrně rozšířenou ideu reinkarnace. Přes různé dílčí modifikace tato víra v případě dětí souvisela s rovněž poměrně obecně rozšířeným přesvědčením, že zemřelé dítě ještě nestačilo na tomto světě naplnit svůj úděl a proto se jeho duše musí znovu vtělit. V tomto světle pozbývalo dětské úmrtí kus své tragiky. Snaha napomoci reinkarnačnímu procesu souvisí v některých populacích i se zvláštními pohřebními praktikami uplatňovanými v případě dětí. Aby se duši dítěte usnadnila cesta do lůna jeho budoucí matky, pohřbívaly se mrtvé děti v blízkosti míst, kudy chodilo hodně žen. Například severoameričtí Huróni proto pochovávali své zemřelé děti kolem cest (*Čermáková* 2003, 11). Jiná zkoumaná etnika z téhož důvodu pohřbívala své děti v osadách, popřípadě přímo pod podlahou obytných prostor. Dobrým příkladem toho, jak formálně totožný projev může mít zcela odlišné motivační pozadí, je fakt, že například Římané zahrabávali zesnulé kojence v domě pod ohništěm nebo před

⁹ U mnoha národů či etnik doložený tzv. „lov hlav“, který byl motivován prestižními důvody a ziskem důkazu o zabití nepřítele či nepřátel. Naproti tomu jako příklad pohřbu pouze části nebožtíkova těla stojí praxe příslušníků kmene Pare z východní Afriky, kteří, vracejí-li se z dalekých výprav, při nichž někdo z nich přišel o život, nesou sebou pouze jeho odříznutou hlavu. Tu následně pohřbí v jeho chýši. Návraty z válečných tažení a dalekých výprav pouze s částmi těl padlých či jinak zemřelých zná koneckonců i evropský středověk.

prahem, neboť ti neměli na řádný pohřeb nárok. Podle Pliniova svědectví se takového pohřbu dostávalo až dětem s prvními prožezanými zuby, tedy v období mezi 4. až 6. měsícem života (Unger 2002, 83).

DISKUZE

Co výše prezentovaný exkurz přináší nového pro naše vnímání pohřbů na sídlišti v Opatově-Vávrovicích? Především chci zdůraznit, že v předkládaných interpretačních úvahách jsou mi případné etnografické paralely spíše vodítkem či prismatem, nikoli argumentem a důkazem.¹⁰

Na rozdíl od naší současné civilizační praxe, kdy pohřeb člověka je alespoň po technické stránce aktem jednorázovým a až na výjimky i definitivním, musíme předpokládat, že situace vávrovického sídliště odráží spíše aktivity populace na nižším stupni vývoje, kde je vícefázový a složitě strukturovaný pohřební ritus zcela běžný. Je nutno počítat s tím, že prostřednictvím archeologického výzkumu jednotlivých objektů nám byl umožněn vhled do různých stadií či etap pohřebních obřadů lidu s kulturou nálevkovitých pohárů.

V prvé řadě se musíme zastavit nad samotnými objekty, ve kterých byly nalezeny lidské pozůstatky. Společným znakem těch, ve kterých byly objeveny víceméně kompletní kostry, je téměř totožný tvar a značná velikost. Ta je z utilitárního hlediska pro daný účel zbytečná. Lze se tedy domnívat, že dané objekty neměly primárně hrobovou funkci. Buď šlo o objekty vybrané náhodně a pouhou náhodou jsou i jejich obdobné tvarové proporce, nebo šlo o pohřeb přesně cílený do konkrétního typu objektu. Vzhledem k běžnému pohřbívání dětí u přírodních národů do obytných prostor chat a chýší (které byly někdy po pohřbu opouštěny, jindy dále obývané) nelze zcela vyloučit možnost, že objekty 63, 69 a 86 vávrovického sídliště byly pod zem zapuštěnými partiemi kruhových chat s nějakou lehčí nadzemní konstrukcí. Tuto interpretaci ale poněkud relativizuje absence dalších struktur, které bychom v případě obytného objektu očekávali (řešení pohodlného vstupu, otopné zařízení či ohniště). Mohlo jít ovšem pouze o „příbytek mrtvého“, čili o obydlí symbolické nebo jeho model. Je zajímavé, že objekty, ve kterých byly nalezeny pouze fragmenty lidských pozůstatků, už podobnou tvarovou shodu nevykazují. Jistou podobu, byť v méně kvalitním provedení, bychom mohli najít v případě objektů 91 a 96, objekt 64 byl patrně hliník a objekt 98 složitě soujámí s šachtovitým zahloubením, které mohlo plnit funkci cisterny. Je předmětem k diskuzi, zda je možné spatřovat nějaké paralely mezi oněmi prostorově velkými sídlištními objekty a podobně „zbytečné“ velkými mohylovými náspy, které se vyskytují na regulérních pohřebištích populace KNP. Jako nepochybně velmi zajímavý lze hodnotit fakt, že svou hrobovou výbavou kontrastují vávrovické objekty s některými regulérními pohřebišti téže populace. Zde by mohla hrát svou roli fázovost pohřebního ritu. Pokud by sídlištní objekty s inhumacemi byly hroby primárními a pohřby na řádných pohřebištích pak sekundární pohřební fází, lze v duchu pozorovaných etnografických analogií uvažovat o modelu, kdy v primárním hrobě se nachází nedávno zesnulý, který je teprve „na cestě“ do říše mrtvých a na rozdíl od nebožtíků, kteří již do zásvěetí dorazili a jejich ostatky byly po příslušných odlučovacích rituálech uloženy do „definitivních“ hrobů, svou výbavu od žijících členů komunity ještě potřebuje.

Z hlediska kvality informací, které nám vávrovické sídlištní pohřby poskytují, lze jen želeť extrémně špatného stavu všech kosterních pozůstatků. Ten byl příčinou toho, že antropologická expertiza, která často hovoří o „stínech kostí“, je velmi kusá a přináší jen minimum informací. Je škoda, že tak nemáme k dispozici informaci, zda pohřbení jedinci zemřeli násilnou či přirozenou smrtí, zda trpěli nějakými chorobami nebo vykazovali patologické jevy. Rovněž tak je otevřena otázka vztahu mezi subjekty dvoj-pohřbu v objektu 69. Doložení, či naopak vyloučení genetické příbuznosti by interpretační možnosti rozšířilo. Zdá se však, že diametrálně rozdílný způsob pohřbu ženy a dítěte nějaký bližší vztah mezi nimi vylučuje. Na rozdíl od ostatních objektů by tak objekt 69 lépe odpovídal představě sídlištního obětiště.

Závěrem shrnuji dle mého soudu relevantní interpretační možnosti studovaných vávrovických objektů:

1. Jde o běžnou součást pohřebních praktik populace. Námi zachycený obraz z hlediska kvantity pohřbů je ovlivněn různým stavem dochování kosterních pozůstatků. Výzkumem zachycené kosterní pozůstatky jsou v kontextu sídliště buď absolutně nejmladší, nebo jejich úložné poměry byly z geochemického hlediska nejpříhodnější.¹¹
2. Jedná se o doklady vícefázového pohřebního rituálu. V objektech 63, 69 a 86 se v tomto případě

¹⁰ Podobně ostatně vnímá archeologovu práci s etnografickým materiálem i J. Kandert (1982, 198).

¹¹ Zároveň je třeba brát zřetel na skutečnost, že sídliště nebylo prozkoumáno v celém svém rozsahu.

nacházejí ostatky před jejich vyzvednutím z primárního hrobu a v objektech 64, 91, 96, 98 po něm. Nelze ovšem ani vyloučit možnost, že v případě posledních čtyř objektů se našly pouze relikty jinak zcela přirozeně strávených koster.

3. Máme před sebou tzv. pohřby nouzové, ke kterým mohlo dojít jednak v důsledku blíže nespecifikovatelné nutnosti pohřbit zemřelého co nejdříve, nebo které bylo nutno uložit do již existujících jam z důvodů nepříznivých klimatických podmínek (zmrzlá půda v zimním období).
4. Některé z těchto pohřbů mohou být tzv. „tajné“ a jejich účelem je zamaskování zločinu.
5. Jde o lidské oběti v rámci blíže neurčitelného (snad agrárního?) rituálu.
6. Jde o doklad magických praktik. K těm se v etnograficky podchycených případech často používaly i jen jednotlivé lidské kosti. Lze si tak představit magický útok na obsah, respektive konkrétního vlastníka daných objektů.¹²
7. Na sídlišti byli pohřbeni v rámci komunity čelní či jinak významní jedinci, nebo také ti, jejichž blízkost k jeho živým obyvatelům byla na rozdíl od ostatních zemřelých z nějakého důvodu žádoucí. V souvislosti s výše popsáním fenoménu víry v reinkarnaci je poměrně charakteristické, že zde převažují pohřby dětí.
8. V důsledku špatného stavu kosterního materiálu nelze ani potvrdit ani vyloučit antropofagické praktiky na vávrovickém sídlišti. Poněkud více by snad k této interpretaci inklinovaly nálezy z objektů 64, 91, 96, 98. Je však třeba si uvědomit, že nálezy ojedinělých lidských kostí nejsou v této souvislosti nezpochybnitelným důkazem a jsou vysvětlitelné i jiným způsobem.
9. Vzhledem k společenskému statutu zemřelých (žena, děti) můžeme s jistotou snad vyloučit jen interpretaci, že se jednalo o nepohřbené padlé bojovníky.¹³

Zcela nakonec si však neodpustím poukaz na nebezpečí, které se skrývá od časů osvícenství v našem „moderním“ či „evropském“ myšlení. Tímto nebezpečím je úzce antropocentrický pohled na vše co nás obklopuje. Jsem přesvědčen, že v dávnějších dobách lidé daleko více prožívali, promýšleli a procífovali svou souvztažnost s okolním přírodním prostředím, s celou biosférou. Svět živých i mrtvých, duchů, lidí, zvířat a dalších přírodních entit se v lidském myšlení daleko více prolínal. Pokusme se alespoň na chvíli podívat na svět tímto prizmatem a vraťme se v duchu na pravěké sídliště ve Vávrovicích, konkrétně k objektu 86. Když zde vidíme situaci vyloženě pietně pohřbeného psíka a víceméně ledabyly uloženého dítěte, neubráníme se provokativní otázkou: není zde náhodou „milodarem“ pohřbeného zvířete ono dítě?...

LITERATURA

Čermáková 2003	E. Čermáková: Problémy dětství v neolitu střední Evropy. <i>Pravěk</i> (N. Ř.) 12, 2003, 7-45.
Černá/Velímský 1991	E. Černá/T. Velímský: Lidské kosterní pozůstatky v sídlištních objektech kultury nálevkovitých pohárů v Malém Březně, okr. Most. <i>Arch. Rozhledy</i> 43, 1991, 47-62.
van Gennep 1997	A. van Gennep: Přechodové rituály. Systematické studium rituálů. Praha 1997.
Holý 1956	L. Holý: Pohřby na sídlištích v Africe. <i>Arch. Rozhledy</i> 8, 1956, 236-250.
Kandert 1982	J. Kandert: Poznámky k využití etnografických údajů v případě výkladu knovízských „hrobů“. <i>Arch. Rozhledy</i> 34, 1982, 190-200.
Pleslová-Štiková 1985	E. Pleslová-Štiková: Makotřasy: A TRB Site in Bohemia. <i>Fontes Arch. Pragenses</i> 17. Praha 1985.
Rulí 1996	J. Rulí: Problematika pohřbů na sídlištích v českomoravském pravěku. <i>Štud. Zvesti AÚ SAV</i> 32, 1996, 115-123.
Smrž/Zápotocký 1980	Z. Smrž/ M. Zápotocký: Sídlíště KNP v Dobroměřicích, okr. Louny. <i>Arch. Rozhledy</i> 32, 1980, 481-489.
Szurkowska 2004	K. Szurkowska: Szkielet pod Sandomierzem. http://wiadomosci.polska.pl/nauka/article,Szkielet_pod_Sandomierzem,id,137337.htm

¹² Srovnej (Kandert 1982, 196).

¹³ Některé africké kmeny nepohřbívají nejen nepřátelské, ale ani vlastní padlé bojovníky. Motivem bývá víra ve zlo, které je s nepřirozenou smrtí spojeno, které by manipulací se zesnulým mohlo „přejít“ na živého člověka.

- Šmíd 2003 M. Šmíd: Mohylová pohřebiště kultury nálevkovitých pohárů na Moravě. Pravěk (N. Ř.). Suppl. 11. Brno 2003.
- Šmíd 2005 M. Šmíd: Prostějov (k. ú. Čechůvky, okr. Prostějov) „Kopaniny“. Přehled Výzkumů 46, 2005, 236.
- Unger 2002 J. Unger: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.-16. století. In: J. Malina (Ed.): Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 9. Brno 2002.

Bestattungen auf der Siedlung der Glockenbecherkultur in Opava-Vávrovice Interpretationsmöglichkeiten

P a v e l S t a b r a v a

ZUSAMMENFASSUNG

Der vorgelegte Beitrag ist eine Betrachtung der archäologischen Interpretationsmöglichkeiten des religiösen Kontextes der gefundenen archäologischen Strukturen. Es handelt sich konkret um im Jahr 1996 auf der Siedlung der Glockenbecherkultur in Opava-Vávrovice, also im tschechischen Teil Oberschlesiens, gefundene Bestattungen. Auf der Siedlung, wo auf etwa 9 ha Fläche archäologische Rettungsausgrabungen durchgeführt wurden, waren nach und nach 160 eingetiefte Einzelobjekte entdeckt und dokumentiert. Außer zwei Bauten mit Pfostenkonstruktion wurde hier eine ganze Typenreihe von Siedlungsgruben erfasst: große wie auch kleine kreisförmige über 40 cm tiefe Objekte, flache schüsselförmige Gruben, tiefe sackförmige (Vorratsgruben), unregelmäßige (Lehmgruben), Pfostengruben wie auch ein Objekt ungewöhnlichen Charakters - verborgener unterirdischer Raum, zugänglich durch einen engen Kriechgang aus der klassischen Vorratsgrube (Objekte 3 und 3A). Die Grabung hat hier ebenfalls Objekte mit Menschenüberresten festgestellt. Es handelte sich um sieben Objekte, wobei vier von ihnen nur Fragmente der Menschenskelette (Objekte 64, 91, 96, 98), während die anderen drei mehr oder weniger komplette Skelette von 4 Individuen (Objekte 63, 69 und 86), enthielten. Überreste von drei Kindern und einer Frau wurden in einem ziemlich schlechten Zustand erhalten.

Ausgangspunkt für die Interpretationsmöglichkeiten ist die Analyse der Fundsituationen: Objekt 69 enthielt eine offensichtlich nicht gleichzeitliche Bestattung einer Frau von unbestimmtem Alter und eines vierjährigen Kindes, in Objekten 63 und 86 war je ein Kind, im ersten Fall etwa fünfjähriges, im zweiten vierjähriges Individuum. Jedes der Skelette war in eine andere Weltrichtung orientiert. Kind im Objekt 63 (Abb. 1) lag in Richtung N-S, Frau im Objekt 69 (Abb. 2) SW-NO, Kind im demselben Objekt NW-SO und das Kinderskelett aus dem Objekt 86 (Abb. 3) war Richtung O-W orientiert. In zwei Fällen lag das bestattete Individuum auf seiner linken Seite (Frau wie auch Kind im Objekt 69), in weiteren zwei auf dem Rücken (Kinder aus dem Objekt 63 und 86). Was die Orientierung des Gesichtes betrifft, hat einen Sinn nur bei zwei Skeletten über sie zu sprechen - Kind aus dem Objekt 63, das sein Gesicht Richtung Osten gekehrt gehabt hat und Frau aus dem Objekt 69, deren Hockerstellung die Orientierung des Gesichtsteils ihres Schädels Richtung Nord-West vorherbestimmte. Zeichen einer pietätvollen Stellung weisen nur zwei begrabene Individuen aus - ein auf dem Rücken ausgestrecktes Kind im Objekt 63 und eine in der Hockerstellung auf der linken Seite liegende Frau im Objekt 69. Kind aus demselben Objekt liegt mit herumgeworfenen Extremitäten mit dem Gesichtsteil nach unten und suggeriert direkt die Vorstellung, dass seine Überreste in die Siedlungsgrube einfach hingeworfen wurden. Ähnlich ist es im Fall des Objekts 86, wo das Kind auf den Rücken, mit dem Kopf tiefer als die Beine, die sich um Wand des Objekts lehnten, liegt. Praktisch bei allen Bestatteten finden wir Grabausstattung in der Form von keramischen Gefäßen, beziehungsweise Tieren (oder deren Körperteilen). Diese Situation kontrastiert stark mit den häufigen Berichten von den Grabungen der regulären Körpergräber der Bevölkerung der Glockenbecherkultur in Mähren, wo sich die Bestatteten oftmals ganz ohne Begleitfunde befinden (Olmütz-Tereziánská zbrojnice, Prostějov-Čechůvky, Hejčín-Platz Náměstí bratří Mrštíků). Umgekehrt ziemlich reiche Ausstattung hatte das 3-4-jährige Kind, gefunden in einer Abfallgrube auf der Siedlung der Glockenbecherkultur in Gorzyczany bei Sandoměř. Der Beitrag befasst sich weiter mit den Analogien in der Siedlungsbestattung der Bevölkerung der Glockenbecherkultur auf dem Beispiel der tschechischen Fundstellen Makotřas, Dobroměřice u Loun und Malé Březno na Mostecku. Aufgrund der Auswertung der Beziehungen zwischen der Stellung der Bestatteten, ihren Alter und Geschlecht zeigt sich besonders auf dem ziemlich geräumigen Modell Aas Makotřas (18 Objekte mit 29 bestatteten Individuen), dass für sie keine gradlinige Gesetzmäßigkeit existiert. Es scheint also zu sein, dass auf die Stellung der Verstorbenen in den Siedlungsobjekten von den lebenden Mitgliedern einzelner Kommunitäten keine große Bedeutung gelegt wurde. Außer der aufmerksamen Auswertungen der eigenen Fundsituation kann der Archäologen beim Versuch um die Interpretation des studierten Problems noch die Kenntnisse aus zwei Quellen verwenden. Die eine sind die spezialisierte Analysen (im Falle der Skelettüberresten können unter positiven Bedingungen die Todesumstände festgestellt werden, pathologische Anomalien des bestatteten Individuums, potentielle Existenz der genetischen Verbindungen zwischen den Begrabenen oder sogar ob das untersuchte Individuum ein Angehöriger der autochthonischen Population oder umgekehrt ein Fremder

gewesen ist, u. ä.). Die zweite Quelle sind die Ergebnisse der ethnographischen Beobachtungen sog. „Naturpopulationen“. Alle Informationen, die von den angegebenen Quellen möglich zu gewinnen ist, können selbstverständlich nicht alle Interpretationsprobleme lösen helfen, sie werden allerdings zum Leitfaden und Inspiration. Weil der Zustand des Skelettmaterials von Vávrovice, die breitere Anwendung der naturwissenschaftlichen Analysen nicht ermöglichte, können wir uns bei der Suche der Antworten auf die Fragen über den religiösen Kontext der hiesigen Siedlungsbestattung schon nur auf die ethnographischen Quellen wenden. Im Text sind weiter verschiedenste Bestattungspraktiken und zu ihnen führende Motivierung, die bei diversesten Ethniken und Bevölkerungen studiert wurden, beschrieben. Aufgrund des angegebenen ethnographischen Exkurs kann allgemein festgestellt werden, dass im Gegenteil zu unserer gegenwärtigen Zivilisations-Praxis, wo das Begräbnis des Menschen wenigstens von der technischen Seite her ein einmaliger und bis auf Ausnahmen auch definitiver Akt ist, muss vorausgesetzt werden, dass die Situation der Vávrovice-Siedlung eher die Populationsaktivitäten auf einer niedrigeren Entwicklungsstufe, wo ein mehrphasiges und kompliziert strukturiertes Bestattungsritual geläufig ist, widerspiegelt. Kombination der Fakten und Betrachtungen bildet dann abschließende Zusammenfassung der Interpretationsmöglichkeiten des verfolgten Problems der Siedlungsbestattungen auf der Fundstelle in Opava-Vávrovice:

1. Es geht um geläufigen Teil der Bestattungspraktiken der Population; von uns erfasstes Bild ist von verschiedenen Erhaltungszustand der Skelettüberresten beeinflusst. Bei der Grabung erfasste Skelettüberresten sind im Kontext der Siedlung oder absolut an jüngsten, oder sind ihre Lagezustände aus der geochemischen Ansicht am tauglichsten.
2. Es handelt sich um die Belege eines mehrphasigen Bestattungsrituals. In Objekten 63, 69 und 86 befinden sich in diesem Fall Überreste vor ihrer Bergung aus dem primären Grab, dagegen in Objekten 64, 91, 96, 98 nach der Bergung. Man kann aber auch die Möglichkeit nicht ausschließen, dass im Fall der übrigen vier Objekte sich nur Relikte der ganz natürlich verzehrten Skelette befanden.
3. Wir haben vor uns die sog. Notbestattungen, zu denen es in Folge näher unbestimmten Notwendigkeit die Toten so früh wie möglich zu bestatten, oder sie in die schon existierende Gruben aus dem Grund der ungünstigen Klimabedingungen zu legen (eingefrorener Boden in der Winterzeit), gekommen ist.
4. Manche von diesen Bestattungen konnten die sog. „geheime“ Begräbnisse gewesen sein mit Ziel der Tarnung eines Verbrechens.
5. Es geht um menschliche Opfer im Rahmen eines näher undefinierten (vielleicht agraren?) Rituals.
6. Es könnte auch um Beleg der magischen Praktiken gehen, wobei (in den ethnographisch erfassten Fällen) oft auch nur menschliche Einzelknochen verwendet wurden. Man kann sich den magischen Angriff auf den Gehalt, beziehungsweise den konkreten Inhaber des gegebenen Objektes vorstellen.
7. Auf der Siedlung wurden innerhalb der Kommunität die führenden, oder anderswie bedeutenden Individuen bestattet. Oder auch die, deren Nähe zu den lebenden Einwohnern, im Unterschied zu den übrigen Verstorbenen, aus irgendeinem Grund erwünscht war. Im Anschluss an das beschriebene Phänomen des Glaubens in Reinkarnation, ist verhältnismäßig charakteristisch, dass hier die Kinderbestattungen vorwiegen.
8. In Folge des Zustands des Skelettmaterials können die anthropofagische Praktiken auf der Vávrovice-Siedlung weder bestätigt noch ausgeschlossen werden. Ein wenig mehr würden zu dieser Interpretation die Funde aus den Objekten 64, 91, 96, 98 tendieren. Allerdings ist es notwendig zu realisieren, dass die Funde der vereinzelt Menschenknochen in diesem Zusammenhang nicht einen unbestreitbaren Beweis darstellen und auch auf andere Art und Weise erklärbar sind.
9. Betreffs des gesellschaftlichen Status der Verstorbenen (Frau, Kinder) kann mit Sicherheit wohl nur die Interpretation ausgeschlossen werden, dass es sich nicht um die unbestatteten gefallenen Krieger gehandelt hat.

Im absoluten Schluss deuten der Autor auf die Gefahr, die sich beim Studium der gegebenen Problematik in den eigenen Gedanken des Interpret verstecken kann - nämlich in seinem potentiellen Anthropozentrismus, hin.

Es ist fast sicher, dass die Gedanken der vorgeschichtlichen Population aus weit tieferen Verbindungen zu der umliegenden Biosphäre ausgegangen sind. Die Welt der Lebenden wie auch der Toten, Geister, Menschen, Tiere und weiterer Natur-Elementen hat sich damals in den Menschengedanken viel mehr durchgedrungen. Wenn wir aus unseren Gedanken den „Filter“ des Anthropozentrismus beseitigen, können unerwartete Tatsachen zum Vorschein kommen und provokatorische Fragen können ausgesprochen werden. Eine von ihnen könnte zum Beispiel so lauten: könnte als „Begleitfund“ des im Objekt 86 begrabenen Hundes umgekehrt jenes gefundene Kind nicht gewesen werden?...

Abb. 1. Opava-Vávrovice (1996). Bestattung im Objekt 63. 1 - Plan des Objekts, 2-5 - Beigaben (Keramik).

Abb. 2. Opava-Vávrovice (1996). Bestattung im Objekt 69. 1 - Plan des Objekts, 2-4 - Beigaben (Keramik).

Abb. 3. Opava-Vávrovice (1996). Bestattung im Objekt 86. 1 - Plan des Objekts, 2 - Beigaben (Keramik).

Übersetzt von Eva Pietová

Mgr. Pavel Stabrava
Archeologický ústav Akademie věd ČR v Brně
Pracoviště Opava
Nádražní Okruh 33
CZ-746 00 Opava
stabrava@centrum.cz

POHŘBY V NÁDOBÁCH V DOBĚ BRONZOVÉ NA MORAVĚ

Stanislav Stuchlík

Pohřeb v nádobě, doba bronzová, Morava.

Burial in vessel, Bronze Age, Moravia.

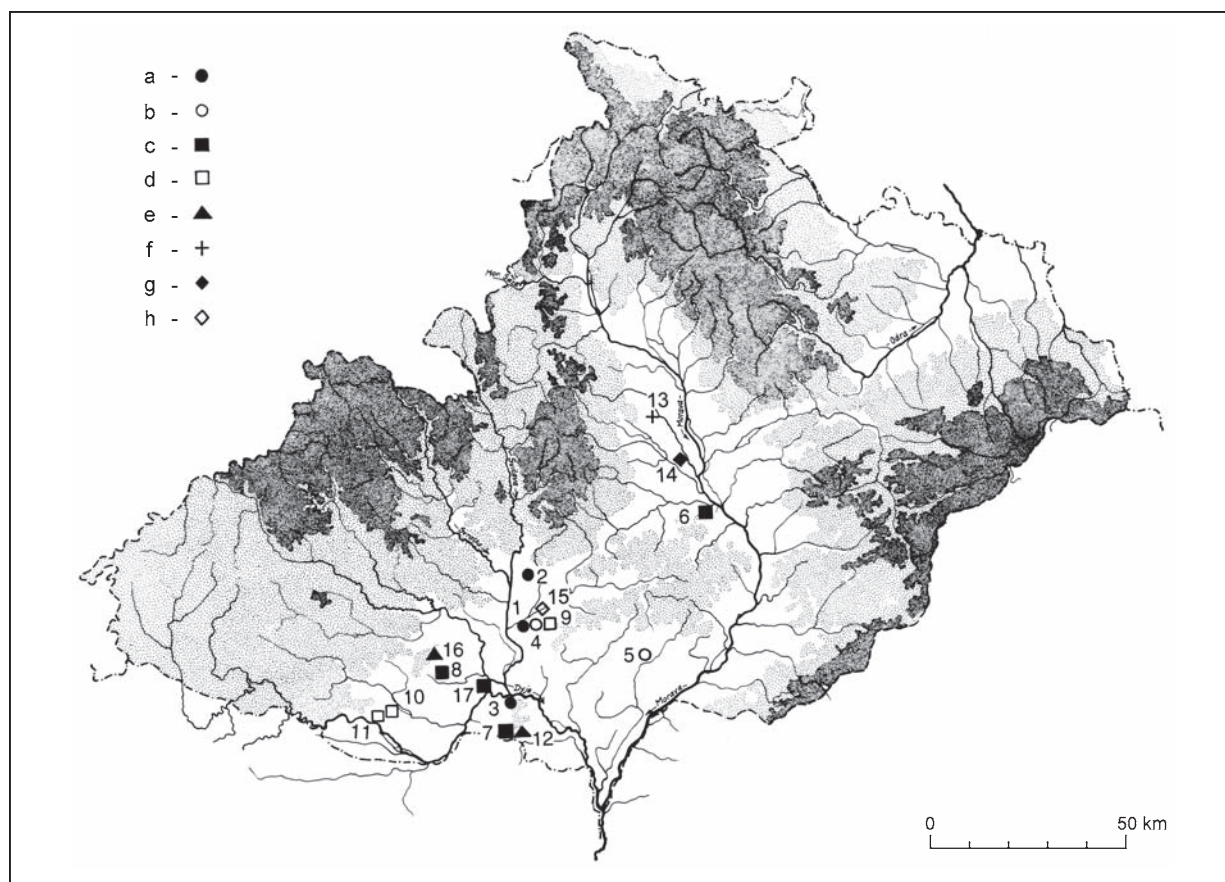
Bronze-Age burials in vessels in Moravia

Burials in vessels represent a special form of funeral rite in the Bronze Age. First evidences of this phenomenon have been discovered in Bohemia at the end of the 19th century. In Moravia they had been excavated in the 1920 in Mikulov but the report on them was published as late as in the 1950s. Today in Moravia the burials in vessels are known first of all from the Early Bronze Age, rarely also from the Middle and Late Bronze Age. The Únětice culture is represented by the burials from Cezavy near Blučina, Dolní Věstonice, Brno-Slatina and by less clear discoveries from Svatobořice and Cezavy. These burials are more frequent in the Věteřov group, where they are known from Mikulov, Olbramovice, Pasohlávky and 13 burials were found in Hradisko near Kroměříž. The burial from Borotice and finds of skulls in vessels from Cezavy near Blučina and Hodonice are uncertain. Burials from Mikulov and Vedrovice can be only approximately dated to the Early Bronze Age. The Late Bronze Age is represented by the Lusatian burial in amphora from Iváň and by the uncertain skull burial in vessel from Cezavy near Blučina. Mostly they were burials of one individual, only in Mikulov and Blučina two children were buried. Newborns appeared in the Únětice burial in Blučina and in Olšany. Children were buried in Blučina-Cezavy, Brno-Slatina, Dolní Věstonice, Hodonice, Iváň, Mikulovice, Olbramovice, Pasohlávky and in Vedrovice. No skeletons were found in Borotice and Hradisko near Kroměříž. Burials in vessel are considered a funeral custom that have its origin in the Mediterranean.

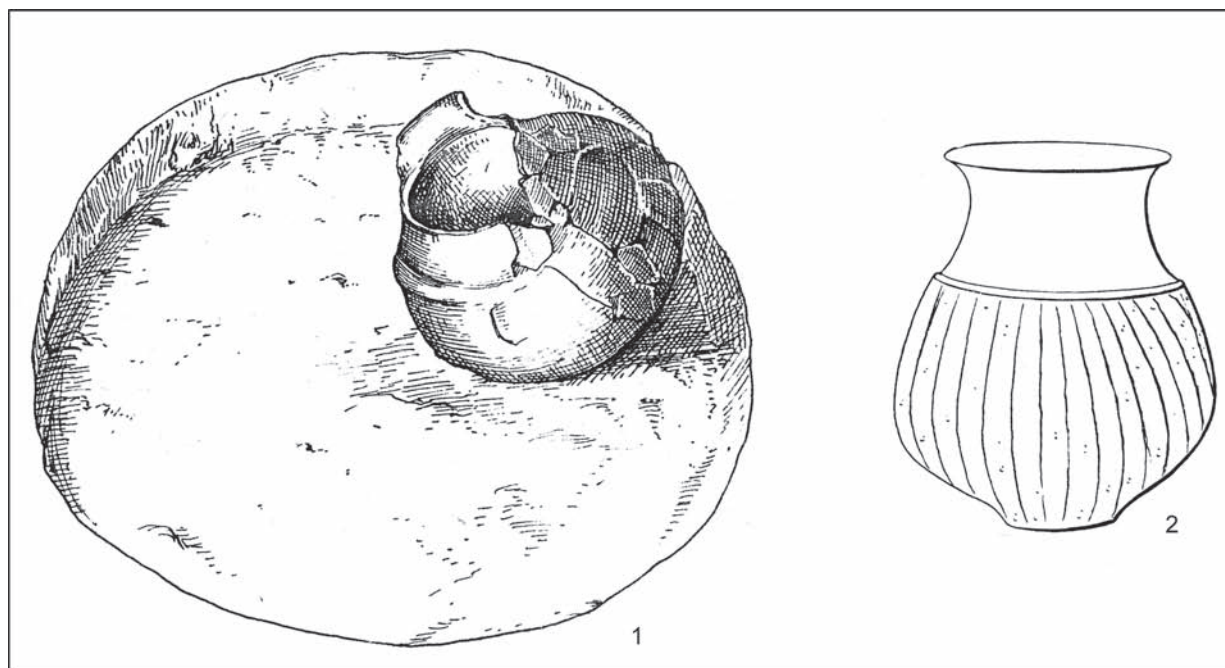
ÚVOD

K neobvyklým projevům pohřebního ritu ve střední Evropě patří na počátku doby bronzové pohřbívání malých dětí v nádobách. První doklady tohoto jevu se objevily v Čechách již na konci 19. století v Čičovičkách (Píč 1893, 346-349), Slánské Hoře (Schmidt 1893, 625, tab. XXXIV: 3, 12), Vepřeku (Píč 1897, 180) nebo Kamýku (Schmidt 1900, 555). Tato neobvyklá forma pohřbů však zůstala stranou hlubší pozornosti tehdejší archeologické obce. Jako první se podrobněji tímto zvykem zabýval ve třicátých letech J. Neustupný (1933). Ve své práci uvedl z Čech celkem 10 případů včetně výše uvedených pohřbů a všechny spojil s únětickou kulturou. Od prvního zveřejnění nálezů ještě přibýlo. Například ve Vepřeku, odkud J. L. Píč (1897, 180) a J. Neustupný (1933, 14, obr. 5) uváděli dva pohřby, byla při výzkumu únětického pohřebiště na stejné lokalitě objevena v roce 1992 ještě třetí zásobnice přikrytá mísou s pohřbem novorozence na dně (Lutovský/Slabina 1993, 31, obr. 15; Lička/Lutovský 2006, 38-40, Abb. 28).

Při hledání původu tohoto zvyku upozornil J. Neustupný na dvě hlavní oblasti výskytu, kde se pohřby tohoto druhu objevují. První centrum se rozkládá v jihovýchodní části Pyrenejského poloostrova, která byla osídlena lidem el-argarské kultury. Tato oblast je však střední Evropě vzdálena nejen zeměpisně, ale i kulturně a nelze tedy počítat s přenesením tohoto zvyku z jihozápadní Evropy. Tuto možnost odmítl již J. Neustupný bez ohledu na jim konstatovanou podobnost nádob používaných v obou oblastech pro uložení pohřbu (Neustupný 1933, 16, 17). Druhou oblastí výskytu je východní Středomoří. V Egyptě nejsou pohřby v nádobách příliš rozšířené, ale objevily se již někdy kolem roku 3000 před n. l. Zhruba ve stejnou dobu, ale ještě ve větším počtu se s nimi můžeme setkat v Mezopotámii. Poněkud mladšího data jsou pohřby v nádobách v Palestině a v Sýrii, kam se zřejmě

Obr. 1. Mapa rozšíření pohřbů v nádobách na Moravě. Legenda: a - únětické pohřby; b - nejisté únětické pohřby; c - věteřovské pohřby; d - nejisté věteřovské pohřby; e - pohřby ze starší doby bronzové; f - pohřeb ze střední doby bronzové; g - lužický pohřeb; h - nejistý velatický pohřeb.

Obr. 2. Cezavy u Blučiny. 1 - únětická jáma 3/60 s pohřbem v nádobě; 2 - zásobnice z jámy 3/60 (podle: Tihelka 1963).

dostaly zprostředkovaně (*Neustupný* 1933, 17, 18). Pro nás je ovšem nejdůležitější, že stejným způsobem se pohřbívalo i v egejské oblasti. Pohřby v nádobách se začaly objevovat v závěru časné doby minojské a běžnými se staly ve střední době minojské, kdy vznikla dokonce samostatná pohřebiště hrobů tohoto typu. Pohřby v nádobách se objevovaly i na řecké pevnině, ale nebyly tak časté jako na Krétě (*Neustupný* 1933).

Na kostrové pohřby v nádobách se na Moravě narazilo poprvé ve dvacátých letech minulého století v Mikulově. V roce 1924 se přišlo v Kowalského cihelně na torzo nádoby s pohřby dvou malých dětí a v roce 1928 v poloze Vysoký roh na zásobnici s pohřbem tříletého dítěte, ale oba objevy zůstaly před odbornou veřejností prakticky utajeny. O jejich zveřejnění se více než po dvou desítkách let zasloužil K. Jüttner (1950). Od té doby pohřbů v nádobách značně přibýlo a ukazuje se, že i doba používání této formy pohřbů je mnohem delší, než jsme si původně mysleli. Nejstarší pohřby patří do starší doby bronzové, nejmladší do mladší doby bronzové (obr. 1). V následujícím textu se na ně podíváme z chronologického hlediska.

Únětická kultura

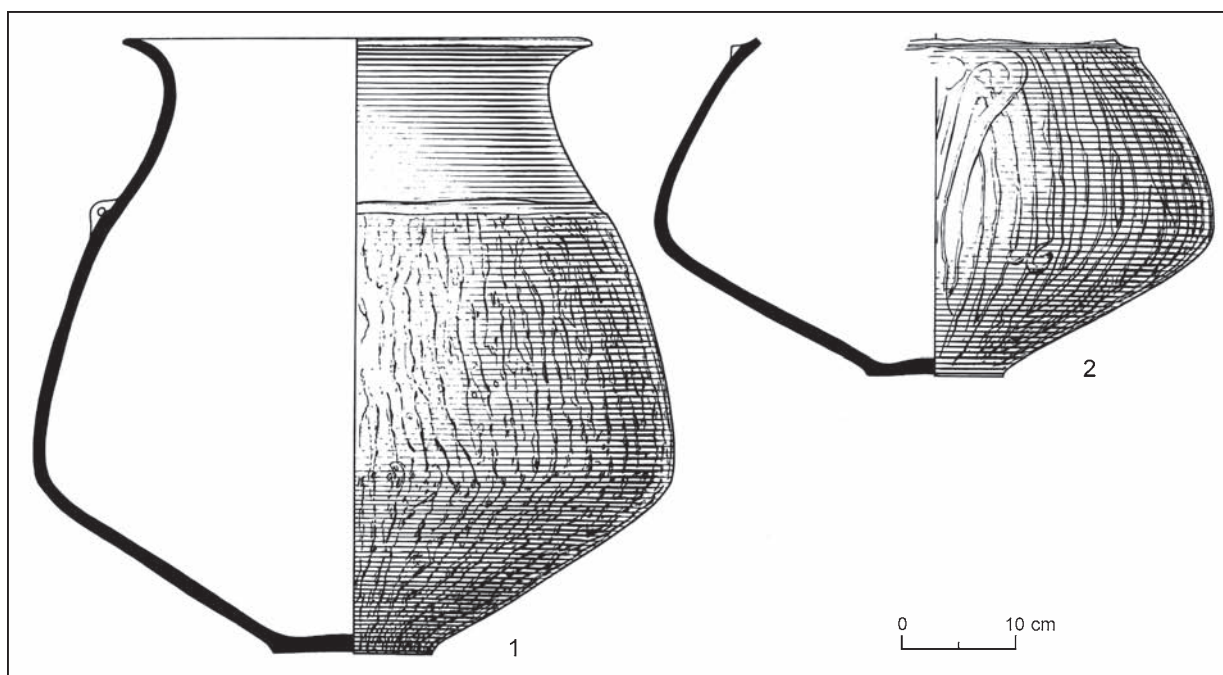
Nejméně pětkrát se na Moravě podařilo zjistit kostrové pohřby v nádobách nebo jim blízké způsoby pohřbu, které je možno spolehlivě spojit s únětickou kulturou. První únětický pohřeb v nádobě byl zjištěn v jámě 3/60 na Cezavách u Blučiny. Z běžné zásobnicové jámy s kónickou stěnou a rovným dnem o průměru 125 cm zůstala zachována jen spodní část hluboká 37 cm (obr. 2: 1). Na dně stála zásobnice s kostrovým pohřbem malého dítěte - snad novorozence (*Tihelka* 1961, 56, tab. 18: 1; 1963). Schránku pro uložení pohřbu tvořila 37 cm vysoká zásobnice s ven vyhnutým okrajem o průměru 26,5 cm a vyhlazeným prohnutým hrdlem, které je odsazeno od baňatého těla s prstovaným povrchem (obr. 2: 2).

Druhý doklad tohoto pohřebního zvyku byl objeven na únětickém pohřebišti v Dolních Věstonicích. V hrobě 245 s oválnou hrobovou jámou o rozměrech 122 x 90 cm a rovným dnem zapuštěným 36 cm do podloží ležely dvě zásobnice hrdly k sobě (*Měřínský* 1980, 108; *Stuchlík* 1993, 247, obr. 165: 2). Uvnitř obou zásobnic spočívala kostra malého dítěte, vedle nádob ležel velký kámen a pod nádobami ještě dva menší. Jedna nádoba představuje běžnou 54 cm vysokou únětickou zásobnici s prohnutým hrdlem, které je odsazeno hranou od zdrsněného, nevýrazně prstovaného těla. Výška nádoby je 54 cm a průměr okraje činí 21 cm (obr. 3: 1). Druhá nádoba má podobný, ale poněkud baňatější tvar bez hrdla a zachovanou výšku 29,5 cm (obr. 3: 2). Obdobné uložení dítěte ve dvou zásobnicích je doloženo ve Vepřeku (*Pleiner* 1978, obr. 101: 2).

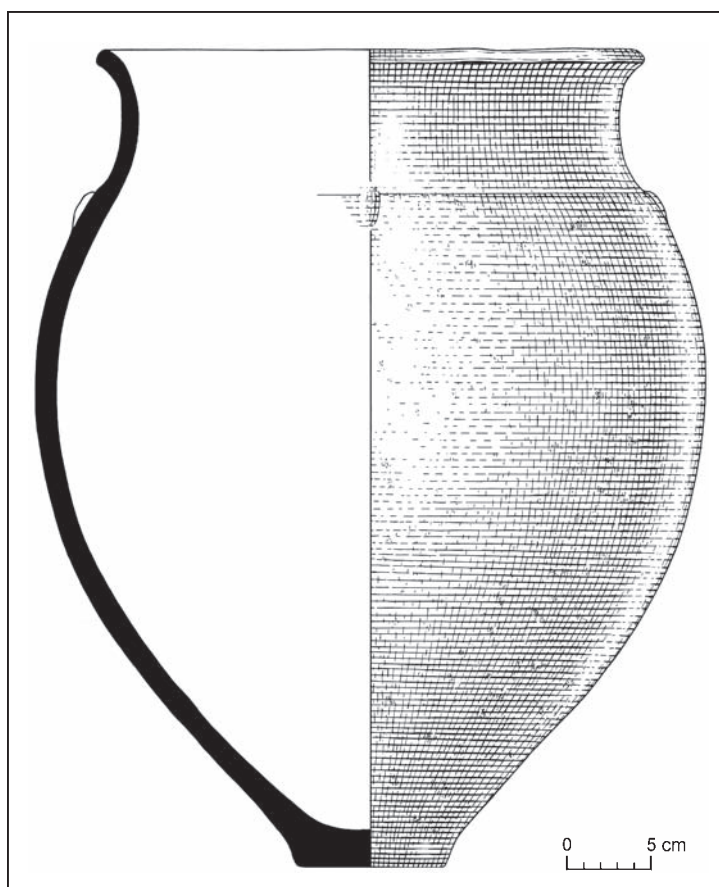
Třetím jednoznačným případem je nově objevený pohřeb v nádobě, který byl zjištěn na sídlišti únětické kultury v Brně-Slatině. V jámě, která tvořila součást velkého hliníku, byl odkryt větší hrnec překrytý mísou s rýhou pod okrajem, v němž se našla kostra malého dítěte a u ní ještě bronzové korálky (*Kos* 2006).

U dalších dvou případů nejsou o příslušnosti k únětické kultuře pochyby, ale klasifikovat je jako pohřby v nádobách lze pouze s jistou pravděpodobností. Zásobnicová jáma ve Svatobořicích byla 150 cm hluboká, kruhové dno mělo průměr 118 cm a její výplň tvořila tmavošedá hlína. Těsně nad rovným dnem se rozkládala vrstva tvořená torzy několika velkých nádob obrácených vnější stranou vzhůru. Pod střepy ležela kostra v nepravidelně skrčené poloze s jehlicí u lebky. Bronzová jehlice dlouhá 83 mm měla hlavici svinutou v očko. Podle popisu autorky výzkumu patřily střepy šesti nádobám (*Šikulová* 1963-1964). V tomto případě jde o volnější variantu klasického pohřbu v nádobě. Uložení zemřelého uvnitř nádoby bylo totiž nahrazeno jeho překrytím velkými střepy.

Na Cezavách u Blučiny byla v roce 1945 odkryta 80 cm hluboká jáma hruškovitého tvaru s dnem o průměru 120 cm. Její výplň tvořila hlína s popelem, zvířecími kostmi, střepy a škeblemi. Na 10 cm mocné popelovité vrstvě ležely dvě dětské kostry obličejem k sobě. Větší dítě spočívalo na levém boku s nataženými nohama a menší ve skrčené poloze na pravém boku. Nad větší kostrou ležely zlomky velké hrncovité zásobnice, nad menší střepy hnědočervené amfory a obě kostry byly ještě překryty zlomky hnědočervené nádoby. Výška dvou menších nádob činila 25,5 a 29 cm, zatímco největší zásobnice měřila 40,5 cm. Ve střepích se zachoval i únětický džbánec. Hrob dával J. Dezort (1950, 367, 368, obr. 1; 2) i K. Tihelka (1960, 110) do souvislosti s věteřovskou skupinou, ale džbán z tohoto celku (*Dezort* 1950, obr. 3: vpravo) jasně prokazuje příslušnost k únětické kultuře, stejně jako jedna z menších nádob. Ani v tomto případě nejde o klasickou formu pohřbu v nádobě, ale o překrytí dvou koster velkými střepy velkých nádob.

Obr. 3. Dolní Věstonice. Dvě zásobnice z únětického hrobu 245, v nichž byl uložen pohřeb.

Obr. 4. Mikulov-Vysoký roh. Věteřovská zásobnice s pohřbem dítěte.

Věteřovská skupina

Mnohem čtenější jsou pohřby v nádobách ve věteřovské skupině. Prvním spolehlivým dokladem této formy pohřebního ritu byl výše zmíněný objev věteřovské zásobnice z polohy Vysoký roh v Mikulově. V neporušeném písku byla v hloubce 40 cm usazena zásobnice překrytá vápencovým kamenem. Nádobu byla vyplněna černou zeminou a v ní se našly kosterní pozůstatky malého, asi tříletého dítěte (Jüttner 1950, 366, obr. 2). Jde o typickou věteřovskou zásobnici s prohnutým vyhlazeným hrdlem, které je odsazeno hranou od vejčitého, jemně zdrsňeného těla. Od hrany jsou spuštěny 4 krátké svislé lišty. Povrch nádoby je vyhlazený, výška činí 48 cm a průměr okraje 32 cm (obr. 4).

Do věteřovské skupiny, a to do její poklasické fáze, patří i soubor 13 zásobnic vesměs přikrytých mísami, na které se narazilo během výzkumu opevněného sídliště v Hradisku u Kroměříže. Zásobnice (1-13) byly rozmístěny do tří skupin (obr. 5), z nichž první tvořilo 7 nádob (3-6, 8, 10, 13), druhou skupinu tvořily 4 nádoby (2, 9, 11, 12) a k poslední patřily 2 nádoby (1, 7). Zásobnice sice neobsahovaly kostry ani jednotlivé kosti, ale rozbořem hlinité výplně hrnců se prokázal zvýšený nebo i neobvykle vysoký obsah fosforu, který s největší pravděpodobností vznikl při rozkladu živočišných tkání - tedy lidských těl (Spurný 1961, 189, 190). Všechny zásobnice jsou běžné hrnce s vejčítým tělem a prohnutým hrdlem zdobeným hrotitými výčnělky a jejich výška se pohybovala od 39 do 45 cm, s výjimkou zásobnice 7, která měla výšku 34 cm. Osm zásobnic bylo přikryto mísami o průměru okraje 32-33 cm, které měly po jednom uchu, v jednom případě dvě. Jednou byl na zakrytí hrnce použit spodek nádoby. Jednou se objevil i koflík s kónickou stěnou a v jedné nádobě se našel drobný bronzový náramek.

V Olbramovicích ve vzdálenosti 100 m od kostrového hrobu se sekeromlatem se objevil druhý hrob. V hrobové jámě oválného tvaru o rozměrech 90 x 55 cm a hluboké 115 cm ležela v šikmé poloze zásobnice přikrytá mísou. Uvnitř zásobnice spočívaly pozůstatky dítěte zemřelého ve věku 6-7 let a úlomek rohovce (Perníčka/Podborský 1959; Podborský/Vildomec 1972, 90, tab. XXXVIII: 13, 14). Podle posudku A. Lorencové (1959, 25) se dítě mělo stát obětí rituální antropofagie. Zásobnice vysoká 48 cm má válcovité hrdlo odsazené hranou od zdrsňeného těla. Pod hrdlem jsou 4 výčnělky. Kónická mísa s jedním uchem na okraji je vysoká 12,5 cm.

Nejnovějším dokladem tohoto zvyku je pohřeb v Pasohlávkách. Ve vzdálenosti několika desítek metrů od věteřovské osady se zjistila ojedinělá jáma kotlovitého tvaru o průměru 50 cm a zachované hloubce 35 cm. V jámě stála spodní část zásobnice, která měla maximální průměr výdutě 32 cm. Je tedy jasné, že jáma byla vyhloubena speciálně pro tuto zásobnici. Horní část jámy a hrdlo nádoby bylo odbagrováno. Uvnitř nádoby se našly zlomky kostí dítěte starého přibližně 18 měsíců. Zásobnice má hrdlo od těla odděleno výraznou hranou, od níž jsou na pěti místech spuštěny dvojice krátkých svislých lišt, z nichž se zachovaly jen některé.

Z prostředí věteřovské skupiny známe i několik dalších nálezů podobného druhu, u nichž jsou však náleзовé okolnosti méně jasné. V roce 1977 se v běžné zásobnicové jámě 1 na věteřovském sídlišti v Hodonicích našla lebka se dvěma krčními obratli, která ležela na fragmentech velké nádoby a další střepy se našly kolem (Rakovská/Stuchlík 1981). Podle odborného posudku J. Chochola šlo o pozůstatky dítěte ve věku 6-7 let, které zemřelo násilnou smrtí způsobenou dekapitací nebo roztržitím mozku.

Na Cezavách u Blučiny se v roce 1948 našla rovněž lidská lebka, která ležela na střepích bezuché amfory a v její blízkosti stal opracovaný kámen. Lebka podle vyhodnocení J. Pavelčíka náležela ženě ve věku 25-30 let (Tihelka/Hank 1957, 34, tab. VIb). Podle posudku J. Jelínka (1959, 93) měla lebka uměle zvětšený týlní otvor, což je podle něho následek vyjmutí mozku.

Poslední pohřeb byl objeven V. Podborským v roce 1963 v Boroticích v mohyle 1 (Stuchlík 2006, 33, obr. 18). Na podloží se našla neúplná 44 cm vysoká zásobnice s prohnutým hrdlem a v ní byly zlomky bronzového náramku. Jde o typickou věteřovskou zásobnici s prohnutým hrdlem odsazeným hranou od kulovitého těla. Mezi střepy ze zásobnice se nenašly žádné kosti, ale to je na mohylníku v Boroticích běžný jev. Tam se nezachovávají kosti z dospělých jedinců, takže kosti malého dítěte byly přirozeně strávené. Tento hrob se odlišuje i od dalšího hrobu z mohyly 3, kde se rovněž našla zásobnice, ale vedle ní ležely pozůstatky špatně zachované kostry.

Starší doba bronzová

Další dva pohřby je možno datovat pouze rámcově do starší doby bronzové. Vůbec první pohřeb v nádobě na Moravě se podařilo objevit již v roce 1924 v Kowalského cihelně v Mikulově. Ve spodní části nádoby byly uloženy pozůstatky dvou dětí. Starší dítě mělo zhruba 6 let, zatímco mladší přibližně 2 roky

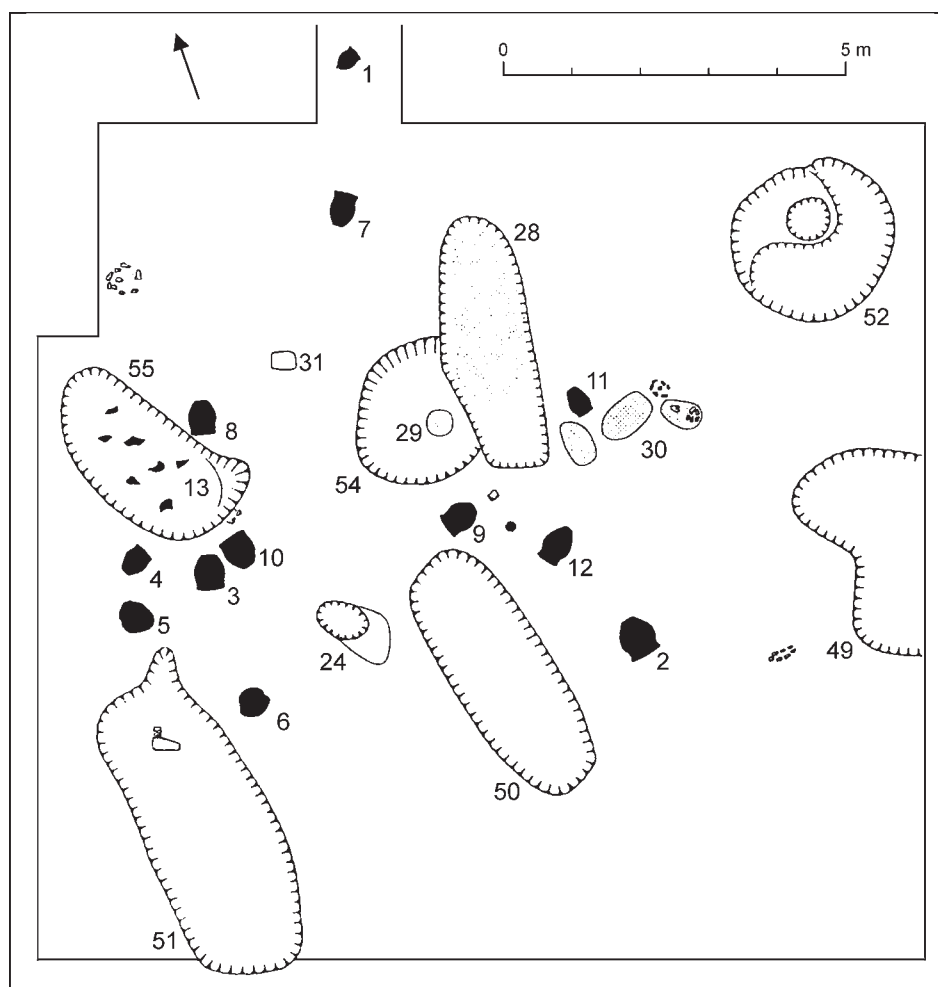
(Jüttner 1950, 366, obr. 1). Z nádoby zůstala zachována jen spodní část s povrchem zdobeným prstováním, kterou můžeme datovat jen rámcově do starší doby bronzové (obr. 6). Nelze spolehlivě poznat, zda náleží věteřovské skupině nebo, a to se zdá pravděpodobnější, únětické kultuře.

Druhý pohřeb v nádobě objevil M. Salaš při záchranném výzkumu ve Vedrovicích v roce 2007. Nálezy nejsou ještě laboratorně zpracovány a hrob lze datovat jen rámcově do starší doby bronzové.

Sředodunajská mohylová kultura

Na Moravě jsou kromě pohřbů v nádobách ze starší doby bronzové uváděny doklady tohoto jevu i z mladších období. Na dně zásobnicové jámy ze střední doby bronzové v Olšanech na Prostějovsku stála nádoba s pohřbem novorozence, přikrytá torzem druhé nádoby (Šmíd 2002, 203; Fojtík 2006, 41).

Za období tohoto pohřbu středodunajské mohylové kultury můžeme považovat tři analogické pohřby, které byly objeveny na dvou největších nekropolích v Karpatské kotlině. Dva kostrové pohřby v nádobách byly zachyceny na největším pohřebišti v Tápé (Trogmayer 1975, 9, 27, 148, Taf. 1: 3; 8: 79). V hrobě 3 se v hrnci s uchy a výčnělky našla lebka kojence a u ní hrnek, miska a drobné bronzové zlomky. V hrobě 79 ležel pouze vysoký štíhlý hrnec a mezi střepy se našly kosti kojence. Na pohřebišti v Tiszafüredu (Kovács 1975, 27, Fig. 18) se v hrobě 218 ve vysokém štíhlém hrnci zjistily zlomky dětské kostry a u ní miska, dvouuchý hrnec, hrnek s uchem a čtyři bronzové prsteny. Bohužel, další velká maďarská pohřebiště nejsou zatím publikována a nelze tedy vyloučit, že podobných pohřbů by bylo více.

Obr. 5. Hradisko u Kroměříže. Terénní situace s 13 pravděpodobnými pohřby v nádobách (podle: Spurný 1961).

Mladší doba bronzová

Další dva pohřby v nádobách pocházejí z mladší doby bronzové. Jako jeden z prvních projevů této formy pohřebního ritu byl na Moravě objeven pohřeb dívky ve velké nádobě v Ivani na Přerovsku, který je datován do lužické fáze kultury lužických popelnicových polí (*Böhm 1936; 1941, 277*). V hrobě byla nalezena velká 65 cm vysoká zásobnice s válcovitým hrdlem odsazeným od baňatého zdrsněného těla, která byla překryta velkou mísou s prohnutým hrdlem s jedním uchem. Vedle ní stála malá dvouuchá amforka a miskovitý koflík s uchem. Uvnitř zásobnice byla uložena kostra dítěte ve věku asi 12 let (obr. 7: 1) a kromě kostry se v ní našla ještě malá dvouuchá amforka, bezuchá amforka a hrnek s uchem, bronzová jehlice a prsten. Hrob můžeme datovat do staršího období lužické kultury.

Analogií pro náš hrob je kostrový pohřeb osmiletého dítěte v amfoře, který byl objeven ve východním Polsku na rozsáhlém lužickém pohřebišti Bachórz-Chodorówka (*Gedl 1993; 1994, 21, 22, 325, obr. 68; tab. CXX: 8-10; Szybowicz 1995, 160*). Tam se ve velké zásobnici vysoké 39 cm, která byla překryta plochou pískovcovou deskou, našla nespálená kostra malého dítěte a u ní hrnek s uchem a bezuchý hrnek (obr. 7: 2).

Poněkud nejistým dokladem tohoto zvyku je lebka z pohřbu 70 na Cezavách u Blučiny, která se našla na rozpadlém dvouuchém hrnci. Podle *K. Tihelky (1961, 59; 1963, 8)* a *J. Říhovského (1961, 134, obr. 20: 3)* se mohlo i v tomto případě jednat o pohřeb v nádobě, což by nasvědčovalo tomu, že podobný pohřeb se objevil ještě ve velatickém stupni kultury středodunajských popelnicových polí. Na druhé straně je nutno vzít v úvahu i skutečnost, že do nádoby s okrajem, který měl průměr 15 cm, by se lebka nevešla. Podle posouzení *L. Horáckové* by se do nádoby vešla pouze hlava novorozence nebo lidského plodu. Podle záznamu obou autorů nešlo o lebku novorozence. Znamenalo by to, že lebka byla uložena na střepy z rozbitého hrnce nebo se dostala do blízkosti hrnce pouze náhodně. Únětické pohřby přikryté fragmenty nádob z Blučiny a Svatobořic by mohly naznačovat, že jde o záměrné uložení do objektu se střepy.

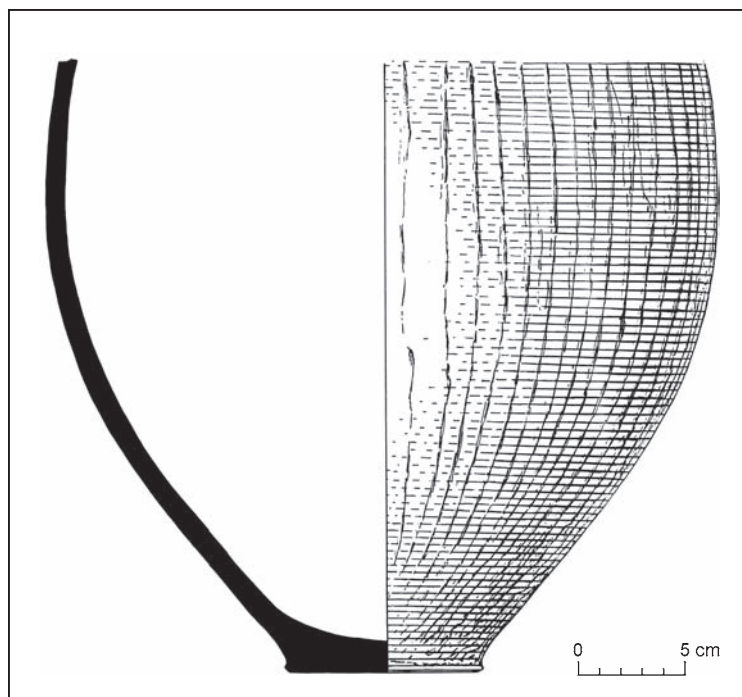
ZÁVĚR

Pohřby v nádobách se na Moravě vyskytovaly v dlouhém časovém úseku od starší doby bronzové až do počátku mladší doby bronzové. Únětické kultuře můžeme přiřadit tři spolehlivé případy z Blučiny z roku 1960 (obr. 2), Dolních Věstonic (obr. 3), Brna-Slatiny a dva nejisté pohřby z Blučiny z roku 1945 a Svatobořic. Nejčastější je jejich výskyt v období věteřovské skupiny, s kterou můžeme spojit pohřby z Mikulova-Vysokého rohu (obr. 4), Olbramovic, Pasohlávek a 13 pohřbů z Hradiska u Kroměříže (obr. 5). Stejně můžeme datovat i ne zcela jisté případy z Blučiny z roku 1948, Borotic a Hodonic. Další dva pohřby z Mikulova-Kowalského cihelny (obr. 6) a Vedrovic můžeme spojit jen rámcově se starší dobou bronzovou. Hrob z Olšan lze zařadit do středního stupně středodunajské mohylové kultury. Spolehlivý hrob z Iváně (obr. 7: 1) je datovaný do počátečního úseku lužického stupně kultury lužických popelnicových polí a nejistý pohřeb z Blučiny z roku 1950 patří počátečnímu úseku velatického stupně kultury středodunajských popelnicových polí.

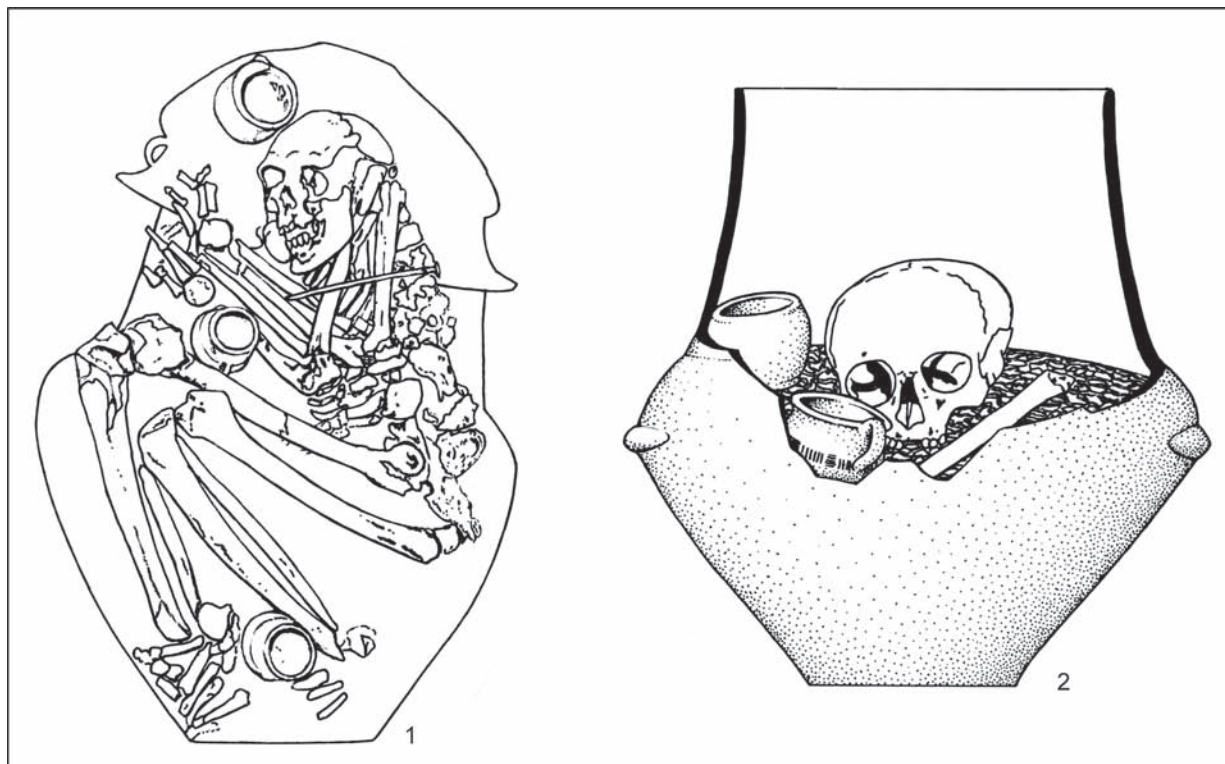
Na pohřebišti se zjistil únětický pohřeb z Dolních Věstonic (obr. 3), věteřovské případy z Borotic a Olbramovic a lužický hrob z Iváně (obr. 7: 1). Za pohřebiště můžeme považovat i skupinu 13 zásobnic z Hradiska u Kroměříže (obr. 5). Starobronzový hrob z Mikulova-Kowalského cihelny (obr. 6) pochází z lokality, odkud jsou uváděny další hroby (*Jüttner 1950, 365*), které jsou dnes, bohužel, již nekontrolovatelné. Většina pohřbů se vyskytla na sídlištích, což se týká dvou případů z Blučiny (objekt 3/60 z roku 1960 - obr. 2 a objekt z roku 1945), z Brna-Slatiny a Svatobořic, věteřovských pohřbů z Blučiny z roku 1950, Hodonic, Pasohlávek a patrně rovněž starobronzového pohřbu z Vedrovic. Na sídlišti byl i středobronzový hrob z Olšan a nejistý velatický pohřeb z Blučiny z roku 1950. O charakteru věteřovského pohřbu z Mikulova-Vysokého rohu (obr. 4) nemáme žádné informace.

Jako schránka pro uložení zemřelých byly na Moravě použity tři typy nádob. V 16 případech pro tento účel posloužily hrnce, což je doloženo na únětickém sídlišti v Brně-Slatině, na věteřovském sídlišti v Hodonicích, ve všech 13 případech na Hradisku u Kroměříže a u nejistého velatického pohřbu z Blučiny z roku 1950. Méně často (6 pohřbů), ale na více nalezištích se zjistily zásobnice. Únětické zásobnice jsou doloženy z Blučiny z roku 1960 (obr. 2), z Dolních Věstonic (obr. 3) a věteřovské zásobnice chránily zemřelé v Boroticích, Mikulově-Vysokém rohu (obr. 4), Olbramovicích a Pasohlávkách. Amfory jako schránka pro zemřelé se objevily třikrát, a to u věteřovského pohřbu z Blučiny z roku 1948, středobronzového pohřbu z Olšan a lužického hrobu z Iváně (obr. 7: 1). U hrobů z Mikulova-Kowalského cihelny (obr. 6) a Vedrovic jsou zachovány jen spodní části nádob, u nichž není jistá jejich klasifikace. Na únětických nalezištích v Blučíně z roku 1945 a ve Svatobořicích překrývaly zemřelé střepy z různých nádob.

Ve většině případů, pokud se kosti zachovaly, šlo o pohřeb jedné osoby. Pouze v Mikulově v poloze Kowalského cihelna nádoba ukrývala dvě děti a dvě děti se zjistily i pod skupinou střepů v Blučíně v roce 1945. Stáří osob pohřbených v nádobách se pohybuje od novorozenců po dospělého člověka. Novorozenci se zjistily v únětickém pohřbu v Blučíně z roku 1960 a v středobronzových Olšanech. Děti byly pohřbeny v Pasohlávkách, Vedrovicích, Brně-Slatině, Dolních Věstonicích a dvě děti pod střepy v Blučíně

Obr. 6. Mikulov-Kowalského cihelna. Torzo zásobnice s pohřbem dvou dětí.

Obr. 7. Lužické pohřby v nádobách. 1 - Iváň (podle: Böhm 1936); 2 - Bachórz-Chodorówka (podle: Gedl 1993; 1994; Szybowicz 1995).

z roku 1945. Několikrát máme k dispozici i přesnější údaje o stáří. Dítě ve věku 18 měsíců bylo zjištěno v Pasohlávkách a tříleté dítě v Mikulově-Vysokém rohu, děti ve věku 6-7 let byly pohřbeny v Olbramovicích a Hodonicích, dvě děti z Mikulova-Kowalského cihelny byly staré dva a šest roků. Poněkud starší byla lužická dívka z Iváně, která dosáhla 12 let. V Boroticích a Hradisku u Kroměříže se nedochovaly kostry a žádné údaje nemáme u pohřbů ze Svatobořic a Blučiny z roku 1950. Výrazně se od ostatních pohřbů odlišuje zemřelý jedinec z věteřovské jámy v Blučíně z roku 1948. Jde totiž o lebku dospělého jedince ve věku 25-30 let. Jde o jediný případ dospělého člověka pohřbeného v nádobě.

Většina zemřelých pohřbených v nádobách neměla přiloženy žádné milodary, pokud za výbavu nebudeme považovat keramickou pohřební schránku. Za milodar nelze považovat ani mísy použité na překrytí nádoby, které se objevily v Brně-Slatině, Olbramovicích, Ivání a několikrát v Hradisku u Kroměříže, kde kromě toho byla k tomuto účelu jednou využita spodní část zásobnice. V Dolních Věstonicích doplňoval jednu zásobnici druhý exemplář bez hrdla a v Mikulově-Vysokém rohu byl na uzavření zásobnice použit plochý kámen. Hroby se skutečnou výbavou se objevily pouze výjimečně. Skutečný milodar představuje pouze koflík z hrobu 9 a tři bronzové náramky z hrobů 6, 10 a 30 v Hradisku u Kroměříže (*Spurný 1961*, obr. 3: 1-3, 8). Bronzový náramek se našel i u věteřovského hrobu z Borotic. Bronzové spirálky a korálky byly součástí únětického hrobu z Brna-Slatiny a lebka ze Svatobořic byla zeleně zbarvená od nedochovaného bronzového předmětu. Hrob na sídlišti ze střední doby bronzové z Olšan obsahoval rovněž tři celé nádoby a torza několika dalších nádob, ale neznáme přesné nálezkové okolnosti, takže nevíme, zda jde o milodary nebo o běžný obsah sídlištní jámy. Zcela spolehlivě můžeme o výbavě mluvit u lužického hrobu z Iváně. V nádobě zakryté mísou se kromě kostry našla ještě malá dvouuchá amforka, bezuchá amforka, hrnek s uchem, bronzová jehlice a prsten. Vedle zásobnice stála malá dvouuchá amforka a miskovitý koflík s uchem.

Při interpretaci pohřbů v nádobách se někdy předpokládala rovněž souvislost s rituální antropofagií (*Pernička/Podborský 1959*, 17), ale dnes převládá názor, že jde o zvláštní formu pohřebního ritu, jehož původ lze hledat ve východním Středomoří (*Neustupný 1933*; *Dušek 1960*, 232; *Vladár 1973*, 295-297), kde je tento obyčej velmi rozšířený. Směr šíření tohoto jevu naznačují pohřby z Maďarska, které se objevily v kultuře Perjamos (nebo Maros) čtyřikrát na pohřebišti v Deszku (*Bóna 1975*, 87; *Girić 1984*, 37) a dvakrát v Szöregu (*Bóna 1975*, 87; *Girić 1984*, 38). Na Slovensku uvádí *A. Točík* (1979, 54) pět pohřbů v nádobách z Nitrianského Hrádku a další je znám ze severopanonské chaty v Patincích (*Dušek 1960*, 206-208, 232, Abb. 12; Taf. XLIX: 22, 24). K dalším slovenským pohřbům neznámé bližší okolnosti. U pohřbu z Čachtic (*Kolník/Paulík 1959*, 89) nejsou nálezkové okolnosti ověřeny a bez jakýchkoliv podrobností je zmíněn ještě maďarovský pohřeb z lokality Šarovce (*Novotný a kol. 1986*, 99). Z území Rakouska se v literatuře objevil pouze jeden nejistý pohřeb kultury s tzv. Litzenkeramik z Burgenlandu (*Benkovsky-Pivovarová 1986*). Několik pohřbů v nádobách je ze starší doby bronzové uváděno rovněž z Bavorska (*Behrens 1916*, 64, 65) a středního Německa (*Mandera 1953*, 205).

SOUPIS POHŘBŮ V NÁDOBÁCH

Soupis lokalit s pohřby v nádobách je uveden podle kultur a v rámci každé kultury jsou nejprve pohřby jisté a po nich pohřby nejisté. Nové objevy pohřbů v nádobách jsou zařazeny na konci seznamu (16 a 17).

1. Blučina-Cezavy (1960)

Při výzkumu v roce 1960 byla odkryta spodní část zásobnicové jámy 3/60 s maximálním průměrem 125 cm a hloubkou 30 cm. Na dně stála 37 cm vysoká zásobnice s prohnutým hrdlem odsazeným hranou od zdrsněného těla. Uvnitř nádoby se našly kosti malého dítěte, pravděpodobně novorozence (*Tihelka 1961*, 56, tab. 18: 1; 1963). Okraj zásobnice zasahoval až do ornice a byl porušen, takže nelze vyloučit, že původní překryv byl porušen nebo zničen.

2. Brno-Slatina

Při záchranném výzkumu v trati „Švédské šance“ prozkoumal P. Kos v roce 2005 rozsáhlé sídliště únětické kultury. K nejzajímavějším objevům patří zásobnicová jáma s kostrovým pohřbem dítěte v hrnci (*Kos 2006*). Jako rakev byl použit hrnek s prohnutým hrdlem a vejčitým prstovaným tělem. Zásobnice byla překryta plochou mísou s rýhou pod okrajem. Pohřeb náleží únětické kultuře.

3. Dolní Věstonice-šterkovna

Na únětickém pohřebišti v Dolních Věstonicích byl v roce 1977 prozkoumán hrob 245. Na dně hrobové jámy ležela zásobnice, která byla hrdlem zasunuta do druhé zásobnice bez hrdla. Uvnitř obou nádob, které posloužily jako rakev, byla kostra dítěte (*Měřinský 1980, 108; Stuchlík 1993, 247, obr. 165: 2*). Vedle nádob ležel velký kámen a pod nádobami dva menší. Jedna nádoba představuje běžnou 54 cm vysokou únětickou zásobnici s prohnutým hrdlem, které je odsazeno hranou od zdrsněného, nevýrazně prstovaného těla. Výška nádoby je 54 cm a průměr okraje 21 cm. Druhá nádoba má podobný, ale poněkud baňatější tvar bez hrdla a zachovanou výšku 29,5 cm.

4. Blučina-Cezavy (1945)

J. Dezort odkryl v roce 1945 jámu hruškovitého tvaru hlubokou 80 cm, s dnem o průměru 120 cm. Výplň tvořila hlína s popelem, zvířecími kostmi, střepy a škeblemi. Na 10 cm mocné popelovité vrstvě ležely dvě dětské kostry obličejem k sobě. Nad větší kostrou ležely zlomky velké zásobnice a nad menší střepy žluté nádoby. Obě kostry byly překryty zlomky hnědočervené nádoby. Výška dvou menších nádob činila 25,5 a 29 cm, zatímco největší zásobnice měřila 40,5 cm. Ve střepích se zachoval i únětický džbán. Hrob byl původně dáván do souvislosti s věteřovskou skupinou (*Dezort 1950, 367, 368, obr. 1; 2; Tihelka 1960, 110*), ale džbán z tohoto celku (*Dezort 1950, obr. 3: vpravo*) jasně prokazuje příslušnost k únětické kultuře.

5. Svatobořice-Písky

V roce 1950 prozkoumala V. Šikulová dvě jámy, z nichž v jedné byl uložen pohřeb. Jáma kruhového tvaru o průměru 118 cm měla hloubku 150 cm. Výplň tvořila tmavošedá hlína. Těsně nad rovným dnem byla vrstva tvořená torzy velkých nádob obrácených vnější stranou vzhůru. Pod střepy ležela kostra v nepravidelně skrčené poloze s jehlicí u lebky. Bronzová jehlice dlouhá 83 mm měla hlavici svinutou v očko. Podle popisu autorky výzkumu pocházely střepy ze šesti nádob (*Šikulová 1963-1964*).

6. Hradisko u Kroměříže-Na hróbí

Do poklasické fáze věteřovské skupiny patří i skupina 13 věteřovských zásobnic, vesměs přikrytých mísami, na které se narazilo během výzkumu opevněného sídliště v Hradisku u Kroměříže. Zásobnice tvořily tři skupiny, z nichž první tvořilo 7 nádob (3-6, 8, 10, 13), ve druhé skupině byly 4 nádoby (2, 9, 11, 12) a k poslední patřily dvě nádoby (1, 7). Zásobnice sice neobsahovaly kostry ani jiné kosti, ale rozbořem hlinité výplně hrnců se prokázal zvýšený nebo i neobvykle vysoký obsah fosforu, který s největší pravděpodobností vznikl při rozkladu živočišných tkání - tedy lidských těl (*Spurný 1961, 189, 190*). Všechny zásobnice jsou běžné hrnce s vejčitým tělem a prohnutým hrdlem zdobeným hroty výčnělky a jejich výška se pohybovala od 39 do 45 cm, s výjimkou zásobnice 7, která měla výšku 34 cm. U osmi zásobnic se našla i další keramika, a sice mísy, které měly po jednom uchu, v jednom případě dvě. Mísy o průměru okraje 32-33 cm překrývaly zásobnice a jednou byl k uzavření použit spodek nádoby. Jednou se našel i koflík s kónickou stěnou a třikrát se našly drobné bronzové náramky.

7. Mikulov-Vysoký roh

V roce 1928 narazil majitel pozemku na jihozápadním svahu Vysokého rohu v hloubce asi 40 cm na zásobnici, která vlezla v neporušeném písku. Byla vyplněna černou zeminou a kosterními pozůstatky malého, asi tříletého dítěte. Nádoba byla překryta vápencovým kamenem (*Jüttner 1950, 366, obr. 2*). Jde o typickou věteřovskou zásobnici s prohnutým hrdlem, které je odsazeno hranou od vejčitého těla. Od hrany jsou spuštěny 4 krátké svislé lišty. Povrch nádoby je vyhlazený, výška činí 48 cm a průměr okraje 32 cm.

8. Olbramovice-Šestilány

V roce 1958 prozkoumali R. M. Perníčka a V. Podborský v průkopu pro vodovod dva hroby. Jeden obsahoval kostru ve skrčené poloze, vybavenou sekeromlatem křtěnovského typu. Druhá hrobová jáma měla oválný tvar o rozměrech 99 x 55 cm a hloubku 115 cm. V jámě ležela v šikmé poloze zásobnice přikrytá mísou. Uvnitř zásobnice se našly pozůstatky dítěte zemřelého ve věku 6-7 let (*Lorencová 1959; Perníčka/Podborský 1959*) a úlomek rohovce. Zásobnice má vyhlazené válcovité hrdlo odsazené od těla hranou, na niž jsou stopy po svislých žebírkách, výška činí 48 cm. Mísa s kónickou stěnou a třemi výčnělky na okraji, pod kterým se nacházelo ucho, byla vysoká 12,5 cm.

9. Blučina-Cezavy (1948)

Během systematického výzkumu se v roce 1948 našla rovněž lidská lebka, která ležela na střepích bezuché amfory a podle posudku J. Pavelčíka náležela ženě ve věku 25-30 (*Tihelka/Hank 1957, 33, 34, tab. VIIb*). Amforu

se v Moravském zemském muzeu, bohužel, nepodařilo objevit. Podle posudku *J. Jelínka* (1959, 93) měla lebka uměle zvětšený týlní otvor, což je podle něho následek vyjmutí mozku.

10. Borotice-Nad dvorem

Během sondážního výzkumu mohylníku v Boroticích v roce 1963 zkoumal *V. Podborský* (1963) mohyly 1. Na podloží mohyly se objevila neúplná 44 cm vysoká zásobnice a v ní se našly zlomky bronzového spirálovitého náramku. Jde o typickou věteřovskou zásobnici s prohnutým hrdlem odsazeným hranou od kulovitého těla (*Stuchlík* 2006, 33, obr. 18). Mezi střepy ze zásobnice se nenašly žádné kosti, což je ovšem na mohylníku v Boroticích běžný jev.

11. Hodonice-Loydova cihelna

V roce 1977 se při záchranném výzkumu věteřovského sídliště v Hodonicích v běžné jámě 1 našla lebka se dvěma krčními obratli, která ležela na fragmentech velké nádoby a další střepy se našly kolem (*Rakovská/Stuchlík* 1981). Podle odborného posudku *J. Chochola* šlo o pozůstatky dítěte ve věku 6-7 let, které zemřelo násilnou smrtí.

12. Mikulov-Kowalského cihelna

Za domy Horní nádražní ulice (později ul. Kl. Gottwalda) v Mikulově se rozkládaly tři písečníky, v nichž se objevily kostrové hroby ve skrčené poloze. V roce 1924 byla za domem č. 14 prozkoumána spodní část zásobnice, která obsahovala kosti dvou dětí. Podle *K. Jüttnera* mělo starší dítě asi 6 let, zatímco mladší bylo ve věku 2 let. Zásobnice byla překryta vápencem z Pavlovských vrchů (*Jüttner* 1950, obr. 1).

13. Olšany-Zlatníska

Při výzkumu polykulturního sídliště v Olšanech na Prostějovsku byla v roce 2001 zachycena i osada ze střední doby bronzové. Zvláštní pozornost si zasluhuje objekt K503, z jehož výplně pochází větší množství keramiky a několik bronzových předmětů. Na dně jámy stála amfora s pohřbem novorozence, přikrytá torzem druhé nádoby (*Šmíd* 2002, 203; *Fojtík* 2006, 41).

14. Iváň-Přední díly

V trati Přední díly v Iváni byly postupně zachraňovány žárové hroby lužické kultury. Ke zvláštnostem tohoto pohřebiště patřil pohřeb dívky ve velké nádobě, který je rovněž datován do lužické fáze kultury lužických popelnicových polí (*Böhm* 1936; 1941, 277). V hrobě byla nalezena velká 65 cm vysoká zásobnice s válcovitým hrdlem odsazeným od baňatého zdrsňeného těla, která byla překryta velkou mísou s prohnutým hrdlem s jedním uchem. Vedle ní stála malá dvouuchá amforka a miskovitý koflík s uchem. Uvnitř zásobnice se našla kostra dítěte zemřelého ve věku asi 12 let. V zásobnici se kromě kostry našla ještě malá dvouuchá amforka, bezuchá amforka a hrnek s uchem, dále bronzová jehlice a prsten. Hrob můžeme datovat do staršího období lužické kultury.

15. Blučina-Cezavy (1950)

Při výzkumu v roce 1950 byla na kontrolním bloku mezi sektory III a VII objevena lebka, která ležela na střepech hrnce a další střepy ležely kolem ní. *K. Tihelka* (1960, 59; 1969, 13, Pl. LIII: 1) a *J. Říhovský* (1961, 134, obr. 20: 3) se domnívali, že původně mohla být uložena v nádobě. Hrnek s prohnutým hrdlem a svisle prstovaným tělem má výšku 23,5 cm a průměr okraje 15 cm.

16. Vedrovice-obec

Při záchranném výzkumu prozkoumal v roce 2007 *M. Salaš* jámu s pohřbem malého dítěte v nádobě. Nálezy nejsou zatím laboratorně zpracovány (za informaci děkuji *M. Salašovi*). Horní část jámy byla zničena při stavebních pracích, takže i z nádoby zůstala pouze spodní část. Nádobu i hrob je možno datovat pouze rámcově do starší doby bronzové.

17. Pasohlávky-U vodárny

Při záchranném výzkumu v roce 2006 prozkoumal *B. Komoróczy* část věteřovské osady a ve vzdálenosti několika desítek metrů ještě samostatnou jámu. Kotlovitá jáma měla na půdorysu kruhový tvar o průměru 50 cm a zachovanou hloubku 33 cm (za poskytnutí nálezu děkuji *B. Komoróczimu*). V zásobnici se našly kosti dítěte starého asi 18 měsíců (za antropologické určení děkuji *L. Horákové*). Zásobnice s hrdlem odsazeným od kulovitého těla hranou, od níž jsou na pěti místech spuštěny dvojice svislých krátkých lišt. Nádobu má zachovanou výšku 30 cm a průměr dna 10,5 cm. Hrob můžeme datovat do období věteřovské skupiny.

LITERATURA

- Behrens* 1916
Benkovský-Pivovarová 1986
Böhm 1936
Böhm 1941
Bóna 1975
Dezort 1950
Dušek 1960
Fojtík 2006
Gedl 1993
Gedl 1994
Girić 1984
Jelínek 1959
Jüttner 1950
Kolník/Paulík 1959
Kos 2006
Kovács 1975
Lička/Lutovský 2006
Lorencová 1959
Lutovský/Slabina 1993
Mandera 1953
Měřínský 1980
Neustupný 1933
Novotný a kol. 1986
Perníčka/Podborský 1959
Píč 1893
Píč 1897
Pleiner 1978
Podborský 1963
Podborský/Vildomec 1972
Rakovská/Stuchlík 1981
Říhovský 1961
Schmidt 1893
Schmidt 1900
Spurný 1961
Stuchlík 1993
- G. Behrens: Bronzezeit Süddeutschlands. Kat. RGZM 6. Mainz 1916.
Z. Benkovský-Pivovarová: Eine Pithosbestattung(?) der Kultur mit Litzenkeramik aus Mattersburg, Burgenländ. Heimatbl. 48, 185-190.
J. Böhm: Lužický kostrový hrob v nádobě z Ivaně. Roč. MM Přerov 1, 1936, 86-91.
J. Böhm: Kronika objeveného věku. Praha 1941.
I. Bóna: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Budapest 1975.
J. Dezort: K otázce poměru věteřovského typu a únětické kultury. Obzor Prehist. 14, 1950, 367-370.
M. Dušek: Patince - pohřebisko severopanónskej kultury. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Pohřebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960, 137-296.
P. Fojtík: Střední doba bronzová. In: M. Čižmář/K. Geislerová: Výzkumy - Ausgrabungen 1999-2004. Brno 2006, 37-41.
M. Gedl: Die Körperbestattung eines Kindes in einem Gefäß auf dem Gräberfeld von Bachórz-Chodorówka, woiw. Przemyśl. Vsl. Pravek 4, 1993, 87-91.
M. Gedl: Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórze-Chodorówce. Kraków 1994.
M. Girić: Die Maros (Mokriš, Mures) - Kultur. In: N. Tasić (Ed.): Kulturen der Frühbronzezeit das Karpatenbeckens und Nordbalkans. Beograd 1984, 33-58.
J. Jelínek: Anthropologie der Bronzezeit in Mähren. Brno 1959.
K. Jüttner: Únětické (věteřovské) pohřby v nádobách na jižní Moravě. Obzor Prehist. 14, 1950, 365, 366.
T. Kolník/J. Paulík: Čachtice v praveku. Súpis archeologickej zbierky v Čachticiach. Štud. Zvesti AU SAV 3, 1959, 87-114.
P. Kos: Brno (k. ú. Slatina, okr. Brno-město). Přehled Výzkumů 47, 2006, 137.
T. Kovács: Tumulus Culture cemeteries of Tiszafüred. Budapest 1975.
M. Lička/M. Lutovský: Vepřek und Nová Ves (Bezirk Mělník, Mittelböhmen). Fontes Arch. Pragenses 31. Praha 2006.
A. Lorencová: Anthropologische Bearbeitung der Skelettgräber aus der Bronzezeit in Olbramovice. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 4, 1959, 22-26.
M. Lutovský/M. Slabina: Starší doba bronzová - únětické pohřebiště. In: K. Skleňák/M. Lutovský (Ed.): Vepřek. Archeologický výzkum na Kralupsku. Kralupy nad Vltavou 1993, 19-32.
H.-E. Mandera: Versuch einer Gliederung der Aunjetitzer Kultur im Mitteldeutschland. Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. 37, 1953, 177-236.
Z. Měřínský: Pokračování záchranného výzkumu v nové štěrkovně, n. p. Ingstav u Dolních Věstonic (okr. Břeclav). Přehled Výzkumů 1977, 1980, 108, 109.
J. Neustupný: Únětické pohřby v nádobách. Pam. Arch. 39, 1933, 14-20.
B. Novotný a kol.: Encyklopédia archeológie. Bratislava 1986.
R. M. Perníčka/V. Podborský: Ein Kinderbegräbnis im Gefäß und ein Grab mit der Křténover Schafthalsaxt des Typs von Věteřov aus der Bronzezeit in Olbramovice. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 4, 1959, 5-21.
J. L. Píč: Archaeologický výzkum ve středních Čechách. Pam. Arch. 16, 1893, 329-438.
J. L. Píč: Archaeologický výzkum ve středních Čechách. Pam. Arch. 17, 1897, 175-192.
R. Pleiner: Pravěké dějiny Čech. Praha 1978.
V. Podborský: Zpráva o počáteční fázi výzkumu mohylníku u Borotic (okr. Znojmo). Sbor. Prací Fil. Fak. Brno E 8, 1963, 125-128.
V. Podborský/V. Vildomec: Pravěk Znojemska. Znojmo 1972.
J. Rakovská/S. Stuchlík: Záchranný výzkum sídliště kultury s moravskou malovanou keramikou a věteřovského typu v Hodonicích (okr. Znojmo). Přehled Výzkumů 1979, 1981, 12.
J. Říhovský: Počátky velatické kultury na Moravě. Slov. Arch. 9, 1961, 107-154.
V. Schmidt: Archaeologický výzkum „Údolí Svatojirského“ a okolí. Pam. Arch. 16, 1893, 594-635.
V. Schmidt: Archaeologický výzkum „Údolí Svatojirského“ a okolí. Pam. Arch. 18, 1900, 551-564.
V. Spurný: K rituálním poměrům ve střední době bronzové na Moravě. Pam. Arch. 52, 1961, 186-194.
S. Stuchlík: Únětická kultura. In: V. Podborský a kol.: Pravěké dějiny Moravy. Brno 1993, 238-257.

- Stuchlík 2006* S. Stuchlík: Borotice. Mohylové pohřebiště z doby bronzové. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 30. Brno 2006.
- Szybowicz 1995* B. Szybowicz: Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórze-Chodorówce. Analiza antropologiczna. Kraków 1995.
- Šikulová 1963-1964* V. Šikulová: Únětický pohřeb přikrytý torsy nádob ze Svatobořic u Kyjova. In: Sborník III Karlu Tihelkovi k pětadesátinám. Brno 1963-1964, 62-64.
- Šmíd 2002* M. Šmíd: Olšany (okr. Postějov). Přehled Výzkumů 43, 2002, 202, 203.
- Tihelka 1960* K. Tihelka: Moravský věteřovský typ. Pam. Arch. 51, 1960, 27-135.
- Tihelka 1961* K. Tihelka: Výzkum na Cezavách u Blučiny. Přehled Výzkumů 1960, 1961, 56-60.
- Tihelka 1963* K. Tihelka: Dětský pohřeb v nádobě na Cezavách u Blučiny. Arch. Rozhledy 15, 1963, 6-9.
- Tihelka 1969* K. Tihelka: Velatice culture burials at Blučina. Fontes Arch. Pragenses 13. Praha 1969.
- Tihelka/Hank 1957* K. Tihelka/V. Hank: Výzkum na návrší Cezavách u Blučiny v r. 1948. Čas. Moravského Muz. Brno 42, 1957, 25-42.
- Točík 1979* A. Točík: Výčapy-Opatovce und weitere altbronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Nitra 1979.
- Trogmayer 1975* O. Trogmayer: Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápe. Budapest 1975.
- Vladár 1973* J. Vladár: Osteuropäische und mediterrane einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. Slov. Arch. 21, 1973, 253-357.

Bronzezeitliche Bestattungen in Gefäßen in Mähren

Stanislav Stuchlík

ZUSAMMENFASSUNG

Zu ungewöhnlichen Erscheinungen des Bestattungsritus in Mitteleuropa zählt am Anfang der Bronzezeit die Bestattung von Kindern in Gefäßen. In Böhmen machte auf diese Sitte zum erstenmal J. Neustupný aufmerksam, in Mähren später K. Jüttner. Gegenwärtig sind in der Aunjetitzer Kultur Gefäßbestattungen aus Cezavy bei Blučina (Abb. 2; *Tihelka 1961*, 56, tab. 18: 1; 1963), Dolní Věstonice (Abb. 3; *Měřinský 1980*, 108; *Stuchlík 1993*, 247, obr. 165: 2), Brno-Slatina (*Kos 2006*) und zwei weniger klare Fälle aus Svatobořice (*Šikulová 1963-1964*) und Cezavy bei Blučina (*Desort 1950*, 367, 368, obr. 1; 2) bekannt. Häufiger sind Gefäßbestattungen in der Věteřov-Gruppe, wo sie in Mikulov (Abb. 4; *Jüttner 1950*, 366, obr. 2), Olbramovice (*Pernička/Podborský 1959*), Pasohlávky belegt sind, bekannt ist auch eine Schädelbestattung im Gefäß aus Hodonice (*Rakovská/Stuchlík 1980*) und Cezavy bei Blučina (*Tihelka/Hank 1957*, 34, tab. VIIb) sowie eine unsichere Bestattung aus Borotice (*Stuchlík 2006*, 33, obr. 18). Eine Besonderheit stellt die Gruppe von 13 Vorratsgefäßen aus Hradisko bei Kroměříž (Abb. 5; *Spurný 1961*, 189, 190) dar. Die Bestattungen aus Mikulov (Abb. 6; *Jüttner 1950*, 366, obr. 1) und Vedrovice sind rahmenhaft in die ältere Bronzezeit zu datieren. Neuerlich wurde in Olšany (*Šmíd 2002*, 203; *Fojtik 2006*, 41) eine Bestattung aus der mittleren Bronzezeit festgestellt. Schon länger ist die Lausitzer Bestattung in einer Amphore aus Iváň (Abb. 7: 1; *Böhm 1936*; 1941, 277) bekannt und die unsichere Schädelbestattung im Gefäß aus Cezavy bei Blučina (*Říhorský 1961*, 134, obr. 20: 3; *Tihelka 1961*, 59; 1963, 8). In den meisten Fällen ging es um die Bestattung einer Person und zwei Kinder kamen nur in Mikulov und Blučina vor. Geschwister wurden in der Aunjetitzer Bestattung in Blučina und in der mittelbronzezeitlichen Bestattung in Olšany festgestellt. Kinder waren in Blučina-Cezavy, Brno-Slatina, Dolní Věstonice, Hodonice (6-7 Jahre), Mikulov (3 Jahre), Mikulov (2 und 6 Jahre), Olbramovice (6-7 Jahre), Pasohlávky (1,5 Jahre) und Vedrovice bestattet. Ein wenig älter war das Lausitzer Mädchen aus Iváň, die 12 Jahre alt war. In Borotice und Hradisko bei Kroměříž erhielten sich keine Skelette und keine Angaben gibt es auch bei Bestattungen in Svatobořice und Blučina aus dem Jahre 1950. Von anderen Bestattungen unterscheidet sich stark der Schädel (25-30 Jahre) aus der Věteřov-Grube in Blučina aus dem Jahre 1948. Es handelt sich um den einzigen Fall des erwachsenen, im Gefäß bestatteten Menschen. Gefäßbestattungen werden heute allgemein für eine Bestattungssitte gehalten, die auf unser Gebiet aus dem Mittelmeerraum gelangte.

- Abb. 1. Karte der Bestattungen in Gefäßen in Mähren. Legende: a - Bestattungen der Aunjetitzer-Kultur; b - unsichere Bestattungen der Aunjetitzer-Kultur; c - Věteřov- Bestattungen; d - unsichere Věteřov-Bestattungen; e - Bestattungen aus der älteren Bronzezeit; f - Bestattung aus der mittleren Bronzezeit; g - Lausitzer-Bestattung; h - unsichere Bestattung der Velatice-Kultur.
- Abb. 2. Cezavy u Blučiny. 1 - Grube der Aunjetitzer-Kultur 3/60 mit einer Bestattung im Gefäß; 2 - Vorratsgefäß aus der Grube 3/60 (nach: *Tihelka* 1963).
- Abb. 3. Dolní Věstonice. Zwei Vorratsgefäße aus einem Grab der Aunjetitzer-Kultur 245, in dem sich eine Bestattung befand.
- Abb. 4. Mikulov-Vysoký roh. Věteřov-Vorratsgefäß mit einer Kinderbestattung.
- Abb. 5. Hradisko u Kroměříže. Terrainsituation mit 13 wahrscheinlichen Bestattungen in Gefäßen (nach: *Spurný* 1961).
- Abb. 6. Mikulov-Kowalského cihelna. Fragment eines Vorratsgefäßes mit zwei Kinderbestattungen.
- Abb. 7. Lausitzer-Bestattungen in Gefäßen. 1 - Iváň (nach: *Böhm* 1936); 2 - Bachórz-Chodorówka (nach: *Gedl* 1993; 1994; *Szybowicz* 1995).

Übersetzt von Eva Pietová

Prof. PhDr. Stanislav Stuchlík, CSc.
Archeologický seminář FPF Slezské univerzity
Masarykova 37
CZ-746 01 Opava
s.stuchlik@seznam.cz

Archeologický ústav AV ČR Brno
Královopolská 147
CZ-612 00 Brno
stuchlik@iabrno.cz

POHŘEBNÍ RITUS A PROMĚNY CHÁPÁNÍ CESTY DÍTĚTE NA DRUHÝ SVĚT V PRVNÍM A DRUHÉM TISÍCIETÍ

Josef Unger

Evropa, pohřební ritus, náboženství, infanticida, dítě.

Europe, funeral rite, religion, infanticide, child.

Funeral rite and changes in comprehension of a child's way to the other world in the 1st and 2nd millennia

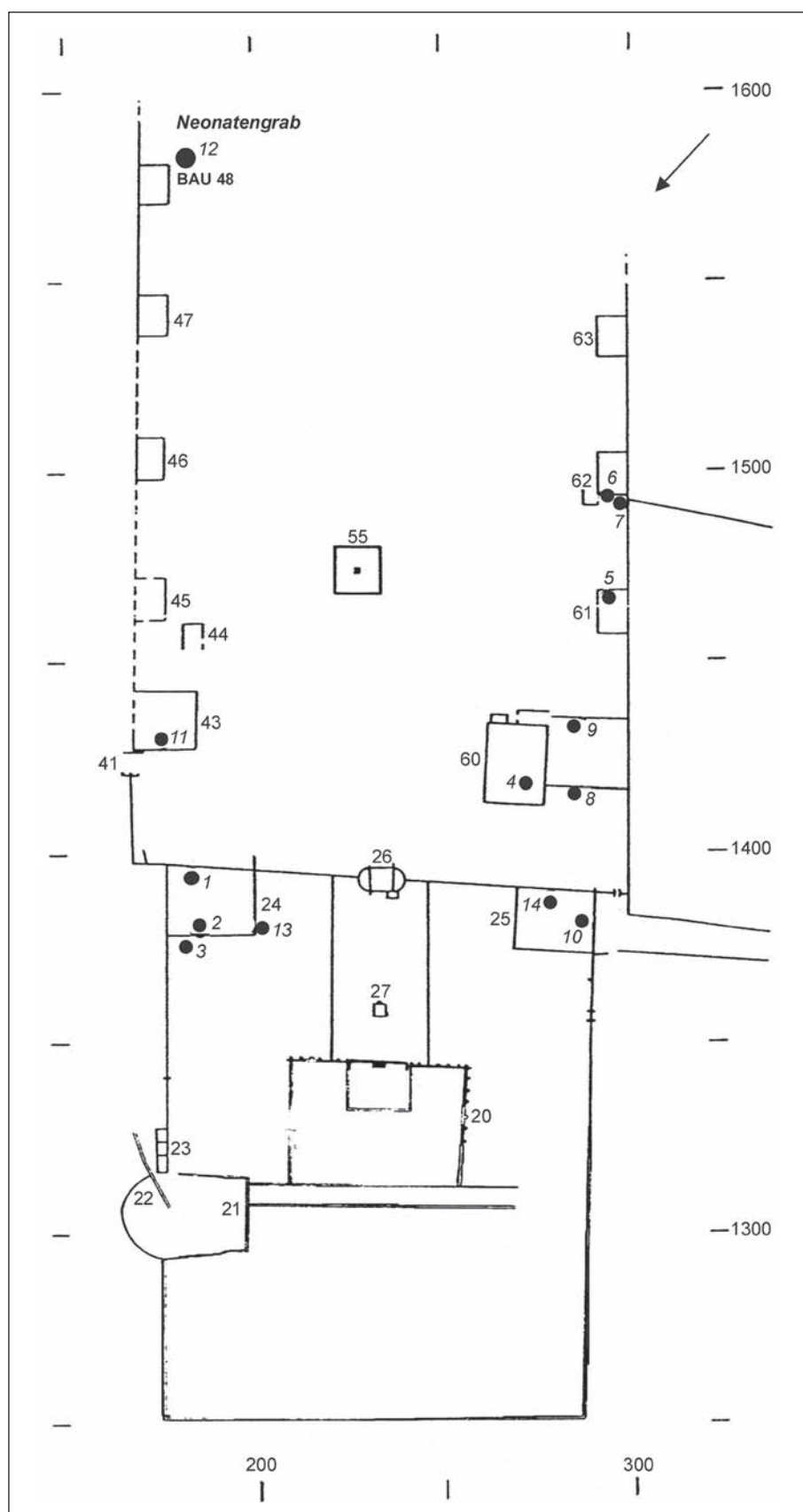
Approach to the child, who died or was killed soon after the birth or before it, has changed significantly during the last two thousand years. The ancient world did not integrate a child into the society before his/her first teeth. Among archaeological finds there are evidences of special treating with remains of dead children, where we cannot say whether they died in natural way or were killed. In Christian societies a man becomes an integrated part of the community after he/she was christened; then the community takes care about his/her spirit, what entitled him/her also to be buried in the way used by the community. Christian ban on killing of children was implemented only little by little. At Slavic burial grounds bones of nurselings are found in refuse both from the periods before and after embracing of Christianity. Efforts, sometimes almost convulsive, to bury unchristianed children at the cemetery or in the church or at least at the best place by the cemetery and also on the other side appear from the Top or mostly the Late Middle Ages. Social consciousness of wider classes of population was cultivated to comprehend and treat a child like the member of the society from the birth until several centuries of Christianity, when secularised civil society had been developed. In our present-day culture, killing of a born child intentionally or by neglecting of care is considered very immoral.

Chceme-li pochopit současnost, musíme se obrátit do minulosti, vždyť v každém z nás, ať si to uvědomujeme nebo ne, je kus minulosti obsažen. Právě přístup k dítěti zemřelému či usmrčenému brzy po porodu, nebo ještě před ním, prodělal v posledních dvou tisíciletích podstatnou proměnu (Unger 2006). Právě problematice pohřbů či nepohřbů dětí v minulosti byla věnována v poslední době celá řada článků (Derevenski 2000; Čermáková 2002; Surdacki 2002; Smetánka 2003; Beilke-Voigt 2004; Lohrke 2004; Müller 2005; Profantová 2005) i odborných konferencí (Dzieduszycki/Wrzesiński 2004).

V antickém světě se dítě předtím, než mu narostly první zuby, nepovažovalo za člena společnosti, který by si zasloužil rituální pohřeb či vůbec smutek. Svědčí o tom dopis antického vzdělance a hluboce věřícího pohana Plútarcha z druhé poloviny 1. století našeho letopočtu, v němž psal manželce: „... podle starých obyčejů a ustanovení našich předků dětem, které zemřely, se nepřinášejí ani úlitby, ani nekonají jiné obřady, které jinak mrtvým přísluší - nenabýly totiž podílu na zemi a věcech tohoto světa“ (Plútarchos 1973, 54). Rovněž i Gaius Plinius Secundus (Plinius Starší) ve svém díle „*Naturalis historia*“ z 1. století n. l. uvádí: „*Hominem priusquam genito dente cremari mos genitum non est*“ („Není zvykem lidu spalovat zemřelého, dokud mu nenarostou zuby“). Dítě v tomto věku nebylo tedy integrováno do společnosti.

Archeologické nálezy z prostředí římských vil v Germánii odkryly na různých místech kostřičky nedonošených nebo nově narozených dětí, uložené pod prahem, pod ohništěm a na dalších místech domu (Berger 1993). V některých případech však není zcela zřejmé, zda se jedná o jednoduché pohřbení dětí, nebo o stavební oběť. Příkladem může sloužit Neftenbach ve Švýcarsku (obr. 1), kde na dvorci z 1. až 2. století se v různých situacích našlo 14 koster novorozenců ve věku do dvou měsíců (Langenegger 1996). Na druhé straně i v tomto prostředí se nacházejí celkem ojedinělé pohřby novorozenců, jako například v provinciální Gerulatě, kde žárový hrob typu bustum se spálenými ostatky jedince ve věku 20 až 40 let, obsahoval i nespálené ostatky novorozence (Pichlerová 1981, 99).

Také v germánském prostředí mimo římské provincie se rovněž nacházejí kostřičky novorozenců a kojenců v sídlištních jamách. Příkladem mohou sloužit Stradonice, kde v sídlištní jámě z 1. století se našla kostřička dítěte ve věku do půl roku (Motyková-Šneidrová 1962, 142), nebo Mlékojedy, kde v sídlištních jamách z 1. až 2. století se našly kosti infantilních jedinců (Peške 1994, 306). Ve Vážanech nad Litavou (obr. 2) sídlištní jáma z 2. až počátku 3. století obsahovala rituálně uložené ostatky dítěte, odpovídající konci feťálního období, vybavené předměty (keramické nádoby, hrací kostky, provrtané škeble), které svědčí, že dítě bylo pohřbeno rituálně, s předměty které měly deklarovat jeho nenaplněný sociální status (Šedo 1997).

Obr. 1. Neftenbach (Švýcarsko). Deponování koster novorozenců na dvorci z 1. až 2. století (podle: Langenegger 1996, obr. 1).

Kostřička dítěte se také našla i v sídlištní jámě z 4./5. století, objevené v Brně-Obřanech (*Droberjar 2002, 29*). O tom, zda se jedná o pozůstatky dětí zemřelých nebo usmrčených, archeologické nálezy neinformují.

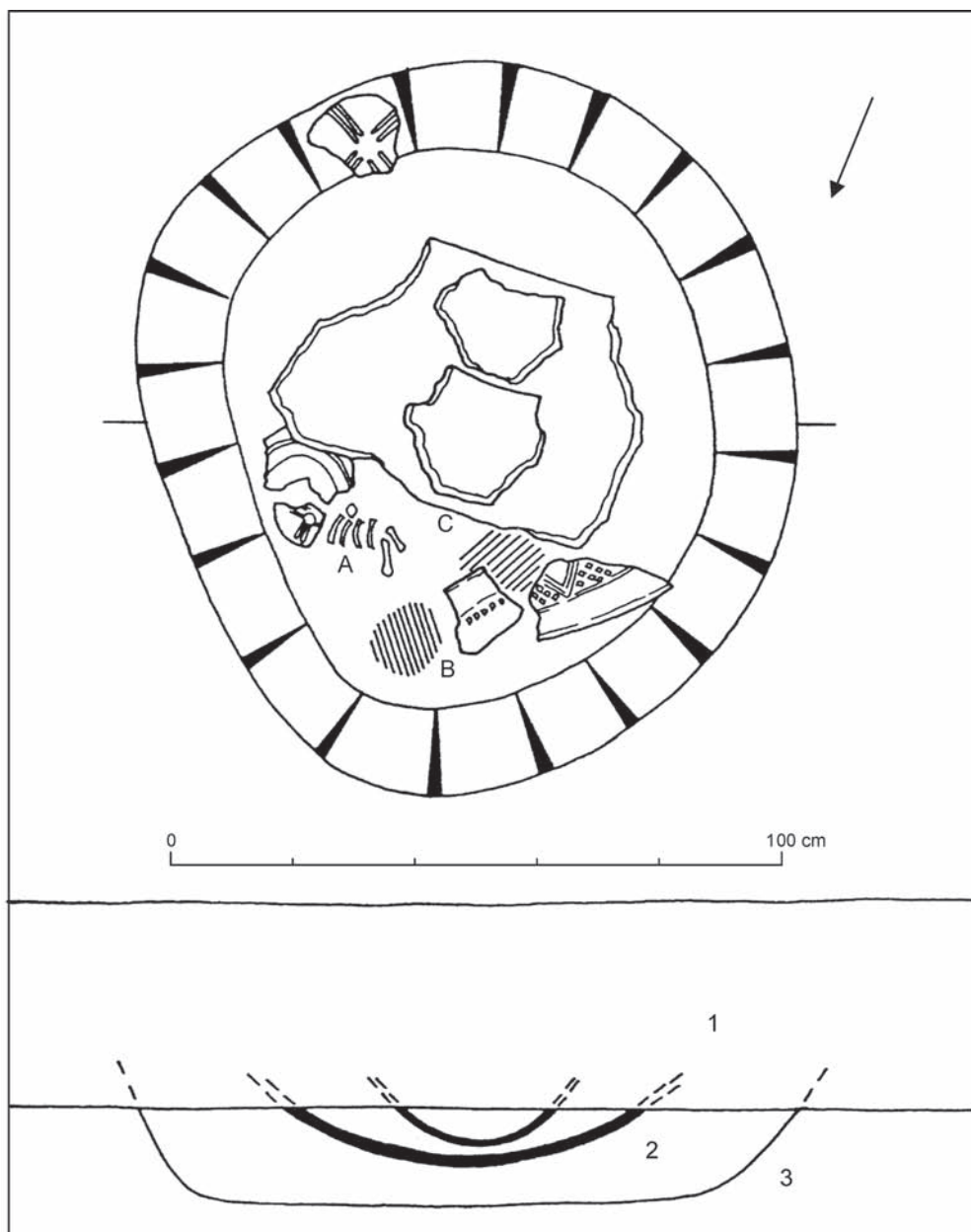
Podle Galenovy zprávy z 2. století o zkoušce životaschopnosti novorozenců u Germánů ponořením do tekoucí vody musíme infanticidu předpokládat (*Etter/Schneider 1982, 55*). Podle výsledků zkoumání Lloyda De Mause, zprostředkovaných nám Zdeňkem Smetánkou, lze vztah k dítěti v evropské kultuře rozčlenit do několika period. Období do 4. století n. l. lze označit jako „období převažující infanticidy“. Po něm následuje období trvající do 13. století, typické opouštěním, odkládáním a předáváním nežádoucích dětí. Doba od 14. do 17. století je charakterizována ambivalentním vztahem k dítěti, které bylo pod ochranou mariánského kultu, ale bylo je třeba korigovat - především tělesnými tresty (*Smetánka 2003, 93*).

Křesťanství, vycházející z judaismu, infanticidu zakazovalo. Ve Starém zákoně se píše: „... za život člověka budu volat k odpovědnosti každého jeho bratra, kdo prolíje krev člověka, toho krev bude člověkem prolita, neboť člověka Bůh učinil, aby byl obrazem Božím“ (Gn 9, 5-6), nebo: „Nedopustíš, aby někdo z tvých potomků byl přiveden v oběť Molekovi“ (Lv 18, 21). Již *Tacitus* (1976, 275) jako zvláštnost uvádí, že Židé „... pokládají za hřích zabít některé z později narozených dětí“. Ostatně, totéž uvádí i u Germánů, kde to zřejmě neodpovídalo skutečnosti.

V křesťanství se křtem stává člověk integrovanou součástí společenství, které jej zahrnuje do duchovní péče a dává mu také právo na pohřeb v rámci tohoto společenství. V římských katakombách jsou dochovány malé výklenky pro pohřby zcela malých dětí. Také v provinciích se zřejmě pod vlivem křesťanství, především od 4. století, prosazovalo pohřbívání malých dětí, jak je patrné například na pohřebišti z 1. až 5. století u Klosterneuburgu v Rakousku, kde se podařilo objevit i hroby čtrnácti jedinců zemřelých v prenatálním až perinatálním stádiu (*Neugebauer-Maresch 1990*). Na pohřebištích u antické Gerulaty, odkud jsou známy doklady křesťanství, se ojediněle našly hroby dětí ve věku do jednoho roku, vybavené keramickými i skleněnými nádobami (hroby XXVII, XXXI). Jednalo se o kostrové hroby, přestože kostra v nich byla až na nepatrné zbytky stravena (*Pichlerová 1981, 48, 61-63*). Hroby dětí sociálně výše postavených rodičů byly někdy bohatě vybaveny. Například šestiměsíční dítěte pohřbené kolem poloviny 4. století v antické Lentii (dnešním rakouském Linci) mělo v rakvi náušnici, jehlici, náramek, náhrdelník a skleněnou nádobu (*Ruprechtsberger 1996*).

Některé nepříliš jasné texty v tzv. barbarských zákonících by snad mohly být interpretovány tak, že rodiče měli právo dítě zabít. V této souvislosti je pozoruhodný případ francké královny Fredegundy z 6. století. Ve velmi stresující situaci, když totiž král Chilperich s rodinou byl v Tournai obléhán bratrem Sigibertem a „...žil ve stálých pochybnostech, zda přežije či zahyne...“ (*Řehoř z Toursu 1986, 229*), narodil se královně mladší syn. Kronikář o tom píše: „Matka jej ze strachu před smrtí odvrhla a chtěla jej utratit. Ale nemohla, protože ji král přísně pokáral, a tak kázala dítě pokřtít“ (*Řehoř z Toursu 1986, 269*). Dali mu jméno Samson. Spíše než o právo matky na odvrhnutí dítěte se zde projevila poporodní deprese. Tato nálada může kolísat od nejmírnější formy až po těžké stavy truchlivosti a pláče. Odeznívá však během 24 až 48 hodin. Nejzávažnější poruchou je poporodní depresivní psychóza zapříčiněná kombinací fyzických i sociálních faktorů, která v dnešní populaci postihuje jen 0,01% žen po porodu (*Hyde 1990, 140*). Ostatně, na psychickou labilitu královny Fredegundy, jejíž krutost, alespoň podle svědectví Řehoře z Toursu, překračovala dobové zvyklosti, ukazují i další její činy. Nechala zavraždit králova bratra Sigiberta, nechala uvěznit posly, intrigovala proti biskupovi, nechala umučit dceru otrokyně, do níž se zamiloval princ Chlodovech, a nakonec i onu otrokyni, nechala zavraždit prince Chlodovecha a celou jeho rodinu, nechala zavraždit hraběte Leudasta, nechala umučit prefekta Mummola, nechala umučit ženy obviněné z čarodějnictví, nechala mučit ty, kteří dostatečně nechránili její dceru, pokusila se zavraždit svoji sokyňu Brunhildu, nechala utnout ruce i nohy svému služebníkovu zato, že Brunhildu nezavraždil, vyslala vrahy k zavraždění Childeberta, který je však chytil a umučil, nechala zavraždit biskupa Praetextata a nechala otrávit i velmože, který ji z této vraždy obvinil, nechala zavraždit tři rozvazené příbuzné a byla podezírána i z dalších zločinů. Na jiném místě Řehoř z Toursu píše, že když ji dcera Riguntha urážela a bila, Fredegunda na to reagovala tak, že jí přivřela hlavu víkem v truhle se šperky. Na druhé straně, když onemocněl její syn Chlothar, přislíbila dary církvi a propustila zajatce, nebo při jiné nemoci synů nechala spálit daňové soupisy (*Řehoř z Toursu 1986*). Nakonec i české rodičky usmrtily za deset let podle statistik 42 novorozenců, ve většině (70%) v důsledku špatného psychického rozpoložení zapříčiněného hormonálními změnami po porodu (*Rychetský 2003*).

Křesťanský zákaz zabíjení dětí se prosazoval jen zvolna. Například islandské lidové shromáždění, které odsouhlasilo přijetí křesťanství roku 1000, tak učinilo se dvěma výhradami. Požadovalo

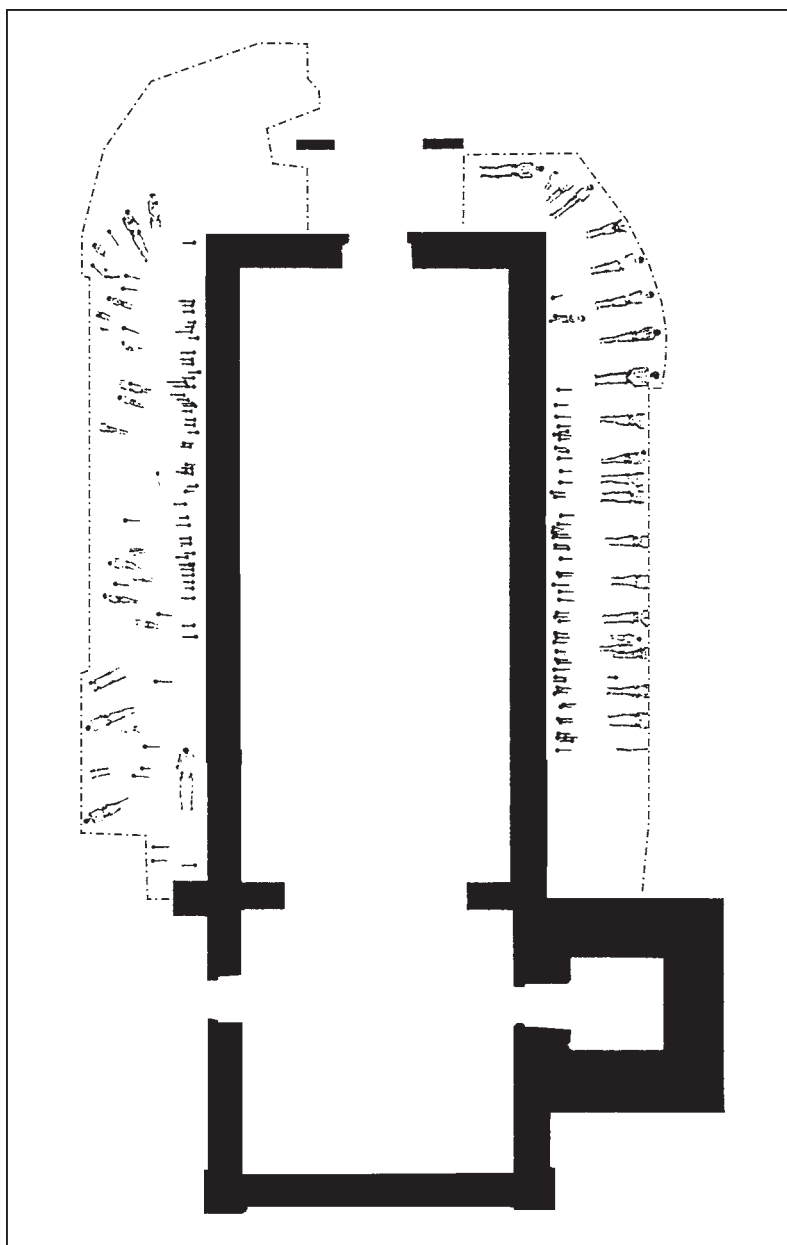

Obr. 2. Vážany nad Litavou (Česká republika). Kostřička dítěte (A) v sídlištní jámě z doby římské (podle: Šedo 1997, obr. 1).

nadále možnost konzumovat koňské maso a odkládat přebytečné novorozence (Etter/Schneider 1982, 55). První podmínka byla stanovena s ohledem na konzumaci masa v souvislosti s pohanskými obřady a její odmítnutí zřejmě souviselo s nutností zabezpečení dostatečné obživy pro obyvatelstvo žijící v extrémních podmínkách. Rovněž i druhý případ souvisí s omezenými možnostmi zajištění výživy pro obyvatele Islandu.

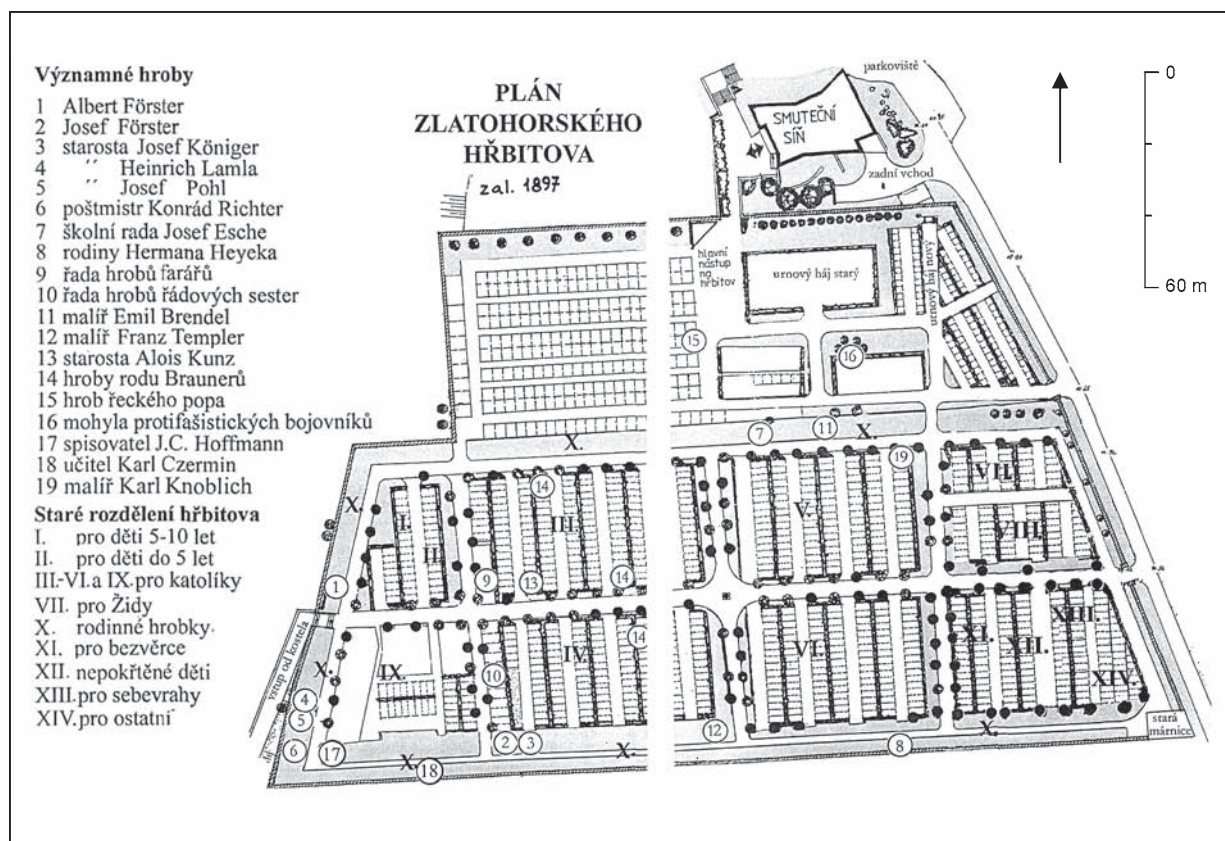
Rovněž tak i na slovanských sídlištích se nacházejí kostřičky kojenců mezi odpadky, a to jak z doby před přijetím křesťanství, tak i z období mladšího (Tomková 2003, 574-584; 2006). Některé z těchto nálezů mohou být jakousi ilustrací ke zprávě z životopisu biskupa Otty z Bambergu (1102-1134), v němž se uvádí, že pohanští Pomořané usmrcovali novorozence, především děvčata (Etter/Schneider 1982, 55).

Na druhé straně na pohřebištích od 9. století jsou hroby dětí již velmi časté. V rakouském Pottenbrunn na pohřebišti z první poloviny 9. století překvapivých 41,7% pohřbů patří dětem ve věku infans I (Fabrizi-Reuer/Reuer 2001). Na pohřebišti z druhé poloviny 9. a počátku 10. století u Rajhradu se na-

Obr. 3. Bürglen in Aegarten (Švýcarsko). Půdorys kostela s novověkými hroby novorozenců a předčasně narozených dětí pod okapy (podle: Ulrich-Bochsler 1996, Abb. 5).

šlo 14 kojenců ve věku do jednoho roku (Hanáková/Staňa/Stloukal 1986), nebo na pohřebišti v Čakajovicích na Slovensku se našlo 9 pohřbů dětí ve věku do 1 roku (Rejholcová 1995). V Libici nad Cidlinou je mezi pohřby na hřbitovech i mimo ně téměř 30% dětí do jednoho roku (Hanáková 1969, Tab. 3). Na hřbitově kolem dvouapsidové rotundy na mikulčických „Valech“ se našla poměrně velká koncentrace hrobů nedospělých do věku 20 let (51%). Vyskytly se zde i hroby nemluvňat, novorozenců i předčasně narozeného dítěte (Profantová 2003, 53-55). Jak ukázal rozbor pohřebních zvyklostí, týkající se dětí z velkomoravského období (9. stol.) na Slovensku, jsou značné rozdíly mezi jednotlivými pohřebišti. Deficit dětských hrobů se týká především nejmladších dětí. Na některých pohřebištích (např. Nitra-Zobor-Lupka) byly pohřbívány asi všechny narozené děti (Hanuliak 2006, 257). Nabízela by se zde souvislost mezi přístupností křtu malých dětí na těchto lokalitách. Také jinde v Evropě se považuje za projev postupně sílícího vlivu křesťanství růst počtu objevených hrobů dětí na hřbitovech a případně i v kostelích (Eggenberger/Ulrich-Bochsler/Schäublin 1983; Etter/Schneider 1982, 54; Ylönen 2002). Někdy, jako ve švýcarském Rohrbachu, se

Obr. 4. Zlaté Hory (Česká republika). Plán hřbitova založeného roku 1897, s odděleními (I a II) pro pokřtěné děti a (XII) pro nepokřtěné děti (podle: Sotiris 2005).

Obr. 5. Vrbo pod Pradědem (Česká republika). Dětská část hřbitova. Foto: J. Unger, 2006.

hroby novorozenců i předčasně narozených kumulují na určitých místech v interiéru kostela, patrně tam kde býval oltář zasvěcený Panně Marii (Ulrich-Bochsler/Schäublin 1986, 272), nebo v blízkosti křtitelnice.

Skutečnost, že na křesťanských hřbitovech u ostatků svatých mučedníků mohli být pohřbíváni jen křesťané, se dotýkala především malých dětí (Slivka 1997). Při velké dětské úmrtnosti dosahující 30 až 50% a okamžité nedostupnosti křtu, byly to právě malé děti, které byly vyloučeny z pohřbu na hřbitově s ostatními členy společnosti, čili nebyly do společnosti plně integrovány. Křest kojenců se obecně rozšířil až v 6. století. Duše nepokřtěných dětí se tak dostávaly do zvláštního podsvětního místa zvaného „*limbus puerorum*“, kde netrpěly, ale nebylo jim dopřáno věčné „zření na Boha“, které je důsledkem spasení. Teprve od vrcholného či spíše až pozdního středověku se v archeologických nálezech projevila až křečovitá snaha zajistit nepokřtěným dětem pohřeb na hřbitově nebo i v kostele, případně jim zajistit alespoň co nejlepší místo u hřbitova a také na věčnosti. Především nepokřtěné děti byly pohřbívány těsně za hřbitovní zdí a někdy i do výklenku v této zdi (Heintel 1961), nebo bylo tělíčko uloženo do nádoby zakopané co nejbližší hranicím hřbitova, a to ještě ústím směřujícím k chrámu (Krupica 1978; 1981). Jindy se nekřtěnátko dostalo do posvěcené půdy tak, že bylo pohřbeno u zaniklého kostela na nepoužívaném hřbitově (Szameit 1995, 280), nebo u boží muky, v poli u kříže nebo sochy a také u zvonic (Verbík/Štarha/Knesl 1979, 68-71; Kowalczyk 2004). Jaké úsilí museli asi vyvinout rodiče nebo příbuzní, když zemřelé dítě nesli i desítky kilometrů do kláštera s pověstí zázračného oživení? V chrámech těchto klášterů někdy desítky mrtvolek čekaly na náznak oživení, po kterém mohly být pokřtěny a potom pohřbeny. Dojímavé jsou i řady kostřiček dětí, nacházející se pod okapy kostelů (obr. 3), kde čekaly na jakési dodatečné pokřtění vodou stékající po chrámové střeše (Ulrich-Bochsler 1996, Abb. 4; 5). Přestože to odporovalo předpisům, byly někdy pokřtěny i mrtvé děti, nebo dokonce i děti před narozením v matčině lůně. Jsou známy i případy, že došlo k pohřbu nepokřtěných dětí na hřbitově, nebo i uvnitř chrámu. Stalo se ovšem, že pro ně nenašli žádné lepší místo než pod okapem domu či ve sklepě (Ulrich-Bochsler/Schäublin 1986, 274; Ulrich-Bochsler 1988, 36).

Teprve občanská společnost, která v 19. a 20. století převzala správu hřbitovů do vlastních rukou, umožnila pohřeb všech dětí - pokřtěných i nepokřtěných na společném hřbitově, a to právě v době, kdy to vzhledem k úbytku dětských úmrtí přestalo být palčivým problémem (Sotiris 2005). Přesto na hřbitovech existovala a dodnes existují menší oddělení určená pro pohřeb malých dětí, často vybavená malými plastikami andělků (obr. 4; 5).

Soudní prameny od 16. století znají poměrně hodně případů dětí zabitých nebo ponechaných bez náležité péče (Tinková 2003). Stejně tak i statistické prameny mohou být interpretovány i tak, že odrážejí až do 19. století skrytou infanticidu zaměřenou především na dívky (Frynta 1997; Nováková 2003).

Z toho co bylo uvedeno, vyplývá, že teprve po několikasetletém působení křesťanství a za dovršení sekularizovanou občanskou společností bylo společenské vědomí širších vrstev obyvatelstva kultivováno tak, že dítě od narození je pokládáno za člověka patřícího do společnosti a má s ním být takto zacházeno. Dnes se v naší kultuře usmrcení narozeného dítěte úmyslně, nebo i zanedbáním péče všeobecně považuje za něco velmi špatného.

Jiná je ovšem situace v pohledu na dítě nenarozené. Středověk převzal názor Aristotela a počítal se spojením duše s plodem u chlapců 40 dní od početí a u děvčat až 80 dní po početí (Ondok 1999, 28). Přesto byl v křesťanském prostředí nenarozený život chráněn. Postupně se prosazovala i právní ochrana žen a nenarozených dětí. Tak sálský zákoník (*Pactus legis Salicae* z 6. až 9. stol.) stanovil za zabití těhotné ženy pokutu (wergeld) až 800 (později až 900) solidů a za poranění ženy s následkem potratu pokutu (wergeld) 600 až 2400 solidů (Bednaříková 2003, 379).

K umělým potratům, pokud víme, docházelo od středověku do současnosti, ale jednalo se o zákroky jednak pro ženu velmi nebezpečné, a také soudně přísně stíhané. Moderní genetika prokázala, že od početí, to je existence oplodněného vajíčka, se zygota vyvíjí jako člověk. Dnes vlivem úrovně medicíny se stalo umělé ukončení těhotenství pro matku méně nebezpečným a právní postih je silně omezen. Vidíme také, že pohled genetiky a dnešní církve, zdůrazňující, že člověk je člověkem od početí, ještě nepronikl plně do povědomí širokých vrstev společnosti. Projevuje se to mimo jiné i v názoru na pohřeb a na zacházení s pozůstatky lidského plodu či předčasně narozených dětí, který rozhýbal zákonodárce i veřejnost (Wanatowiczová 2001). Z uvedeného je patrné, že z biologického hlediska otázka kdy je člověk člověkem není problémem. Je to ale problém kulturní, související s tím, od kdy která kultura chce nebo nechce narozeného či nenarozeného jedince přijmout. Za poslední dva tisíce let prodělal tento názor podstatnou proměnu, odrážející se i v pohřebním ritu. Lze předpokládat, že podobně jako proces uznání práva narozeného dítěte na život a jeho uznání za člena společnosti, bude i proces uznání práva nenarozeného dítěte na život procesem dlouhodobým. Jde o proces kultivace vztahu člověka k životu, o proces trvajících vlastně stále.

LITERATURA

- Bednaříková* 2003
Beilke-Voigt 2004
Berger 1993
Čermáková 2002
Derevenski 2000
Droberjar 2002
Dzieduszycki/Wrzesiński 2004
Eggenberger/Ulrich-Bochsler/Schäublin 1983
Etter/Schneider 1982
Fabrizi-Reuer/Reuer 2001
Frynta 1997
Hanáková 1969
Hanáková/Staňa/Stloukal 1986
Hanuliak 2006
Heintel 1961
Hyde 1990
Kowalczyk 2004
Krupica 1978
Krupica 1981
Langenegger 1996
Lohrke 2004
Motyková-Šneidrová 1962
Müller 2005
Neugebauer-Maresch 1990
Nováková 2003
Ondok 1999
Peške 1994
Pichlerová 1981
Plútarchos 1973
Profantová 2003
Profantová 2005
Rejholcová 1995
Ruprechtsberger 1996
- J. Bednaříková: Stěhování národů. Praha 2003.
 I. Beilke-Voigt: Kinderdefizite und Kinderfriedhöfe. Zur Sonderstellung des Kindes im Bestattungsritual anhand archäologischer und ethnologischer Quellen. *Ethnogr.-Arch. Zeitschr.* 45, 2004, 271-295.
 L. Berger: Säulings- und Kinderbestattungen in römischen Siedlungen der Schweiz - ein Vorbericht. In: M. Stuck (Ed.): *Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte*. Mainz 1993, 319-328.
 E. Čermáková: Problémy dětství v neolitu střední Evropy. *Pravěk (N. Ř.)* 12, 2002, 7-45.
 J. S. Derevenski: *Children and Material Culture*. London - New York 2000.
 E. Droberjar: *Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě*. Praha 2002.
 W. Dzieduszycki/J. Wrzesiński: Słowo wstępne. In: W. Dzieduszycki/J. Wrzesiński (Red.): *Dusza maluczka a strata ogromna. Funeralia Lednickie - Spotkanie 6*. Poznań 2004, 9-13.
 P. Eggenberger/S. Ulrich-Bochsler/E. Schäublin: Beobachtungen an Bestattungen in und um Kirchen im Kanton Bern aus archäologischer Sicht. *Zeitschr. Schweizer. Arch. u. Kunstgesch.* 40, 1983, 221-240.
 H. F. Etter/J. E. Schneider: Zur Stellung von Kind und Frau im Frühmittelalter. *Zeitschr. Schweizer. Arch. u. Kunstgesch.* 39, 1982, 48-56.
 S. Fabrizio-Reuer/E. Reuer: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Pottenbrunn, Niederösterreich. *Anthropologische Auswertung*. Wien 2001.
 D. Frynta: Vražedění nevinů. II. *Vesmír* 71 (122), 1997, 316.
 H. Hanáková: Eine anthropologische Analyse der slawischen Skelette aus dem Burgwall von Libice nad Cidlinou. *Anthropologie (Brno)* 7, 1969, 3-30.
 H. Hanáková/Č. Staňa/M. Stloukal: *Velkomoravské pohřebiště v Rajhradě*. Praha 1986.
 M. Hanuliak: Detskí jedinci vo veľkomoravskom prostredí na základe pohrebiskových prameňov z územia Slovenska. *Slov. Arch.* 54, 2006, 259-284.
 H. Heintel: Zwei mittelalterliche Säulingsbestattungen aus Wernswig, Kr. Fritzlar-Homberg. *Fundber. Hessen* 1, 1961, 127-129.
 J. S. Hyde: *Understanding Human Sexuality*. New York 1990.
 E. Kowalczyk: Chrześcijańskie miłosierdzie. Rzecz o pochówkach dzieci nie ochrzczonych (na przykładzie północnego Mazowsza). In: W. Dzieduszycki/J. Wrzesiński (Red.): *Dusza maluczka a strata ogromna. Funeralia Lednickie - Spotkanie 6*. Poznań 2004, 103-114.
 O. Krupica: Stredoveké Krásno. I. *Záp. Slovensko* 5, 1978, 169-333.
 O. Krupica: Stredoveké Krásno. II. *Záp. Slovensko* 8, 1981, 91-205.
 E. Langenegger: „Hominem priusquam genito dente cremari mos genitum non est.“ Zu den Neonatengräbern im römischen Gutshof von Neftenbach ZH. *Arch. Schweiz* 19, 1996, 156-158.
 B. Lohrke: *Kinder in der Merowingerzeit. Mädchen und Jungen in der Alemannia*. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geschichte des ersten Jahrhunderts 9. Rahden/Westfalen 2004.
 K. Motyková-Šneidrová: Osada pod Hradištem u Stradonic. *Pam. Arch.* 53, 1962, 137-154.
 K. Müller: Das frühmittelalterliche Babygrab aus Baar. *Mittelalter* 10/2, 2005, 52, 53.
 Ch. Neugebauer-Maresch: Die Untersuchungen im römischen Gräberfeld von Klosterneuburg in den Jahren 1987-1990. *Arch. Österreich* 1, 1990, 55-59.
 O. Nováková: Úmrtnost kojenců a mladších dětí v 19. a 1. polovině 20. století. *Demografie* 45, 2003, 177-188.
 J. P. Ondok: *Bioetika*. Svitavy 1999.
 L. Peške: Osteologické nálezy u Mlékojed, okr. Mělník, ze starší doby římské. *Arch. Rozhledy* 46, 1994, 306-318.
 M. Pichlerová: *Gerulata-Rusovce. Římské pohřebisko II*. Bratislava 1981.
 Plútarchos: *Útěcha ženě*. Přeložil Z. K. Vysoký. Praha 1973.
 N. Profantová: Mikulčice - pohřebiště u 6. kostela: Pokus o chronologické a sociální zhodnocení. In: N. Profantová/B. Kavanová: *Mikulčice - pohřebiště u 6. a 12. kostela*. Brno 2003, 7-209.
 N. Profantová: Elita v zrcadle dětských pohřbů 9. a 10. století v Čechách. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 37, 2005, 63-79.
 M. Rejholcová: *Pohrebisko v Čakajovciach (9. - 12. storočie)*. Katalóg. Analýza. Nitra 1995.
 E. M. Ruprechtsberger: Ein spätantikes Säulingsgrab mit reichen Beigaben aus Lentia/Linz. *Linz* 1996.

- Rychetský 2003*
Řehoř z Toursu 1986
Slivka 1997
Smetánka 2003
Sotiris 2005
Surdacki 2002
Szameit 1995
Šedo 1997
Tacitus 1976
Tínková 2003
Tomková 2003
Tomková 2006
Ulrich-Bochsler 1988
Ulrich-Bochsler 1996
Ulrich-Bochsler/Schäublin 1986
Unger 2006
Verbík/Štarha/Knesl 1979
Wanatowiczová 2001
Ylönen 2002
- J. Rychetský: Matky v depresi zabíjejí děti. *Rovnost*, 21. 11. 2003.
 Řehoř z Toursu: O boji králů a údelu spravedlivých. *Kronika Franků*. Přeložil J. Kincl. Praha 1986.
 M. Slivka: Dieťa na prvej i poslednej ceste. *Pochovávanie detí v nádobách*. Hieron 2, 1997, 71-85.
 Z. Smetánka: Archeologické etudy. Praha 2003.
 J. Sotiris: Hřbitovy Zlatohorska. *Zlaté Hory* 2005.
 M. Surdacki: Dzieci porzucone w społeczeństwach dawnej Europy i Polski. In: *Dzieci i młodość w Polsce*. Warszawa 2002, 169-184.
 E. Szameit: Gars-Thunau - frühmittelalterliche fürstliche Residenz und vorstädtisches Handelszentrum. In: H. Brachmann (Ed.): *Burg - Burgstadt - Stad*. Berlin 1995, 274-282.
 O. Šedo: Pohřeb v sídlištním objektu 21/92 z doby římské ve Vážanech nad Litavou (okr. Vyškov). *Pravěk (N. Ř.)* 7, 1997, 359-371.
 C. Tacitus: Z dějin císařského Říma. Přeložili A. Minařík, A. Hartmann a V. Bahník. Praha 1976.
 D. Tinková: Předcházet či trestat? Problém infanticidia v osvětské společnosti. *Český Čas. Hist.* 101, 2003, 27-76.
 K. Tomková: Lidské ostatky v raně středověkých sídlištních situacích v Čechách. *Arch. Střední Čechy* 7, 2003, 573-604.
 K. Tomková: Záchrané výzkumy na Levém Hradci (Žalov, obec Roztoky) v roce 2005. *Zprávy České Arch. Společ. Suppl.* 64. Praha 2006, 17.
 S. Ulrich-Bochsler: Das Kindergrab in der Kapelle - Anthropologische und historische Aspekte. In: P. Eggenberger/M. Gerber: *Schwarzenburg „Käppeli“ Dorfkapelle*. Bern 1988, 35, 36.
 S. Ulrich-Bochsler: Kirchengrabungen - wichtiger Fundus für Archäologie und Anthropologie. *Arch. Schweiz* 19, 1996, 162-166.
 S. Ulrich-Bochsler/E. Schäublin: Anthropologische Ergebnisse zu den Innenbestattungen. In: *Die Gräberfunde in der Kirche von Rohrbach*. Separatdruck aus *Jahrbuch des Obergeraues* 1986. Langenthal 1986, 265-278.
 J. Unger: Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. Brno 2006.
 A. Verbík/I. Štarha/E. Knesl: Černá kniha města Velké Bíteše. Brno 1979.
 K. Wanatowiczová: Pohřby nenarozených. *Týden*, 16. 7. 2001, 16-19.
 R. Ylönen: Children's Graves and Conversion to Christianity in Finland. In: *Medieval Europe* Basel 2002. Hertingen 2002, 427-431.

Bestattungsritus und Veränderungen in der Auffassung des Weges des Kindes ins Jenseits im 1. und 2. Jahrtausend

Josef Unger

ZUSAMMENFASSUNG

Wenn wir die Gegenwart begreifen wollen, müssen wir in die Vergangenheit zurückschauen, weil in jedem von uns, ob wir davon bewusst sind oder nicht, ein Stück der Vergangenheit eingeschlossen ist. Soeben das Verhältnis zum verstorbenen oder kurz nach seiner Geburt getöteten Kind, oder noch vor ihr, hat sich seit den letzten zweitausend Jahren wesentlich verändert. Gerade der Problematik der Bestattungen oder nicht Bestattungen der Kinder in der Vergangenheit wurde in letzter Zeit ganze Reihe von Beiträgen und Fachkonferenzen gewidmet.

In der antiken Welt wurde das Kind, vor allem bis es die ersten Zähne bekam, nicht für ein Gesellschaftsmitglied, das eine rituelle Bestattung oder Trauer verdient hätte, gehalten. Ein Kind in diesem Alter war also nicht in die Gesellschaft integriert.

Archäologische Befunde aus dem Bereich der Römervillen in Germania haben auf verschiedensten Plätzen kleine Skelette von früh- oder neugeborenen Kindern unter der Türschwelle, Feuerstelle und auf weiteren Stellen im Haus freigelegt. In manchen Fällen ist allerdings nicht ganz klar, ob es sich um einfache Kinderbestattung oder um ein Bauopfer handelt.

Auch im germanischen Milieu außerhalb der römischen Provinz werden kleine Skelette von Neugeborenen und Säuglingen in den Siedlungsgruben gefunden. Ob es sich um Kinderüberreste von Verstorbenen oder Getöteten handelt, informieren die archäologischen Funde nicht.

Aus Judaismus ausgehendes Christentum verbat die Infantizide. Im Christentum wird der Mensch durch die Taufe zum integrierten Teil der Gesellschaft, die sie in ihre religiöse Betreuung einschließt, und gibt ihm auch das Recht auf die Bestattung innerhalb dieser Gemeinschaft.

Manche ein wenig unklare Texte in den sog. barbarischen Gesetzbüchern könnten vielleicht so interpretiert werden, dass die Eltern das Recht besaßen, ihr Kind zu töten. Das christliche Verbot die Kinder zu töten setzte sich nur langsam durch. Zum Beispiel die isländische Volksversammlung, die die Annahme des Christentums im Jahr 1000 abstimmte, hat so mit zwei Vorbehalten getan. Sie verlangten weiterhin die Möglichkeit das Pferdefleisch konsumieren und die überflüssigen Neugeborenen abzulegen dürfen.

Auf slawischen Siedlungen befinden sich kleine Säuglingsskelette zwischen den Abfällen, und das so aus der Zeit vor der Annahme von Christentum, wie auch aus jüngerer Zeit. Auf der anderen Seite kommen die Kindergräber auf den Gräberfeldern seit dem 9. Jh. schon sehr häufig vor.

Tatsache, dass auf den christlichen Friedhöfen, neben den Reliquien von heiligen Märtyrern, nur Christen begraben werden konnten, betraf vor allem die minderjährigen Kinder. Bei der hohen Kindermortalität von 30 bis 50% und Mangel an Taufe, waren es soeben die Kinder, die aus der Bestattung auf dem Friedhof mit weiteren Gesellschaftsmitgliedern ausgeschlossen wurden, das heißt, sie waren in die Gesellschaft nicht voll integriert. Taufe der Säuglinge wurde allgemein erst im 6. Jh. verbreitet. Erst seit dem Hoch- oder besser Spätmittelalter hat sich in den archäologischen Funden krampfartige Bemühung, den ungetauften Kindern die Bestattung am Friedhof, in der Kirche oder wenigstens den besten Platz beim Friedhof wie auch der in der Ewigkeit zu besorgen, geäußert.

Erst die bürgerliche Gesellschaft, die im 19. und 20. Jh. die Friedhofsverwaltung in eigene Hände genommen hat, ermöglichte die Bestattung aller getauften wie auch ungetauften Kinder am gemeinsamen Friedhof und das gerade in der Zeit, wenn es betrifft der Senkung der Kindermortalität kein heikles Problem mehr war. Trotzdem existierten und existieren bisher auf den Friedhöfen kleinere, für die minderjährigen Kinder bestimmte Abteile, die oftmals mit kleinen Engplastiken ausgestattet werden.

Gerichtsquellen aus dem 16. Jh. kennen ziemlich viele Fälle von getöteten und ohne gehörende Vorsorge hintergelassenen Kindern. Ebenso auch statistische Quellen können so interpretiert werden, dass sie bis ins 19. Jh. verborgene, vor allem auf die Mädchen gerichtete, Infantizide widerspiegeln.

Von den angegebenen Tatsachen ergibt es sich, dass erst nach hunderten von Jahren der Wirkung des Christentums und nach der erreichten säkularisierten bürgerlichen Gesellschaft, war das gesellschaftliche Bewusstsein so kultiviert, dass das Kind von der Geburt her für einen in die Gesellschaft zugehörigen Menschen gehalten wurde und den Umständen zufolge behandelt werden soll. In unserer Kultur wird heutzutage ein absichtlich, oder wegen vernachlässigter Vorsorge getötetes geborenes Kind allgemein als ein ganz schlimmes Verbrechen betrachtet.

Abb. 1. Neftenbach (Schweiz). Deponierung der Skelette der Neugeborenen auf dem Gehöft aus dem 1. bis 2. Jh. nach Chr. (nach: *Langenegger 1996*, Abb. 1).

Abb. 2. Vážany nad Litavou (Tschechische Republik). Kinderskelett (A) in der Siedlungsgrube aus der Römerzeit (nach: *Šedo 1997*, Abb. 1).

Abb. 3. Bürglen in Aegarten (Schweiz). Grundriss der Kirche mit Gräbern von neu- und frühgeborenen Kindern unter den Dachrinnen (nach: *Ulrich-Bochsler 1996*, Abb. 5).

Abb. 4. Zlaté Hory (Tschechische Republik). Plan des Friedhofs in Zlaté Hory gegründet im Jahr 1897 mit Abteilen (I und II) für getaufte Kinder und (XII) für ungetaufte Kinder (nach: *Sotiris 2005*).

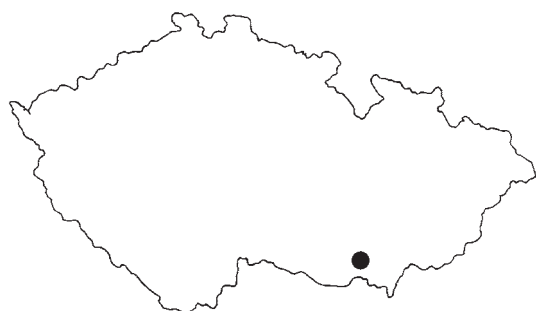
Abb. 5. Vrbno pod Pradědem (Tschechische Republik). Kinderteil des Friedhofs. Photo: J. Unger, 2006.

Übersetzt von Eva Pietová

Prof. PhDr. Josef Unger, CSc.
Masarykova univerzita
Přírodovědecká fakulta
Ústav antropologie
Kotlářská 2
CZ-611 37 Brno
unger@sci.muni.cz

AMULETY V DĚTSKÝCH HROBECH NA RANĚ STŘEDOVĚKÉM POHŘEBIŠTI V DOLNÍCH VĚSTONICÍCH - NA PÍSKÁCH¹

Šimon Ungerman

Raný středověk, pohřebiště, amulet, starožitnost, fosilie, závěsek.

Early Middle Ages, burial ground, amulet, antique, fossil, pendant.

Amulets in children's graves at the early medieval necropolis in Dolní Věstonice - Na pískách

Relatively wide spectrum of tiny artefacts being interpreted as amulets was found at the cemetery in Dolní Věstonice - Na pískách (South Moravia) with the burial period lasting approximately from the terminal 8th to the mid-11th cent. Absolute majority of these items comes from children's graves. Except rattles, they were mostly neck pendants or parts of necklaces. We can divide them into several groups: 1 – antiques ("archaica") are artefacts of prehistoric and protohistoric age (bronze pendant from the Middle Bronze Age; iron La Tène fibula; fragment of a La Tène bracelet made of blue glass; La Tène cast bronze belt mount; bronze Roman coins; fragments of Roman provincial glass vessels and small glass perforated discs, probably also from the Roman Period; head of a ceramic anthropomorphic statuette of unclear age); 2 – natural produce, i.e. fossils collected in wider surroundings of the cemetery (segments of Jurassic crinoids – *Crinoidea* used as beads; Miocene snail shells – *Gastropoda* identified as *Turritella cf. erronea* and *Cerithium cf. crenatum*); 3 – artefacts with suggested magic function (mainly the glass beads decorated with eye ornaments intended to avert the evil eye); 4 – small metal crosses (material evidence of the Christianisation of Moravia, one of the few apotropaic symbols approved by the Church); 5 – metal lunular pendants (though resembling pagan symbols at first sight, at least the lead lunulae were made and distributed in association with small lead crosses); 6 – small metal boxes for amulets – reliquaries (in the Migration Period and the Early Middle Ages spread throughout many European regions; generally they have pre-Christian roots already but they reached our territory as late as during the Christianisation period); 7 – bronze and iron rattles intended to avert evil forces with their sounds, worn by children (mostly boys?) but also adult men (most probably as components of equestrian equipment).

ÚVOD

Raně středověké pohřebiště v trati „Na pískách“ se nacházelo asi 0,5 km severozápadně od obce Dolní Věstonice (býv. okr. Břeclav). Zaujímalu polohu na rozlehlé písčité duně, která původně asi o 5-6 m převyšovala okolní údolní nivu řeky Dyje. Dnes je celá údolní niva zaplavena vodním dílem Nové Mlýny, ale vrchol duny stále vyčnívá nad hladinu přehrady. Ve 20.-40. letech 20. století zde byl při těžbě písku zničen nezjištěný počet hrobů. Archeologický výzkum zde proběhl v letech 1945-1959 (Poulik 1948-1950, 74-90, 155-169, obr. 120-149; Tichý 1958a; 1958b; 1959; 1960). Během systematického výzkumu bylo odkryto celkem 1299 „regulérních“ raně středověkých hrobů lidí (v nich bylo asi 1355 jedinců), v další stovce „hrobů“ se nenašly žádné nálezy ani kosterní pozůstatky, takže interpretace těchto objektů je nejistá. Pohřbívalo se zde zhruba od přelomu 8. a 9. století do poloviny 11. století, přičemž velkomoravské a povelkomoravské hroby početně zcela převažují (na základě nálezů lze do mladohradištního období s jistotou zařadit pouhých 8 hrobů, s určitou pravděpodobností by do tohoto období mohlo patřit ještě dalších 20-30 hrobů bez nálezů). Spektrum předmětů tvořících hrobovou výbavu jsem stručně nastínil v článku věnovaném pohřbům osob vyššího společenského postavení (Ungerman 2005a, 210).

V této studii věnuji pozornost dolnověstonickým hrobům, v nichž byli mrtví pohřbeni s drobnými předměty, u nichž se můžeme domnívat, že svého majitele chránily před nebezpečím všeho druhu

¹ Práce vznikla v rámci výzkumného záměru Masarykovy univerzity v Brně (reg. č. MSM 0021622427).

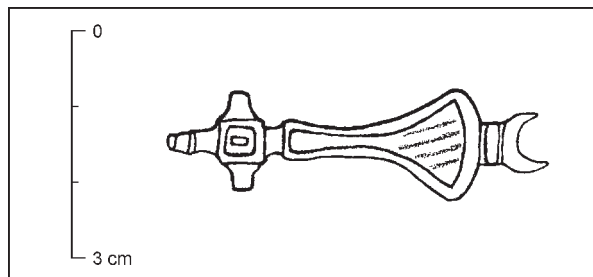
a přinášely mu štěstí, sílu apod. Běžně se označují jako amulety², tento termín v předkládané práci také používám místo - metodicky možná správnějšího označení „předměty s předpokládaným magickým významem“. Zařazení určitého předmětu k amuletům je v raném středověku jen více či méně pravděpodobnou interpretací, kterou nelze archeologickými metodami zcela přesvědčivě prokázat, neboť zvláště v našem prostředí chybějí předměty s explicitním magickým vyobrazením nebo nápisem (srov. např. Ogden 2002, 261; Michel 2004). Proto je nutné zohlednit prameny jiného druhu (písemné, ikonografické apod.), jelikož tyto často pocházejí z jiného období nebo odlišného kulturního okruhu (srov. níže), opět nepředstavují jednoznačné důkazy, ale jen určité indicie. Na druhou stranu je možné opakovaně sledovat, že navzájem velmi podobné magické představy byly rozšířeny u mnoha národů a udržovaly se dlouhou dobu, někde přetrvávají i v současnosti. Stejně tak se v různých dobách a na mnoha místech amulety navzájem podobají svými tvary, použitými materiály apod., takže je problematické určit v konkrétních případech jejich specifickou funkci. Navíc, jen málokterý amulet nebyl schopen plnit více účelů a naopak, i celá sbírka různých amuletů mohla sloužit k „magickému zvládnutí“ jedné a téže věci (Dübner-Manthey 1990, 71).

V archaických kulturách patřily malé děti k nejvíce ohroženým jedincům, které bylo nutné intenzivně chránit před zlými silami a pomocí magických prostředků je provést touto životní etapou. Vybavení dítěte amulety se lišilo v závislosti na jeho věku, neboť v různých stádiích vývinu mu hrozila různá nebezpečí. Když dítě překonalo kritický časový úsek a pro něj příznačné nebezpečí již pominulo, přestalo nosit i příslušný amulet (Pauli 1975, 160). Toto se podařilo doložit u dětí na merovejských pohřebištích (Dübner-Manthey 1990, 72-78), v našem prostředí dosud analogický pokus podniknout nebyl.

Předměty z Dolních Věstonic, interpretovatelné jako amulety, dělím do několika skupin podle jejich původu či tvaru, a to na starožitnosti, přírodniny, křížky, kaptorgy a lunice, dále v této souvislosti diskutuji magickou funkci korálků a rolničků. Všechny předměty pocházejí z velkomoravských nebo povelkomoravských hrobů, jen hrob 192/46 s křišťálovým korálkem patří do mladohradištního období. Cílem práce je v první řadě představit nalezené spektrum amuletů, přičemž některé z těchto předmětů jsou v rámci našich velkomoravských pohřebišť zcela unikátní. Zasazením do širšího kontextu se u jednotlivých druhů amuletů snažím specifikovat jejich magickou funkci, přičemž starožitnostem bude v budoucnu věnována samostatná studie. Zcela klíčová je okolnost, že velká většina analyzovaných předmětů byla nalezena v dětských hrobech. Někdy nelze věk a pohlaví pohřbeného jedince zjistit, neboť kostry jsou na lokalitě obecně špatně dochované (některé jsou navíc nezvěstné), v takovém případě je možné usuzovat jen podle velikosti hrobové jámy, resp. ostatních milodarů, což nejsou zcela spolehlivá kritéria. V práci zmiňuji i nepočetné amulety nalezené v hrobech prokazatelně dospělých jedinců, a to jednak pro úplnost obrazu rozšíření těchto předmětů, jednak za účelem srovnání s výskytem u dětí.

Starožitnosti

Jako „starožitnosti“ označuji všechny předměty starší než předvelkomoravské, tj. pravěké a protohistorické. V Dolních Věstonicích byly sice nalezeny i předměty pozdně avarské (litá bronzová kování a skleněné korálky ve tvaru melounového jádra, tzv. Melonenkernperlen) a s nimi současné šperky západoevropského, resp. předovýchodního původu (Ungerman 2005b, 718; 2006, 355, obr. 3: 1), tyto předměty však z následujícího zpracování starožitností vynechávám, zmiňuji z nich - i když ne v souvislosti se starožitnostmi - jen korálek s mozaikovými očky. Některé z těchto předmětů se sice mohly dostat do velkomoravských hrobů až s určitým časovým odstupem, nicméně představují pouhé „dědictví“ z předchozího období, nikdy nevyšly z užívání a velkomoravským Slovanům většinou sloužily v souladu se svou původní funkcí. Samozřejmě ne vždy, avarská kování byla ve velkomoravském období sekundárně používána jako závěsky, je ale málo pravděpodobné, že by v té době zcela vymizelo povědomí o jejich primární funkci coby ozdob

Obr. 1. Dolní Věstonice - Na pískách (hrob 364/55). Bronzové opaskové kování z doby laténské. Kresba: R. Tichý, upraveno.

² Definice pojmu „amulet“ uvádějí např. H. Thrane et al. (1973), A. L. Meaney (1981, 3), A. Mehling (1998, 106) aj.

opasku či koňského postroje, zvláště když se garnitury těchto kování v předvelkomoravském období nosily i na území Moravy³. Naopak u pravěkých a protohistorických předmětů je evidentní, že po skončení své původní funkce prošly procesem archeologizace a součástí slovanské hmotné kultury se staly až po několika staletích. Jejich původní účel byl v době velkomoravské již zapomenut, takže našly zcela odlišné sekundární použití.

Ve 12 dolnověstonických hrobech bylo nalezeno celkem 15 kusů starožitností. Nejstarším artefaktem je terčovitý závěsek z litého bronzu s hrotem uprostřed, který pochází z počátku střední doby bronzové (obr. 2: 4). Ležel v hrobě 483/49 „u levého spánku“ špatně dochované kostry, která nemohla být antropologicky určena. Soudě podle jeho polohy a zachovaného ouška byl tento předmět nejspíše zavěšen na šňůrce kolem krku.

Další artefakty pocházejí z doby laténské. V hrobě 414/49 byla neúplná železná laténská spona s obloukovým lučíkem a oboustranným vinutím. Nacházela se někde „v místech po levé straně levé ruky“, takže byla - bez znalosti původní funkce - pohřbenému dítěti zřejmě jen přiložena k ruce nebo k boku. Z dětského hrobu 338/55 pochází zlomek laténské náramky z modrého skla zdobeného bradavkami a natavenou bílou vlnicí, který nejspíše sloužil jako závěsek na krk. Dítě v hrobě 364/55 mělo u krku laténské opaskové kování z litého bronzu⁴, jehož jeden konec má křížovitý tvar a druhý je opatřen neúplným kroužkem (obr. 1). *In situ* leželo kování tímto kroužkem k lebce a je možné, že kroužek se v úplnosti nezachoval právě proto, že byl opotřebován delším nošením kování, které pro nového majitele mohlo sloužit coby závěsný (křesťanský) křížek.

V souboru starožitností jsou nejpočetnější předměty římsko-provinciálního původu, které se vyskytly v celkem sedmi hrobech (z toho v hrobech 139/46, 315/48 a 284/55 byly vždy dvě starožitnosti). Jde o bronzové mince a skleněné předměty či zlomky. Dítě v hrobě 139/46 mělo na krku krátký korálový náhrdelník, jehož součástí byla i římská bronzová mince císaře Galliena (253-268). Je značně otřelá a u okraje má vyvrátán otvor, který respektuje výjevy na obou stranách mince. Další římská bronzová mince pochází z hrobu 315/48. Má zkorodovaný povrch, takže ji nelze určit. Do náhrdelníku z hrobu 139/46 byl kromě mince začleněn i podlouhlý korálek či závěsek z bezbarvého nazelenalého skla, sekundárně upravený ze zlomku římské skleněné nádoby. Podobné fragmenty římského skla, nošené jako závěsky, byly součástí náhrdelníků i v dětských hrobech 230/47 a 284/55. V dokumentaci jsou pak uvedeny ještě u dalších dvou hrobů - v hrobě 288/48 ležel u vědra situovaného u chodidel kostry „kousek skla z láhve světlezelené barvy a další střípek matně zelený“, podobně u hrobu 315/48 je zmiňováno „světlezelené fasetované sklíčko“, které bylo součástí korálového náhrdelníku na krku pohřbeného dítěte. Tyto nálezy jsou dnes nezvěstné, resp. je v dolnověstonickém materiálu nelze jednoznačně identifikovat. Dochované fragmenty skleněných nádob pocházejí všechny z okrajů nebo den, utvářených přeložením vrstvy skla, čímž vznikl dutý prostor, kterým se dala provléci šňůrka náhrdelníku (srov. např. Lazar 2003, 18-21, fig. 6). Ohlazené hrany těchto fragmentů svědčí o jejich delším nošení, přičemž děti zřejmě nežily tak dlouho, aby k takovému opotřebování mohlo dojít během jejich života, takže je spíše dostaly od svých starších příbuzných.

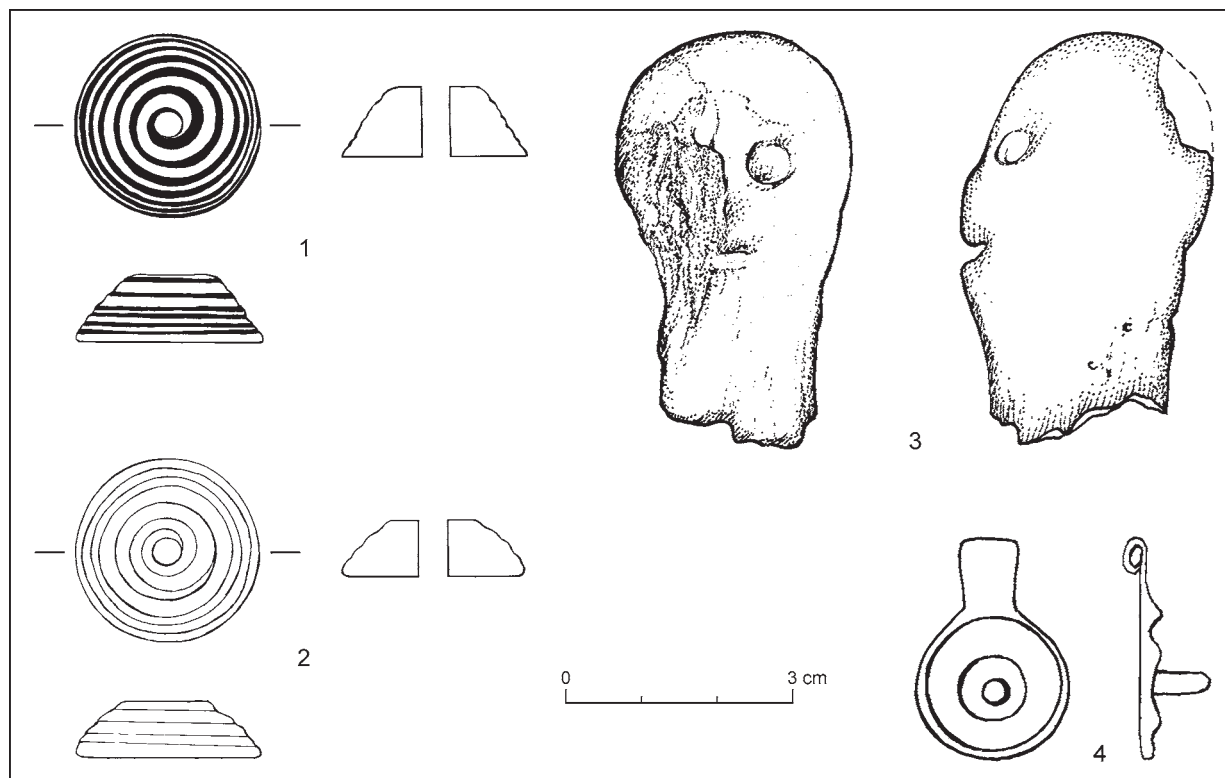
V hrobě 484/55 se nacházel perforovaný kotouček ve tvaru komolého kužele o průměru 2,45 cm, zhotovený ze žlutohnědého průsvitného skla, jeho šikmé stěny jsou zdobeny spirálovitě nataveným vláknem tmavožluté barvy (obr. 2: 1). V hrobě 284/55 pak byl tvarem i velikostí velmi podobný kotouček z průsvitného světlezeleného skla, na obou jeho stranách jsou vidět koncentrické rýhy, které vznikly nejspíše při výrobě navíjením skelného vlákna (obr. 2: 2). Oba tyto kotoučky pocházejí z dětských hrobů, kde byly součástí náhrdelníku. Konečně v mužském hrobě 26/54 byl u levého lokte (původně nejspíše ve váčku u pasu) nalezen zlomek třetího analogického kotoučku z bezbarvého skla (neúplná polovina s odlámaným okrajem). V našem prostředí působí tyto artefakty velmi neobvykle, v rámci velkomoravských pohřebišť se mi obdobný nález podařilo zjistit jen v hrobě 24/54 v Lahovicích u Prahy - jde o kónický kotouček ze světle zeleného skla, o průměru asi 2,5 cm (materiál i velikost tedy odpovídají exempláři z dolnověstonického hrobu 284/55). Z. Krumphanzlová (1974, 166, obr. 1: 9) jej označuje jako přeslen, není však jasné, zda tak soudí pouze z jeho velikosti nebo i z polohy v hrobě apod. Vzhledem k přítomnosti podélně členěných (olivovitých) korálků datuje tento hrob do „konce 9. století až počátku 10. století“. Stejně kotoučky - a opět sekundárně použité jako závěsky - jsou známy i z avarských pohřebišť, napří-

³ Zvláště když je pravděpodobné, že například na nedalekém pozdně avarském pohřebišti v Dolních Dunajovicích (Klanica 1972) se pohřbívalo ještě v době, do níž patří počátky dolnověstonického pohřebiště. Podle všeobecně sdíleného názoru nosila avarské lité garnitury i elita v předvelkomoravských Mikulčicích, což nedávno popřel J. Zábajník (2005, 103) s tím, že tyto artefakty představují jen surovinu určenou k přetavení, kterou tam přinesli avarští řemeslníci po pádu kaganátu. Ve prospěch této hypotézy však nepřinesl věrohodné důkazy.

⁴ Za určení předmětu vděčím Mgr. P. Goláňové.

klad z hrobů 21 a 33 na lokalitě Pilismarót-Basaharc (*Fettich 1965*, 21, 28, Abb. 20: 8; 33: 7) nebo z hrobu 20 v Halimbě (*Török 1998*, 19, Taf. 3: 3, 62: 4). Další pocházejí z merovejských pohřebišť v jižním, západním i severním Německu (*Siegmann 2002-2004*, Teil 2, 341, s lit.). Na základě současného (a ne příliš uspokojivého) stavu výzkumu se zdá, že tyto kotoučky, vyrobené z navíjeného skla, jsou římsko-provinciálního původu⁵. Datují se hlavně do 1. století a vyskytují se na celém území římské říše, největší koncentrace nálezů je v Chorvatsku, a to v Ninu a okolí (srov. *Bertoncelj-Kučar 1979*, 259). Moravě geograficky asi nejbližší je římské Carnuntum, odkud pochází nezanedbatelný počet těchto kotoučků (*Haevernick 1972*, 143), přičemž moravští Slované je mohli nasbírat i na jiných římských lokalitách ve středním Podunají. Primární funkce těchto kotoučků není zcela jasná. *T. E. Haevernick (1972, 137)* je interpretovala jako hlavice jehlic, ale přímých dokladů pro toto tvrzení je velmi málo. Stejně tak mohly už v době římské sloužit jako korálky.

Konečně bych chtěl upozornit ještě na unikátní nález, u něhož je ale přiřazení ke starožitnostem nejisté, neboť není známo jeho stáří. Dítě v hrobě 473/49 mělo po pravé straně lebky poškozenou hlavici antropomorfní plastiky z tvrdě vypálené hlíny (obr. 2: 3). V zachovaném očním důlku a v ústech plastiky se dochovaly zbytky modrošedé hmoty, kterou bez speciální analýzy nelze určit (malování/inkrustace?). V dokumentaci je plastika popsána jako „neolitická“. Toto datování lze podle specialistů na neolit s velkou pravděpodobností vyloučit⁶. Je otázkou, zda plastika byla jen vložena do hrobu v rámci pohřebních obřadů, nebo jestli ji dítě nosilo u sebe i během svého života - v tom případě by připadalo v úvahu například umístění ve váčku na krku. Jediný mně známý podobný předmět pochází z raně středověkého pohřebiště u obce Busko v jihovýchodním Polsku. Zde v ženském hrobě odkrytém již ve 30. letech 20. století byla plastika v podobě lidské hlavy s poprsím, vytesaná z vápence a vysoká 16 cm (*Žaki 1956*). V hrudi (poblíž srdce) měla díрку, z čehož by se dalo usuzovat na použití plastiky pro účely

Obr. 2. Starožitnosti z raně středověkých hrobů v Dolních Věstonicích - Na pískách. 1 - skleněný kotouček zdobený navíjeným skelným vláknem (hrob 484/55); 2 - skleněný kotouček z navíjeného skla (hrob 284/55); 3 - keramická antropomorfní plastika (hrob 473/49); 4 - bronzový závěsek ze střední doby bronzové (hrob 483/49). Kresba: A. Radvanová.

⁵ Dolnověstonické exempláře určila odbornice na římské sklo I. Lazar z Muzea v Celje (Slovinsko), které vděčím také za odkazy na literaturu.

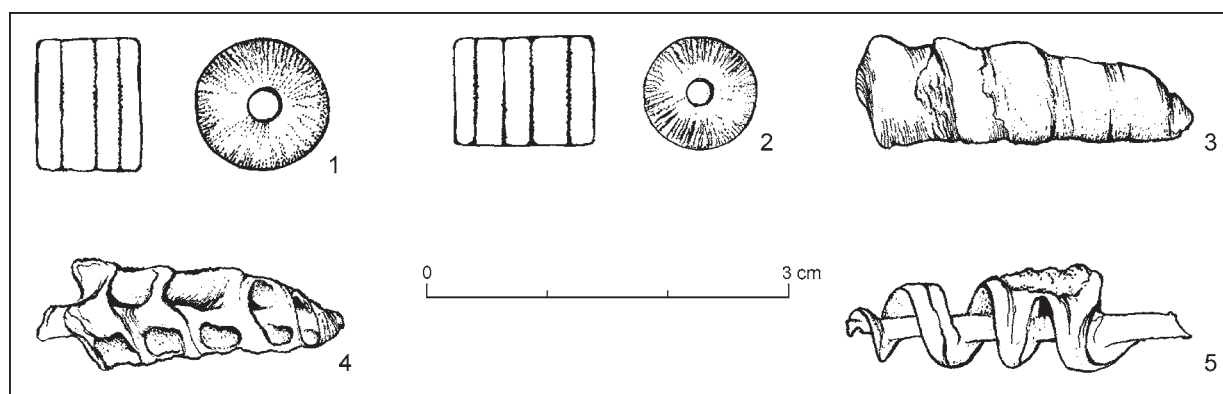
⁶ Za posouzení nálezu děkuji PhDr. A. Humpolové a Mgr. T. Berkovcovi.

černé magie, snad s cílem uškodit pohřbené ženě a naopak ochránit pozůstalé (Wawrzeniuk 2005). V případě dolnověstonické plastiky by vysvětlení jejího umístění v hrobě bylo ještě spekulativnější, neboť se není prakticky o co opřít. *A priori* nelze vyloučit ani „profánní“ interpretaci této plastiky coby hračky - ty se sice v raně středověkých hrobech nenacházejí, ale možná jen z toho důvodu, že se vyráběly převážně z organických materiálů (Ierusalímskaja 1996, 106).

Interpretace starožitností v raně středověkých hrobech je velmi obtížná, neboť artefakty samotné nijak přímo nevypovídají o motivacích, které vedly nové majitele k jejich druhotnému využití. Naši badatelé se vcelku shodují na tom, že jim byly připisovány magické vlastnosti a Slované je - stejně jako jiná etnika - používali jako amulety (Kolník/Rejholcová 1986, 347; Musil 1997, 324; Hanuliak 2004, 32), ale podrobněji se této otázce nikdo nevěnoval. V zahraničí se k tomu vyslovila A. Mehling (1998, 87), podle níž je u starožitností nutné uvažovat celou škálu potenciálních funkcí. Bylo by tedy chybou snažit se všechny artefakty uměle natlačit do jedné „škatulky“ - jinými slovy, magickou funkci nelze u všech *a priori* předpokládat. Celá problematika je značně rozsáhlá, proto se omezím jen na nástin možné magické funkce u některých starožitností z Dolních Věstonic. Zlomek laténského skleněného náramku mohl sloužit jako amulet díky své modré barvě, která byla odedávna považována za „magickou, ochrannou a odvracející zlo“ (Dubin 1988, 312; Steppuhn 1992-1993, 210; srov. Mehling 1998, 115). Fragmenty římského skla a jiné třpytivé či blyštivé předměty na sebe mohly upoutat pohled nežádoucího pozorovatele, rozptýlit ho a tím svého majitele uchránit před uhranutím (viz níže; Meaney 1981, 8, 220). Artefakty opatřené „přirozeným“ otvorem (v našem případě skleněné kotoučky a střepy z okrajů skleněných římských nádob) snad mohly být považovány za tzv. Trudensteine. Především v německy mluvících zemích byly „Truden“ strašidelné bytosti odpovědné hlavně za noční můry a tíživý pocit na prsou, které mohly začarovat domácí zvířata apod. Obranou proti nim byly kameny s přirozeně vzniklým otvorem i jiné předměty s takovou perforací (Damminger 1995), u nichž nálezce asi nenapadlo, že ve skutečnosti jde o dílo lidských rukou (srov. Meaney 1981, 206).

Přírodniny (fosilie)

Další skupinou jsou amulety přírodního původu. Je však třeba mít na paměti, že v raném středověku nemusely být některé z nich jako takové rozeznány, takže je lidé interpretovali v intencích „nadpřirozena“. Ze čtyř dolnověstonických hrobů pochází celkem 6 válcovitých korálků, v náhrdelnících se vyskytují jen po jednom (hroby 61/46, 588/56) nebo po dvou kusech (hroby 321/48, 381/55). Mají průměr 0,8-1,15 cm, jejich délka kolísá od 0,4 cm do 1,86 cm (obr. 3: 1, 2). Vzhledem ke své žlutošedé barvě vypadají na první pohled jako kostěné, ale ve skutečnosti se jedná o fosilie, konkrétně o dva až sedm navzájem spojených článků ze stonku lilijic. Lilijice jsou živočichové řazení do kmene ostnokožců, kteří žili pevně přichycení na dnech jurských moří, proto se dnes jejich fosilizované zbytky hojně vyskytují v jurských vápencích Pavlovských vrchů, kde je Slované museli nasbírat. Články ze stonků lilijic mají tvar kotoučků o síle cca 2 mm, počtem článků je pak dána délka každé fosilie. Lze je jednoznačně identifikovat díky radiálnímu rýhování na styku jednotlivých článků a přítomnosti centrálního otvoru, jímž procházel tzv.

Obr. 3. Fosilie z raně středověkých hrobů v Dolních Věstonicích - Na pískách. 1, 2 - články ze stonků lilijic (hrob 321/48); 3 - ulita měkkýše *Turritella cf. erronea* (hrob 519/49); 4 - *Cerithium cf. crenatum* (hrob 519/49); 5 - *Cerithium sp.* (hrob 651/56). Kresba: A. Radvanová.

provazec držící články stonku pohromadě. Právě vzhledem k tomuto přirozenému otvoru se nabízela možnost navléct tyto fosilie na šňůrku náhrdelníku. Z uvedených čtyř hrobů byly tři dětské, jen v hrobě 381/55 byla pohřbena dospělá žena.

Stejně použití článků lilijic z území Moravy mi není známo, také v jiných oblastech se s nimi setkáme jen velmi zřídka. Ojedinelé fosilie tohoto druhu, opět zakomponované do náhrdelníku, se vyskytly například v hrobech ze 6. století na alamanských pohřebištích Unterthürheim a Kirchheim am Ries (Grünewald 1988, 82). Bohužel již nikdy nezjistíme, z jakých důvodů je lidé v raném středověku sbírali. K dispozici máme jen svědectví o jejich využití v novověku na území Německa, kde se nazývaly mimo jiné jako „Sonnenradsteine“, neboť radiální rýhování článků připomínalo sluneční paprsky. O. Abel (1939, 28) uvádí, že ještě počátkem 18. století se prodávaly jako lék proti různým nemocím a neduhům (proti epilepsii, nočním můrám, melancholii, krvácení z nosu, v šestinedělí apod.) a hlavně zaručovaly dlouhý život a životní sílu.

Ze dvou dalších dětských hrobů pocházejí fosilní ulity měkkýšů patřících do třídy *Gastropoda* (břichonožci). V hrobě 519/49 byly dvě ulity, přičemž jedna byla určena jako *Turritella cf. erronea* (obr. 3: 3), druhá (více poškozená) patří druhu *Cerithium cf. crenatum* (obr. 3: 4). V hrobě 651/56 se zachovala velmi poškozená ulita, kterou lze určit jen obecně jako *Cerithium sp.* (obr. 3: 5). Všechny tři fosilní ulity pocházejí z „miocenních sedimentů vídeňské pánve, které vystupují na povrch na mnoha místech v bezprostředním i širším okolí Dolních Věstonic“⁷. Všechny tři tyto poměrně drobné ulity (délka vždy 2,8 cm) byly pokaždé nalezeny v poloze u krku spolu s korálky a závěsky, takže tvořily součást náhrdelníků. V hrobě 651/56 mělo 5-6 leté dítě s ulitou na krku ještě olovené křížky (viz níže), takže v náhrdelníku se kombinovaly amulety odlišného původu a zřejmě i s odlišným „ideovým pozadím“. Ulity v raně středověkých hrobech jsou nejčastěji interpretovány jako amulety k zajištění plodnosti, jako ochrana před nemocemi, uhranutím apod. (např. Kovács 1999-2000, 475). V případě fosilních ulit mohl být významný i jejich neobvyklý vzhled a „tajemný“ původ, neboť byly nalézány daleko od tehdejších vodních toků.

Korálek jako amulet

V Dolních Věstonicích bylo nalezeno poměrně široké spektrum skleněných korálků, při této příležitosti bych se chtěl zastavit jen u dvou zvláštních exemplářů a ukázat jejich možný magický význam. Součástí náhrdelníku v hrobě 61/46 byl neúplný válcovitý korálek s mozaikovými očky (něm. Mosaikaugenperle) typu 0771 podle R. Andrae (1973). Těmito korálky jsem se nedávno zabýval v souvislosti s jejich chronologickou výpovědní hodnotou - ve středním Podunají patří do tzv. předkóttlašského horizontu (asi čtvrtá čtvrtina 8. století), ale některé se mohly dostat do země i s určitým zpožděním, neboť těchto vizuálně velmi efektních korálků si jejich majitelé jistě velmi cenili (Ungerma 2005b, 722-726, s lit.; 2006, 358; Stašíková-Štukovská/Ungerma, v tisku, obr. 1: 16).

V mladohradištním (dětském?) hrobě 192/46 byl nalezen menší korálek, který se svým tvarem i průsvitným materiálem na první pohled odlišuje od ostatních korálků z tohoto hrobu. Zatímco J. Poulik (1948-1950, 163) ho považoval za skleněný, I. Mrázek (2000, 64) jeho materiál určil jako křišťál. Korálek má nepravidelný, lehce zploštělý kulovitý tvar s asymetricky umístěným otvorem, který byl vrtán z obou stran, přičemž provrty se potkávají v tupém úhlu. Korálek je dlouhý 0,6 cm, max. průměr činí 0,8 cm. Mladohradištní korálky z křišťálu a jiných efektně vypadajících hornin nedávno shromáždil a podrobně popsal právě I. Mrázek (2000, 59-102, zvl. 73). Křišťálové korálky se k nám dostaly s největší pravděpodobností dálkovým obchodem z území Kyjevské Rusi, kde se vyráběly ve více centrech. Použitá výrobní technologie nebyla příliš vyspělá - ne zcela pravidelný tvar, nedokonalé vypracování povrchu či provrty svědčí o tom, že výrobci dávali přednost kvantitě před kvalitou. Samotná křišťálová surovina byla na Rus importována nejspíše z Předního Východu (Mrázek 2000, 74-87; srov. Charvát 1998, 61).

V archeologické literatuře jsou korálky z různých materiálů většinou pojednávány jako pouhá ozdoba bez hlubšího významu (např. Hanuliak 1994, 47), což je ryze moderní představa, která nemá nic společného s pojmáním korálků v minulosti (Haevernick 1968, 133). Důvodem tohoto dnešního nazírání je masová produkce levných skleněných korálků v novověké Evropě a jejich vývoz do zámořských kolonií. Naopak ve všech archaických společnostech mají korálky magický a apotropaický význam, který by v žádném případě neměl být podceňován. Zhotovovaly a zhotovují se z nejrůznějších organických

⁷ Za určení všech fosilií a citované vyjádření děkuji doc. Ing. Š. Hladilové, CSc. z Ústavu geologických věd PřF MU Brno.

kých i anorganických materiálů, kdy každý materiál a s ním spojované představy jsou pro magickou moc korálku klíčové, ale nemalý vliv má i tvar korálku, jeho barva, výzdoba apod. Celý náhrdelník pak představuje kumulaci nejrozličnějších představ a přání spojených s jednotlivými korálky - čím je korálků více, tím větší je magické působení celého náhrdelníku. Po zvládnutí výroby skla se začaly korálky vyrábět i z tohoto „umělého“ materiálu, přičemž sklo zpočátku sloužilo v první řadě k napodobování přírodních surovin, takže magická moc připisovaná například minerálům nebo rostlinám se pak přenesla i na korálky skleněné (Freeden 1997). K tomu přistupovala i okolnost, že výroba skla byla technologicky náročná a pro většinu lidí - zvláště v méně vyspělých kulturách - představovala nepochopitelné tajemství (Meaney 1981, 209).

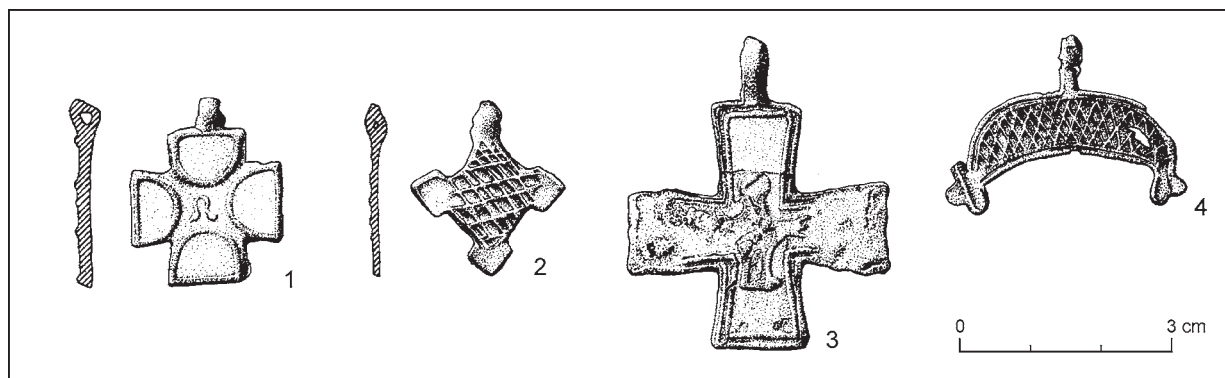
Lidstvo odedávna provází strach z uhranutí. První písemná zmínka o něm pochází z Mezopotámie ze 3. tisíciletí př. Kr., kdy se mělo za to, že způsobuje naprostou většinu všech úmrtí. Víra v uhranutí pochází nejspíše z Předního Východu a dodnes je rozšířena hlavně v arabském světě a ve Středomoří, nezávisle vznikla i v Oceánii nebo v Severní Americe. Jako obrana proti uhranutí sloužily hlavně korálky opatřené různě provedenými očky. Jelikož skleněné korálky obecně - zvláště kulovitěho tvaru - představují analogii k lidskému oku, byly korálky s očky symbolicky pojímány jako „oči, které vidí všude“. Byla jim připisována schopnost zachytit pohled nežádoucího pozorovatele, který je tímto tak iritován, že svůj pohled raději odvrátí. Majitel korálku je tím uchráněn před uhranutím (Dubin 1988, 19, 307). V některých kulturách měly tyto korálky širší použití - například u kavkazských národů chránily i před neštovicemi, hadím uštknutím apod. (Jerusalímskaja 1996, 29)⁸. Takové korálky jsou velmi starým a široce rozšířeným fenoménem. Korálky z polodrahokamu s vyrytými očky se nosily již ve starověké Mezopotámii, skleněné se vyráběly v Egyptě od 14. století př. Kr., později se rozšířily po celém Středomoří a Předním Východě, kde se - hlavně v arabských zemích - nosí dodnes, ale známy byly i ve starověké Číně apod. (Dubin 1988, 19, 307).

Vrátíme-li se ke zmíněným korálkům z Dolních Věstonic, ve světle právě uvedených skutečností lze už lépe pochopit obrovský úspěch, který měli koncem 8. století obchodníci prodávající mozaikové korálky a korálky s kruhovými očky, neboť tyto se vyskytují na velkém území sahajícím od Kaspického moře po Irsko a od Horního Egypta po Norsko (Andrae 1973, 118). Obyvatele raně středověké Evropy prostě přitahovaly pestrobarevné korálky, které se nepodobaly ničemu, co dosud znali, navíc kromě estetické hodnoty měly i očka chránící svého majitele před uhranutím a jinými škodlivými vlivy. Na příkladu mladohradištního křišťálového korálku lze zase dobře ilustrovat zásadní význam hmoty, z níž byl korálek vyroben. Křišťálové korálky byly (stejně jako další polodrahokamové, např. karneolové nebo fluoritové) v té době značně drahé (Mrázek 2000, 76). Na druhé straně právě křišťál - pokud by šlo čistě o jeho vzhled - se dal nahradit bezbarvým průsvitným sklem, které bylo jistě mnohem levnější. Fakt, že se to v širším měřítku nepraktikovalo, ukazuje, že surovina korálků měla cenu sama o sobě, a korálek tak plnil zároveň funkci ozdoby i amuletu (Charvát 2003). Význam této horniny v mentalitě antického a středověkého člověka shrnula například B. Dübner-Manthey (1990, 75): „Křišťálu se přisuzovaly mimo jiné magické a léčivé vlastnosti. Řecké slovo »krystallos« znamená »led«: Plinius Starší věřil, že jde o nerozpustný led. Na základě této představy se křišťálu připisovala schopnost léčit, hasit žízeň a snižovat horečku, proto Římané používali křišťálové kuličky k terapeutickým účelům. Ve (vrcholném) středověku se dávaly dětem křišťálové závěsky na zmírnění bolesti zubů.“

Křížky

Na dolnověstonickém pohřebišti bylo nalezeno celkem 8 kovových křížků. V dětském hrobě 494/49 byl součástí krátkého korálkového náhrdelníku bronzový nezdobený křížek, který je dnes nezvěstný, zachovala se jen jeho zběžná kresba. Dále se ve třech (opět pouze dětských) hrobech vyskytlo celkem 7 olovených křížků, které byly součástí náhrdelníků sestavených z - taktéž olovených - příčné členěných korálků a/nebo luncových závěsků. V hrobě 467/49 byly dva křížky typu Dolní Věstonice se širokými rameny a opatřené písmenem omega (obr. 4: 1), a dále křížek typu Velké Bílovice s vnitřní plochou vyplněnou mřížováním (obr. 4: 2), tři stejné křížky tohoto typu byly i v hrobě 651/56. Z hrobu 481/49 pochází zase křížek typu Bernhardsthal se stylizovanou postavou Ukřižovaného (obr. 4: 3; Měřinský 1988,

⁸ Stejný apotropaický účel plnila kruhová očka umístěvaná hlavně ve Středomoří na vchodech domů, na nejrozličnějších předmětech každodenní potřeby a kromě korálků i na amuletech jiného druhu (Maguire et al. 1989, 5).

Obr. 4. Olovené křížky a lunice z Dolních Věstonic-Na pískách. 1 - typ Dolní Věstonice (hrob 467/49); 2 - typ Velké Bílovice (hrob 467/49); 3 - typ Bernhardsthal (hrob 481/49); 4 - olovený lunicový závěsek (hrob 535/55). Podle: Měřínský 1988.

obr. 3: 6-8, 10, 17-19). Jak jsem již zmínil výše, i laténské opaskové kování z hrobu 364/55, zařazené mezi starožitnosti, mohlo být sekundárně využíváno právě díky svému křížovému tvaru.

V době šíření křesťanství znamenalo nošení závěsku ve tvaru kříže nejen veřejné přihlášení se k novému náboženství, ale také bylo významným prostředkem ochrany majitele před zlými silami. Církevní autority raného křesťanství, jako byl například Jan Zlatoústý, horlily proti tradičním amuletům pohanického původu, a pokřizování se nebo závěsný křížek, byl pro ně jediným přijatelným způsobem ochrany tohoto druhu (Dickie 1995, 32). Přitom v této věci existoval určitý rozpor mezi nazíráním církevních špiček a prostých laiků. Jan Zlatoústý to chápal tak, že znamení kříže nemá samo o sobě zvláštní moc, tu získává až díky „duchovnímu obsahu“, který se za ním skrývá. Naopak laikové byli běžně přesvědčeni o tom, že znamení kříže chrání samo o sobě. Bylo to tím, že po přijetí křesťanství byly všudypřítomné apotropaické symboly a zobrazení pohanického původu (na různých místech soukromých i veřejných budov, na předmětech všeho druhu apod.) jen nahrazeny symboly křesťanskými, ale jejich „materiální“ chápání a přesvědčení o jejich takřka „automatickém“ působení proti zlým silám se v širokých vrstvách obyvatelstva nijak nezměnilo (Engemann 1975, 42; 1997, 169; Maguire et al. 1989, 19). Jelikož takto tomu bylo ve vyspělém Středomoří, asi není na místě domněnka, že teprve nedávno pokřtění Moravané pojímali symbol kříže více „spirituálním“ způsobem.

Lunicové závěsky

Je jich celkem 7 a jsou zhotoveny z různých kovů. Dvě lunice ze stříbrného plechu z hrobů 74/46 a 321/48 publikoval již J. Poulik (1948-1950, obr. 137: k; 142: b). První z nich je značně neuměle vyřezaná z plechu a je nezdobená, takže vypadá jako napodobenina honosnějších kusů. Druhá, dnes nezvěstná lunice, je zdobená sedmi pukličkami⁹ lemovanými vybičenými body. Další lunice z hrobu 45/46 je odlita z bronzu a - na rozdíl od všech ostatních - je uprostřed dolní půlměsícové části opatřena výzdobou ve formě dvou trojic polokulovitých výstupků, další zdobí i zbytek dolní části lunice (Poulik 1948-1950, obr. 41: b). Dvě navzájem si velmi podobné lunice z hrobů 481/49 a 535/55 (obr. 4: 4) jsou odlité z olova a mají vnitřní plochu lícni části zdobenou plastickým mřížováním (Měřínský 1988, obr. 3: 9, 11), stejně jako s nimi současné křížky typu Velké Bílovice (srov. výše). Zbylé dvě lunice z hrobů 420/49 a 485/49 jsou zhotoveny ze železa. Lze o nich říci jen málo, neboť první z nich je dosud nekonzervovaná a její povrch je pokrytý tkaninou prostoupenou rží; druhá lunice, poněkud nepravidelného tvaru, je v současnosti nezvěstná. Se sedmi kusy lunicových závěsků jsou Dolní Věstonice pohřebištem s nejvyšším počtem těchto ozdob na Moravě. Všechny lunice pocházejí z dětských hrobů, kde tvořily součást korálových náhrdelníků, většinou s nadprůměrným počtem korálků. I celkové vybavení těchto hrobů lze označit za bohatší, což svědčí o nemalé péči ze strany pozůstalých.

Lunice patří univerzálním symbolům rozšířeným již od pravěku. Lunicové amulety podobné velkomoravským jsou známy již ze starověké Mezopotámie, obzvláště časté byly v římské civilizaci, kde je nosily děti i dospělí obou pohlaví. Sloužily jako apotropaion, jak o tom svědčí například lunicové závěsky,

⁹ „Magické“ číslo sedm nebylo pro počet pukliček jistě zvoleno náhodně, neboť výzdoba se tím stává výrazně asymetrickou (Klаница 1970, tab. XV a XVI).

kteřé tvořily součást koňských postrojů v římské armádě, byly tedy určeny k magické ochraně jezdců i koní v boji (Schmitz 1993, 58). U dívek a žen tyto amulety podporovaly a chránily jejich plodnost (Sippel 1989, 178; Chorvátová 1998, 137; Małachowska 1998, 70).

Přes tradiční povahu tohoto symbolu nemůžeme velkomoravské lunice interpretovat v čistě pohanských souvislostech. Už v pozdní antice byla totiž lunice křesťanskou kulturou „vzata na milost“, jak o tom svědčí bronzový lunicový závěsek opatřený christogramem, který byl vyloven z řeky Mosely poblíž Trevíru (Engemann 1997, 4, Abb. 3). Z Lauriaci zase pochází bronzová lunice se třemi dodatečně vyrytými křížky, které zřejmě symbolizují svatou Trojici. L. Eckhart (1976, 166) ji zařadil rámcově do 6.-7. století. I výskyt lunicových závěsků v časně byzantské kultuře svědčí o tom, že nebyly v rozporu s křesťanským viděním světa (Fiedler 1992, 186, pozn. 440, s lit.). Stále musíme mít na paměti, že nešlo o stejné křesťanství jako dnes. Ukazuje to například závěsek koňského postroje ze 4.-5. století, pocházející zřejmě z Malé Asie, který je tvořen býčí hlavou s křížkem, na něm je zavěšena lunice opatřená mezi cípy opět křížkem, jenž nese nápisy „Světlo“ a „Život“; na samotné lunici jsou pak vyryta slova „Pane pomoz koním“ (Wamser 2004, 353). Dalším dokladem začlenění starých amuletů do nového náboženství může být řetízkový opasek s lunicí zdobenou křesťanským motivem dvou pávů u stromu života. Tento opasek pochází z pokladu ze 7. století, objeveného na lokalitě Kratigos na ostrově Lesbos (Yeroulanou 1999, 55, 236, fig. 70). Stejný typ ozdoby zachycuje malba urozené dívky v Kosteletě Santa Maria Antiqua v Římě (z doby kolem poloviny 8. století) - samotný opasek zde vidět není, jen od pasu visící řetízky nebo dvojité spletené šňůrky ukončené lunicovým závěskem (Rettner 2000, 272, Abb. 6). Lunicové závěsky se ve Středomoří nosily i zakomponované do náhrdelníků, jeden takový pochází například z Golubiče u Kninu a je datován do 7. století (Milošević/Rapanić/Tomičić 2001, 35).

Na první pohled poněkud překvapivý společný výskyt lunice a křížku v jednom náhrdelníku, jako je tomu v dolnověstonickém hrobě 481/49, již v tomto kontextu nepůsobí jako nějaká anomálie. A. Koperkiewicz (2003, 317) se domnívá, že v takových náhrdelnících kříž figuruje coby mužský symbol, zatímco lunice je symbolem ženským, takže celý náhrdelník „symbolizuje svazek muže a ženy“ a „nerozpojitelnost manželského svazku“. To je však jen neprokazatelná spekulace, proti níž v Dolních Věstonicích hovoří už jen fakt, že v hrobě 481/49 bylo pohřbeno dítě. Stejně pochybnosti se vynořují také v případě eventuálního spojování samotných lunic se symbolikou ženské plodnosti, která u malých dětí asi také nebyla příliš aktuální. K opatrnosti nabádá i fakt, že v hrobě 47/51 ve Starém Městě Na valách mělo „asi roční dítě“ kromě korálového náhrdelníku s bronzovou lunicí ještě nůž, břitvu a křesací kámen (Hrubý 1955, 498), což jsou předměty typické spíše pro mužské pohlaví. Proto o magické funkci velkomoravských lunic můžeme - kromě jejich pravděpodobné apotropaické funkce - říci jen sotva něco bližšího.

Kaptorgy

Z pěti dolnověstonických hrobů, v nichž byly vždy pohřbeny děti, pochází celkem 6 předmětů interpretovaných jako kaptorgy. Ve všech případech byly součástí korálového náhrdelníku. Jsou zhotoveny ze stříbrného, bronzového nebo železného plechu, bohužel většinou se dochovaly ve značně fragmentárním stavu, takže ohledně jejich konstrukce lze konstatovat jen to, že původně měly čtvercový nebo obdélníkový tvar. Stříbrná kaptorga z hrobu 467/49 je zdobená vegetabilním motivem provedeným dvojitém tordovaným drátkem (Poulik 1948-1950, 167, obr. 39; 41: a). Z hrobu 139/46 pocházejí zlomky dokonce dvou předmětů tohoto typu. První kaptorga byla zhotovena z tenkého bronzového plechu, její lící strana byla opatřena jednoduchou lisovanou výzdobou (zvýšený okraj a uprostřed plastický kruh). Z druhého exempláře se dochovaly jen zlomky kovového plechu, které jsou zdobeny vybějenými liniemi a pukličkami. Velmi podobný předmět pochází i z hrobu 420/49 - mohl mít původně obdélníkový tvar, na okrajích je zdobený dvojitou linií vybějených bodů, vnitřní plocha byla původně opatřena pravidelně rozmístěnými otvory. Lící strana kaptorgy z bronzového plechu z hrobu 98/46 je zdobená pravidelně do čtverce rozmístěnými pukličkami, mezi nimiž jsou dvojité linie vybějených bodů. V podstatě shodnou, i když méně zdařile provedenou výzdobu měla kaptorga z hrobu 593/56, jen s tím rozdílem, že její lící strana byla zhotovena ze železného plechu. Zbytky všech těchto schránek byly po vyzdvižení očištěny bez jakéhokoli rozboru hmot k nim přichycených (prostoupených korozi), takže již asi ne zjistíme, co skrývaly uvnitř.

Otázka funkce kaptorgy nebyla v naší literatuře dosud detailněji rozebírána, obvykle se na ni usuzuje podle jejich obsahu. V kaptorgách nalezených na území Čech se zachovaly například kousky kaolinické hlíny (Debrno - Sláma 1977, 35) nebo útržek tkaniny (Lahovice - Krumphanzlová 1963, 87; Stará Kouřim

- Šolle 1959, 452), která ale spíše sloužila k zabalení nějaké nedochované organické látky, než aby šlo o obsah schránky ve vlastním slova smyslu (srov. *Facsar/Skoflek/Salamon* 1977, 99). V kaptorze z Dobrovíže byla nalezena vlákna z natí konopí, takže E. Opravil a M. Lutovský (1993) upřednostňují názor, který již dříve vyslovil R. Turek (1962, 102), že kaptorgy byly schránkami na vonné hmoty, kterými byly napuštěny kousky tkanin; vonné mohly být i rostliny a hlinky. Na základě toho v naší novější literatuře převládá pojetí, že kaptorgy je třeba interpretovat jako pohanské amulety, toto ale není detailněji vyargumentováno (Lutovský 1994, 64; Profantová 2003).

Při řešení těchto otázek je nutné začlenit naše kaptorgy do širšího kulturně-historického kontextu. Již v antice se ve Středomoří nosily na krku kulovité schránky (tzv. *bullae*), které sloužily k uchovávání amuletů a nejrůznějších ochranných látek (*phylacteria*), a v Římě po určitou dobu i jako symbol společenského postavení (Goette 1986). V době stěhování národů a v raném středověku je převzaly i různé barbarské kmeny, hlavně Germáni, u nichž měly tyto schránky (něm. Amulettkapseln) buď kulovitý a eventuálně lehce zploštělý tvar, nebo tvar válcovitý (Schellhas 1994; Vida 1995). Také jejich obsah vykazuje - od antiky po raný středověk - dlouhodobou kontinuitu. Uvnitř jsou nejčastěji nalézány rostliny (často aromatické nebo léčivé, např. heřmánek) nebo jejich semena, plody apod. (např. hřebíček - srov. Seligmann 1996, 114)¹⁰, pryskyřice, jemný popel (spálené rostliny?), korálky, méně často pak zvířecí kůstky, minerály, zemina, tkaniny, texty na pergamentu či na zlatých plíščích nebo jiných materiálech (Willerding 1982, 551; Lucchesi Palli 1994, 175; Schellhas 1994, 95; Vida 1995, 264, pozn. 117; Wamers 1995, 154). Zde se dostáváme ke stejným limitům jako v případě obsahu kaptorg. Zmíněné substance lze interpretovat v profánním smyslu jako vonné látky či léčiva, jako pohanské amulety/*phylacteria*, tak i (alespoň některé z nich) jako křesťanské sekundární relikvie (Weidemann 1977, 369; srov. Ungerman 2001b, 238).

Nejednoznačné interpretace obsahu schránek si byl vědom již J. Werner (1950, 38-51), který se proto obrátil k jejich výzdobě. Shromáždil tehdy známé stříbrné a bronzové kulovité schránky pocházející hlavně ze středního Porýní a konstatoval, že více jak polovina exemplářů je zdobena motivem řeckého kříže. To považuje za doklad křesťanského vyznání jejich majitelů, což byly ženy příslušející hlavně k vyšším společenským vrstvám, v nichž se nové náboženství rozšířilo nejdříve. U. Schellhas (1994, 99) zase přinesl výčet hrobů s těmito schránkami, které navíc obsahovaly i tzv. Goldblattkreuze (srov. Knaut 1994), závěsné kovové křížky, šperky zdobené motivem kříže apod. (viz také Pöppelmann 2004, 405, Abb. 5; 7). Ženy uložené v těchto hrobech by se samy jistě označily za křesťanky, přičemž se můžeme domýšlet, že v používání amuletů se starší tradicí neviděly žádný zvláštní rozpor (srov. Nuzzo 2000)¹¹. Samozřejmě, nešlo o stejné křesťanství jako dnes, magické myšlení se od pohanských dob nijak zásadně nezměnilo, proto účel schránek byl jistě velmi podobný jako v případě pohanských amuletů - měly zajišťovat ochranu, zdraví a štěstí na tomto světě. Takové a podobné projevy jsou někdy označovány jako tzv. pohansko-křesťanský synkretismus (Vida 1995, 265). Podle S. Brathera (2004, 53) však není na místě hovořit o „synkretismu“ (ve smyslu koexistence a míšení různých věrských systémů), neboť pohanství - na rozdíl od křesťanství - žádný ucelený systém nepředstavovalo. Stejně tak magické praktiky nepovažuje za něco předkřesťanského nebo nekřesťanského, neboť existovaly v pravěku, antice i v novověku, takže amulety nebyly „proti“ křesťanství, ale doplňovaly se s ním¹².

J. Werner (1950, 50) se stručně vyslovil také k problematice - o několik staletí mladších - kaptorg v západoslovanském prostředí. Považoval je za pokračování vývoje merovejských schránek, kdy čtyřúhelníkový tvar kaptorg vznikl napodobením křesťanských relikviářů. Křesťanský charakter kaptorg považuje za „nesporný“. Tento názor převzala a dále rozvíjela Z. Krumphanzlová (1971, 430), podle níž křesťanský výklad kaptorg „podporují i některé výzdobné motivy na nich použité“ (pro polské prostředí stejně Kóčka-Krenz 1993, 87, 155). Nejnázornějšími příklady jsou kaptorga z Debrna, zdobená motivem stromu života (Sláma 1977, 35, Abb. 9: 13), a jedna z budečských kaptorg s výzdobu v podobě stromu života, lemovaného na obou stranách ptáčky (Váňa 1995, 133, obr. 97: 3; srov. Preidel 1960, 83, Taf. II: 9;

¹⁰ V jedné ze schránek z doby římské, nalezené v Intercisse, byla tobolekka hledíku (*Antirrhinum*). Ve středověku byly této rostlině připisovány magické účinky, byla používána jako ochrana proti uhranutí, očarování a otrávení. Jsou doloženy i kamenné nebo kovové amulety napodobující květ hledíku (*Facsar/Skoflek/Salamon* 1977, 98).

¹¹ Stejným směrem ukazují i *bullae* v pozdně antickém a byzantském prostředí, u nichž je také jednoznačně patrné, že se udržely i po přijetí křesťanství. Například v Trevíru byla nalezena bronzová busta chlapce, který má na krku oválnou schránku opatřenou christogramem (Dölger 1932, Taf. 13-16; 1934). Ve Středomoří se od 3. století nosily hlavně podlouhlé plechové *bullae* šestiúhelníkového průřezu, někdy také zdobené motivem kříže (Wamers 2004, 316, Abb. 581). I u nich si však občas nevíme rady s interpretací jejich náplně. Příkladem může být exemplář vyplněný čistou sírou, který pochází z depotu v Ténès (Alžírsko); součástí depotu byly mj. i tři závěsné křížky a stříbrná láhev opatřená christogramem, takže nelze pochybovat o křesťanské orientaci prostředí, z něhož tento soubor předmětů pochází (Heurgon 1958).

¹² K termínu „magie“ v kontextu raného středověku nověji např. Engemann 1997, 162; Brunner 1998, zvl. 80.

Abb. 13). Tyto symboly jsou samozřejmě prastaré a jistě byly součástí již pohanského myšlenkového světa (Ungerma 2001a, 169), ale v našem prostředí se vyskytují hlavně v křesťanském kontextu, kam se dají bez problémů začlenit i gryfové na kaptorze z Dobroměřic (Bubeník 1988, 61, s lit.; srov. Preidel 1960, 86, Taf. III: 2; Ungerma 2001b, 235). Nedávno se k této věci výstižně vyjádřil S. Brather (2001, 349), který připomněl, že přes pohanskou minulost kaptorg a jejich použití v jiných náboženstvích (např. islámu) konstatujeme „dalekosáhlou časovou i prostorovou shodu mezi výskytem kaptorg a christianizací“. Dolkadem tohoto tvrzení by mohl být i výše zmíněný hrob 467/49 v Dolních Věstonicích, kde má pohřbené dítě náhrdelník obsahující zároveň kaptorgu i olovené křížky. Jeho rodiče, kteří mu jej dali, se sami jistě považovali za křesťany, i když mnohé jejich praktiky musely budit nevoli tehdejších církevních autorit, o dnešních věřících ani nemluvě.

Rolníčky

V Dolních Věstonicích bylo ve 48 hrobech nalezeno celkem 69 rolničků, vyskytují se v počtu 1 až 7 kusů. Pouhé 4 rolníčky jsou bronzové (většinou lité), ostatní jsou vyrobeny ze železného plechu. Naprostá většina hrobů s rolničkami patřila dětem nebo juvenilním, jako je tomu i na jiných velkomoravských pohřebištích (např. Staré Město-Na valách - Hrubý 1955, 94). V případě Dolních Věstonic se zdá, že rolničkami byli vybavováni častěji chlapci než dívky, neboť v hrobech v podstatě chybějí „ženské“ nálezy jako náušnice nebo korálky. Na druhé straně chlapci coby majitelé rolničků jsou třikrát doloženi milodary v podobě seker, ostruh a šipek (hroby 258/47, 554/55); je zajímavé, že jedinec v hrobě 156/54 měl navíc ještě olovenou náušnici (srov. níže). Ostatně ženské milodary (náušnice, přeslen) má i minimum jedinců dospělého věku s rolničkami (hroby 113/46, 144/54?). Také juvenilních a dospělých mužů s rolničkami není příliš mnoho. Je u nich nápadné, že měli u sebe celkem 5 nebo dokonce 7 rolničků, které byly seřazené vně levého (hroby 377/48, 419/55) nebo pravého lýtku (hrob 269A/55), jedinec v hrobě 723/57 měl zase po jedné rolničce u pravého i levého chodidla. Rolníčky v této poloze sloužily nejspíše jako ozdoba kalhot nebo vysokých bot a při chůzi i při jízdě na koni musely neustále zvonit. Naopak pro děti je charakteristické, že mají jen 1 nebo 2 rolníčky, a tyto jsou umístěny nejčastěji v oblasti hrudníku, břicha nebo pánve. Nosily je patrně našité na oděvu nebo přivázané na šňůrce přes rameno či v pase¹³.

Názory na funkci rolničků nebyly ve starší literatuře vyhraněné, například J. Eisner (1966, 428) je považoval za ozdoby, dětské hračky (stejně Hrubý 1955, 95), ale nevyklučoval ani jejich apotropaickou funkci (srov. Staššíková-Štukovská 1984, 226, s lit.)¹⁴. V poslední době se u nás prosazuje právě názor o magické funkci rolničků (např. Hanuliak 1994, 47; Galuška 1996, 56; Frolíková-Kalischová 2000, 245), tj. že šlo o amulet odhánějící svým zvukem zlé duchy, kteří ohrožují zdraví a život jejich majitele (Smetánka 1993). Tato představa má prastaré kořeny. V římském světě se dětské amulety nejrůznějších tvarů a materiálů nazývaly jako „crepundia“, což je odvozeno od slovesa „crepare“, tzn. „chřestit, vydávat zvuk“ (Schmitz 1993, 66; Martin-Kilcher 2000, 67). Profánní i magické používání zvonků, rolničků a jiných idiofonů ve starověku detailně zpracovala M. Schatkin (1978). Starí Řekové i Římané (i jiné národy ve Středomoří a na Předním Východě) je věšeli na krk domácím zvířatům, chránili jimi děti i dospělé během života i po smrti (byly upevňovány na vozy převážející mrtvé, dávaly se do hrobů). V literatuře je často zmiňován zlatý zvonek nalezený již v 19. století na Esquilinu v Římě, opatřený řeckým nápisem „ΤΟΙΣ ΟΜΜΑΣΙΝ ΥΠΟΤΕΤΑΓΜΑΙ“, tzn. „jsem určen k ochraně očí“. To jasně ukazuje, že zvonek byl určen k ochraně před uhrnutím, kterým byl nejvíce ohrožen právě lidský zrak, kudy neblahý vliv pronikal do těla (Engemann 1975, 36, pozn. 110; Russel 1995, 43, pozn. 25). Tato představa měla alespoň ve Středomoří velmi silnou setrvačnost a udržela se i po přijetí křesťanství, jak o tom svědčí i písemné prameny (Dickie 1995, 31; Maguire 1995, 61). Je nutné ještě podotknout, že idiofony neposkytovaly ochranu jen samotným svým zvukem, ale i díky víře v magickou moc materiálů, z nichž byly nejčastěji vyráběny, tj. bronzu a železa (Schatkin 1978, 156, 170). Jelikož na velkomoravských pohřebištích se rolníčky vyskytují převážně v dětských hrobech, je jejich řazení k předmětům s apotropaickou funkcí velmi pravděpodobné, i když bez jiných než archeologických pramenů nedokážeme blíže specifikovat, před čím měly přesně chránit.

¹³ Chlapec v hrobě 126/49 ve Starém Městě-Na valách měl rolničku zavěšenou na řemínku, jehož druhý konec byl přivázan k přezce opasku (Hrubý 1955, 437, tab. 15: 3; 60: 14).

¹⁴ B. M. Szőke (1992, 91) vyslovil názor, že sloužily ke spínání oděvu stejně jako gombíky, což vyvozuje z jejich údajně převládající polohy na ramenou, zvláště na levém, a uvádí konkrétní hroby z Maďarska, Slovenska a Dolního Rakouska. Podle mého názoru je na Moravě tato funkce rolničků nepravděpodobná, neboť jejich poloha v hrobech se od polohy gombíků liší.

ZÁVĚR

Minimálně z hlediska jejich absolutního počtu jsou artefakty s předpokládanou magickou funkcí na dolnověstonickém pohřebišti značně rozšířeny. Pokud budeme uvažovat jen starožitnosti, přírodniny, křížky, lunice a kaptorgy, našly se tyto předměty u 29 pohřbených jedinců. Z nich dospělého věku dosáhla pouze žena v hrobě 381/55 a pravděpodobně také jedinec vyššího věku (muž?) z hrobu 26/54. Všichni ostatní zemřeli prokazatelně nebo s vysokou pravděpodobností v dětském věku. Zatímco 22 jedinců mělo jen jeden kus nebo jeden druh amuletu (např. 2 fosilie; naopak starožitnosti od sebe odlišných tvarů považují za různé druhy), zbývajících 7 jedinců jich mělo více jak dva druhy (hrob 139/46: 2 různé starožitnosti a 2 kaptorgy; hroby 315/48 a 284/55: vždy 2 různé starožitnosti; hrob 420/49: lunice a kaptorga; hrob 467/49: 3 křížky a kaptorga; hrob 481/49: křížek a lunice; hrob 651/56: fosilie a 3 křížky). Všechny tyto hroby jsou nadprůměrně vybaveny bronzovými náušnicemi, bronzovými nebo skleněnými gombíky, skleněnými korálky apod., což platí i pro mnohé hroby jen s jedním druhem amuletu (hroby 45/46, 61/46, 74/46, 98/46, oba jedinci v dvojhrobu 321/48, hroby 485/49, 381/55, 588/56 a 593/56). Je to dáno tím, že amulety jsou většinou součástí korálkových náhrdelníků, s nimiž se často kombinují ještě další šperky. Chudá výbava se objevuje převážně v hrobech, kde byla u krku nalezena starožitnost, která netvořila součást korálkového náhrdelníku. Tyto starožitnosti jsou v rámci dolnověstonického pohřebiště i jiných lokalit většinou unikátní (keramická plastika v hrobě 473/49, závěsek z doby bronzové v hrobě 483/49, zlomek laténského náramku v hrobě 338/55, laténské opaskové kování v hrobě 364/55), tzn. nepatří ke starožitnostem v raném středověku „systematicky sbíraným“, jako jsou například římská skla a mince.

Na druhé straně dětské hroby s rolničkami poskytují značně odlišný obraz. Zatímco ostatní druhy amuletů - jak jsme právě viděli - se nezdá vyskytovat společně, rolničky se s nimi v hrobech navzájem zcela vylučují. Stejně nápadný je fakt, že děti s rolničkami mají až na výjimky jen průměrnou nebo vysloveně chudou výbavu, kdy rolnička představuje jediný nález nebo je doplněna jen jedním nebo několika málo prostými předměty (železný nůž, keramická nádoba apod.). Oba jevy není snadné spolehlivě interpretovat. Příčinou mohly být samozřejmě sociální rozdíly mezi oběma skupinami dětí, i když výskyt rolniček v několika hrobech chlapců se zbraněmi (ostatně i v hrobech mužů s ostruhami) nabádá k opatrnosti v tomto směru. Pravděpodobnější je, že rolničky nosili hlavně chlapci, zatímco ostatní amulety byly určeny převážně děvčatům¹⁵. Bohužel to nelze ověřit, neboť klasický antropologický rozbor neumožňuje u dětí určit pohlaví. Toto rozdělení amuletů podle pohlaví dětí nelze pojímat zcela striktně, například chlapec z hrobu 156/54 měl kromě rolničky ještě 11 šipek, sekeru a také olovenou náušnici, což je jeden z mála dokladů, že i chlapci mohli být občas vybaveni ženským šperkem. Podobně na pozdně avarském pohřebišti Čataj I byl v hrobě 151 pohřben malý chlapec se saxem, který měl i dvě náušnice a korálkový náhrdelník (ústní sdělení J. Zábojníka). Přítomnost korálků je však v hrobech avarských chlapců a mužů naprosto výjimečná.

V Dolních Věstonicích byla konstatována jednoznačná vazba amuletů na děti. Jelikož tyto předměty z ostatních velkomoravských pohřebišť nejsou zatím komplexně zpracovány, nelze říci, zda jde o specifikum dolnověstonického pohřebiště nebo o obecněji rozšířený jev. Relevantní je také otázka, jestli zjištěný stav odpovídá poměrům v živé kultuře, nebo děti jen amulety přednostně dostávaly do hrobů. V každém případě amulety odrážejí starost rodičů o blaho jejich dětí, ať již během pozemského života nebo při cestě na onen svět. Zasazení dolnověstonických amuletů a jejich možného použití do širšího kontextu ukazuje, že tuto funkci je nutné brát v úvahu i u těch předmětů, které takto z hlediska naší mentality na první pohled nevypadají (např. korálky s očky). Musíme studovat magické představy rozšířené v archaických společnostech, i když časově a prostorově často vzdálené paralely nabízejí jen určitý model či rámcovou představu, které není možné automaticky aplikovat na naše poměry, neboť nazírání velkomoravských Slovanů na tyto předměty mohlo být do určité míry specifické.

¹⁵ Pak se vnučuje dojem, že chlapci měli obecně o dost chudší výbavu než dívky. Výbavu jedinců obou pohlaví však nelze vzájemně porovnávat, neboť muži a ženy byli pohřbíváni s navzájem odlišnými typy předmětů. Navíc, výskyt některých milodarů v hrobech je oproti poměrům v živé společnosti výrazně zkreslen (např. výskyt zbraní u mužů - Ungerman 2005a, 219). Podle mého názoru se v Dolních Věstonicích začíná projevovat trend, který lze naplno sledovat v mladohradištním období, kdy ženy (přesněji řečeno část z nich) jsou nadále pohřbívány se šperky, zatímco mužům již v hrobech chybějí předměty pro ně charakteristické.

LITERATURA

- Abel 1939 O. Abel: Vorzeitliche Tierreste im deutschen Mythos, Brauchtum und Volksglauben. Jena 1939.
- Andrae 1973 R. Andrae: Mosaikaugenperlen. Untersuchungen zur Verbreitung und Datierung karolingerzeitlicher Millefioriglasperlen in Europa. *Acta Praehist. et Arch.* 4, 1973, 101-198.
- Bertoncelj-Kučar 1979 V. Bertoncelj-Kučar: Nakit iz stekla in jantarja (Glas- und Bernsteinschmuck). *Arh. Vestnik* 30, 1979, 254-277.
- Brather 2001 S. Brather: Archäologie der westlichen Slawen. Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 30. Berlin - New York 2001.
- Brather 2004 S. Brather: Kleidung und Identität im Grab. Gruppierungen innerhalb der Bevölkerung Pleidelsheims zur Merowingerzeit. *Zeitschr. Arch. Mittelalter* 32, 2004, 1-58.
- Brunner 1998 K. Brunner: Das Mittelalter als „Zeitalter des Glaubens“. Religiöse Vorstellungen und Riten im Alltag. *Beitr. Mittelalterarch. Österreich* 14, 1998, 77-83.
- Bubeník 1988 J. Bubeník: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha 1988.
- Damminger 1995 F. Damminger: Ein merowingerzeitlicher Trudenstein aus Calw-Stammheim. *Arch. Nachr. Baden* 54, 1995, 12-18.
- Dickie 1995 M. W. Dickie: The Fathers of the Church and the Evil Eye. In: H. Maguire (Ed.): *Byzantine Magic*. Washington, D. C., 1995, 9-34.
- Dölger 1932 F. J. Dölger: Eine Knaben-Bulla mit Christus-Monogramm auf einer Bronze des Provinzialmuseums in Trier. *Ant. u. Christentum* 3, 1932, 253-256.
- Dölger 1934 F. J. Dölger: Zur Trierer Knabenbulla mit dem Christusmonogramm. *Ant. u. Christentum* 4, 1934, 283.
- Dubin 1988 L. S. Dubin: Alle Perlen dieser Welt. Eine Kulturgeschichte der Perlenschmucks. Köln 1988.
- Dübner-Manthey 1990 B. Dübner-Manthey: Zum Amulettbrauchtum in frühmittelalterlichen Frauen- und Kindergräbern. In: W. Affeldt (Hrsg.): *Frauen in Spätantike und Frühmittelalter. Lebensbedingungen - Lebensnormen - Lebensformen*. Sigmaringen 1990, 65-87.
- Eckhart 1976 L. Eckhart: Neue Zeugnisse des frühen Christentums aus Lauriacum-Lorch/Enns I. Eine „christianisierte“ Lunula. *Jahrb. Oberöstr. Musver.* 121/1, 1976, 153-167.
- Eisner 1966 J. Eisner: Rukověť slovanské archeologie. Počátky Slovanů a jejich kultury. Praha 1966.
- Engemann 1975 J. Engemann: Zur Verbreitung magischer Übelabwehr in der nichtchristlichen und christlichen Spätantike. *Jahrb. Ant. u. Christentum* 18, 1975, 22-48.
- Engemann 1997 J. Engemann: Deutung und Bedeutung frühchristlicher Bildwerke. Darmstadt 1997.
- Facsar/Skoflek/Salamon 1977 G. Facsar/I. Skoflek/Á. Salamon: Eine Kapselfrucht (Antirrhinum) aus einer römischen Bulla und Bullen aus Bestattungen von Intercissa. *Antaeus* 7, 1977, 92-108.
- Fettich 1965 N. Fettich: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. *Stud. Arch.* 3. Budapest 1965.
- Fiedler 1992 U. Fiedler: Studien zur Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. I, II. *Universitätsforsch. Prähist. Arch.* 11. Bonn 1992.
- Freeden 1997 U. von Freeden: Perlen - Kulturbegleiter der Menschheit. In: U. von Freeden/A. Wiczorek (Hrsg.): *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim von 11. bis 14. November 1994*. Bonn 1997, 1-12.
- Frolíková-Kalischová 2000 D. Frolíková-Kalischová: Pokus o analýzu slovanského pohřebiště v Praze-Motole. *Pam. Arch.* 91, 2000, 201-249.
- Galuška 1996 L. Galuška: Uherské Hradiště - Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno 1996.
- Goette 1986 H. R. Goette: Die Bulla. *Bonner Jahrb.* 186, 1986, 133-164.
- Grünwald 1988 Ch. Grünwald: Das Alamannische Gräberfeld von Unterthürheim, Bayerisch-Schwaben. *Materialh. Bayer. Vorgesch. A* 59. Kallmünz/Opf. 1988.
- Haevernick 1968 T. E. Haevernick: Perlen und Glasbruchstücke als Amulette. *Jahrb. RGZM* 15, 1968, 120-133.
- Haevernick 1972 T. E. Haevernick: Nadelköpfe vom Typ Kempten. *Germania* 50, 1972, 136-148.
- Hanuliak 1994 M. Hanuliak: Malé Kosihy. Pohrebisko z 10.-11. storočia. Nitra 1994.
- Hanuliak 2004 M. Hanuliak: Predmety pravekej a včasnohistorickej proveniencie na veľkomoravských nekropolách z územia Slovenska. *Štud. Zvesti AU SAV* 36, 2004, 25-34.
- Heurgon 1958 J. Heurgon: Le trésor de Ténès. Paris 1958.
- Hrubý 1955 V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“. Praha 1955.
- Charvát 1998 P. Charvát: Dálkový obchod v raném středověku Evropy (7.-10. století). Brno 1998.
- Charvát 2003 P. Charvát: Kameny mluví? K výskytu křišťálu a karneolu v raném středověku čes-

- Chorvátová* 1998
H. Chorvátová: K významu lunicovitých přívěsků z včasnostředověkých pohřebísk střední Evropy. *Præhistorica* 23, 1998, 135-140.
- Ierusalimskaja* 1996
A. A. Ierusalimskaja: Die Gräber der Moščevaja Balka. Frühmittelalterliche Funde an der nordkaukasischen Seidenstrasse. München 1996.
- Klanica* 1970
Z. Klanica: Symbolika velkomoravských ozdob. *Sbor. Národ. Muz. Praha. A - Hist.* 24, 1970, 73-79.
- Klanica* 1972
Z. Klanica: Předvelkomoravské pohřebiště v Dolních Dunajovicích. Příspěvek k otázce vzájemných vztahů Slovanů a Avarů v Podunají. *Stud. AÚ ČSAV Brno* 1. Praha 1972.
- Knaut* 1994
M. Knaut: Goldblattkreuze und andere Kreuzzeichen. Gedanken zu einer süd-deutsch-italischen Beigabensitte. In: C. Dobiat (Hrsg.): *Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag*. Marburger Stud. Vor- u. Frühgesch. 16, 1994, 317-330.
- Kóčka-Krenz* 1993
H. Kóčka-Krenz: Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu. Poznań 1993.
- Kolník/Rejholcová* 1986
T. Kolník/M. Rejholcová: Rímske reliqty na slovanských náleziskách a problém antických tradícií u Slovanov. *Slov. Arch.* 34, 1986, 343-356.
- Koperkiewicz* 2003
A. Koperkiewicz: Związek płci z orientacją grobu we wczesnym średniowieczu na przykładzie cmentarzyska w Daniłowie Małym, w woj. podlaskim. In: W. Dzieduszycki/J. Wrzesiński (Ed.): *Kobieta - Śmierć - Mężczyzna. Funeralia Lednickie - Spotkanie* 5, 2003, 307-324.
- Kovács* 1999-2000
L. Kovács: Haben die landnehmenden Ungarn Kaurischnecken als Geld gehabt? Allgemeine und konkrete Annäherung der Frage. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 51, 1999-2000, 473-487.
- Krumphanzlová* 1963
Z. Krumphanzlová: Příspěvek k vývoji lidového šperku 10. stol. v Čechách. *Pam. Arch.* 54, 1963, 87-113.
- Krumphanzlová* 1971
Z. Krumphanzlová: Počátky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů. *Pam. Arch.* 62, 1971, 406-456.
- Krumphanzlová* 1974
Z. Krumphanzlová: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.-11. věku v Čechách. *Pam. Arch.* 65, 1974, 34-110.
- Lazar* 2003
I. Lazar: Rimsko steklo Slovenije (The Roman glass of Slovenia). *Opera Inst. Arch. Sloveniae* 7. Ljubljana 2003.
- Lucchesi Palli* 1994
E. Lucchesi Palli: Untersuchungen zum Inhalt der Bullae und anderer Amulettkapseln in Antike, Spätantike und im Frühen Mittelalter. In: M. Jordan-Ruwe/U. Real (Hrsg.): *Bild- und Formensprache der spätantiken Kunst. Hugo Brandenburg zum 65. Geburtstag*. *Boreas* 17, 1994, 171-176.
- Lutovský* 1994
M. Lutovský: Kolínský knížecí hrob: ad fontes. *Sbor. Národ. Muz. Praha. A - Hist.* 48, 1994, 37-76.
- Maguire* 1995
H. Maguire: Magic and Christian Image. In: H. Maguire (Ed.): *Byzantine Magic*. Washington, D. C., 1995, 51-71.
- Maguire et al.* 1989
E. D. Maguire/H. P. Maguire/M. J. Duncan-Flowers: *Art and Holy Powers in the Early Christian House*. Illinois Byzant. Stud. 2. Urbana - Chicago 1989.
- Małachowska* 1998
S. Małachowska: Wczesnośredniowieczne zawieszki półksiężycowate znalezione na terenie ziem polskich. *Arch. Polski* 43, 1998, 37-127.
- Martin-Kilcher* 2000
S. Martin-Kilcher: Mors immatura in Roman world - a mirror of society and tradition. In: J. Pearce/M. Millet/M. Struck (Ed.): *Burial, Society and Context in the Roman World*. Oxford, 2000, 63-77.
- Meaney* 1981
A. L. Meaney: *Anglo-Saxon Amulets and Curing Stones*. BAR. British Ser. 96. Oxford 1981.
- Mehling* 1998
A. Mehling: Archaika als Grabbeigaben. Studien an merowingerzeitlichen Gräberfeldern. Rahden/Westf. 1998.
- Měřinský* 1988
Z. Měřinský: Kosočtverečné olovené křížky a jejich chronologické postavení v rámci hmotné kultury střední doby hradištní. In: V. Frolec (Ed.): *Rodná země*. Brno 1988, 122-145.
- Michel* 2004
S. Michel: Die Magischen Gemmen. Zu Bildern und Zauberformeln auf geschnittenen Steinen der Antike und Neuzeit. *Stud. Warburg-Haus* 7. Berlin 2004.
- Milošević/Rapanić/Tomičić* 2001
A. Milošević/Ž. Rapanić/Ž. Tomičić: Arheološki nalazi karolinškog obilježja u Hrvatskoj. Split 2001.
- Mrázek* 2000
I. Mrázek: Drahé kameny ve středověku Moravy a Slezska. Brno 2000.
- Musil* 1997
J. Musil: Römische Ziegel. In: L. Poláček (Hrsg.): *Studien zum Burgwall von Mikulčice II*. *Spisy AÚ AV ČR Brno* 7. Brno 1997, 311-339.
- Nuzzo* 2000
D. Nuzzo: Amulet and grave in late antiquity: some examples from Roman cemeteries. In: J. Pearce/M. Millet/M. Struck (Ed.): *Burial, Society and Context in the Roman World*. Oxford, 2000, 249-255.
- Ogden* 2002
D. Ogden: *Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman Worlds*. A sourcebook. Oxford 2002.
- Opravil/Lutovský* 1993
E. Opravil/M. Lutovský: Obsah kaptorgy z Dobrovíze. *Arch. Rozhledy* 45, 1993, 139-142.

- Pauli 1975 L. Pauli: Keltischer Volksglaube. Amulette und Sonderbestattungen am Dürrnberg bei Hallein und im eisenzeitlichen Mitteleuropa. München. Beitr. Vor- u. Frühgesch. 28. München 1975.
- Pöppelmann 2004 H. Pöppelmann: Merowingerzeitliche Fremdgüter aus dem Magdeburger Raum - eine Spurensuche zur vorkarolingischen Besiedlung. Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. 88, 2004, 397-423.
- Poulik 1948-1950 J. Poulik: Jižní Morava - země dávných Slovanů. Brno 1948-1950.
- Preidel 1960 H. Preidel: Archäologische Denkmäler und Funde zur Christianisierung des östlichen Mitteleuropa. In: Die Welt der Slawen 5. Frankfurt am Main 1960, 62-89.
- Profantová 2003 N. Profantová: Poznámka k článku H. Chorvátové: Príspevok k pôvodu a datovaniu strieborných... [cit. 2006-12-04]; dostupné z <<http://www.sendme.cz/trestik/profantova.htm>>
- Rettner 2000 A. Rettner: Zu einem vierteiligen Gürtel des 8. Jahrhunderts in Santa Maria Antiqua (Rom). In: F. Daim (Hrsg.): Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter. Monogr. Frühgesch. u. Mittelalterarch. 7. Innsbruck 2000, 267-282.
- Russel 1995 J. Russel: The Archaeological Context of Magic in the Early Byzantine Period. In: H. Maguire (Ed.): Byzantine Magic. Washington, D. C., 1995, 35-50.
- Seligmann 1996 S. Seligmann: Die magischen Heil- und Schutzmittel aus der belebten Natur. Das Pflanzenreich. Aus dem Nachlaß bearbeitet und herausgegeben von Jürgen Zwer-nemann. Berlin 1996.
- Schatkin 1978 M. Schatkin: Idiophones of the Ancient World. Description, terminology, geographical distribution, functions. Jahrb. Ant. u. Christentum 21, 1978, 147-172.
- Schellhas 1994 U. Schellhas: Amulettkapsel und Brustschmuck. Neue Beobachtungen zur rhein-hessischen Frauenkleidung des 7. Jahrhunderts. Mainzer Arch. Zeitschr. 1, 1994, 73-155.
- Schmitz 1993 W. Schmitz: „Alles Unheil halte fern!“ Zu einigen Gussformen für Amulette aus römischer Zeit. Bonner Jahrb. 193, 1993, 45-68.
- Siegmann 2002-2004 M. Siegmann: Bunte Pracht - die Perlen der frühmittelalterlichen Gräberfelder von Liebenau, Kreis Nienburg/Weser, und Dörverden, Kreis Verden/Aller. Chronologie der Gräber, Entwicklung und Trageweise des Perlenschmucks, Technik der Perlen. Beitr. Ur- u. Frühgesch. Mitteleuropas 28/1-3. Weissbach/Langenweissbach 2002-2004.
- Sippel 1989 K. Sippel: Die frühmittelalterlichen Grabfunde in Nordhessen. Mat. Vor- u. Frühgesch. Hessen 7. Wiesbaden 1989.
- Sláma 1977 J. Sláma: Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde. Praehisto-rica 5. Praha 1977.
- Smetánka 1993 Z. Smetánka: Archeologie ochranného zvuku. Dějiny a Současnost 15/1, 1993, 7-9.
- Staššíková-Štukovská 1984 D. Staššíková-Štukovská: Neuer Aspekt zu mitteleuropäischen Schellen des 7.-9. Jahrhunderts. In: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethni-ka im 6.-10. Jahrhundert. Nitra, 1984, 225-231.
- Staššíková-Štukovská/Ungerman, v tisku D. Staššíková-Štukovská/Š. Ungerman: Sklené koráliky z včasnostredovekého po-hrebiska v Dolných Věstoniciach, v tisku.
- Steppuhn 1992-1993 P. Steppuhn: Der Hort eines Edelmetallschmiedes aus der frühslawischen Siedlung Rostock-Dierkow. Offa 49-50, 1992-1993, 207-213.
- Szöke 1992 B. M. Szöke: Karolingerzeitliche Gräberfelder I-II von Garabonc-Ófalu. In: Die Karo-lingerzeit im unteren Zalatal. Antaeus 21, 1992, 41-203.
- Šolle 1959 M. Šolle: Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi. Pam. Arch. 50, 1959, 353-506.
- Thrane et al. 1973 H. Thrane et al.: Amulett. In: J. Hoops (Hrsg.): Reallexikon der Germanischen Alter-tumskunde. I. Berlin - New York 1973, 268-274.
- Tichý 1958a R. Tichý: Výzkum staroslovanského pohřebiště v Dol. Věstonicích, okr. Mikulov. Přehled Výzkumů 1957, 1958, 57-59.
- Tichý 1958b R. Tichý: Slovanské pohřebiště a sídelní objekt v Dol. Věstonicích, okr. Mikulov. Přehled Výzkumů 1958, 1958, 60-62.
- Tichý 1959 R. Tichý: Výzkum na slovanském pohřebišti v Dol. Věstonicích. Přehled Výzkumů 1956, 1959, 50-52.
- Tichý 1960 R. Tichý: Staroslovanské pohřebiště v Dol. Věstonicích, okr. Mikulov. Přehled Vý-zkumů 1959, 1960, 101.
- Török 1998 G. Török: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba. Das awarische corpus 5. Debrecen - Budapest 1998.
- Turek 1962 R. Turek: Zlomkové stříbro z kelčského nálezu. Num. Sbor. 7, 1962, 83-117.
- Ungerman 2001a Š. Ungerman: Poznámka k velkomoravskému nákonci z Rajhradice (okr. Brno-ven-kov). Sbor. Prací Fil. Fak. Brno M 6, 2001, 163-172.
- Ungerman 2001b Š. Ungerman: Ikonografie velkomoravských nákonců a symbolika opasku v raném středověku. Listy Filolog. 124, 2001, 223-258.
- Ungerman 2005a Š. Ungerman: Reich ausgestattete Gräber auf dem großmährischen Gräberfeld in Dolní Věstonice. In: P. Kouřil (Ed.): Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des

- Ungerman 2005b* östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.-26. 5. 2004. Spisy AÚ AV ČR Brno 25. Brno 2005, 209-224.
- Ungerman 2006* Š. Ungerman: Ženský šperk staršího velkomoravského horizontu. Arch. Rozhledy 57, 2005, 707-749.
- Váňa 1995* Š. Ungerman: Tzv. předkřtlašský horizont a počátky velkomoravského kostrového pohřbívání. Arch. Hist. 31, 2006, 351-369.
- Vida 1995* Z. Váňa: Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972-1986. Praha 1995.
- Wamers 1995* T. Vida: Frühmittelalterliche scheiben- und kugelförmige Amulettkapseln zwischen Kaukasus, Kastilien und Picardie. Ber. RGK 76, 1995, 219-290.
- Wamser 2004* E. Wamers: Eine burgundische Pyxis „vom Niederrhein“. Zu merowingerzeitlichen Amulettkapseln und Kosmetikbüchsen. Frühmittelalterl. Stud. 29, 1995, 144-166.
- Wawrzeniuk 2005* L. Wamser (Hrsg.): Die Welt von Byzanz - Europas östliches Erbe. München 2004.
- Weidemann 1977* J. Wawrzeniuk: Dar czy magia? Figurka w grobie z okresu wczesnego średniowiecza. In: W. Dzieduszycki/J. Wrzesiński (Ed.): Do, ut des - dar, pochówek, tradycja. Funeralia Lednickie - Spotkanie 7. Poznań, 2005, 225-231.
- Werner 1950* M. Weidemann: Reliquie und Eulogie. Zur Begriffsbestimmung geweihter Gegenstände in der Fränkischen Kirchenlehre des 6. Jahrhunderts. In: J. Werner (Hrsg.): Die Ausgrabungen in St. Ulrich und Afra in Augsburg 1961-1968. München. Beitr. Vor- u. Frühgesch. 23. München 1977, 353-373.
- Willerding 1982* J. Werner: Das alamannische Fürstengrab von Wittislingen. München. Beitr. Vor- u. Frühgesch. 2. München 1950.
- Yeroulanou 1999* U. Willerding: Holzreste aus dem alamannischen Gräberfeld von Fellbach-Schmiden, Rems-Murr-Kreis. Fundber. Baden-Württemberg 7, 1982, 541-553.
- Zábojník 2005* A. Yeroulanou: Diatrita. Gold pierced-work jewellery from the 3rd to the 7th century. Athens 1999.
- Žaki 1956* J. Zábojník: Mikulčice - awarische Stadt? In: P. Kouřil (Ed.): Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas. Materialien der internationalen Fachkonferenz Mikulčice 25.-26. 5. 2004. Spisy AÚ AV ČR Brno 25. Brno 2005, 101-114.
- Žaki 1956* A. Žaki: Figurka kamienna z Buska związana z dawnymi zabiegami magicznymi. Wiadomości Arch. 23/1, 1956, 91-96.

Amulette in den Kindergräbern auf dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Dolní Věstonice - Na pískách

Šimon Ungermann

ZUSAMMENFASSUNG

Das frühmittelalterliche Gräberfeld in Dolní Věstonice - Na pískách (Südmähren), belegt ungefähr seit Ende des 8. Jh.s bis zur Mitte des 11. Jh.s, lieferte ein ziemlich breites Spektrum von Kleingegenständen, die als Amulette interpretiert werden können. Die meisten davon stammen aus Kindergräbern und dienten mit Ausnahme von Schellen als Halsanhänger oder Halskettenteile. Sie können in mehrere Gruppen aufgeteilt werden.

1. Als Antiquitäten („Archaika“) werden die vor- und vor allem frühgeschichtlichen Gegenstände bezeichnet: mittelbronzezeitlicher Bronzanhänger (Abb. 2: 4), latènezeitliche Eisenfibel, Fragment eines latènezeitlichen Armrings aus blauem Glas, latènezeitlicher bronzener gegossener Gürtelbeschlag (Abb. 1), römische Bronzemünzen, Fragmente von provinzialrömischen Glasgefäßen und Glaswirtel (Abb. 2: 1, 2), vielleicht auch aus der römischen Kaiserzeit; der Kopf einer anthropomorphen Keramikplastik (Abb. 2: 3) ist von unbestimmtem Alter.

2. Zu Naturalien gehören die in naher Umgebung der Fundstelle aufgesammelten Fossilien: Teile von jurazeitlichen Seelilien (*Crinoidea*) als Perlen verwendet (Abb. 3: 1, 2), Miozäne Schneckenhäuser (*Gastropoda*) identifiziert als *Turritella cf. erronea* (Abb. 3: 3) und *Cerithium cf. crenatum* (Abb. 3: 4).

3. Magische Funktion kann auch bei Glasperlen angenommen werden, besonders bei Augenperlen, die gegen bösen Blick wirken sollten.

4. Metallkreuze (Abb. 4: 1-3) repräsentieren einen materiellen Beleg der Christianisierung von Mähren und gleichzeitig ein der wenigen Heilszeichen bewilligt von der Kirche.

5. Ähnlich musste es auch im Fall der halbmondförmigen Metallanhänger gewesen sein - auch wenn sie auf den ersten Blick als ein heidnisches Symbol aussehen, sind zumindest die Bleilunulae zusammen mit den Bleikreuzen hergestellt und distribuiert worden (Abb. 4: 4).

6. Amulettkapseln aus Metall (tschechisch sg. „kaptorga“) waren in der Völkerwanderungszeit und im Frühmittelalter auch in vielen anderen europäischen Regionen verbreitet. Allgemein haben sie zwar bereits vorchristliche Wurzeln, auf unser Gebiet gelangten sie jedoch erst zur Zeit der Christianisierung.

7. Bronze- und Eisenschellen sollten mit ihrem Klang vor bösen Mächten schützen. Sie wurden von Kindern (vor allem Knaben?), aber auch erwachsenen Männern (höchstwahrscheinlich als Teile der Reiterausrüstung) getragen.

Abb. 1. Dolní Věstonice - Na pískách (Grab 364/55). Latènezeitlicher bronzener Gürtelbeschlag. Zeichnung: R. Tichý.

Abb. 2. Archaika aus frühmittelalterlichen Gräbern in Dolní Věstonice - Na pískách. 1 - Glaswirtel verziert mit aufgewickelter Glasfaden (Grab 484/55); 2 - Glaswirtel aus Wickelglas (Grab 284/55); 3 - anthropomorphe Keramikplastik (Grab 473/49); 4 - mittelbronzezeitlicher Bronzeanhänger (Grab 483/49). Zeichnung: A. Radvanová.

Abb. 3. Fossilien aus frühmittelalterlichen Gräbern in Dolní Věstonice - Na pískách. 1, 2 - Stängelglieder von *Crinoidea* (Grab 321/48); 3 - Schneckenhaus von *Turritella cf. erronea* (Grab 519/49); 4 - *Cerithium cf. crenatum* (Grab 519/49); 5 - *Cerithium sp.* (Grab 651/56). Zeichnung: A. Radvanová.

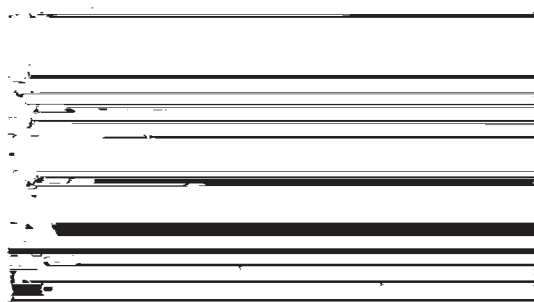
Abb. 4. Bleikreuze und Lunulae aus Dolní Věstonice - Na pískách. 1 - Dolní Věstonice-Typ (Grab 467/49); 2 - Velké Bílovice-Typ (Grab 467/49); 3 - Bernhardsthal-Typ (Grab 481/49); 4 - halbmondförmiger Bleianhänger (Grab 535/55). Nach: *Měřínský 1988*.

Übersetzt von Eva Pietová und Jana Kličová

Mgr. Šimon Ungerman
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Ústav archeologie a muzeologie
Arna Nováka 1
CZ-602 00 Brno
ungerman@phil.muni.cz

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF A MEDIEVAL WATERMILL IN MSTĚNICE

Rostislav Nekuda

Mstěnice, Medieval watermill, Granary, Chamber, Presumable position of raceway, Millstone.

Mstěnice, středověký vodní mlýn, obilnice, komora, předpokládaná poloha vodního náhonu, mlýnský kámen.

The results of the excavation of the medieval watermill at Mstěnice in years 1998-2005 were published successively in the journal *Ve službách archeologie* I-VI. The first geophysical measurements at Mstěnice were made in 1998. The purpose was to detect the location of the assumed mill in the vicinity of the Mlýnský potok brook. An area of 1800 m² (60 x 30 m) was marked out and measured by geophysics. The major method used was magnetometry – surface gradient measuring. In addition dipole electromagnetic profiling and georadar were used. The acquired data was, similarly to magnetometry, evaluated by means of PC into a map of apparent conductivity isolines, and processed in radarograms. The results of the archaeophysical research were verified by pedological wells. The idea of the medieval watermill was supplied by the archaeological excavation at Mstěnice.

The mill stood on the western end of the village on a brook which still bears its name (Mlýnský potok means 'mill brook'). Water supply for the mill operation was provided from a pond situated in a distance of approximately 100 m. The research done so far shows that the mill buildings formed a square whose sides had length 20 m. In the east there was an abode, which had largely damaged stone foundations. It was probably a double house (11 x 6 m) of one chamber furnished with a stove, and a granary. Both rooms were accessed directly from the yard. In addition the chamber had one more entrance in the south, which led to the grinding plant and was mostly used for controlling the water wheel and water supply. A part of a stone jamb of this entrance was found. In the west there was the grinding plant, consisting of two two-storeyed rooms (5 x 1,5 m and 4 x 2 m). Their subterranean part had 220 cm. In the narrower room there was undoubtedly a wooden cog wheel attached to the external millwheel. In the west there was also a two-storeyed grange connected to the grinding plant by an enclosing wall. The fact that there were two entrances into the grange, of which the one leading to the yard was later walled up, attests to a reconstruction related probably to the operation of the grinding plant.

The archaeological excavation of the medieval water mill at Mstěnice has been running since 1999. It has given several stone objects such as parts of circular grindstones, millstones, fragments of querns and a mortar. Petroarchaeological research of the site of the vanished medieval village Mstěnice took place in 2003. Settlements XIV and XVI, the yard, a drying facility with a barn and the mill have been processed.

1. RESEARCH OF A MEDIEVAL WATERMILL IN MSTĚNICE IN THE SEASON 1998-2003

Results of the research of a medieval watermill in Mstěnice from 1998-2003 were published in proceedings *In service to archaeology II* (Nekuda, R. 2001). The research site (measuring 25 x 30 m) had in its western part a large volume of destroyed stonework, in which we identified four structures by 2001. The structures were no. 5 - granary, no. 6 - a room measuring 3.5 x 2 m, whose purpose remains unknown, no. 7 - a building measuring 7 x 7.25 m, which is believed to have been an auxiliary building for storing grain, as other found structures, especially on its eastern side, support this. Further excavations brought about an area of 13 x 18 m with an extraordinarily large volume of destroyed stonework, with an undestroy-

ed stonework underneath in the southern part. Inside the walls was a long, narrow room measuring 5 x 1.5 m. Yet further digging, which was supposed to reach the bottom of the room in 2002, was thwarted by heavy rains which lasted for most of the season. At depth of 90 cm another wall emerged, which was some 50 cm from the outer wall, but outer pressure probably caused both walls to sort of merge, so that at the southern end the resulting wall is 230 cm thick (Fig. 1; 2).

One of the most remarkable finds from the entrance part is a large trapezoid stone slab measuring 125 x 50 x 25 cm. Its position suggests that it might have been used as a lintel. In the season of 2002 we did not reach the bottom of the narrow room, hence our main goal for 2003 was to finish the excavation here and to go

Fig. 1. Mstěnice. Structures in the western part of the medieval watermill complex.

Fig. 2. Mstěnice. A view of the western part of the medieval watermill complex before the ruined stonework was removed.

through an area covered by stones on the north side of the narrow room. At the beginning of the season our progress was quite slow due to high level of ground water. After the water had dropped we managed to go 2 meters deep, so that the resulting space measures 5 x 1.5 x 2.2 m. This was the actual milling room - the single most important room in the entire watermill (Fig. 3). Another interesting find of the season was a lining measuring 48 x 60 cm with a shallow groove (48 x 15 cm). According to A. Přichystal, the lining was made of permian sandstone - arkose (Fig. 5).

Fig. 3. Mstěnice. Structures in the western part of the medieval watermill complex after the ruined stonework was removed.

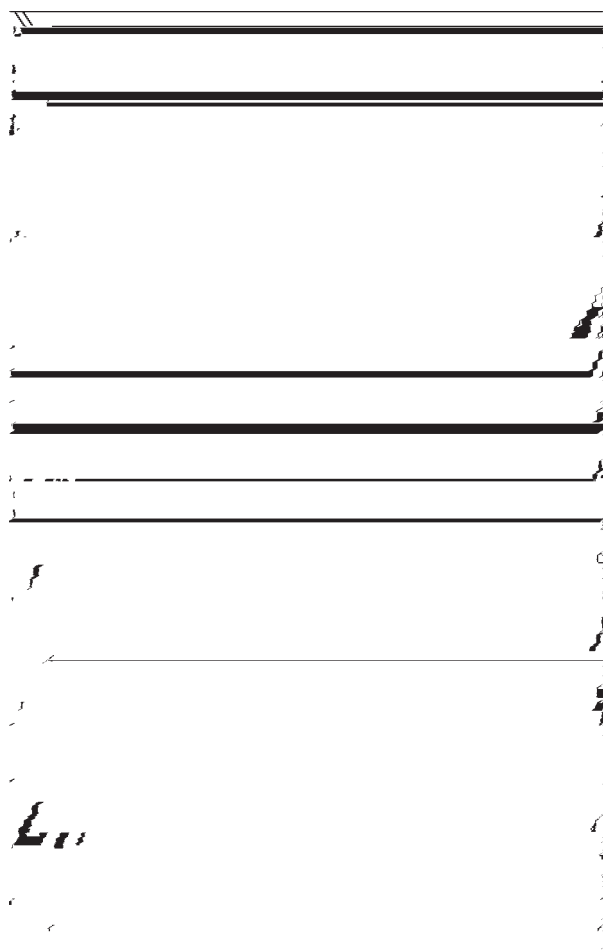

Fig. 4. Mstěnice. Ground plan of an earlier phase of the western part of the medieval watermill complex.

Fig. 5. Mstěnice. Lining from the medieval mill.

The season of 2003 brought about much new information about the mill. As it turned out, the southern wall of the milling room, which is more than 2 meters thick, is longer than we expected; we have unearthed more than 12 meters of it and we still have not reached the end. The wall most probably enclosed the entire watermill complex.

Other interesting facts came out from an examination of destroyed stonework on the northern side of the milling room. As it turned out, the examined stonework came from a building which stood along the milling room, and we think that they might even have had a common roof. The building measures 4.0 x 2.25 m inside, and has a niche (150 x 30 cm) in the northern wall. An interesting thing in this building was its fill composed of an almost one meter thick layer of daub and burnt wood. After removing the fill down to 110 cm below the surface we were surprised by a lengthwise wall with a short partition-like side wall oriented towards the milling room. Hence we assume that this had been the original milling room, which was later rebuilt as two buildings. In addition, it is most likely that the adjacent granary had been accessible through the eastern entrance before the milling room was rebuilt (Fig. 4).

Watermills belonged to the most significant facilities in a medieval village. Watermills normally had one mill wheel, some had more. For instance a one-wheel mill is known to have been in the village of Bohdalov in 1420, a six-wheel mill was in Hodonice. As grinding stones were found in Pfaffenschlag and Mstěnice, we assume that mills were also used as grinders - sharpeners (Fig. 6; *Nekuda, R. 2001; Přichystal 2001*).

2. MEDIEVAL WATER MILL IN MSTĚNICE SURVEY SEASON 2004-2005

The survey is usually made difficult by seepage of ground water every year; year 2004-2005 was not an exception (Fig. 7). Since the fill in chambers „a” and „b” could not be removed as planned, the survey focused on the western side of the structure instead. Excavation showed that the masonry of the mill makes a continuous, 10-meter-long line with a well preserved facing (Fig. 8; 9). This finding solved the question of whether there was an extension on the western side.

Filling in chamber „b” (100 cm thick) was removed (Fig. 10). Inner dimensions of the chamber are 4.0 x 2.25 m; in the middle of the northern wall is a small niche (150 x 30 cm; Fig. 11). The filling contained a number of iron artifacts such as chest fitting, two massive chisels, an axlepin, and a small chisel (Fig. 12). The chisels were important tools for

millers, who usually had to make many different kinds of items from wood themselves. Scoop-shaped chisels (gouges) are well preserved and have a direct parallel to items found in Pfaffenschlag (*Nekuda, V. 1985, 147, Fig. 140: 5-7*). Other iron items found at the entrance to a semisubterranean part of the granary include door fittings, latch rings (Fig. 14) and hooks; a large set of nails was found at the southern wall of the millhouse. The following items were found at different places in the water mill: two preserved horseshoes, two horseshoe fragments, one spur fragment, a sledgehammer (which was probably used for crushing old millstones). Rare finds from Mstěnice include an iron fitting with an unusually high number of rivets along the edges; its shape indicated it might have been a part of some mill device (Fig. 13-15) and a silver coin - one grosh of Václav IV. (Wenceslas IV) from the end of the 14th century.

Fig. 6. Mstěnice. A grinding stone.

Fig. 7. Mstěnice, water mill. Ground water in „a” part (grinding plant).

Fig. 9. Mstěnice, water mill. Burnt layer in „b” chamber.

Fig. 8. Mstěnice, water mill. Western masonry of the grinding plant.

Fig. 10. Mstěnice, water mill. Western masonry of the grinding plant.

We verified our hypothesis from 2003 that the original grinding plant had only one chamber and an adjacent granary (Fig. 16). The stair entrance to the granary was located in the north-western wall; only its subterranean part survived. Yet another entrance (with three stone stairs) was discovered later on the eastern side of the granary. The fill of the entrance contained a cylinder-shaped iron projectile. Similar projectiles had been found before at the fortress. It is most likely that the projectile is related to the ambush during which the entire village and the water mill had been destroyed.

It is not certain whether the entrance on the northeastern side had been there right from the beginning or whether it was built after the eastern entrance had been walled up (*Nekuda, R. 2003, 148*). However, we believe that the infill on the eastern side of the granary and a burnt layer in chamber „b” are directly linked to rebuilding of the water mill. The context suggests that the grinding plant included two chambers and the granary in the final phase, and that these structures had a common roof (Fig. 12; 13). In 2004, a previously identified part of a wall on the southern side of the complex was proved to continue as approx. 12 meters were detected so far and more are expected to come up. What we are looking at is probably a protective wall and we assume the wall might have run around the entire water mill complex. After the southern side (where the raceway presumably was) will have been completely surveyed we will be able to determine the appearance of the water mill (Fig. 17).

One of the primary goals for the next season is to determine exactly where the raceway was and how the mill wheel was being turned (vertical overshot/undershot wheel). It is almost certain that the mill had only one wheel and we assume it was an overshot one.

Přichystal made a petrological analysis of several millstones from Mstěnice. The analysis shows that the millstones were made of North Moravian rocks. That is further supported by contemporary documents such as Book of Summons PVI, page 188, no. 1110, which says that Kristin, a burgher of Olomouc, sues Jan z Dubé a na Štemberce, for seizing his mill stones that had been transported to Štemberk by his father.

Fig. 11. Mstěnice, water mill. Iron artifacts from grinding plant, chamber „b”.

Fig. 12. Mstěnice, water mill. Iron artifacts. 1 - fragment of a spur; 2-5 - horseshoes.

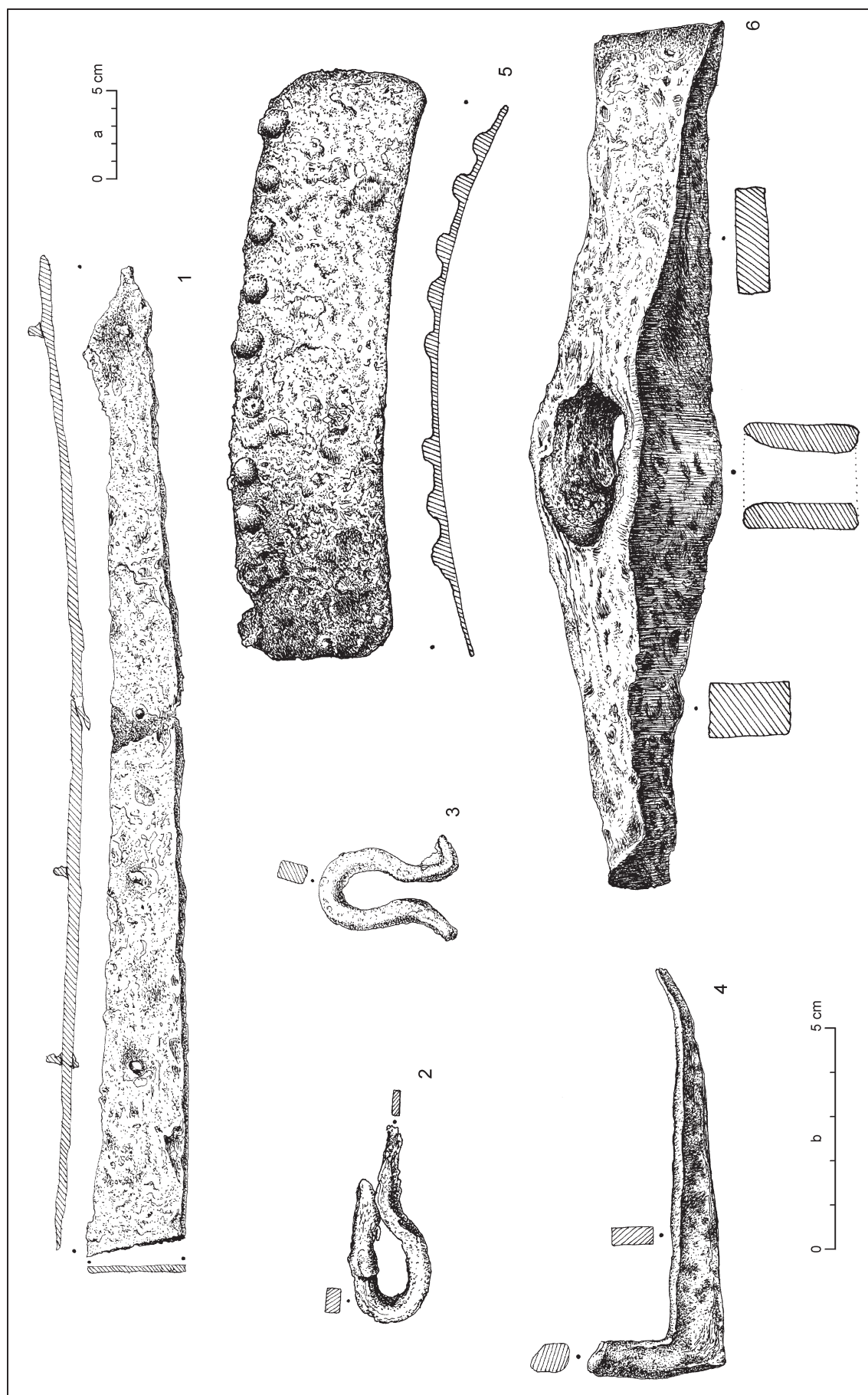

Fig. 13. Mstěnice, water mill. Iron artifacts. 1 - door fitting; 2-3 - latch rings; 4 - hook; 5 - fitting with rivets; 6 - hammer.

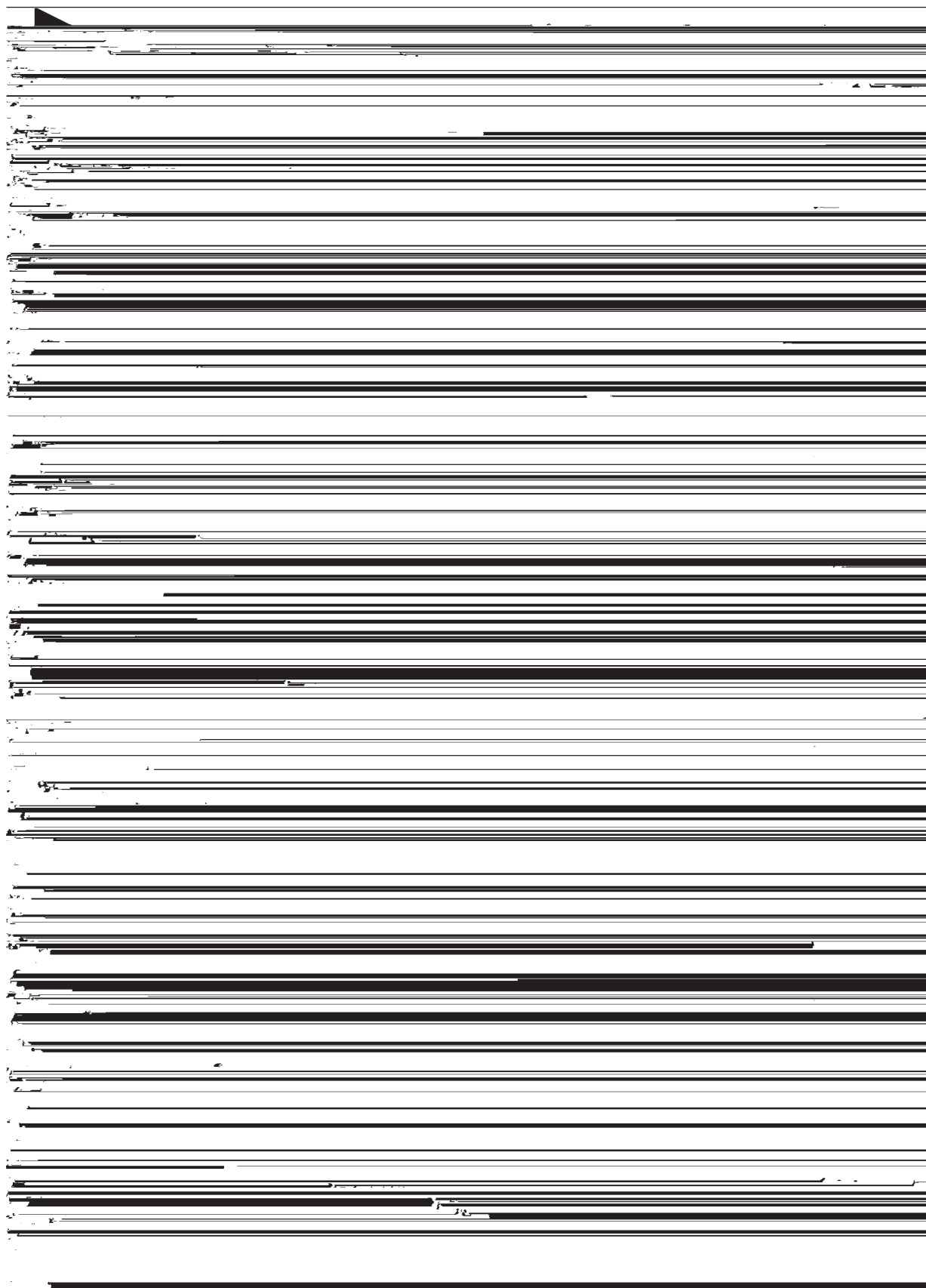

Fig. 14. Mstěnice, water mill. Iron artifacts. Different types of nails.

Fig. 15. Mstěnice, water mill. Presumable position of raceway.

3. TWO MILLSTONES FROM A MEDIEVAL MILL IN MSTĚNICE

During the first two seasons of an archaeological survey of a watermill in Mstěnice, which began in 1998 we have found several stone artifacts (fragments of circular grindstones, millstones, querns, and mortars. These finds were described by A. Přichystal in his article „Material of selected stone artifacts from a medieval watermill in the deserted village of Mstěnice“ (*Přichystal 2001*). Stone mortars from Mstěnice were compared to stone mortars from other sites in the article „Stone mortars and their composition“ (*Nekuda/Přichystal 2001*). Petrographic analyses have shown that there must have existed a number of specialized workshops for producing these items in Moravia, since they were transported from distant places (often dozens of miles) as finished goods, as opposed to building material, which comes from the vicinity.

One of the buildings of the mill complex was a granary, whose underground part with a 2.2 m high stonework was preserved. The outer and inner dimensions of its ground plan are 3.7 x 3.1 m and 2.5 x 2.0 m, respectively. The entrance to the underground part is on the NE side and measures 2.6 m in length (Fig. 3). On the right side of the stonework of the entrance we found a set-in millstone (Fig. 18). At the end of the season of 2001 the millstone was taken out of the stonework and analyzed by Mr. Přichystal.

The millstone is made of non-calcic silicic (quartz) sandstone or a fine-grain conglomerate. The color is pale yellow, glauconite has not been noticed. In the coarse-grain part of the stone it is possible to distinguish tiny pieces of silica and some black lydite. Magnetic susceptibility is between 0.00 and 0.03 x 10⁻³ SIU, and slightly higher (0.05-0.07 x 10⁻³ SIU) along the edge. Thus the millstone is undoubtedly made of sandstone from the Cretaceous period. The nearest occurrence of this kind of rock is in the Blansko basin and in the regions of Letovice and Svitavy; however, all these places are 60 km far from Mstěnice. The millstone had been secondarily chipped along the edge and set in the stonework on the right side of the entrance. One side of the millstone had a fine even surface, while the other side was coarse and rough (Fig. 19 and 20). Each side has two hollows 9 and 10 cm from the edge. The two hollows on the fine side are square and rectangle-shaped. The latter measures 4 x 3 cm and its depth is 3.5 cm; the square-shaped

hollow measures 3×3 cm and the depth is 3 cm too (Fig. 21 and 22). The coarse side hollows are square and round and they measure $3.5 \times 3.5 \times 4$ cm and 3.5 (diameter) $\times 3$ cm, respectively. The distance between the hollows is different on each side. On the fine side the distance is 20 cm, on the coarse one it is 17 cm. The hollows probably served for attaching handles to rotate the millstone.

The eastern wall of the granary bore traces of a secondary walling. The wall was taken apart and it has been proved that there actually had been a walled-up entrance which had had 170 cm in height and 110 cm in width. After the entrance had been walled up, the entrance part was filled up by black-brown

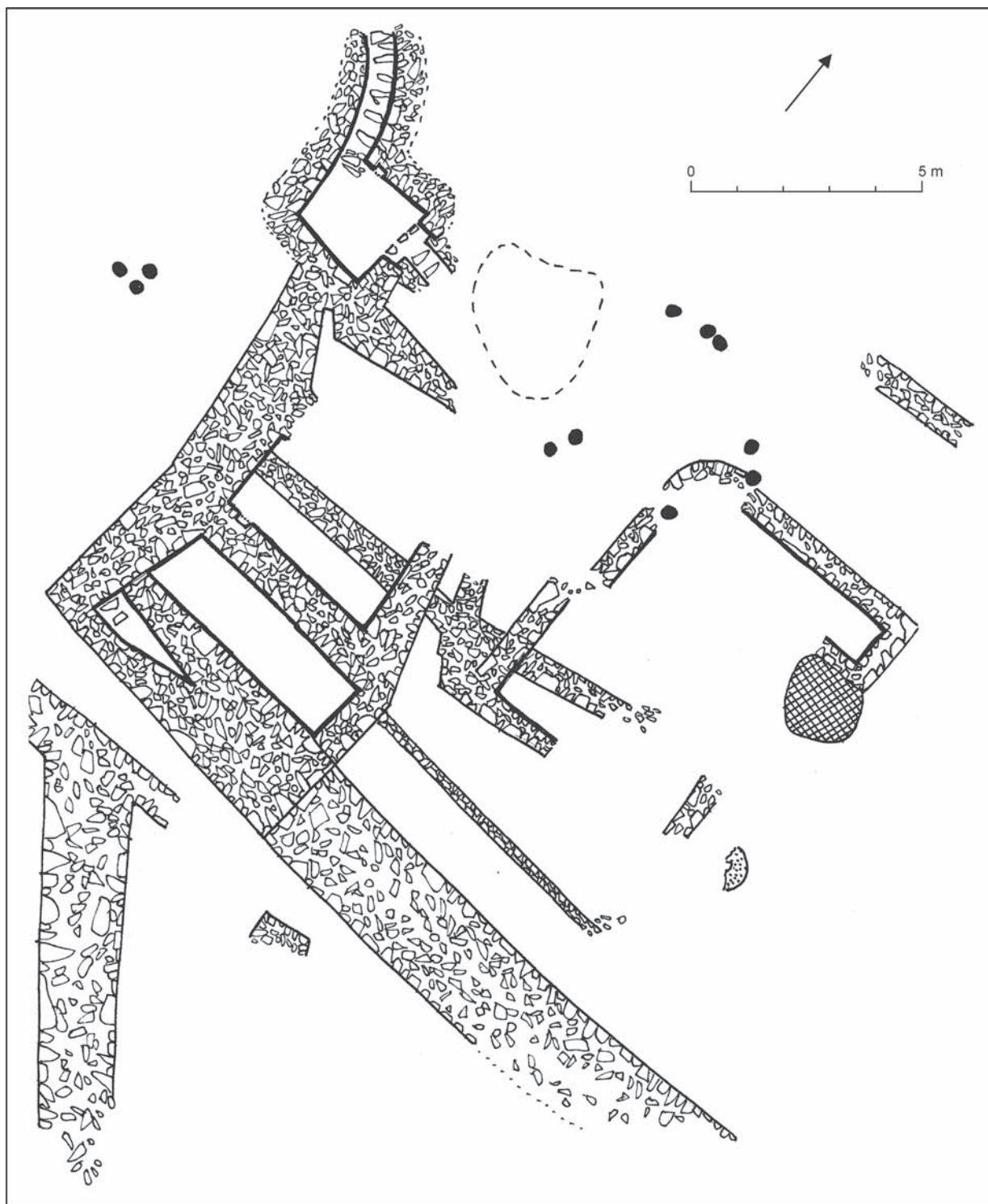

Fig. 16. Mstěnice, water mill. Ground plan of the water mill before reconstruction.

soil and gravel. The second stone artifact of our interest - a broken millstone - was found 60 cm deep in the fill-up (Fig. 23 and 24). The millstone was made of dark porphyritic amphibolite-biotitic syenite (durbachite). Phenocrysts of potassium feldspars measure as much as 3.5 cm in length and they clearly tend to create clusters at places. The predominant dark mineral there is biotite; amphibolite is less represented (a. was detected in a powdered sample by using a polarizing microscope). Magnetic susceptibility measured by a hand-held kappameter KT-5 is low ($0.10-0.16 \times 10^{-3}$ SIU; Fig. 12). The nearest occurrences of these rocks lie in the massif of Třebíč - Velké Meziříčí, which is about 15 km far from Mstěnice. The

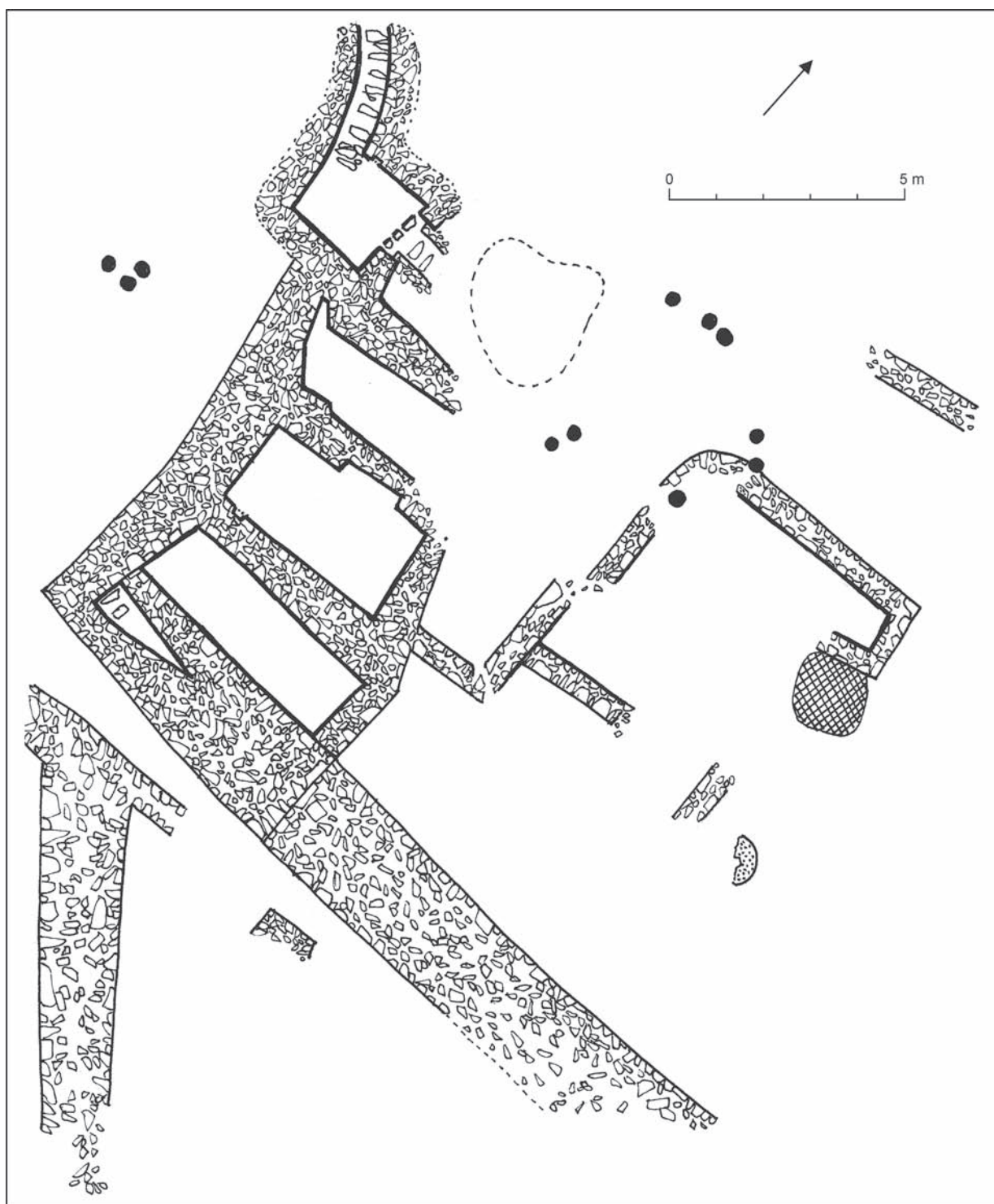

Fig. 17. Mstěnice, water mill. Ground plan of the water mill after reconstruction.

nearest quarries where this kind of rock could have been extracted were located near Pozďatín and Vladislav. According to some research works, sandstones from the Cretaceous period were used mostly for producing grindstones. In Bohemia, this type of rock included above all sandstone from Nehvizdy and Hořice. Hence it is very likely that this artifact might have later served as a grindstone, although it had originally been made as a millstone.

4. GEOARCHAEOLOGICAL SURVEY OF MEDIEVAL WATER MILL IN MŠTĚNICE IN 2004-2005

The village had been destroyed and deserted in the high Middle Ages and shows considerable amount of destroyed stonework (mostly quarry-stone bond) of houses and other buildings. Foundations, which have been very well preserved under the destroyed walls, were mostly built from roughly worked stone blocks. Semisubterranean buildings (e.g. granaries) generally have better foundations built from better material. Due to a large amount of different types of rocks used on that site, Institute of Geology (Masaryk University, Brno) was asked to collaborate on their analysis.

M I L L

Garnetiferous serpentine and serpentine predominate over gneiss

The fortress was sitting on top of a serpentine rock, and was built of the same material as the surrounding buildings, namely a yard, a drying facility and a barn. The same type of rock (garnetiferous serpentine, serpentine) was used to build settlements, although that was most probably surplus material of what was left over after the fortress had been finished (Fig. 8 and 9).

The water mill was built of more carefully worked stones, probably due to the fact that it was considered to be a very important facility. I assume that the serpentine, of which the mill was built, was quarried (not gathered from elsewhere) and special care was taken to work it. A small number of gneiss stones are also present here. Serpentine is likely to have been extracted from an outcrop about 150 m to the south from the fortress. Gneiss occurs quite frequently outside the village, mostly as large blocks. They were probably gathered from the brook or from a block sea, some 250 m to the west from the fortress.

Magnetic susceptibility of garnetiferous serpentine and serpentine was measured by a hand-held kappameter KT-5. Results are listed in the following table; all values are in SI units 10⁻³.

The analyses of the rocks show that they are all of local origin. The rocks were undoubtedly brought into the village by its inhabitants, and the transportation was probably organized by the local nobleman or his bailiff. The actual constructing of the fortress, drying facility and the yard was carried out by specialized personnel.

The amount of stone which had to be gathered to build the fortress was a subject of another analysis. The stone had to be quarried and transported to the construction site, which was probably done by the serfs belonging to the nobleman. The amount of stone was estimated by Z. Špičák (1998) - rampart: 1150 m³, nobleman's dwelling: 1970 m³, the main keep: 1820 m³, a small tower on the SE corner of the rampart: 560 m³, outhouse and courtyard: 350 m³, entrance: 120 m³. Hence the fortress was built of 5970 cubic meters of stone in total. A smaller part of that volume might have been collected from the woods and fields, and the rest had to be extracted from quarries. The village had 17 settlements; if each settlement were able to send one man and the nobleman sent some of his servants, the stone extraction might have been a matter of mere 25 people. If each one of them extracted 2 to 3 m³ of stone, then the total daily production was some 50-75 m³. In order to produce enough stone to build the fortress, those 25 people had to work between 765 and 1194 days. However, they also had to work on the nobleman's and their own fields, so we assume they were not able to work in the quarry more than 200 days a year. Hence gathering enough stone most probably took more than three years.

Archaeological excavations in Mštnice provided a picture of a medieval watermill. It was situated at the western end of the village on a stream which is called the „Mlýnský“ (i.e. Mill) stream even today. A pond built up the stream in the distance of approx. 100 m from the mill provided water for its operation. The current research indicates that the mill buildings were built on a square area measuring approx. 20 x 20 m. In the east, a residential building was located, the stone foundations of which were damaged to a great extent. It probably was a two-chamber house (11 x 6 m) with a room with an oven and a larder.

Both rooms were be accessed from the yard. Besides, the chamber had one more entrance on the southern side facing the grinding house and, especially, the water wheel and water control. A part of a stone jamb of this entrance was found. On the western side was the actual grinding house with two two-story rooms (5 x 1.5 m and 4 x 2 m), their subterranean part measuring 220 cm. The narrower room housed a wooden cog wheel connected to the external millwheel. On the western side was a two-floor grange connected with the grinding house by an enclosing wall. A double entrance into the grange, whereof one was later bricked up, is a record of reconstruction connected with the operation of the grinding house.

Table of Findings of pollen grains spores and other microobjects.

MŠTĚNICE (Moravian Mediaeval Villages)

Trench S21/03, profile P 1

Taxon	Granary-profile	Chamber „b”	Mill race-profile	Remains of mill race	Destruction horizon
<u>Threes and Shrubs</u>					
<i>Abies</i>	1	0	6	0	3
<i>Acer</i>	1	0	0	0	0
<i>Alnus glutinosa t.</i>	38	36	7	7	2
<i>Betula alba t.</i>	16	21	9	17	3
<i>Carpinus</i>	3	1	1	0	0
<i>Corylus</i>	1	1	1	2	1
<i>Hedera</i>	0	0	1	0	0
<i>Picea</i>	48	10	28	13	1
<i>Pinus sylvestris t.</i>	85	28	66	23	8
<i>Quercus</i>	16	4	7	3	4
<i>Salix</i>	5	1	2	1	1
<i>Sambucus cf. Nigra</i>	10	4	18	1	0
<i>Ulmus</i>	1	0	0	0	1
Σ AP	225	106	146	67	24
<u>Herbs</u>					
<i>Aconitum t.</i>	0	1	0	0	0
<i>Agrostemma githago</i>	0	0	1	0	0
<i>Alchemilla</i>	0	0	0	1	6
<i>Artemisia</i>	9	6	8	7	14
<i>Asteraceae Liguliflorae</i>	31	11	28	28	20
<i>Asteraceae Tubuliflorae</i>	0	2	2	10	3
<i>Brassicaceae</i>	6	3	2	1	1
<i>Cardamine t.</i>	5	0	0	0	0
<i>Centaurea cyanus</i>	0	0	0	2	3
<i>Cerealia-Triticum t.</i>	12	3	7	10	10
<i>Cerealia sp.div</i>	5	0	7	13	1
<i>Cirsium t.</i>	0	0	1	1	0
<i>Cyperaceae</i>	0	1	0	1	0
<i>Daucaceae</i>	7	0	1	1	0
<i>Geranium</i>	0	0	0	0	1
<i>Galium t.</i>	0	0	1	0	0
<i>Humulus-Cannabis t.</i>	0	1	0	0	0

<i>Chenopodiaceae</i>	17	1	7	5	8
<i>Lamiaceae</i>	1	0	0	0	0
<i>Mentha t.</i>	0	0	1	0	0
<i>Mercurialis annua</i>	0	0	0	1	0
<i>Petasites t.</i>	0	0	1	0	0
<i>Plantago major-media</i>	1	0	2	3	0
<i>Poaceae</i>	19	7	31	18	9
<i>Polygonum aviculare t.</i>	2	0	0	2	0
<i>Polygonum convolvulus t.</i>	5	0	0	0	0
<i>Potamogeton</i>	0	0	1	0	0
<i>Ranunculaceae</i>	1	0	0	0	0
<i>Ranunculus t.</i>	0	0	1	0	0
<i>Silenaceae</i>	1	0	0	0	0
<i>Trifolium pratense</i>	1	0	0	0	0
<i>Typha latifolia</i>	0	0	2	0	0
<i>Viciaceae</i>	1	0	0	0	0
<i>Urtica</i>	27	14	27	7	10
<i>Varia</i>	18	4	9	9	2
Σ NAP – Herbs	169	54	140	120	88
Σ AP + NAP = 100% Threes and Shrubs – Herbs ' = 100%	394	160	286	187	112
<u>Pteridophyta</u>					
<i>Polypodiaceae</i>	1	0	1	1	0
<u>Bryophyta</u>					
<i>Anthoceros punctatus</i>	0	0	1	1	0
<i>Sphagnum</i>	0	0	3	0	0
<u>Fungi</u>					
<i>Fungi sp.</i>	0	0	2	0	0
<i>Gelasinospora</i>	1	0	0	5	1
<i>Thecaphora</i>	8	12	15	21	6

PALYNOLOGICAL ANALYSIS OF THE NATURAL ENVIRONMENT
IN WATER MILL SURROUNDINGS*

Rostislav Nekuda - Vlasta Jankovská

The village of Mstěnice was located in 350 m a. s. l. at the confluence of two brooks: Mocha and Mlýnský potok (Mill Brook). The name of the stream below the confluence is Rouchovanka. The bedrock of the site and its vicinity is formed by migmatized biotitic gneiss. The village is located on the bottom of a valley, about 40 m below the surrounding terrain. The geobotanical aspect of the area is strongly influenced by the underlying serpentine protruding on some places as rocks. A castle had been build on one of

* The palynological analysis was carried out with the support of project AV 076005908.

these in the second half of the 13th century. The medieval mill of Mstěnice was close to the Mlýnský Brook. Serpentine rocks were also not far from the mill. The serpentine thus became the most used material for building the mill. The mill building can be dated to the end of the 14th century.

Interdisciplinary collaboration is an important contribution to the archeological survey as it enhances understanding of archeological materials. So far, the archeological survey at Mstěnice has been based on analyses of phosphates, petrographic, dendrochronological, osteological, metallographical and magnetometric data.

Five samples have been submitted for pollen analysis by R. Nekuda. The aim was to determine whether their material contained pollen grains and whether the pollen spectrum would be of sufficient informative value for paleoreconstruction of the natural environment surrounding the deserted village. The pollen analysis has corroborated the synanthropic character of each of the five samples. Despite low number of pollen grains in each sample, their value is relevant for a paleoreconstruction of natural environment of the medieval water mill. A relatively high occurrence has been found of pollen grains of different tree species. Their composition corresponds to both the results of charcoal analysis (Kyncl 1985a; 1985b) and the conclusions of geobotanical reconstruction maps (Mikyška 1968). The synanthropic vegetation is characterized by plant taxa of cultivated cereals, field weed, and ruderal vegetation, or of meadows and similar biotopes which have arisen due to the activity of man. The existence of wetlands has been also evidenced by plant taxa such as *Potamogeton* (Pond Weed), *Cyperaceae* (sedge family), *Typha latifolia* (Bulrush), *Sphagnum* (Peat Moss).

Analytical procedure

Chemical pre-treatment of samples for a pollen analysis included a number of steps. Since each sample contained unwanted carbonates, the samples were treated by hydrochloric acid. After several washing cycles in distilled water, the samples were treated by hydrofluoric acid for 36 hours in order to remove silicates. Silicates were the predominant part of the total sample volume. After the acid treatment, the samples were rinsed again in distilled water and heated with potassium hydroxide. Subsequently, acetolysis in warm water bath was carried out (acetolysis fluid consisting of 9 parts of acetic anhydride and 1 part of concentrated sulfuric acid). The purpose of acetolysis was to separate pollen grains from other plant materials, especially cellulose. The sample was washed in acetic acid and distilled water and decanted. Eventually, the samples were preserved in glycerin.

Under the microscope, the sample turned out to contain a large quantity of carbon particles that made up to 90 per cent of the sample. For that reason, the quantitative and qualitative pollen analyses were carried out on six pollen subsamples from each sample. Besides the carbon particles, the debris consisted of hyphae and spores of fungi.

RESULTS OF POLLEN ANALYSES AND THEIR INTERPRETATION

Material

Samples from the following locations were analyzed.

1. granary-profile;
2. chamber b;
3. mill race-profile;
4. remains of mill race;
5. destruction horizon.

The resulting spectra of all analyzed sampled show typically synanthropic features, especially in the herbal part of the pollen spectrum. The pollen spectrum of trees (AP = arborum pollen) is rich in terms of quality and relatively rich in terms of quantity. This is one of the main differences between this site and pollen profiles from most other medieval village sites (e. g. DMV of Bystřec, archaeological survey by L. Belcredi, pollen analysis by V. Jankovská - not published; Hrdlovka in the Most region - archaeological survey by P. Meduna, pollen analysis by V. Jankovská 1995), where herbs were the predominant factor (NAP = non-arborum pollen). The AP pollen provides information about the composition of the surrounding forests. Close to the DMV, there must have been biotopes with high underground water level, where *Alnus* (alder) and *Salix* (willow) were represented. The analysis shows a significant representation of *Quercus* (oak), *Carpinus* (hornbeam), *Acer* (maple), *Ulmus* (elm), and *Corylus* (hazel) and *Sambucus nigra*

(black elder) in the undergrowth. All vegetation types included *Betula* (birch). High pollen count of *Picea* (spruce) shows that this coniferous tree was very frequent in the area, probably as frequent as alder in the hydrologically convenient biotopes. Drier locations were the domain of *Pinus* (pine). There also was sporadic representation of *Abies* (fir).

The lowest number of pollen grains from trees was found in the material from the destruction horizon. The overall pollen spectrum shows the composition of forests of the time, when all modern-day tree species were already present in the area. However, the composition of the forest species was far from

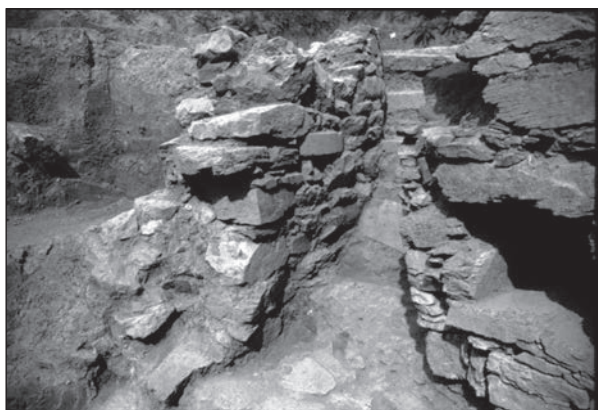

Fig. 18. Millstone set in a wall at the entrance part of the stone granary.

Fig. 19. Smooth surface of millstone.

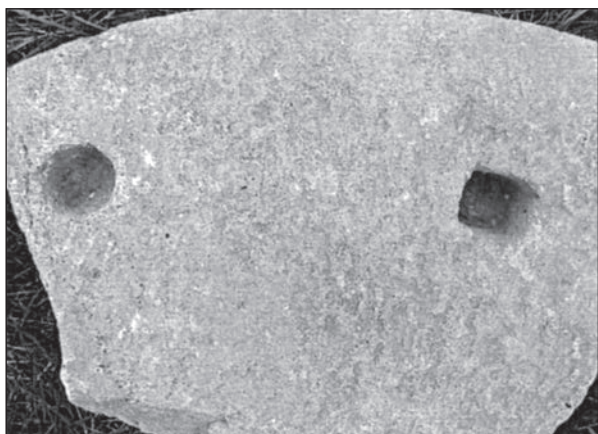

Fig. 20. Coarsely worked side the millstone.

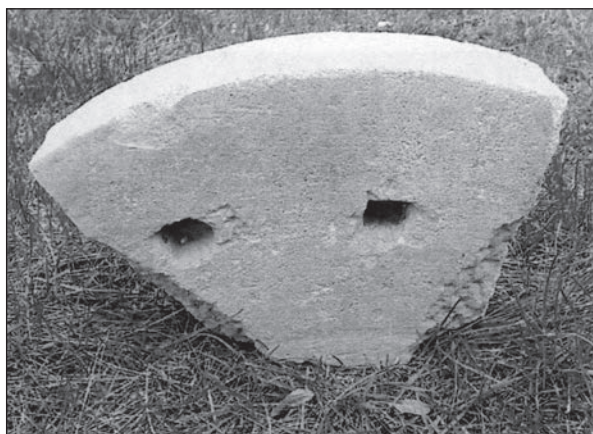

Fig. 21. Holes on the smooth side of the millstone.

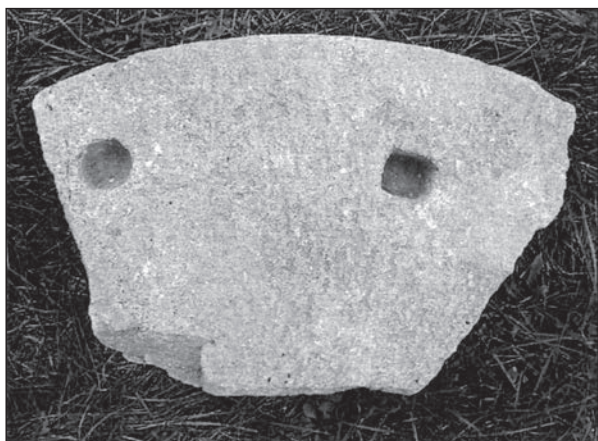

Fig. 22. Detail of holes on the coarse of the millstone.

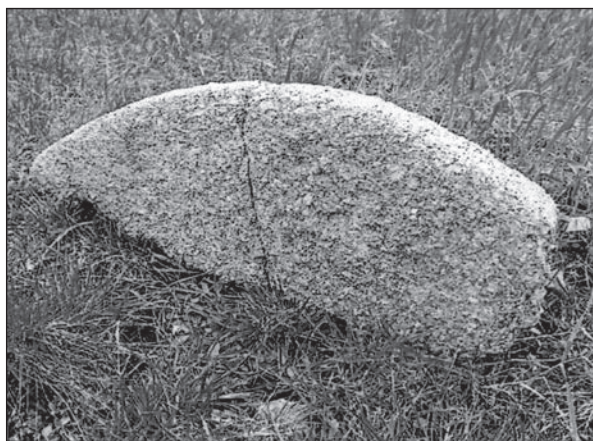

Fig. 23. Broken millstone from durbachite.

the original one, since the composition and extent of the forest had been heavily influenced by human activity. This fact is apparent from the quantitative and qualitative characteristics of the pollen spectrum, which shows typically synanthropic features. Each sample includes pollen from different species typical for forestless areas such as meadows, fallows, grazing land, landfills, rubbish dumps, yards, village squares, etc. Farming activities are evidenced by pollen from *Triticum* (wheat, possibly also barley and oat) and *Cerealialia* (unspecified cereals, possibly millet? *Panicum*). Typical field weed is *Centaurea cyanus* (cornflower), *Agrostemma githago* (corn cockle) and *Mercurialis annua* (annual mercury). Other herb spe-

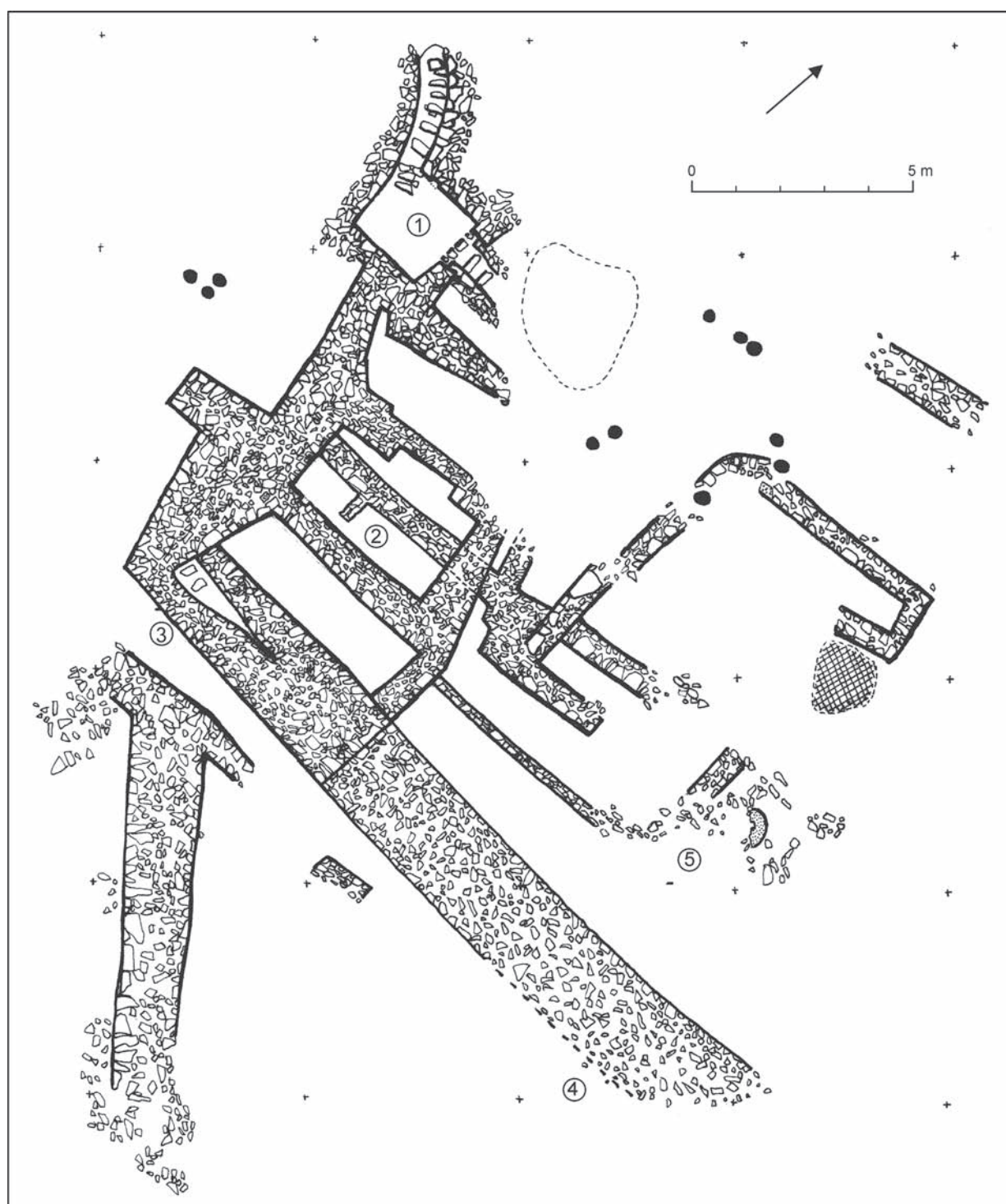

Fig. 24. Material samples from the following structures have been analyzed: 1 - granary (profile); 2 - room „b”; 3 - mill race (profile); 4 - remains of mill race; 5 - destruction horizon.

cies, that may occur in a number of different biotopes, can also be considered as weeds. These include for instance *Cirsium* (thistle), *Carduus* (thistle), *Geranium* (geranium), *Galium* (bedstraw), *Mentha* (mint), *Polygonum convolvulus* (black bindweed), and a number of species from the family *Asteraceae* (Aster family), *Brassicaceae* (mustard family), *Chenopodiaceae*, etc.

The most significant plant indicator of biotopes originating from human activity is *Urtica* (nettle). Its pollen reaches high values in each sample. Nettle must have had favorable edaphic conditions, e. g. on ash-rich dumps. Similar places also hosted *Artemisia* (wormwood), different species of *Chenopodiaceae* family, *Plantago major* and *P. media* (Greater Plantain, Hoary Plantain), and *Polygonum aviculare* (common knotgrass). A relatively high representation of pollen from *Poaceae* (grasses) may be attributed to the synantropic *Poa annua* (annual meadowgrass) that grew on yards, or other meadow grasses. However, samples from different sites show higher number of pollen grains from grasses. It is surprising that the amount of pollen from cultural grasses - cereals - is small (even in the sample from granary). Equally surprising is the low amount of pollen from cornflower, which is a very typical indicator of medieval pollen spectrum. Pollen of *Alchemilla* (lady's mantle) was also identified; the plant occurs on inhabited sites (eutroficated by animal waste and remains). A significant indicator

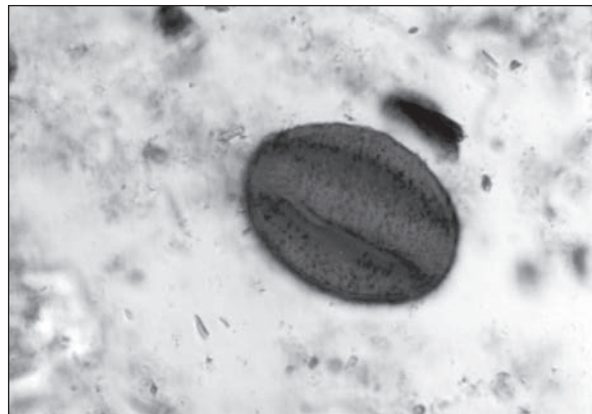

Fig. 25. *Quercus* (Oak). Mstěnice, destruction horizon - profile.

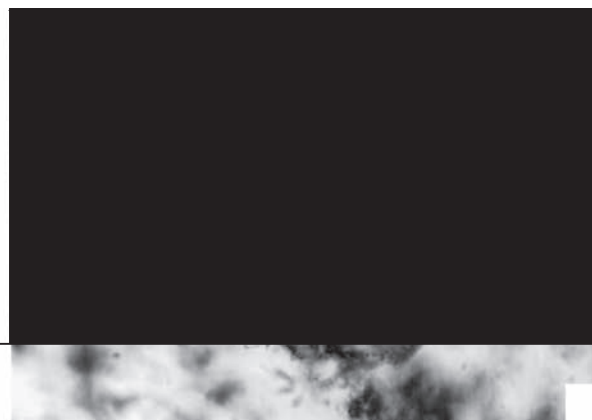
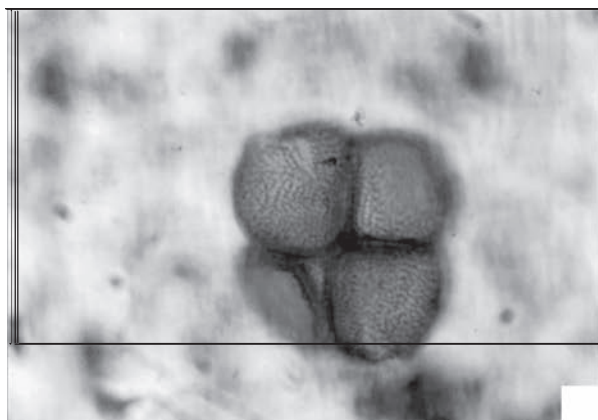

Fig. 26. *Typha latifolia* (Bulrush). Mstěnice, mill race - profile.

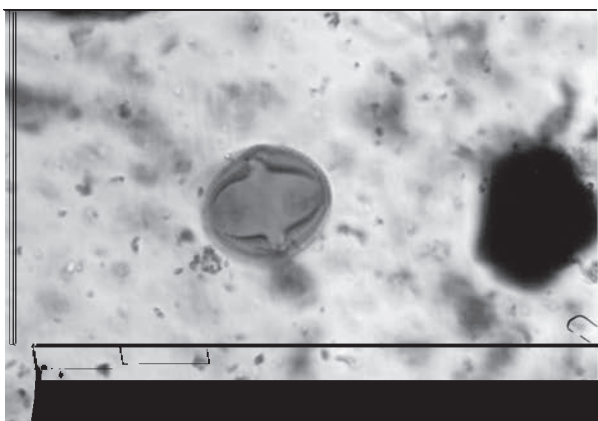

Fig. 27. *Mercurialis annua* (Annual Mercury). Mstěnice - mill race.

that regularly occurs (in low amounts) in samples from medieval sites is *Anthoceros* from the Bryophytes group. Spores of *Anthoceros punctatus* were found in the sample from „mill race-profile” and „remains of mill race”. The species grows on clay-rich soils, often of anthropic origin, or on fallows.

Aquatic plants are represented by one pollen grain from *Potamogeton* (pondweed), while wetland plants are represented by two pollen grains of *Cyperaceae* (Sedge family) and two pollen grains of *Typha latifolia* (southern cattail) found in the sample from „mill race-profile”. The latter is a typical plant taxon that grows along lake and pond margins. In the same sample we also identified three spores of *Sphagnum* (peat moss).

Non-pollen objects identified in the samples belong to those that are related to anthropic environment, e.g. spores from *Thecaphora* (fungus). This fungus supposedly grows on roots of plants from *Vicieae* tribe (e.g. vetches, trefoils, etc.) which are typical for biotopes influenced by human activity.

In comparison with a paleobotanical survey (analysis of burnt wood) of the same site performed by J. Kyncl (*Nekuda, V. 1985*), the results of our pollen analysis has not identified any traces of linden, poplar and cherry tree. However, species not identified by J. Kyncl include hazelnut tree, spruce, black elder and willow.

On the basis of analysis of burnt wood and a geobotanical map of potential vegetation (*Mikyška 1968*), J. Kyncl (1985) carried out a paleobotanical reconstruction of the Mstěnice area. The identified spectrum of trees together with palynological data produced results that correspond to species composition of forests, as defined in mapping units „Meadows and alder woodlands” (river and brook alluvia), „Acidic oak woods” (poor soils or soils of secondarily impaired quality), „Oak and hornbeam groves” (flat or undulating landscapes), „Sub-xerophile oak woods” and „Old growth pine groves” (exposed and more extreme locations).

Predominance of individual species in the forest types mentioned above identified by analyses of wood, burnt wood and pollen was largely determined by specific condition in a given location. Alluvia were dominated by alders and willows, spruce and pine were probably also present. Deforestation of the alluvia gave rise to meadows, while drier biotopes (located in a little higher altitudes) were changed by deforestation into grazing lands.

Trees identified in the small hill fort (in the vicinity of the DMV), and the fortress in the village proper, are remains of construction wood. The predominant species was oak, often used in fortification structures.

Besides significant information about tree spectrum on the site, the pollen analysis also brought about a large amount of data about herbs. The identified pollen of wheat type (which can also come from barley or oat) probably represents cereals brought to the water mill for processing. The wheat-type pollen, however, is not very numerous in the samples. Hence the pollen spectrum looks like that of natural sediments of peat bogs, lakes, river alluvia, etc., rather than that of a medieval waste pits. Medieval waste pits normally show high levels of cereal and weed pollen, probably due to the fact that remains of straw, husk and other parts of cereals were thrown away to waste pits. Transmission of cereal and weed pollen via air is marginal; if fields were far from the village, pollen transported by the air would have been much scarcer in our samples. It is most probable that if an in-depth paleobotanical survey would have been carried out right from the beginning together with the archaeological survey, much more detailed information would have been obtained.

Every paleobotanical survey carried out for an archaeological project poses specific issues and problems of interpretation of data. For instance, we can ask why samples the DMV of Bystřec (archaeological survey of Dr. L. Belcredi) contained much so more cereal pollen than samples from Mstěnice. Was the reason that Bystřec had more favorable sedimentation conditions (and thus more pollen of the given type was preserved) or was it that more cereals were processed in Bystřec or that the fields were closer?

The 35 items of the pollen spectrum of herbs (NAP) include clearly identified species (e.g. *Centaurea cyanus*), genera (e.g. *Urtica*), families (e.g. *Chenopodiaceae*, *Daucaceae*) (in these cases the actual pollen may come from a number of different species within the same genus/family), and types (e.g. *Cerealialia* - *Triticum* type, i.e. a type of wheat, which also includes barley and oat). Also included (in the *Varia* group) are unidentified pollen grains (damaged, unusual, so far unknown).

In order to analyze farming activities of the inhabitants of the DMV, it would be necessary to obtain samples from the actual village (residential part). The spread of wasteland vegetation (*Rumex*, *Chenopodiaceae*) and alders were related to desertion of the village.

Pollen analysis is another significant source of information on human activity in medieval natural environment.

BIBLIOGRAPHY

- Hašek/Nekuda 1998* V. Hašek/R. Nekuda: Zpráva o archeogeofyzikální prospekci na akci Mstěnice - ZSV Mstěnice u Hrotovic, okr. Třebíč (II. etapa). AÚ AV ČR Brno 1998.
- Hašek/Nekuda 1999* V. Hašek/R. Nekuda: Archeogeofyzikální prospekce v areálu ZSV Mstěnice u Hrotovic, okr. Třebíč. Přehled Výzkumů 39 (1995-1996), 1999, 496-503.
- Hašek/Nekuda/Tomešek 1997* V. Hašek/R. Nekuda/J. Tomešek: Zpráva o archeogeofyzikální prospekci na akci Mstěnice - ZSV u Hrotovic, okr. Třebíč (I. Etapa). AÚ AV ČR Brno 1997.
- Jankovská 1995* V. Jankovská: Pollenanalysen der mittelalterlichen Ablagerungen in dem Moster-Gebiet. Pam. Arch. 86, 1995, 132-154.
- Kyncl 1985a* J. Kyncl: Relativní dendrochronologie Mstěnic. In: *Nekuda, V. 1985*, 192, 193.
- Kyncl 1985b* J. Kyncl: Výsledky rozboru uhlíků a paleogeobotanická rekonstrukce lokality Mstěnice. In: *Nekuda, V. 1985*, 189-192.
- Mikyška 1968* R. Mikyška: Geobotanická mapa ČSSR. 1. České země. Praha 1968.
- Nekuda, R. 1998* R. Nekuda: Zpráva o geofyzikální prospekci ve Mstěnicích. Ve Službách Arch. 1. Sborník k 60. narozeninám RNDr. Vladimíra Haška, DrSc. Brno 1998, 219-222.
- Nekuda, R. 2001* R. Nekuda: Středověký vodní mlýn ve Mstěnicích. Ve Službách Arch. 2, 2001, 135-147.
- Nekuda, R. 2003* R. Nekuda: K stavebnímu vývoji špýcharů ve Mstěnicích. Ve Službách Arch. 4, 2003, 147-151.
- Nekuda, R. 2004* R. Nekuda: Výzkum středověkého mlýna ve Mstěnicích v sezóně 2002-2003. Ve Službách Arch. 5, 2004, 115-118.
- Nekuda, R. 2005* R. Nekuda: Výzkum středověkého vodního mlýna ve Mstěnicích v sezóně 2004. Ve Službách Arch. 6, 2005, 185-196.
- Nekuda, V. 1985* V. Nekuda: Mstěnice 1. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. Hradek, tvrz, dvůr, předsunutá opevnění. Brno 1985.
- Nekuda/Krajičková 2004* R. Nekuda/M. Krajičková: Kamenné suroviny použité ve stavbách objektů zaniklé středověké vsi Mstěnice. Ve Službách Arch. 5, 2004, 119-124.
- Nekuda/Přichystal 2001* R. Nekuda/A. Přichystal: Kamenné mozdíře a jejich horninové složení. Ve Službách Arch. 3, 2001, 147-152.
- Nekuda/Přichystal 2003* R. Nekuda/A. Přichystal: Dva mlýnské kameny z výzkumné sezóny 2001 z prostoru středověkého mlýna ve Mstěnicích. Ve Službách Arch. 4, 2003, 150, 151.
- Přichystal 2001* A. Přichystal: Suroviny vybraných kamenných předmětů z prostoru středověkého mlýna ze zaniklé vesnice Mstěnice u Hrotovic. Ve Službách Arch. 2, 2001, 161-165.

Archeologický výzkum středověkého vodního mlýna ve Mstěnicích

Rostislav Nekuda

RESUMÉ

Výsledky výzkumu středověkého vodního mlýna ve Mstěnicích od roku 1998 do roku 2005 byly publikovány na stránkách sborníku Ve službách archeologie (*Nekuda, R. 1998*, 219-222; *2001*, 135-147; *2003*, 147-149; *2004*, 115-118; *2005*, 185-196; *Nekuda/Krajičková 2004*, 119-124; *Nekuda/Přichystal 2001*, 147-152; *2003*, 150, 151; *Přichystal 2001*, 161-165).

První geofyzikální měření ve Mstěnicích se uskutečnily v roce 1998. Cílem těchto prací bylo zjistit polohu předpokládaného mlýna v blízkosti Mlýnského potoka. Vytyčena a následně geofyzikou prověřena byla plocha 1800 m² (60 x 30 m). Jako hlavní metoda byla použita magnetometrie - plošné gradientové měření. Kromě této metody se uplatnily dipólové elektromagnetické profilování a georadar. Naměřená data byla vyhodnocena obdobně jako magnetometrie pomocí PC do mapy izolinií zdánlivých vodivosti a zpracována do radarogramů. Výsledky archeogeofyzikální prospekce byly ověřeny pedologickými vrty (*Hašek/Nekuda/Tomešek 1997*; *Hašek/Nekuda 1998*; *Hašek/Nekuda 1999*, 496-503).

Představu středověkého vodního mlýna poskytl archeologický výzkum ve Mstěnicích. Mlýn stál na západním konci vesnice na potoku, který se dodnes nazývá Mlýnský. Zásobu vody pro provoz mlýna zajišťoval rybník vybudovaný na potoku ve vzdálenosti cca 100 m od mlýna. Jednalo se tedy o mlýn

podhrázky. Z dosavadního výzkumu vyplývá, že budovy mlýna zaujímaly plochu čtverce o straně 20 m. Na východní straně se nacházelo obydlí, jehož kamenné základy byly značně rozrušeny. Jednalo se pravděpodobně o dvoudílný dům (11 x 6 m) o jizbě vybavené pecí a komoře. Obě místnosti byly přístupné přímo ze dvora. Kromě toho měla jizba ještě jeden vchod na jižní straně k mlýnici a hlavně ke kontrole vodního kola a přívodu vody.

Z tohoto vstupu byla nalezena část kamenného skoseného ostění. Na západní straně se nacházela vlastní mlýnice o dvou místnostech (5 x 1,5 m a 4 x 2 m), které byly patrové. Jejich zahloubená část činila 220 cm. V užší místnosti bylo nepochybně palečkové kolo napojené na vnější kolo mlýnské. Na západní straně se nacházel ještě patrový špýchar spojený s mlýnicí ohradní zdí. Dvojí vchod do špýcharu, z nichž jeden směrem do dvora byl později zazděn, svědčí o přetavbě patrně ve spojitosti s provozem mlýnice.

Od roku 1999 probíhá archeologický výzkum středověkého vodního mlýna ve Mstěnicích. Během výzkumu bylo získáno několik kamenných předmětů, a to části kruhových brusů, mlýnských kameňů, zlomky ručních rotačních mlýnků a moždířů. Tuto bohatou kolekci kamenných předmětů zpracoval A. Přichystal (2001, 161-165; Nekuda/Přichystal 2001, 147-152; 2003, 150, 151). Petroarcheologicky byla lokalita zaniklé středověké vsi Mstěnice prozkoumána v roce 2003. Byly zpracovány usedlosti XIV a XVII, dvůr, sušárna se stodolou a mlýn (Nekuda/Krajíčková 2004, 119-124).

- Obr. 1. Mstěnice. Půdorys objektů v západní části areálu středověkého vodního mlýna.
Obr. 2. Mstěnice. Pohled na západní část areálu středověkého vodního mlýna před odstraněním kamenné destrukce.
Obr. 3. Mstěnice. Půdorys objektů v západní části areálu středověkého vodního mlýna po odstranění kamenné destrukce.
Obr. 4. Mstěnice. Půdorys starší fáze objektů v západní části areálu středověkého vodního mlýna.
Obr. 5. Mstěnice. Dveřní ostění středověkého mlýna.
Obr. 6. Mstěnice. Kamenný brus.
Obr. 7. Mstěnice, mlýn. Spodní voda v části „a“ - mlýnice.
Obr. 8. Mstěnice, mlýn. Západní zdivo mlýnice.
Obr. 9. Mstěnice, mlýn. Spálená vrstva v místnosti „b“ - mlýnice.
Obr. 10. Mstěnice, mlýn. Západní zdivo mlýnice.
Obr. 11. Mstěnice, mlýn. Železné předměty z mlýnice, místnost „b“.
Obr. 12. Mstěnice, mlýn. Železné předměty. 1 - část ostruhy; 2-5 - podkovy.
Obr. 13. Mstěnice, mlýn. Železné předměty. 1 - dveřní kování; 2-3 - petlicová oka; 4 - skoba; 5 - kování s nýty; 6 - kladivo.
Obr. 14. Mstěnice, mlýn. Železné předměty. Různé typy hřebíků.
Obr. 15. Mstěnice, mlýn. Pravděpodobný průběh náhonu.
Obr. 16. Mstěnice, mlýn. Situační plán mlýna před přestavbou.
Obr. 17. Mstěnice, mlýn. Situační plán po přestavbě.
Obr. 18. Mstěnice, mlýn. Zazděný mlýnský kámen ve vstupní šíji kamenného špýcharu.
Obr. 19. Mstěnice, mlýn. Vyhlazená plocha mlýnského kamene.
Obr. 20. Mstěnice, mlýn. Hrubě osekávaná strana téhož kamene.
Obr. 21. Mstěnice, mlýn. Prohlubně na vyhlazené straně mlýnského kamene.
Obr. 22. Mstěnice, mlýn. Detail prohlubně na hrubě neosekané straně mlýnského kamene.
Obr. 23. Mstěnice, mlýn. Rozlomený mlýnský kámen z durbachitu.
Obr. 24. Mstěnice. Analyzovány byly vzorky materiálů z těchto objektů: 1 - sýpka (profil); 2 - místnost „b“; 3 - náhon (profil); 4 - torzo náhonu; 5 - zánikový horizont.
Obr. 25. Mstěnice, zánikový horizont - profil. *Quercus* (dub).
Obr. 26. Mstěnice, náhon - profil. *Typha latifolia* (orobinec širokolistý).
Obr. 27. Mstěnice, náhon. *Mercurialis annua* (bažanka roční).
Tabulka nálezů pylových zrn, spor a ostatních mikroobjektů.

PhDr. Rostislav Nekuda
Moravské zemské muzeum
Zelný trh 6
CZ-659 37 Brno
rnekuda@mzm.cz

RNDr. Vlasta Jankovská, CSc.
Botanický ústav AV ČR
Poříčí 3b
CZ-603 00 Brno
jankovska@brno.cas.cz

STREDOENEOLITICKÉ A VČASNOSTREDOVEKÉ SÍDLISKO V ČATAJI¹

Peter Šalkovský

Západné Slovensko, Trnavská sprašová tabuľa, eneolit (badenská kultúra), včasný stredovek (9.-10. stor.), sídlisko, zemnica, obydlie, výrobný objekt, hliník, hlinená klenbová pec, jama, keramika, drobné artefakty.

West Slovakia, Trnava loess table, Aeneolithic (Baden Culture), Early Middle Ages (9th-10th cent.), settlement site, underground shelter, dwelling, workshop, claypit, clay vaulted oven, pit, pottery, small artefacts.

Middle Aeneolithic and Early Medieval settlement site in Čataj

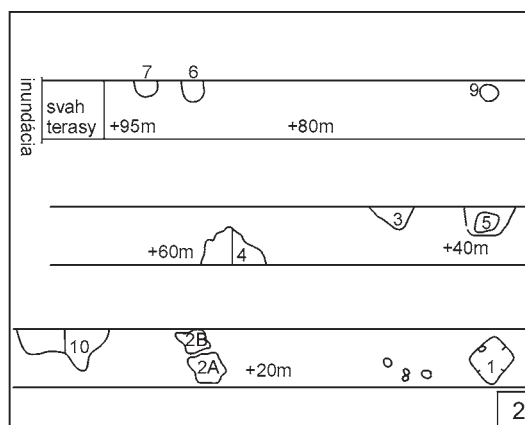
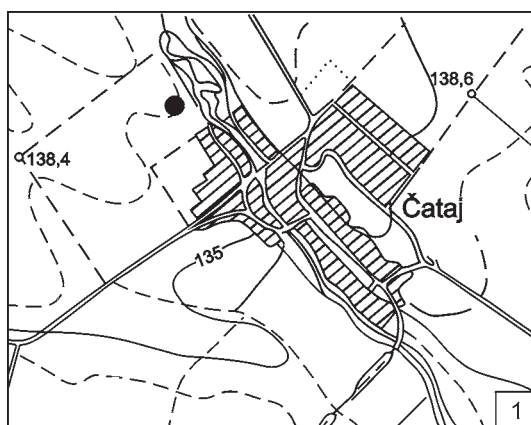
A brief salvage excavation ran at the village Čataj (distr. of Senec) in spring 1993. The site is situated to the north-west from the village, on the Vištucký brook terrace and fluvial plain and has been crossed by an oil pipeline ditch approximately 200 m to the south-west from the Bratislava-Trnava highway. Several chosen sections were neatened and excavated after removing the topsoil. Ten settlement objects were found and explored. According to the pottery found here, the objects can be dated to the Aeneolithic (2) and Early Middle Ages (5); dating of the remaining three objects is unclear. The Aeneolithic objects were parts of a hamlet that belonged to the Boleráz group of the Baden culture, which was spread also at the Trnava loess plain, where its closest bigger and more explored parallels occur. Five from the objects under study probably pertain to an early-medieval village from the 9th-10th centuries. This settlement site was excavated and studied in 1976 when the highway was built approximately 200 m to the north-west at the position "Nad korytom". It was a part of a settlement represented by contemporary sites at another positions of the village Čataj and also the neighbouring village Báhoň. Quite a well preserved ground plan of one of these houses, with several traces of supporting construction of a roof, walls and interior equipment, served as an experiment for its drawn reconstruction as a smaller quadratic underground shelter with two statues, double sloping thatch roof on an over-ground timber foundation, with wicker gables and modest interior.

V obci Čataj (okr. Senec), ležiacej v západnej časti Trnavskej sprašovej tabule, bol na jar 1993 uskutočnený krátky záchranný výskum (13. až 20. 4. 1993). Lokalita „Ropovod“ leží na pravobrežnej terase Vištuckého potoka (obr. 1: 1), dvíhajúcej sa mierne z okolo 50 m širokej inundácie meandrujúceho potoka, ktorého ľavý breh tu tvorí vysoká kolmo erodovaná sprašová stena. Juhovýchodne (asi 210 m) sa rozprestiera intravilán obce, severozápadne (približne 200 m) prebieha diaľnica Bratislava - Trnava, smerom západným a juhozápadným je otvorená nížina. Podložie lokality tvorí spraš, na ktorej leží približne 50-60 cm hrubá vrstva nadpodložnej pôdy - čiernozeme. Nadmorská výška polohy je 139-140 m.

Priamym dôvodom realizácie predstihového záchranného výskumu (pod vedením autora príspevku, č. v. s. 13325/94, archív AÚ SAV Nitra), bola výstavba ropovodu, ktorého ryha prešla terasu približne kolmo na tok potoka. Po odhumusovaní trasy stavebnou organizáciou boli jej vybrané časti začistené zemným mechanizmom (miestami bola okrem ornice - 50-60 cm, odstránená aj vrstva spraše - 20-30 cm). Po ručnom dočistení sa v svetložltej piesčitej spraši zistilo niekoľko pôdorysov zahĺbených sídliskových objektov, ktoré boli zaevidované a postupne ručne, po cca 10-15 cm vrstvách, preskúmané a zdokumentované (obr. 1: 2).

Prieskum a začisťovanie ďalšieho priebehu ryhy juhozápadne mimo zistenej koncentrácie objektov boli negatívne, smerom severovýchodným končilo osídlenie na hrane terasy tesne nad prechodom do inundácie. Tempo a rozsah výskumných prác boli determinované požiadavkou stavebnej firmy urýchlene pokračovať v ukladaní ropovodu. Objekty vybiehajúce mimo vyhlúbenej ryhy pod vybagrované haldy zeme alebo pripravené potrubie neboli doskúmané.

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 2/6124/26.

Obr. 1. Čataj. 1 - situačný plán polohy s okolím; 2 - celkový plán výskumu; 3 - pohľad na ryhu ropovodu z juhozápadu; 4 - objekt 1; 5 - objekt 2; 6 - objekt 9.

Spolu bolo zistených a preskúmaných 10 archeologických sídliskových objektov (obr. 1: 2-6; 3; 4). Nálezy hnuťelnej hmotnej kultúry sú evidované v rámci opisu objektov (s prírastkovým číslom a číslom ilustrácie, opisom či štatisticky). Všetky významné artefakty vrátane keramiky (okraje, dna, zdobené črepy) sú zdokumentované kresbovo v ilustračnej časti (kde to stupeň zachovania dovolil, vyhotovili sa kresbové rekonštrukcie keramiky) a charakterizované v závere.

OPIS OBJEKTOV

Objekt 1 (obr. 1: 4; 2: 1)

Stavba štvoruholníkového pôdorysu (255 x 255 cm, hl. 20-30 cm, t. j. cca 110-120 cm od dnešného povrchu)² zo zvislými stenami, zahĺbená v sprašovom podloží, s rovnou, ľahko udupanou podlahou. V interiéri objektu bola jedna mohutná a šesť subtlých kolových jám, v severozápadnom rohu na podložnom stupni vysokom 10-20 cm sa našli zvyšky ohniska obloženého kameňmi, do tehlova prepáleného v centrálnej časti. Jednofázová hnedošedočierna výplň, nad podlahou premiešaná drobnými uhlíkmi, obsahovala 7 črepov (prír. č. 1) vrátane dvoch celistvých fragmentov spodných častí nádob (obr. 7: 8, 9) a zvieracie kosti (prír. č. 1)³.

Objekt 2 (obr. 1: 5; 2: 2)

Jama oválneho pôdorysu (cca 340 x 170 cm), črtajúca sa v úrovni zistenia ako jeden objekt, sa po vybratí prvej vrstvy ukázala byť dvojicou samostatných, tvarovo príbuzných jám označených ako 2A a 2B.

Objekt 2A

Jama nepravidelného oválneho pôdorysu (cca 190 x 200 cm, hl. 39-77 cm), s náznakom jazykovitého schodíka na južnej strane, stenami nepravidelne kotlovito sa zužujúcimi k nepravidelnému misovitému dnu v hĺbke 57-77 cm. V interiéri sa zistilo 5 kolíkových jamiek, najhlbšia časť dna (cca 5 x 12 cm) bola prepálená do tehlova. Výplň hnedošedej sypkej konzistencie obsahovala najmä v horných vrstvách početný keramický materiál: 93 črepov (prír. č. 3, 4, 6 - obr. 4; 5), zvieracie kosti (prír. č. 2), miniatúrnú špinavobielu kamennú osličku vysokú 4,3 cm, s priemerom 1,6-2 x 1,7-1,8 cm (prír. č. 1 - obr. 4: 4), kostené vyhladené šidlo dlhé 7,7 cm a široké 0,7 x 0,9 cm (prír. č. 2 - obr. 4: 3), kostený hrot(?) dlhý 6,1 cm (prír. č. 3) a uhlíky (prír. č. 4).

Objekt 2B

Jama nepravidelného oválneho pôdorysu (cca 185 x 220-260 cm, hl. 37-105 cm) s výrazným jazykovitým výčnelkom z východnej strany, nepravidelne rampovito klesajúcim k dvojdielnemu jamovitému dnu so zvyškom oválneho ohniska (80 x 40 cm) na vyvýšenom (10-15 cm) sprašovom stupni. Na ohnisku sa zachovala až 12 cm vysoká popolovitá vrstva s uhlíkmi (prír. č. 5). Vedľa ohniska na sa na spodku jamy nachádzala oválna (45 x 25 cm) do tehlova prepálená časť sprašového dna. Výplň bola podobná ako v objekte 2A, s nálezmi 37 črepov keramiky (prír. č. 2, 9, 10 - obr. 6), drobných zvieracích kostí a uhlíkov.

Objekt 3 (obr. 2: 3)

Stavba štvoruholníkového pôdorysu (cca 300 x min. 200-250 cm, hl. 15-20 cm, resp. 60-70 cm od dnešného povrchu), so zvislými až mierne šikmými stenami a rovnou podlahou miestami premastenou uhlíkmi a kúskami zeme, bez stôp vykurovacieho zariadenia i iných konštrukčných prvkov. Preskúmaná mohla byť iba približne polovica pôdorysu. Výplň obsahovala 6 črepov (prír. č. 5 - obr. 7: 1) a rozptýlene kamienky.

Objekt 4 (obr. 2: 4)

Jama nepravidelného (neúplného) pôdorysu (460 x min. 240 cm, hl. 22-80 cm) stupňovito klesajúca do sprašového podložia k plochému misovitému dnu so 4 kolíkovými jamkami a smerom na severozápad vybiehajúca mimo odkrytej ryhy. Hnedastá piesčitá výplň ľahkej konzistencie, smerom k stredu premiešaná viac sprašou, obsahovala 9 črepov (prír. č. 7 - obr. 7: 2-5, 7) a zvieracie kosti (prír. č. 5).

Objekt 5 (obr. 3: 1)

Stavba (neúplného) obdĺžnikového pôdorysu (320 x min. 290 cm, hl. 20-25 cm), takmer zvislo zahĺbená do sprašového podložia, v rovnej podlahe s oválnou prehĺbeninou (200 x 190 cm, hl. 11 cm) a s rovným dnom. V juhovýchodnej časti sa zistilo narušenie pôdorysu jamou s tmavšou výplňou a kamennou deštrukciou. Hnedastá výplň vrchnej časti zahĺbenia obsahovala 65 črepov keramiky (prír. č. 8, 11 - obr. 8: 4-12) a zvieracie kosti (prír. č. 7, 8), mazanicu (prír. č. 1), dve kamenné (kremičitanové?) mikroče-

² V opisoch objektov sa pod hĺbkou (hl.) rozumie zahĺbenie od úrovne archeologického zistenia pôdorysu objektu či jeho súčasti (napr. kolovej jamy).

³ Jednotlivé druhy nálezov majú samostatnú evidenciu i číslovanie.

pieľky - tmavohnedá s dĺžkou 3,4 cm, medovo-biela s dĺžkou 1,7 cm (prír. č. 4 - obr. 8: 7, 8), dva keramické svetlohnedé privesky (v. 3,5 cm) v tvare kančích klov s dvojicami otvorov v bazálnej časti (prír. č. 5 - obr. 8: 1, 2). V svetlohnedej výplni stredového zahĺbenia sa našlo 19 črepov keramiky (prír. č. 14, 15 - obr. 8: 3) a zvieracie kosti (prír. č. 9, 11).

Objekt 6 (obr. 3: 2)

Jama oválneho (neúplného) pôdorysu (120 x min. 110 cm, hl. 36 cm), šikmo zahĺbená v spraši, v strede s malou kruhovitou jamkou (hl. 5 cm). Výplň tmavohnedej farby obsahovala dva nevýrazné črepy (prír. č. 12).

Objekt 7 (obr. 3: 3)

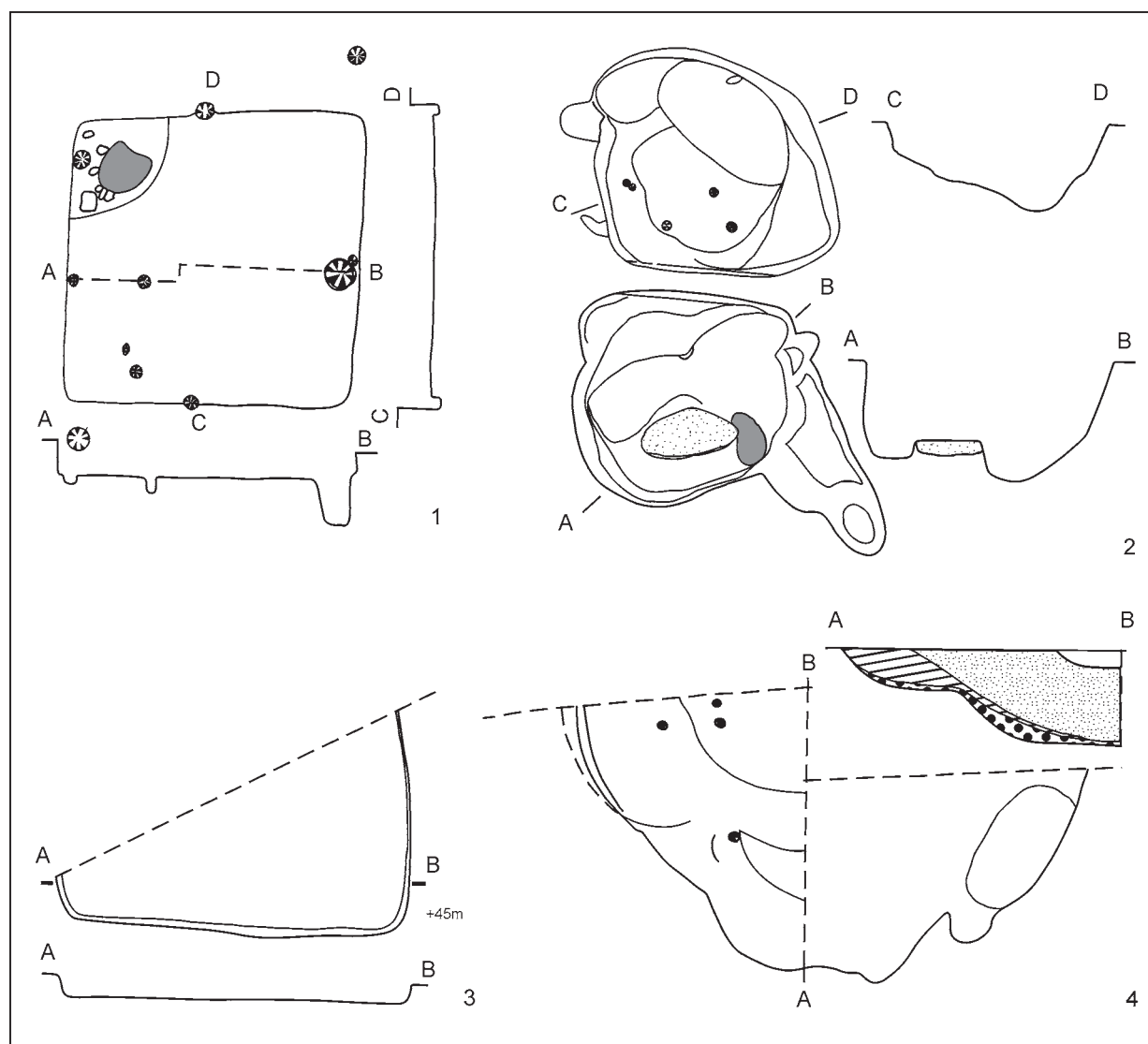
Jama oválneho (neúplného) pôdorysu (155 x min. 100 cm, hl. 27 cm), šikmo plytko zahĺbená v spraši. Výplň tmavohnedej farby obsahovala žltohnedý kamenný (kremičitanový) odštep dlhý 3 cm (prír. č. 6 - obr. 7: 7).

Objekt 8 (obr. 3: 4)

Dve kruhové kolové jamy plytko zahĺbené v spraši (pr. 35 a 40 cm, hl. 10 cm), vzdialené od seba cca 2,5 m, so svetlohnedou výplňou, bez nálezov.

Objekt 9 (obr. 1: 6; 3: 5)

Hlinená kupolová pec oválneho pôdorysu, zahĺbená v spraši (hl. 10 cm), s vymazanou hlinenou kruhovitou bázou (pr. 95 cm, hr. 2 cm) do tehlovočervena prepálenou iba v južnej časti, miestami so zvyškami kupoly

Obr. 2. Čataj, 1-4 - sídliskové objekty 1-4.

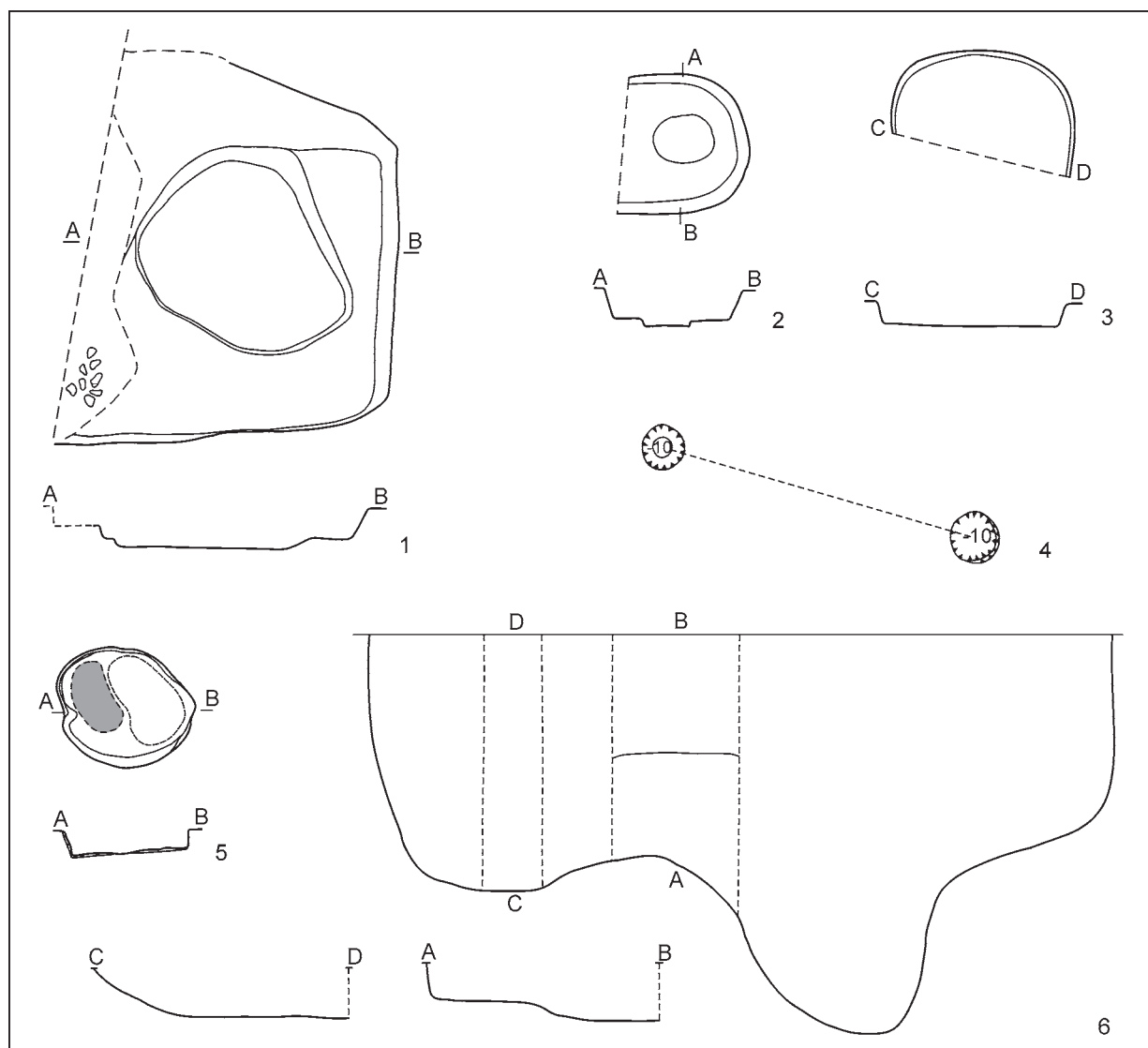
(v. zachovania max. 22 cm). Popolovitá výplň, výrazne premiešaná uhlíkmi, obsahovala dva črepy (prír. č. 13 - obr. 7: 6), zvieracie kosti (prír. č. 10) a fragmenty kupoly (prír. č. 3).

Objekt 10 (obr. 3: 6)

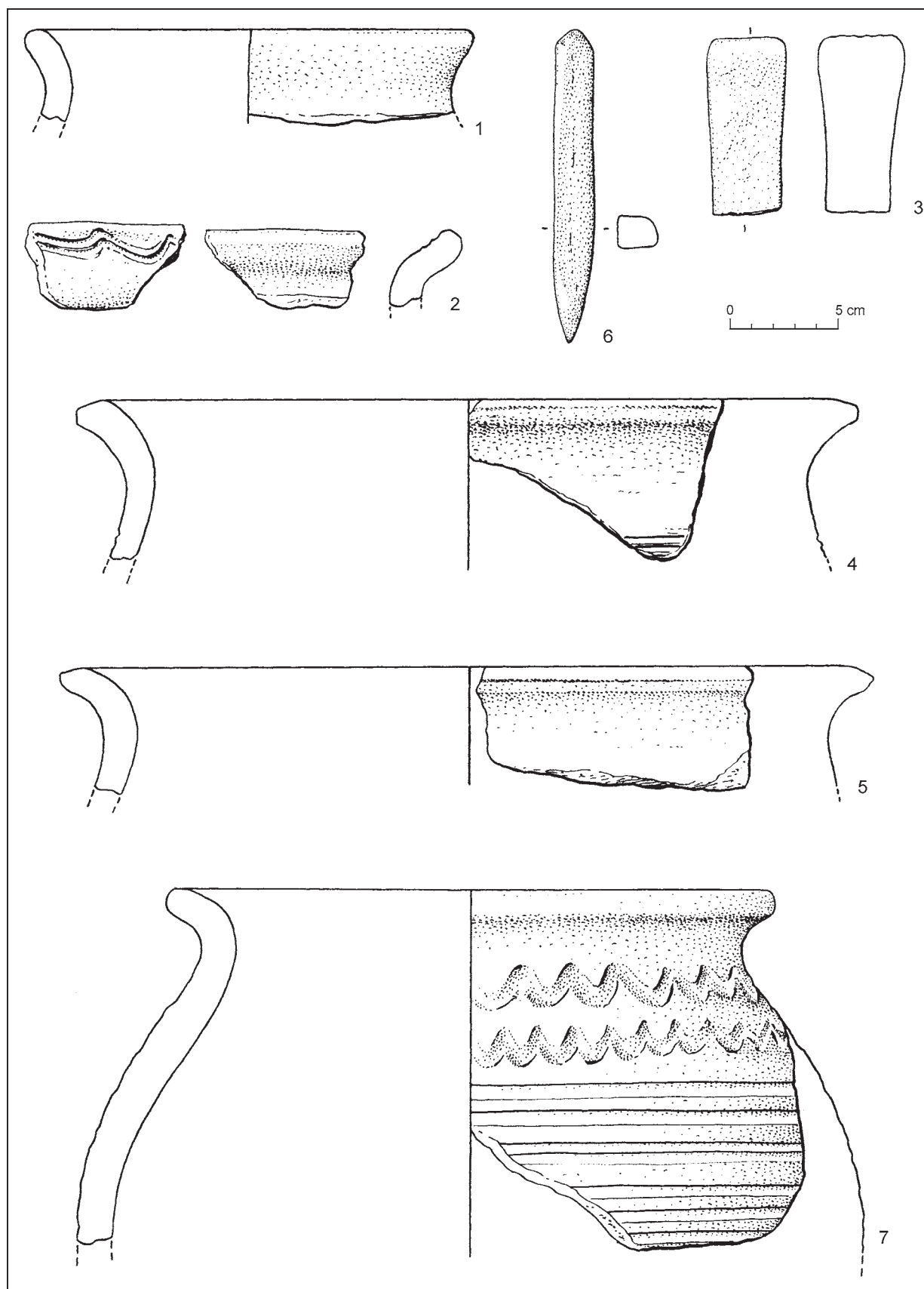
Fragment väčšej jamy (neúplného) nepravidelného obdĺžneho pôdorysu (7,5 x min. 1-5-3 m, hĺ. 40-50 cm), s rovnými stenami a zaoblenými rohmi, s jazykovitým výčnelkom v severozápadnej stene. Skúmala sa dvomi rezmi, ktoré doložili nepravidelný misovito-schodovitý profil zahĺbenia v spraši a relatívne rovné ploché dno. Hnedá výplň obsahovala 11 keramických zlomkov (prír. č. 16) a kamennú (kremičitanovú?) svetlohnedú mikročepieľku dlhú 2,5 cm (obr. 8: 10).

HLAVNÉ VÝSLEDKY VÝSKUMU, CHARAKTERISTIKA NÁLEZOV A VYHODNOTENIE

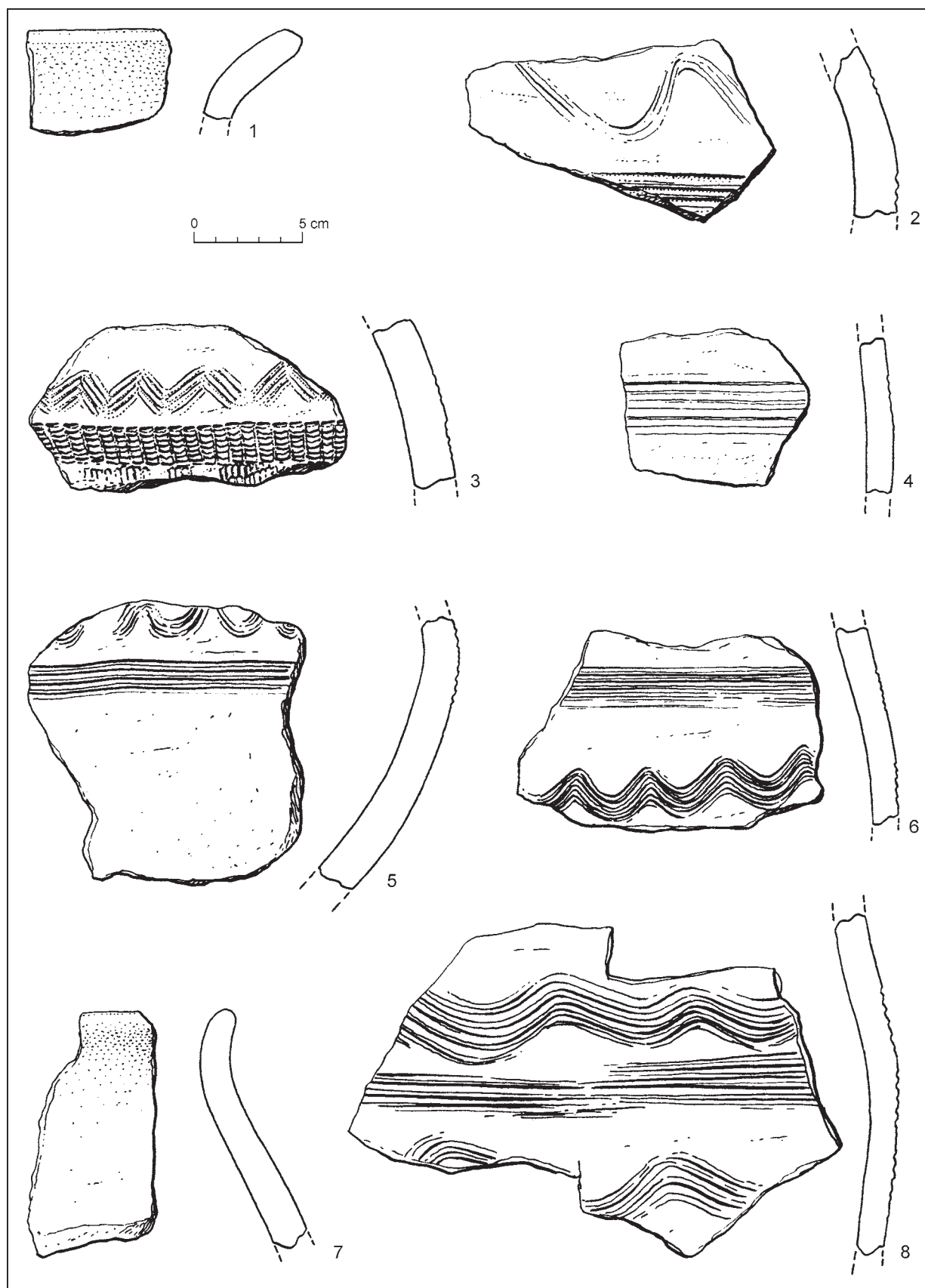
Spolu bolo zistených a preskúmaných 10 sídliskových objektov (obr. 1: 2-6; 3; 4), ktoré na základe keramického inventára možno datovať rámcovo: dva objekty (5 a 10) do eneolitu - badenskej kultúry, päť objektov (1-4, 9) do mladšieho úseku včasného stredoveku (9.-10. stor.), datovanie troch zvyšných objektov je neisté - objekty 6 a 7 patria možno do včasného stredoveku, objekt 8 možno do eneolitu.

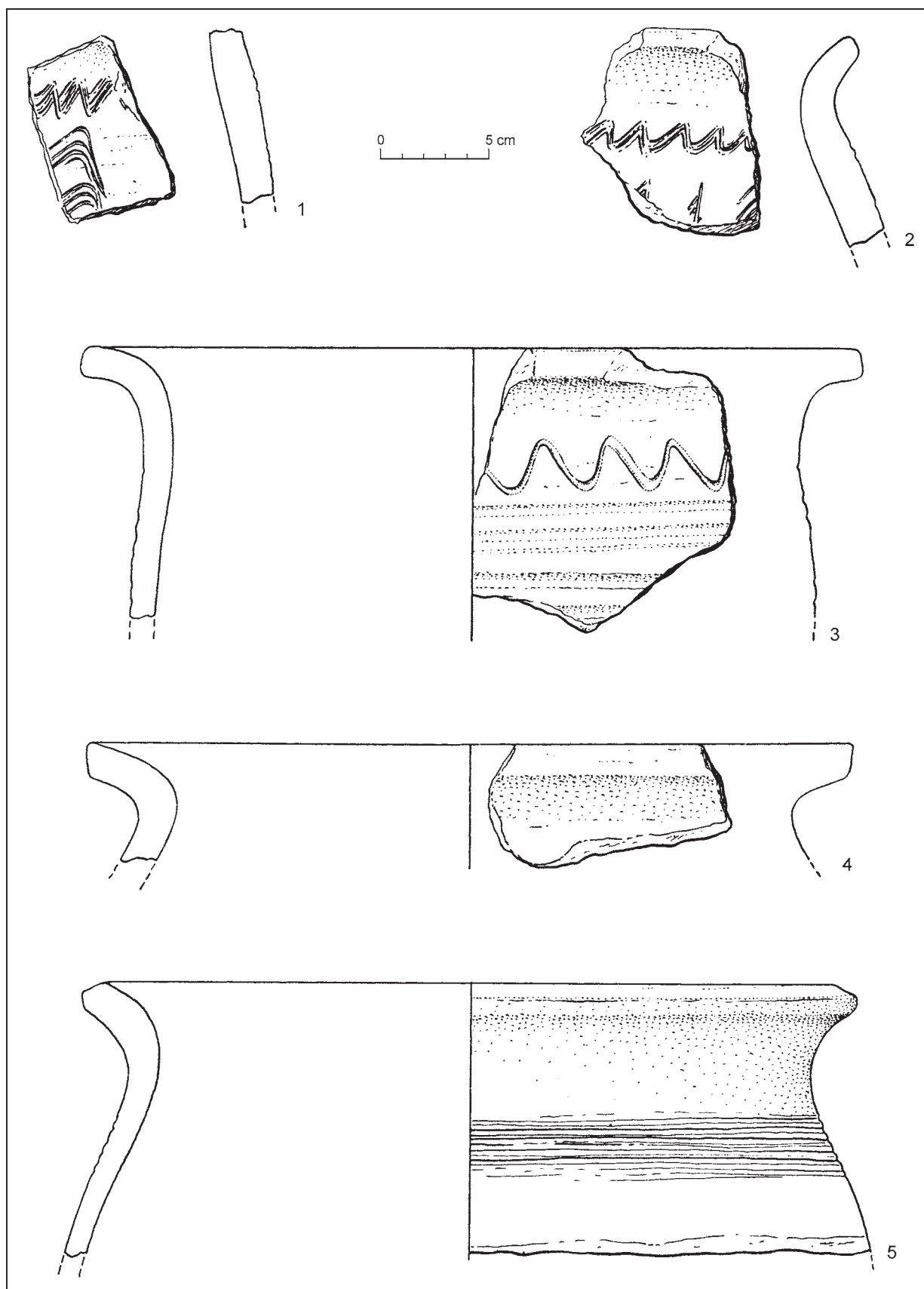
Obr. 3. Čataj. 1-6 - sídliskové objekty 5-10.

Obr. 4. Čataj. Výber keramiky a drobných artefaktov z objektu 2A.

Obr. 5. Čataj. Výber keramiky z objektu 2A.

Obr. 6. Čataj. Výber keramiky z objektu 2B.

Eneolit (badenská kultura)

Objekty 5 a 10 obsahovali črepy menších i väčších nezdobených džbáňkov s pásikovými uchami, so svetlohnedým vyhladeným povrchom (obr. 8: 5, 7, 9, 11, 12), črepy hrncovitých nádob so zdrsneným až „slamovaným“ hnedým až hnedošedým povrchom, po maximálnom obvode zdobených nechťovitými odtlačkami alebo s okrajom zdobeným jemným prstovaním (obr. 8: 6, 8, 10), črepy hrncovitých nádob s jemne von vyhnutým lešteným hrdlom tehlovohnedej farby (obr. 8: 4, 8), črepy hrncovitých nádob s jemne von vyhnutým hrdlom tehlovej farby, zdobených na tele pásom vetvičkovitých vrypov (obr. 8: 3, 10), črepy tenkostenných (iba cca 2-3 mm hrubých) nádob z jemnej hliny a črepy zo svetlo- a šedo-tehlových nezdobených nádob s drsným povrchom.

Táto keramika má viacero znakov typických pre staršiu fázu badenskej kultúry (Baden I), teda pre jej boľerázske skupiny (motív tzv. rybej kosti a džbáňky s pásikovými uchami čiastočne vybiehajúcimi nad okraj).

V objekte 5 sa okrem dvoch mikročepielok (obr. 8: 8, 9) našli ešte hlinené privesky v tvare kančích kľov (obr. 8: 1, 2), teda priveskov oblúbených počas celého praveku. Vo väčšej miere ich poznáme najmä z neskoroneolitických kultúr tzv. epišnúrového priekarpatského okruhu.

Preskúmané objekty sa zachovali ako jamy neúplného (nepravidelného) obdĺžnikovitého pôdorysu, zahĺbené 25, resp. 50 cm v spráši, s viac menej rovným či kotlovitým dnom. Pripočítajúc predpokladanú hrúbku vtedajšej nadpodložnej pôdy, ich celková pôvodná hĺbka mohla byť ešte o približne 20 cm väčšia, čiže 40-70 cm. Zvyčajne bývajú takéto objekty interpretované indiferentne ako hliníky, exploatačné jamy na hlinu. Vzhľadom k nedostatočnému poznaniu obydľí boľerázskej kultúry na Slovensku by sa najmä v prípade objektu 5 mohlo uvažovať aj o zahĺbenej časti nadzemnej zrubovej stavby - dielne či dokonca obydlia (Nevizánsky 2005, obr. 12).

Objekty boli súčasťou osady boľerázskej skupiny badenskej kultúry rozšírenej intenzívne aj na Trnavskej sprašovej tabuli, kde sú i najbližšie väčšie a viac preskúmané paralely (Němčicová-Pavůvková 1984, obr. 3; 6; 11; 12).

Včasný stredovek (9.-10. stor.)

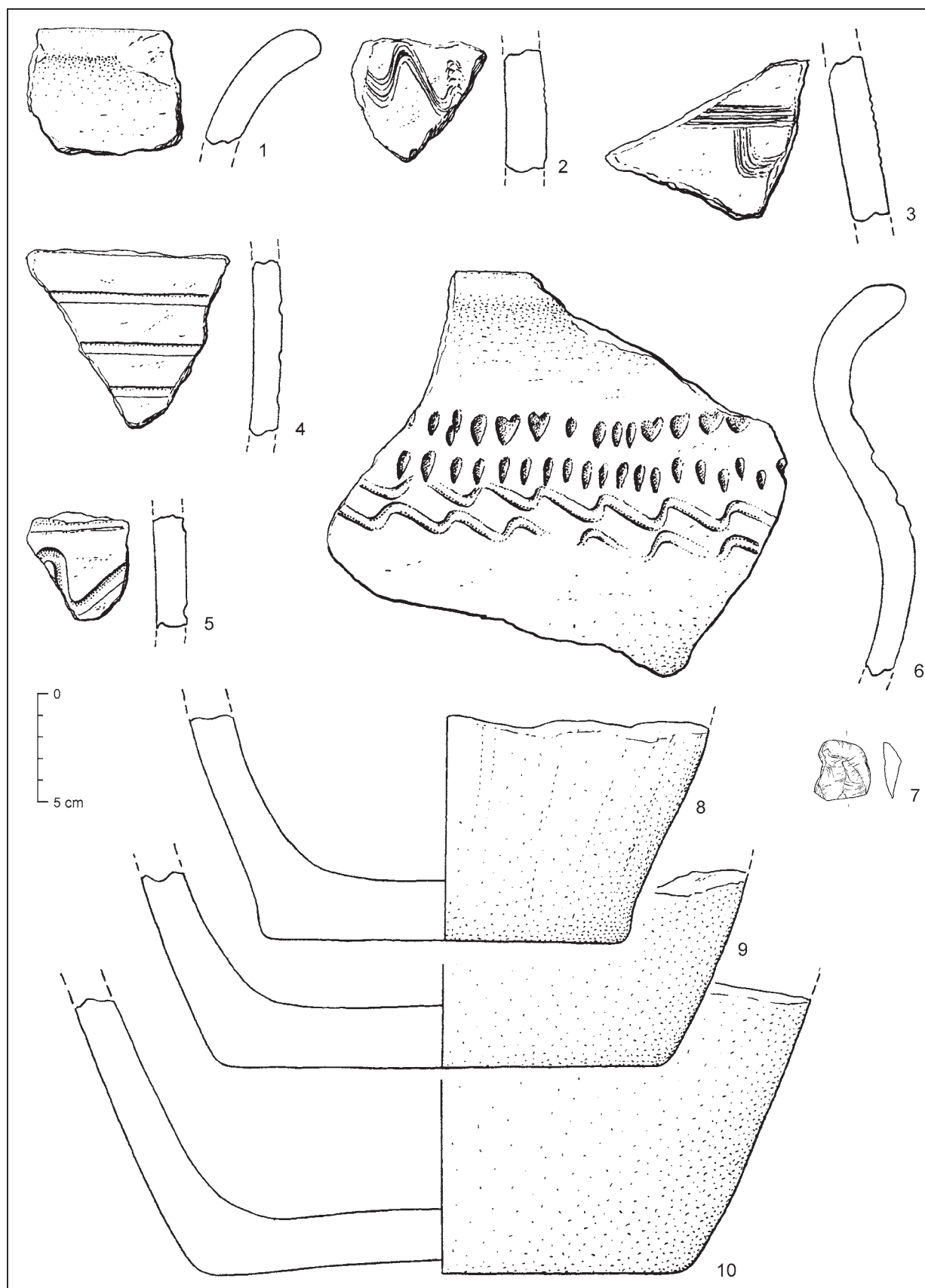
Objekty 1-4 a 9 obsahovali fragmenty hrncovitých na kruhu vyhotovených a kvalitne vypálených nádob jednoduchej esovitej profilácie s rovným neodsadeným či mierne odsadeným dnom, s jednoduchými von vyhnutými, šikmo či zvislo zrezanými alebo zaoblenými okrajmi (obr. 4: 1, 5-7; 5: 1; 6: 2-5; 7: 1, 6). Povrch nádob je jemne drsný až drsný, s drobnými kamienkami, svetlohnedošedej a svetlotehlovohnedej farby, s lokálnym opálením do čierneho (obr. 6: 3, 5; 7: 8, 9). Časť nádob bola svetlohnedých, s prímiesami jemnejšieho piesku, časť bola šedotehlových a tehlových, s bohatou prímiesou zlatistej sludy (obr. 6: 1, 2, 4).

Výzdoba pokrývajúca prevažne plecía nádob sa vyskytovala najčastejšie v kombináciách: vodorovné viacnásobné hrebeňové línie medzi pásmi nízkej viacnásobnej hrebeňovej vlnovky (obr. 5: 2, 5, 6, 8), jeden, dva a viac pásov ostrej či nepravidelnej hrebeňovej vlnovky nad sebou (obr. 6: 1, 2; 7: 2). Zriedkavejšie boli hrebeňové poloblúky zavesené na vodorovný hrebeňový pás (obr. 7: 3), hrebeňová kľukatka nad súvislým pásom vodorovných hrebeňových vrypov (obr. 5: 3), vodorovné ryhované línie a závitnice (obr. 7: 4), jednoduché žliabkovité vlnovky v kombinácii s vodorovným žliabkovaním (obr. 4: 7; 6: 3) alebo kombinované s dvomi vodorovnými pásmi hlbokých slzovitých a srdcovitých vrypov (obr. 7: 6). Výnimočný je zástupca nezdobených jednoducho profilovaných hrncov s takmer zvislým okrajom (obr. 5: 7). Dná boli nezdobené, ojedinelá je aj výzdoba vnútorného ústia nádoby dvojnásobnou rytou vlnovkou (obr. 4: 2).

Z hľadiska objemovej štruktúry boli najpočetnejšie (pokiaľ to fragmentárnosť materiálu dovoľuje rekonštruovať) stredne veľké hrnce s vnútorným priemerom ústia 12-16 cm, max. priemerom vydutiny 15-18 cm a výškou okolo 20 cm (napr. obr. 4: 5-7; 6: 3-5). Menšie tvary boli skôr výnimočné (obr. 4: 1, 2), nadrozmerne absentovali.

Technologicky aj výzdobou najvyspelejšie pôsobia hrnce s vodorovným žliabkovaním alebo i žliabkovitými vlnovkami a starostlivo zrezanými okrajmi ústia (napr. obr. 4: 7; 6: 3; 7: 4), na základe ktorých možno predpokladať rámcové datovanie preskúmaných objektov (porovnaj Šalkovský/Vlkoľinská 1987, 150-162) do 9.-10. storočia, snáď ťažiskovo do pokročilého veľkomoravského až povelkomoravského obdobia (druhá polovica 9. až prvá polovica 10. stor.).

Typologicky a funkčne možno objekty 1 a 3 označiť za menšie kvadratické zemnice - objekt 1 bol zrejme obydlím, objekt 3 mohol byť obydlím alebo hospodárskou stavbou (kleť). Objekt 2 (dvojica kotlovitých jam zo zvyškami ohniska či pece na podlažnom stupni) predstavuje možno zvyšok akéhosi jamovitého hospodárskeho zariadenia, v ktorom sa pravdepodobne tepelne spracovávali bližšie nešpecifikované

Obr. 7. Čataj. Výber keramiky a drobných artefaktov. 1 - objekt 3; 2-5, 7-10 - objekt 4; 6 - objekt 9.

vateľné suroviny na otvorenom ohnisku. Iným domáckym výrobným zariadením bola hlinená klenbová pec - objekt 9. O podobných sa predpokladá, že slúžili na pečenie chleba či pečenie a sušenie potravín všeobecne (Šalkovský 2006, 117). Objekt 4, teda zvyšok nepravidelne oválnej jamy s kotlovitým zahĺbením, ťažko bližšie charakterizovať - možno išlo o hliník (ťažobnú jamu na hlinu).

Objekty patria pravdepodobne k vidieckej osade objavenej a skúmanej v Čataji v roku 1976 pri stavbe diaľnice, približne 200 m severozápadne, v polohách Nad korytom a Plynovod (Ožďáni 1977, 212; Hanuliak/Ožďáni 2004, obr. 1; 2). Ďalšie lokality dokladajúce pomerne intenzívne včasnostredoveké osídlenie tohto mikroregiónu, sa nachádzajú na okrajoch dnešných obcí Čataj (Chatey, prvá písomná zmienka je z r. 1244) a Báhoň, časť Igram (Igrech, prvá písomná zmienka je z r. 1244), v polohách Za prešovňu, Za záhrady, Zemianske Gejzove, Dlhé zemanské, Hošťáky (žiarové pohrebisko z 5.-6. stor., kostrové pohrebiská zo 7.-8. stor. a z 9. stor., sídliská z 8.-12. stor. - Šalkovský 1989, 42, 45-48).

APPENDIX

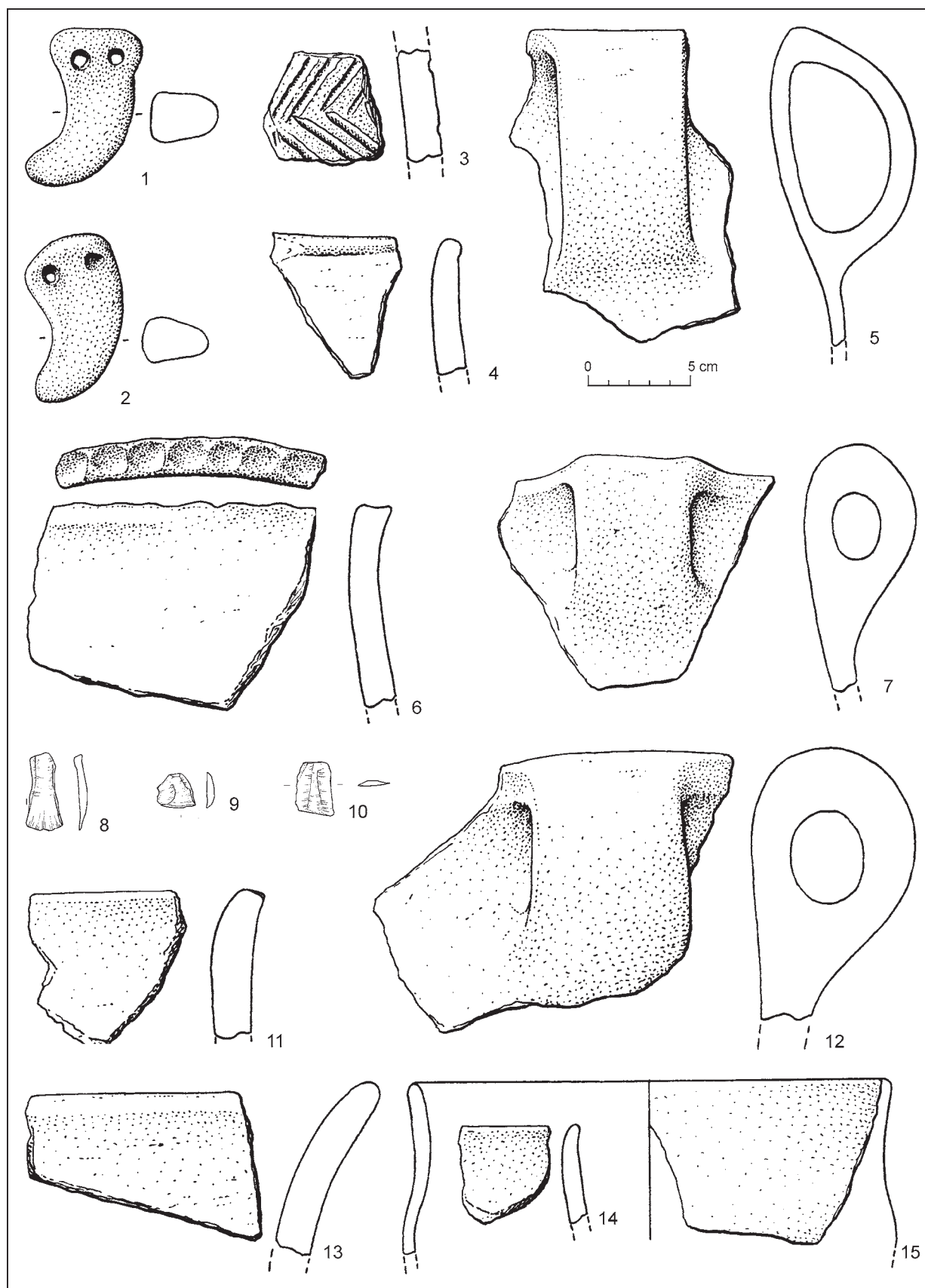
Pokus o rekonštrukciu objektu 1 - včasnostredovekej kvadratickej zemnice

Pomerne dobre zachovaný pôdorys objektu 1, s viacerými stopami podpornej konštrukcie strechy, stien i výbavy interiéru, sa stal východiskom pokusu o jeho kresbovú rekonštrukciu (obr. 9). Takéto zemnice sú označované aj ako dvojsochové - s dvomi kolmi v strede každej štítovej steny. Kolová jama iba v jednej štítovej stene núti predpokladať druhý sochový stĺp buď situovaný mimo zahĺbenia - iba v povrchovej vrstve, alebo, čo je pravdepodobnejšie, stĺp je riešený ako polsocha začapovaná dole do zrubového rámu a fixovaná do stredu štítovej steny. Obe sochy boli na hornom konci zrejme vidlicovité alebo začapovaním spojené so slemenom (vážnicou), ako hlavným prvkom tzv. sochovo-slemennej dvojspádovej strechy. Na slemenom boli zavesené hákovité žrde opierajúce sa dole (v závislosti na zahĺbení stavby) buď iba priamo o zem, alebo posadené na stenové hrady či vrchný rám inej konštrukcie nadzemných stien.

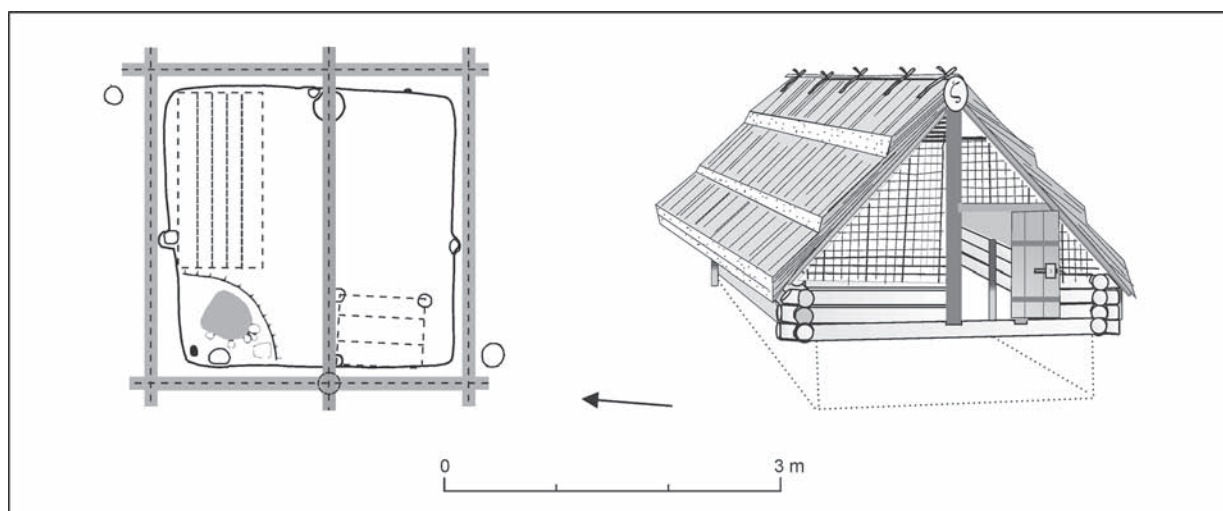
Obe zemnice boli pomerne plytko zahĺbené do podlažia, avšak s predpokladanou nadpodlažnou vrstvou dosahujúcou minimálne 50% z recentnej mohli dosahovať zahĺbenie okolo 80 cm, čiže typickú hĺbku súvekých kvadratických zemnic. Ako už bolo podrobnejšie uvedené, hĺbková úroveň v zemi zapustenej interiérovej časti do značnej miery indikuje buď absenciu, alebo existenciu a výšku nadzemných obvodových stien zemnic. Predpokladá sa, že steny slovanských kvadratických zemnic dosahovali spolu so zahĺbenou časťou výšku asi 1,5 m a celková svetlá výška po vrchol strechy (vzdialenosť štítovej vážnice od podlahy) bola okolo 3 m, aby sa mohla naplniť potreba voľného pohybu vzpriamenej postavy po väčšine objektu, ako i náležite upraviť vzdušný režim nutný k odvádzaniu dymu z interiéru ((Šalkovský 2001, 71-76; 2002 - tu aj ďalšia literatúra). Zemnice, ale aj nadzemné objekty v dedinskom prostredí až do novoveku nemali strop. Znamená to, že nadzemné steny čatajskej zemnice 1 mohli dosahovať okolo 70 cm (150 mínus 80 = 70). Vzhľadom na rozmery a na prístenné situovanie viacerých konštrukčných prvkov je pravdepodobné, že steny zemnice neboli stavané zvnútra stavebnej jamy, ale po jej vonkajšom obvode. Sprasové steny zahĺbenia mohli byť zvnútra čímsi spevňované, čo naznačuje aj dvojica menších kolových jám na bočných stenách, v ktorých pravdepodobne boli osadené koly nesúce tenký obklad zemných stien a vyššie zas vystužujúce zvnútra odkvapové nadzemné steny. Nadzemné steny zemnice mohli byť tvorené zrubovým rámom z niekoľkých (4-5?) brvien z kmeňov (asi listnatých) stromov, na ktorý bol položený a ukotvený krov. Štítové steny, alebo aspoň ich horná časť, boli asi riešené vypletaním prútím do tyčovej kostry a vymazaním hlinou. Takéto riešenie indikuje predovšetkým nížinné prírodné prostredie s úplnou prevahou typickej nížinnej flóry aj zachovanie vypletaných štítov v strednom Podunajsku až do novoveku.

Za menej pravdepodobné riešenie možno považovať drevenú výplň štítov. Priame dôkazy u objektov 1 a 3 však chýbajú, ide teda iba o hypotetické možnosti. Strešnú krytinu, pravdepodobne trstinovú, niesla tyčovina alebo latovanie vodorovne pripevnené na šikmých hákovitých žrdiach či krokách.

Ponúkame aj dve z viacerých možných rekonštrukcií riešenia interiéru. Primárne sme u objektu 1 predpokladali dvere situované vedľa masívnej štítovej sochy, teda z východu, a do pravého uhla situovanú trojicu kolových jamiek v podlahe v juhozápadnom prístení sme považovali za zvyšky podkladovej konštrukcie lôžka medzi juhozápadným rohom a ohniskom (Šalkovský 2001, obr. 40). Možná je aj iná alternatíva, a síce skupinu troch interiérových jamiek interpretovať ako zvyšky nosnej konštrukcie schodov či rebríka za dverami situovanými pri západnej stene. Argumentom pre takéto riešenie je nielen získanie o čosi väčšieho priestoru pre dĺžku lôžka pri severnej stene, ale aj pre umiestnenie vchodového otvoru do predsa len viac slnkom osvetľovanej a otepľovanej západnej steny a tým zabezpečiť lepšie prirodzené temperovanie interiéru otvorenými dverami (obr. 9).

Obr. 8. Čataj. Výber keramiky a drobných artefaktov z objektov 5 a 10.

Obr. 9. Čataj. Pokus o kresbovú rekonštrukciu včasnostredovekej kvadratickej zemnice - objektu 1.

Podlaha zemnice pozostávala iba z udupanej zeme. Kolová jama v rohu za ohniskom naznačuje existenciu akejsi drevenej konštrukcie na zavesenie a ohrievanie nádob či na opekanie jedla nad ohňom. Ďalší drobný inventár domu (bez priamej opory v tejto konkrétnej nálezovej situácii) možno na základe početných archeologických či etnografických paralel predpokladať najmä pri ohnisku priamo na zemi alebo umiestnený na policiach, prípadne zavesený na klíny v stenách či na žrdky pod strechou.

Tvorba kresbových rekonštrukcií ako metóda výskumu i prezentácie dát je proces obsahujúci, samozrejme, aj prvky vedeckej fantázie a intuície, ktoré však musia vychádzať z faktov a tiež byť ohraničené rámcom východiskových faktov, pozorovaní a vedeckých analógií.

LITERATÚRA

Hanuliak/Ožďáni 2004

Nevizánsky 2005

Ožďáni 1977

Němejcová-Pavúková 1984

Šalkovský 1989

Šalkovský 2001

Šalkovský 2002

Šalkovský 2006

Šalkovský/Vlkolinská 1987

M. Hanuliak/O. Ožďáni: Veľkomoravské hroby zo sídliskového areálu v Čataji a Igrame. Štud. Zvesti AÚ SAV 36, 2004, 35-50.

G. Nevizánsky: Nové poznatky o bolerázskej skupine na západnom Slovensku. In: I. Cheben/I. Kuzma (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín. Nitra 2005, 241-276.

O. Ožďáni: Záchranný výskum na trase diaľnice v r. 1976. AVANS 1976, 1977, 211-215.

V. Němejcová-Pavúková: K problematike trvania a konca bolerázskej skupiny na Slovensku. Slov. Arch. 32, 1984, 75-146.

P. Šalkovský: Okres Bratislava-vidiek. In: D. Bialeková (Zost.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I/1. Nitra 1989, 45-48.

P. Šalkovský: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Mat. Arch. Slovaca. Stud. 6. Nitra 2001.

P. Šalkovský: Model včasnostredovekej slovanskej osady. Štud. Zvesti AÚ SAV 35, 2002, 113-128.

P. Šalkovský: Dom a dedina stredného Podunajska vo včasnom stredoveku. In: J. Zábojník (Zost.): Aevum medium. Zborník na počesť Jozefa Hošša. Bratislava 2006, 107-128.

P. Šalkovský/I. Vlkolinská: Včasnostredoveké a vrcholnostredoveké sídlisko v Komjaticiach. Štud. Zvesti AÚ SAV 23, 1987, 127-172.

Mittelneolithische und frühmittelalterliche Siedlung in Čataj

Peter Šalkovský

ZUSAMMENFASSUNG

In der Gemeinde Čataj (Bez. Senec) wurde im Frühling 1993 eine kurze Rettungsgrabung (13. bis 20. 4. 1993) durchgeführt. Die nordwestlich von der Gemeinde auf der Au und Terrasse von Vištucký Potok (Bach) liegende Fundstelle war von einer Erdölleitung, etwa 200 m südwestlich von der Autobahn Bratislava - Trnava, durchgeschnitten (Abb. 1).

Nach der Humusbeseitigung auf der Trasse von einer Baufirma waren einige Teile von den Baumaschinen wie auch manuell geputzt und untersucht.

Insgesamt wurden 10 Siedlungsobjekte (Abb. 2; 3) festgestellt und ausgegraben. Aufgrund des keramischen Inventars können rahmenhaft: zwei (Objekte 5 und 10) ins Äneolithikum (Abb. 3: 1, 6; 8), fünf (Objekte 1-4, 9) in den Frühmittelalter (Abb. 2; 3: 1, 6; 4-7) datiert werden. Datierung der sonstigen Objekte (6-8) ist unbestimmbar.

Äneolithische Objekte 5 und 10 waren das Bestandteil einer Boleráz-Gruppe-Ansiedlung der Baden-Kultur, intensiv verbreiteter auch auf der Trnava-Lößtafel, wo sie auch nächste größere und mehr untersuchte Parallelen hat.

Objekte 1-4 und 9 gehören wahrscheinlich zur ländlichen frühmittelalterlichen Ortschaft (9.-10. Jh.), die im J. 1976 bei Autobahnbau entdeckt und untersucht wurde. Sie befindet sich etwa 200 m nordwestlich in der Lage Nad korytom, die den Bestandteil einer Ansiedlung, die von gleichzeitlichen Fundstellen in weiteren Lagen der Gemeinde Čataj wie auch in der Nachbarortschaft Báhoň repräsentiert wird, bildet.

Verhältnismäßig wohlerhaltener Grundriss des Objektes 1 mit mehreren Spuren der Dach-, Wandstützkonstruktion, wie auch der Innenbereichsausstattung wurde zum Ausgangspunkt beim Versuch um seine zeichnerische Rekonstruktion. Es ging um kleineres quadratisches Grubenhaus mit zwei Gabelständern, Sattelschilfdach am oberirdischen Blockbaurahmen, den Giebeln mit geflochtenen Ruten und bescheidenem Innenbereich (Abb. 9).

Abb. 1. Čataj. 1 - Plan der Lage mit Umgebung; 2 - gesamter Grabungsplan; 3 - Blick auf den Aushub der Erdölleitung vom Südwesten; 4 - Objekt 1; 5 - Objekt 2; 6 - Objekt 9.

Abb. 2. Čataj. 1-4 - Siedlungsobjekte 1-4.

Abb. 3. Čataj. 1-6 - Siedlungsobjekte 5-10.

Abb. 4. Čataj. Auswahl der Keramik und kleiner Artefakten aus dem Objekt 2A.

Abb. 5. Čataj. Auswahl der Keramik aus dem Objekt 2A.

Abb. 6. Čataj. Auswahl der Keramik aus dem Objekt 2B.

Abb. 7. Čataj. Auswahl der Keramik und kleiner Artefakten. 1 - Objekt 3; 2-5,7-10 - Objekt 4; 6 - Objekt 9.

Abb. 8. Čataj. Auswahl der Keramik und kleiner Artefakten aus den Objekten 5 und 10.

Abb. 9. Čataj. Versuch um zeichnerische Rekonstruktion des Objekts 1 - eines frühmittelalterlichen quadratischen Grubenhauses.

Übersetzt von Eva Pietová

PhDr. Peter Šalkovský, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-949 01 Nitra
peter.salkovsky@savba.sk

SKRATKY

Skratky časopisov, periodík a edícií sú uvádzané podľa pravidiel skracovania v slovenskom jazyku a v zmysle Pokynov na úpravu rukopisov (Archeologický ústav SAV, Nitra 1999), resp. podľa Abkürzungsverzeichnis für Zeitschriften. Ausgabe 1993 (Ber. RGK 73, 1992, 477-540).

- Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest
 Acta Praehist. et Arch. = Acta Praehistorica et Archaeologica. Berlin
 Altertum = Altertum. Berlin
 Am. Ant. = American Antiquity. Journal of the Society for American Archaeology. Washington
 Am. Journal Phys. Anthropol. = American Journal of Physical Anthropology
 Ann. Human Biol. = Annals of Human Biology. London
 Ann. Médecine Légale = Annales de Médecine Légale criminologie, police scientifique et toxicologie. Paris
 Annu. British School Athens = Annual of the British School at Athens. London
 Ant. u. Christentum = Antike und Christentum. Kultur- und religionsgeschichtliche Studien. Münster
 Antaeus = Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest
 Anthropologie (Brno) = Anthropologie. Brno
 Arh. Vestnik = Arheološki Vestnik. Ljubljana
 Arch. Austriaca = Archaeologia Austriaca. Beiträge zur Paläoanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien
 Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata. Budapest
 Arch. Hist. = Archaeologia Historica. Brno
 Arch. Hungarica. Budapest = Archaeologica Hungarica. Budapest
 Arch. Mediaev. Moravica et Silesiana = Archaeologia Mediaevalis Moravica et Silesiana. Brno
 Arch. Nachr. Baden = Archäologische Nachrichten aus Baden. Freiburg
 Arch. Österreich = Archäologie Österreichs. Wien
 Arch. Polski = Archeologia Polski. Warszawa - Wrocław
 Arch. Prospection = Archaeological Prospection. Chichester, England
 Arch. Rozhledy = Archeologické rozhledy. Praha
 Arch. Schweiz = Archäologie der Schweiz. Basel
 Arch. Slovaca Monogr. Fontes. Nitra = Archaeologica Slovaca Monographiae. Fontes. Nitra
 Arch. Slovaca Monogr. Stud. Nitra = Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia. Nitra
 Arch. Střední Čechy = Archeologie ve středních Čechách. Praha
 Arch. Výzkumy Jižní Čechy = Archeologické výzkumy v jižních Čechách. České Budějovice
 Archaeolingua. Budapest = Archaeolingua. Budapest
 Archaeometry = Archaeometry. The Bulletin of the Research Laboratory for Archaeology and the History of Art. Oxford
 Ausgr u. Funde = Ausgrabungen und Funde. Berlin
 AVANS = AVANS. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku. Nitra
 BAR. Internat. Ser. Oxford = British Archaeological Reports. International Series. Oxford
 BAR. British Ser. = British Archaeological Reports. British Series. Oxford
 Beitr. Mittelalterarch. Österreich = Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich. Wien
 Beitr. Ur- u. Frühgesch. Mitteleuropas = Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas. Weissbach/Langenweissbach
 Ber. RGK = Bericht der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main
 Bonner Jahrb. = Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege im Landschaftsverband Rheinland und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande. Bonn
 Boreas = Boreas. Münsterische Beiträge zur Archäologie. Münster
 Bull. Ant. Beschaving = Bulletin Antieke Beschaving. Leiden
 Burgenländ. Heimatbl. = Burgenländische Heimatblätter. Eisenstadt
 Commun. Arch. Hungariae = Communicationes archaeologicae Hungariae. Budapest
 Crania Bohemica = Crania Bohemica. Praha
 Čas. Dějin Venkova = Časopis pro dějiny venkova. Praha
 Čas. Moravského Mus. Brno = Časopis Moravského Musea v Brně. Brno

- Čas. Moravského Mus. Brno, Vědy Spol. = Časopis Moravského musea v Brně. Vědy společenské. Brno
 Čas. Národ. Muz. Praha = Časopis Národního muzea v Praze. Praha
 Čas. Slezského Muz. = Časopis Slezského muzea. Opava
 Čas. Vlast. Spol. Mus. Olomouc = Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci. Olomouc
 Český Čas. Hist. = Český časopis historický. Praha
 Český Lid = Národopisný časopis Etnologického ústavu AV ČR. Praha
 Dějiny a Současnost = Dějiny a současnost. Kulturně historická revue. Praha
 Demografie = Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje. Praha
 Eirene = Eirene. Studia Graeca et Latina (Archaeologica). Praha
 Ethnogr.-Arch. Zeitschr. = Ethnographisch-archäologische Zeitschrift. Berlin
 Fjölñir = Fjölñir. Tidskrift av Arkeologiska föreningen Fjölñir. Uppsala
 Folia Ethnogr. (Brno) = Folia ethnographica. Časopis Moravského muzea v Brně. Brno
 Fontes Arch. Pragenses. Praha = Fontes Archaeologici Pragenses. Praha
 Forsch. Stillfried = Forschungen in Stillfried. Basel
 Frühmittelalterl. Stud. = Frühmittelalterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster
 Fundber. Baden-Württemberg = Fundberichte aus Baden-Württemberg. Stuttgart
 Fundber. Hessen = Fundberichte aus Hessen. Wiesbaden
 Funeralia Lednickie = Spotkanie. Poznań = Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Poznaniu. Poznań
 Germania = Germania. Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen archäologischen Instituts. Frankfurt am Main - Berlin
 Hieron = Hieron. Religionistická ročenka. Bratislava
 Hist. Demogr. = Historická demografie. Praha
 Hist. Obzor = Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie. Praha
 Homo = Internationale Zeitschrift für die vergleichende Forschung am Menschen. Stuttgart
 Illinois Byzant. Stud. = Illinois Byzantine Studies. Urbana - Chicago
 Internat. Arch. Espelkamp = Internationale Archäologie. Espelkamp
 Jahrb. Ant. u. Christentum = Jahrbuch für Antike und Christentum. Münster
 Jahrb. Oberösterreich. Musver. = Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines. Linz
 Jahrb. RGZM = Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
 Jahresschr. Mitteldt. Vorgesch. = Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte. Halle/Saale - Berlin
 Jóna András Múz. Évk. = Jóna András Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza
 Journal Arch. Method and Theory = Journal of Archaeological Method and Theory. New York - London
 Journal Forensic Scienc. = Journal of forensic Sciences. Publication of the American Academy of Forensic Sciences
 Kat. NÖ Landesmus. (N. F.) = Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums. Neue Folge. Wechselnder Erscheinungsort
 Kat. RGZM. Mainz = Katalog des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
 Komárom-Esztergom Megyei Múz. Közl. = Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei. Tata
 Listy Filolog. = Listy filologické. Orgán Jednoty českých filologů v Praze. Praha
 Mainzer Arch. Zeitschr. = Mainzer Archäologische Zeitschrift. Mainz
 Marburger Stud. Vor- u. Frühgesch. = Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte. Espelkamp
 Mat. Arch. Slovaca. Nitra = Materialia Archaeologica Slovaca. Nitra
 Mat. Vor- u. Frühgesch. Hessen = Materialien zur Vor- und Frühgeschichte von Hessen. Wiesbaden
 Materialh. Bayer. Vorgesch. = Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte. Kallmünz/Opf
 Mediaev. Arch. = Mediaevalia Archaeologica. Praha
 Missouri Arch. Soc. = Missouri Archeological Society. Columbia, Missouri
 Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad. = Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest Wiadomości Arch.
 Mitt. Österr. Arbeitsgemeinschaft Ur- u. Frühgesch. = Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte. Wien
 Mittelalter = Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung. Zeitschrift des Mediävistenverbandes (Mittelalter). Berlin
 Monogr. Frühgesch. u. Mittelalterarch. = Monographien aus Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Wien - Innsbruck
 München. Beitr. Vor- u. Frühgesch. München = Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. München
 Národopis. Revue = Národopisná revue. Časopis Národního ústavu lidové kultury. Strážnice
 Národopis. Věstník = Národopisní věstník československý. Praha - Brno
 Norwegian Arch. Rev. = Norwegian Archaeological Review. Oslo
 Num. Sbor. = Numismatický sborník. Praha
 Obzor Gemera-Malohontu = Obzor Gemera-Malohontu. Rimavská Sobota
 Obzor Prehist. = Obzor prehistorický. Orgán Společnosti československých prehistoriků. Praha
 Offa = Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie. Neumünster

- Opera Inst. Arch. Sloveniae. Ljubljana = Opera Instituti Archaeologici Sloveniae. Ljubljana
 Pam. Arch. = Památky archeologické. Praha
 Praehist. Zeitschr. = Praehistorische (Prähistorische) Zeitschrift. Berlin - Leipzig
 Praehistorica = Praehistorica. Praha
 Pravěk (N. Ř.) = Pravěk. Nová řada. Sborník příspěvků moravských a slezských archeologů. Brno
 Prähist. Zeitschr. = Prähistorische Zeitschrift. Berlin - New York
 Przegląd Antr. = Przegląd antropologiczny. Poznań - Wrocław
 Přehled Výzkumů = Přehled výzkumů Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně. Brno
 Přírodověd. Stud. Muz. Prostějov = Přírodovědné studie. Přírodovědný časopis Muzea Prostějovska v Prostějově. Prostějov
 Reallexikon Vorgesch. = Reallexikon der Vorgeschichte. Berlin
 Rég. Füzetek = Régészeti Füzetek. Budapest
 Rhein. Mus. = Rheinisches Museum. Köln
 Roč. MM Přerov = Ročenka Městského musea v Přerově. Přerov
 Röm.-Germ. Forsch. Berlin = Römisch-Germanische Forschungen. Berlin
 Sbor. Národ. Muz. Praha = Sborník Národního muzea v Praze. Praha
 Sbor. Prací Fil. Fak. Brno = Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university. Brno
 Sbor. Vlastivěd. Prací Podblanicko = Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Jemniště
 Scripta Bioethica = Časopis z oblasti biologie, medicíny, filozofie a náboženství. Brno
 Slov. Arch. = Slovenská archeológia. Časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre. Nitra
 Slovácko = Slovácko. Národopisný sborník pro Moravskoslovenské Pomezí. Uherské Hradiště
 Somogyi Múz. Köz. = Somogyi Múzeumok Közleményei. Kaposvár
 Souvislosti = Souvislosti. Revue pro křesťanství (literaturu) a kulturu. Praha
 Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno = Monografická ediční řada Spisy Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně. Brno
 Stud. Arch. Budapest = Studia Archaeologica. Budapest
 Stud. Hercynia = Studia Hercynia. Praha
 Stud. Kulturgesch. Oberösterreich. = Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich. Linz
 Stud. Mytholog. Slavica = Studia mythologica Slavica. Ljubljana
 Stud. Warburg-Haus. Berlin = Studien aus dem Warburg-Haus. Berlin
 Sudeta = Sudeta. Zeitschrift zur Vor- und Frühgeschichte, Bodenbach - Reichenberg - Leipzig
 Sudetendt. Zeitschr. Volkskde. = Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde. Praha
 Štud. Zvesti AÚ SAV = Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej Akadémie vied. Nitra
 Tübinger Schr. Ur- u. Frühgesch. Arch. = Tübinger Schriften zur ur- und frühgeschichtlichen Archäologie. Münster - New York
 Universitätsforsch. Prähist. Arch. = Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Bonn
 Ve Službách Arch. = Ve službách archeologie. Brno
 Vesmír = Vesmír. Přírodovědecký časopis. Praha
 Věstník Národopis. Spol. Čsl. = Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV. Praha
 Vlastivěd. Věstník Moravský = Vlastivědný věstník moravský. Brno
 Východoslovenský pravek = Východoslovenský pravek. Nitra - Košice
 Výzkumy v Čechách = Výzkumy v Čechách. Praha
 Wiadomości Arch. = Wiadomości Archeologiczne. Organ Muzealnictwa i Konserwatorstwa Archeologicznego. Warszawa
 Wiss. Schriften. Niederösterreich. = Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich. St. Pölten - Wien
 World Arch. = World Archaeology. London and Southampton
 Záhorská Kronika = Záhorská kronika. Vlastivědný sborník Záhoří a Pobečví. Hranice
 Záp. Slovensko = Západné Slovensko. Vlastivědný zborník múzeí Západoslovenského kraja. Bratislava
 Zbor. SNM. Arch. = Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Bratislava
 Zeitschr. Arch. Mittelalter = Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters. Köln
 Zeitschr. Hist. Forsch. = Zeitschrift für historische Forschung. Berlin
 Zeitschr. Schweizer. Arch. u. Kunstgesch. = Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte. Basel
 Zprávy České Arch. Spol. = Zprávy České Archeologické Společnosti - Sdružení Archeologů Čech, Moravy a Slezska. Praha

EDÍCIE VYDÁVANÉ ARCHEOLOGICKÝM ÚSTAVOM SAV V NITRE

ARCHAEOLOGICA SLOVACA MONOGRAPHIAE

FONTES

I. Benadík, B. - Vlček, E. - Ambros, C.: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957.	-----
II. Budinský-Krička, V.: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959.	-----
III. Chropovský, B. - Dušek, M. - Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960.	-----
IV. Polla, B.: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava 1962.	-----
V. Točík, A.: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava 1964.	€ 4.-
VI. Dušek, M.: Thrakisches Gräberfeld der Hallsattzeit in Chotín. Bratislava 1966.	€ 5.-
VII. Čilinská, Z.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. Bratislava 1966.	€ 5.-
VIII. Bánesz, L.: Barca bei Košice - paläolithische Fundstelle. Bratislava 1968.	-----
IX. Novotná, M.: Die Bronzehortfunde in der Slowakei (Spätbronzezeit). Bratislava 1970.	-----
X. Polla, B.: Kežmarok (Ergebnisse der historisch-archäologischen Forschung). Bratislava 1971.	-----
XI. Svoboda, B.: Neuerworbene römische Metallgefäße aus Stráže bei Piešťany. Bratislava 1972.	-----
XII. Vladár, J.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1974.	-----
XIII. Ambros, C. - Müller, H.-H.: Frühgeschichtliche Pferdeskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Bratislava 1980.	€ 3.-
XIV. Kolník, T.: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Bratislava 1980.	-----
XV. Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analyse. ISBN 80-88709-23-7	€ 10.-
Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Analýza. ISBN 80-88709-13-X	€ 8.-
Rejholcová, M.: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Nitra 1995. Katalóg. ISBN 80-88709-22-9	€ 15.-
XVI. Kuzmová, K.: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997. ISBN 80-88709-32-6	€ 23.-
XVII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Nitra 2000. ISBN 80-88709-47-4	€ 23.-

CATALOGI

I. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. Bratislava 1968.	€ 6.-
II. Točík, A.: Slawisch-awarisches Gräberfeld in Štúrovo. Bratislava 1968.	€ 4.-
III. Točík, A.: Altmagyarische Gräberfelder in Südwestslowakei. Bratislava 1968.	€ 4.-
IV. Dušek, M.: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969.	€ 5.-
V. Čilinská, Z.: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.	-----
VI. Veliačik, L. - Romsauer, P.: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I. Katalóg. Nitra 1994. ISBN 80-88709-15-6	€ 18.-
VII. Bujna, J.: Malé Kosihy. Latènezeitliches Gräberfeld. Katalog. Nitra 1995. ISBN 80-88709-18-0	€ 20.-
VIII. Březinová, G.: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Bratislava 2000. ISBN 80-224-0649-X	€ 25.-
IX. Březinová, G. a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax. Katalóg. Nitra 2003. ISBN 80-88709-62-2	€ 20.-
X. Kolník, T. - Varsik, V. - Vladár, J.: Branč Germánska osada z 2. až 4. storočia. ISBN 978-80-88709-98-5	€ 45.-

STUDIA

I. Pieta, K.: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.	-----
II. Veliečik, L.: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.	-----
III. Fusek, G.: Slovensko vo včasnოსlovenskom období. Nitra 1994. ISBN 80-88709-17-2	-----
IV. Pavúk, J.: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra 1994. ISBN 80-88709-19-9	€ 18.-
V. Pavúk, J. - Bátora, J.: Siedlung und Gräberfeld der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra 1995. ISBN 80-88709-24-5	-----
VI. Šalkovský, P.: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra 2001. ISBN 80-88709-52-0	€ 17.-
VII. Ruttkay, A. - Ruttkay, M. - Šalkovský, P. (Ed.): Slovensko vo včasnოს sredoveku. Nitra 2002. ISBN 80-88709-60-1	€ 20.-
VIII. Hanuliak, M.: Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra 2004. ISBN 80-88709-72-5	€ 32.-
IX. Pieta, K. - Ruttkay, A. - Ruttkay, M. (Ed.): Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Nitra 2006. ISBN 978-80-88709-91-1	€ 40.-
X. Soják, M.: Osídlenie spišských jaskýň od praveku po novovek. ISBN 978-80-89315-01-7	€ 28.-

COMMUNICATIONES

I. Batora, J. - Peška, J. (Hrsg.): Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. Nitra 1999. ISBN 80-88709-40-7	€ 28.-
II. Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 1998. Nitra 1999. ISBN 80-88709-41-5	€ 25.-
III. Friesinger, H. - Pieta, K. - Rajtár, J. (Hrsg.): Metallgewinnung und- Verarbeitung in der Antike. Nitra 2000. ISBN 80-88709-48-2	€ 28.-
IV. Cheben, I. - Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2001. Nitra 2002. ISBN 80-88709-57-1	€ 45.-
V. Kuzmová, K. - Pieta, K. - Rajtár, J. (Hrsg.): Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag. Nitra 2002. ISBN 80-88709-61-X	€ 55.-
VI. Batora, J. - Furmánek, V. - Veliačik, L. (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für Jozef Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004. ISBN 80-88709-70-9	€ 35.-
VII. Fusek, G. (Ed.): Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra 2004. ISBN 80-88709-71-7	€ 60.-
VIII. Cheben, I. - Kuzma, I. (Ed.): Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2004. Nitra 2005. ISBN 80-88709-83-0	€ 60.-

ARCHEOLOGICKÉ PAMÄTNÍKY SLOVENSKA

I. Furmánek, V.: Radzovce - osada ľudu popolnicových polí. Bratislava 1990. ISBN 80-224-0094-7	€ 3.-
II. Lamiová, M.: Zemlín - obec s bohatou minulosťou. Košice 1993. ISBN 80-900444-2-5	€ 7.-
III. Čilinská, Z.: Slovania a avarský kaganát. Bratislava 1993. ISBN 80-7127-059-8	-----
IV. Šiška, S.: Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej. Bratislava 1995. ISBN 80-224-0198-6	-----
V. Pieta, K.: Liptovská Mara. Bratislava 1996. ISBN 80-967366-7-1	€ 13.-
VI. Hromada, J.: Moravany nad Váhom. Bratislava 2000. ISBN 80-88709-45-8	€ 13.-
VII. Olexa, L.: Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Košice 2003. ISBN 80-88709-66-0	€ 15.-
VIII. Kaminská, L.: Hôrka-Ondrej. Osídlenie spišských travertínov v staršej dobe kamennej. Košice 2005. ISBN 80-88-709-74-1	€ 15.-

ACTA INTERDISCIPLINARIA ARCHAEOLOGICA

Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Československa v 6.-13. storočí. Nitra 1979.	-----
Furmánek, V. - Stloukal, M.: Antropologický rozbor žarových hrobov piliňské a kyjatické kultúry. Nitra 1982.	-----
Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. III. Nitra 1984.	€ 9.-
Acta Interdisciplinaria Archaeologica. Tom. IV. Nitra 1986.	€ 9.-
Archeológia-Geofyzika-Archeometria. Nitra 1987.	€ 7.-
Súčasný poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989.	€ 6.-
Paleoethnobotany and Archaeology, International Work-Group for Paleoethnobotany. 8 th Symposium Nitra - Nové Vozokany 1989. Nitra 1991.	€ 16.-
Hajnalová, E.: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993. ISBN 80-88709-02-4	€ 9.-
Vondráková, M.: Malé Kosihy II. Nitra 1994. ISBN 80-88709-14-8	€ 13.-
Hajnalová, E.: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001. ISBN 80-88-709-38-5	€ 13.-

MATERIALIA ARCHAEOLOGICA SLOVACA (edícia ukončená)

I. Točík, A.: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1980.	-----
II. Budinský-Krička, V.: Kráľovský Chlmec. Nitra 1980.	-----
III. Točík, A.: Nitriansky Hrádok-Zámeček. I, II. Tabuľky. Nitra 1981.	-----
IV. Točík, A.: Malé Kosihy - osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981.	-----
V. Benadik, B.: Maňa. Keltisches Gräberfeld - Fundkatalog. Nitra 1983.	€ 8.-
VI. Dušek, M. - Dušková, S.: Smolenice-Molpír I. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit. Nitra 1985.	-----
VII. Wiederman, E.: Archeologické pamiatky topolčianskeho okresu. Nitra 1985.	-----
VIII. Budinský-Krička, V. - Veliačik, L.: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra 1986.	-----
IX. Kuzmová, K. - Roth, P.: Terra sigillata v Barbariku. Nitra 1988.	-----
X. Hanuliak, M. - Kuzma, I. - Šalkovský, P.: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra 1993. ISBN 80-88709-07-5	€ 20.-
XI. Šalkovský, P.: Hradisko v Detve. Nitra 1994. ISBN 80-88709-10-5	€ 10.-
XII. Hanuliak, M.: Malé Kosihy I. Nitra 1994. ISBN 80-88709-12-1	€ 13.-
XIII. Dušek, M. - Dušková, S.: Smolenice - Molpír II. Nitra 1995. ISBN 80-88709-20-2	€ 15.-

ZOZNAM PUBLIKÁCIÍ ZARADENÝCH VO VÝMENNOM FONDE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV

Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 1. zv.	€ 20.-	Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1997 a 1998.	
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 2. zv.	€ 20.-	Jasečková, M.	€ 4.-
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 3. zv.	€ 18.-	Colloque International l'Aurignacien et le	
Actes du XII Congrès U. I. S. P. P. 4. zv.	€ 15.-	Gravettien (perigordien) dans leur	
Archaeologia Historica 10/1985.	€ 8.-	Cadre Ecologique.	€ 13.-
Archaeologia Historica 13/1988.	€ 9.-	Complex of upper palaeolithic sites near	
Archaeologia Historica 22/1997.	€ 25.-	Moravany. Vol. II.	€ 13.-
Archaeologia Historica 24/1999.	€ 28.-	Complex of upper palaeolithic sites near	
Archeológia a ropa. Záchrané archeologické		Moravany. Vol. III.	€ 15.-
výskumy na trase výstavby preložky ropovodu.	€ 11.-	Der sonderbare Baron. Dvořák, P.	€ 13.-
Archeológia - História - Geografia (Archeológia).	€ 3.-	Die Ergebnisse der arch. Ausgrab. beim Aufbau	
Archeológia - História - Geografia (Geografia).	€ 3.-	des Kraftwerksystems Gabčíkovo-Nagymaros.	€ 7.-
Archeológia - História - Geografia (História).	€ 3.-	Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit. Novotný, B.	€ 1.-
Archeologická topografia Bratislavy.	€ 13.-	Európa okolo roku 1000.	€ 25.-
Archeologická topografia Košíc.	€ 13.-	Europas mitte 1000.	€ 67.-
Archeologické nálezy v zbierkach Mestského múzea		Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel-	
v Zlatých Moravciach. Ruttkayová, J. - Ruttkay, M.	€ 6.-	und Osteuropa.	€ 65.-
Archeologické pamiatky a súčasnosť.	€ 3.-	Gerulata I.	€ 20.-
Archeologičeskije vesti.	€ 6.-	Graphische Auswertung osteometrischer Werte in der	
AVANS v roku 1975.	€ 4.-	historischen Osteologie. Sep. SZ 12/1964. Rajtová, V.	€ 3.-
AVANS v roku 1976.	€ 5.-	Hallstatt a Býčí skála. Průvodce výstavou.	€ 2.-
AVANS v roku 1977.	€ 5.-	História skla 2001. Zborník referátov.	€ 10.-
AVANS v roku 1978.	€ 3.-	Importants Sites Slaves en Slovaquie.	€ 3.-
AVANS v roku 1979.	€ 3.-	IX. meždunarodnyj sjezd slavistov. Kijev 7. 9.-13. 9. 1983.	€ 1.-
AVANS v roku 1988.	€ 10.-	Kelemantia Brigetio. (ang.).	€ 10.-
AVANS v roku 1989.	€ 10.-	Kelemantia Brigetio. (nem.).	€ 10.-
AVANS v roku 1990.	€ 10.-	Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum	
AVANS v roku 1991.	€ 13.-	der Nordslowakei. Pieta, K.	€ 13.-
AVANS v roku 1992.	€ 12.-	Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného	
AVANS v roku 1993.	€ 13.-	Slovenska. Pieta, K.	€ 13.-
AVANS v roku 1994.	€ 14.-	Najstaršie roľnícke osady na Slovensku. Novotný, B.	€ 1.-
AVANS v roku 1995.	€ 15.-	Numizmatika v Československu.	€ 3.-
AVANS v roku 1996.	€ 15.-	Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie).	
AVANS v roku 1997.	€ 18.-	Vyhodnotenie. Hanuliak, M.-Rejholcová, M.	€ 23.-
AVANS v roku 1998.	€ 18.-	Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca	
AVANS v roku 1999.	€ 19.-	5. až 13. stor. II. časť. Stredoslovenský kraj.	€ 10.-
AVANS v roku 2000.	€ 20.-	Rapports du III ^e Congrès International	
AVANS v roku 2001.	€ 32.-	d'Archeologie Slave 1. sept. 1975.	€ 8.-
AVANS v roku 2002.	€ 22.-	Rapports du III ^e Congrès International	
AVANS v roku 2003.	€ 25.-	d'Archeologie Slave 2. sept. 1975.	€ 3.-
AVANS - register za roky 1984-1993.	€ 25.-	Referáty o pracovných výsledkoch čs. archeologie	
AVANS v roku 2004.	€ 27.-	za rok 1958, časť II.	€ 1.-
AVANS v roku 2005.	€ 27.-	Slovacchia. Crocevia delle civiltà' Europee 2005.	€ 25.-
Bajč-Vlkanovo. Sep. SZ 12/1964. Točík, A.	€ 1.-	Slovacchia. Katalóg výstavy.	€ 25.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1980.		Slovenská archeológia 1962/1.	€ 7.-
Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1962/2.	€ 7.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1981.		Slovenská archeológia 1968/2.	€ 7.-
Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1972/1.	€ 9.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1986.		Slovenská archeológia 1984/1.	€ 9.-
Melicher, J.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1984/2.	€ 9.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1987.		Slovenská archeológia 1985/2.	€ 9.-
Melicher, J.	€ 1.-	Slovenská archeológia 1986/1.	€ 9.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1988.		Slovenská archeológia 1986/2.	€ 9.-
Melicher, J. - Mačalová, H.	€ 2.-	Slovenská archeológia 1987/1.	€ 9.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1989 a 1990.		Slovenská archeológia 1987/2.	€ 9.-
Mačalová, H.	€ 3.-	Slovenská archeológia 1988/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1991 a 1992.		Slovenská archeológia 1988/2.	€ 10.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1989/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1993 a 1994.		Slovenská archeológia 1989/2.	€ 10.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1990/1.	€ 10.-
Bibliografia slovenskej archeológie za rok 1995 a 1996		Slovenská archeológia 1990/2.	€ 10.-
Jasečková, M.	€ 4.-	Slovenská archeológia 1992/1.	€ 15.-

Slovenská archeológia 1992/2.	€ 15.-	Študijné zvesti 8/1962.	€ 3.-
Slovenská archeológia 1993/1.	€ 15.-	Študijné zvesti 10/1962.	€ 3.-
Slovenská archeológia 1993/2.	€ 15.-	Študijné zvesti 12/1964.	€ 3.-
Slovenská archeológia 1994/1.	€ 15.-	Študijné zvesti 13/1964.	€ 2.-
Slovenská archeológia 1994/2.	€ 15.-	Študijné zvesti 14/1964.	€ 2.-
Slovenská archeológia 1995/1.	€ 16.-	Študijné zvesti 15/1965.	€ 3.-
Slovenská archeológia 1995/2.	€ 16.-	Študijné zvesti 16/1968.	€ 5.-
Slovenská archeológia 1996/1.	€ 17.-	Študijné zvesti 17/1969.	€ 5.-
Slovenská archeológia 1996/2.	€ 17.-	Študijné zvesti 18/1970.	€ 9.-
Slovenská archeológia 1996/2 (nezviazaná).	€ 12.-	Študijné zvesti 19/1981.	€ 7.-
Slovenská archeológia 1997/1.	€ 18.-	Študijné zvesti 21/1985.	€ 8.-
Slovenská archeológia 1997/2.	€ 18.-	Študijné zvesti 23/1987.	€ 9.-
Slovenská archeológia 1998/1.	€ 20.-	Študijné zvesti 24/1988.	€ 6.-
Slovenská archeológia 1998/2.	€ 20.-	Študijné zvesti 25/1988.	€ 5.-
Slovenská archeológia 1999/1.	€ 20.-	Študijné zvesti 26/1990.	€ 18.-
Slovenská archeológia 1999/2.	€ 20.-	Študijné zvesti 27/1991.	€ 15.-
Slovenská archeológia 2000/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 28/1992.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2000/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 29/1993.	€ 18.-
Slovenská archeológia 2001/1-2.	€ 44.-	Študijné zvesti 30/1994.	€ 15.-
Slovenská archeológia 2002/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 31/1995.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2002/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 32/1996.	€ 21.-
Slovenská archeológia 2003/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 33/1999.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2003/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 34/2002.	€ 23.-
Slovenská archeológia 2004/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 35/2002.	€ 25.-
Slovenská archeológia 2004/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 36/2004.	€ 30.-
Slovenská archeológia 2005/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 37/2005.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2005/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 38/2005.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2006/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 39/2006.	€ 20.-
Slovenská archeológia 2006/2.	€ 22.-	Študijné zvesti 40/2006.	€ 35.-
Slovenská archeológia 2007/1.	€ 22.-	Študijné zvesti 41/2007.	€ 80.-
Slovenská archeológia 2007/2.	€ 22.-	Terra sigillata in Mähren. Droberjar, E.	€ 13.-
Slovenská numizmatika VII.	€ 3.-	Točík Anton 1918-1994. Biografia, bibliografia.	€ 5.-
Slovenská numizmatika VIII.	€ 3.-	Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ost-	
Slovenská numizmatika X.	€ 3.-	slowakei in Bezug zu den Nachbargebieten.	€ 10.-
Slovenská numizmatika XI.	€ 5.-	Ve službách archeologie IV.	€ 25.-
Slovenská numizmatika XV.	€ 8.-	Ve službách archeologie V.	€ 25.-
Slovenská numizmatika XVI.	€ 8.-	Velikaja Moravia. Sokrovišča prošlogo	
Slovenská numizmatika XVII.	€ 8.-	Čechov i Slovakov. Katalog - Kiev.	€ 1.-
Slovenská numizmatika XVIII.	€ 8.-	Východoslovenský pravek - Special Issue.	€ 28.-
Stredné Slovensko 2. Šoka, M.	€ 2.-	Východoslovenský pravek I.	€ 7.-
Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III-IV.	€ 18.-	Východoslovenský pravek II.	€ 7.-
Studia Historica Slovaca XVI.	€ 3.-	Východoslovenský pravek IV.	€ 12.-
Studia Historica Slovaca XVII.	€ 4.-	Východoslovenský pravek V.	€ 13.-
Studie muzea Kroměřížska 88.	€ 5.-	Východoslovenský pravek VI.	€ 20.-
Šebastovce I. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen		Východoslovenský pravek VII.	€ 20.-
Reiches. Katalog. Budinský-Krička, V. - Točík, A.	€ 13.-	Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej	
Študijné zvesti 7/1961.	€ 3.-	na Slovensku (2300-800). Furmánek, V.	€ 19.-

Luděk Galuška - Josef Unger Kolokvium antropologie smrti: Pohřeb/nepohřeb dítěte v archeologických a jiných pramenech	5
Jan Bouzek Dětské oběti v tradicích a mytologiích a dětské kostry v jamách v době bronzové a halštatské	11
Eva Čermáková Živé a mrtvé neolitické děti	17
Eva Čermáková - Martin Golec - Tereza Trubačová - Zdeněk Tvrď Kam zmizely horákovské děti?	23
Pavel Fojtík - Marta Dočkalová Středobronzový dětský pohřeb v nádobě z Olšan u Prostějova	57
Pavol Jelínek Nálezy dětských skeletov v sídliskových objektech z neolitu, eneolitu a doby bronzovej z juhozápadného Slovenska	71
Jiří Juchelka Dětské žárové hroby na pohřebišti lužické kultury v Opavě-Kateřinkách	99
Eduard Krekovič Veľkosť umy, vek a pohlavie pochovaného na pohrebiskách doby rímskej na juhozápadnom Slovensku	113
Jana Langová Dětský "pohřeb" v sídlištní jámě slezské kultry v Otrokovicích-Kvítkovicích	117
Alexandra Navrátilová Dětský pohřeb v kontextu ritualizace smrti (Z etnologických pramenů 19. a 20. století)	127
Nad'a Profantová - Petra Stránská - Martin Hájek Dětské hroby na raně středověkých pohřebištích Klecany I, II ve světle poznatků antropologie, antropogenetiky a archeologie	141
Erika Průchová Pohřby nedospělých jedinců u Kostela sv. Bartoloměje v Plzni	153
Renáta Přichystalová Dětské hroby z jižního predhradia veľkomoravského hradiska na Pohansku pri Břeclavi	163
Pavel Stabrava Pohřby na sídlišti lidu kultury nálevkovitých pohárů v Opavě-Vávrovicích. Úvahy nad interpretací	185
Stanislav Stuchlík Pohřby v nádobách v době bronzové na Moravě	197
Josef Unger Pohřební ritus a proměny chápání cesty dítěte na druhý svět v prvním a druhém tisíciletí	211
Šimon Ungerman Amulety v dětských hrobech na raně středověkém pohřebišti v Dolních Věstonicích - Na pískách	221
Rostislav Nekuda Archeologický výzkum středověkého vodního mlýna ve Mstěnicích	239
Peter Šalkovský Stredoeneolitické a včasnostredoveké sídlisko v Čataji	263
Skratky	277

ISSN 0560-2793

ISBN 978-80-89315-02-4

9 788089 315024